

РОЗБУДОВА НАЦІОНАЛІЗМУ

(ROZBUDOVA NASCENIA)

ОРГАН ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Річник IV.

ПРАГА, січень-лютий 1931.

Ч. 1-2 (37-38)

Инж. Дм. Андрієвський.

Українська пропаганда закордоном.

Українська національна пропаганда має на меті стверджувати й доводити фактами та аргументами *наше національне буття* з усіма вислідами, що з того випливають, як напр.: культурна самостійність, змагання до державної організації та до економічної самовистачальності, тощо. Отже, пропаганда ставить чужинну опінію перед наявними фактами, і закреслює різного рода проблеми нашого національного життя, вже розв'язані чи лише поставлені до розв'язання. Вона звертає на них увагу чужинців, дає підклад для розуміння й оцінки їх, здобуває симпатію до наших змагань, і на тому її роля закінчується.

Натомісць *політика* прямує до *практичного розв'язання тих проблем*. Вона ставить перед чужинцями певні рішення, що їх диктують національні інтереси, намагається узгодити їх із зовнішніми обставинами, здобути не лише симпатію чужинців, але й допомогу, а принаймні признание їх для тих рішень.

Наколи пропаганда звернена до найширших кол чужинного громадянства, то політика лише до відповідальних діяльних чинників. Перша має поле в усіх ділянках життя, вона менше зв'язана вимогами кінечности, може бути більш безкомпромісовою, тоді як друга обмежена тереном своєї чинности, мусить брати під увагу політичну дійсність міжнароднього життя, узгляднювати різні перешкоди і труднощі реального переведення практичних рішень.

Але точно відмежувати пропаганду від політики навряд чи можна. Бож сама українська національна ідея, що є для нас предметом пропаганди, має в собі постуляти чисто політичні, як от державність. А знова — ствердження самого факту нашого національного існування вимагає політичних аргументів, як, напр., змагання до самостійности і злучення національних територій. Розгортаючи пропаганду на ширшу екалю, годі обмежитися доводами від фільольогії, покликуюванням на засади гуманности, тощо, але доводиться шукати підперття для наших змагань у вимогах міжнароднього життя й організації, в економіці, навіть у противенствах і борні народів.

З тих усіх причин навряд чи вдасться нині звести *цілу* українську пропаганду до *одної* ідеологічної бази. Можна лишень встановити основні тези, спільні для цілого патріотичного табору українського народу; ті тези містяться в засадах *культурної самостійности й національної державности*. Уточнюючи і розгортаючи ширше тези, доводиться звужувати коло активних прихильників їх.

На підставі переведеної практичної пропагандивної роботи протягом

Ukrainian Cultural & Educational Centre
Winnipeg, Manitoba, Canada

WINTER
LIBRARY AND MUSEUM
UKRAINIAN CULTURAL & EDUCATIONAL CENTRE
WINNIPEG, CANADA

останніх літ, а ще точніше — останніх місяців, та залишаючи на боці мертвий баласт, що пропаганди не переводить, а здебільша лише критикує чужу роботу, можна установити ідеологічну базу для доволі широкого загалу нашого. Ідеологічні та політичні підвалини можна сформулювати так:

1) *Ідея нашої національної єдності.* Тут наша пропаганда має й надалі підносити кожний факт, крізь який пробивається і дає себе відчувати свідомість нашої національної суцільності та гін до злучення в одне національне тіло. Таке підношення збуджує до нас увагу й віру чужинця в сили народу, якого різні частини хочуть жити спільно. Наша спійність є найбільшою загрозою для наших противників, які намагаються панувати над нами. Зазначування нами самими якихось розбіжностей і суперечностей у лоні нашого громадянства, форсування перед чужинцями якихось територіяльних, соціальних чи культурних відмінностей між нами підкопує наш престиж, а то й нищить саму нашу національну ідею. На цій точці пропаганда не повинна ввязатися політичними кордонами, а стверджувати наявність українського національного руху на всіх наших етнографічних землях і на еміграції.

2) *Наше змагання до політичної незалежності.* Цей постулат — спільний для всіх українських угруповань, для всіх навіть осіб, що визнають себе за українців. Можна і треба скрізь твердити перед чужинцями, що основна мета, головний зміст українського національного руху — це створити українську державу. Ми повинні виявляти це змагання, цей гін у всіх маніфестаціях нашого національного життя й чину. Годі полишати чужинця на вірі, що українці можуть задовольнитися признанням їх етнічних, мовних та релігійних властивостей. Повинні призвичаїти чужину до думки, що ми не помиримся ні на якому іншому рішенні нашої національної проблеми, як тільки на самостійності.

3) *Сучасний політичний стан на українських землях, як і загальнополітичний цілої Східньої Європи, несталий, перехідовий.* І справді, ніхто з нас не мислить України, розшматованої на довгий час між кількома державами, позбавленої самостійності, бо ми всі одної думки про те, що на Сході Європи положення мусить рано чи пізно змінитися. Як це має статися, всі ми різно уявляємо. Але треба, щоб чужинець знав, що ми не годимося на сучасний «статус кво», що працюємо над його знесенням, що змагання українців будуть одним із рішачих чинників при встановленні нової політичної рівноваги на сході Європи.

4) *У змаганнях проти московського сходу шукаємо в європейському заході підперття для нашого культурного розвитку, державного будівництва й для доконання нашої національної місії.* Поставлена віч-на-віч з Москівщиною Україна виявляє риси західно-європейської культури. Найбільша загроза її національному буттю йде зі Сходу. Лише зісливши ті риси на основі наших культурних і політичних традицій, можемо встояти проти небезпеки. Сама наша повязаність із Заходом рішає справу відділення від Росії, що орієнтується на Азію. Чужина мусить призвичаїтися до думки про konieczність включення України в систему культурних, економічних і політичних відносин Європи.

5) *Справа Західніх Земель України щільно повязана зі справою Східньої України.* Поминаючи інші мотиви, цю тезу диктує сама рація

нашої пропаганди. Західні Землі географічно, економічно й політично щільно сполучені з Західньою Європою. З огляду на повязаність Франції з Польщею та Малою Антантою, а рівно на міжнародне положення Німеччини, Литви, тощо, зрештою — з причин загального стану Європи, ця остання дуже чуйна до всього, що робиться на наших Західніх Землях. Повязавши питання польської займанщини з цілістю української проблеми, ми по-перше — тим самим активізуємо її, а — з другого боку — надаємо особливої ваги справі Західніх Земель, представляючи її як частину великої української проблеми. Порушуючи рівночасно справу польської займанщини та Радянщини, ми змушуємо чужинця пригадатися над українською справою в цілому й поставитися до неї уважніше.

Політичне ставлення українського питання на землях, окупованих Польщею, хоч і дуже тяжке в чужинецьких впливових колах, що симпатизують Польщі, але, як ми бачили, рівночасно дає й певні вигоди для успіху пропаганди. Воно в значній мірі усуває конечну потребу порушувати питання приналежності інших українських земель до чужих держав.

Зчерги пригляньмося ближче до тих моментів, над якими доводиться застановлятися нашій пропаганді. Щодо Східньої України, що під московською окупацією, треба признати і зазначити факт *відрубності України від Росії* в «Союзі Соціалістичних Соціалістичних Республік». Той факт змушує чужинця поставитися до питання української національної самостійності й незалежності поважніше, особливо, наколи ми підносимо й даємо докази, що та *формальна й фактична* відрубність є вислідом завзятої й невпинної боротьби *українського народу*. Непризнання нами радянської державності треба пояснювати мотивами не соціального порядку, а підносячи насильство *московського* комунізму над волею *Української* Нації, якій силоміць накинено *чужий і ворожий* політично-соціальний режим.

Разом із тим треба нагадувати й доводити наявність *червоного централізму* і змагання *московського імперіалізму*, підкреслювати невинне відірвання більшовиками від *Радянської України, Криму та Кубані*, які творять географічну й національну цілість із рештою українських земель. Большевицький режим намагається всіма способами затерти різницю між Москівщиною і Україною, поріжнивши цю останню з українськими землями, відірваними від метрополії, але населення, а навіть і українські комуністичні кола, ставлять чинний і пасивний опір тим змаганням. Загалом належить як-найкраще висвітлювати перед чужинцями *чинність українського народу в боротьбі з Москвою та совітами* і скрізь дошукуватися та викривати *національно-політичні* стремління його. Ще важніше підносити *дежавницький* ідеал і провідних верств, і широких мас українського народу. Треба вважати, що одної стійкості нашого руху за-мало, щоб заімпонувати європейській opinii, а тому при нашій пропаганді не обмежуватися переказуванням примітивних форм боротьби, але виявляти скриті тенденції і внутрішню логіку.

Економічна політика совітів на Україні дає чимало аргументів для пропаганди проти них і проти Москви взагалі. Та політика для нас є чисто *колонізаційною, грабіжницькою*, якою, зрештою, була й політика

царської Росії. Обидві вони спинювали і *спинюють господарський розвиток України* і стоять на перешкоді *участі її в європейській і світовій економіці*, відповідно до її великих засобів. Україна не є рівнорядним членом Совітського Союзу, а лише економічною базою для *наступу Росії на Європу*; без України совітський дампінг не мав би тої ваги. Зокрема в ділянці промисловости совіти намагаються тримати Україну в залежності, використовуючи її як дійну корову. Розбудовуючи тяжкий промисел, вони занедбують легкий, штучно підтримуючи конкуренційні промислові осередки в самій Росії (Урал, ткацтво). Треба зазначувати той *спротив*, який їх політика викликає в масах (зізд рад) і навіть в керівничих колах (волобуївщина).

Щодо хліборобства, то нашій пропаганді доводиться *поборювати совітську систему колективізації* й інші спроби, які коштують українському народові великих жертв. Тим паче, що совіти своєю системою намагаються *винародовити Україну і спролетаризувати населення*. Отже, в тому є замах на саме національне існування нашого народу.

Наколи взагалі совітська політика на Україні в *окремих* ділянках дещо й дає для нашого народу, то це треба завдячувати *самому народові*, часто-густо тому *спротивові*, який та політика в *цілому* викликає в нього (політичне усвідомлення). Так ті здобутки і треба пояснювати перед чужинною опінією, а не відносити їх на рахунок режиму чи московського панування; навпаки, нинішню економічну політику большевиків на Україні треба у *цілому* заперечувати.

Маємо стверджувати в нашій пропаганді великий *соціально-політичний здвиг*, що відбувся на Україні наслідком революції. Той здвиг не потребуємо оцінювати, лише маємо пояснювати, щоб згодом уникнути незрозуміння, упередження, спротиву з боку закордону. Чужинці мусять здавати собі справу, що *Україну не можна обернути в колонію європейського капіталу*. А тим менше можна говорити про реставрацію старого дореволюційного соціально-політичного строю. Хай чужинці знають, що *ані відібрання землі в селянства, що користає з неї вже 11—12 років, ані відбудова «єдиної, неділімої» Росії не можлива*. Над цим наша пропаганда мусить пильно й уперто працювати, щоб усунути ті труднощі й ускладнення, які вяжуться з соціально-політичними постулятами нашої національної справи.

Дарма цілий час повторювати, як то роблять у нас і в росіян деякі «пророки», що большевицький режим розкладається сам собою, що совітська влада падає, неминуче мусить впасти, і то незабаром. Життя й події заперечили слушність цих прогнозів. Навпаки — доводиться ствердити тривкість режиму і влади совітів та пояснювати той факт річевими аргументами. Але разом із тим треба настоювати на *шкідливості, небезпечності його для нашого краю, для Європи, для цілого світу*, вказувати на його розкладові впливи та його суперечність із духовим і матеріальним укладом життя цивілізованих народів. Маємо повторювати, що, власне, з огляду на його живучість і небезпеку, боротьба, й то чинна, негайна, з ним у самім його осідку *конечна*.

Треба підносити, що совітському режимові найбільше загрожують ті сили, які нуртують і зростають під його тиском і проти яких він безсилий. Такими силами є *національні рухи*, яким йому не сила ставити

опір і які він мусить толерувати всупереч своїм засадам. Його спроби «осідлати» ті рухи не повелися й ніколи не матимуть успіху після певного ступня їх розвитку. Вони, як стихійні, органічні явища поломлять всі перепони й повалять совітську владу на тих теренах, на яких вона стрічається з ними. Большевицька влада де-далі що-раз більше утотожнюється з *московським імперіялізмом*, якому що-раз сильніше протиставиться *сепаратизм поневолених народів*. Не через зовнішню інтервенцію, яка лише скріпить большевизм, і не підпомоганням російської еміграції, що чужа свому народові, а лише *підтриманням національних рухів можна звалити большевизм*.

Це найкраще можна спостерігати на Україні, як розбуджене національне почуття ставить опір большевицьким плянам. Маємо подавати факти й висвітлювати як зріст *української національної свідомости* зменшує впливи московського імперіалізму. Вказувати на неспроможність большевиків розв'язати національну проблему, на облудність гасел комунізму, на перекручування і фальшування голошених ним засад (самоозначення аж до відділення); подавати ідею *національної революції* на Україні, як єдине можливе розв'язання питання большевицького панування на широких просторах колишньої Росії та вказувати на наближення її. Соціяльний етап революції вже перейдено, нині зачинається національний, який мусить дати *Українську Державу*. Єдино це гасло, рівнозначне *відділенню від Москвіщини*, може і мусить дивинути широкі маси українського народу на боротьбу з московським большевизмом. Представляти національну революцію, як широкий *масовий рух*, що знайде відгуки скрізь, де живе й терпить від чужинецького панування український нарід.

Вже нині маємо підготовлювати чужину до зрозуміння і прийняття тих шляхів, якими піде державне будівництво на Україні. За-мало обґрунтовувати наші змагання *засадами самоозначення*, але треба вказувати на рацію *організації політичного й економічного життя* широких просторів Сходу Європи. Геополітичні, етнічні, господарчі умови рівнини чорноморського гімтерляндю вимагають повстання там *великої, сильної держави*. Лише така держава буде життєвою й об'єктивно виправданою, буде в силі встояти проти натиску сусідньої Азії й московського імперіялізму, нормувати економічний вимін із зовнішнім світом, насамперед із Європою. Столицею тої держави може бути лише Київ, історичний і духовний центр тих просторів. Обеднання вколо нього ріжних етнічних груп відбудеться не шляхом завойовання, лише створенням *спільного фронту, зверненого проти Москвіщини*. А тому козаки є для України спільниками, а народи кавказькі — натуральними союзниками. Піддержати такий бльок народів є в інтересах Європи, яка через нього може розширити рямки своєї економічної й політичної системи, а рівно унеп'ядливити Москвіщину, що завжди буде загрозою для Заходу.

Щодо моментів, які мають відношення до нинішнього положення Західних Українських Земель під Польщею, то зрозуміло, що маємо при кожній нагоді підкреслювати *органічну пов'язаність тих земель із Східною Україною*. Треба затерти в уяві чужинців той факт, що Галичина сотки літ жила відокремлено від решти України. І в самій термінології називати Галичину, Волинь та Холмщину західними провінціями Укра-

їни. Треба зазначувати *спільність національно-культурної традиції всіх земель*, підносити *суцільність сучасного життя і творчості українського народу*, підпирати це різними маніфестаціями у краю й на чужині (еміграція). Вияснювати тяжіння одної частини до другої не прихильністю совітів до українців під Польщею, чого на ділі нема, і не симпатією українського населення до совітів, що цілком хибне, а лише сти-патією українського населення до об'єднання. Заперечувати «прагнення» українців приєднати Західні Землі до Радянщини, що його нам намагаються накинати поляки. Змальовувати *злуку всіх земель*, у перспективі і після зникнення большевицького режиму на Україні. Вияснювати перед чужинцями особливо значіння західних провінцій як лучника *України з Європою і як національного Пемонту*.

Ми не повинні грати на руку полякам, виріжнюючи в нашій закордонній пропаганді окремі краї Західних Земель (Галичина, Волинь, Холмщина), з огляду на їх етнічний характер чи культурні традиції. Щонайбільше, коли мова про політичний статут і міжнародні акти, маємо узгляднювати різницю між ними. Загалом маємо підносити *окупаційний характер володіння ними Польщею, заперечуючи слушність і правильність договорів*, зроблених без згоди українського народу (постанова Ради Амбасадорів, Ризький договір). Пригадувати всі ті *злочини й насильства, яких допустилася Польща* від початку окупації, й підносити факт недодержання нею умов і *невиконання міжнародних зобов'язань*. Маємо голосити, що той факт *позбавляє Польщу права на Західні Землі*, навіть із погляду формально-юридичного і перекреслює постанову Ради Амбасадорів. Він витворює на українських землях *стан безправства*, відвертої насильної окупації. Для української сторони якебудь порозуміння з поляками не можливе, бо тим порозумінням чи самими переговорами б признали той стан за нормальний і поставили б себе в повну залежність від насильників. Поводження польського Союму лише потверджує такі твердження, і може прийти час, коли українська репрезентація мусить вийти звідти, бо її присутність там безпредметова і ніякого хісна для українського народу з неї нема.

Маємо доводити, що *включення Західних Земель у склад Польщі* позбавлене найменшої слушності, бо замість зісилити її, воно *Польщу ослабило*. Історичні відносини між обома народами, традиційна політика поляків унеможлиблюють співжиття їх в одній державі. Український елемент надто важний, щоб поляки могли дати собі раду з ним силою. *Чинна боротьба українців проти Польщі була, є й буде*. Неповинні ми ховати й замовчувати акти тої боротьби. Хай вона й не подобається «сильним мира цього» в міжнародній політиці, але *самий факт нашого спротиву змушує їх ставитися до нас уважніше* й рахуватися з нашими змаганнями. Наколи світ переконається, що Польщі не сила нас задушити, лише тоді він задумається над справедливістю наших домагань. Подаючи акти чинної боротьби на Західних Землях, маємо заперечувати накидувані нам поляками большевицькі тенденції й викривати *національно-політичний зміст боротьби*.

Польську господарку на Західних Землях змальовувати як *грабіжницьку і нездарну*. Загалом Польща не спроможна організувати економічного життя в себе, а ще менше на окупованих землях. І тут вона най-

менше дбає про населення, лише визискує його як колоніальні народи (знищення лісів). Злидні та невдоволення серед українських мас ввесь час зростають наслідком польської економічної політики. Звідси *соціальне напруження*, загроза спокою й ладу. При тім заперечувати які-будь симпатії українського населення до большевицьких рецептів, зазначаючи, що *кадри комуністичної партії на Західних Землях творять поляки та жиди*. Підносити також уживання Польщею економіки для політичного гнету українського народу (кредити кооперативам). Загалом представляти польську економічну політику як безглузду, шкідливу для Європи, а змагання чи мрії Польщі поширити її на більші простори (чорноморський гімтерлянд) як абсурдні й небезпечні.

В цілому *польська політика* на Західних Землях дуже шкідлива, бо вона *заохлює відносини, витворює огнища невдоволення, підготовляє заворушення*, і це при самому большевицькому кордоні. Тим способом вона ослаблює моральні й політичні позиції Європи супроти большевиків, бо дає підстави їм горлати про авантюризм і аморальність цілої європейської політики. Українське населення, бачучи безправство під польським режимом, не важиться повставати проти совітів, бо боїться попасти під польське ярмо. Метода політичного терору і змагання поляків згнобити український національний рух змушують добачати *спільність мети совітів і Польщі*. Ризький договір у світлі останніх подій набирає ваги й характеру змови «на знищення України». Таке поведження Польщі супроти українців має бути зіставлене з тими скаргами, плачами і лементом, якими поляки протягом віків турбували Європу.

Треба скрізь і повсюду підносити, що *Польща не спроможна сповнити ту місію, яку їй накиннули союзники* по війні. Вона за-мала і зле положена, її відносини з сусідами надто напружені, її політичні традиції невідповідні, щоб вона могла колись стати чинником рівноваги на Сході Європи. Її невинуватий і нерозважний імперіалізм лише утруднює встановлення цієї рівноваги. Треба ввести Польщу в її натуральні, етнографічні кордони, виключивши насамперед з під її суверенітету українські землі. Лише тоді її політика стане здоровою, і відносини на Сході злагодиються. Лише тоді можна буде вирішити східно-європейську проблему, що її головними складовинами є Україна, Польща і Росія. *Повне розмежування цих трьох народів, зорганізованих у три самостійні, незалежні, національні держави має стати основою майбутнього політичного статуту Сходу Європи*.

Поки до того прийде, маємо пронагувати часове рішення. Дальше перебування українських земель у складі польської держави лише загострює відносини поміж обома народами й утруднює розв'язання загальної проблеми. Ніякого порозуміння між поляками і українцями в польській державі не можливе, бо поляки з засади не виконують своїх зобов'язань супроти України (козацькі договори, угода з от. Петлюрою, зрештою — зобов'язання перед Антантою). При повній безправності неможливі навіть якісь переговори з поляками. Щож до втручання до українсько-польських взаємин сторонніх чинників, то для того треба *виключити формально й юридично українські землі з-під польського суверенітету*. Для того є підстави, що їх дала сама Польща.

Держави Антанти передали Галичину Польщі на основі суверен-

ного права на неї, перебраного від Австрії і зробили це на певних умовах (заведення автономії, додержання статуту національних меншин). Польща тих умов не дотримала, а тим самим усунула знід рішення Ради Амбасадорів, правні й матеріяльні підстави. *Держави Антанги можуть повернути собі знов суверенне право на Галичину й передати його Союзу Народів*, як вони передали свого часу на територію Сар. Союз Народів міг би встановити свій мандат над Галичиною і звільнити Польщу від баласту, який затроює її життя. Рівно маємо настоювати на недопустимості перебрання Польщею від большевиків Північно-Західніх Земель (Волинь, Полісся й т. п.), всупереч умові з урядом Української Республіки, на основі якої Польща не мала права робити якихось договорів, скермованих проти України. Недопущення українських представників на конференцію в Ризі, ще тоді, коли Польща визнавала уряд от. Петлюри є порушенням норм міжнародного права, а рівно самого Ризького договору, на основі якого північно-західні землі перейшли під Польщу. Польща мусіла б відступити Союзу Народів землі, загарбані неправдо, і повинна передати їх, як спірні, під його мандат.

Таке рішення справи Західніх Земель безперечно зустрине на міжнародній арені заперечення з боку прихильників сучасного «статус кво». Чи має воно якісь вигляди ина переведення, можна думати ріжно. Але воно має вигоду ставлення справи на принциповий ґрунт і вияснює всю хиткість політичної будови, якою є нинішня Польща. Справді, правні підвалини її, оперті на історії з армією Галера чи на виправі генерала Желіговського, є такі, що нині годі дошукатися в польській психології та в польській політичній дійсності якихось основ співжиття обох народів. Польська пропаганда змальовує нас, як елемент анархічний, бунтівничий, а тим часом ми перебуваємо в умовах, де чинить не право, не закон а лише *насильство і гвалт*, а тим і самі *приневолені до гвалту*. Маємо рішуче відкинути цей стан, як нестерпний для культурних людей зі здоровим громадським інстинктом, і заявити про це голосно перед усім світом та домагатися людських умов життя.

Виступаючи перед закордонною опінією з нашою справою, з цілою низкою питань, нових і незаних для неї, маємо дбати про спосіб підходу до чужинця і ставлення перед ним наших проблем. Насамперед маємо духово наблизитися до нього й наблизити його до себе. В нашій пропаганді ми повинні *відзначати і скріплювати ті звязки, що існують між Україною й чужиною*, підносити факти зацікавлення чужинців нашим краєм і народом, і це в усіх ділянках, заохочувати чужинців до вивчення України. Також треба відзначати зацікавлення українців чужиною, одвідини закордону нашими людьми, участь їх у міжнароднім житті (конгреси, вистави), рівно інформувати про життя й діяльність нашої еміграції, і європейської, і заокеанської. Заохочувати окремі народи і групи до української справи, відзначаючи зацікавленість нею інших народів і груп, але *не звязувати нашу справу з якимось політичними та соціяльними формаціями внутрі нації* (кляса чи партія) та на міжнародній арені (ревізіоністи чи антиревізіоністи).

Маємо скрізь і повсюду казати про нашу віру в себе, нашу певність, що осягнемо кінцеву мету. Лише так зможемо заімпонувати чужинцеві. Маємо давати докази нашої певности в тому, кажучи про наші посту-

ляти, маємо не прохати, а домагатися. Дуже небажано скрізь і всюди покликуватися на засади гуманности, на абстрактні принципи, бо найчастіше це ознака безсилля. Куди ліпше підпирати наші змагання доводами *слушности, конечности, об'єктивної корисности, зрештою — власного хотіння й волі*. Не повинні ми скаржитися на заплідяну нам кривду, бідкатися, але навпаки — голосити нашу *непримирність*, а при тому заховувати гідність і чемність.

Закордоном будуть українські інформатори з ріжними задивленнями, відмінними ідеологіями і програмами. Перед чужинцем слід було б зводити їх яко мога до одного знаменника національної єдности і змагання до самостійности. Всі розходження пояснювати питанням тактики, але ніколи не полемізувати з іншими українськими інформаторами перед стороннім. Кожен чужинець знає, що серед українців є ріжні думки й ріжні партії, але думає, що між ними є обовязкова для них *національна солідарність*. Брак тої солідарности, сварки, нелагода, виношування хатніх розходжень на люде справляє завжди прикре вражіння й дуже компромітує нас в очах чужинця. Доводиться виправляти хиби наших унутрішніх політичних противників, *натискаючи на відповідні точки власної програми*, а не запереченням і негачією свого сусіда. Такі елементарні приписи етики й тактики викликають нераз із боку нашого політично-невиробленого громадянства закиди в наївности і смішному ідеалізмі, але вони набірають практичного глузду для кожного, хто має якийсь досвід праці поміж чужинцями, вихованими, мабуть, трохи инакше, як наші люде.

Ольга Ярова.

Праця українських жінок на чужині.

У всіх народів, які боролися за свою свободу, відіграли також і жінки незвичайно важливу, а инколи й рішачучу роллю. Не маю тут на думці повну посвяту діяльність революціонерок, у ріжних галузях підпольної боротьби, але діяльність жінок у явній *репрезентації свого народу перед иншими, особливо на чужині*. Форми їхньої діяльности бували ріжні.

Вже яко *студентки*, вміли вони розбудити в колі своїх товаришів особливу любов до своєї батьківщини й народу та викликати зацікавлення до основних студій історії, культури, мови й мистецтва свого народу; ось так через студенську дружбу закладали вони підвалини для тих відносин, які в дальнішому, коли ті студенти вступали на службу й обіймали високі посади, мали величезну вагу і для піддержки визвольних змагань поневоленого народу, і для взаємин із іншими народами.

Таксамо робили й можуть робити також і *акторки, співачки, фільмові зірки*, тощо, при кожній нагоді зазначаючи свою приналежність до гнобленого народу, а далі вводячи й до програмів своїх народні пісні та мотиви з життя свого народу. Саме останніми часами мали ми нагоду бачити, напр., у фільмовому промислі, як на чужині, за ініціативою й технічною допомогою польських мистців, ріжні фільмові підприємці в багатьох фільмах опрацювали епоху польської революції, яку, завдяки впливу співпрацівників поляків, аж надто звеличено. Яку велику пропаганду для даного народу можна зробити за допомогою ось такої, за лаш-

тунками проробленої, роботи, легко зрозуміти, коли взяти на увагу, що при допомозі широкого розповсюдження фільмів можна звернути на свій нарід увагу тисяч і десятків тисяч людей.

Далі йде вже систематична жіноча робота між чужими народами, а саме *співробітництво й членство в міжнародних жіночих організаціях, добродійних комітетах, «Червоному хресті»* й т. п. установах. Ясно, що й тут, поминаючи вже безпосередні завдання тих організацій, при кожній нагоді можна звертати увагу на положення власного народу, на його стремління й цілі. Подібно як у студентських колах можуть жінки й тут, подаючи різні інформації й викликаючи зацікавлення, витворювати приятелів свому народові зпоміж чужинців-співтоваришів, шукати в них підтримки і справді її знаходити. Не треба забувати, що багато з тих міжнародних організацій видають власні часописи й мають зв'язок із пресою різних країн; отже, побіч усної інформації, повстає нагода приміщувати *статті й дописи* про свою народність, бо ці організації мають на меті інформувати про положення всіх народів і країв світа, а особливо народів своїх членів.

Але найбільша ролія при праці на чужині припадає без сумніву тим жінкам, які мають нагоду й можливість через *приватні й товариські взаємини* — *навязувати особисті зв'язки з впливовими колами*. Як раз цей рід політичної жіночої праці особливо використовують всі народи. *Політичні салони, чаї й товариські прийняття*, тісно зв'язані з мистецькими продукціями артистів і артисток даної нації, є природним додатком до кожної політичної роботи. Для жінок, що беруть у тих прийняттях участь і які мають наперед поставлене собі означене завдання, просто напрошується нагода перевести зручно під час розмови своє завдання, бо саме при таких нагодах чоловіки більше, ніж у своїх кабінетах і урядах, піддаються стороннім впливам. Зі споминів державних мужів можна бачити, який особливий вплив при дозріванні політичних конфліктів мали саме жінки. Як часто зважувалися політики на таке, чого ніхто не міг сподіватися, і саме під безпосереднім впливом якоїсь спеціально висланої жінки, що зручно за лаштунками працювала. Саме товариське співжиття дає такі особливі можливості, яких ніде инде не можна мати. При тій праці в товариському колі маю на думці тільки вповні офіційні, товариські взаємини, що мають місце в дипломатичних, політичних, мистецьких, господарських і інших колах, де виступає жінка в ролі господині чи гостя в рівноправних товариських колах, але не маю на думці жінок-агенток, яких відповідні уряди вводять дуже часто для переведення якоїсь акції навіть у найвищі кола.

Студентки, артистки, співробітниці в різних жіночих організаціях і, нарешті, національно свідомі господиня дому, всі вони мають на чужині, як представниці свого народу, особливо велике поле діяльності, яку вони відповідно до свого становища, можуть переводити найрізноманітнішими способами.

Коли приглядаємося до діяльності *жінки на різних ділянках українського життя*, то з приємністю можемо встановити *збільшення активності*, головню за останні роки; але рівночасно мусимо ствердити, що репрезентативна ролія українського жіноцтва на *чужині* все ще на початковому ступні. Як мало нині на чужині, напр., українських студенток, тоді як конче треба, щоб саме тепер, під час швидкого розвитку Україн-

ської Нації, було якомога більше наших молодих дівчат, які б, хоч і на короткий час, вступали до закордонних шкіл й пенсіонатів; продовжували б там свою освіту, набуваючи життєвого досвіду, вивчаючи чужі мови, пізнаючи чужі народи, й на решті через особисту дружбу з молоддю інших народів зміцнювали б зв'язок між українським та іншими народами. Доводити довгими аргументами, що українські студентки на високих закордонних школах можуть провадити дуже корисну працю, зайва річ, вистачить лише вказати, що по всіх країнах, і саме на високих школах входить чужинне студентство до окремих організацій, де студентки, влаштуовуючи виклади, мистецькі вистави тощо, разом зі своїми товаришами-хлопцями можуть відігравати особливу репрезентативну ролю.

Ще тірше в нас із закордонною діяльністю наших артисток. Наші артистки у протилежність до артисток інших народів, за малими винятками, швидко улягають впливам свого оточення. Вони забувають або соромляться свого українського походження, прибірають собі чужинецькі сценічні прізвиська, а часто ще й ворожого до українців народу, і нічого не роблять для того, щоб у своїй артистичній карері, чи в свому мистецькому репертуарі якомсь підкреслити своє українське походження. Це можна б зрозуміти, коли задивлятися на це лише з особистого становища, бо мистці з чисто матеріяльних мотивів можуть покликуватися на узнану й державну народність; але треба й це мати на увазі, що для них національна свідомість і обов'язок має бути поперед усього; наші артистки повинні здавати собі справу з того, що і вони будуть мати користь із того, коли почуватимуть себе представницями Української Нації, тої нації яка ось незабаром знову здобуде собі світового імення, як мистецький і музикальний нарід, здобуде те значіння, яке досі в нього грабували інші. А тим часом, особливо останніми роками, бували випадки, коли запрошені до співпраці на благодійних виступах українські артистки відмовлялися українським організаціям, вважаючи нижче своєї гідности виступити в українському національному одязі чи до репертуару свого ввести українські кусники. Це вказує на те, що у власному свому інтересі маємо свою пропагандивну працю в будуччині скермувати на наше мистецтво, при чому, зрозуміла річ, мусить працювати й решта наших осередків і осіб, щоб при відповідній нагоді допомогти нашим українським артисткам здобути міжнароднього значіння та імення.

Співпраця з міжнародніми жіночими організаціями останніми роками дуже поширилася, завдяки великому усвідомленню значіння цієї праці «Союзом українок», й вона дала добрі результати. Ця, така надзвичайно важлива, діяльність згаданої організації добре знана з щоденної преси; можемо тільки побажати на майбутнє, щоб її продовжувано й надалі з такою самою енергією. Однак, обмаль, а то й нічого не зробили наші жінки на полі таких міжнародних організацій, як «Червоний Хрест», «Міжнародня Ліга прав людини» і різні добродійні організації. Також і тут треба створити *українські секції*, які перебрали б на себе зв'язок і заступництво українського народу в цих організаціях. Рівночасно з тим повинна повстати на чужині *якась сильніша організація наших жінок*. Ідучи за прикладом українських кольоній у Канаді й Сполучених Штатах, треба створити при всіх українських «Громадах» і подібних організаціях у різних країнах Європи й Америки окремі *«жіночі секції»* або

самостійні жіночі організації, подібні до «Союзу українок». Вони мали б перебрати й підтримувати зв'язок по всіх країнах із аналогічними організаціями інших народів. Ясно, що наслідком такої акції, наслідком сталого інформування міжнародних організацій швидко звернуть належну увагу на Українську Націю. Тоді зовсім певно ті організації, з якими українські жінки будуть підтримувати зв'язки й обмінюватися думками, звернуть увагу й інших організацій на нашу справу, а далі, завдяки нашій ініціативі, втягнуть у круг діяльності й чоловіків.

Цю працю організації належало б підтримувати постійними товарицькими виступами українців, що живуть на чужині. Але як раз, виконуючи це завдання, не сміють українські жінки робити собі ілюзій. Бо влаштування товарицьких вечірок, чаїв тощо вимагає не тільки охоти до праці й певних матеріальних витрат, але також і відповідних просторих репрезентативних помешкань. І саме брак цього дається дуже у знаки нашим емігрантам, що живуть у дуже поганих матеріальних обставинах. Зрозуміла річ, не можливо щось змінити в цьому за один день. А всеж живе на чужині чимало заможніх осіб, які не належать до політичної еміграції, а вже від давна займаються заробітковою діяльністю, і наш обов'язок і ті кола, подібно як і мистців, притягти до активної співпраці. Однак, колиб навіть не мали ми засобів на те, щоби підтримувати товарицькі зв'язки на велику скалю, як це роблять офіційні чужі представники чи матеріально незалежні люде, то всеж поодинокі українські жінки зможуть на чужині збирати у своїх гостинних хатах гуртки знатних і впливових осіб, які могли б стати приятелями українського народу. А де навіть і це не можливе, там жінки в поодиноких українських організаціях повинні подавати ініціативу, щоб ті організації влаштовували відповідні прийоми; тим способом тої гурток, якого поодинока українська жінка, з огляду на свій тяжкий матеріальний стан, не може запросити до своєї хати, зібрався б довкола групи українок, себто, цілої української колонії.

З цього перегляду бачимо, яку роль може відіграти українська жінка. Безперечно, можна б ще багато про це казати, зокрема порушити справу народного мистецтва, вишивок, різб тощо, розповсюдження яких є як раз для жінок найлегчим, не говорячи вже про багато інших ділянок. Однак, головна річ це, щоб кожна українська жінка без огляду на те, яке вона нині становить в житті займає, була б свідомою та мала зрозуміння конечної потреби стати до співпраці. Також кожна українська жінка повинна своїх доньок виховувати в тому напрямі, щоб наступні українські жіночі генерації були ще більше підготовані виконувати своє завдання.

Б. Дніпрянський.

Проблема української великодержавності й будуччина східньої Європи.

а. Сучасне становище.

Остання європейська війна та викликана нею революційна заверюха спричинились до глибокого потрясення основ того державного політичного устрою, економічного ладу та системи тих міжнародних відносин, які витворилися були про-

тягом попереднього століття. На наших очах зайшли в Європі такі радикальні зміни, яких перед війною ніхто не міг навіть і припустити. І справді, не лише Центральна Європа та Балкан мають нині зовсім інший вигляд, а також ціла Східня Європа опинилася під режимом большевицької диктатури і знаходиться в небезпечному стані пригаслого вулкану. Мало того, Європа, виснажена та зруйнована війною і революційною заверюхою, втратила свою колишню гегемонію у світовому господарстві, а саме перестала бути міжнароднім банкіром та промисловою фабрикою, що привело послідовно також до зменшення її домінуючої ролі у світовому торзі.

Цілком зрозуміло, що викликана тими подіями та змінами європейська господарська криза має дуже затяжний характер, а боротьба за владу на ґрунті загострених соціальних антагонізмів по деяких країнах прибрала досить небезпечних форм. Нема сумніву, що сучасний стан міжнародних відносин, утворений паризькою мировою конференцією та ризьким договором, теж у великій мірі унеможливило загальну стабілізацію та консолідацію Європи.

Розглядаючи сучасне становище в історичній перспективі, треба вважати його за досить непевне та пливке. Це насамперед тому, що нормальний розвиток народнього європейського господарства при сучасних міжнародних відносинах в Європі цілком неможливий. Далі над Європою тяжить ще й досі нерозв'язана, як належить, національна проблема. Нарешті, справжня консолідація Європи не настане доти, поки ще на сході Європи панує большевицька диктатура. Адже Москва, що свого часу спромоглася збройною силою окупувати Україну, Білорусь, Північний Кавказ (Дон, Кубань, Дагестан та інші терени), а також і закавказькі та закаспійські країни, все ще мріє про поширення пролетарської диктатури в Європі за допомогою комінтерна (власне — його європейських секцій, які своєю тактикою та працею взагалі намагаються унеможливити якубудь консолідацію чи стабілізацію Європи) та совітської мілітарної сили.

Заклопотана власними внутрішніми та зовнішніми справами Європа не досить уважно слідкує за тим процесом боротьби та різних змін, які відбуваються в середині совітського Союзу. Деякий час в Європі запанувала була думка, що большевицький режим поволі еволюціонує, що відновлення народнього господарства на основі «нової економічної політики», яку совітська влада була змушена запровадити замість попередньої системи «військового комунізму», уможливить налагодження торговельних зв'язків та взагалі господарської співпраці з совітами. Життя не справдило ті безпідставні надії та ілюзії. Адже державна монополія зовнішнього торгу залишилась і на далі та шляхом дампу у значній мірі загострює європейську господарську кризу. Мало того, компартія нині ліквідує так званий «Неп» та намагається усунівити не лише весь торг та промисловість, а також через колективізацію втягнути в цей процес усунівлення й сільське господарство. І справді, останній совітський плян упромисловлення совітського Союзу та усунівлення цілого народнього господарства вимагає рішучої боротьби з приватним торгом, промислом та дрібним селянським господарством. Себто, компартія вирішила ліквідувати ті суспільно-господарські відносини, які утворилися протягом попередньої політики «Непу». Сталося так тому, що протягом попередніх років (1923—28) у совітському Союзі почав дуже зміцнюватися приватний сектор господарства, а усунівлений навпаки — почав топити в морі дрібних торговельних, промислових та хліборобських господарств.

Як відомо, ця радикальна зміна системи господарської політики відбувається в обставинах досить гострої внутрішньої партійної боротьби. У зв'язку з тими безнастанними чварами компартія вже почала втрачати свій колишній авторитет та вплив навіть у тих суспільних колах, які раніше були її підпорою. Правда, компартія ніколи не спиралась на більшість населення країни, а широкі народні маси теж ніколи не зв'язували своєї долі з большевицькою диктатурою. Ниніж, коли совітська влада виразно стала на ґрунт безоглядного визиску та нищення більшості селянства та міщанства, і по селах, і по містах почала зростати активна самооборона всіх тих груп населення, які переконалися, що переведення в життя господарського пляну загрожує їм не лише нечуваним визиском, а впрост повною руйною їх матеріального добробуту. Та й не дивно, бо совітська держава не лише дуже обтяжує працю селян хліборобів високими податками, а головне — силою відбирає в них збіжжя по примусових цінах, які виносять всього 20% дійсної вартості. Характеристично, що протягом хлібної кампанії минулого року, підчас якої село виявляло не менший проти 1929 р. опір та саботаж, також і колективні селянські господарства відмовляються давати збіжжя по таких цінах. Селянські маси не лише вороже ставляться до большевиків, але горять справжньою ненавистю до пагування компартії. А що вже й казати про дрібно-буржуазні групи міського населення, яке, не маючи ніяких виглядів на крапу будуччину під больше-

вищым режимом, живе лише однією надією на упадок совітської влади. Тому саме ці групи кинувлися дезорганізувати внутрішній торговелький обіг та різними способами намагалися обезцінити совітську валюту.

При таких обставинах харчова криза загострилася ще більше, хоч у 1930. р. в совітському Союзі вивав кращий од попереднього урожай. Разом із тим на вільному, себто, приватному ринку, ціни на продукти та товари піднялися за останній рік аж на 33%. Цей факт виразно свідчить, що совітська валюта безумовно паде, що в країні відбувається прихована інфляція. Совітським громадянам справді доводиться перебувати в дуже тяжких умовах харчової кризи та товарного голоду. Колиж додати, що в країні панує жахлива мешкальча криза, що робітники та службовці отримують замалу заробітну платню, що безробіття не зменшується, а що-раз збільшується, що дорожчає й собі все зростає, то кожному будуть зрозумілі ті загальні злидні, в яких опинилося понад 150 міль населення совітського Союзу.

Разом із тим робітники та службовці вже зрозуміли, що система безперервного виробничого процесу та так зване «соціалістичне змагання», запроваджені з метою піднести видайність праці та загально побільшити продукцію, є досить зручним кроком компартії зісилити визиск їх праці без ніякої винагороди. Цей факт, як також і примусова підписка на ріжні державні позички, через що кожний робітник та службовець втрачає щорікову місячну, а то й двомісячну заробітну платню, ще більше підсилюють загальне невдоволення та зневіру навіть у тих колах, які довгий час були до певної міри морально-політичною підпорою совітської влади.

Характеристично, що загальне розчарування та непевна будучина поволі, але що-раз більше шириться також і в совітському апараті, червоній армії та навіть поміж масою рядових комуністів. Тому саме в країні зростає що-раз більший активний опір із боку населення, виникають ріжні таємні організації для чинної боротьби проти панування компартії, всюду помітний саботаж, зростає загальне безладдя та шириться неймовірне піяцтво і взагалі досі ще нечуваний розклад.

Цілком зрозуміло, що компартія знає дуже добре про невдоволення народніх мас сучасною політикою совітської влади, про загальне вороже відношення до большевицької диктатури та режиму. Проте вона сама відверто не раз зазначала, що большевицька диктатура рахується не з голосом народніх мас, які, мовляв, не визнаються в «будуваних соціалізму», а кермується своєю основною метою в Союзі та ріжними плянами на міжнародній арені. Тримачися переважно насильством та спираючися на особливі відділи ДПУ, компартія при нинішніх обставинах знову примусена зісилити червоний терор до попередніх розмірів. І справді, масові арешти, висилки на північ Росії та до Сибіру, як також розстріли, навіть без суду, знову прибрали дуже широких розмірів. Таким робом совітська влада сподівається залажати людність узагалі, а зокрема — придушити той революційний рух, який останніми часами почав виявлятися по ріжних сторонах совітського Союзу.

На совітській Україні, а також по інших національних республіках, ця боротьба проти большевицької диктатури прибірає дещо відмінних форм, ніж у Росії, бо українські народні маси приходять до переконання, що конче треба за всяку ціну досягти відділення України від Росії. А тому український визвольний рух має виразно національно-революційний характер. Бо ж кожному видно, що Українська Радянська Республіка зовсім не є незалежною державою, що Москва провадить колоніальну політику на Україні, що сучасний український совітський уряд є лише знаряддям Москви. Такі думки запанували не лише в колах української інтелігенції, а що-раз більше опановують вони широкі народні маси та ширяться навіть поміж українськими комуністами. І ось, щоб знесилити та знеутралізувати цей зростаючий український націоналізм, який з непереможною силою опановує не лише школу, церкву, ріжні культурні та наукові установи, а також і совітський апарат, армію та компартію України, Москва вже роками провадить так звану «українізацію» та намагається усякими поступками українським націоналістам здобути серед них собі хоч деякої прихильності.

Проте стихійний зріст українських національних сил прибрал таких розмірів, що всі ці заходи є паліятивні. Тому Москва, щоби вратувати своє панування на Україні, примусена за допомогою своїх агентів та відпоручників уживати також випробованих методів насильства й терору. Так два роки тому вона рішуче розправилася з опозицією в українській компартії, виславши за межі України бувшого комісара освіти Шумського, голову ВРНГ Гринька та чимало інших видатних лідерів комуністів, бо вони досить гостро виступали проти нинішньої колоніальної політики на Україні, як і взагалі домагалися, щоб совітська Україна не лише формально, а й насправду мала права незалежної держави в совітському Союзі. Тодіж закрито цілий ряд українських

містецьких та культурних організацій, бо вони опинилися в руках української опозиції та рішуче виступали проти нинішньої культурної залежності України від Росії.

Налякана цим стихійним ростом українського визвольного руху Москва через своїх агентів на совітській Україні перевела в 1929. р. також масові арешти поміж українцями взагалі та студентською молоддю зокрема, щоб терором здусити нарастаючу небезпеку. Мало того, з метою дискредитації самої ідеї української державності вона наказала своїм прислужникам виточити показовий процес проти «Союзу Визволення України» та «Спілки Української Молоді», обвинувачуючи їх у польонофільстві та в намірах відновити старий лад на Україні. Тимчасом перебіг харківського процесу виразно показав, що С. В. У. не була революційною організацією та, власне, не мала звязку з польонофільською групою української еміграції. Тому саме московським агентам довелося обвинувачувати та судити членів С. В. У. переважно за їх участь у тій визвольній боротьбі, яка відбувалася ще перед десятьма роками.

Совітські можновладці дуже добре знають, що українські провідні групи обстоювали й обстоюють ідею української великодержавності в формі створення Самостійної Соборної України, до складу якої мають увійти також і ті українські землі, які нині знаходяться під окупацією інших держав, зокрема Польщі, та що Українська Нація здобуде собі волю лише наслідком національної революції та збройної боротьби. Звичайно, що московським прихиль-хвостам дуже тяжко поборювати український визвольний рух, коли він намагається організувати та підготувати нашу націю до боротьби за своє визволення власними силами, а тому вони й поширюють вигадки про польонофільство та намагаються компромітувати наші змагання за державність, уважаючи їх за польську інтригу. Це стара метода, бо свого часу царський уряд уважав боротьбу Української Нації за своє визволення за німецьку або австрійську інтригу, а нині польські імперіялісти, намагаючися затримати під своїм пануванням наші західні землі, й собі не менш уперто поборюють український визвольний рух під польською окупацією як інтригу німецьку або большевицьку.

Як бачимо, історичні вороги української державності, захопивши в свої руки українські землі протягом 1919—1920. р. р. та ще раз унеможлививши утворення Самостійної Соборної України, щоб виправдати свою боротьбу проти змагань Української Нації за власну великодержавність, обвинувачують українських патріотів і в польонофільстві і в москофільстві. Це правда, що в лоні Української Нації ще не зовсім зникли групи, що сподіваються утворити власну державу за допомогою Москви чи Варшави. Проте ці групи досить маленькі та маловпливові. Навпаки, переважна більшість нації виразно обстоює ідею української великодержавності, себто, вороже ставиться і до Польщі, і до Москви. Українські державники вже зрозуміли, що Москва та Варшава, як це вже було й за минулих століть, змагаються за гегемонію на сході Європи, на яку вони вперто претендують. Українська Нація нині свідомо своєї ролі в цій боротьбі Москви та Варшави за українські землі й ніколи не допустить, щоб якийсь із наших історичних ворогів ще раз покористувався нашими силами для своєї мети. Навпаки, українські державники-націоналісти використають всі можливості, щоб через національну революцію та збройну боротьбу розвалити не лише совітський Союз, а також і сучасну Польщу, бо саме на їх руїнах і може утворитися Самостійна Соборна Українська Держава.

б. Новий розподіл Східної Європи.

В певних колах європейських політиків, а також і в дипломатичних та урядових сферах, панує погляд, що так чи инакше большевицька диктатура на Сході Європи згодом загине, що тоді знова відродиться Росія в тій чи иншій формі, що таким робом Європа наразті позбудеться большевицьких клопотів та утворяться більш сприятливі можливості для її господарського відродження та консолідації. Та на ділі так воно не буде, бо провідні європейські кола забувають про те, що на Сході Європи вже й нині є не лише совітська Росія, але також і Україна, Білорусь і закавказькі та закаспійські совітські республіки. Цей розподіл колишньої царської імперії на низку совітських незалежних республік зовсім не випадковий. Навпаки, він цілком природний, бо всі ці республіки були протягом 1918—1920. рр. і справді незалежними національними державами, а совітська Росія лише збройною силою їх окупувала та тоді вже з ними утворила Союз Совітських Республік. Протягом останніх 10 років ці національні держави так зміцнили свої сили, а головне ідея національної державності так закорінилася в масах населення, що нині власне нема на світі такої сили, яка змогла б на довгий час поневолити ті нації Східної Європи, які так завзято та беззастанно змагаються за свою державність. Правда, декому здається, що ці ріжні східноєвропейські

нації могли погодитися на утворення якоїсь федерації з Росією. Ця думка помилкова, бо поміж Росією та Україною й іншими східноєвропейськими країнами панує такий національний та господарський антагонізм, що утворити будьяку федерацію на Сході Європи є цілком виключено. Не слід забувати, що існування таких федерацій, як Німеччина або Злучені Держави, зумовлюється єдністю національною та спільністю інтелектуальною або Злучені Держави, зумовлюється єдністю національною та спільністю інтелектуальною, чого на Сході Європи якраз і нема. Правда, совіська Росія теж є федеративною республікою. Може ця федерація збережеться також і після занепаду большевицької диктатури, але цілий ряд національних совіських республік, які й тепер не належать до складу совіської Росії, та ще деякі національні терени безперечно будуть боротися за власну незалежну державність. Тому нема ніякого сумніву, що розвал совіської Росії приведе до утворення таких національних держав, як Україна, Білорусь, Казахстан та інші). Отже, Росія буде лише одною з держав на Сході Європи з населенням до 50—55 мільйонів душ. Звичайно російські імперіалісти на такий розподіл російської держави добровільно не погодяться, а тому саме там після загибелі большевицької диктатури певний час буде точитися жорстока боротьба різних націй за свою незалежність. Якраз на долю Української Нації припаде вести перед у тій боротьбі, щоб спільно з іншими східноєвропейськими націями примусити Росію відмовитися од змагань панувати на чужих теренах.

Разом із тим Українська Нація ніколи не примириться з польським пануванням на Західних Землях. Як відомо, сучасна Польща переживає дуже гостру й затяжну господарську кризу, а також обтяжена досить складною внутрішньою боротьбою за владу. Не виключено, що нинішній режим Пілсудського може довести польську державу навіть до революційної заверюхи та громадянської війни. Зрозуміло, що українські патріоти лише чекають на такі події, щоб їх використати. Зовсім імовірно, що можливість відірвання українських земель од Польщі настане також у випадку збройного конфлікту поміж совіською Росією та Польщею. Не треба забувати, що біля 7 мільйонів українського населення, що опинилися під польською окупацією, перебуває нині не в кращих умовах, як решта Української Нації під большевицькою диктатурою. Бо сучасна Польща не лише поневолила українців національно та намагається їх колонізувати, а також робить заходи колонізувати українські землі польськими елементами. У зв'язку з цим ненависть українців до Польщі досягла небувалих розмірів, а такі факти, як саботажна акція і «нацифікація», того пророчистим доказом.

Одне слово — Українська Нація разом зі своїми спільниками буде провадити боротьбу не тільки проти большевицької диктатури, не лише проти російського імперіалізму взагалі, а також і проти польського імперіалізму. І ця боротьба триватиме аж до того часу, поки Сх. Європа не поділиться на низку національних держав на засадах прав націй на самовизначення. Українська Нація, як свого часу німецька або італійська, не заспокоїться та не складе зброї аж до досягнення своєї мети, а саме — утворення Самостійної Соборної України. Як бачимо, на долю України та її спільників припаде роля добитися такої радикальної зміни відносин на Сході Європи, яка своєю чергою припадає на долю Німеччини, Італії та їх прихильників у центральній Європі та на Балканах. Нема сумніву, що сучасний стан Європи нікого не задовольняє, за винятком хіба Франції та її васалів. Адже й Велика Британія, а навіть ряд інших держав, не являються упертими оборонцями сучасного статус кво.

З нашого погляду той берестейський мировий договір, який у засаді поставив був досить правильне розв'язання східноєвропейської проблеми, ще раз прийде на поряток денний, хоч у змінній формі. Тоді на Сході Європи утвориться зовсім інша система міжнародних відносин. Так, Польща, мабуть, утратить коло 10 мільйонів населення та коло половини теперішнього терену (коло 180 тис. кв. км.) і стане справді національною державою з населенням у 20 мільйонів, а Росія втратить коло 70 мільйонів населення та 4,5 мільйонів кв. км. простору і своєю чергою перетвориться в національну державу з простором коло 16,5 м. кв. км. та з населенням понад 80 мільйонів. Поміж ними бар'єрою стане незалежна Білорусь із населенням коло 8,5 мільйонів та з тереном коло 190 тис. кв. км., а також і Україна з населенням понад 50 мільйонів і з тереном у 850—900 тис. кв. км. Таким робом віковичне польсько-російське суперництво за гегемонію на Сході Європи буде зліквідоване, а існування прибалтійських держав (Литва, Латвія та Естонія) буде забезпечене. Крім того, повстане низка козацьких та інших держав на Північному Кавказі з тереном коло 200 тис. кв. км. та з населенням коло 5 мільйонів душ, так що Росія буде зовсім одрізана від Чорного моря та від Закавказзя, а на просторах останнього (190 тис. кв. км. із населенням понад 6 мільйонів) відновляться незалежні держави грузинська, вірменська та азарбейджанська. Нарешті, на закаспійських просторах із тереном

коло 3,5 мільйонів кв. км. із населенням коло 15 мільйонів утвориться ще низка незалежних мусульманських країн (узбекська, киргизська та інші).

Цілком зрозуміло, що до такого розподілу на Сході Європи прийде лише тоді, коли Українська Нація разом зі своїми природними спільниками виступить у боротьбі проти польсько-російського імперіалізму і утворить незалежну державу. Декому здається, що українці ще не дозріли до такої боротьби. Проте такі погляди в значній мірі пояснюються тим, що світ мало звертав уваги на ті зміни, які сталися на Сході Європи протягом останніх 10—12 років. Міжтим Українська Нація спромоглася в 1917—1918. р. р. утворити власну національну державу, яка проіснувала аж до кінця 1919. року, провадячи боротьбу не лише проти совіської Росії та Польщі, а також і проти армії Денікіна та Врангеля. Ця рівночасна боротьба на три фронти і привела, власне, до трагічного кінця, бо вороги української державності отримували допомогу від своїх спільників, а Українська Нація за гетьманування Скоропадського була позбавлена можливості створити свою національну армію та таким робом не використала тої допомоги, яку свого часу дала Україні Німеччина. За останніх 10 років сили Української Нації на всіх наших землях зросли до таких розмірів, що нині вона вже зі значно більшими шансами зможе відновити боротьбу за своє визволення. І нема сумніву, що при сприятливих обставинах нам укупі з іншими націями Східної Європи цим разом пощастить довести свою визвольну боротьбу до бажаного кінця.

Не слід забувати, що соборна Україна при своїй незалежності відіграватиме значну ролю в господарському житті Європи. Бо лише совіська Україна продукує нині річно 150 мільйонів сотнарів збіжжя, понад 12 мільйонів сотн. цукру (85% цукрової промисловості совіського Союзу) й коло 200 мільйонів сотн. бараболі, кукурудзи, проса та гречки. Перед війною ця хліборобська продукція була куди більша, бо нині українські селяне не бажать поширювати засівної площі, а крім того, урожай із гектару впав на 1 сотнар. До війни Україна вивозила до Європи коло 50 мільйонів сотн. пшениці та ячменю, а нині Москва силою вивозить із України коло 30—35 мільйонів сотн. збіжжя та коло 8 мільйонів сотн. цукру. Далі, сов. Україна добуває коло 40 мільйонів тон вугля (80% всього совіського вугля), майже 8 мільйонів тон залізної руди (70%) і 0,6 мільйонів тон манганової руди (40%). Разом із тим українська металургія виробляє понад 3,5 мільйонів тон чавуну (понад 70%) і коло 3 мільйонів тон криці (коло 70%). На жаль, Москва провадить колоніальну політику на Україні, використовуючи українські природні багатства переважно для розбудови російської промисловості, тоді як Україна має ще замало розвинену машинобудівельну та металобробну промисловість, а тому саме й українська легка промисловість розвивається слабшим темпом од російської, бо Москва, нпр., не дозволяє розширювати на Україні текстильну та шкіряну промисловість.

Звичайно, господарська роля незалежної соборної України буде ще більшою, а головне — вона зможе відіграти належну їй ролю в європейському та світовому торговельному обміні. Бо ж у таких межах Україна вже й нині збирає річно понад 250 мільйонів сотн. збіжжя, себто, на 40 мільйонів сотн. більше за Німеччину і на 80 мільйонів сотн. більше за Францію, як також продукує дуже велику кількість інших продуктів (між іншими коло 15 мільйонів сотн. цукру). Нема сумніву, що вона зможе що-року вивозити до Європи не менше 50 мільйонів сотн. пшениці та ячменю, як також значну кількість інших хліборобських продуктів, навіть при сучасному стані свого сільського господарства. Крім того, вона зможе експортувати також певну кількість вугля, залізної та манганової руди, що дасть можливість закуповувати в Європі досить велику кількість різних промислових виробів, а насамперед всяке устаткування для української промисловості. Бо не слід забувати, що навіть на підставі виробленого Москвою господарського плану совіська Україна в досить короткому часі піднесе добування вугілля до 90—100 мільйонів тон, залізної руди до 18 мільйонів тон, а українська металургія буде продукувати понад 10 мільйонів тон чавуну та коло 9 мільйонів тон криці. У зв'язку з цим значно пошириться також українська промисловість взагалі, а особливо машинобудівельна, металобробна, хемічна, електротехнічна та будівельна, як і деякі галузі легкої промисловості. Так само сільське господарство має піднятися на 50%. Зокрема продукція цукру має зрости на 20 мільйонів сотн. Крім того, одержавши в свої руки галицьку та кубанську нафту, Україна зможе підняти її продукцію до 3—4 мільйонів тон. Вже з цих коротких цифрових даних ясно, що соборна Україна посідає не лише господарську самовистачальність, а має також і всі можливості стати в будучині одною з найбільш упромисловлених країн Європи. Звичайно, Україна буде змусшена ще більш зсилити політику свого упромисловлення, щоб протягом яких 15—20 років поширити власну важку та легку промисловість у 4—5 разів, а сільське господарство підняти у 2—3 рази, бо нині наша нація надто хліборобська, й тому на українських землях панує таке аграрне перена-

селення, якого не знає, власне, ніодна європейська країна. Не слід також забувати, що на всіх українських землях що-року збільшується населення на 1 міл. Отже, маючи досить значні природні багатства, Україна при сприятливих обставинах незабаром могла стати могутньою промисловою країною, занявши третє місце в Європі, а саме безпосередньо по Німеччині та Франції. На сході Європи вона відігравалаб довший час навіть провідну роль, бо Росія хоч і посідає не менші за Україну природні багатства, але має майже вдвічі меншу важку індустрію та, головне, не зможе з ріжних причин так швидко упромисловлюватись як Україна. Так, совітська Росія добуває нині в 5 разів менше вугля, в 2 рази менше залізної руди та продукує всього коло 2 міл. тон чавуну й коло 2 міл. тон криці.

Розподіл Східної Європи приведе до справжнього її замирення та спричиниться до бажаної всім консолідації. Тільки за таких обставин Східна Європа зачне відігравати належну їй роль в світовому та європейському господарському життю. Навіаки, всякі інші пляни та концепції треба уважати помилковими або провізоричними. Сподіваємося, що з часом загальні обставини та події таки примусять великі держави як слід оцінити та зрозуміти змагання східно-європейських націй за свою волю та державність, а тоді й вони сприятимуть розв'язанню східно-європейської проблеми на засадах нашої концепції. Бо лише така розв'язка проблеми Сходу Європи найкраще забезпечує не лише сталий мир у цілій Європі, а також і її господарський розвиток та загальну консолідацію.

Проф. О. Мицюк.

Аграризація жидівства України.

1. Розселення і економіка жидівства до розділу Польщі*).

1. Висунення справа аграризації жидівства по світовій війні й наш підхід до її висунення. 2. Що означило економічну діяльність жидівства в діаспорі. 3. Посередництво, як універсальне заняття взагалі. 4. В історичній Польщі. 5. На Правобережній Україні в XVII—XVIII. в. в. 6. Московська політика до жидів і її наслідки. 7. Господарське значіння Талмуда. 8. Теж саме значіння кагальної організації.

Від утрати жидами свого самостійного царства й дальшого перебування їх у діаспорі (розсіянні), ще ніколи справа аграризації жидівської людности не набірала такої актуальности і широти, як тепер, по світовій війні. І примхвата доля звязала цю справу саме з українськими землями більше, як із якими іншими, навіть хоч би і з палестинськими. Зрозуміло, що українська аграрно-економічна наука повинна над нею застановитися. Ця конспективна праця є першим кроком у тому напрямку.

Уділяючи головну увагу аграризації жидівства України, нам неминуче прийдеться торкатися й жидівської економіки взагалі, а також побіжно зупинитися над справою аграризації жидівства й поза межами нашої Батьківщини. Рівно-ж для ліпшого зрозуміння сьогодняшнього стану проблеми зробимо екскурс у минуле, з тим, що давньої історії жидівства торкаємося в загальних обрисах.

Історія господарського побуту Ізраїльського царства свідчить, що в ньому мало місце й сільське господарство, яке живило більше людности, ніж інші галузі народнього господарства. Але вже з VI. віку до Христа, коли Навуходоносор розгромив маленьке жидівське царство, жидівська людність почала відходити від сільського господарства, правда, за інерцією частина її по Христі ще подекуди його провадить то в Палестині, то в Греції, то в північній Італії та південній Франції, це загалом до XI. віку, але від цього часу жидівство цілковито відривається від хліборобства, і то аж до XIX. віку.

*) Ця стаття проф. О. Мицюка є першим розділом з його довшої праці під назв. «Аграризація жидівства України», яка буде друкуватися у нас окремими частинами, потім вийде окремою книжкою. Редакція.

Приблизно через півтисячоліття по приході своєму з Єгипту до Палестини Ізраїль стратив свою самостійність, а людність його зазнала масового переселення до Вавилону, а також і до свого союзника, до Єгипету. Доба осіло-хліборобська в житті жидівського народу, беручи масово, скінчилася, і почалася доба віковичної мандрівки, без батьківщини. З часу полону, що загрожував винародовленням, жидівські пророки ставлять собі завданням заховати жидівську національність од доохресних чужонародніх впливів, і вже підчас повороту з полону національна реакція витісняє з жидівської релігії космополітичні риси й просякає її духом національної виключности й замкнености. «Вплив пророків і наслідки розсіяння» — каже *Макс Вебер* — «обернули осілий нарід, що працював на своїй землі, в мандрівне плем'я, а ритуал його включав уже наперед будьяку міцну хліборобську осілість. Той, хто ретельно додержував жидівський ритуал, не міг бути сільським господарем. Ось так жиди обернулися в нарід міщухів-паріїв». Що ж не перешкоджало ритуалові? Торгівля, а особливо торгівля грішми, себто, випозичання грошей. Ось так од часу повороту з Вавилонського полону й наступного розсіяння торгівля, а зокрема кредитування, стали — за виразом *М. Вебера* — «ритуально-замкненою племінною чи народньою справою»¹⁾ жидівства.

За західно-європейської доби своєї історії часів розсіяння жидівство виступає як мійське населення, що живе в визначених для нього частинах міст, у гетті. На початках його основне заняття — це торгівля грішми, лихварство. Негативне відношення католицької церкви, а під її впливом і тодішніх свіцьких законодавств, до побірання відсотків за позички торгівлю грішми віддало майже монополю в жидівські руки. Так було в західній Європі за середньовіччя й за нових часів, аж поки не заявив про свої права продукційний кредит, після чого кредитування стали провадити і християне. З позичковими операціями жидівство сполучає торгівлю взагалі. Серед моря натуральних відносин середньовіччя, а в значній мірі й нових часів, жидівство було носієм міново-капіталістичної форми господарства; «в систему господарства народів Європи жиди входили» — каже *Пінкус* — «як чужинці, становлячи з себе свого роду самостійний господарський організм»²⁾. В аграрній царині протягом середньовіччя й нових часів землевласником виступав феодал, а хліборобом — кріпак; жидів, як правило, не могло бути ні між першими, ні між другими, — останнє суперечило б їх світоглядю, що вони, жиди, нарід обраний, поставлений понад решту народів. Вони перебірають до своїх рук посередництво між феодалами і кріпаками. Посередництво це від торгівлі й організованого кредиту за нових часів що-раз більше поширюється на нові об'єкти й набирає характеру універсального заняття жидівства, залишаючися таким і за капіталістичної доби.

Простеживши цілу економічну історію жидів, Пінкус приходить до такого самого висновку, а саме, що «посередництво є єдиним фактором економічного розвитку жидівської нації»... «Коли К. Маркс» — каже той самий автор — «знаходить з'ясування світового ходу жидівської історії в існуванні особливого жидівського бога, в жидівській своєкорисности, у стремлінні задовольнити практичні потреби, в тім, що вони поклоняються золотому божкові, то тим самим автор «Капіталу» тільки підкреслює ту відрубність жидівського господарства, що нами характеризувано тямкою «посередницьке»³⁾.

Західні католицькі держави Європи, за почином Іспанії, одна за одною масово виганяли жидів, і жидівство посувалося на схід, до Райну. В XIV. в. польські королі й пани закликають до себе в комерційних цілях прираїнських, понімечених жидів. Сліди мандрівки жидів через германські землі можна бачити в попсованій німецькій мові — жаргоні, що ним тепер балакають жиди на Європейському Сході. На XVI. століття жидівство вже в найбільшій своїй масі скупчується на теренах тодішньої Польщі, а наслідком унії 1569. р. воно починає масово розповсюджувати

¹⁾ Макс Вебер, «История хозяйства», Петроград, 1923, ст. 130.

²⁾ Dr. Felix Pincus, «Очерки экономической истории евреев», переклад з нім., СПб, 1906., ст. 7.

³⁾ Там таки, ст. 39.

тися на Литву, а далі на Правобережну Україну, і в цих нових жидівських хвилях цілком заникає старе місцеве нечисленне жидівство. Як раніше в Західній Європі, так тепер і в Польсько-Литовській державі жиди стають мійською людністю. Головним джерелом прожиття для них було взагалі посередництво, торгівля грішми (під заставу рухомого й нерухомого майна) та торгівля різними іншими об'єктами; особливо вигідним і фаховим стало корчмарство; в їх руках також зосереджуються відкупи різних державних податків; рукомесло ще тільки зароджується; а за чорною фізичною працею побачити жида було неможливо. Корінне населення міст од тих занять, з яких жидівство зробило собі джерело прожиття, відсувається. По селах жидів було обмаль, та й то, здебільша, це були посередники між панами і холопами-кріпаками. Це або орендарі поміщицьких дїбр (часом із кріпаками), при тім яко орендарі спадкоємні, або агенти магнатів в управлінні маєтками, які, помагаючи своєю здібністю визискувати простий люд, підносять рентовність маєтків. І держава, і магнат, і жид-посередник — усі жили з трудової поневоленої людности. Держава заступала політичну владу і зв'язані з тим вимоги; магнат — феодальну владу й вимоги, зв'язані з верховним володінням землями і покріпаченим людом, не раз перебіраючи *de facto* у свої руки всю політичну владу королівських урядів; жид же заступав владу фінансового капіталу над простим людом. Часто й густо прерогативи держави й магнатів передавано жидові орендареві чи управителеві; жид бував тоді всемогутнім. Як орендарі, жиди з кінця XVI. в. набули права судити селян і карати їх навіть смертю.

Способи господарської діяльності жидівства в Польсько-Литовській державі, що включала й західно-українські землі, викликають у XVI—XVII. в. в. з боку сучасників самі відемні характеристики. В XVI. віці очевидець і літописець литовський Михайло Литвин (Міхалок) характеризує жидівство Західної Русі, в тім числі Поділля й Волині, як «народ віроломний, хитрий, шкідливий, який пеує товари, підробляє гроші, підписи, печатки; він на ринках однімає у християн засоби до життя, не знаючи иншої умілости, крім брехні й обмана». «На люблінській сеймі 1569. р. литовські депутати скаржались на віддачу жидам в оренду ріжного роду оброчних статей: млинів, солодарень, торговельних податків і мита, та вказують, що в руках жидів опинилися всі корчми, куди вони, використовуючи пристрасть славян до горілки, підманюють селян всіми способами, ширячи серед них зісуття моралі»⁴⁾... Часи Хмельниччини ось як характеризує московський дяк Григорій Кунаков: «Да черкасамъ же де сверхъ того было разореніе отъ жидовъ, которые держали въ ихъ мѣстахъ отъ пановъ аренды. И тѣ де жиды ихъ черкасъ грабили и наругалісь надъ ними всячески: только котрый черкашенинъ укурить вина или сварить пиво і медъ не являсь жидамъ или противъ жида учнетъ говорить, не снявъ шапки, и жиды де за то, спримѣтываясь къ нимъ за посмѣхъ, ихъ грабили и разоряли, животы ихъ отнимали и женъ и дѣтей въ работу имѣли насильствомъ»⁵⁾. В думках українських кобзарів XVII. в. можна не раз зустріти вказівки на те, як жид орендар визискує й навіть знущається над козаком, скубе його за «патлі» чи «оселедець» і вимагає, щоб його козак називав «мостивим паном». Одна з них так клясично і при тім усебічно змальовує характер жидівської економіки на наших землях у половині XVII. в., що може, як джерело, поспорити з Іллядою (пісня VII), яку економісти використовують для зрозуміння господарського побуту ранньої доби античної Греції. За компетентним свідченням професорів В. Антоновича і М. Драгоманова, своїм змістом вона згідна з актами й мемуарами, отже, бездоганна під оглядом історичної критики, а тому ми наводимо її, роблячи наші підкреслення:

4) Навожу з приці Житецького: «Евреи в Южной России», «Киевская старина», 1901, січень, ст. 67—78.

5) «Акты Южной и Западной России», III, ст. 278.

«...Жиди — рандарі
Всі шляхи козацьки зарандували,
Що на одній милі
Да по три шинки становили,
Становили шинки по долинах,
Зводили щогли по високих могилах.
Іще ж то жиди — рандарі
І тому не перестали:

На славній Україні всі козацькі торги заорандували,
Да брали мимо — промито:

Од возового
По тів-золотого,

Од пішого пішениці по три денежки мита брали,
Од небораки старця
Брали жури да яйця,
Да іще питає:

Чи нема, котик, ще цього?

Іще ж то жиди — рандарі

У тому не перестали:

На славній Україні всі козацькі церкви заорандували.
Котрому б то козаку, альбо мужику дав Бог дитину появити,

То не йде до попа благословиться,

Да пійде до жида-рандаря да полож шостак, щоб позволив церкву одчинити,
Туо дитину охрестити.

І ще ж то котрому б то козаку, альбо мужику дав Бог дитину одружити,
То не йде до попа благословиться,

Да пойді до жида-рандаря да полож битий тарель, щоб позволив церкву одчинити,
Туо дитину одружити.

Іще ж то жиди-рандарі

І тому не перестали:

На славній Україні всі козацькі ріки заорандували...
Котрий би то козак, альбо мужик ісхотів риби ловити,

Жінку свою з дітьми покормити,

То не йди до попа благословиться,

Да пійди до жида-рандаря да поступи йому честь оддати,
Щоб позволив на річці риби вловити,

Жінку свою з дітьми покормити.

Тогді ж то оден козак мимо кабака іде,

За плечима мушкет несе,

Хоче на річці утя вбити,

Жінку свою з дітьми покормити.

То жид-рандар у квартиру поглядає,

На жидівку свою стиха словами промовляє:

«Ей жидівочка ж моя Рася!

Що сей козак думає, що він у кабака не вступитъ,
За денежку горілки не купитъ,

Мене, жида-рандаря, не перепроситъ,

Щоб позволив йому на річці утя вбити»,...

Тогді ж то жид-рандар стиха підходжає,

Козака за патлі зватає.

То козак на жида-рандаря скоса, як відмідь, поглядає,

Іще жида-рандаря мостивим паном узиває:

Ей жиду, каже, жиду-рандаре,

«Мостивий пане!

Позволь мені на річці утя вбити,

Жінку свою з дітьми покормити».

Тогді жид-рандар у кабака входжає,

На жидівку свою стиха словами промовляє:

Ей, жидівочка ж моя Рася,

Буть мені тепер у Білій Церкві наставним равом:

Назвав мене козак мостивим паном»...

...Один жид Оврам,
(У того був невеличкий крам, —
Тільки шпильки та голки.

Що ходив по за Дніпром, та дурив козацькі жінки)»...

перестерігає, що з *Низу* може повіяти «тихий вітер», а він і повіяв у формі Хмельниччини під гаслом «жидів-рандарів (а за другим варіантом — «жидів та ляхів») у пень рубайте»...

Другий варіант тої самої думи каже про великі жидівські одкупи, про те, що жиди стали «оден од одного на мило оранди становити»...

Як іде українській козак, та корчму минає,

А жид вибігає, та українського козака за чуб хватає,

Та ще його двома кулаками по потилиці затинає:

«Козаче-левице: за що я буду ляхам рату платити,

Що ти мимо корчми йдеш,

Та й корчму минаєш?»...

Розповівши, «що три річки в одкуп закушляли», далі говориться:

«Де була яка річка велика, мости в одкуп забрали:

Од верхового по два шаги брали,

А од пішого по шагу,

А од бідного старця, що він випросить,

То одбирали пішою та яйця»).

Жидівство XVII. в. виступало як орендарі-посередники. Жиди орендували «всі шляхи» і ставили вздовж них багато корчем, куди український люд заходив не тільки зі своєї волі, але й неволею, бо шинкар мав економічну силу примусити селянина пити, хоч би той того й не хотів. В руках жидів були «всі козацькі торги», на яких жид брав «проміто»; «всі козацькі церкви», де жид брав платню за охрещення і за вінчання; «всі козацькі ріки», де він збирав даток із рибалок і з мисливців на качок; «мости на великих ріках», де платили жидові і верхівець, і піший, та навіть і старець; в їх же руках був і роздрібний торг з дурисвітством при тому. Жиди-рандарі мали таку силу, що хватили при нагоді й козаків «за патлі», «за чуба», «били в потилицю», та вимагали, щоб їх, як і польську шляхту, величав нарід «мостивими панами». Через посередництво жиди свою економічну владу що-раз поширювали й поглиблювали, аж поки не натрапляли на збройний опір визискуваного люду, що свої криваві вибухи — зпочатку козацькі, пізніш гайдамацькі — скермовує на польську шляхту, а рівночасно на її близняків у визиску — жидів. Можна собі уявити, що то були за взаємовідносини, коли склалася така страшна приказка: жид, лях та собака — віра однака. Такий стан річей тривав приблизно аж до третьої четвертини XVIII. в., себто, до розділу Польщі.

Безпосередньо перед першим розділом відбулося кілька переписів, з яких маємо більш-менш точні дані про число жидів на Правобережній Україні. Скільки саме мала Польща жидів на час першого розділу, усталеної цифри нема: Чацкі начислює за час од 1772. р. й до кінця XVIII. в. то 900 тис., то (на 1790. р.) 1.200 тис., чи 1.500 тис. душ. Але про число жидів на Правобережній Україні маємо вірогідні дані⁹⁾:

⁹⁾ «Историческія лѣсни малорусскаго народа» съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. II, вып. I, Кієвъ, 1875, ст. 20—29.

⁷⁾ И. Каманин, «Статистическія данныя о евреяхъ въ Юго-Западномъ краѣ во второй половинѣ прошлаго вѣка (1765—1791)», Архивъ Юго-Западной Россіи..., ч. 5, т. II, вып. I, Кієвъ, 1890, ст. 235 і 215. Також — «Polen, zur Zeit zwei letzten Teilungen dieses Reichs, historisch, statistisch und geografisch beschreiben», 1807, автор невідомий.

Воевідства	1765 р. жидів	1807 р о к у населення загалом	у тім числі жидів
Київське	21.600	623.645	24.734
Волинське	51.736	754.650	31.027
Подільське	38.175	489.378	25.245
Брацлавське	20.271	630.444	25.497
Разом	131.782	2.498.117	106.505

Жидівська людність Правобережної України — за переписом 1765 р. — була мійською на $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ од загальної її кількості. Щодо роду занять жидівства по містах, то за даними про Житомир за 1789. р., на першій місці стоять шинкарі й корчмарі, далі крамарі й лихварі, аж потім ремесники. Шинкарство й корчмарство було виключно в руках жидів; жидів торгівців було в 13 разів більше, ніж торгівців-християн; ремесників християн в $1\frac{1}{4}$ більше, ніж ремесників жидів. Бачимо і обслуговування жидів, але християнської челяді було в 18 разів більше, ніж жидівської; були і злидарі з жидів, але злидарів християн у 3,5 разів більше, ніж жидівських... «Отже, тяжкий бездохідний труд і сполучені з ним злидні, біда та піяцтво були долею християн» — каже Каманин — «усіж пожиточні заняття, як ось торгівля і, головним чином, шинкарство, та почасти ремесло, були в руках жидів»⁸⁾. По селах жиди виступають у 1770. р. р. як орендарі маєтків, млинів, винокурень, корчем і шинків. «Нема майже села» — каже той самий автор — «де б не було жида-орендаря; заняття їх орендарством було так розповсюджено, що переписи сплутують поняття «орендар» із поняттям «жид» і так тоді звязують професію з національністю й вірою, що, замість виразу: в селі нема жида, кажуть: в селі нема орендаря. Отже, всі маєтки південно-західнього краю за часу перепису 1764—65. р. р. de facto перебувають у руках жидів»⁹⁾. Ширші жидівські кола Польщі, як раніш, так і в XVIII. в., вважали посередництво в усьому «за національну святу жидівську традицію, а фізичну працю продукційного характеру за низчу жидівської гідності» (Лещинські). Ремесництво, що поволі починає прокладати собі шлях між жидівством, жиди вважали нижчим од торгівлі; поденщину й чорну працю навіть суперечними з релігійними поглядами, бо вони часто йдуть у парі з працею людей інших вір; ще низче ставлять жиди хліборобство, як заняття виключно кріпацьке, — інстинкти й навиків історично-палестинського хлібороба безслідно зникли. Завжди вважало себе за племя зайшло, чуже місцевому населенню і його інтересам, жидівство уникало всіма способами прикріплення до певного місця, до чого неминуче проводить хліборобство, уникало і злиття з тубільцями. Приблизно на мільон жидівської людності в Польщі при кінці XVIII. в. налічено (Чацкім) всього 14 хліборобських родин; а на цілу Правобережну Україну, приблизно на 120 тис. жидів (1786. р.), знайшовся тільки оден жид хлібороб¹⁰⁾, якого люстратори, на основі сеймової конституції 1775. р., що протегувала продукційну працю жидів, звільнили од подушних жидівських податків аж

⁸⁾ Там таки, ст. 222—224.

⁹⁾ Там таки, ст. 63.

¹⁰⁾ Історія заховала ім'я того унікама: Це Салса Мошкович, з Канева, що оселився в с. Грушівці, купив хату, взяв собі «на оден плуг» поля, що облогувало, він мав власний плуг, 6 волів, 3 коней; озимого сів «на десять днів» і ярового теж «на десять днів»; сам обробляв землю (там таки, ст. 225).

до смерті. На шкідливість жидівської економіки для корінного населення сипляться безконечні скарги і з міст, і від селян, на неї вказують народні пісні, про неї кажуть козацькі послі і пишуть у своїх творах польські вчені публіцисти. Сучасний жидівський історик *Дубнов* означає жидівське орендаторство й шинкарство тих часів за «низкий промысел», що «часто доводив жидів до сутичок із селянами»¹¹). Не малочи політичних прав, полишено само собі, поневолене селянство, як у XVII. в., дає собі раду погромами та козацько-гайдамацькими вибухами.

Внедовзі по перепису 1765. р. вибухає гайдамацьке повстання під проводом Гонти та Залізняка, які, захищаючи українську людність, різали польську шляхту й жидів (Уманська різня 1768. р.). А десять літ потому скасовано (1775. р.) Запорозького краю дало можливість селянам Правобережжя втікати на нові місця поселення; гніт шляхецько-жидівського визиску тим підривається. Жидівство й собі, по втихомирненні, почало посуватися з Правобережжя головне у східнім і півд.-сх. напрямку, чим і пояснюється зменшення його на Правобережжі в 1807. р. На Підкарпатську Русь і Буковину жиди хлинули з Галичини й Польщі після едикту Йосифа II. од 1782. р. (Toleranz Edict), що дозволяв жидам жити по містах і селах.

*

«Жидів до нас покликали» — пише *Драгоманов* — «польські пани та начальство. Козаки були повиганяли жидів з тієї частини нашої землі, де була козаччина та гетьманщина, — з теперішніх губерній Чернігівщини та Полтавщини та части Київщини та Катеринославщини. А далі, як скасували царі московські козаччину та гетьманщину, то й жидам по зволено знову жити — і там і по степах Катеринославським та Херсонським... До нас московське начальство пустило жидів, а в Московщину й ні!»¹²)... І справді, за Катерини II. відбувся перелім у московській політиці щодо жидів. Перед тим не тільки заборонено жити жидам у «Малоросії», але й вислано всіх жидів із Росії і «Малоросії» за кордон і наказано не пускати їх навіть на ярмарки [укази: 18. VIII. 1739., 11. VII. 1740., 2. XII. 1742., 16. XII. 1743. і (сенатський) 25. I. 1744. р.], а указ Катерини, від 16. XI. 1769. р. дав був право присланим із армії жидам селитися в Новоросійській губернії, а серед чужинців, яким дозволено переселюватися до Росії, згадано також і жидів¹³).

1776. р., на основі того указу, дано дозвіл 100 жидівським родинам Балтського кагалу вступити в число «поселян» Новоросії і селитися «зачиная отъ устья Ингула по р. Бугу до его устья; а отъ онаго въ верхъ Днѣпромъ до Александра шанца». При тім рос. уряд висловив був побажання, щоб кожна жидівська родина вивела з Польщі (Балта — тоді ще належала до Польщі) в державні поселяне Новоросії «по пяті польськихъ поселянъ». Протягом двох літ — 1776—77. р. р. — імігрувало щось із 150 жидівських родин, але на тім і спинилося. Потьомкін, побачивши, що з добровільної обіцянки жидів притягнути у степи хліборобів із тодішньої Польщі нічого не вийшло, категорично наказав ніодного жиди не впускати, доки не приведе з собою шість чоловік польських поселян для колонізації степів. Цю вимогу жиди не змогли задовольнити, а тому даліше їх переселення припинилося. Тим 150 родинам, що встатли були переселитися, полишено свободу вибору занять, і вони, розуміється, сільського господарства не вибрали¹⁴). Таким чином ця перша жидівська колонізація мала характер мійської.

¹¹) С. Дубнов, «Новѣйшая история еврейскаго народа», т. I. 1923, Берл., ст. 42—43.

¹²) «Про те як наша земля стала не нашою», 1877 р., ст. 56.

¹³) Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи», 16. XI. 1769, № 13383.

¹⁴) Станиславскій, «Къ истории колонизации евреевъ въ Новороссіи», ст. 290—301, «Сборникъ статей Екатеринославскаго Научнаго Общества», Екатеринославъ, 1905.

В Польщі тоді, перед її розділом, мешкало щось із 80—85% загальної кількості європейського жидівства, з того числа приблизно 75% жило з шинкарства, посередництва, та великої й малої торгівлі¹⁵). Наступні розділи Польщі 1772., 1793. і 1795. р. р. ввели до складу Росії насамперед Поділля й Волинь, а потім і білорусько-литовські землі (Віленщина, Гродненщина) з масами жидівської людности. Їм мало належати право російських підданих проживати скрізь по імперії. Але не так то вийшло. Коли 1790. р. жиди новоприєднаної Білорусі прохали уряд дозволити їм записуватися в купецтво Смоленської та Московської губерній, то уряд од вступу жидів до «купечества внутреннихъ губерній не усматриваль никакой пользы», не хотючи творити конкуренцію національному московському купецтву. Натомісць указом 23. XII. 1791. р. залишено жидам мійське право «гражданства и мѣщанства» в Білорусії поширено і на Катеринославське намістництво з областю Таврійською¹⁶). А 1796. р. московський уряд дозволив купцям-жидам переселитися з Білорусі і до північного українського Новгород-Сіверського намістництва. Що більше, не тільки жидам-купцям, але й узагалі жидам забороняється жити в московських губерніях. У згаданім уже указі 23. XII. 1791. р. по-перше сформульовано обмеження проживати жидам тільки в певних місцевостях, або в певній «черті осілості». Зпочатку «черта осілості» охоплювала землі Литви, Білорусі, Малоросії, губерній: Київську, Мінську, Волинську, Подільську, Херсонську, Таврійську, Астраханську та Кавказ; згодом останні дві відпали, а в перелічених українських на стали деякі часткові зміни, але для нашої теми це не має ваги. Важливим було те, що, як сказав Драгоманов, «до нас московське начальство пустило жидів, а в Москвіщину ні!». Білорусько-литовське жидівство, не пущене в природньому східньо-екваторіяльному напрямку, до Москвіщини, було штучно скермоване на саму Україну. І воно з початку XIX. в. залило міста й містечка Лівобережної та Степової України. Губернії Полтавську, Чернігівську, Херсонську й Катеринославську, де наприкінці XVIII. в. майже не було ніодного жиди, з початком XIX. в. почали швидко колонізувати жиди; їх не пущено тільки на Харківщину та до укр. частини Курщини, Вороніжщини й Донщини та на Кубань. Застановляючися на надмірній жидівській перелюдненості тих міст на 1880. р. Драгоманов слушно вказував:... «По крайности половина, коли не більше теперішнього жидівського населення Лівобережної й Новоросійської України повинна би була оселитися в губерніях великоруських, як би не була поставлена тому штучна перепона»¹⁷). З кінця XVIII. віку й до революції 1917. р., себто, протягом 125 літ, московська торговельна й фінансова буржуазія, московська інтелігенція та московський ремесник цілком чи в сильній мірі були захищені від жидівської конкуренції, а московський селянин од жидівського — «кулака». Протягом того часу в «черті осілості», себто, і по Україні, жидівство розселилося в напрямку з північного заходу, головне з Білорусі, на південний схід, на полтавське бережжя Дніпра й т. д. Черта осілості, обмежуючи для жидівства здобування засобів для прожиття певним тереном, шкідливо відбивалася на

¹⁵) J. Lestschinsky, «Die Umsiedlung und Umschichtung des jüdischen Volkes im Laufe des letzten Jahrhunderts», Weltwirt. Archiv, 32. B., H. 2., 1930, S. 563.

¹⁶) Полн. Собр. Зак., № 17006.

¹⁷) Драгомановъ, «Еврейскій вопросъ на Украинѣ», «Вольное Слово», 1882, № 41 і 45.

жидівстві. А введенням жидівства в економіку України з початку волею Польщі, а потім Росії, дало багато негативного і для українського народу. Український торговець і ремесник не витримав жидівської конкуренції. Умисною політикою московського уряду задалено розвиток національно-українського середнього стану, «що ще в XVIII. в. був уже по містах, які користувалися маґдебурським правом, а число їх далеко не було таке мале і промисловий розвиток їх був зовсім уже не такий слабкий, як звичайно думають¹⁸⁾». Український селянин попав під торговельно-фінансовий і інший посередницький визиск жидівства, що породило й підтримувало певний антогонізм між селянством і жидівством узагалі, хоч деяка частина жидівства, правда менша — трудове ремесництво й біднота — й не була причетна до визискування, і сам визиск в міру наближення до нашого часу, у зв'язку з розвитком селянства і його економічної самодіяльності — як от кооперація — поволи зменшувався.

За приблизним, але який дає правдиву картину, обрахунком кількість жидів у цілому світі на 1825. р. була 3.281 тис. душ. З того числа жило в Австралії 1 тис., в Америці — 10, в Африці — 240, в Азії — 300 і в Європі — 2.730 тис. душ, або 83,2% всього жидівства. Як бачимо, і абсолютно, і релятивно, найбільше жило жидів в Європі, але тут жидівство було нерівномірно розташоване: менше було на Заході, а власне 458 тис., а куди більше у Східній Європі, а саме 2.272 тис. душ, або 83,2% всієї жидівської людности Європи. У Східній Європі жидів було в п'ять разів більше, ніж у Західній, і найгустіше їх проживало на терені між Карпатами й Дніпром та між Двиною і степовими губерніями України — Херсонщиною і Бесарабією. По різних районах східно-європейського розселення жидівства його кількість на той таки 1825. р. приблизно була такою: Україна (з Бесарабією) 625 тис. душ, Литва та Білорусь 550 т., Конґресова Польща 400 т., Галичина 275 т. і Румунія 80¹⁹⁾. Ось де був на першу четвертину XIX. в. головний осередок скупчення жидівської людности, при чім, як бачимо, Україна стояла вже на першій місці. Цим сказано вже багацько, але далеко ще не все, що конче треба знати.

Треба ще усвідомити собі, що жидівський нарід Сходу Європи в господарським відношенні «думав, що саме почував, до чого прагнув» (Рошер), усвідомити які його «національні особливости і звичаї в обсягу матеріальної й духовної діяльності» та яка його релігія (Кніс), бо «народне господарство стоїть у тіснім зв'язку з правом, мораллю і звичаями даного суспільства і на данім ґраді розвитку» (Шмоллер). Все це надзвичайно важливе у приложенні до жидівства і в зв'язку з проблемою його аграризації. Його національно-релігійно-побутові особливости ми в цій роботі все мусимо мати на увазі, а поки що застановимося тільки на релігійнім боці тих особливостей. Говоримо про жидівство конкретне, що було в історичній Польщі, а потім опинилося, як «польське» жидівство, в межах сусідніх трьох держав, у тім числі й Росії, тим самим і на Україні. Все «польське» жидівство було й є талмудистами, а тому важливо придивитися, як Талмуд розуміли під оглядом соціально-економічним і побутовим його визнаві на початку XIX. в. Нагадаємо при тім, що остаточно талмудичне вчення, маючи головною ціллю заховання національності від винародовлення, сформовано наприкінці III. в. по Хр. і міститься в 18 томах; що воно регулює все життя народу, починаючи від основ і кінчаючи такими деталями, як страва, одяг, взаємини між жидами, відношення до нежидів — тощо. Основні риси розуміння Талмуду польсько-литовсько-білорусько-українських жидів 30. р. р. XIX. в. встановила записка «об устройствѣ еврейскаго народа въ Россіи», що її розроблював, при участі вчених жидів, особливий комітет, починаючи з 1830. р. й 1841. р. Ту записку складала без жадних упереджень, базуючися на свідченнях компетентних осіб і посилаючися на вірогідні наукові джерела. Наведені в них дані самі жидівські автори визнавали за цікаві й об'єктивні, а записку за таку, «яка повні правдиво змальовує побут російських жидів на початку минулого століття» (Лернер). Повторюємо, що ми наводимо з неї тільки те, що має відношення до господарства та хліборобства.

¹⁸⁾ Там таки.

¹⁹⁾ J. Lestschinsky, «Die Umsiedlung und Umschichtung des jüdischen Volkes im Laufe des letzten Jahrhunderts», Weltwirt. Archiv, 30 B., H. 1., 1929, S. 132.

Основою жидівської віри є вчення Талмуду. Воно просякнене очікуванням прихода Месії й удержує жидівство в одрубности від решти народів. І поготів, вчення Талмуду підтримує в жидівстві саме глибоке призириство до народів інших вір і забороняє будьяке з ними злиття чи сполучення. За Талмудом, жиди насамперед мусять уважати своє перебування в кожній іншій землі, окрім Палестини, за полон. З нього вивольить їх прихід Месії, а тому вони мусять скермовувати всю свою діяльність на заняття, які, не прив'язуючи їх до чужої землі, дають їм можливість вийти з неї з усіма їх придбаннями. З того насамперед випливає, що хліборобську діяльність у діаспорі, яка найбільше прив'язує до землі, Талмуд не рекомендує. По-друге, перебуваючи в полоні, але вважаючи себе за перший нарід у світі, жиди мають вибирати собі таку діяльність, яка, не вимагаючи праці, дає найбільше можливостей для панування над рештою людей. По-третє, як перший нарід у світі, жиди в політичнім відношенні становлять на всю земну кулю одну громаду. По-четверте, жиди мають слухати більше наказів своєї власної влади, ніж наказів уряду. По-п'яте, жиди мають із призириством ставитися до кожного знання, за виїмком знаття своїх обрядів і законів, а ці останні плекають у них нахил до хитроців і обману; жиди повинні вважати за ближнього тільки своїх одновірців, а тому їм дозволено красти, фальшиво присягати й т. д., коли це на шкоду християнам. Отже, ніякої моралі в відношенні до инаковірних. По-шесте, при позвах між собою жиди не повинні звертатися до чужовірних суддів, а коли б хтось зробив донос на цілу жидівську громаду-кагал, того дозволяється обрехати перед гоями. Свій суд — «бес-дін» — вони ховають під загальною назвою кагала. Кагалам же належать усі частини внутрішнього управління — політичного, господарського й судового. Кагали набували необмеженої влади над жидами. Вони розпоряджались власним оподаткуванням, збирали коробочний збір, який іноді сягав до 20 р. з душі за рік, урядові ж показували 4—50 коп., а решту залишали в себе, і вжиток тих грошей був справою таємною.

Обмежуємося тільки цими важливішими для нас засадами Талмуду. Не станемо їх піддавати оцінці. Досить того, що вони ясовують, чому жидів ганяли з держави в державу, доки вони не збилися в чотирьокутнику на сході Європи; чому жиди викликали проти себе ненависть инаковірних ширших мас — гоїв; чому вони не залишали своїх традиційних занять; чому не могли жититися з хліборобства. Щодо останнього, то в записці стверджується, що «жиди мають глибоку огиду (отвращеніє) до хліборобства в силу своїх релігійних правил, бо хліборобство прив'язує до землі²⁰⁾». Повстає питання, чи не можна той релігійний світогляд східно-європейських талмудистів-жидів 30-х р. р. XIX. в. поширити на попередні й наступні доби?

Беручи строго методологічно, той світогляд у всій його повноті, відноситься до тих років, для яких він ясований. Перенесення ж його на інші часи потребує певности в незмінности в часі релігійного обличчя жидівства; бо, наприклад, християнство часів апостольських і сучасне — різні речі. Багацько є даних за те, що талмудистичне жидівство не змінило свого світогляду насамперед протягом докапіталістичної доби. Мав рацію український історик проф. Костомарів, коли в першій половині XIX. в. писав: «А ні костри інквізиції, а ні мечі баронів, а ні шаблі козацькі не змінили жидів ні на йоту». Подібну ж думку висловив і другий український автор — Жигецький: «Жидівська людність XIX. віку нічим істотно не відрізняється від того таки племени I. віку. Основи талмудистичного юдаїзму восталися непохитними й непорушними. Гніт тренував їх фізичні й духовні сили в обстоюванні національності; він виховував у них гострий проникливий розум, енергію, виховав у них опадність,

²⁰⁾ О. М. Лернеръ, «Евреи въ Новороссійскомъ краѣ», Историч. очерки, Одесса, 1901, стр. 119—123 і 128.

він розвинув родинні чесноти. Але розвинув і несимпатичні моральні риси: обман, підлезування, здібність догоджати, привчив їх до хитрощів, вюнкости, сприяв ще більше їх ізоляції, а головне — однобічно скермував діяльні сили жидів у сферу непродукційної праці..., властивості принаймні некорисні для тих народностей, серед яких вони оселилися. Україна дістала жидів... у готовій формі, і при тім дуже сумного й непривабливого забарвлення, а саме — німецьких жидів. Чотиривікове життя жидів на Україні допомогло дальшому формуванню жидів за старим пляном..., виробленню... особливостей, шкідливих для інтересів того краю, де вони знайшли при-тулок»²¹).

Житецький висловив погляд, що розвиток капіталізму в нас, що розпочався був останніми двома десятиліттями XIX. віку, відібеться і на заняттях жидів. Справді, той розвиток може більше зробити в напрямку зміни й релігійного світогляду, ніж «костри інквізиції», «мечі баронів і шаблі козаків», посуваючи жидівство що-раз більше в напрямі загальнолюдського поступу. Нема сумніву, що дещо відбулося в психології жидівських мас у напрямку тих змін, тільки ж чи такого сутнього?

Нарешті, мусимо вказати, що виразником і носієм національної відрубности жидівства довгий час була кагална його організація. На Україні кагали з'явилися досить рано і в XVI.—XVIII в. в. досягли вже великої сили. В соціальному відношенні жидівство поділялося на кілька груп, що між собою сварилися, але в національно-релігійнім воно виступало завжди солідарно, а кагали саме й були захисниками національно-релігійних інтересів, будучи органами адміністрації й суду (за талмудом) над членами жидівських громад, а також опікунами над всіма вчинками кожного жида. Під загрозою страшного «херіму», що гарантував слухняність, кагал, де мали провід богатії й велико-вчені, міг вимагати під присягою від всіх жидів відомостей про стан і успіх торгівлі, промислів і т. п., мав право втручатися в хатне життя й навіть до кухні кожного жида. В Польщі жида далеко не були «громадянами другої ранги» (*Бруцкус*), коли мали право збиратися на жидівські сеймики, право, яке належало лише шляхті. І жида використовували те право. По містах Волині, що були осередком жидівського самоврядування, в Олиці, Горохові й Полоннім жида за чергою збиралися на сеймики, вживали заходів для захисту своїх інтересів і виносили постанови, обов'язкові для їх одновірців у цілім краю. Попавши в межі Росії, жидівство втратило цю національно-персональну автономію, але кагали юридично існували аж до 1844. року²²).

Офіційна частина.

Провід Українських Націоналістів

ЗВІДОМЛЕННЯ Ч. 1.

Провід Українських Націоналістів уважав за вказане і доцільне заняті становище у справі останніх подій на Західних Землях перед урядами валящих держав.

Він вислав до 27 міністерств справ закордонних (Австрія, Бельгія, В. Британія, Болгарія, Еспанія, Естонія, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Італія, Японія, Латвія, Литва, Голандія, Румунія, Швеція, Швайцарія, Чехословачина, Югославія, Канада, Єгипет, з'єднані Держави Америки, Туреччина, Аргентина, Ірландія, Ватикан) ноту у справі положення українців під Польщею, меморандум про східньо-європейську проблему і супровідного листа разом із ріжними матеріялами, що відносяться до польського терору.

В супровіднім листі зазначено основні підвалини українського націоналізму: національну єдність українського народу, змагання до самостійности, включення України в систему політичного й економічного життя Європи, зрештою — місію її на Сході.

Зноваж у ноті Провід поробив застереження щодо ваги і значіння міжнародніх актів, що стосуються України і які переведено без згоди Української Нації. Переказавши яким способом українські землі дісталися під Польщу, нота виказує, що єдиного з зобов'язань, які лягли в основу постанови Ради Амбасадорів, Польща не виконала, про що найкраще свідчать останні події. На Зах. Землях повстало

²¹) Житецький, «Євреї в Южній Росії», «Кієвская Старина», т. XXIV., 1901 г., стор. 7.

²²) Житецький, там таки, стор. 10, також Каманін, там таки, стор. 61.

положення, яке могло довести до повстання. Тому Провід уважає за конечне, щоб покликано міжнародню комісію для розсліду польських звіств, відшкодовано причинені втрати, а зрештою переведено корінну зміну політичного статуту Зах. Земель, бо Польща виказала себе цілковито нездідною ними порядкувати.

Меморандум викладає цілість української проблеми, часткою якої є українське питання в Польщі. Він стверджує велику вагу України для цілої Європи і під оглядом політичним, і економічним. Розв'язання її, що на ній зійшлися совіти і Польща в Ризі 1921. р. не є ніяким полагодженням справи, лише її заогненням. Гегемонія Росії на Сході Європи остаточно кінчилася, і не в інтересах Європи відновляти її. Знов передача Польщі кон-

тролі над Сходом справи не розв'язує, бо Польща замала і зле положена, щоб сповнити цього завдання. Її політика короткозора, егоїстична і небезпечна для Європи Єдиним можливим і корисним для цілого Заходу вирішенням східньо-європейської проблеми є створення великої, сильної Української Держави, за яку й бореться український нарід. Тим способом вдасться встановити рівновагу між трьома головними чинниками на Сході: Росією, Польщею і Україною. Меморандум кінчить твердженням, що Польща своєю політикою на Зах. Землях утруднює боротьбу українського народу за свою незалежність, а тим самим стоїть на перешкоді підбою і усуненню совітської влади.

Инж. Д. Андрієвський,
політичний референт.

Хроніка.

Протестна акція проти польського терору*).

АНГЛІЯ, АМЕРИКА, КАНАДА І БРАЗИЛІЯ.**)

1. ПРОТЕСТИ ПООДИНОКИХ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.

— *Ліга Визволення України» в Пітсбургу* скликала 5. X. 1930. перші протестні збори проти ляхського терору, які закликали всіх українців в Америці до протесту проти польського насилля. Зібрано на активну боротьбу 300 дол. — Рівночасно в «*Народнім Слові»* в Пітсбургу оголошено заклик до заокеанських українців п. з. «Хто живий, вставай!»

— *14. Народній Зїзд «Союзу Українських Самостійників» в Едмонтоні* (Канада) ухвалив протест проти польського терору.

— *Греко-кат. парохія в Медісон, Ілл.*, вислала 18. XI. протестну телеграму до Папи, Ліги Націй та Вашингтону.

— *Українська громада в Гудсон* вислала 16. XI. телеграму до Гінденбурга.

— *Українські товариства в Геркімер* вислали протест до Стимсона та Ліги Націй.

— *15-ий Відділ УРС у Голийок та 116 Відділ УРС в Іст Шикаго* вислали протестні телеграми до Стимсона та Ліги Націй.

— *Учасники листопадового свята в Сисеро, Ілл.*, вислали 2. XI. телеграми до Вашингтону, Мек Доналда та Ліги Націй.

— «*Т-во українсько-американських горожанок» у Філядельфії* вислало протести: 1) до амер. держ. секретаря Генрі Л. Стимсона, 2) до амбасадорів Англії Франції й Польщі та 3) до Ліги Націй.

— «*Українське жіноче запомогове Т-во» в Шикаго* вислало протестні телеграми до секретаря Л. Стимсона й Секретаріату Ліги Націй.

— «*Комітет українських виборців» та «Український Союз» у Бразилії* надіслали протестні телеграми міністрові внутрішніх справ Бразилії та до Ліги Націй.

— Протести винесли рівнож наступні українські організації у Бразилії:

— «*Український Національний Союз» у С. Павло*, 16. XI.; «*Т-во ім. Шевченка» в Жангоді*, 21. XI.; «*Т-во Просвіта» в Трес. Баррас*; «*Т-во ім. Т. Шевченка*», кольонія

*) Перша частина звіту була друкована в чч. 11—12 (1930. р.) «*Розбудови Нації»*. Закінчення звіту слідуватиме в наступнім числі. З огляду на те, що звіт вийде окремою книжкою, просимо всякі доповнення та виправки надсилати як-найскорше на адресу редакції. — *Редакція.*

**) На підставі матеріялів, одержаних до дня 15. II. 1931. — Перша частина звіту була оголошена в попереднім числі, закінчення буде в наступнім числі. — *Ред.*

Вера Гварані, 23. XI.; Школярі української школи в *Жанголі*, 20. XI.; «*Т-во ім. М. Шапкевича*» в *Каразінью*; Філія «*Українського Союзу*» в *Трес-Баррас*, 14. XI.; та «*Українська Громада*» на *Віллі «Україна»* — *Куригиба*, 15. XII.

— «*Українсько-Американський Клуб*» у *Бейоні* вислав протести до сенаторів стейту *Нью-Джерси*.

— «*Братство Петра й Павла*» у *Бриджпорт Конн* надіслало протест до Вашингтону, зокрема — до президента Гувера, яко почесного голови Американського Червоного Хреста.

— «8. *Відділ Українок в Америці*», *Пронкс*, вислав протест 26. X. 30. Л. *Стимсона*, та премерам Великої Британії та Франції.

— *Парохія св. Миколая в Рой, Нью-Йорк*, вислала 14. XI. протест до Ліги Націй.

— *Українці в Деслодж, Мо* вислали 5. XI. протестну телеграму до секретаря *Стимсона*.

— *Українці з Вест Нютон, Па.* вислали протест, телеграму до *Стимсона*.

— «*Ліга українських Жінок*» у *Клівленд О.* вислала протест до *Стимсона*.

— *Учительська конвенція в Саскатуні* винесла 7. XI. протест проти польського терору. Подібний протест винесла *Українська православна церк. громада у Бруксбі Саск і Т-во ім. М. Грушевського в Бедфордвілі*.

— *Збори 139. Відділу УРС у Бриджпорт* вислали 8. XI. листа до Гувера та Червоного Хреста.

— *Учасники листопадового свята в Бервик, Па.* вислали 16. X. протест до *Стимсона* та Ліги Націй.

— *Громадяне Т. Полівка, С. Шевчук та Д. Ковальчук із Вест Нютон* вислали телеграму до Вашингтону.

— «*Провидіння*» та «*Американський Комітет Визволення України*» вислали 19. I. телеграму до Ліги Націй.

2. ПОХОДИ, ДЕМОНСТРАЦІЇ РАДІО Й ВИКЛАДИ.

— 2. XI. відбувся протестний похід у *Карнеджі, Па.* Взяло участь понад 1.000 демонстрантів.

— 16. XI. в *Лорейн, О.*, відбувся протестний похід, у якому взяло участь 1.500 демонстрантів.

— 23. XI. влаштовано похід у *Йонгаставі, Ог.*, при участі 3.000 осіб.

— 30. XI. у *Філадельфії, Па.*, відбувся протестний похід, у якому демонструвало проти польських звірств 15.000 людей, в тому й 200 литовців.

— 14. XII. у *Вінніпегу, Ман.*, відбувся протестний похід.

— *Радіова станція WCFL в Шикаго*, 15. XII. дала реферат в англійській мові про події в Галичині.

— 2. XII. 1930. *Я. Макогін*, українець, американський громадянин, що був свідком польської «паціфікації» мав реферат про події в Галичині в будинку англійського парламенту.

3. АКЦІЯ ЧИЖИНЦІВ, ОФІЦІЙНІ ІНТЕРВЕНЦІЇ ТА ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ.

— 20. XI. 1930. р. п. *Дальтон*, підсекретар для закордонних справ В. Британії, повідомив писемно посла *Бара*, що англійський амбасадор у Варшаві дістав припорушення подати урядові в Лондоні звіт про положення на Західній Україні.

— 26. XI. 1930. р. посол *Меловн* запитав *Гендерсона*, міністра закордонних справ, чи він уже дістав звіт од британського амбасадора в Польщі про поведінку польських урядників із українським населенням, та який звіт одержав і чи уряд думає щось у тій справі робити. *Мін. Гендерсон* відповів: Так, я щойно дістав рапорт од амбасадора у Варшаві. Рапорт підсумовує події у Східній Галичині. Цей звіт уряд тепер студіює.

Пос. Меловн питає далі міністра, чи він дістав яку інформацію про арешт *д-ра Вилієма Дея*, британського громадянина, якого заарештувала польська влада 23. X.; чому його заарештовано та чи знає міністер, що польський уряд не дав *Дейові* порозумітися з британським консулом. — *Мін. Гендерсон* відповів: Так. Мені подано до відома факти цієї справи і я доручив амбасадорові в Варшаві внести відповідний протест до польського уряду.

— На лист «*Союза Українських Самостійників*» у *Вінніпегу* (Канада) з 27. X. у справі польського терору на українських землях, висланий до канадського департаменту закордонних справ у Лондоні, прийшла відповідь з департаменту закорд. справ

в Отаві з 20. XI. 1930. р., в якій є між иншим: «Як Вам відомо, на основі Версальського Трактату з 28. червня 1919. р. між Бритійською Імперією, Злученими Державами Америки, Францією, Італією й Японом із одного боку, і Польщею з другого, польський уряд зобов'язався наділити певними правами й привілеями расові, релігійні й мовні меншини і згодився, що ці зобов'язання мали бути загарантовані Лігою Націй. На основі загальної процедури для забезпечення меншин, яку прийнято Лігою Націй й яку частинно змінено за ініціативою Канади тоді, коли Домінія була членом Найвищої Ради, українська меншина в Польщі може внести до Ліги для розсліду скаргу щодо порушення зобов'язань, забезпечених повищим трактатом. Найвища Рада Ліги має в додатку до права слідства, забезпеченого ріжними трактатами у справі меншин, також можливість для переведення повного усебічного слідства, яких не може мати ніодна країна, коли б хотіла робити це сама про себе. — З належною пошаною *О. Д. Скелтон*, підсекретар Департаменту Закордонних Справ.

— *Еккліський Відділ Т-ва Ліги Націй в Англії* ухвалив резолюцію проти польських звірств; рівночасно в ній просить англійський уряд вжити заходів, щоб статут Ліги Націй у частині, що дотичить національних меншин був змінений так, щоб у майбутньому не могли повторюватися подібні польські звірства супроти меншин.

— За почином *місс Джейм Адамс*, внесла «*Жіноча Інтернаціональна Ліга Мири і Свободи*» протест на руки польського конзуля в Шикаго проти знущань, яких допускається поляки над українським населенням. Протест підписала *місс Л. Маверик Ллойд*.

— На авдієнції у през. Гувера, подібно як і в шефа східнього відділу *Келлея*, був гр. кат. священик *о. Н. Волощук*, щоб піддержати українські протести проти Польщі. Крім того, говорив він у тій справі з сенаторами *Дейвісом* і *Рідом*.

— 62 послів англійського парламенту (з того 60 з робітничої, а 2 з ліберальної партії) внесли до Секретаріату Ліги Націй формальну петицію у справі переслідування українців під Польщею. В петиції вказується на те, що Польща порушила договір, підписаний нею й державами антанти 29. VI. 1919. р., який гарантований Лігою Націй. В петиції пишеться: «З огляду на наглість справи пропонуємо, щоб згідно з третьою резолюцією, прийнятою Радою Ліги Націй на 51. сесії, була скликана негайно комісія з трьох членів для розгляду цієї петиції». В петиції вказується на карні експедиції в 700 українських селах, на те, що Польща порушила навіть 7. артукул польської конституції, яким забезпечується рівні права всім національностям, що заселяють Польщу. Петиція кінчиться: «Віriamo, що ця петиція у справі української меншини в Польщі зверне повну увагу Ліги Націй, яка є правним опікуном меншин і одинокою існуючою установою, що має догляд за виконанням договорів».

— Ті самі послі звернулися з писемною заявою до *мін. Гендерсона*, щоб він вплинув на польський уряд, вказуючи, що «бритійський уряд має безпосередню відповідальність через свій підпис на договорах щодо охорони національних меншин». Далі є такий уступ: «Далі, ми просимо Вас звернути увагу й піддержати кожну відповідальну петицію щодо української меншини». — *Гендерсон* відповів, що до української меншини, то він знає, що до Ліги Націй подано петицію з додержанням потрібної форми. та що Генеральний Секретаріат Ліги Націй пильно простудує її та заяву Польщі. Він певний, що польські заяви будуть подані вчас, щоби їх розглянути на засіданні Головної Ради Ліги Націй у січні».

— Польський конзуль у Канаді *Звольскі* дав у вінніпегських часописах «*Трібюн*» і «*Фрі Пресс*» з 29. XI. інтерв'ю, в якому заперечує існування польського терору.

— 16. X. 1930. американська амбасада в Варшаві вислала вербальну ноту до Польщі у справі побиття *Ю. Федорина*.

ПРОТЕСТНІ ВІЧА.

52) 26. X. відбулося віче в *Провіденс, Р. Ай.*; промовляли: *д-р Мишуга* та *В. Рекрут*; зібрано 134,04 дол. 53) Тогож дня відбулося віче в *Норквей, Саск. (Канада)*; промовляв *д-р Цапюк* 54) 28. X. відбулося віче в *Монтреалі*; зібрано 200 дол. 55) 30 X. відбулося віче в *Торонто, Онт.*; промовляв *п. Свистун*. 56) 1. XI. відбулося віче в *Україні-Гаремі*; промовляли: *о. П. Мартинюк*; резолюції післано до державного секретаря Зєднаних Штатів, до Ліги Націй і до Варшави. 57) Тогож дня відбулося віче в *Буенос Айросі* (Бразилія). 58) 2. XI. відбулося віче в *Мериден, Конн.*; промовляли *А. Маланюк, М. Саламандра*; вислано протести до *Стимсона* в Вашингтон, до конгресмена *Джана Тимсона* і Ліги Націй; зібрано 54 дол. 59) Тогож дня у *Філадельфії, Па.* З промовама виступили: *Стедик, Свистун* та *В. Титанич*. Зібрано 152,26 дол.; про-

тестні телеграми вислано до Ліги Націй, до премера Великої Британії й до Стимсона. 60) Тогож дня — у *Форт Вілліам, Онт.* (Канада); промовляли С. Цибульський, о. С. Гребенюк, О. Гавричинський, Л. Погорецький, С. Пуляк; зібрано 43,50 дол. 61) Тогож дня було віче в *Мензі, Ман.*; промовляв о. А. Берик; резолюції надіслано до департаменту закорд. справ в Оттаві та до Ліги Націй. 62) Тогож дня було віче в *Арбакка, Ман.*; промовляли: Мандзюк, Онисько та о. Грицина. 63) Тогож дня — в *Вайта, Ман.*; промовляли: пп. Мачула, Гринько, Подольський, Бондарчук, Мандзюк, Онисько, Кулачковський, Жаровський та о. Грицина. 64) Тогож дня — в *Саскатуні*; брало участь 700 осіб. 65) Тогож дня — в *Вовк, Саск.*; промовляв о. Галицький; присутніх було 300 осіб. 66) Тогож дня — в *Роблін, Ман.*; промовляли: Гриньчук, Іванець і Цяпко. 67) Тогож дня — в *Стриво, Алта.*; промовляли: пп. Купченко та Шемелюк; на вічі було біля 200 присутніх. 68) Тогож дня — в *Ватерфорд, Онт.*; промовляли п. Мех. Доленюк, Михалевич, Залуцький і Литвин. 69) Тогож дня — в *Бингемтоні, Н. Й.*; промовляли: Ст. Лех, А. Патюк і Віднер; протест надіслано до держ. секретаря Зєднаних Держав, Ліги Націй, амбасадорів та до головного бюро ветеранів. 70) Тогож дня — в *Кенорі, Онт.*; промовляли Цукорник. Зібрано 80 дол.; протестні резолюції надіслано до секретаря Ліги Націй та до Мак Дональда. 71) 3. XI. відбулося віче в *Форт Френсес, Онт.*; промовляв п. Ковталюк. 72) 4. XI. відбулося віче в *Ошаві, Онт.*; промовляли: о. І. Хруставка, Местовський; присутніх 1.200 осіб. Прот. резолюції післано до Ліги Націй, Лондону, Парижу, Оттави і Вашингтону. 73) 6. XI. відбулося віче в *Су Лукавт, Онт.* 74) 7. XI. відбулося віче в *Віндзор, Онт.*; промовляв п. Свистун. 75) Тогож дня відбулося віче в *Рочестері Н. Й.*; присутніх 1.500 осіб. 75) 8. XI. відбулося віче в *Сенькові, Ман.*; промовляв о. Грицина. 77) Тогож дня — в *Джерси Ситі, Н. Дж.*; промовляли: о. Лотович, п. О. Грибівський, д-р Демидчук та п. Вдовяк. Зібрано 259,35 дол. 78) Тогож дня — в *Аисоні, Конн.*; резолюції протесту вислано до Стимсона та до Ліги Націй; зібрано 148,78 дол. 79) Тогож дня — в *Шикаго, Ілл.*; протест вислано до президента Гувера, Ліги Націй, до Макдональда, до редакції часопису «Манчестер Гардієн» та до польського амбасадора в Вашингтоні. Зібрано 638,12 дол. 80) Тогож дня — *Гленсбургі, Конн.*; промовляв о. Пристай. 81) Тогож дня — в *Толстой, Ман.*; промовляли п. Бугера та о. Грицина. 82) Тогож дня — в *Вонда, Саск.*; промовляли: о. Кусий та п. С. Друль. 83) Тогож дня — в *Мічам, Саск.*; промовляли: п. Бабій, Н. Білинський, Томашук. 84) Тогож дня — в *Зорі М.*; присутніх біля 200 осіб; промовляли: п. Пудзінський та М. Ситник. 85) Тогож дня — в *Гемтон, Саск.*; промовляли: Семко й Крип'якевич. 86) Тогож дня — в *Сван Плейн, Саск.*; промовляли С. Цибак, О. Лукіяничук, о. Сенета та Ягольницький. 87) Тогож дня — в *Сідней.* 88) Тогож дня — в *Флінт Міш.*; промов.: С. Мостовий і Гулька. 89) Тогож дня — в *Мек Еду, Па.*; промовляв о. Довгович; присутніх понад 600 осіб. 90) 10. XI. відбулося віче в *Акрон, О.*; промовляли адвокат В. Куриччак, о. Й. Ганяк; протест вислано до Ліги Націй та до секретаря стейму в Вашингтоні; зібрано 78,70 дол. 91) Тогож дня — *Мілвокі, Віст.*; промовляв В. Свистун; протести вислано до Стимсона та до сенатора Блейна. 92) Тогож дня — в *Когус, Н. Й.*; промовляв п. Р. Слободян; зібрано 218,53 дол. 93) Тогож дня — в *Бері, Па.*; присутніх до 1.500 осіб. 95) Тогож дня — в *Мек Еду, Па.*; зібрано 800 дол.; промовляли: о. Уляницький, о. Струтинський. 96) 16. XI. відбулося віче в *Ньюарку*; зібрано 2.700 дол.; промовляли п. Січинський та п. Каський. 97) Тогож дня — в *Майнерсвил, Па.*; промовляли: о. Ялечко, Кедровський. 98) Тогож дня — в *Бавнд Брук, Н. Дж.*; промовляли: п. С. Дембіцький, К. Лисюк; зібрано 219,34 дол.; протести вислано до Вашингтону й Ліги Націй. 99) Тогож дня — в *Елизабет, Нью Дж.*; промовляв ред. О. Ревюк; протести надіслано до департаменту закорд. справ сейту та до Ліги Націй; зібрано 600 дол. 100) Тогож дня — в *Честер, Па.*; промовляли: п. Грибівський, Дармограй і Купчинський; протестні резолюції надіслано до Вашингтона та Ліги Націй. 101) Тогож дня — в *Рочестер Н. Й.*; промовляли: о. Турула, Боден Мур (проф. Рочестерського університету), М. Мурашко, Росовський, Й. Совнар (литовець); зібрано понад 300 дол. 102) Тогож дня — в *Гудсон, Н. Й.*; промовляли п. Марія Попів, Р. Слободян, О. Заяць; зібрано 151,30 дол. 103) Тогож дня — в *Лудлов, Масс.*; промовляли: п. П. Голенда, о. М. Процан, І. Вавришин та М. Федорів; протести вислано до секретаря Стейту у Вашингтоні та до Ліги Націй. 104) Тогож дня протесту вислано до секретаря Стейту Стимсона та д-р Мишуга; резолюції 105,4 дол. 105) Тогож дня — в *Амстердамі, Н. Й.*; протести вислано до Вашингтону й до Ліги Націй. 106) Тогож дня — в *Централія, Па.*; промовляли: о. Улуницький та п. Кедровський; резолюції вислано до Вашингтону. 107) Тогож дня — в *Карнегі, Па.*; про-

мовляв о. Волошук; зібрано 100 дол. 108) Тогож дня — в *Філадельфії, Па.*; промовляли: п. Грибівський, Дармограй; резолюції вислано до Вашингтону, Мак-Дональда, Ліги Націй та до Келльота. 109) Тогож дня — в *Міннеаполіс, Мінн.*; промовляли: В. Свистун, д-р Грановський та М. Гаврилук; зібрано 175 дол. 110) Тогож дня — в *Лорейн, О.*; промовляли: п. Малицький, Пол. Еліс (командант америк. ветеранів) та І. Денега; зібрано 158,75 дол. 111) Тогож дня — в *Олієн, Н. Й.*; промовляли: Д. Мішанець та Сенюк. 112) Тогож дня — в *Картерет, Н. Дж.*; промовляли: о. С. Склеткович, п. Галичин, Ковальчик; протест вислано до Вашингтону; зібрано 131,78 дол. 113) Тогож дня — в *Школі Шекспір, Алта.*; промовляли: І. Семенюк і Корчинська; присутніх 200 осіб. 114) Тогож дня — в *Егрімонт, Алта.*; промовляли: п. Кузік і Палій. 115) Тогож дня — в *Кептон, Алта.* 116) Тогож дня — в *Спедден, Алта.*; присутніх біля 200 осіб. 117) Тогож дня — в *Вінфейт, Саск.*; резолюції протесту надіслані до уряду Канади та Ліги Націй. 118) Тогож дня — в *Ретнер, Саск.*; промовляв о. Ф. Галицький, присутніх біля 200 осіб. 119) Тогож дня — в *Мурнам, Алта.* 120) Тогож дня — в *Габард, Саск.*; промовляли: о. Подольський, Микитюк, Проконюк. 121) Тогож дня — в *Алвіна, Саск.*; промовляли: О. Сеншко, п. Гавриш; резолюції протесту вислано до департаменту закорд. справ в Оттаві; зібрано 11 дол. 122) Тогож дня — в *Вунсакет, Род Айленд.*; промовляли: В. Галан, о. Скроцький, Грузинський, Г. Болюх, о. В. Каськів; зібрано біля 400 дол. 123) Тогож дня — в *Порті (Бразилія).*; промовляли: В. Куц, Г. Пришляк; протест надіслано до Ліги Націй і президента Бразилії; зібрано 208,50 дол. 124) Тогож дня — в *Джонставі, Па.* 125) Тогож дня — в *Пірвінд, Па.*; резолюції протесту вислані до держ. секретаря і до Ліги Націй. 126) Тогож дня — в *Ленчестері, Н. Й.*; промовляли о. Шо (римокатолицький парох), Ю. Гуро і о. Кизіц; зібрано 79,25 дол. 127) Тогож дня — в *Ембридж, Па.*; промовляли: о. д-р М. Копачук, о. В. Козарів, М. Мацяк, М. Фук; резолюції вислані до Вашингтону, Ліги Націй і до польського амбасадора; зібрано 50 дол. 128) Тогож дня — в *Медісоні, Ілл.*; промовляв о. Меренків; резолюції протесту вислано до Ліги Націй, до Папи Римського та до уряду Зєднаних Держав. 129) Тогож дня — в *Лорейн, О.*; промовляли: о. М. Левицький, В. Мумрик, І. Денега, І. Маніцький; вислано прот. телеграми до през. Гувера і Ліги Націй. 130) Тогож дня — в *Брендон, Ман.*; присутніх 50 осіб; промовляв п. Ковтанюк. 131) 23. XI. відбулося віче в *Ньюбергу, Н. Й.*; промовляв о. Д. Микитяк. 132) Тогож дня — в *Йонгставі, Огайо.*; промовляли: о. М. Данилович, Дж. Вен Керк, О. Кульчицький та о. М. Кучер; зібрано 537,71 дол. 133) Тогож дня — в *Гартфорді, Конн.*; промовляли: п. Бредстріт (директор бюро для позашкільної освіти виховання), п. Ліронс Бардет (проф. коледжа) та п. О. Ревюк; зібрано 170,63 дол. 143) Тогож дня — в *Мілвін Н. Дж.*; промовляли: Д. Стецик та В. Авраменко; резолюції протесту вислані до Вашингтону і Женєви; зібрано 73,65 дол. 135) Тогож дня — в *Маганой Ситі, Па.*; промов.: п. Анна Боївка, Д. Галичин, о. Пелехович, о. Грушецький, о. Турянський та Д. Гайдамака; зібрано 407,20 дол. 136) Тогож дня — в *Спрінг Велей, Н. Й.*; промовляли: А. Кашинський, Галагін, Цаловський, К. Ільків; протестні резолюції вислано до Вашингтону та Ліги Націй; зібрано 37 дол. 137) Тогож дня — в *Стемфорді, Конн.*; промовляв д-р Л. Мишуга; зібрано 318,70 дол. 138) Тогож дня — в *Бріджпорт, Конн.*; промовляв п. Слободян; зібрано 198,93 дол. 139) Тогож дня — в *Силверман, Ман.* 140) Тогож дня — в *Россборн., Ман.*; промовляли: М. Глушка та Г. Тимчук. 141) Тогож дня — в *Сенді Лейк, Ман.*; промовляв о. Берик; зібрано 10 дол. 142) Тогож дня — в *Даврин, Ман.* 143) Тогож дня — в *Утоні, Саск.*; промовляли: о. Волохатюк та В. Байдак; зібрано 30 дол. 144) Тогож дня — в *Бюфорд, Алта.*; промовляли: Пирч, В. Стишко та П. Адамець; зібрано 9,06 дол. 145) Тогож дня — в *Кридор, Саск.*; промовляли: п. Гултай, Мартович; зібрано 550 дол. 146) Тогож дня — в *Ст. Джулієн, Саск.*; промовляли: С. Михайлюк, Гринюк та о. Кусий; зібрано 13,70 дол. 147) Тогож дня — в *Воффало, Н. Й.*; промовляли О. Слотюк (амер. священик), Генрі Шоу, М. Цеглишський, Гура; присутніх було 1.500 осіб; зібрано понад 600 дол. 148) Тогож дня — в *Тейлор, Па.*; промовляли: В. Левицький зі Скрантону, о. В. Клодницький. 149) Тогож дня — в *Гартфорді, Кон.*; промовляли: Галенда, проф. Преслі і проф. Борнк; зібрано 106,40 дол. 150) Тогож дня — в *Нью Йорку*; зібрано 800 дол. 151) Тогож дня — в *Порто Алегро (Бразилія)*; 152) Тогож дня — в кольоні *Ірагі (Бразилія)*. 153) Тогож дня — в *Круз Мамада (Бразилія)*; промовляли: А. Чорнобай, В. Гунало, П. Булик, І. Рева, О. Ставничий; надіслано протести до Ліги Націй. 154) 17. XI. відбулося віче в *Гарра Окла*; промовляли: п. Ружицький, Ростикус та місцевий парох; зібрано 72 дол. 155) 21. X. відбулося віче в *Тарнополі, Саск.*; промовляв о. Кусий; присутніх було 180 осіб; зібрано 20 дол. 156) Тогож дня — в *Прілейт, Саск.*; промовляли: о. Волохатюк, М. Райчиба, І. Мисик; зібрано 36,10 дол. 157) 23. XI. відбулося віче в *За-*

валля Сочаві, Алта; присутніх понад 300 осіб. 158) 25. XI. відбулося віче в *Форт Франсес, Онт.*; промовляв п. Сосняк. 159) 26. XI. відбулося віче в *Пасейк, Н. Дж.*; промовляв М. Січинський; зібрано 91,06 дол. 160) 30. XI. відбулося віче в *Лінден, Н. Дж.*; промовляли: п. Мусора, Дембицький, Каптанюк, Заяць, Баркус; зібрано 113,25 дол. 161) Тогож дня — в *Бирнсайд, Чикаго, Ілл.*; промовляли: Т. Ткач, О. Драп'як, Ю. Небор, Т. Рибак; надіслано протестні резолюції до Вашингтону та Женеви; зібрано 214 дол. 162) Тогож дня — в *Фон Ривер, Масс.*; промовляли: І. Чорний, О. Скротський. 163) Тогож дня — в *Винніпегу* відбулося жіноче протестаційне віче; промовляли: пані д-р Дима, д-р Гуляй і п-і Мензі, голова англ. жіночої організації в Канаді та п-і Дик, голова «Гом Велфер Асоцейшин» у Винніпегу; зібрано біля 100 дол. 164) Тогож дня — в *Пітсбурзі, Па.*; промовляв о. В. Козоріз. 165) Тогож дня — в *Чатам, Онт.*; надіслано протестаційні резолюції до Ліги Націй, уряду В. Британії, домініяльного уряду в Оттаві. 166) Тогож дня — в *Брендоні Ман.*; промовляли: О. Н. Дрогомирецький, О. Мушій; зібрано 100,55 дол. 167) Тогож дня у *Філадельфії*; промовляли В. Галан, др. Л. Мишуга, а з чужих адвокат Р. Кроскей (ветеран америк. армії) та лейтенант Г. Ліберман; на вічі були присутні репортери філадельфійських часописів. 168) Тогож дня — в *Борнсайд і Пулман* (біля Шикаго); промовляли: Ю. Небор, Л. Рибак, о. В. Драп'як; зібрано 214 дол. 169) Тогож дня — в *Кембел О.*; промовляли: М. Данилович, Д. Стецьків, Я. Ткаченко; зібрано 85,30 дол. 170) Тогож дня — в *Котсвіл Па.*; промовляли В. Кедровський; надіслано протестну резолюцію до Секретаря Сейту Стімсона. 171) Тогож дня — в *Джерзі Ситі Н. Дж.*; промовляли л. Галиччін і В. Гела; зібрано 1.001,80 дол. 172) Тогож дня — в *Брукліні, Н. Й.*; промовляв д-р Цегельський і п. Слободняк; зібрано 53,45 дол. 173) Тогож дня — в *Вернон Б. К.*; промовляв о. Волохатюк. 174) Тогож дня — в *Венкувер Б. К.*; промовляли п. Мельничук, Жарий, Савчук. 175) Тогож дня — в *Пайн Ривер Ман.*; промовляли п. Лютак, Г. Кравчук, М. Гусин. 176) Тогож дня — в *Вимер, Саск.* 177) Тогож дня — в *Кондіяк, Саск.*; промовляли п. М. Кушнір, П. Леськів, А. Шипиляк. 178) Тогож дня — в *Січ Коломбія, Алта.* 179) 4. XII. відбулося віче в *Мікадо, Саск.*; промовляли: п. Стратійчук, Герасимюк, пані Черевик; присутніх було біля 150 осіб. 180) Тогож дня — в *Радимлі, Саск.*; промовляв о. Улян. Присутніх було понад 100 осіб; зібрано 39,45 дол. 181) Тогож дня — в *Сквейр Гил., Саск.*; промовляв п. Горбай. 182) Тогож дня — в *Ірасемі (Бразилія)*; промовляли: В. Гевко, М. Шевчук, І. Горачук, В. Гучок, М. Задорожний і інші; зібрано 241,50. 183) Тогож дня — в *Рочестер, Н. Й.*; промовляли: О. В. Турула, Я. Брантуш, Вольден-Мур; резолюції надіслано до президента Зєднаних Держав., держ. секретаря Сейту, президента сенатської комісії закорд. справ. 184) 7. XII. відбулося віче в *Сторновей, Саск.*; присутніх було 250 осіб; промовляв о. Улян. 185) Тогож дня — в *Віллінг, В. Ва.*; промовляли: Бек, о. Ковальський; надіслано протестні резолюції до 13 місць, зокрема до «Манчестер Гардіян», сенатора Бахмана з В. Вірджинії, до польського премера Світальського. 186) Тогож дня — в *Наптінок, Па.*; промовляли о. Грушецький, Д. Галиччін, проф. Герман, Крайківський, І. Бойко; зібрано 359,07 дол. 187) Тогож дня — в *Бофало, Н. Й.*; промовляв В. Кедровський. 188) 13. XII. відбулося віче в *Глен Ендер, Саск.*; промовляв І. Щур, Й. Лозинський. 189) Тогож дня — в *Сера до Лосіндро і Пассія* (Бразилія); промовляли: М. Височанський, М. Теодорович; зібрано 125 дол. 190) Відбулося віче в *Клівеленд, Огайо*; присутніх було на поході і вічу понад 8.000 людей. 191) Теж в *Байона, Н. Дж.*; резолюції надіслано до держ. секретаря й Ліги Націй. 192) Теж в *Сіракуз, Н. Й.*; промовляв О. Сидорак. 193) Теж в *Бренфорді, Онт.*; промовляли: Ю. Кузьма, о. П. Олексів, о. І. Колдун, о. Сарматюк; надіслано телеграму до Ліги Націй. 194) Теж в *Антоніо Кандідо* (Бразилія); надіслано протест до Ліги Націй. 195) Теж в *Куригуба*; надіслано протест до Ліги Націй; зібрано 237,89. 196) Теж в *Медісон, Ілл.*; резолюції надіслано до державного секретаря, департаменту, до Ліги Націй, до Апостольської столиці. 197) Теж в *Мікіз Ракс, Па.*; промовляли: А. Ральчак, ред. М. Хандога, о. М. Волощук; присутніх було біля 2.000 осіб; надіслано прот. телеграми до Ліги Націй, та держ. секретаря Зєдн. Держав. 198) Теж в *Гайт, Альберта* (влаштоване залізничниками); зібрано 31 дол. 199) Теж в *Норгері Велей і Грац Алта.* 200) Теж в *Ріджайлт, Саск.*; промовляли: п. Бучковський, Я. Назаревич, пані Козяр, Колувіл (англієць), о. Улян, І. Федорович, М. Кузек, Ю. Стецишин. Резолюції вміщені в англ. часописах.

Далі відбулися такі віча в Південній Америці: 201) 20. XI. в *Жангарі*; 202) 16. XI. в *С. Пасло*; 203) *Ріо де Жанейро*; 204) 22. XI. в *Трес Баррас*; 205) 23. XI. в *Вера Гваранні*; 206) 30. XI. в *Прудентополіс*; 207) 14. XII. в *Каразінго* і 208) в *Трес Баррас*.

У Канаді відбулися далі такі віча: 209) 28. X. в *Гемільтон, Онт.*, на якому промовляли Гуменюк та Свистун; 210) 27. X. в *Гемільтон, Онт.*, на якому промовляли

С. Ємчук, о. П. Олексів, Палка, Станькевич, та винесено резолюції, що вислано до Ліги Націй та Стави; 211) *Ріджайлт, Саск.*, на якому промовляли: Бучковський, Я. Назаревич, п-і Е. Козяр, Колдвин (радний міста, о. Улян, І. Федерив і Ю. Стецишин. 212) 2. XI. у *Ватерфорд, Онт.*, де говорили: Мех, Долинюк, Михалевич, Залуцький, Литвин; 213) *Айгуна, Саск.*; 214) 30. XI. *Брантфорд, Онт.*, де промовляли: Гнідий, о. П. Олексів, о. І. Колдун, о. Сарматюк, при чому протест вислано до Ліги Націй.

У Сполучених Штатах відбулися далі такі віча: 215) 9. XI. у *Шикаго*, сполучене з листопадним святом, де промовляв Др. Стегар, та винесено резолюції протесту, що їх заслано до Вашингтону, Ліги Націй, Англії, польського амбасадора у Вашингтоні та «Манчестер Івардіян»; 216) 2. XI. в *Ст. Луїс*, на якому говорив С. Мусійчук; 217) 19. X. в *Дітройт*; 218) 16. XI. в *Бреславі, Па.*, яке вислало протест до Стімсона та Ліги Націй; 219) тогож дня в *Банд Брок, Н. Дж.*; 220) 8. XI. в *Істон*; 221) 16. XI. в *Бофало*; 222) *Гановер, Па.*; 223) 16. XI. в *Востон, Масс.*, на якому говорив Давискіба, п-а Чолик та литовець Болюшис, 224) 23. XI. в *Йонгстаун*, де говорили: о. Данилович, американець Др. Ван Кірк, та о. Кучер, 225) 2. XII. в *Сліквіл, Па.* де говорили: о. Шварок, ред. М. Хандога, сенатор Райлі та американець Гібс, при чому вислано протест до Гувера та Ліги Націй; 226) 7. XII. в *Белегем, Па.*, на якому говорили: о. Рудакевич, Др. Мишуга, Ленчук, при чому зібрано 140.— дол. та вислано протест до Ліги Націй та Вашингтону; 227) 21. XII. в *Шикаго*, на якому промовляли: Др. В. Сіменович, Р. Смух, литовець Ф. Маставскав, білорус Воронко, німець Й. Клейн, о. І. Коцан, проф. Н. Ловеї американець, Др. Гарнавський та М. Січинський; протест вислано до Вашингтону, сенаторів сейту Іліної, Ліги Націй та до правительств тих держав, що підписали віддання Галиччини Польщі.

5. АНГЛІЙСЬКА ПРЕСА В АНГЛІЇ, АМЕРИЦІ І КАНАДІ.

- *Outlook and Independent*, 29. X., ст. «Terrorism in Poland».
- *The Manchester Guardian*, 22. X., ст. «Polish Outrages in the Ukraine. Robbery & Murderous Beatings. Bishop's Protest».
- *The Bayonne Times*, 3. X., «Want Poles To Give Up Galicia. Ukrainians Urge Step as Way to End Alleged Terrorism».
- *The Bayonne Times*, «Ukrainian Group Voices Protest Against Polish Brutalities».
- *Rochester Democrat*, «Stimson Asked to Aid Ukraine by Group Here. — Galicia Intervention Urged by Rochesterians Who Hear Poles Trample Kinsfolk».
- *The Binghampton Sun*, «Protest Polish Persecutions. Ukrainian Mass Meeting Sends Resolutions to Secretary of State Stimson».
- *Standart Sentinel*, Hazleton, «Ukrainians Hold Protest Program. Adopt Resolutions at Mc Adoo Assembly Against Atrocities Going On in Europe».
- *The Manchester Guardian*, 20. XI. «Polish Excesses in Silesia and Galicia».
- *The Bayonne Times*, 8. XI., «Ukrainian Plan Weck to Mourn Terror Victims».
- *Port Jervis Union*, 27. X., «Ukrainian of City Protest Polish Deeds».
- *Evening Republican*, Pottsville, 4. X., «Ukrainian Societes Protest».
- *State Gazette*, Trenton, 2. XI. «Ukrainian protest Poland's activities».
- *Toronto Evening Telegram*, 1. XI., «Suppression of Ukrainians Cause of Unrest in Galicia. President of Ukrainian Self-Reliance League Explains Reign of Terror. — Says Trouble Will not End Until Ukrainians Granted Autonomy. — Freedom in Russia Awaits Revolution».
- *The Oshawa Daily Times*, 5. XI., «Galicia Land of Despair While Reign of Terror is Practiced by Poland. Women Flogged, Peasants Homes Destroyed, and 200.000 Ukrainians Improvised by Polish Government is Claim. — League of Nations deaf to Appeals. Although Rights of Ukrainian Minority Guaranteed by Treaty This Has Been Ignored, Says Speaker Just Returned from Galicia».
- *The Manchester Guardian*, 4. X. 30, «Terrorism in the Ukraine. Efforts at Mediation Civil war getting intolerable».
- *The Manchester Guardian*, 14. X., «The Ukrainian Terror».
- *The Manchester Guardian*, 15. X., «The Polish Terror in Ukraine. Post war History of Eastern Galicia. A Conquest. Plan of Self-Determination Foiled».
- *Yongstown Vindicator*, 4. XI., «Ukrainians Ask Aid; Charge Persecution».
- *The Sharon, Pa. Herald*, 17. XI., «Ukrainians Protest Against Poland».
- *Pittsburgh Post*, 17. XI., «Pittsburgh, Pa, Press On the Protest Meeting of Ukrainians Against Polish Atrocities. Poles Charged With Cruelty to Ukrainians».

— »Pittsburgh Press«, 17. XI., »2.000 Ukrainians Protest „Attacks“. Assail Poland For Alleged Persecution in Galicia«.

— »The Scranton Sun«, 5. XI., »Country Groups of Ukrainians Plan Protest Churches, Leagues and Clubs To Unite in Asking Nations To Stop Atrocities«.

— »The Scranton Times«, 5. XI., »Ukrainians Ask Aid in Stopping Poles Assault«.

— »Scranton Republican«, 6. XI., »Enter Protest Against Polish Galician Moves«.

— »The Scranton Times«, 10. XI., »Ukrainian Hold Big Protest Meet. Duquesne Professor Pleads For Request of Poles to Discontinue Persecutions«.

— »The Scranton Sun«, 10. XI., »Protest Made by Ukrainians. More Than 4.0000 at Town Hall Mass Meeting Hear of Alleged Polish Atrocities«.

— »The Scranton Times«, 11. XI., »Ukrainian Complain in Resolutions About Treatment from Poles«.

— »The Manchester Guardian«, Manchester, 18. XI., ст. п. 3. »Electoral Victory by Fraud. Polish „Election“«.

— »The New York World«, 30. XI., »Ukrainian and German Protests Against Polish Atrocities to be Considered by League of Nations«.

— »Evening Courier Camden«, 2. XI., ст. п. 3. »Camden Ukrainians Protest Cruelty to Kin Poland«.

— »State Gazette«, Trenton, 10. XI., ст. »Persecution of Ukraine«.

— »Buffalo Evening News«, 15. XI. 30, стаття Negley'a Farson'a про події краєві, яких був автор свідком.

— »The New York Times«, 16. XI. 30, ст. п. 3. »Ukrainian Here Assail Polish Rule. 20.000 March in Protest Parade Wearing-Black Bands and Carrying Placards. Float Depicts Floggings. Pamphlets Call for Guarantee of Protection for Peasants-Speakers Urge America to Aid«.

— »The World«, New York, 16. XI., ст. »15.000 Ukrainians March in Rain as Protest To Polish Atrocities«.

— »New York Herald Tribune«, 16. XI., ст. »15.000 in Rain Protest Abuse of Ukrainians. 82 Organizations Here March in Demonstration Against Polish Atrocities. Mass Meeting is Held. Editor Reports Homes of His Countrymen Burned«.

— »The Scranton Sun«, 5. XI. 30, »Church Folks Moan Fate of Kin in Europa«.

— »The Scranton Sun«, 8. XI. 30, »Meeting Called by Ukrainians«.

— »The Scranton Times«, 8. XI. 30, »Ukrainian Mass Meet in Town Hall Tomorrow. — Over 5.000 Expected to Attend When Pastoral Letter Will be Read. Olyphant Singers«.

— »The Scrantonian«, 9. XI., »Ukrainian Will Protest Against Polish Cruelty«.

— »The Scranton Republican«, 10. XI. 30, ст. »Ukrainians Hold Big Protest Meet. — Duquesne Professor Pleads For Request of Polish to Discontinue Persecutions«.

— »Allentown Morning Call«, 17. XI., »Ukrainians Protest Treatment Accorded Countrymen by Poles. Telegrams Forwarded Following Dramatic Meeting in Downtown Hall«.

— »Boston Traveler«, 15. XI., »Hub Ukrainians Plan To Protest Polish Cruelty«.

— »The Boston Herald«, 17. XI., »Ukrainian of Boston Protest Polish Policy in Homeland. Speakers Declaire That Troops Oppress Their Countrymen in Eastern Galicia, under 25 Year Mandate«.

— »Detroit Sunday Times«, 16. XI., оголошує знімку з протест. походу в Дітроїт і ст. п. 3. »Protest Ukraine Reign of Terror«.

— »Hudson Daily Star«, 17. XI. 30, ст. »Ukrainians Held Protest Meeting Sunday. — Local Body Adopts Resolution Against Polish Outrages in Ukraine. — Copy Is sent League of Nations Sec.«

— »Cleveland News«, 16. XI., містить знімку з маніфестації в Клівленді та ст. п. 3. »Parade Staged by Ukrainians. — Thousands Here Protest Against Polish „Reign of Terror“«.

— »Cleveland Plain Dealer«, 16. XI., »Parade Protests Rule by Poland. Ukrainian Groups Rally to Demonstrate Against Persecutions«.

— »The Toronto Evening Telegram«, 18. XI., містить довше інтерв'ю з п. Калинкою, що як раз вернувся із Галичини, п. 3. »Ukrainians are victims of Terrorism by Poles. 4,000.000 in East Galicia in Condition of Serfs to Polish Govt., Ochava Ukrainians Says — Beaten and Robbed«.

— »The Troy Record«, 17. XI., »Ukrainian Church Protest Actions«.

— »The Pottsville Journal«, 17. XI., »Minersville Citizens Protest Oppresion«.

— »The Troy Times«, 17. XI., »Memorial Services«.

— »The Saint Paul Pioneer Press«, 12. XI., »Ukrainian Here Assail Alleged Polish Outrages«.

— »Minneapolis Star«, 17. XI., »Ukrainians Here Condemn Poland«.

— »The News-Tribune«, Providence, 17. XI., »Ukrainians in R. I. Protest Polish Rule«.

— »The Minneapolis Journal«, 17. XI., »Ukrainians Here Unite in Protest. Condemn Polish Policy in Worldwide Move. — Seck Independence«.

— »Cohoes American«, Cohoes, 18. XI., »Cohoes Ukrainians Protest Alleged Inhumane Acts«.

— »Holyoke Daily Transcript and Telegram«, 21. XI., »Ukrainian Groups send Protest to Secretary Stimson«.

— »The Manchester Guardian«, 21. XI., ст. п. 3. »In the Ukraine U. S. Correspondent's Arrest. A Hush Effort. Treatment of Political Prisoners«.

— »Buffalo Courier Express«, 24. XI., »Voice Protest Against Polish Acts in Galicia«.

— »The Bayonne Times«, 21. XI., »Ask Baird, Kean Take Steps For Ukrainian Probe«.

— »The Allentown Morning Call«, 11. XI., »Ukrainian Protest Polish Indignities. — Northampton Mass Meeting Asks Secretary Stimson To Intervene«.

— »The Detroit News«, 16. XI., »Protest Made by Ukrainians«. By Philip A. Adler.

— »Holyoke Daily Transcript«, 14. XI., »Ukrainians Protest Alleged Atrocities of Polish Troops«.

— »Detroit News«, 16. XI., by Negley Farson: »Brutal Terror Rules Galicia. — Reporter Arrested for Getting Fakts After Invitation. By Envoy to U. S.«. Статтю цю передрукували: »Chicago Daily News« і »Buffalo Evening News«.

— »Manchester Guardian Weekly«, 28. XI., »Poland, Germany and England«.

— »The Scranton Times«, 10. XI., »Resolutions Adopted At Ukrainian Meeting. Urged United States Government To Investigate Stories Of Persecution in Poland«.

— »Scranton Republican«, 11. XI., »Ask Officials To Intercede for Ukraina. Local Ukrainians Charge American Citizens Rights Violated by Polish Soldiers In Eastern Galicia. — Also Claim Government Suppresses Dispatches«.

— »The Scranton Sun«, 11. XI., »Ukrainian Ask Safety of Kin«.

— »The Scranton Republican«, 17. XI. 30, »Services are conducted in Memory of Ukrainians«.

— »The Scranton Sun«, 17. XI., »Church Holds Mourning Day For Ukrainians. Atrocities Protested«.

— »Minersville Free Press«, 18. XI., »Ukrainians Hold Protest Meeting«.

— »The Philadelphia Record«, 1. XII. 30, »15.000 Phila. Ukrainians Flay Polish Rule. — U. S. Aid Asked in Putting End to Terrorism. Atrocities and Persecution Danounced by Parading Thousands. League Quiz Sought. National Independence Called Only Solution of Problem«.

— »The Philadelphia Inquirer«, 1. XII., »Ukrainians in Phila. Assail Polish Rule. Demand Establishment of National State for 7,000.000 Minority«.

— »Public Ledger«, 1. XII., »Ukrainians Here Demand Liberty. 3.000 Denounce Reported Cruelty of Poles Under Pilsudski in Their Homeland«.

— »The Manchester Guardian«, 21. XI., »In the Ukraine Peasants Beaten and Killed«.

— »The Manchester Guardian«, 21. XI., »Atrocities in the Ukraine«.

— »Chicago Daily News«, 4. XII. »Women Here Protest Conditions in Poland«.

— »Rochester Democrat and Cronicle«, 17. XI., »Justice Asked by Ukrainians in Resolution«.

— »The Providence Journal«, 17. XI., »4.000 Ukrainians on Parade Here. March in Protest Against Alleged Polish Atrocities Warsaw's Rule Attacked«.

— »Winnipeg-Evening-Tribune«, 22. XI., ст. п. 3. »Unrest Blamed on Oppresion of Ukrainians«.

— »Free Press Evening Bulletin«, Winnipeg, 21. XI., »Swystun Declares Ukrainians Should Have Independence«.

— »The Jewish Standard«, Toronto, 31. X., »A precedent to be set«.

- *»The Troy Record«*, 1. XII., *»Speaker Appeals to Ukrainians to Protest Tortures«*.
- *»The Lorain Times Herald«*, 15. XI., *»Ukrainians To Hold Protest Gathering«*.
- *»The Boston Globe«*, 19. XI., by Negley Farson, *»Correspondent, Freed by Police at Gaje, Finds« Soldiers Have Been Allowed to Inflict Brutalities on Innocent Ukrainians«*.
- *»Bridgeport Post«*, *Ukrainian Protest Control of Polish«*.
- *»Manitoba Free Press«*, 1. XII., *»Swystun Replies to Polish Consul. Quotes Correspondent's Report of Evidence of Oppression of Ukrainian Peasantry«*.
- *»Toronto Daily Star«* і *»Toronto Weekly Star«* з половини листопаду подають кабельограми Negley-a Farson-a в справі краєвих подій.
- *»Chicago Daily News«* з 15., 18. і 19. XI. друкує кабельограми N. Farson-a.
- *»Milwaukee Sentinel«*, 17. XI., *»Assail Polish Outrages in East Galicia«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 15. XI., *»Pilsudski's Tactics«*.
- *»The Philadelphia Record«*, 7. XII., *»Poland and the Ukraine«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 14. XI., ст. п. з. *»Repression in Poland. Eighty Politicians in Prison«*.
- *»The New York Times«*, 11. XII., *»Reports of Polish Atrocities in Ukraine confirmed. — Secretary of Women's League For Peace and Freedom Is Convinced After Investigation in the Contry. Will Bring The Matter Before The League's Racial Minorities Committee«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 22. XI., *»Atrocities in Ukraine. — Evidence of American. Hundreds of Villages Raided«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 28. XI., *»British Ambassador Reports«*.
- *»Syracuse American«*, 9. XI., *»Ukrainian Here Protest Pole „Tyranny” in Old Country«*.
- *»The Post-Standard«*, Syrakuse, 6. XII., *»The Ukrainian Situation«*.
- *»Syracuse Herald«*, 25. XI., *»Poles Abuse Ukrainians, Priest Hold«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 28. XI., *»East Galicia and the League«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 28. XI., *»Polish Terror in the Ukraine. — Mass Protests in U. S.«*.
- *»Detroit News«*, 7. XII., *»Ukrainians«*.
- *»The World«*, New York, 14. XII. 30, містять допись своєю кореспондента Albin-a E. Johnson-a з Женеви, в якій подає він відомости про укр. скарги в Лізі Націй.
- *»The New Republic«*, 17. XII., ст. п. з. *»Poland, Victim of Oppression Yesterday, A Worst Oppressor Today«*.
- *»The Bethlehem Globe Times«*, 11. XII., *»Editor of Ukrainian Paper Speaks Here«*.
- *»Times Leader«*, 16. XII., ст. *»Answers Polish Ambassador«*.
- *»The Linden Observer«*, 10. XII., *»Ukrainians Ask For Action by Nations League. Want Inquiry Into Conditions in Galicia, Is Declaration«*.
- *»The Literary Digest«*, 20. XII. ст. п. з. *»A Dig At Polands „New Freedom”«*.
- *»The Manchester Guardian Weekly«*, 19. XII., *»Oppression in Poland. British M. P. s. Petition to League. Mr. Henderson Asked to take Action«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 29. XII., ст. *»Poles and the Ukraine. — The Recent terror. More First-Hand Evidence. — Personal Experiences (from Miss Mary Sheepshanks)«*.
- *»The Philadelphia Record«*, 28. XII., *»Charge That Germany Eggs Poland On to Commit Atrocities in the Ukraine Met With Statement That Germany is Too Busy With Troubles at Home to Start Any Abroad«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 29. XII., *»Eastern Galicia«*.
- *»Allentown Morning-Call«*, 11. I. 1931, *»Father Writes to Daughter Here of Troubles in Native Ukraina«*.
- *»Bridgepost Sunday Post«*, 7. XII., *»Ukrainians of City Protest Polish Action«*.
- *»Times Leader«*, Wilkes-Barre, 12. XII., *»Ukrainian Committee Answers Ambassador on Conditions Abroad«*.
- *»The New Republic«*, 17. XII., *»The Scandal of Europe«*.
- *»Long Island Daily Press«*, 8. XII., *»Ask Copeland To Urge U. S. Intervention«*.
- *»The Nation«*, 7. I. 1931, by Negley Farson, *»Pacification of Ukraine«*.

- *»The Manchester Guardian«*, 17. XII., *»Ukrainians in Poland. M. P. s. Petition to League. Mr. Henderson asked to take action. Petition on behalf of the Ukrainian Minority in Poland. Statement on the Polish Elections and the Ukrainian Minorities in Poland«*.
- *»The New York World«*, 14. XII., ст. в справі найблищого засідання Ліги Націй та українських петицій.
- *»Free Press«*, *»Winnipeg«*, 24. XII., містить інтерв'ю з Др. Дей-ом, свідком польської «пацифікації».
- *»Engl. Korrespondenz«*, No 638, 20. XI., *»Poland (Ukrainian Minorities)«*.
- *»Manchester Guardian«*, No 96/30, *»Ukrainians on Trial. Alleged Terrorism. Minorities Treaty's Failure«*.
- *»The Times«*, London, 18. XII. *»The Ukrainian Conflict. — Reconstruction. In Eastern Galicia«*.
- *»The Observer«*, 21. XII. 1930, *»Marshal Pilsudski's Harvest«*.
- *»The Observer«*, 28. XII., *»Poland and her Minorities«*.
- *»The New Statesman«*, London, 27. XII., стр. 350. трактує про Сх. Галичину.
- *»The Nation and Athenaeum«*, 27. XII. 30, стр. 425, виклад Miss Sheepshanks про Східну Галичину й «пацифікацію».
- *»The Manchester Guardian«*, 30. I. 1931, *»The cruelties of pacification. Polish evidence. Report submitted do the Sejm. Villages still terrorised the Committee of Three«*.
- *»The Manchester Guardian«*, 28. I. 1931. *»Brest prison Brutalities. Inquiry Motion in the Sejm. Ukraine Excesses. Deputies brave. Effor for victims. M. Dubois and the Ukraine. Minister's defence«*.

ФРАНЦІЯ.

а) Протести українських організацій.

- Заходами Відділу ОНУ, «Студенської Громади» та «Української Громади» улаштовано в Парижі віче, де промовляли ген. Капустянський та Др. Студинський. Винесено протестну резолюцію, яку вислано до Ліги Націй, та переведено збірку на політичних в'язнів. Вислано привіт проф. Мартемеві за його прихильне становище до українців у його книзі.
- Відділ ОУН в Омекурі вислав телеграфічний протест до Ліги Націй.
- Заходами Відділу ОУН в Омекурі відбулося 17. X. 1930. віче української колонії, від імені якого вислано протестного листа до Ліги Націй наступного змісту:
- «Загальні збори української колонії в Омекурі з дня 17. Жовтня 1930. р. в кількості 77 чоловік, ознайомилися з останніми подіями на теренах ЗУЗ та ухвалили наступну постанову-протест:
1. Польський уряд під закидом українському населенню протидержавної зради наводнив терени ЗУЗ карними експедиціями з війська й поліції для тероризування мирного, безборонного українського населення. Ці карні загони ведуть езекуцію в найжорстокіший спосіб, катують нарід, який спасалочись від знущань примушений втікати для переховання до лісів і болот, нищать весь народний скарб, накладають контрибуції на населення у формі харчового та фуражного податку для харчування військ.
  2. Заарештоване все свідоме українське громадянство, як то свідомі селяне, кооператори, вчителі, духовні особи, судді, адвокати, професори та навіть представники народу — послали парламенту. Забито кооперативного діяча Головінського і учня 7 кл. гімназії Михайла Боднара. Замкнено редакції українських часописів «Просвіти», народні та середні школи із конфіскованням майна, а також викннено зі всіх шкіл українських дітей. Розігнано та знищено українські спортові товариства як «Луг», «Пласт» і т. д. Взірвано вибуховими матеріалами школу ім. Льва у Львові та кооперативу, спалено читальню «Просвіти» і кооперативу у Воютичах та Мікуличині, висаджено в повітря читальню в Минаєві та Данилівцях. Знищено дитячий притулок, школу і кооперативу в Замарстинові, зірвано будинок кооперативи «Центросоюзу» у Львові і багато інших закладів. Крім того спалено багато приватних господарств українського населення. Замкнено гімназії в Рогатині, Тернополі, Дрогобичі і Чорткові.
  3. Посилаємося на Вільсонівський пакт, в якому зазначено самоопреділення націй включно до відокремлення і на Верзальський договір, який забезпечує свободу розвитку кожної нації, а також на Паризьку Конференцію від 15 грудня 1923 року, по якій віддано Сх. Галичину Польщі зі збереженням розвитку всіх національних, культурних і ду-

хових надбань місцевого населення. Між тим Польща від початку не лише не виконує своїх зобов'язань, але весь час провадить політику нищення всіх проявів національного життя на ЗУЗ.

Звертаємось до Л. Н. як міжнародної організації, яка стоїть на становищі миру та охорони меншостей з протестом проти вандалістичного гноблення українського населення в Сх. Галичині та просимо взяти його під захист свого високого авторитету.

Українська колонія в Омекурі хоче вірити що зойки катованих українських громадян з боку польської влади, нарешті знайдуть собі відгомін в Лізі Націй, яка вживе відповідних заходів в справі оборони українців на ЗУЗ.

В імені протестаційного віча: Іня. Заварицький, голова; Підгородецький, секретар».

Слід зазначити, що цей лист-меморіал Ліга Націй прийняла як такий, що відповідає всім постановам регуляміну Л. Н., а рівнож на цей лист-меморіал прийшла перша відповідь поляків у січні б. р.

— Відділ ОНУ. у Кіотоанжі вислав 19. X. телеграму до Ліги Націй. Крім того, вислано меморіал, підписаний 44 особами.

— Заходами відділу ОНУ у Кресо відбулося віче, яке вислало протестну телеграму до Ліги Націй.

«Українська Громада» в Парижі вислала 20. XI. б. р. протест до Ліги Націй.

— Др. Панейко, в Парижі, вислав 28. X. б. р. телеграми до Ліги Націй, Міжнародного Червоного Хреста, Мек-Донелла, Ватсона, англ. публіциста Стіда, до редакцій «Times», «Daily Herald» і «Observer», В. Мартіна та Др. Fanquel-a.

— «Спілка бус. військових Української Армії» в Омекурі вислала в половині жовтня протест до Ліги Націй.

— З ініціативи Відділу ОНУ в Еш (Люксембург) скликано віче української колонії, яке вислало телеграми до Союзу Народів.

— 2. XI. Українська Громада в Корбею (деп. Сен-е Уаз, у Франції) вислала протест до Ліги Націй.

— 11. XI. такий самий протест внесли ширші сходи української колонії в Корбею.

б) Акція чужинців та інтервенції.

— Центральний Комітет Ліги прав людини та громадянина в Парижі 30. X. обговорював справу польського терору та постановив вислати з Франції, Німеччини та ЧСР свої комісії до Сх. Галичини для розсліду подій.

— Французький посол у Варшаві зробив кілька демаршів перед польськими урядовими колами у справі «пацифікації» Східної Галичини; демарші зробили гнеточе враження на ляхів, які не думали, що французький уряд так пильно слідкує та так добре поінформований про східно-галицьку справу.

— В половині жовтня інтервенював французький амбасадор Ле Рож у Варшаві у справі подій у Сх. Галичині. Той самий амбасадор приїхав потім до Парижа здати особисто звіт про українсько-польські відносини.

— Проф. Сорбони Р. Мартель виголосив у Франції низку відчитів про польсько-українські відносини, при чому дуже негативно ставився до поляків.

в) Французька преса.

— «Le courrier de петорль», орган французьких нафтовиків, які, як відомо, контролюють галицьку нафту, в числі з 14. вересня обговорює широко становище в Польщі й пише: «Треба нам пильно приглядатися, що саме робиться в Галичині, щоб там не повстало нове Мехіко. Ми надто зацікавлені в спокою того краю».

— «Авенір» (орган великих капіталістів) з 18. жовтня приносить статтю про Польщу, де пише м. ин. таке: «Булоб розумно, якби наші друзі поляки полатодили становище українців, бо останні через свою терористичну організацію роблять велику шкоду при налаштуванні внутрішнього порядку».

— «Ля Круа», орган паризького архієпископа пише в числі з 5. листопаду під заголовком «Заколоті в Сх. Галичині»: «Революційні заколоті у Сх. Галичині набірають нечуваних розмірів. Озброєні напади збільшуються, змови що-раз одважніші готуються в самостійницьких організаціях. Терор збільшується з кожним днем, хоч польський уряд і зісліює репресії й арештує українських послів». «Через надмірну прихильність до нашого союзника наша велика преса не каже ні слова про ці події, які, однак, не можуть залишити нас байдужими». «Багато поляків уперто думає, що

ці заколоті є штучними, підтримуваними жменькою плачених агітаторів. Однак, справжня причина лежить де інде. На терені Сх. Галичини поляки становлять більшість по містах а українці по селах. По світовій війні цей край мав повну незалежність протягом кількох місяців, потім армія ген. Галера його завоювала, а мирові договори включили цей край до Польщі. Але українські патріоти ніколи не визнали своєї поразки і зпочатку почали пасивний спротив... потім спротив зробився активним». «Далеко від того, щоб заколоті покінчилися. Численні симптоми вказують якраз, що ми напередодні погіршення становища. Якщо Польща має право карати атентатчиків, то вона має також обов'язок виявити більше мудрости й толеранції супроти українців».

— «Прогрє Сівік», великий тижневик, приніс з 25. X. статтю під заголовком — «Що діється в Сх. Галичині». У ній читаємо: «В частині України, що має назву Сх. Галичини, відбуваються нечувані сцени дикунства й жорстокости, а між тим ніодні із європейських урядів неворушиться». Згадавши про причину саботажів, автор статті пише: «що уряд Пілсудського поставив себе поза законами людства, коли він робить відповідальним за декілька саботажів населення цілого краю без ріжниць віку та пола». Далі йдуть цитати з денника «Манчестер Гардієн» про події у Сх. Галичині. Цю статтю передрукували «Котідієн» і «Денєш де Тулуз».

— Часпис «Репюблік» з 27. листопаду пише про вибори в Польщі і про останні події таке: «Ми добре знаємо, що це таке «пацифікація», тобто, знищення українських гімназій, бібліотек, читалень, кооператив і т. д. А що казати про галицьку проблему? Уряд Пілсудського веде до розпачу українців».

— «Вольонте» з 23. листопаду принесла передовицю під заголовком «Польща і Ми», в якій по кільких заввагах про княжку проф. Сорбони Рене Мартеля пише про події в Сх. Галичині Віктор Баш, проф. Сорбони й голова французької ліги прав людини таке: «Найбільш гидке відбувається тепер у Галичині. Я маю перед своїми очима протоколи складені мешканцями Сх. Галичини, «пацифікованої» методами Пілсудського. Знищені села, змасакровані мешканці, яких бито до смерти, при чому дуже часто примуцено селян бити себе взаємно, жінки й учні, «оброблені» рушницями й нагайками. Назви сіл і жертв указані в непохитних документах, що їх мені переслано. Це воскресіння чорної сотні, це новий розквіт погромів, цим разом скермований не проти жидів, а проти українців».

— «Ля Круа», 5 листоп. 1930 р. ч. 14621, містить передову статтю з приводу заворушень в Східній Галичині, в якій є: «Краєвий сойм не існує, чисельні школи — гордість України — скасовано, або зпольщено. Український університет замкнено. Та найбільшим лихом є аграрна політика, яка систематично провадиться десять років. У Галичині мають польські магнати великі посілости, аграрна реформа переведена в користь польських колоністів. Заселення українських земель викликає велике незадоволення серед українських селян. Не можемо оминати і той факт, що поляки римо-католики ставляться з погордою до українців — уніятів чи православних».

— «Ля Репюблік», 20 лист. 1930. р., ч. 529, містить статтю Жюака Кезера під назвою «Загроза Миру». Наводимо уступ: «Пацифікувати сильною рукою... Ми знаємо, що це має значити. Воно вже довело до замкнення українських шкіл, дозволених за Австрією, ушкодження бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка, нищення українських кооператив».

— «Кас де Дрої де Ль'ом», 30 лист. 1930 р. ч. 40, подає відповідь президента ЦК Ліги Прав людини на промови д-ра Панейка і д-ра Борцака, виголошених на засіданню ЦК Ліги: «Ліга зробить все для обізнання французького суспільства про це. Міжнародна Ліга застановиться над можливістю вислання до Галичини окремої місії, зложеної з відпоручників Ліги Французької, Німецької і Чеської, яка оголосить свої спостереження і зробить все можливе щоб трагічне положення в Галичині було відоме».

— «Ле Монд Слав», ч. 3, вересень 1930 р., містить статтю з описом польсько-українських відносин під Польщею. Між иншим пишуть: «З острахом запитуємо, що станеться на внаслідок мобілізації польської армії, коли 200 тис. українців дістануть до своїх рук зброю».

— «Le Travail», Geneve, 12. XI., ст. п. з. «Après les massacres en Ukraine. — Un document intéressant».

— «Journal de Genève», 23. X. «Sur les routes de Pologne».

— «Juornal de Genève», 12. IX. «Ceux qui n'ont pas le droit de parler à l'Assamblée».

— «L'Humanite», Paris, 4. XI. «Le monde en armes. La Pologne, camp retranché ou Paris et Londres commandent».

— «La Volonte», 23. XI. «Comment on a voté en Pologne».

— «*La République*», 20. XI. «Menace pour la paix. Le fascisme polonais». Ст. Jacques Kayser-a.

— «*Les Cahiers des Droits d'Homme*», Paris, 10. I. 31., ст. Jean Locquin-a, «La dictature de Pilsudski».

— «*Foreign Affairs*», I. 31. «U. D. C. Activities».

— «*Le Mond Slave*», парижський місячник містить ціну низку статей в українській справі проф. Рене Мартеля і Ілька Борцака.

— «*Journal de Genève*», 24. I. 31. «En Ukraine Polonaise. Une enquête de la Ligue internationale des femmes pour la paix et la liberte».

БЕЛЬГІЯ.

а) Українські організації.

— «Українська Національна Рада» в Брюсселю, що об'єднує всі українські організації в Бельгії, вислала телеграми до Союзу Народів та до міністрів Гендерсона, Бріана, Мусоліні і Гіманса (бельгійський) такого змісту: «На Зах. Українських Землях шаліє польський терор, який витворює небезпеку для ладу і миру в цілій Європі. Інтервенція зовні є konieczna».

Подібні телеграми вислано також окремими громадами та особами.

— Заходами *Секретаріату ОУН* у Бельгії скликано протестне віче в *Льєжі* 4. X. 6. р., на яке прибули українці з Льєжу, Сорента та околиць. Ухвалено протестні резолюції, які вислано до Ліги Націй, губернатора Льєжу, през. Льєжу, архієпископа льєжського, чотирьох місцевих часописів, ректора університету, союзу професійних бельгійських спілок, міністерства закорд. справ Бельгії, Франції, Англії та Італії.

— У *Брюсселю Українське Пресове Бюро*, ведене Політичним Референтом ОУН, видавало бюлетені французькою мовою та подавало чужим редакціям і видатнішим особам політичного, наукового й артистичного світу відомости про Україну. Згодом воно поширило свою діяльність і на Францію, Італію, Швейцарію і навіть Данції. Звичайно, останні події знайшли в його комунікатах належне освітлення. До них час од часу долучалися особні додатки на окремих аркушах, у яких подавано переклади листів самовидців, зізнання жертв і інші документи. Бюро поробило спеціальні заходи по редакціях, щоб проторувати шлях для комунікатів.

б) Акція чужинців.

— У *Брюсселю* відбулися 14—16 лютого 1931. р. Збори «*Міжнародної Ліги для Союзу Націй*», на яких окреме засідання було присвячене українській справі в Польщі. Дискусія на тому засіданні, під головуванням лорда Дікінсона, тревала кілька годин. Слово забірали п-і Баккер Фан Боссе, проф. Фан Обервек, польські делегати Стронські та Левенгурц, й ин. Проф. Обервек поставив внесення на вибрання міжнародної комісії для розгляду української справи. Принято резолюцію, в якій комісія звертається з покликом до поляків та українців, щоб вони дійшли по доброму до погоди конфлікту, як рівнож пропонує утворити окремий комітет для точнішого ознайомлення з української проблемою.

в) Бельгійська преса.

— «*La Libre Belgique*» (Лібр Бельжик), католицький часопис подав на початку жовтня допис свого кореспондента, який щойно вернув із Галичини. В тім дописі під заголовком «Гомін бурі в Польщі» говориться про український іриденгізм, про можливість війни, революції, про саботажі й підпали, про стан тривоги і непевности. «Галичина, земля українська, прилучена до Польщі помимо її волі, не тратить ніодної нагоди, щоби не підносити свої вимоги... чоловіки, жінки, діти, всі там надхнені змаганням до самостійности».

— Цей самий часопис у числі з 22. листопада подав докладний опис подій за комунікатом «Укр. Пресбюра» в Бельгії, а рівно такі примітки від себе: «чи Поляки, які так терпіли від чужинецьких урядів, мають також стати гнобителями? Заворушення, про які ми писали давніше, мали причиною надужиття урядових агентів і наслідком збільшення цих останніх». Автор статті оповідає про відділи кавалерії та жандармерії, які під покришкою пацифікації, систематично пустошать Галичину і чинять терор та розбій скрізь, де лише з'являються. На останку автор ставить запит: «чи ми в большевії, чи може в часах генерала фон-Бісінга (німецький губернатор Бельгії під час окупації. Прям. наша). Ба ні, це діється в Польщі, і то в ім'я порядку!»

— «*Le Peuple*» (Ле Пепль) користав із повідомлень «Укр. Пресбюра» при своїх кількоразових виступах щодо уряду Пилсудського, називаючи його психопатом.

Далі цей часопис видрукував «Заклик до цивілізованого світу», виданий Комітетом укр. організацій у Празі.

24. листопаду вмістив той таки часопис довгу статтю про «Погроми українців», заподіяні в Польщі, та про «режим насильства і безправства, що нічим не ріжниться від червоного терору, від якого саме Польща хвалиться врятувати цілу Європу». «Галицькі села — пише газета — віддані на поталу солдатески та жандармерії», а далі передруковує дослівно повідомлення, подані «Укр. Пресбюром».

Крім вище поданих виступів, були ще дрібніші по провінціяхальних часописах, як «*Валоні*» в Лежі.

ІТАЛІЯ.

а) Акція українців.

— 27. X. 1930. вислали українці в Римі, за підписом *В. Опацького*, таку телеграму до Ватикану:

«Українці, що живуть в Римі, без ріжниці віри, католики й православні, звертаються уклінно до Святішого Отця з гарячим проханням інтервенювати своєю Апостольською Владою для спинення нелюдських переслідувань українського греко-католицького населення Східньої Галичини. Не лише цивільне населення всіх клас, але й багато священників терплять нечувані муки. Досить пригадати о. Мандзія та о. Блозовського. Населення позбавляють не лише всіх прав, гарантованих трактатами міжнародними, але й нейелементарніших людських прав. К ультурні й економічні українські інституції — єдине багатство українського населення та його єдиний захист у боротьбі проти пролетаризування й здичавіння селянської маси — руйнують найбрутальнішим способом. Большевицька пропаганда з того користав, представляючи російський большевизм — цього найлютішого ворога європейської цивілізації й християнської віри — єдиним оборонцем українського притіченого населення Східньої Галичини. Інтервенція Вашої Святости покляла б кінець польським жорстокостям і большевицьким брехням».

б) Офіційні інтервенції.

— Польський амбасадор у Римі інтервенював у справі виступів італійської преси проти польського терору у Східній Галичині.

— Як подає преса, Папа Пій XI. призначив слідство у справі краєвих подій, при чому апробував пастирський лист українських єпископів у справі польського терору. Та сама преса подає, що становище польського амбасадора при Ватикані Скушинського захитане у звязку з подіями в Галичині, та що він зажадав від уряду відкликання.

в) Італійська преса.

Перші вістки про події в Східній Галичині почали приходити до італійської преси з польських агенцій, які говорили про українські саботажі, підпали та відповідну «реакцію» польського населення та польської влади. Вістки ці, дуже тенденційні та брехливі, були спростовані поволі вістками з інших джерел, що почали з'являтися в італійських часописах, особливо провінціяхальних.

— «*Popolo di Brescia*» з 9. X. 1930. містить статтю п. з. «Gravi torbidi nella Galizia Orientale».

— «*Il Mattino di Napoli*» та багато інших часописів писало про українську справу та про події в Галичині.

— «*Il Lavoro Fascista*» 9. X. містить велику статтю п. з. «Зразки польської політики у Східній Галичині». Автор, навівши довгий список українських установ, які впали жертвою ніби-то — як твердять поляки — «українського тероризму», — вказує на цілковите безглуздя польської пропаганди, що українці, мовляв, віддалися... культу «самоничення», і звертає особливу вагу на ту війну, яку повели поляки проти українських кооперативів, як підстави економічної витревалости і відпорности національних українських інституцій. «Мусімо ствердити, що ми дуже добре пам'ятаємо, як Польща отримала Східню Галичину, зобов'язавшись перед цілим світом зорганізувати автономний устрій країни й відкрити український університет у Львові. Поволі, поволі забула вона не лише про університет, але тепер ось нищаться вже й останні гімназії. Ось вам доля міжнародних зобов'язань!» Змалювавши «пацифікаційні» методи, автор закінчує: «На думку всіх політичних діячів, така поведінка польської поліції, замість «па-

цифікувати» країну, може мати лише один наслідок: може кинути маси українського населення, в пориві розпачу, в обійми російського більшевизму. І така перспектива, з огляду на загальну ситуацію на Сході Європи, не є в суті речі бажана».

— Стаття ця з'явилася і в «*Il Popolo di Trieste*», Trieste, S. X., та в «*Ora*», Palermo, 11. X. 1930.

Ефект тих статей був такий великий, що польська амбасада інтерв'ювала в міністерстві зак. справ. Наслідком тої інтервенції цілковито зникли будьякі вістки про Галичину в італійських часописах, бо як — з одного боку — італійські часописи не вважали більш можливим для себе містити статті, що компромітували би «дружній» польський уряд, так з другого боку, перестали цілковито звертати увагу на брехливу пропаганду польських агенцій. Тому, при оцінці польських виборів до сейму, ціла італійська преса — правда — вельми коротко, але ясно, визначила своє відношення до галицьких подій, зазначивши, що «в кожному разі, не зважаючи на перемогу урядових кандидатів на східних землях, ми не можемо повірити, що ніби українське населення так враз позбулося своїх антипольських і націоналістичних почувань...»

— «*Il Corriere*», Roma, всеж умістив довшу статтю, де читаємо таке: «Що до урядової більшості, то вона змогла уконституватися лише завдяки типовим засобам найбільш занепадливого парламентаризму — завдяки масовим арестам ватажків опозиції та застрашенню виборців. Епізод, що про його оповідають, мовляв, цілі містечка з великою втіхою йшли на вибори з музикою, відкритими списками до голосування, хоча може і здається мальовничий, але є також занадто симптоматичний і зясовує забагато річей... Переміг уряд зі своїм силовим апаратом, не маршал Пілсудскі зі своєю великою програмою морального відродження нації. Маємо на увазі особливо підкреслити цей пункт, бо занадто часто останніми часами в певних органах закордонної преси чуємо про «фашистські методи Маршала». Зовсім певно, ані історія його партії, ані його методи урядування не мають нічого спільного ні з історією, ні зі стилем справжнього фашизму...»

Зі своєї здержливості щодо подій у Сх. Галичині вийшла щойно італійська преса тоді, коли українська колонія в Римі подала протестний меморіал Папі. Цю нагоду використано, щоб широко писати про польську пацифікацію. А писали про це такі часописи:

— «*Gazzetta di Venezia*», 12. XII. 1930., містить статтю п. з. «Memorandum ucraino al Papa contra le persecuzioni polacche».

— «*La Corrispondenza*», Roma, 11. XII., ст. п. з. «Gli Ucraini al Papa».

— «*Giornale d'Italia*», Roma, 12. XII., «Un memoriale degli Ucraini, al Pontefice».

— «*Vedetta Fascista*», Vicenza, 12. XII., стаття п. з. «Gli Ucraini al Papa. — Le spedizioni punitive militari polacche. Piombo e staffile. Case, chiese e monumenti distrutti. Migliaia di ferite e arresti in massa».

— «*Ora*», Palermo, 13. XII., — «Un memoriale degli Ucraini, al Pontefice».

— «*Popolo di Trieste*», Trieste, 12. XII., стаття п. з. «Note Vaticane. Gli Ucraini al Papa».

— «*Corriera Adriatico*», Ancona, 17. XII., «Gli Ucraini al Papa».

— «*Corriere*», Roma, 14. XII., «Un Appello degli Ucraini al Pontefice».

— «*Secolo*», Genova, 12. XII., стаття п. з. «Dalla Città del Vaticano. — Un «memorandum» della colonia ukraina sul terrorismo poliziesco nella loro Patria».

— «*Nuovo Giornale*», Firenze, 12. XII., стаття п. з. «Gli Ucraini al Papa».

— «*Gazetta*», Messina, 13. XII., «Dalla Città del Vaticano».

— «*di Bergamo*», — 12. XII., «Gli Ucraini al Santo Padre».

— «*Provincia di Dolzano*», Dolzano, 12. XII., стаття п. з. «Il terrorismo polacco in Ucraina».

— «*Gazetta del Mezzogiorno*», Bari, 12. XII., ст. п. з. «Le violenze polacche in Ucraina».

— «*Corriere della Sera*», Milano, з кінцем грудня оголошує статтю свого данцігського кореспондента про національні меншини в Польщі. Той самий часопис з 9. II. дає відповідь полякам на їхню полеміку з першою статтею.

ДАНЦІГ.

а) Акція українців.

— 30. IX. 1930. р. відбулося в Данцігу віче, яке винесло протестні резолюції, та у французькій, англійській та німецькій мовах розіслано їх до місцевого уряду, різних видатних організацій та до всіх чужоземних амбасад.

— 1. XI. відсвяткувало українське студентство листопадові роковини; на святі піднесено клич створити окремі фонд для відбудови краю та для помочі побитому населенню; рівночасно на ту ціль зложено 60 гульд.

— 16. XI. улажено збірними заходами цілої української колонії листопадове свято, яке попередила Служба Божа та панахида з окремою молитвою за поляглих та померлих при «пацифікації»; промови на академії торкалися останніх подій у краю.

— 20. XI. *корпорація «Зарево»* уладила святочний конвент, присвячений пам'яті сотн. Ю. Головінського; на конвент запрошено представників усіх інших корпорацій.

— Українське студентство оснувало *Українське Пресове Бюро*, що приступило до видавання бюлетенів німецькою мовою з освітленням останніх подій у краю. Це Бюро інформувало також про краєві події чужу пресу, доставляючи їй матеріали, які надходили з краю, а також подавало інформації до української преси в Америці. Побіч того, воно кольпортувало всі видання у справі «пацифікації», що з'являлися по інших осередках української еміграції.

б) Акція чужинців.

В Данцігу відбувся 13—15. жовтня 1930. р. Конгрес Міжнародної Федерації Прихильників Союзу Народів, у якому взяли участь видатні представники 22-ох світових держав. Із цілого ряду комісії присвячувано велику увагу нарадам комісії для справ національних меншин. В останньому дні конгресу відбула вона два свої найважливіші засідання, які проводив англійський делегат лорд Дікінсон. На пополудневому засіданні цієї комісії піднесла голландська делегатка п-і Баккер ван Боссе справу останніх подій на українських землях під Польщею та звернула увагу присутніх делегатів на незвичайно жорстокі репресії польського уряду, про що розписується останніми часами ціла європейська преса. По відповіді польського делегата проф. Дембінського, вирішено утворити спеціальну підкомісію, яка має зібрати конкретні факти з пацифікованих наших земель і передати з цього звіт на найближчому конгресі Федерації, що намічений на весну наступного року. Підчас дебати над справою протиукраїнських репресій польського уряду були присутні делегати 20 різних держав.

ЛИТВА.

а) Акція «Литовсько-українського Товариства».

— 21. X. 1930. р. влаштувало «Литовсько-українське Товариство» в Кавнас сходили, на які запрошено визначніших литовських редакторів та журналістів. Збори відкрив голова Т-ва проф. Біржишка, який зясував присутнім теперішнє положення на українських землях під Польщею. Далі слідували реферати Чучмана (українською мовою), д-ра Пурицкіса, проф. Вайльоніса та Давджвардаса (литовською мовою). Всі промови підносили варварства ляхів у зв'язку з останніми подіями на Західній Україні. У дискусії, що потім розвинулася, інформовано про стремління українського народу. Присутні журналісти постановили познайомити ширше громадянство з галицькими подіями через пресу.

— 28. X. 1930. влаштовано для ширшого литовського громадянства доклад про останні події в Сх. Галичині. Промовляли: Давджвардас та Чучман.

— 31. X. 1930. відбулося в Кавнас українське листопадове свято. На початку відіграла оркестра литовських інвалідів литовський та український національні гимни. Потім промовляли проф. Біржишка (литовською мовою), Чучман (українською) і Давджвардас (литовською). Всі промовці казали про останні події на Західній Україні. Поміж рефератами були українські й литовські сольо-співи (п-і Сташкевічайтіс і п. Бручкус), українські та литовські деклямації, українські пісні, виконані лучковим терпетом, на фортепіяні й хором «Союзу Литовських Стрільців».

— 1. XI. 1930. в 10 год. рано відслужено в костелі Витовта жалібну панихиду за поляглих та закатованих борців за волю України. Панихиду правив кан. Тумас, що у проповіді познайомив присутніх із тими жорстокостями, що їх зазнають українці під Польщею. Опер. артист п. Матуляйтіс та хор державної опери відспівали українські церковні пісні.

— 1. XI. 1930. в 12 год. впол. о. Корчинський відправив панихиду у православній церкві; на панахиді було багато литовців та білорусів. О. Корчинський познайомив присутніх зі станом у Сх. Галичині, вказуючи на жертви, які доводиться класти українській нації в боротьбі за свою незалежність. Церковний хор відспівав низку церковних пісень.

— «Литовсько-українське Товариство» в Кавнас вислало до Ліги Націй протестну телеграму, а до всіх державних і політичних установ і представництв чужих держав меморіяли та брошури у справі «пацифікації».

б) Радіо.

— 1. XI. 1930. передавано радіом цілу програму листопадового свята в Кавнас. Того самого дня в 9.30 год. веч. відбулися окремі відчити про «пацифікацію» та про значіння 1. листопада. Відчити виголошено англійською, французькою, німецькою, литовською, есперантською та польською мовами.

— 14. X., 14. XI. та 14. XII. 1930. передавано радіом протести проти польських авіраств, інформовано про варварства ляхів та про стремління українського народу. Промовляли: проф. Біржишка, д-р Пурицькіс та П. Давдзвардас литовською мовою, Бартович українською, Авієтенайтіс англійською, інж. Станкевічіус французькою, Амонес німецькою, Рандоманекас польською мовою.

— Що-дня подавано в литовським політичним огляді інформації про події на Західній Україні (литовською мовою).

в) Литовська преса.

Не було литовської часописі, яка б не подавала докладних інформацій про події у краю та не освітлювала яскраво безправство та насильство польської влади. Крім того, всі вони містили довші статті про українську справу взагалі. Вистачить згадати, що офіціоз «*Lietuvos Aidas*», окрім щоденних вісток про краєві події, подавані тельгр. агенцією «ELTA», вмістив передовиці про нашу справу в таких числах: 121 (902), 181, 196, 198, 218, 223 (1004), 235, 241, 242, 245, 249, 256, 257, 258, 259, 268, 284, 287 (1068).

Далі містили статті про «пацифікацію» та українську справу такі часописи: «*Sviesa*», «*Trimitas*», «*Musu Rytajaus*», «*Sekmadienis*», «*Musu Vilniaus*», «*Karys*», «*Rytas*», «*Lietuvos Zinios*» та ін.

З приводу вбивства сотн. Ю. Головінського майже всі часописі вмістили довші статті з описом вбивства, подаючи при тім перегляд діяльності сотн. Головінського.

— «*Lietuvos Aidas*» із 7. X. 1930. містить статтю французького проф. Сорбони Р. Мартеля п. з. «Східня Галичина й Європа», в якій автор пише таке:

«Питання Східньої Галичини обговорювалось оце недавно в Женеві на Конгресі національних меншин. Не дивлячись на всі труднощі при порушенні того питання на міжнародним форумі наслідком неясного міжнародного положення взагалі, як рівнож і наслідком того, що українці не мають своїх представників у меншиновій секції, українцям таки вдалося витягнути цю проблему на світло денне. Безмірна енергія українських провідників і їх віра у кращу будучину свого народу зробили на всіх великий вплив. Чи не найбільший вплив мали на англійців велика сміливість українців, мимо їх нещастя та неповодження.

В тойже самий час українські послы до сойму й до сенату внесли енергічний протест проти польської тиранії. Протест цей був сильний і багато важив. Його підтверджено фактами. Кожне слово протесту мало своє певне значіння, і в них відчувається сильна воля народу, готового зірвати накладені на нього пута. Протест цей — це заклик до всього цивілізованого світу в імені Східньої Галичини і всіх українців, що перебувають у польській неволі. Українці пригадують обіцянки союзних держав і їх невиповнення. Зараз же по воскресенню Польщі вона стала тюрмою народів. Вона знищила адміністративну автономію Східньої Галичини, позакривала українські школи, зачала переслідувати і православних, і уніятів, і взагалі загнала у злидні краї, над якими запанувала.

По закінченні Конгресу національних меншин положення у Східній Галичині ще більше загострилося. Діяльність тайних терористичних організацій здушують карні експедиції. В 1930. році ми бачимо ті самі методи, що й за царизму. З Польщі приходять наклади воєнні контрибуції. Зі Східньої Галичини ми одержуємо листи, що в них повністю описано ці гидкі, нечувані факти. В одному селі, яке пограбував був 14. уланський польський полк, полковник після нічної оргії, приказав жінкам і дівчатам з того села одягнути на себе святочний одяг і з піснями проважати полк із села. В іншому випадку рознесено українську кооперативу лише за те, що там не оздоблено портрет Пілсудського.

Всі ті факти Франції не такі вже невідомі, якби цього собі бажали поляки. В Парижі поляки зачали офензиву мовчанки. Французька преса повинна мовчати про всі ті

жорстокости, що відбуваються у Східній Галичині. До редакцій рясно пливають чекан. Зпочатку опубліковано кілька телеграм, у яких українських терористів поставлено парівні з комуністами. Одначе, завдяки Женеві і насамперед німецькій пресі, правда таки вийшла на верх.

Ми радіємо, й то дуже радіємо, бо можемо тепер констатувати все більшу і більшу еволюцію французьких одвічальних політиків. Вони зачинають вже розуміти, що союз Франції з Польщею — це смертний гріх, який може Францію привести до згуби. Вони ще не знають, як вийти з того положення. Вони дуже хотілиб знайти якийсь вихід, але його ще не бачать. Але великим поступом у цій справі є той факт, що відповідальні політики признають вже свою похибку.

Переслідування у Східній Галичині мають ще й інші наслідки. Вони відкривають очі рещтам ще й досі засліплених французів. Французька демократія не стерпить жорстокостей проти безборонного народу. Польща є союзницею Франції. На згадь, це так! Але хай Польща не забуває, що той союз дає французам право контролю, від якої вони ніколи не відмовляться. Французи не бачать у Польщі ріжних народів, панів і рабів; французи бачать тільки рівних перед законом, вільних громадян. Тих громадян треба поважати, з ними треба поводитися як із людьми. Якщо Польща того не розуміє, то французькі політики пригадають їй, як треба поводитися з людьми.

Процес зачався. Ми будемо його боронити».

АВСТРІЯ.

а) Акція українців.

— У Відні основано для ведення протестної акції окремих «Комітет Української Національної Пропаганди». Комітет виготовляв інформаційні статті для віденської преси, розмножував та поширював знімки побитих людей, брошури про «пацифікацію», видав пропагандивну летучку, брав участь у підготовці протестного віча — тощо.

— Листопадове свято в Відні було получене з протестним вічем, на яким винесено протест проти польського терору; протест розіслано до представників міжнародних гуманітарних установ, Ліги Націй, Червоного Хреста, Ліги прав людини та громадянина та до ріжних редакцій.

— 6. XII. 1930. відбулося в Відні величезне протестне віче українського, німецького та литовського студентства в найбільшій салі віденського університету. Від професорської колегії промовляв проф. д-р Мух, від німецького студентства Ерліх Шіннер, по нім делегат українського студентства, а на кінці Блядас-Августайтіс од литовців. У винесеній резолюції сказано між иншим: «Протягом останніх тижнів подає преса всіх країв та політичних напрямків про таке гноблення національних меншостей в Польщі, якого історія меншин у цілому світі, хоч і яка вона багата на приклади моральних і фізичних страждань, подібного собі не має». «Польща виключає себе з ряду культурних націй, доказуючи брак зрілості своїх провідників і всього народу взагалі. Ось до пацифікаційної акції, переведеної поляками в українських областях із нечуваною жорстокістю, долучується натінка на німців у західних смугах польської держави за згодою, а що більше з допомогою польського уряду». «Німецьке студентство віденських вищих шкіл звертається разом із українським та литовським студентством у Відні до німецького уряду з проханням вчинити належні кроки з ціллю здобути для українців і німців повної рекомпензати за заподіяні їм поляками кривди та забезпечити всі людські та політичні права в Польщі на будуче». Між присутніми розкинено летучка зі знімками побитих людей при «пацифікації».

б) Офіційні інтервенції та акція чужинців.

— Польський посол в Австрії, К. Бадер, подав протест мін. закорд. справ Шоберові проти демонстрації, яку влаштували українські, німецькі та польські студенти проти польських звірств. Шобер одповів Бадерові, що він не може втручатися в університетські справи, хоч обіцяв перевести слідство. Однак ректор університету, Іберсбергер, на інтерпеляцію Шобера заявив, що колиб він був присутнім на протестному вічу, то взявби ще гостріших слів проти Польщі, ніж це зробили студенти.

— На Конференції «Соціалістичного Спортового Інтернаціоналу», що відбулася в грудні в Відні, зачитано звіт про українських пластових організацій про польські репресії. Ті інформації Інтернаціонал видрукував 4 мовами та розіслав місцевим спортовим організаціям.

ШВАЙЦАРІЯ.

а) Акція українців.

— 25. X. 1930. р. відбулися в Женеві Збори «Українського Клубу», які винесли протестні резолюції проти польського терору. Протест вислано до Секретаріату Ліги Націй та до всіх членів Комісії Національних Меншин. Окрім того, рішено звернутися до Міжнародного Червоного Хреста з проханням дати негайну поміч раненим українцям, яким польські санітарні установи відмовляють будьякої опіки. Так само рішено звернутися до Міжнародної Унії опіки над дітьми, щоб вона дала поміч дітям, раненим од побоїв. Нарешті рішено звернутися до Жіночої Ліги Миру й Свободи, щоб вона своїм виступом в обороні українського населення звернула увагу міжнародних державних чинників на останні події на наших землях.

— 17. I. 1931. відбувся в Женеві Зїзд представників українських протестних комітетів проти польського терору, що існують в Чехословаччині, Німеччині, Данцігу, Литві, Франції, Бельгії, Італії та Швейцарії. Рішено утворити по всіх європейських державах постійні комітети пропаганди й охорони прав українського народу, як рівнож намічено основні засади пропаганди нашої справи закордоном.

— У Женеві засновано в листопаді українське пресо́ве бюро, яке видає французькою мовою місячний бюлетень п. з. Bulletin d'Informations Ukrainiennes.

— У Льозані видано в січні книжку про «пацифікацію» п. з. La Plus Sombre Pologne. Le Rempart de la Barbarie contre l'Europe.

б) Акція чужинців.

— 19. I. 1931. р. «Жіноча Інтернаціональна Ліга Миру й Свободи» влаштувала в Женеві прилюдну конференцію у справі галицьких подій. Виклад про ті події мала місс Шіпшінкс, яка підчас «пацифікації» відвідала Сх. Галичину з доручення Ліги. Слово забирали: польський журналіст Смогоржевські, проф. Русова, імж. Андрієвський, секретар Конгресу національних меншин Аменде, пос. Рудницька та Е. Онацький.

— II. Інтернаціоналя в Ціріху 21. II. 1931. прийняв резолюцію з осудом кривавих актів терору польського уряду.

— Німецький міністер закордонних справ Курциус у своїй промові під час асамблеї Ліги Націй у січні б. р. звернув також увагу на українську справу у Сх. Галичині, говорячи: «Коли правдою є те, що подають про і справді варто уваги поступовання польського уряду супроти українського населення, то й цієї справою мусить зайнятися Рада Союзу Народів».

— Із всіх петицій, які подали українці до Ліги Націй, були формально прийняті підчас січневої сесії Ліги Націй 6: 1) української колонії в Омекур (Франція), 2) «Народньої Української Ради» у Празі, 3—5) петиції д-ра Панеяка в Парижі, і 6) петицію англійських послів. Крім них, поступили ще такі петиції, які правдоподібно, будуть прийняті: 1) українських послів і сенаторів, 2) пос. Рудницької про «пацифікацію» та 3) тої самої посолки у справі українських послів, увязнених у Бересті. Щодо численних інших петицій, то їх формально не прийнято тому, що а) або подавали вони ті самі факти, що і вже прийняті петиції, б) або було в них домагання відлучення українських земель од Польщі, або в) були писані невідповідним тоном.

— Рада Ліги Націй розглядала українську справу під січневої сесії на таємному засіданні, при чому для розгляду петицій та зреферовання справи на наступному засіданні Ради Ліги Націй у травні б. р. призначено т. зв. Комітет трьох із представників: Англії (мін. закорд. справ Гендерсон), Італії (Пільоті) і Норвегії (Мовінкель). Особистий склад комітету може мінятися тому, що він складений на принципі представництва держав, які можуть вислати різних осіб. Цей Комітет має зійтися у Лондоні та підготувати реферат у справі українських петицій на травневе засідання Ліги Націй. Рада рішить тоді про дальший хід справи.

РІЖНЕ.

а) Акція українців.

— «Провід Українських Націоналістів» вислав до 27 міністерств закордонних справ: а) ноту про положення українців під Польщею, далі б) меморандум про східньо-європейську проблему та в) супровідного листа разом із різними матеріалами у справі «пацифікації». Нота висловлює застереження щодо значіння міжнародних актів, які стосуються України та які переведено без згоди та проти волі українського народу, і дома-

гається: покликати міжнародню комісію для розсліду польських звірств, дати відшкодування українському населенню за причинені йому шкоди та перевести корінну зміну політичного статуту Західньої України. Знову ж у меморандумі вказано, що єдиною розв'язкою східньо-європейської проблеми є створення сильної Української Держави, за яку бореться український народ, та що Польща, утруднюючи боротьбу українського народу за незалежність, тим самим стоїть на перешкоді усуненню большевицької влади на Сході Європи.

— Команда «Української Військової Організації» видала відозву до цілого культурного світу англійською, французькою, італійською та німецькою мовами, в якій стверджує, що Західні Землі України дісталися під польську владу проти волі українського народу, що великі держави, які віддали українські землі Польщі, несуть відповідальність за грізне становище, витворене Польщею на тих теренах, та що розв'язка східньо-європейської проблеми без узгляднення національних змагань українців стріне завжди чинний спротив українського народу, а зокрема українських активістів, що будуть боротися до останньої краплі крові за самостійність і соборність України.

— 31. XII. 1930. 17 українських послів і сенаторів із Західньої України вислали до Ліги Націй петицію, в якій зясовують положення Східньої Галичини в міжнароднім праві, вказують на порушення міжнародних зобов'язань Польщею, а зокрема задержуються на справі «пацифікації» та жадають розглянути справу та видати розпорядки, щоб Польща виконала свої зобов'язання.

— Пос. М. Рудницька внесла в січні до Ліги Націй 2 петиції: одну у справі «пацифікації», другу у справі українських послів, увязнених у Бересті.

— Митрополит А. Шептицький вислав до Папи Пія XI. окремого листа у справі «пацифікації», а зокрема у справі поведінки польської влади з українськими священиками.

— 24. X. 1930. р. відбулася в Чернівцях (Буковина) Служба Божа за жертви польської «пацифікації».

— 26. X. 1930. відбулося в Чернівцях протестне віче під проводом Дутчака; реферат про краєві події мав Ю. Сербинюк. Рішено віднести до Ліги Націй у справі лікарської помочі, відшкодування за спричинені українському населенню шкоди та припинення дальших переслідувань.

— Українське студентство в Румунії, згуртоване в «Союзі Українських Студентських Організацій» (СУСОП) видало протест проти варварських вчинків Польщі.

— Українська Секція «Інтернаціональної Жіночої Ліги Миру й Свободи» у Львові видала заклик до жінок цілого світу з протестом проти польських погромів.

— 30. XI. 1930. відбулися в Софії (Болгарія) збори українського колонії з приводу терору польської влади над українським населенням. Доклад виголосив лікар Верещинський; промовляли також Орів і Колісниченко. Віче винесло протестні резолюції.

б) Акція чужинців.

— «Інтернаціональна Жіноча Ліга Миру й Свободи» вислала до Сх. Галичини свою ген. секретарку місс Шіпшінкс для перевірки положення на місці. Місс Шіпшінкс по повероті з Галичини за кордоном здала звіт своїй центральній управі, далі розіслала його всім національним секціям жіночої Ліги, крім того, поінформувала меншинову комісію Ліги Націй, та англійських послів, як рівнож інформувала про польські звірства ширше громадянство в чужині окремими рефератами.

— Д-р В. Дей, канадський лікар, що його заарештували поляки під час його обїзду українських сіл підчас «пацифікації», по виїзді за кордон зложив звіт про положення в Галичині в меншиновій комісії Ліги Націй, та дав низку інтервю представникам закордонної, зокрема канадської, преси.

Євген Онацький.На міжнародні теми.

Минулий 1930. рік залишив на міжнародньому полі досить лиху спадщину: смертельний страх війни.

І справді, протягом цілого 1930. року дипломатичні канцелярії різних країн і широкі кола політичних діячів робили все можливе, щоб забезпечити мир, — але з якими жалюгідними наслідками!... Обговорювано включення відомого пакту Келлога до пакту Ліги Націй; розвинено пропаганду у пресі, щоби пакт Келлога набрав сили

контракту, а його порушення мало б тягнути за собою санкції проти його зломника; сформовано комітет політичних діячів, переважно міністрів, на чолі з Бріаном, для зреалізування проєкту Паневропи; доповнено договір, підписаний багатьма урядами, але ніодною державою ще не ратифікований, про економічну колективну допомогу державі — жертві нападу, і розпочато переговори між різними державами для встановлення ще інших забезпечень щодо утримання миру. Пацифістичні асоціації за минулий рік значно зросли кількісно і числом своїх прихильників; повстало кілька нових шкіл пропаганди миру (в Парижі, наприклад, засновано «Школу Мира» — L'École de la Paix), і час від часу повстають спроби знайти спільний ґрунт для порозуміння навіть між такими непримирними ворогами, як Франція і Німеччина.

Як бачимо, біляне мирових зусиль минулого року досить поважний, такий поважний, що прихильники вічного миру могли б бути задоволені. А тим часом...

Тим часом треба ствердити, що той крик про мир викликає головно що-раз зростаюча небезпека війни: досить вказати лише, що минулий рік позначився таким збільшенням видатків на зброєння, яке в самій лише Європі перевищує видатки попереднього року майже на півтора мільярда золотих франків. Це число само вже досить красномовне, але стає ще промовніще, коли згадаємо, що минулого року ціни на всі воєнні припаси значно знизилися.

При такому стані річей, цілком природно, що політичні діячі різних країн поквартилися з приходом нового 1931. року зняти з себе будьяку відповідальність за воєнні зброєння. Досить згадати з цього приводу промови Мусоліні, Шобера, Кароллі й Гувера, не кажучи вже про Бріана й решту французьких «пацифістів», у яких слово «мир» завжди на язичі. Не зайвим буде навести уступ із промови Мусоліні, що його демократична преса цілого світу вважає за головну загрозу миру:

— «Хочу спростувати» — сказав він у промові 1. січня, зверненій (радіом) до американського народу, — «численні чутки, що кружляють про фашизм і про його небезпеку для світового миру. Ці обвинувачення безпідставні. А ні я, а ні мій уряд, а ні італійський народ — не хочемо війни. Я бився на війні, як простий салдат, і я знаю, що це значить війна. Жахливі спогади тих днів, коли розпалена криця скошувала так багато молодого життя, не зникли ще з моєї пам'яті. Війна, що виникла би тепер, навіть тільки межі двома націями, неминуче обернулася б у світову. І тоді ціла наша цивілізація була б zagrożена. Майбутня війна, з усіма новими науковими винаходами, була б тепер куди жахливіша від минулої великої війни. Не лише воюючи ризикували б своїм життям, але ціле населення різних країн опинилося б у смертельній небезпеці, без змоги хоч якнебудь боротися. Італія, як я сказав, ніколи не розпочне війни; виховання ж нашої молоді має на увазі оздоровити расу й надати їй уміння самоконтролі, почуття відповідальності та дисципліни»...

Не задовольнившись цією промовою, Мусоліні промовляв по кількох днях з екрану кінематографів до французького народу (французькою мовою) і до англійського (англійською). Нема ніякого сумніву, що Мусоліні був цілком щирий у тих своїх промовах, — Італія не може розпочинати війни, бо вона не має до того засобів, вона — не має головного нерву війни — золота, що знаходиться в величезній кількості в її суперниці — Франції.

Над питанням золота варто трохи спинитися. Золоті запаси Французького Державного Банку, що на 5. грудня 1929. р. становили майже 41,1 мільярда, на 5. грудня 1930. р. дійшли вже до 52,4 мільярда. Отже, за один рік золотий запас Франції збільшився на 11,2 мільярдів, себто, на 27,25%. Ось ще один світовий рекорд, що за ним не можуть угнатися навіть Зєднані Штати Америки з їх приростом у 8 мільярдів. І це накопичування золота збільшилося у Франції особливо при кінці 1930. р.: від 6. листопаду по 10. грудня з самої лише Англії привезено до Французького Банку півтора мільярда франків золотом; першу половину грудня 1930. закінчує Франція придбанням цілої продукції золота в Південній Африці і початком припливу золота навіть із Зєднаних Штатів Америки.

Насувається питання: пощо Франція нагромаджує стільки золота, бо ж це, без сумніву, з погляду здорового економічного життя країни, має також і свої певні невигоди? Напередодні великої війни було три великих «банкирів Європи» — Франція, Англія й Німеччина. Четверта частина капіталу, що його експортувала Франція, знаходилася в Росії, і тоді, як Англія 90% свого капіталу мала вкладеними в позаєвропейських колоніях та в південній і північній Америці, віддаючи, наприклад, на фінансування Турції та балканських держав лише 1,1%, Франція і Німеччина змагалися там одна з 13% а друга з 15% своїх капіталів. Отже, напередодні великої війни ми

маємо типову картину франко-німецького фінансового суперництва за здобуття й забезпечення собі європейської гегемонії, що мала бути протиставленням до англійської фінансової політики, з її широким імперсько-колоніальним підкладом.

І коли ось тепер поглянемо на ті величезні запаси золота, що згромаджені у Французькому Банку, то вже цілком ясно зрозуміємо пощо вони: зі знищенням свого давнього суперника на фінансовому європейському ринку, Франція готується до оформлення своєї справжньої фінансової гегемонії в цілій Європі, й більше, що Англія не має ніякої можливості втручатися в європейські фінансові справи, які були їй завжди чужі, бо ж і на світовому колоніальному ринку вона ледви утримує свої позиції проти наступу Зєднаних Штатів Америки.

Коли придивимося до тої політики закордонних позичок, яку переводили Німеччина і Франція у взаємному суперництві за час од 1870. до 1914. р., то побачимо, що вона була, власне, тою великою і трагічною «дипломатичною інтригою», яка через різні етапи — Агадір, Багдадську залізницю, Боснію й Герцєговину, й нарешті — Сараєво — вилилася в велику війну, що в ній і Росія мусіла була взяти участь, власне, із огляду на свою залежність од французьких капіталів.

Тепер немає тої великої дипломатичної інтриги, бо Франція не має такої великої суперниці, якою була Німеччина. Франція сьогодні певна своєї європейської гегемонії, як що... як що не виникнуть якісь непередбачені явища. І тому вона, бажаючи забезпечити себе від таких непередбачених несподіванок, кидася гасло, що викликає велике незадоволення в усіх бідних сусідів: наперед «певність», «забезпечення теперішнього статус кво», й тільки тоді — «роззброєння!». Решта ж європейських держав, за виїмком тих, що вже втягнені безповоротно в орбіту французької політики, кричать саме навпаки: наперед «роззброєння», а вже потім «забезпечення!».

Справа роззброєння фактично тяжить над цілою світовою політикою, бо як ми вже бачили видатки на воєнні приготування, не зважаючи на всі заходи пацифістів, що-дня зростають, набираючи величезних розмірів і лягаючи нестерпним тягарем податків на всі європейські народи, що і так знемогають од довготривалої економічної кризи.

Остання сесія Ліги Націй, що відбувалася в січні цього року в Женеві, присвятила чимало часу й сил на дебати над цим пекучим питанням і дійшла нарешті до визначення остаточної дати світової Конференції Роззброєння, що має зібратися 2. лютого 1932. р. Причому французький міністер Бріан поквартився зазначити, що мова йде про *першу* Конференцію роззброєння. На думку Бріана, дійти до порозуміння в цій справі можна буде лише після цілої низки таких конференцій. Характеристично для французького пацифізму! І не дурно, коли п. Бріан зазначив також, що, зрештою, Франція, коли мова про неї, зробила вже великий крок по шляху роззброєння, зменшивши на дві третини речинець військової служби, а кількість війська на половину, слухачі мимоволі мусіли усміхнутися, пригадуючи собі справжні розміри французького воєнного приготування, що не знаходить собі рівного в Європі, і що спирається до того на озброєння держав Малої Антанти, а зокрема — Південнословії, де найактивнішу участь у цій справі беруть французькі капітали та французькі штаби.

Загалом вже тепер позначилися три групи держав, що займають у справі роззброєння цілком різні позиції: з одного боку — Франція і держави Малої Антанти з Польщею, що хотіли б обмежити завдання й важливість конференції щодо роззброєння, бо вона може позбавити їх головної переваги над рештою європейських держав, порушуючи таким чином принцип «певности статус кво»; з другого боку — Англія й Італія, що хотіли б перевести те роззброєння і справді сумлінно, бо воно занадто тяжить на їх фінансах і фактично не дає ніяких надій на поліпшення сучасного стану річей; окремо ж стоїть Німеччина, що її версальський договір поставив в особливо прикрє становище, і яка хотіла б — по 12 роках миру — зрівнятися у праві озброєння з усіма своїми сусідами. Отже ясно, що намічена Конференція виявить глибокі розходження інтересів усіх європейських країн.

Але треба встановити один безсумнівний факт, що в вже здобутком нового 1931. р.: Ліга Націй взагалі перестає бути тим величезним «блефом», що був створений лише для прикриття високими словами щиро-еґотистичної франко-англійської політики. Власне, остання січнева сесія в цьому відношенні була дуже й дуже цікава. Окрім питання роззброєння, що на ньому ми вперше могли встановити співробітництво німецької та англійської делегації і зникнення колись міцного англо-французького суцільного фронту, — Ліга Націй мусіла в цій сесії розглядати ще німецько-польський конфлікт і рівночасно обмірковувати справу Паневропи, що стає, так би мовити, комісією європейських студій Ліги Націй.

Ми знаємо, яку велику недовіру викликали, й почасти ще й досі викликають, великі Женевські Збори серед подоланих народів Європи. Ми знаємо також, яку опозицію зустрів був небіжчик Штреземан, коли хотів увести Німеччину до Ліги Націй. Багатьом здавалося тоді, що Німеччина, входячи до Ліги Націй, підписує акт покори й нове визнання своєї здачі на ласку ворога. Тепер можемо, замість того, ствердити, що хід Штреземана відкрив Німеччині дуже широке поле чину. Власне там, де Версальський договір накладає на Німеччину печатку мовчанки й нерухомости, Ліга Націй повертає їй назад свободу слова й рухів. Горішньо-шлезький конфлікт у цьому відношенні дуже типовий. Яко член Ліги Націй Німеччина виступила проти польського уряду, розвиваючи політичну акцію, що у своїй суті має служити ревізійно-стичному програмі Берліна.

Остання сесія Ліги Націй виявила можливість для досі безборонних держав Середньої Європи не лише боронитися, але навіть переходити в наступ. І хоча польські часописи, не знати чого, галасують про блискучу перемогу в Женеві Залеского, ми можемо встановити скорше повну поразку Польщі і перемогу Німеччини. Польща мусіла привселюдно вислухати жорстоку лекцію про свої зобов'язання щодо національних меншин і мусить у травні місяці подати Лізі Націй справжній звіт про те, як вона задовольнила потерпілих і як покарала винних.

Не можна не відмітити рівнобіжно з цим польсько-німецьким конфліктом також і той ваги, в розв'язанні конфлікту не на користь Польщі, яку мали галицькі події. Український чинник, хоч і посередньо, чимало завважив цього разу на цій міжнародній політиці. І справді, кореспондент міланського «*Korere della Sera*» в телеграмі від 24. січня писав своєму часописові: «В останній момент становище Польщі (в Лізі Націй) значно погіршилося, бо рівночасно зі скаргами на події в Горішньому Шлезку, заявила, хоч і поза Радою Ліги, ціла низка скарг на насильства, від яких потерпіла меншина українська у другій віддаленій частині Польщі. Українці в Польщі, згідно з Версальським договором, мали дістати територіальну автономію, але вони не хоронені спеціальними договорами про меншини. Тому вони не мають легальних можливостей скажитися Лізі Націй (?). Але їх справою зацікавилися 65 депутатів англійського парламенту, що подали від себе петицію до Ліги Націй... Все це не могло не вплинути на думку про те, в якому стані перебувають узагалі всі меншини в Польщі. На це майже натякнув сам Гендерсон, який в останній промові при закритті сесії, вітаючи німців і поляків із осягненням згоди, нагадав про велике зацікавлення «громадських і парламенських кол» цим питанням. Закінчуючи свою промову він закликав насамперед національні більшості не нищити прав меншин, бо це не в їх власнім інтересі, а національні меншини — ставитися лояльно до своїх урядів, з якими вони мусять жити».

Як відомо, всі петиції про галицькі події, до яких останньою хвилиною прилучилася петиція від визначних англійських письменників та діячів на чолі з Бернардом Шоу, мають поступити до комітету трьох, складеного з англійця Гендерсона, нам безумовно прихильного, італійця Пілоти і норвежця Мовінкеля. Можна надіятися, що висліді праць цього Комітету Трьох дадуть можливість Лізі Націй, яка стала, на решті, на шлях справжньої охорони меншин, зупинитися над українською справою на травневій сесії.

На кожний випадок, які б не були наслідки всіх тих петицій у Лізі Націй, мусімо ствердити безсумнівний факт *зактуалізування української справи на полі міжнародної політики*, хоча б в її одній західно-українській частині.

Можна думати, що незабаром заактуалізується українська справа і в другій своїй частині — східно-українській. І приводом до того може послужити питання так званої Паневропи — питання, що його саме підчас сесії Ліги Націй і в її таки паллячі обмірковували ті ж самі політичні діячі та міністри, які брали участь і в засіданнях Ради Ліги Націй. Ще більше: засідання Паневропи відбувалися навіть у тій самій залі, і лише — щоб означити відмінний юридичний характер одних і других засідань — столи часом міняли свої місця і розполіг, викликаючи тим здивовання непосвячених людей, що ніяк не могли зрозуміти, пощо від засідання до засідання треба отим служникам так вовтузитися зі столами. Але, на наступній сесії Ліги Націй, мабуть, і столів уже не треба буде переставляти, бо Паневропа перестав бути якоюсь ефемеричною окремою установою, а входить у саму ж таки Лігу Націй, як її складова частина, як окрема її комісія для європейських справ.

Варто трохи спинитися над перетворенням цієї паневропейської ідеї. Увійшла вона у світ, як витвір французького імперіялізму, прикритого гарними словами про братерство народів, а на ділі з певною метою зберегти за всяку ціну теперішнє єв-

ропейське «статус кво» з поділом націй на переможців і переможених. Доказом такого твердження може служити хоча б і той факт, що підна європейська держава, за винятком французьких похвостачів — держав Малої Антанти, не дала своєї згоди на проєкт Бріана без довгої низки застережень та попереджень.

Які були головні цілі того бріанівського проєкту?

1. Створити єдиний фронт проти совітської Росії — себто — власне, відновити давню ідею Клеманса про об'єднання її кільчастим дротом.
2. Зв'язати Німеччину цілою низкою нових зобов'язань — себто — повторити все ту ж ідею французької «забезпечености».
3. Спробувати утворити єдиний європейський фронт проти Зєднаних Штатів Америки з їх експортом, із їх вимогами щодо сплати боргів, із їх фінансовим та економічним наступом.

Ті, що стежать за світовою пресою, знають скільки галасу й полеміки викликав отой бріанівський проєкт ще раніше, ніж почали його обговорювати в Женеві, в сальонах Ліги Націй. І знають також, як Паневропа після всіх отих полемік та женевських обговорень, різниться від тої, що її був задумав і запропонував французький міністер.

Почати хоча б із того, що створити з Паневропи єдиний фронт проти Світської Росії п. Бріанові не тільки не вдалося, але, навпаки, завдяки, головне, намаганням Італії та Німеччини, сама совітська Росія має ввійти до Паневропи, — бодай до неї мають звернутися зі спеціальним запрошенням, і знаючи, як совітська Росія дорожить всілякими міжнародними трибунами для пропагування своїх ідей, можна думати, що вона те запрошення прийме.

Маємо відомости, що п. О. Шульгин, як міністер зак. справ. УНР., подав до Ліги Націй протест із цього приводу, зазначаючи, що совітська влада на Україні є узурпаційною, і тому її голос у паневропейських справах не відповідатиме справжнім хотінням і потребам українського народу. Визнаємо повну рацію за цим протестом, бо він зберігає цілу силу *декларативного* акту, але з другого боку — не можемо не визнати, що введення ССР у вир міжнародної політики може бути для нас кориснішим, як відділення її, *а разом із нею і України*, від цілої Європи запроєктованим бріанівським єдиним фронтом. У теперішніх відносинах справжнього відчуження совітського населення від європейського світу приходиться бажати як-найбільшого зісилання зносин між Світами і Європою, бо лише тим способом зможуть діставатися туди й циркулювати там ідеї і вносити трохи світла до темряви совітського запоморочення. Лише тим способом, думаємо, зможе і українська справа, в її східно-українській частині, виявитися перед очима цілого світу в справжньому своєму значінні. І тому тяжко нам погодитися з тим, хто думає, що виступи, наприклад, Італії за введенням совітів у Паневропу свідчать про зміцнення італіо-совітських зносин, ледви чи не про якийсь Італіо-совітський союз. Маємо вражіння, що ніякого такого союзу нема й не може бути, що Італія, по-перше, впрост боїться й не хоче, власне, витворення з Світами якогось особливого замкненого в собі світу, ворожого до цілого європейського світу і незвичайно небезпечного вже хоча б своєю масою населення, а з другого боку, вона стремить також ослабити французьку гегемонію в Європі введенням у політичну міжнародну гру нових сил, цілком вільних од французьких впливів, і навіть їм ворожих. Цим також пояснюється і введення до Паневропи Туреччини, що його обстоювали Італія та Німеччина.

Так само й щодо Німеччини теперішня Паневропа вже не та, що мала б бути за проєктом Бріана. Паневропа в новому виданні відкидає цілковито спробу зробити з неї новий «пакт забезпечености статус кво» на користь Франції шляхом зв'язання Німеччини. І останні дебати в Женеві виказали ясно, що Німеччина, використає нову ситуацію як-найширше саме в цілях ревізії сучасного «статус кво». Можна думати, що засідання паневропейської комісії принесуть нам у будучині ще чимало великих несподіванок. В її теперішній констеляції в ній відкривається можливість дуже широкої гри протилежних політичних сил, — і певно, що не одна з них, у відповідний момент, як це ми вже бачили підчас дебатів над Горішньо-Шлезькими подіями, нагадуватиме про українську проблему, як про важливий політичний чинник, що досі, при повній французькій гегемонії в Європі, було річчю цілком неможливою.

Українська проблема — не в ізоляції Світчини, але в що-раз більшому втяганні її в вир загально-європейських подій. Певно, що від цього «втягнення» Європу можуть чекати чималі політичні труднощі, але не нам тим журитися, тим більше, що немає ніякого політичного діяча в Європі, який не був би свідомий тих труднощів. Але, зрештою, загальне становище таке, що краще зматися за зеленим дипломатичним столом, як десь на східних кордонах Польщі чи Румунії. Таким приблизно

визнанням закінчила свої засідання Комісія для паневропейських студій, прийнявши до відома й ратифікувавши декларацію чотирьох Великих Держав — Англії, Франції, Німеччини й Італії:

— «Впродовж цих двох днів» — каже декларація — «ми простудіювали й обговорили різні проблеми, що повставали перед нашими урядами, і ми винесли тверде переконання, що одною з перешкод для економічної розбудови є брак віри в майбутнє, який походить до певної міри з несталості політичної ситуації. Цей страх за будучину збільшується ще чутками, що виходять із невідповідальних кол, про можливість міжнародної війни. Ми признаємо, що в Європі існують тепер політичні труднощі, і що вони ще збільшуються від несталості економічної і від злиднів, які походять із загальної кризи. Найкраще, що ми можемо зробити для поліпшення економічного стану, це, власне, не залишати ніяких сумнівів щодо непорушності миру в Європі. Ми яко міністри зак. справ і відповідальні представники Європейських Держав, хочемо проголосити, що ми неухильно рішучі послугуватися механізмом Ліги Націй, щоб перешкодити всякій спробі розв'язати конфлікти силою...».

Отже, ретельне шукання миру, ствержене в минулому році, продовжується... Рівнобіжно з тим що-раз зростає значіння Ліги Націй, і зростає значіння тих держав, що не маючи виглядів на здобуття переваги в війні, покладають цілий натиск на складну гру найрізноманітніших політичних чинників та ідеологій.

31. I. 1931.

Навколо протестної акції.*)

ХТО І НА ЧИЄ БАЖАННЯ ОСУДИВ САБОТАЖНУ АКЦІЮ?

Посол *Галуцинський*, один із лідерів УНДО, говорив у польській соймі 20. I. 1931. наступне:

«Спершу інтервенювали ми перед місцевими чинниками, доказом чого наші делегації у панів львівського й тернопільського воєводів. Ми представляли положення, звертали увагу на те, що *ніщо не робиться, щоби стримати підпали*, а зовсім спокійно толерується польські голоси, що накликають до відплати й реванжу. *Львівський воєвода*, в якого був я і пос. Целевич, *поставив до нас домагання осуду цілої саботажної акції*. «У статтях *«Діла»*, *«Нового Часу»*, й інших українських часописах почалася *кампанія проти підпалів*. Вкінці вийшла відозва з українських партій: УНДО, радикалів і соціалістів, в якій ясно і виразно *осуджено підпали*. А проте стали до нас доходити перші страшні вісти про пацифікацію».

Треба нам запам'ятати добре, на чие жадання осуджено саботажну акцію, та що це зробили *партійні проводи*, та ще *проти волі партійних мас*, які на ширших партійних зборах провалювали проекти всяких заяв лояльності й осуду.

Маленька примітка: пос. Галуцинський замість говорити: «...вкінці вийшла відозва з українських партій... а проте стали доходити до нас перші страшні вісти», повинен був сказати: «...і як раз тому стали до нас доходити перші страшні вісти

*) Правопис оригіналів і підкреслення наші. — Ред.

про пацифікацію». Бо заява партій — це було заломання одноцілого українського протипольського фронту, супроти якого поляки були до того часу безраді.

Не диво, що було потім так, як це пишуть українські сенатори у своїй інтерпеляції з 17. XII. 1930.: «Всі ті інтервенції не мали жадного успіху. Мимо заперень, пацифікація не уставала. Оскільки *уважно вислухувано осуджування підпалів і саботажів*, остільки не було охоти вислухувати слухних і справедливих скарг і осуджування поступовання властей».

Тому не треба було інтервенювати та осуджувати, а ліпше було здобутися на *мужній голос протесту перед закордоном*. Тоді до нього уважно прислухалися б і поляки і цілий світ. А на такий протест *політичні партії до нині не здобулися*, хоч міжнародні установи закидані протестами й найменшої української організації за кордоном.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕНАТОРІВ ТА ЇХ НАДЗВИЧАЙНА СТИЛІСТИКА.

Українські сенатори внесли до польського сенату дня 17. XII. 1930. інтерпеляцію у справі «пацифікації»; наводимо з неї деякі уступи:

«Тому, що підпали не уставали, а навіть почали прибирати ширші розміри, тому, що відплатна акція польська почала поважно загрожувати майну і життю невинних людей та нищити культурний український дорібок, *зовсім зрозумілим сталося, що уряд мусів ужити засо-*

бів для вишування винних, щоби пожити кінець дальшому занартизованню краю».

Отже, замість скинути всю відповідальність за «пацифікацію» на уряд, замість підвести всі ті погроми під спільний знаменник послідовної політики у відношенні до українського народу, політики, спрямованої до цілковитої нашої депопуляції, інтерпелянти що-найменше на 50% виправдують уряд за його «засоби для вишування винних».

А далі: «Предложений в умотивованні матеріал є тільки дрібною частиною того, що дійсно діялося в часі т. зв. пацифікації поодиноких східньо-галицьких повітів». «Збирання матеріалів награняло не тільки на великі труднощі, але також було унеможливлене поліційними і адміністраційними органами». «Ті самі обставини унеможлиблювали рівнож справдження поодиноких подробиць і фактів, які може в одному чи другому місці *дізнали певного перебільшення* («пшеяскравеня»)). Це знову є позбавлення на 50% вартости самої інтерпеляції.

А далі: «Оскільки в першій половині пацифікаційної акції ходило може про те, щоби таким раптовим потягненням *здушити підпали й саботажі*, так в дальшому її перебігу карні відділи виступали з докладно визначеними домаганнями до пацифікованої людности». Отже це 100%-ове оправдання половини «пацифікації».

А на пристанку: «Коло вже мова про теперішні відносини, то з певністю не без впливу на цих осталося ще інші обставини. Маємо на думці розпорядження Міністерства Освіти, на основі яких наступило розв'язання державної гімназії з українською мовою навчання в Тернополі, приватної гімназії «Рідної Школи» в Рогатині і такої ж гімназії в Дрогобичі. Виправді маємо тут *законне полагодження справи...*». Ну, це вже казна що!...

Залескі тепер може на скарги українських послів і сенаторів до Ліги Націй у справі «пацифікації» давати відповідь... інтерпеляцією тих самих сенаторів до польського сенату!

Надзвичайно!

САБОТАЖІ. ГЕТЬМАНСЬКА УПРАВА І ПОЛЬСЬКИЙ РАДНИК ІВАХІВ.

У «*Бюлетені Гетьманської Управи*», чч. 10—11. (1930. у статті п. з. «Саботаж і «пацифікація», є таке:

«Ініціатива й виконання «актів саботажу», організація підпалів і окремих терористичних актів виходили від таємної української військової організації, т. зв.

УВО, як офіційно про це повідомляє ця організація в своїм органі». «Ми мусимо як найрішучіше осудити ту організацію і тих людей, які цих вчинків допустилися». «Нерозважні виступи невідповідальних людей знищили здобуті надбання. Можна думати, що *безглузду акцію* підпалів і дрібного терору розпочали люди просто з якимсь спеціальним умислом викликати з противного, сильнішого в данім разі боку, репресії і збити населення з шляху органічної праці». «Голоси з боку українського громадянства, які відмежовувалися від невідповідальних справців терористичних актів — мусимо признати — пролунали досить нерішуче і з опізненням».

Не диво, що 24. I. 1931. р. у Львові на процесі проти селян із Радехівщини, польський експерт Івахів заявив, що «заяви трьох українських партій проти саботажів є плятонічні і тільки *гетьманський український табор у Берліні осудив саботажі безоглядно та по мужеськи*. Натомість українська американська преса містить явно комунікати УВО про саботажі».

Ще недавно гетьманці, а точніше гетьманський центр, переживав велику кризу, бо його зрікся ідеолог гетьманського руху В. Липинський. Тоді ніхто з противників гетьманців не кинувся добивати оба посварені табори. «*Лезачого бо не буть!*» Проте гетьманський центр, дещо очунивши, кинувся на свого противника в найневідповідніший для останнього момент, бо як той змагався з національним ворогом. Та не це важливе. Важливіше те, що все це діється тоді, коли на ту «безглузду акцію невідповідальних людей» чужина дивиться так:

«Довго тліючий опір українців проти польської *крадіжки їх незалежности* вибухає у формі *теперішнього бунту проти польського панування*. Не можна дивуватися, що українці вибрали інші, більш безпосередні способи, щоби говорити про свої кривди». («The Nation», 5. XI. 1930.).

Або: «Акцією кермувала терористична військова організація, яка заміряє до *визволення Східньої Галичини зпід польської влади* та до створення разом із теперішньою совітською Україною *незалежної, української держави*; ці підпали нагадують методи ірлянських терористів 80. років минулого століття». («The New York Herald Tribune», 16. X. 1930.).

Отже, своїм осудом гетьманський центр цілком нічого не направляє і аніяк не помагає українській справі, а тільки дає полякам *аргументи для поборювання української справи в цілому*.

ЯК «ПРОТЕСТУВАЛИ» УЕНЕРІВЦІ?

Софія (Болгарія), 4. грудня 1930.

«...Вчора відбулися тут збори всієї української колонії м. Софії та її околиць, щоб запротестувати проти польських звірств. Доклад про сучасне положення в Сх. Галичині прочитав лікар Верещинський, що влучно змалював становище наших братів галичан, які наперекір своїй волі опинилися під польським ярмом. Настрій проти поляків був дуже піднятий. Після нього говорили ще Орлів і Колісниченко, змалюючи страхоття, що панують на українських землях. Потім прочитано проект резолюції. В тому місці присутні на зборах польонофіли в силі 5—6 душ, під провідом Цибульського зробили заяву, що вони не були завчасно повідомлені про зміст тих зборів та не мають ніяких вказівок щодо протесту від т. зв. «Головної Еміграційної Ради», а тому просять дати їм 5 хвилин на нараду. Хоч їх була «нічогіжна» меншість і хоч присутні вказували, що тут нема над чим радити, голова зборів дав їм бажану перерву. По перерві зараз було видно, що польонофіли стремлять за всяку ціну зірвати збори. Піднявся кавардак; хтось назвав їх польськими агентами, вони нас большевиками (більш нічим було «крити»). Голова випустив руководство зібранням. Провід перебрав Куршун і категорично заявив Цибульському, що коли він не прибере своїх «молодців», тоді він завізе поліцію й виведе їх силою зі зборів. На це польонофіли з лайками і образами на адресу зборів вийшли зі салі. По їх відході збори винесли протест проти польських звірств».

УНР, СВУ, 90% І НОТА ДО ПОЛЬЩІ.

Уенерівці не мають якось останніми часами щастя. Ще недавно було так: українська держава і законний її уряд — це ми (ніби — уенерівці); праця на Україні й зв'язок із нею — це ми (також уенерівці); і зовнішня українська політика — це ми (рівнож уенерівці). Дехто їм вірив, а дехто ні. До тих, що хоч дещо їм вірили, належали поляки.

Та прийшов процес СВУ на Україні. Виявилось, що не тільки ніяких впливів уенерівський центр там не має, але й найменше революційні елементи просто осуджують їх. Розуміється, поляки розчарувалися. Зачалися різні «пертурбації», були розмови про «переворот», переїзд центру за кордон Польщі та ин. Але якось усе заспокоїлося. Видко вплинув аргумент, що, мовляв, за нами (уенерів-

цями) 90% української еміграції, а разом із тим монополія зовнішньої української політики.

Та прийшли саботажі, а потім «пацифікація». На зовнішню арену пущено А. Лівницьких і Шульгиних говорити чужинцям про ..большевицькі саботажі, німецьку інтригу та польсько-українську згоду. За українську еміграцію цілком не було журби, бо, мовляв, 90% не тільки будуть мовчати, але й примусять решту 10% до мовчанки.

Тимчасом сталося щось несподіване. Хоч як польські амбасадори, конзулі, журналісти та агенції телеграфічні не поширювали уенерівські інтерв'ю, ніхто їх не слухав, а коли й слухав, то їм не вірив, а появилися проте тисячі статей у світовій пресі з правдивим освітленням галицьких подій і відносин. А рівночасно 99,99% української еміграції піднесли могутній голос протесту проти лядських звірств. У 2—3 місяцях 0,01% — рештки — намагався був перешкоджати протестній акції, але з ним скоро зроблено порядок. Отже, наступило нове розчарування поляків.

А коли прийшла січнева сесія Ліги Націй, і поляки побачили на власні очі в Женеві, що не уенерівці, але хтось инший веде українську зовнішню політику, прийшло третє розчарування.

І от ні з сього, ні з того, як грим із ясного неба, приходить вістка з уенерівських кол: уенерівці передали Залескому ноту у справі «пацифікації». Дехто аж ахнув зі здивування й радощів. Бо ж можна лише вітати факт, що й уенерівці заступилися за права українського народу. Але все це було тільки під першим враженням. Бо внаслідок кожний поставив собі такі запити: чому Шульгин так пізно передав ноту, коли вже всі українці перестали писати ноти? По-друге: чому Шульгин їхав до Женеві передавати ноту... Польщі, коли міг це дуже добре зробити в Варшаві? По-третє: коли вже приїхав до Женеві, то чому не передав ноти до Ліги Націй, куди всі українці й чужинці слали ноти? По-четверте: чому не оголошено змісту ноти, бо ж, наптр., ноту Шульгина до Бріяна у справі Паневропи оголошено, а з другого боку вже хочби з огляду на зацікавлення еміграції такою небуденою подією? По-п'яте: коли вже тримається в тайні зміст ноти, то пощо було взагалі подавати до загального відома про її подачу?

Отже, повстали всілякі сумніви. А дехто так собі це пояснював: просто Залескі сказав до Шульгина та Смаль-Стоцького:

«Розчарувалися ми в вас, панове. Але кожному може повихнутися нога. Це я на собі тепер добре бачу й тому вас розумію. По-друге, не можемо з вами зривати, бо не маємо нікого на ваше місце. А треба нам когось для різних інтерв'ю і на показ чужинцям. Тому мусимо якось ратувати ваше положення, бо з того 0,01% на еміграції станете незабаром упрост нулею. Чорти його батька знали, що в українській еміграції збудиться такий сентиментальний патріотизм. Найліпше буде, коли передасте мені ноту у справі пацифікації; це ні мені, ані Польщі вже тепер не пошкодить, а вам pomoже. Автім, можете її зовсім не писати, лише подайте до відома еміграції, що передали ви мені ноту «в ім'я майбутнього співжиття двох сусідніх держав». Думаю, що це вас дещо підтягне в гору».

БРЮСЕЛЬ, УНР — ОБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Ще так недавно в Данцігу «боронив» Шульгин... український нарід од польських звірств, вказуючи на... українські акти терору і саботажів, та дуже обурювався потім на «Розбудову Нації», що вона мала сумніви щодо його знаменитої оборони. А ось на тім самім форумі *Унії Товариств Прихильників Союзі Народів*, тим разом у Брюсселю, знову пописувалися дня 17. II. 1931. р. уенерівські дипломати.

Про це пише «*Frankfurter Zeitung*» №125-7, за яким передрукували ту телеграму й польські часописи (наптр., «*Naprzód*», 10. II. 1931.), таке:

«Українські представники дуже обмежувалися у своїх промовах і зреклися висування будьяких скарг проти польського уряду. Українські представники заявили, що вони бажають вести дискусію лише з метою порозуміння між українцями й поляками. В протизагу до цього поміркованого становища українських представників — представники Бельгії, Голландії й Швейцарії, в особах найвизначніших представників Унії, повели гостру атаку проти Польщі. Бельгійський представник заявив, що польський гніт на українських землях набрав таких розмірів, що це вимагає визначення Союзом Народів окремої міжнародньої слідчої комісії. Голандський представник, на підставі докладного матеріялу щодо терору супроти українців — поставив польській делегації питання, чи обвинувачення, подані в матеріялах, є узасаднені й справедливі. Польські представники не дали на це питання заперечливої відповіді. Швейцарський делегат уважав усебічне і ос-

новне слідство у справі випадків конечною справою».

Та ще цікавіше от що: польський делегат *Стронський*, як раз той, що боронив Польщу в Брюсселі перед наступом чужинців за «пацифікацію», по приїзді до Варшави сказав таке одному українському послові (ім'я на жадання можемо подати):

«Мені надзвичайно прикро було слухати промову українського представника (Шульгина — наша прим.), бо всі присутні зрозуміли, що тут виступає агент Польщі. А це тільки шкодило справі. Бо келський адвокат часом зашкодив клієнтові більше, ніж колиб його взагалі не було».

Уенерівські політики! Зробіть дійсно велику прислугу українському народові, коли взагалі перестанете його «боронити» на міжнароднім полі: тоді не наразитеся полякам (хйба, що вони вас там посилають. Прим. складача Р. Н.) і не пошкодите українцям.

ПРО ЖЕНЕВУ, ВІВЦІ, ВОВКА ТА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО.

Кулдуари Ліги Націй під час січневої сесії... П-і проф. Русова звертається до незнайомого чоловіка:

— Вибачте Пане! Я чула перед хвилиною, як Ви говорили українською мовою, отже, звертаюся до Вас, як до земляка: чи не познайомили б Ви мене з якимось із Ваших знайомих чужинних політиків, бо добре булоб використати всі зв'язки з чужинцями, що їх мають українці, а зокрема — дати можливість нашим жінкам прикласти рук до оборони нашого народу.

— Алез, прошу дуже, Пані Добродійно! Я влаштую Вам побачення з міністром Залескім!

— ? ! ! !

— Алез так! Тільки до нього нам треба йти! Цеж одинокий політик тут, перед яким можемо відверто виступити з нашими скаргами й який може нам помогти.

— Дякую Вам, Пане, дуже за Вашу ласкавість. Всеж я не скористаю з Ваших услуг.

Як виявилось, був це... Др. Р. Смаль-Стоцький. Отже, він уважає, що вівці, потурбовані на смерть вовком, повинні йти шукати ратунку тільки й тільки в того самото ж вовка, що про ніщо инше не думає, як тільки, щоб їх зісти.

ІХАВ ІЗ ВАРШАВИ ДО ЖЕНЕВИ, ЩОБ ГОВОРИТИ З... ЗАЛЕСКІМ.

Приїхала на січневу сесію до Женеві делегація від «Української Парламентар-

ної Репрезентації»: пос. М. Рудницька і пос. Др. Я. Олесницький. Правда приїхали не вкупі: перша приїхала, хоч їй поляки не хотіли зпочатку дати пас, а другий дістав пас за ½ години й приїхав із Р. Смаль-Стоцьким. І працювали різними методами: перша впрост не могла дати собі раду з численними чужими політиками й журналістами, з одної розмови чи паради йшла на иншу; другий одбув одну, але важну нараду (здається, за рецептою Р. Смаль-Стоцького) з... польським міністром Залескім. І тепер насувається питання: що було пос. Олесницькому іхати аж до Женеви, щоб говорити з Залескім, коли можна це було зробити в Варшаві без пасів, залізничних тарапатів і непотрібних видатків. Хиба на те, щоб Залеского, зденерованого нападами з різних боків, притиснути до муру, мовляв, «бачиш, злалалі Косцюшкового!» і... виторгувати щось на те конто, а можливо й на те, щоб просто денеруввати Залеского й не дати йому очуняти по нападах на нього з усіх боків та тим способом прикласти рук до ґрунтовної програної поляків на женецькім ґрунті.

Хто його знає? Вправді є третя можливість, що головна ціль поїздки була... контролю партійної та парламентарної товаришки, а та розмова з Залескім, це тільки так собі, мовляв, треба з кимось балакати, коли вже приїхав до Женеви. Однак та третя можливість... дуже мало правдоподібна. Хоча дехто думає инакше.

НУР, «KUJAGUINITCHИ» Й ТИТУЛИ.

Всі ми дуже раділи, коли у звязку з протестною акцією вислано до Ліги Націй меморіяли. Чим більше, тим краще. Вислала й «Народня Українська Рада» (НУР) у Празі в січні світі другий за порядком меморіал н. з. «Liste Brève des actions etc.». Факт сам у собі дуже радісний, колиб не...

Наперед ужито в меморіялі транскрипції такої, в якій назв наших міст і сіл нема на *підній* географічній карті. Наслідком того, виходять там дивогляди як, напр., «Vassjutchine» (Васючин), «Tschigikiv» (Чижиків), «Nossove deux fois»(?), «Sekertchine» (Секерчин) та ин.

Важніше те, що назви поодиноких місцевостей написані в різних місцях *ріжно*; напр., Chuly — Chili; Koujuchki — Koujouchky — Koujuchky; Hai — Hay; Bilobobinytzi — Bilobobynytzja; Herchaniv — Herschaniv; Mchana — Mchtchana, та ин.

Крім того, ще й *повно друкарських помилок*: напр., Tschigikiv — Tschingikiv; Boukotch (Бучач); Konjukі (Конюхі);

Kolouch (Калущ); Saguellonskij (Ягелльонський); Sastroubytchi — Jastroubitchy; Pidmikajlivtzi (Підмихайлівці); Pidhorodschte; Bzovitzі — Bzovtzi; Sivotschiv — Sinatchiv; Sarosslavtzy — Jaroslavtzy; Levandibka (Левандівка); Pidhoraddja; Gouravno — Gouravno та багато, багато инш.

А на кінці *повно* назв цілковито перекручених, так що й українець, який знає карту Галичини, не може додуматися навіть, про яку саме місцевість мова. Напр., що це таке: «Kynjatchti», «Kynjatchke», «Jatvjagui», «Kujaguinitchi», «Ourchanj» та ин.

Наводимо лише малесеньку частину з тих усіх дивоглядів, якими рясніє меморіал. Всі українці повинні молитися до Всевишнього, щоб Ліга Націй відкинула той меморіал, бо з відповіддю на нього поляки поступили б так: упрост Залескі принісби всі мари Галичини, що їх колинебудь і донебудь видано, та розкладаючи їх сказавби до тих, що чекали б на його відповідь: «Знайдіть мені, панове, місцевість «Kujaguinitchi» або «Jatvjagui», де ніби гарцювали польські улани, а я не тільки прийму меморіал НУР-а за правдивий, але годжуся на відлучення Галичини від Польщі».

Ще кілька слів: меморіал підписали між иншими: *Dr. M. Charoval i Prof. N. Gryhorijiv*. Ми дуже бажаємо, щоб український нарід мав як-найбільше докторів і професорів, та не задримо, ані, що-більше, не відбіраємо тих титулів ип. Шанованові й Григорієві. Але... Та заки прийдемо до того ж «але», пригадаємо, що недавно польська преса («III. Kurjer Codzienny») у звязку з петиціями до Союзу Народів, а зокрема з першою петицією НУР-а, зупинилася над особою и. Григорієва та заговоричла про грошеві мальверзації, які йому колись закидали його противники, дарма що закиди ці були *безпідставні*, що і стверджено *судом*. Коли згадуємо про це, то тільки на доказ того, що поляки цікавляться і найменшою «комою» у звязку з женецькою справою. Отже, що булоб, коли б вони зацікавилися тим, чи «Соціологічний Інститут» у Празі має право давати докторські і професорські титули, чи ні?

Тому молимося, щоб «Liste Brève» НУР-а не прийнято в Лізі Націй.

«СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТ», ГЕРГЕНА, БЮЛЕТЕНЬ ТА ВІЙНА.

«Соціал-Демократ», неперіодичний журнальчик, літографований, що виходить у ЧСР, пише в однім із останніх чисел:

«Сидять собі люде в Женеві й надумали: видавати орган для інформації світа про Україну французькою мовою — *Bulletin d'Informations Ukrainiennes*. І вже в першій числі проголошено перед цілим світом, що український нарід готується до нової світової війни... Оце так «інформації»: добре пишуть українські «письменники». Тепер вже весь світ напевне визнає Україну, а їх зробить героями визволителями українського народу... Там противники самостійности України ввесь час проповідують, що незалежна Україна — це значить світова війна, якої *весь світ боїться*, окрім хиба тих диктаторів, що їм уже губити нічого. Та коли «гергена за кордоном» покаже свою писанину тверезим європейським політикам, то вже після того ніхто в руки не візьме такого органу».

Передусім дарма ес-деки журяться долею бюлетеня, бо його наклад із кожним числом росте впрост наслідком постійних, нових замовлень чужинців. Що більше, напр., бюлетень французького Міністерства Закордонних Справ уже в кількох числах подав уривки з женецького бюлетеня і зі статтей про Радянську Україну, і зі статтей про «пацифікацію» Галичини.

Щож до напрямних пропаганди, то «гергена за кордоном» так досі ставила та буде ставити справу: українські землі розділені силоміць між ворожими до нас державами; хоч ті держави взяли на себе ріжні зобовязання міжнародного характеру супроти українського населення, вони їх не виконують. Це довершує невдоволення українських мас, викликає реакцію і неспокій на українських землях, та може довести до поважного заколоту миру на Сході Європи. Як довго не буде унормована українська справа, так довго не буде миру на Сході Європи, а навпаки — буде панувати постійна загроза війни. Коли Європа й увесь світ не хоче війни, то не сміє легковажити українську проблему та противитися, як це вже раз було, її природній розв'язці.

Такі аргументи, потверджені певними вчинками, промовляють до переконання кожного чужинця, а ще більше, коли він бачить, що і справді на українських землях панує неспокій. Тим пояснюється нинішнє заживізовання української справи на зовнішньому полі, яке *зпочаткували* не базікання про «рівність, свободу і братерство», про справедливість і право на самоозначення народів, тощо, а саботажі. Нині навіть півофіційний орган Ліги Націй «Journal de Genève» з 25. I. 1931. в ст. «La Pologne à Genève» пише:

«І справді, правдиву помилку зробила Європа, яка не вмiла переконатися в р. 1920., що це в її інтересі було *піддержати* Україну і зробити її незалежною».

Ес-деки, здається, вважають, що найліпше так ставити справу між чужинцями: «Панове, ми хочемо самостійности, міжтим нас гноблять вороги. Промовляємо до вашого шляхотного почуття справедливости і гуманности: признайте й нам право на самоозначення, здійсніть і в відношенні до нас клич «свободи, рівности і братерства». Однак не бійтеся! Коли ви того не зробите, ми вам спокою вашого блаженного не заколотимо: будемо далі спокійно чекати, доки ваше сумління й почуття справедливости не заворушиться».

Блаженні віруючі!...

Подібні, але все ж инші методи «зовнішньої політики» мають уенерівці; ті знову заявляють усім і вся безупину: «Большевики — це гнилий режим, який розкладається, і ось-ось упаде». Коли вираде — думають собі чужинці — то дуже добре! Почекаємо! Шкода тратити сили, щоб його самим валити, або помагати його валити иншим.

ФЕДЕНКО, ЧЕРВОНІЙ ПІВЕНЬ ТА ЛЕГАЛЬНА РОБОТА.

У ч. VII. «Соціал-Демократа» П. Феденко пише наступне:

«В умовах диктатури польського фашизму, методи терору не можуть принести визволення українському народові». *«Ми не кличемо боротися проти большевицького режиму з його «колективізацією» «македонськими» методами»*. «Вважаємо македонські методи на В. Україні, особливо в сучасний момент недоцільними й шкідливими для самої справи нашого визволення».

Отже? — «Це не значить, що *ми кличемо* українську поневолену людність до пасивности й *безоглядної* «льояльности» супроти держави». Отже? — «Справа не в льояльности чи в нельояльности: *всі* річ полягає в тому, що *Польща не виконує взятих нею міжнародних зобовязань супроти української людности*. Нельояльність супроти українців виявляє насамперед Польща і тому вона не має права помагати «заяв льояльности». Тим не менше ми вважаємо, що нація, борючися за своє визволення і за поліпшення своєї долі, повинна старатися використовувати всі можливості *легальної роботи*».

Передусім Феденко та взагалі всі пражські й подєбрядські ес-деки не мають чого

так дуже «кликати українську поневолену людність», бо їх ніхто не послухав. Тих кільканадцять людей, що творять соціал-демократичну «партію» вже свою «історичну місію» сповнили: української держави, на чолі якої стояли і в якій могли «кликати українську поневолену людність» до схочу, не вміли вдержати, поставити української справи на зовнішнім полі під час своєї довгої еміграції також не вміли, та ще до того всього і своєї партії не вміли вратувати від розпаду й занепаду. Скрахувавши в цілому зі своєю теорією та практичною політикою, що для їх реалізації вони мали такі величезні можливості, яких ніхто з нас нині не має та, здається, ніколи й не буде мати, та змарнувавши моральний капітал старої партії, ес-деки не мають морального права когось повчати, а й поготів «кликати українську поневолену людність». Автім, сидіти у Празі чи Подєбрадах та писати в літографованому журнальчику та в кількох десятках (та хочби й кількох сотках!) примірниках видаваному, що, мовляв, «кликемо українську поневолену людність», є принаймні несмачна буфонада. Феденко разом із цілою «партією» може що-найвище критикувати інших, тих, які щось роблять, і лише під таким кутом дивимося на писання Феденка та ес-деків.

Коли ж мова про критику, тоді критикам треба передусім ясно висловлюватися. Бо не знати, чи Феденко є взагалі проти терору, чи тільки «в умовах диктатури»? Колиж те друге, то чи значить це, що в умовах... демократії вважає терор доцільним? Далі: коли Феденко не кличе нікого до «безоглядної» льояльності, то чи є він за... «оглядною» льояльністю? Далі — коли «нелюдяна» супроти українців Польща не має права вимагати «заяв льояльності», то чи мають давати такі заяви українці, коли вона буде супроти них льояльною? Далі — коли «вся річ полягає в тому, що Польща не виконує міжнародних зобов'язань супроти українців», то чи з того виходить, що все буде гаразд, коли Польща виконає ті зобов'язання? Як жеж тоді ми дібемося держави? Чи тільки використовуючи «всі можливості легальної роботи»? Чи Феденко знає багато народів у світі, що, будучи в ярмі, здобули легальною дорогою визволення і власну державність?

А тепер далі: а що робити, коли не буде, або буде обмаль можливостей «легальної роботи», як, напр., під більшевиками? Або ліпше: що робити, коли при «можливостях легальної роботи» ворог зліквідує нам високе шкільництво, замкне 3.000

шкіл, відбере сотки церков, скольонізує десятки тисяч гектарів землі, викреслить навіть назву «український» і т. д., і т. д. і поступнево буде нас нищити політично, культурно й економічно, не дбаючи ні про ніякі міжнародні зобов'язання? Це вже з нами зробили поляки, і світ був дуже байдужий до того! Міжтим Феденко і всі українські партії за 12 років польської окупації не діпняли своєю «легальною працею» ані сотої частини того заживізування української справи на міжнароднім полі й узагалі хочби можливості говорити про міжнародні зобов'язання Польщі супроти українського населення, що за кілька місяців *неспокоїв* у Галичині, *неспокоїв*, ширених якраз «македонськими методами».

Тактика «червоного півня» не була такою вже цілком поганою. На всякий випадок Феденкові та ес-декам слід знати, що світ, якого сумлінням обтяжене не одним тяжким гріхом, цілком не зацікавився українською справою зі зворушення при погляді на зникнувши кооперативні чи побитих людей, а тому, що здавав собі справу, що не можна ігнорувати чинника, який при нормальних відносинах, в урядкованій державі, ширить протягом місяців скрайній *неспокій* по цілому краю. Світ цілком не питає себе, та й ще з острахом, що буде, коли замкнуть ще останні українські школи, та коли знищена буде в цілості українська кооперація, та коли ще кілька тисяч людей буде побитих, а світ питає про щось інше: що буде, коли настануть ненормальні часи, та коли за тим чинником, який тепер ширив *неспокої*, стане мільйонне населення з одного боку, а за ними стане 30 мільйонів із другого боку Збруча? Отже, світ питає так, як це робить французький часопис «*Le Mond Sлав*», за вересень 1930.: «З острахом запитуємо, що станеться на випадок мобілізації польської армії, коли 200.000 українців дістануть до своїх рук зброю».

Але вернім до Феденка і ес-деків «*Robotnik*» (Варшава, 24. II. 1931.) пише:

«Інтернаціонал (другий), кермуючись політичним реалізмом і здаючи собі справу, що пропагування граничних змін в нинішньому стані річей веде невідлучно до нових воєн, стає на ґрунт існуючих кордонів». «Колиж річ іде про *меншини* в Польщі, то марсейський конгрес Інтернаціоналу прийняв *одногласно* програму *НПС*. Про зміну кордонів Польщі Інтернаціонал ніколи не *дискутував*».

Отже Феденкові та ес-декам треба було відразу ясно сказати: «*ми автономісти*».

льояльні до Польщі, стоїмо на ґрунті існуючих кордонів Польщі, а про самостійну Українську Державу навіть не дискутуємо».

Тоді писанина Феденка має принайменше змісел. Инакше — ні.

ПРОПАГАНДИВНИЙ ЦЕНТЕР, ЕС-ДЕКИ, ВІДЕНЬ І П. ІНТЕРНАЦІОНАЛ.

«Центральний Виконавчий Комітет Представників Українських Організацій у ЧСР» започатковує та скликає до Женеви 19. I. 1931. Зїзд представників протестних комітетів із 9 європейських держав. Одною з точок нарад поставлено обміркування *можливості* створення *пропагандивного центру*, що об'єднувавби всі протестно-пропагандивні комітети в цілій Європі.

Міжтим в уповаженні для представника віденського комітету з дн. 15. I. 1931. був такий уступ:

«Щодо 4. т. денного порядку (можливість створення жермуючого пропаг. центру), то по певних інформаціях, які наш представник під час свого побуту у краю отримав від компетентних осіб, *такий центр вже створен* в Празі з адресою: Прага XVII, Под Гомольков 97/III. доц. П. Феденко, який є членом *празького виконавчого Комітету*. Тому, що у краю нас прощено *заховати цю адресу в строгій тайні* та тільки певним людям подати, передаємо цю просьбу краю Вам. Тому просимо — о скільки ця обставина представникам інших центральних комітетів, так як нам досі, не є відомою, — справу центра на Зїзді вияснити, щоб відтак не було розбіжної акції».

Українці не можуть ніякої роботи вести, щоб скорше чи пізніше не вийшла кириця. В данім випадку видно тут руку краєвих радикалів, знаних із кириної роботи, та їх «аліянсік» з празькими ес-деками. Цікаво, що ес-децька «партія» відпекується всього, мовляв, нічого не відаємо і не знаємо, хоч зовсім не старається потягнути до відповідальности за ширення «неправдивих інформацій» віденський комітет, ні зажадати хочби від нього вияснень.

Ще цікавіше те, що ес-деки негайно по женецьким Зїзді відкликали свого представника з празького комітету, мотивуючи устами того таки представника, що, мовляв, комітет уже свою чинність закінчив і дальша пропаганда буде тільки... шкідливою. Офіційна заява на письмі звучала так:

«З огляду на це, що безпосередні завдання, для яких був створений комітет

вже виконані, а з другого боку, що Українська Парламентарна Репрезентація в краю перебрала на себе захист інтересів покривдженого українського населення в Галичині перед Лігою Націй, я уповажнюю нашою партією заявити, що ми вважаємо *недоцільним* дальше існування Протестного Комітету в ЧСР. А тому у звязку з прийнятим зараз рішенням *протилежного* характеру ми свого представника з Комітету відкликаємо. Козловський».

Отже, так 1) немовби Укр. Парламентарна Репрезентація щойно по женецьким Зїзді перебрала на себе захист інтересів покривдженого українського народу, і мала на це виключний *монополь*; 2) немовби чинність *пропагандивна* еміграції у протилежність до пропагандивної чинности краєвих чинників була *шкідливою*, або зайвою; 3) немовби не було знаним, що краєві чинники мають в умовах польської окупації *обмежену свободу вислову й акцій* і в краю, і за кордоном; 4) немовби не було знаним, що Парламентарна Репрезентація внесла свій меморіал тоді, коли *Ліга Націй була засіпама протестами еміграції*, та що вже *принято* 6 меморіалів у справі «пацифікації», поданих закордонними, а не краєвими чинниками; 5) немовби акцію пропаганди ведено *тільки* в Лізі Націй; 6) немовби акція української пропаганди за кордоном зводилася тільки до *протипольської* пропаганди.

Ще цікавіше те, що ес-децька партія, яка не дала *ні сотика* на протестну акцію (хоч деякі *особи* в ЧСР. давали на ту ціль по 800.— Кч.), і якої *всі* члени склали на цілі Комітету разом ... Кч. 65.—, звернулася приблизно тиждень по своїм виступі, до того самого «недоцільно існуючого» Комітету за... субвенцією в 500.— Кч. на подорож їхнього представника на засідання... П. Інтернаціоналу.

Де льояліка і де обличчя?

РАДИКАЛИ, 500 ДОЛЯРІВ І МАТЧАК.

Коли почалася протестна акція за кордоном, а зокрема зав'язався протестний комітет у Празі, приїхав із краю один радикал, мовляв, вислали його *всі краєві* партії, щоб помагав тут вести протестну акцію. Помагав він так, що незабаром дехто зачав нетерпляче чекати його відїзду. Перед одїздом понаобіцював він золоті гори, зокрема збірку фондів на протестні брошури. Знова по приїзді до краю заявив усім і вся (а зокрема УНДО-ві, яке ніби також його мало вислати), що цілу протестну акцію за кордоном зорганізували та ведуть... радикали. Однак, не забув також звернутися у справі збірки

фондів на празький комітет до... своїх запеклих ворогів — націоналістів.

Коротко — зібрано 500 дол. і передано радикалам для передачі до Праги. Однак до нинішнього дня празький Комітет не тільки тих 500. дол. не достав, але про них щойно із тих стрічок довідується.

Радикальна партія має традицію знаменитого «маніпулювання» грішми. Коли їхні представники, во время оно, сиділи в Команді УВО, тоді, відповідним «маніпулюванням», гроші з «ексів» йшли на... партійні потреби радикалів. Не диво, що їм сказали за якийсь час: «моя поважання!» А тому нині вони запеклі вороги УВО.

Тоді зачалася «маніпуляція» з грішми, зібраними в Америці на політичних в'язнів та присланих деякими американськими колами на руки радикалів. У «Комітеті Допомоги В'язням» у Львові «маніпулював» тими грішми М. Матчак. Однак на загальний протест і домагання політичних в'язнів треба було сказати Матчаківі «моя поважання!» М. Матчак, правда, вийшов із Комітету, але розрахунок з «маніпуляції» грішми не склав. Справа така голосна, що пише про неї польська преса, а зокрема — «Слово Польське» з 23. I. 1931. оголошує статтю п. з. «Poseł Muchajło Matczak w zwięsciadle «mogalności», de в уступі п. з. «Зникаючі американські доляри» пише так:

«А тепер приступаємо до освітлення п. Матчака з морального боку. В дуже поважних українських колах говорять, що п. посол є так халчивий на гроші, що для здобуття їх не відступає навіть перед ошуканством і спроневеренням, а з тих ошуканчих афер ратує його особистий приятель і товариш партійний О. Навроцький. Не так давно була голосна афера п. Михайла Матчака в товаристві «Рідна Школа». Пан Матчак, маючи уряд у головнім заряді товариства та будучи скарбником, допустився дуже хитрого ошуканства тим способом, що дописав на рахунок на 10 доларів тільки одну нулю. Рахунок той походив од власника складу паперів Гельця у Львові, де п. Матчак замовив товарів на 10. дол., а по сфабрикованні одної нулі, казав скарбникові товариства виплатити 100. доларів. Тим примітивним способом мав п. Матчак обкрасти «Рідну Школу» на 90 доларів. — Друга афера п. Матчака не полагоджена до нинішнього дня, ще більш сенсаційна: а це нововибраний пан «посол» до нинішнього дня не подав, мимо всіх ургенсів і доматань, справоздання касового «Комітету Помочі Політичним В'язням».

Предсідник того Комітету, др. Степан Федак, вислав низку упімнень до п. Матчака, на які або не дочекався відповіді, або стрінувся з викручуванням, мовляв, деякі рахунки забрала йому поліція під час ревізії. — Рівнож до нинішнього дня п. Матчак не вияснив остаточно справи т. зв. «Стрілецького Фонду». Фонд цей залишився по розв'язанні корпусу «Січових Стрільців», і в промарнуванні його мав п. Матчак мачати пальці».

Все це гарно, але де-ж... 500 доларів?!

А НА КІНЕЦЬ ДЕЩО ГУМОРУ АБО: ПРИНЦ ГАЛИЦІЇ, СОЮЗ НАРОДІВ, ЗАЛЕСКІ Й УКРАЇНСЬКА ГРАМАТИКА.

Редакція «Розбудови Нації» мала честь і приємність одержати листа з Парижа, датованого 25. II. 1931. з фірмовим написом (писаним рукою та ще дуже примітивним письмом): «Lieutenant Le prince Galitsky pretendant et l'auguste Gardien au trône de la Galicie».

У листі є між іншими слідуюче:

«Мы дворяне и князья Галицкіе, внесенные в шестую часть родословной Дворянской Смоленской Книги, являемся потомками тех князей, которые царствовали в княжестве Галицкомъ, то есть потомки князя Романа Галицкого. Ввиду тяжелого положения населения украинцев я рѣшился объявить законнымъ наследникомъ Галиции и предъявить свои законные права на Галицию. Мой пробель не знание украинского языка, но я его изучаю сейчас». «Я рѣшил бороться за освобождение своего народа. Всѣ украинские организации как в заграничѣ так и в Галиции должны поддержать меня и объединиться вокругъ меня. Правда я не блещу деньгами, но будут честные люди — будут у нас деньги. Может быть я сам сейчас работаю простым рабочимъ, но это даёт мнѣ науку познать рабочий классъ. Мы должны организовать военные отряды ибо близокъ часъ, когда будет война и мы съ силою оружиемъ должны вернуть к себѣ права. Лига Нація есть мертвая точка, гдѣ Залѣские и другие играют постыдную роль по отношению къ намъ. Только война дастъ намъ избавление и мы должны тотчасъ же бороться». «Всѣхъ националистов зову я Васѣ объединиться вокругъ меня. Пробель — равносильно смерти. Пришлите мнѣ грамматику украинского языка и снабжайте меня всѣми свѣдѣніями. Будемъ вѣрять в нашу силу и избавление от итагратовъ. Да здравствует Галиция, как го-

сударство! Да здравствует Великая Украина!

Поручник Князь Галицкій наследник и блюститель престола Галиции».

Як бачимо, українська справа не так то вже зле стоїть!...

—м—

Єретичні думки.

Плитка філософія!

Наш Тичина під час своєї мандрівки до «пантофельного поцілунку» якось в одному вірші гукнув:

«Людині гимн, Людині, а не Богу!»

Чисто семинарська вихватка!

Повне нерозуміння того, що цінного в людині є тільки Боже: оте постійне наближення до Бога, а разом із тим переборення в собі природи ества свого.

І ось, замість «ad astra!», вигук: «куда прьоби, осаді на плитуар!». Дрібно, неглибоко і аж надто по-бурсацьки. Якась новітня Писарівщина!

Про брехню.

Скільки брехні (можливо несвідомої — в нас усе, навіть і брехня, повстає з найліпших уселюдських міркувань, ми ж бо насамперед усесвіт'яне — інтернаціоналісти, а потому вже впросто «люде», а аж отоді тільки — українці), так ось, скільки брехні закладено в давньому соціал-народолобно-українофільському твердженні, що єдино «народня» маса варта пошани, бо вона й *лише вона* схоронила й донесла аж донині всі «святощі» українські (мову, пісню, ношу, тощо), а що панів українських треба цвяхом до срамотного стовпа прибити, бо вони тільки те й робили, що нарид свій зраджували. Брехня! Бо правдою є: зраджували, а, властиво, переймали вищу культуру *всі*, хто мав до того нагоду і змогу. Поруч зі *шляхтичем* Капністом стоїть звичайний *козак* Розум, що чоловіком імператриці московської й графом Розумовським став, а поруч *дрібною панка* Гоголя — Никитенко, *кріпак український* походженням, а потім відомий цензор московський і автор споминів, і т. д. Себто, ті, хто так або інакше з тою вищою культурою у зв'язок увіходив, хто мав до того можливості. І чи є яке диво в тому, що давня українська сільська маса, до якої та московська культура майже не доходила, схоронювала те, що мала. Заслуги тут ніякої нема, бо і спокуси не було. Чи була б святість, коли б не було у світі гріха й спокуси?

А ось коли спокуса з'явилася і слина з рота покотилася, то й положення інакше настало. Інакше стало, коли залізничні рейки степи українські закували в

міцні обійми свої, а мажкі чумацькі та воли круторогі в безвість пішли, а ще більше, коли заведено загальний військовий обов'язок, себто, коли село наше, хотіло воно того чи не хотіло, активно втягувалося в потік історичний московського життя, отже, збудилося зі свого етнографічного сну. І картина різко змінилася!

І ось тоді цей, вимріяний і вигаданий соціал-народолобно-українофільськими романтиками, вірний лицар, кустос і носій українства, «народ» сільський, дуже жваво погопцював по стежці «зрадництва», куди там панам і угнатися було. Ратувало положення до деякої міри та обставина, що охочих «запричаститися» була сила-силенна, а шляхів та смачних куснів на початках небагато. Хочеш не хочеш, а більшости приходилося, губи облизуючи, по хатах сидіти та печінку свою, що від задрощів пухла, зацитькувати надією, що, мовляв, і в наше віконце колись загляне сонце.

І в безоглядності свого неофітства «мужик» на цій стежці значно переплюнув «пана». Коли пани свого часу й визнали зверхність московську (бо «мужик» завжди, як «пани» зачинали ворохобитися за вольності свої проти Москви, миттю до Москви біг по «допомогу»*), то все ж вони і *свого* не тратили (гордощі родові та традиція не дозволяла!) і довго ще по садибах своїх його схоронювали. «Мужик» же український, масово за «кус смачного» вхопившись, масово дав найліпшого «городового», найтипівішого «унтерцера» і «хвіхвебеля», найспритнішого й найвірнішого «жандарма» й найширших «попа синодського» та вчителя «обрусителя».

Чому це так?

Бо панові цілком не імпонувало «паном» стати, бо ж він ним і так уже був, та ще, може пановитішим, за московського «служилого дворянина» останніх літ: він хотів як раз оте панство *своє охоронити* від рук загребущих, а через те й визнав московську зверхність. А «мужик» український переймав усе москов-

*) Цей шлях нещодавно проробили наші ліві з лівих — «боротьбисти», що потім ув укалістів, а ще далі в КП(б)У-істів обернулися.

ське, а коли ж і йшов проти царя, то все ж під *московським* червоним «флагом». Причина? Бо хотів «як пани» бути! Бажання то шляхотне, та, на жаль, воно завело того мужика на манівці: зі справжнього пана-хлібороба (хоч і невеличкого) він швидко в Хама «лизоблюда» обертався.

І цікава річ: ті стародавні пани українські стільки ще сили мали, що змогли зукраїнізувати (духово) московського пана Рєшніна-Волконського, тоді як теперішні хама-лизоблюди українські москочать (духово) під покрівцем «українізації» українських мужиків.

Багато брехні в нас було та, на жаль, багато й досі є.

Правда скривджена мститься!

Теорія і практика.

Стара марксіська теза про льогіку об'єктивного бігу річей каже, що людина, ставлячи собі у своїй діяльності певні цілі, фактично все ж здійснює інші, відповідно до цієї владної льогіки. Одне слово, що Du glaubst zu schieben, und wirst geschoben.

А ось що практик, і, всупереч наведеній тезі, *фактичний творець* історії Туреччини, Кемаль-паша каже: «Історичні приклади незалежно доводять, що в великих національних рухах наявність вожда з великими здібностями й непо-

хитною волею є кінцевою умовою успіху. В той мент, коли в Турції всі державні діячі впали в одчай, коли, здавалось, нація, позбавлена вожда, поринає в темряву, коли представники різних шарів, що намагалися допомогти своїй батьківщині, висловлювали безліч різних думок і пропонували цілком протилежні програми діяльності, — в той мент хіба можна було певно й із непохитною енергією йти вперед до визначеної мети, радячися то з одним, то з другим, зважаючи на всі відтінки поглядів і оберегаючи самолюбство кожного й усіх? Хібаж історія знає хоч би один такий приклад? По-друге, хіба можна було доручити працю, поклавши відповідальність за її успішне виконання, якому небудь органу представництва, який, в умовах загального розпаду країни, склався б, напевно, з випадкових людей... Хіба ж це не було неоправною помилкою доручити їм роль провідників? Але, незалежно від цього, переоцінка в тих умовах позитивної ролі представничого органу була б не більше, як обдурювання нації. Я не міг зважитися на це, бо вирішив за всяку ціну спасти батьківщину. Я вважаю, що вже одне ставлення питання про віддачу такому представничому органу права безконтрольних вчинків мусіло було викликати страх за долю всього діла».

† Полковник Кость Новохацький.

упокоївся на 61. році життя 22. лютого 1931. р. в лічниці Герцберг, коло Берліна.

І знова не стало одного з давніх старих працівників на українській ниві. В 1918. р., висланий урядом УНР, приїхав небіжчик до Берліну яко головою Української Військової санітарної Місії. В дуже невідрадних відносинах довелося небіжчикові тут виконувати свої обов'язки. З одного боку — перепони німецького уряду, з другого — большевицька пропаганда і невиразне поступовання гетьманських відпоручників кидали йому всякі колоди під ноги в переведенні дорученого йому діла. Всеж таки надзвичайному тактові небіжчика вдалося (бодай частинно) виповнити свої завдання. Рік 1920. заставив полк. Новохацького шукати собі праці в різних українських установах, щоб заробити на прожиття. Працює він у «Новім Слові», а опісля в «Українськім Слові», а колиж ті видавництва перестали існувати, шукає заробітку, як звичайний рисівник, у німецьких підприємствах. Серед тих злиднів та тої сірої буденщини, переплітаної голодом та холодом, небіжчик не заломився. Заклав у 1921. р. «Союз Українських Старшин у Німеччині», головою якого був довгий час. Вступив теж до «Спілки Студентів Українців» у Німеччині звичайним членом, був теж довгі літа аж до смерті членом «Української Громади» в Берліні. Полк. Новохацький належить до тої старої школи українців, які не заради матеріяльних користей та політики чи цнестей почували себе українцями. Щирий патріот, із добрим серцем та чистим характером, із добрими прикметами душі, не знайшов собі того місця, яке з його студіями, його знанням та великою ерудицією йому належало. В убогій лічниці далеко від Батьківщини перестало битися серце того, який усе палав найбільшою любов'ю до України й вірив, що може ще доведеться йому бодай на рідній землі зложити своє знеможене тіло. Не судилося небіжчикові дожити до здійснення того моменту. Лишив по собі жаль та найкращу пам'ять серед цілої української кольоні в Берліні.

Вічна йому пам'ять!

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

(ROZBUDOVA NASII)

ОРГАН ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Річник IV.

ПРАГА, березен-квітень 1931.

Ч. 3-4 (39-40).

Інж. Д. Андрієвський.

LIBRARY AND MUSEUM

Два акти UKRAINIAN CULTURAL & EDUCATIONAL CENT

I. WINNIPEG, MAN, CANADA

Маємо на увазі два договори, з дня підпису яких уже минуло чи мінає повних десять літ, і які припечатали на довгий час українську державність. То є недоброї памяти Варшавський договір із 21. квітня 1920. р. і Ризький із 30. квітня 1921. р. Обидва зроблені Польською Республікою з урядами, які в той час виступали в імені Української Держави.

Ті історичні обставини, при яких повстали ці акти, ще всі добре памятають. Після Любарської катастрофи от. Петлюра виїхав за межі України, шукаючи засобів продовжувати далі боротьбу з московськими наїздниками. Поки ядро Української армії під проводом ген. Омеляновича-Павленка та Тютюнника робило свій славний Зімовий похід у запіллі ворожих військ, от. Петлюра договоривсь із поляками, щоб виступити на весну разом проти Совітів. Це порозуміння було оформлене Варшавським договором і підписане в імені Директорії УНР керманічем Міністерства Закордонних Справ А. Лівіцьким.

Не будемо пригадувати практичні наслідки того договору, обставини, при яких відбувся похід на Київ 1920. р., і сумний його кінець. Це життєві факти, які відійшли безповоротно в минуле і яких ніяка сила не годна анулювати. Натомісць *той договір, що був їх вихідною точкою, залишається, і є чинний у своїх політично-правних наслідках*. Пригляньмося до нього ближче й визначимо його вагу з погляду державно-політичного.

В основу Варшавського договору мало лягти гасло «за нашу і вашу вільність», яке так люблять проголошувати поляки, коли заміряють якийсь більший тяг, хоч би він навіть був намірений «на знищення Русі». Це й нині деякі кола, особливо серед мало-обізнаних чужинців, прикривають тим гаслом той нещасливий «похід на Київ». Поляки могли його проголошувати з «одвертим заборолом», доки Варшавський договір зостався тайним. Що иншого після його оголошення.

Цілий зміст того договору означається становищем, у яке поставлено героїчну Українську Армію, що роками кривавилась за нашу державність, супроти польської, що так легко здобула незалежність своєї країни. Відомо, що після договору з 1920. р. Українська Армія опинилася під зверхністю польського командування, яке призначало своїх старшин до українських штабів, порядкувало справою реквізіцій, розплачувалось українськими грішми, що їх постачав йому уряд УНР, і встановлювало їх вартість. Ось так *провід і честь «визволення України» опинилися в руках поляків, а тягар і кошти лягли на український нарід*.

У військовій конвенції, що творить невідемну частину договору, боротьба з московськими наїздниками виглядає як польсько-більшевицька справа, скрізь фігурує польсько-більшевицький фронт, повсюду польська армія, іноді польсько-українські війська, і ніколи Українська Армія. Чи ж дивно, що і військові трофеї — це польські здобутки. Зрештою — українське військо у складі союзної армії обмежено конвенцією трьома дивізіями, які, ясна річ, не спроможні вести самостійні операції. Ніяких інших формацій, як, напр., повстанські відділи, конвенція не передбачає, й тим згори означено підрядну, допомогову роллю українського народу у справі його визволення. Пощо ці обмеження? Чи не тому, що *поляки боялися сильної української армії і, визволяючи Україну з під большевиків, хотіли самі прибрати її до рук?*

Договір ніби ставить за наріжний камінь державної будови, що її плян він накреслює, засаду самовизначення народів. Але цілим своїм змістом її заперечує. В першій арт. він визнає «право України на незалежне державне існування» і признає «Директорію УНР, на чолі з от. Петлюрою, за верховну владу УНР». Отже, не признає самої *Держави Української*, як існуючий факт, як політичну і правову реальність, лише право, абстракцію, що, звичайно, є дуже мрячним і мало зобов'язує Польщу. Перша дипломатична перемога поляків, або страшний недогляд українських odporучників. Хоч уряд держави, якої *не визнано*, і виступає в договорі, але з умовою, що на чолі його стоятиме от. Петлюра. Дивогляд, який мав для поляків практичне значіння. Бо ж *ім ішло не про Державу Українську, а про певних осіб, що їх потребувала на той час Польща.*

Зрештою, намічена у перспективі Українська Держава сильно обмежена у своїх правних прикметах, а українська нація в її суверенитеті. Згідно з арт. 6. договору Польща застерігла собі право голосу у справі «юридичного становища землевласників польської національності» на Україні. Це значить, що *Польща залишила собі право втручатися в унутрішні справи Української Держави.* Ми добре знаємо, яке важке, дражливе й небезпечне питання польської власності на Україні, й видно Польщі дуже залежало на точці втручання в унутрішнє життя України, наколи вона внесла його в договір.

Друге питання, яке ставить Українську Державу в невігідне становище супроти Польщі, це питання національно-культурних прав поляків на Україну і навпаки. В арт. 5. викривлено засаду взаємності, про яку, до речі, нема і словечка, коли мова про землевласність. І справді, на основі договору невелика, бо рівна двом відсоткам, *польська меншина на Україні мала б дістати ті самі права, яких конечно мусіли б домагатися 7—8 мільонів українців, полишених договором у складі польської держави.* Зручність, або скорше підступність польської дипломатії, і нова поразка українців.

Але найстрашніші для нас у тім нещасливім договорі — це територіальні пакти. Арт. 2. визначає західні кордони Української Держави. Як вони виглядають — всі знають. Для відновлення їх у пам'яті досить глянути на сучасну границю між Польщею і Світами. Договором визнано за Українською Державою «території на Схід од кордону, зазначеного в арт. 2. цієї умови, по кордони Польщі 1772. р. (дорозборових)». Ця територія охоплювала б яких 140—160000 кв. кіл., себто, *шосту частину української етнографічної території.* Отже, як військова конвенція

бмежувала армію, так договір зводив державу на смішно малі розміри. *І така держава не могла б не тільки що сповнити історичної місії Української Нації, але не мала б виглядів на самостійне політичне існування.*

Спосіб окреслення території «по кордони Польщі з 1772. (передрозборів), які Польща вже посідає, або набуде від Росії, збройним чи дипломатичним шляхом», надає цілому актові своєрідного політичного змісту, страшного й катастрофального для справи української державности. Що значить для України принцип історичних кордонів, це можна легко збагнути, коли пригадати ті спори, які точаться коло питання, чи і в якому характері Україна належала в ріжних історичних моментах до Польщі і Росії. Спираючись на той принцип, можна твердити, що України, як нації, нема, той живий, болючий для нас факт не існує зовсім. Чи ж можемо ми хоч на хвилю, хоч з яких завгодно мотивів, ставати на цю точку погляду?

А далі, яке значіння можуть мати для нас історичні кордони, наколи український нарід є у стадії розросту, безнастанного ставання? Від 1650. р. (мапа Л. Боляна) він потроїв свою територію, а протягом останнього століття її подвоїв. При таких умовах *признавати якісь історичні кордони, чи не значить це зводити українську справу нанівець, видати смертний присуд Українській Нації?* Творці союзу України з Польщею підписали його в Варшаві 1920. р., але український нарід живе, життя його не признало, вирікаючи смерть Варшавському договору.

Останні слова вищенаведеного уступу малюють Українську Державу як дарунок з ласки Польщі; хороброї, великодушної Польщі, яка з широким своїм історичним кордонів, як з «коша достатку», витрупує нашу самостійність, державність і саму національність. *Вільшої компромітації української державности годі видумати.* Ми беремо під розвагу скруту української сторони, що впливала з труднощів тогочасного положення, але ж противна сторона мусіла б заховати хоч трохи пристійности. І треба бути пригнобленим до втрати національної гідности чи засліпленим хоробливим імперіялізмом, манією величности, щоб довести до такого пониження те, за що ведуть боротьбу.

На останку наведемо арт. 4., який каже: «Польський уряд зобов'язується не робити ніяких міжнародних умов, скермованих проти України, до того ж самого зобов'язується уряд УНР супроти Річі Посполитої». Українські дипломати певно дуже тішилися з цього пункту, який зв'язував польський уряд, але тішилися недовго. *За кілька місяців після підписання Варшавського договору мали місце переговори в Ризі, а відтак підписання договору з Світами, який і показав українським дипломатам зміст, вагу і значіння зобов'язань Польщі та їхню власну недолугість.*

Знаємо ту трагедію, що для нас розігралася в Ризі. Після того, як наша армія своїми грудьми боронила Варшаву, в той час, коли наше військо ще тримало фронт проти червоної армії, мирові переговори в Ризі почались... без участі українців. От. Петлюру проголосили поляки через пресу представником одної з партій, що борються за владу на Україні; польський уряд признав право заступати Українську Державу за Йофем. При тому він сказав собі, а також певно й от. Петлюрі: складаючи договір з Світами, ми «не робимо ніяких міжнародних умов, скермованих проти України», а лише з самою Україною, заступленою наразі урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки. Так на тому і скінчилось. *І ні от. Петлюра, а ні його уряд не запротестував був прилюдно проти по-*

дібної інтерпретації договору, а значить погодився на неї. Чи зрозуміли, бодай, тоді наші дипломати різницю між поняттями — Україна, Українська держава і український уряд?

В Ризькому договорі Польща знов, і з таким самим легким серцем, признала засаду самовизначення, а рівно й «незалежність України». Московська делегація на чолі з Йофем, що репрезентувала Російську Соціалістичну Федеративну Республіку і що мала мандат заступати також і Україну, підписалася під тим признанням. *Дивна самостійність під Совітами, коли Україна не має навіть свого власного представництва при переговорах, де важиться її доля.* А все ж Польща на це пристала, бо чиж могла вона собі побажати ліпшого представництва, щоб порозумітися остаточно про розділ України, започаткований Варшавським договором?

Територіяльні пункти Ризького договору, арт. 2., встановлюють кордон між Польщею і Совітами, який проходить менше-більше, де і кордон усталений у Варшаві, і залишає Польщі 140.000 кв. кіл. української території, заселеної 7—8 мільонами українців. Так то російська соціалістична дипломатія, що взяла під свою опіку Україну, подбала про інтереси Української Нації й перевела в життя засаду самовизначення. І після цього більшовики мають одвагу горлати про «оборону покривджених і пригноблених!» *Совіти в Ризі нічого не згадали про Галичину, хоч і мусіли знати, що вона є частиною України фізично, національно й політично.* Чи ж акт 22. січня 1919. р. не зєднав Галичину з В. Україною в одне державне тіло, якого ризи ділилося в Ризі? І аж дивно, як то новоявлені заступники українських національних інтересів і гідності застеріглися в арт. 11. проти видачі полякам трофеїв, забраних українськими арміями під час українсько-польської війни 1918—1921. Чи не тому, що самі з тих трофеїв нічого не мали?

Ба, поляки, хоч і «переможці», а не тільки «союзники», як це було в 1920. р. з українцями, мусіли осібно арт. 3. «зріктися на користь України й Білорусі всіх прав і претензій на території на Схід од кордонів, усталених арт. 2». Правда, в дальших уступах, напр., арт. 11, знов надбуємо згадку про «території Польської Республіки з 1772. р.», але вже без надання їм якогось політично-правного значіння, лише для означення околиць. Одначе «старе Королівство Польське», що включило б і українські землі, виступає ще в пунктах, що стосуються до визначення польської національності, і набирає деякої політичної ваги. Як бачимо, і тут, у Ризі, *поляки, навіть зрікаючися своїх історичних кордонів, мусіли були про них згадати і ствердити їх.*

В арт. 7. сказано, що дві сторони признають за особами чужої національності, приналежними до одної з тих сторін, коли б ті особи опинилися б на території України чи Польщі, «всі права вільного розвитку культурного, мовного й релігійного». Знов ніби взаємність на шкоду України, але яка дає хоч право Радянському урядові заступатися за українців під Польщею. Та ні, бо ж поняття національності в попереднім арт. точно визначене як поняття юридичне, а не етнологічне, як факт державної приналежності. Тим арт. *Совіти впрост піддурили легковірних українців*, які собі і справді подумали, що більшовики мають право і будуть заступатися за галичан, волиняків і холмщаків. Як знаємо, того ніколи не було, бо Совіти щодо цього шильно й сумлінно додержують Ризький договір.

Зіставляючи два акти, помічаємо, що вони скроєні на оден копил і є польським витвором. Бо ж Польща була паном положення в Варшаві і Ризі. Треба признати, що Ризький договір не є такий дошкульний для України зі згляду *національно-державного*, як Варшавський. Коли у Варшавським визнано лише право українського народу на свою державність, то в Ризьким уже факт незалежності України, але знов не саму Державу. В Ризьким арт. 5 застерігає невмішування Польщі у внутрішні справи України, і вже нема й мови про польських землевласників. Навіть справа оборони національних меншин у Ризьким договорі, хоч як зле стоїть, всеж виглядає ніби менш шкідливо, як у Варшавським, де зовсім не означено поняття національної приналежності і де під народність польську та українську можна підтягти всіх, хто так означає свою національність. А це є дуже некорисним для України. Ба, навіть українська мова є більше пошанована в Ризьким договорі, бо український текст його має силу наряду з польським та російським. Але *все це факти дрібного значіння і, річ очевидна, ніяка заслуга більшовиків*, бо вони впливають із обставин, од волі соціалістичної делегації в Ризі незалежних.

Важніше є те, що *зречення українських земель на користь Польщі є основним предметом обох договорів.* Але в Ризьким, замість потвердження історичних прав і кордонів Польщі, в остаточнім рахунку бачимо занехання їх, хоч і не без деякого вагання з боку Польщі. Річ очевидна, що наколи юридично в Ризі була заступлена і Україна, то це сталося на жадання Польщі, яка хотіла зайвий раз нагадати про свої права на історичні землі, а рівно, щоб дати собі раду з Варшавським договором, який забороняв їй робити якісь умови, скермовані проти України. Цим разом вона удруге обкраяла Україну ніби не в спільці з Соціалістичною Росією, але в порозумінню з радянським урядом. Тим способом українцям, які бажать заколисати себе пісенькою про польсько-українську льояльність, дано можливість спати спокійно.

В цілому ці два акти є страшною поразкою української національно-державної справи, і вони ще довго тяжитимуть прокляттям над нею, як історичний прецедент і як політичний дурман, що розкладає хитливіщі елементи нашого народу. Наслідком Варшавського договору був Ризький, обидва вони є двома боками одної і тої самої медалі. Безперечно, поляки, домагаючися територіяльних уступок од Совітів, мусіли були покликатися на Варшавський договір. Цей останній став зразком для другого. І нині при неофіційних розмовах, напр., у Женеві, поляки виправдують Ризький договір тим, що він лише *повторює угоду з національним урядом України.* А на будуче ці обидва договори мають фігурувати ще в наших пересправах із поляками і в розмовах із чужинцями, наколи ми завчасу не забемо в них осикового кола. На доказ, що поляки тримають напоготові Варшавський договір, укажемо на їх підтримку уряду УНР, що є ніби спадкоємцем Директорії. Факт підписання й підпирання його певними наддніпрянськими політиками, на нашу думку, не дає, зокрема наддністрянам, особливих мотивів нарікати. *Ті договори кривдять не якусь частину України, але її цілу, а властиво — справу української державності.*

Проф. О. Мицюк.

Перші спроби аграризації жидівства (1807—1827)*).

1. Основне джерело прожиття жидівства Європи. 2. Суперечність соціальної структури жидівства. 3. Проекти навернення жидів до хліборобства. 4. Відношення до них жидівської opinii. 5. Перші жидівські трудові колонії на Україні; що сприяло їх появі і задержанню; їх кількість і стан. 6. Поява нетрудоного, великого жидівського землеволодіння. 7. Аренди маєтків (і крестенцій) та оброчних статтів (і пропінация); відношення до них в українських народних піснях. 8. Відношення до жидівської справи декабристів.

По розділах Польщі скупчене у ній жидівство опинилося під трьома, новими для нього, державами — Австрією, Німеччиною та Росією — й почало емігрувати, з одного боку, на схід — на Лівобережну і Степову Україну, а з другого, на захід — до Німеччини, звідти головно до Англії і Америки. Скрізь, навіть і по інших державах Європи, його основним заняттям було посередництво в найрізноманітніших формах; як що жидівство і брало участь у виробничих процесах, то дуже незначну і знова таки в ролі головне посередників, а не безпосередніх виробників.

У Франції (1809. р.) з посередництва жило 95,9%, а від ремесництва, хурманства й поденництва всього докупи лише — 2,9%. В Австрії, навіть у Відні, на 1804. р. з посередництва жило жидів 75% (банківництво, розмін грошей, великій і инший гандель та шинкарство), а з ремесництва тільки 6,3% та з фабричної праці — 1,6%. В Галичині на 1820. р. участь жидів у посередництві обраховують (Лещинські) на 75%, зокрема великі торговельні фірми були в жидівських руках — на 81,3% від усіх великих фірм; у виробництві воно бере участь головне як підприємці для виробу засобів прожиття — в його руках винокурство, пекарство і м'ясництво, з перекладанням при тому фізичної праці на наймитів; на другім місці стоїть виріб одягу. Вже тут помітна та риса, яка стала традиційною на ціле наступне століття, що жид-ремесник тримається тих ремесничих фахів, які вказують як найменше механізуючої тенденції; а це тому, що механічно-фабричне виробництво не терпіло шабашу перед суботою (Sonabend) і святкування субот (Sabat) поруч із неділями, а звідси і засовується, чому нині жидів не бачимо поміж фабричними робітниками, а особливо в текстильній і метало-обробній великій індустрії, що їх раніш од інших промислових галузів просякла механізація. В Баварії в 1819. р. від посередництва жило 90,2% всього жидівства, а від ремесла, хурманства й поденництва докупи 3,9%. В Пруссії на 1816. р. з торгівлі, кредиту і инш. нетрудових способів одержувати зиск жило 87% всього жидівства, з ремесла 7,6%, зі сільського господарства 0,5%; в Познані жидівство виступає посередником-скупщиком у хатній системі капіталістичного виробництва, напр., скуповану від селян шерсть жиди передавали на борг ремесникам, не жидам, а в погашення боргу брали від них готовий продукт. Цей одіозний рід підприємства, який прибрав у літературі назву «sweating system» — система витискування поту з робітника — в жидівських руках був зброєю до такого визиску нежидівської людности, який можна прирівняти хіба до шинкарства на Україні. По сімох губерніях України (Київщина, Катеринославщина, Полтавщина, Херсонщина, Таврія, Волинь і Поділля) на 1818. р. од купецтва і дрібно-торгівлі жило 86,5% жидівської людности, а від ремесла — 12,1%. На Литві й Білорусі (Могилівщина, Вітебщина, Гроденщина, Минщина, Курляндщина і Білосточчина) на той самий рік жило з купецтва і дрібного гандлю 86,6% жидів, а з ремесла — 10,8%. Живучи в селах, жидівство майже виключно торгувало. По селах Німеччини на початку XIX. в. жило колю третини всіх жидів і тільки те й робило, що торгувало або провадило гандель грошима. На Минщині (Білорусь) у 1808. р. 90,6% жидів, що мешкали по селах, займалося торгівлею, і тільки 0,8% — ремеслом. Загалом на початку XIX. в. не менше третини жидів Польщі, України, Литви, Білорусі і Галичини жило по селах, з того числа колю ¼ торгувало горілкою (шинкарство), а решта жила

*) Ця стаття проф. О. Мицюка це другий розділ з його довшої праці п. з. «Аграризація жидівства України», яка вийде у нас окремою книжкою. Перший розділ був друкований у «Розбудові Нації» ч. ч. 1—2 1931.

з торгівлі й ріжного роду гандлю.¹⁾ Принципом торгівлі в них було: не обманеш — не продаш; а своєрідним типом посередництва були аренди, де визискувано і виробника (субаренди й ин.), і споживача. Безпосереднє трудове хліборобство не знало жидів.

І той факт, що принаймні 5/6 всього жидівства жило з посередництва, та ще в його найбільш паразитарних формах, як шинкарство, аренди й випадкові гешефти, поруч із релігійними особливостями, дав привід усім урядам, що під ними опинилися колишні польські жиди, «розглядати соціальну структуру жидівської людности, як неморальну, як таку, що стоїть у гострій суперечности до цілого, що їх оточує, ділового світу, як явище виключне, шкідливе і для людности, серед якої вони проживали, і для самих жидів».²⁾ Уряди вживали щодо жидів ріжних заходів, іноді дуже суворих; одним із найрадикальніших, а разом із тим і найгуманішим, була спроба навернути жидів до хліборобства.

Уперше хотів це перевести ще польський уряд перед вправою самостійности Польщі. Польська конституція 1775. р. заохочувала жидів до хліборобства, а державні діячі Польщі між 1780.—1792. р. р. висунули аж чотири проекти реформи побуту жидів, щоб навернути їх до хліборобства; але сейм не ухвалив ніодного. Австрійський уряд у 1790. р. заборонив був жидам жити по галицьких селах, за виїмком тих, які вже жили з хліборобства або ремесництва, переселятися жидам до Галичини і набувати землю дозволяв під умовою, що вони особисто провадитимуть хліборобство, а переселення зроблять на власний кошт. Зусилля уряду дали дуже незначні наслідки: на цілу Галичину повстало тільки 836 жидівських сільських господарств.³⁾ Пруський уряд підчас окупації Варшавської, Каліської, Білостоцької і Лодзінської губерній подав на час 1802.—1808. р. р. цілий плян грошевих нагород за навернення жидів до продукційних занять у хліборобстві й ремеслі, нагород і тим фаховим господарям, що певну кількість жидів навчилиб якогось виробництва, і тим жидам, що чогось од християнських господарів та майстрів навчилися; той плян переводили в життя, але теж із дуже незначними вислідами. Найбільше аграризацію жидівства переводили в б. Росії.

«По прилученні Західнього Краю до Росії», пише *Фундуклей* у 1852. року, «жиди не змінили попередньої своєї системи витягування зиску з праці других, не виробляючи самі нічого»,⁴⁾ — тому з місцевостей масового жидівського оселення до російського уряду стали надходити численні скарги на визиск селянства жидами-орендарями та шинкарями. Бажаючи охоронити селян-християн од визиску жидів, уряд організовує спеціальний «Комітет щодо жидівських справ», який і виготовив, видане у 1804. р. «Положення для євреїв»;⁵⁾ з цього «Положення» й починається російське законодавство щодо жидів, яке має характер опіки, з метою перевиховати, а по змозі й асимілювати жидів. Згадане «Положення» (§ 34), починаючи від 1. I. 1807. р. в губерніях «Малоросійських» і «Новоросійських», а з 1. I. 1808. р. і в решті губерній Степової України, забороняє жидам мати по селах, посітках і понад «битими шляхами» аренди, шинки, корчми й постійні двори, рівно ж забороняє їм продавати по тих сільських місцевостях горілку, а навіть жити в них. Тим однімалося від жидів шинкарство-орендарство, — «промисел, хоч і далеко не почесний — каже Дубков, — але який годував майже половину всього жидівського населення.»⁶⁾ Ізолюючи таким способом село від жидівського елемента, законодавець

¹⁾ J. Lestschinsky, та сама праця, 32 В., Н. 2, 1930, ст. 573 і далі.

²⁾ Там таки.

³⁾ M. Stoeger, «Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft», Lemberg, 1833, S. 155.

⁴⁾ Ів. Фундуклей, «Статистическое описание Киевской губернии», ч. I, С. П. Б. 1852, стор. 255.

⁵⁾ Полное собрание законов, т. XXVIII, від 9. XII 1804, № 21547.

⁶⁾ Дубков, «Новейшая история еврейского народа», т. I, 1923, ст. 261.

разом із тим дбає про те, щоб, виселене до міст і містечок, жидівство якось скермувати до продукційної праці на землі, яка б самим жидам давала можливість прожити і зменшила до них антипатію християн, а державі заселення просторих і слабо заселених степів Новоросії, відібраних од Запорозжців. Для цього те «Положення» в черті осілости 1) проголошувало хліборобів із жидів вільними від кріпацтва (§ 12); 2) надавало жидам право: купувати незаселені⁷⁾ землі; продавати їх, заставляти, дарувати й заповідати у спадщину (§ 13); 3) також право оброблювати землі найманою працею (§ 14); 4) орендувати землі дідичів (§ 16); 5) оселюватися на казенних землях (§ 17), для чого адміністрація призначила понад річку Інгулець на Херсонщині на початок 24.000 десятин; 6) звільняло оселенців-жидів на 10 років од будь-яких податків, крім земських повинностей, після цього речення жиди прирівнювалися в податковім відношенні до селянства (§ 18 і 19), і нарешті 7) жиди-колоністи одержували позику на початкове устаткування їх господарства (§ 18), яку уряд призначив у 250 рублів на родину: на збудування хати (100 р.), придбання пари волів (55), корови (25), воза і плуга (15) решту на харчові й т. п. потреби. Першим колоністам жидам — і так до 1823. р. — нарізували на кожну душу за-дурно по 15 дес. землі.

Щойно наведені, надані жидам законодавчим і адміністративним порядком, права відкрили широчезні перспективи для їх аграризації. Колиб їх жиди були використали, то нема сумніву, що на степах кол. Запоріжжя повстало б згодом жидівське хліборобське царство, про що, по погромах 1880. р. р., стали мріяти сіоністи, маючи на увазі Палестину, а по тому економічному погромі, що його призвела жовтнева революція, вже і несіоністичне жидівство, звернувшись, за-пізно, до тих таких степів південної України. Але до намірів російського уряду переселяти жидівську людність на вільні землі, яких було тоді подостатком, виховане на Талмуді і просякнене специфічною побутовою традицією, тогочасне жидівство у своїй масі поставилося негативно. В жидівській психології закорінився був погляд, що хліборобство — це не жидівська справа. «Жиди так звикли протягом століть жити з торгівлі горілкою по корчмах і селах» — писав тоді жидівський інтелігент С. Фін, — «що їм здавалося, що, трапляючи цей заробіток, вони втрачають джерело існування, з другого боку — хліборобська праця була їм цілком чужа; вони відвикли від неї протягом того часу, коли вона була їм заборонена законом країни... Вони не вірили, що хліборобство може бути для них надійним джерелом існування».⁸⁾

«Положення» 1804. р. загрозило видаленням із сіл — Литви, Білорусі та Правобережної України — загалом понад 60 тис. жидівських родин, все ж до хліборобства звернулося дуже невелике число жидів. В 1807. р. 294 жидівські родини (1951 душа), з числа найбідніших, що були тягарем для місцевих кагалів, прибули на Херсонщину і заснували тут у 50 верстах од м. Берислава, перші чотири жидівські хліборобські колонії: Бобровий Кут (де оселилися могилівці), Ізраїлівку (чернигівці), Сейдеменухи та Добре. Непідготованість і непристосованість жидівських поселенців до нового для них способу господарювання відразу виказалася в повній мірі. Поставити собі хату самі вони не вміли, реманент купували невдало, а з набутих не вміли поводитися, від чого він швидко псувався, сіяли на нерозораній цілині, засівали або дуже густо, або рідко, не вміли жати стигле збіжжя або давали йому перестояти, перевозили без потрібної обережності, невчасно молотили й очищали не так, як місцеве селянство,

⁷⁾ Цим унеможливлено жидам володіти кріпаками-християнами.

⁸⁾ Наводжу за С. Я. Боровим, «Еврейская земледельческая колонизация в старой Росии». М., 1928, ст. 36.

від чого частина хліба марно пропадала, з посіяної чверті зерна ледви збирали на насіння. По третьому році свого господарювання на землі жиди колоністи ще не знають, як що почати й як кінчити, і цю недосвідченість констатує начальство і приватні спотерігачі, і самі колоністи.

Доглядач німецької колонії Девельдеев, отглянувши жидівські колонії, писав у 1811. р.: «Хотя евреи для поселения и вышли въ родѣ земледѣльцевъ, но въ дѣлѣ их малѣйшаго понятія не имѣють».⁹⁾ Інший спостерігач праці жидів на землі в першій чверті XIX. в. писав: «Обробляють вони хліб кепсько. Бачити як вони орють, — це сміху «достойно». Коло волів, запряжених до плуга, стоїть купа жидів, кожний кричить, кожний поганяє... Плуг рушає з місця і плигає на всі боки поверх землі. Жиди, не вмючи його направити, щоб загрузити його, сідають на плуга й перекидаються. Кінчається все це тим, що приходить кілька жидівок, кожна має в руках по пончосі, та хатними теревенями й розважають всю чесну кумпанію, а волів тим часом нікому й на думку не спаде випрягти; ось так і день мине...»¹⁰⁾ «Ми, жиди, народ не привичаний до хліборобства, займалися завжди, ще з часів премудрого царя Давида, іншими промислами», — стояло в одному з подань піонерів жидівського хліборобства, сейдеменухських поселенців. Недосвідченість наша, відсутність поблизу осель, де б можна було повчитися, примусили нас наймати людей... Траплялося, купимо зерно, але не вміли змолоти муки, зерно варили чи товкли його в ручних ступках та так і йти».¹¹⁾

Наймати сусідніх селян собі в поміч і для того, щоб повчитися від них, був одним із виходів, але здебільша жиди-колоністи зверталися до інших. Багацько з них знали якесь ремесло, а на ремесницьку працю по тодішніх степових містах, що саме починали розростатися, по християнських селах і поміщицьких садибах був добрий попит. Наслідком цього ліпші робітничі сили колоністів, полишаючи в колоніях свої родини, поступнево відпливали на сторонні заробітки, роблячи з сільського господарства якесь побічне, навізане їм обставинами, заняття. Наприклад, розслід 1815. р. виказав, що з 3141 члена жидівських колоній було на заробітках поза колоніями, здебільша на ремесничій праці, аж 1627 душ! Урядові, що дав жидам-колоністам землю, пільги і грошеві позики, це не могло подобатися. І ось у місцевої влади повстає сумнів, чи вийде щось із того цілого задуму, і генерал-губернатор Новоросії, відомий Рішеле, в 1810. р. тимчасово припинив був нове переселення жидів до степів «доки не буде випробований їх нахил до хліборобства».

Та приплив той і без того мусів був спинитися з 1809. р., коли на якийсь час знято зоборону проживати жидам по селах — безпосередню причину виходу перших жидівських партій на землю. Легко було видати «положення» 1804. р., що мало на меті видалити з сіл жидівство, та не так просто було той припис здійснити в відношенні до 60 тис. родин, і на практиці це показалося нездійснимим. Там, де й коли (1808. р.) роблено натиск на жидів, щоб їх виселити, то вони переїзджали тільки до ближчих міст і містечок, де й «Положення» 1804. р. все ж полишало жидам право продавати горілку (§ 40), хоч і з умовою, що жиди ніколи не сміють продавати горілку селянам набір (§ 41); а ще сенатський указ 14. III. 1811. р. дозволяв був жидам брати горільчани одкупи і по казенних селах черти осілости, себто, улюблена сфера жидівської діяльності знайшла ще собі й нової форми. Наслідком указаних причин по 1810. р. число жидів по колоніях аменшилося, хоч самих колоній більшало. В 1810. р. було всіх жидівських колоній на Херсонщині 6, у них нараховувано 602 родини (3809 д.). В 1812. р. було колоній 8, у них — 588 родин (3271 д.), в 1815. р. — 9, у них — 612 родин (3611 д.). Назверхній вигляд жидівських колоній відповідав цілій їх господарці: майже всі хати були непокриті (без дахів), дворів при них не було, оторож ніде не було видно.

Колоністи впрост признавалися, що вони мали намір, користаючи з пільг, плекати худобу, торгувати нею по ярмарках і майструвати по

⁹⁾ Никитинъ, «Евреи-земледѣльцы», 1887, ст. 49.

¹⁰⁾ Стаття А. Пішчевича в «Кіевск. Стар.», січень 1884, ст. 129—30.

¹¹⁾ Никитинъ, там таки, ст. 56.

містах, а землю обробляти наймитами; але вони зовсім не сподівалися, що їх будуть примушувати безпримінно самим працювати коло землі.¹²⁾ Заходившись з такими намірами коло сільського господарства, не дивно, що самі кольтоністи-жиди й через 5 літ ще не вміли добре сіяти, косити й молотити, що й через 8 літ у кольтоніях обмаль підіймали новини, а раз зоравши, сіяли на тім кляпті підряд аж до виснаження землі; тому їм все не вистачало свого хлібу для річного прохарчування. Та ще жидівські жінки ухилялися від будьякої участі в польових роботах, навіть од прядла й ткацтва; перешкоджали хліборобству і жидівські свята, ригористично додержувані. Закони Моїсея, а потім правила Талмуду мають на собі відбутку кліматичних, ґрунтових і взагалі господарських умов у Палестині. Деякі з головніших і найдовших жидівських свят у Палестині збігаються з добами року, цілком вільними від сільсько-господарських робіт, а в умовинах українських степів вони припадають саме на гарячу хліборобську пору: саме на березень та вересень місяць, що приносить величезну шкоду господарству жидів-кольтоністів. Все це створює серед жидів на 1815. р. масове стремління вирватися з кольтоній, де власних інвестицій вони не зробили, землю ще ціннили тоді дуже низько (яких 10 карб. за десятину), та й числили її за ними не на основі права власності, а тільки користування, а тим часом наближався кінець пільг, платіж податків і сплата позик на оселення. В кольтоніях ніщо їх не вязало з накиненим їм осоружним «не жидівським заняттям», а тут саме знято заборону проживати в місцях старого їх осідку, і вони могли повернути до попередніх своїх «промислів», особливо до улюбленої ними продажі горілки.

Щоб позбавитися навісного хліборобства, жиди-кольтоністи уживають всіх можливих заходів. Насамперед вони намагаються дати докази своєї непридатності до хліборобства взагалі. Всі скрізь скаржуються, що «Богу не вгодно, щоб вони працювали коло землі, коли він ні разу їх не вщастливив гарним урожаєм», що вони не мають, потрібних для тяжких польових робіт, фізичних сил, а тому до них і не придатні. Коли ж у поодиноких кольтоністів господарство почало більш-менш налагоджуватися, то це викликало нарікання решти жидів-кольтоністів, бо ж це могло дати доказ придатності жидів до хліборобства, а тим унеможливити їм одход од землі. Нарікання те могло перейти в «херім», себто, страшне прокляття, що тягне за собою загальне призирство, відлучення від синагоги, бойкот, позбавлення довірря, вилучення з торговельних актів і т. д.¹³⁾ Засвоївши собі таке поступовання, жиди-кольтоністи звертаються за підтримкою у справі звільнення їх од хліборобства до зїзду жидівських кагалів 1815. р. з цікавою специфічною аргументацією. Вони скаржилися, що хліборобству перешкоджають довготривалі річні жидівські свята саме під час найпотрібніших робіт, у березні й вересні, що з-за хліборобства молодь не може навчатися релігії і (Моїсеевого) закону, та висловлюють погляд, що жид-хлібороб тільки наполовину жид. Одночасно клопочуться перед урядом, щоб їм дозволив покинути землю й вернутися в «первісний стан». В однім проханні (на імя кн. Голіцина) вони вказували, що «хліборобство — це просте заняття, до якого скрізь на світі звертаються тільки такі люде, які не здібні до занять, що потребують вправленого розуму, а тому

¹²⁾ Никитин, стор. 93.

¹³⁾ Никитин, стор. 94.

перевід їх у стан, що має імя чорного народу-хліборобів, не доцільний, а що вони більшу користь можуть принести, коли будуть торгувати.¹⁴⁾

Одначе уряд не пішов на ліквідацію своєї ідеї, а з тим і жидівських кольтоній. Натомісць 25. III. 1817. р. засновується «Общество израилевських християнъ», для вихрестів жидів, які мали право селитися на казенних землях; та з того, як побачимо далі, не багато, що вийшло; 22. IV. 1820. р. заборонено жидам-кольтоністам передержувати «бродяг»-християн. Тогочасні херсонські степи були ще дуже глухі, туди втікали збігли кріпаки і салдати-дезертири. Щоб скорше заселити Новоросію, уряд, ще в першій чверті XIX. в., мовчазно признавав, так би мовити, фактичне право переходування (droit d'asile) тих втікачів по поміщицьких і казенних селах, і кольтоністських оселях.¹⁵⁾ Ті «бродяги» за своє гостинне переховування віддячували жидам-кольтоністам стараною звичною для них хліборобською працею, сприяючи господарському успіхові поодиноких жидівських родин. Заборона передержувати втікачів була початком заборони виужиткування жидами взагалі праці християн і одночасно примусом для жидів-кольтоністів провадити своє господарство таки власною працею, чого, одначе, не можна було допильнувати.

По голодному 1821. р. в Білорусі російській уряд знов звертає увагу на дуже велику шкоду від перебування жидів на селах «не тільки Білорусі, але й по інших губерніях, що прилучені від Польщі», та засновує комітет «для лучшого устройства евреевъ». ¹⁶⁾ Указом 11. IV. 1823. р. наказано розпочати здійснювати, передбачене «Положенієм» 1804. р., виселення жидів із сіл білоруських губ. — Могилівської та Вітебської, і на 1. I. 1824. р. виселено з сіл тих губерній понад 20 тис. душ жидівської людности;¹⁷⁾ з 1825. р. намірялися поширити те виселення й на решту губернії, але тим часом у тім самім році вийшли укази про видалення жидів із сіл 50-верстної прикордонної смуги.

В 1823. р. уряд зробив офіційний огляд уже існуючих кольтоній. Їх знайдено в невідрадному стані не так наслідком природних причин: засух, неврожаїв, падежу худоби, як наслідком соціяльних. Жиди-кольтоністи до хліборобства і фізичної праці не мали охоти. Більше схилялися до торгівлі чи ремесла, для того відлучалися з кольтоній, коли їхню землю обробляли наймити за гроші чи за борги. Ще частіше землю здавали в аренду під випас, а своїх волів давали внаєм. Жидівське жіноцтво до хліборобства мало «отвращеніє»; за виходу заміж батьки молодої укладали з майбутніми зятями-кольтоністами умову, щоб по шлюбі вони не примушували жінок ні до тяжких польових робіт, ні навіть носити воду, обмазувати хату, а щоб для того наймати робітників.¹⁸⁾ Знайдено, що кількість орної землі під кольтоніями була до всієї площі в пропорції 1 : 17. Розсортувавши людський матеріял, приблизно половині дозволено відійти з кольтонії, і вони не вернули назад до Білорусі, а розпорошилися по містах і селах південної України. На їх місце стали нові переселенці з Білорусі, загалом 130 родин, яким, як і взагалі всім новоселенцям по 1823. р., вже нарізано по 40 дес. на родину. Полишеним у кольтоніях старим кольтоністам, зважаючи на їх скрутний стан, у 1826. р. пільгу від податків продовжено ще на пять літ, а повернення в казну боргу на устаткування, як і данцігським німецьким кольтоністам, відрочено ще на 30 літ; але в 1827. року вийшла загальна заборона жидам приймати в себе на послуги наймитів-християн.¹⁹⁾ Це примушувало жидів-кольтоністів провадити свої го-

¹⁴⁾ Там таки, ст. 93—94.

¹⁵⁾ Багал'вій, «Колонизація Новор. Края», «Кіев. Стар.», 1889, кн. V—VI sc. 476.

¹⁶⁾ Полн. Собр. Зак., т. XXXVIII, № 29443.

¹⁷⁾ Виселюваням надано право селитися на вільних поміщицьких землях тих самих губерній.

¹⁸⁾ Никитин, ст. 142.

¹⁹⁾ Полн. Собр. Зак. Рос. Импер., собр. II., т. I., № 736.

сподарства трудовим способом, проти чого все ж іноді хитрували. За рік перед виданням цього закону, в 1826. р., в 8 жид. кольоніях Херсонщини нараховувано 714 родин (4393 душі), з яких із сільського господарства жило тільки 411 родин. (В дуже незначному числі стрівалися жиди-хлібороби і в Південно-Західньому краї, напр., на Київщині жидів-хліборобів — принаймні за статистикою (*Фундуклея*), коли не справжніх — нараховувано в 1810. р. — 1400 душ обох полів, у 1811. р. — 380, 1816. р. — 94, 1825. р. — 745). На 1. VI. 1827. р. з херсонських жидів-кольоністів без писемних «відов» проживало поза кольоніями 503 чоловіків і 349 жінок; це не лічачи тих, що перебували поза межами кольоній з дозволу. Напр., у кольонії Кам'янка на той самий час знайдено дома: 126 чол. і 234 жін. а на відпусці перебувало: в самовільній 114 чол. і 89 жін., та з дозволу — 59 чол. і 55 жін, разом відсутніх більше, ніж дома: 173 чол. і 144 жін. Цей обслід зроблено під час літньої пори, а тому постійне перебування під таку пору поза межами кольонії вказує, що понад половину кольоністів раховано такими лише на папері. Цікаво, що коли доглядач одної кольонії знайшов 66 її кольоністів у Херсоні та по етапу пригнав їх на землю, то все ж вони через кілька днів знов розбрелися і, здебільшого, знов опинилися в тому ж таки Херсоні. А проте поруч із відновленням з 1825. р. наміром видалити жидів із сіл повстала ще нова зовнішня обставина, що гнала жидів у кольоністи.

Замість рекрутів, жидівська людність давала державі грошеву платню; указ 26. VIII. 1827. р. обов'язок військової служби і для жидів завів натурою. На основі §§ 8.—12. рекрутського уставу 1827. р. стали брати в рекрути й малолітніх жидів од 12—18 літ, яких потім одсилали в кантоністи, а там наворачали на православну віру; але жидів-кольоністів і їх дітей, із часу фактичного їх оселення на землі, звільнено від рекрутської повинності на 50 літ;²⁰⁾ правила про рекрутську повинність жидів-кольоністів 1829. р.²¹⁾ вказували, що пільгою будуть користуватися ті, які не лише зачисляються, але протягом двох років розпочнуть і справді господарювати. Щоб уникнути страшної на ті часи військової повинності, жидівські родини, маючи на черзі рекрутство, кваліфікувалися записуватися в кольоністи. Ті самі правила 1829. р. передбачали нагороди жидам-поселенцям за успішне ведення сільського господарства: в перший раз давано срібну медаль на блакитній стрічці, а подруге — золоту; відзначених такими нагородами звільняли від кари на тілі та відбуття деяких тяжких повинностей. На цім законодавстві кінчається перший період у житті жидівських кольоній Херсонщини. Війна з Туреччиною 1828. р., що саме наспіла, а швидко потому польське повстання 1831. р. примусили російський уряд на якийсь час забути про жидівські кольонії

Згадане «Положення» 1804. р., що відкривало перспективи для трудової жидівської кольонізації, давало можливість аграризації жидівської людности в черті осілости і способом купівлі ріжних завбільшки незаселених земель та їх аренд. Статистичних даних про розвиток нетрудового жидівського землеволодіння і нетрудових аренд на час 1807.—1827. р. не можна знайти, але факти купівлі, а особливо арендування маєтків, мали місце в широких розмірах.

²⁰⁾ Там таки, т. II, 26. VIII. 1827., № 1329.

²¹⁾ Там таки, т. IV., 24. VII. 1829., № 3034.

«Січ», перейменовану в с. Покровське, Катерина II., разом із 200 тис. десятин землі, подарувала ген.-прокуророві кн. Вяземському, а спадкоємці його всю ту землю 200 т. дес. «продали жидові Штігліцові, що зробився колезьким асесором та нажив потрібну суму грошей од держання на відкупі соляних озер у Таврії. Таким чином Штігліц зробився найбільшим у тім краї поміщиком.²²⁾

Про арендування ж земель жидами маємо таке свідоцтво з першої половини XIX. в. для Київщини: «За польської влади і деякий час за російської» — каже *Фундуклей* — «вони були справжніми господарями по дворянських маєтках, з яких багацько держали в повній аренді чи за певну платню, чи в рахунок погашення зроблених ними поміщикам позик, на основі традиції і інших прав чи умов».²³⁾ Щойно сказане в повній мірі можна віднести й до Поділля та Волині, як і до білорусько-литовських губерній. Якими «справжніми господарями» були жиди в поміщицьких маєтках прилучених од Польщі дев'яток західніх губерній (у тім числі Київщини, Поділля та Волині), до речі, показує інститут крестенцій, себто, забірання на одкуп зиску в населених поміщицьких маєтках од оброблюваної кріпаками селянами землі.

Сенат звернув увагу, що віддача поміщиками жидам маєтків із селянами під назвою крестенцій фактично є передачею володіння не лише маєтками, але й селянами. Крестенція являла собою запродаж поміщиком усього майбутнього врожаю на його, засіяних руками кріпаків, полях жидові, який збирає посіяний селянами хліб, а також і сіно; робить руками кріпаків збір врожаю, гарманування, возку до винокурень, які є теж в аренді жидів, доручає кріпакам догляд за волами, що поставлені на годівлю, крім всього цього, кріпаки мусіли давати жидам робітників і підводи; і жиди вповні такими маєтками розпоряджають, «и кь услугамъ людей и крестьянъ содержать», себто, користуються панщиною. В 1813. р. сенат підтвердив, що жиди ні під якими назвами «деревнями и крестьянами помещичьими» володіть не можуть. Але в 1816. р. виявилось, що всупереч законам і роз'ясненню сената в західніх губерніях жиди все таки володіли селянами на основі умов із поміщиками, під назвою заарендування крестенцій, роблячи умови хатнім способом; в одній тільки Литовсько-Гродненській губ. 46 жидів мали у своїм володінні 19.438 душ обох полів. 20. XII. 1820. р.²⁴⁾ указ постановив — до володіння маєтками з кріпаками жидів ні під якою формою не допускати; а все ж система крестенцій фактично продовжувалася аж до 1840. р. Так само брали жиди на одкуп у населених поміщицьких маєтках і платежі, що належали з селян поміщикам, і відомі під назвою чиншів і данів.

Отже, жидівське арендування маєтків не тільки завжди мало нетрудовий характер, але було природою своєю специфічно посередницькою економічною категорією, на підставі якої жид-одкупщик вибирав із кріпаків як-найбільше оброку і частину його полишав у свою користь. В якійсь мірі, хоч і меншій, і зі змінами в формі розплати, жидівські аренди населених маєтків практиковані й по губерніях Лівобережної України і в Степовій. 22. X. 1825. р. вийшло загальне підтвердження, щоб поміщики своїх маєтків із селянами в аренду жидам не віддавали.

Коли заборонено жидам тримати маєтки на одкупах-аренді, разом із якими вони держали в аренді й шинки та інші об'єкти, то жиди виступали арендарями лише т. зв. оброчних статей. Головною статтею вважали «питейний промисел», себто, продаж горілки, або шинкарство, найулюбленіший із поміж репти жидівських фахів; додатковими при тім були: рибні лови, мостове, перевозне й інші збори, млини — тощо.

²²⁾ Багал'їй, «Колонізація Новорос. края», «Кіевв. Стар.», 1889, кн. V—VI.

²³⁾ Ів. Фундуклей, «Статистич. описаніє Кіевск. губ.», 1852.

²⁴⁾ Полное Собр. Зак., т. XXXVI № 27740 та XXXVII № 28501.

«Коли офіційні акти говорили — пише жидівський історик *Дубнов* — про «підтейний промисел» жидів по селах (в першій чверті ХІХ. в.), як виключне їх заняття, вони не точно означали об'єм сільських промислів жидів. Арендуючи право пропінанції в поміщика, жид держав в аренді й інші статті сільсько-господарські — молошну ферму, млин, рибні лови; потім він займався скушкою хліба у селян і продажем їм необхідних у господарстві товарів — солі, посуду, кіс, серпів, котрі привозили з міст. Жид звичайно був виноторговцем, лавочником і скупщиком. По шляху між містом і селом тягся ланцюг жидівських корчем чи постійних дворів, котрі в той час кінного сполучення були стаціями для проїзжих.²⁵⁾

Поміщицьке «право пропінанції», передаване в оренду жидам, у той час кульмінації кріпацтва і як феодалний пережиток, містило в собі й право поміщика-кріпостника заборонити своїм селянам уживати інші напої, крім тих, що продавалися по його шинках і корчмах. Тому жиди арендарі «звичайно виговорювали собі кінних об'їзчиків, щоб не дозволити селянам арендованого маєтку привозити собі горілку з другого маєтку, піших сторожів, нічні караули». Помимо цих вигід, що їх мав арендар за рахунок селян, рівно ж поміщики зобов'язувалися силами залежного від них селянства постачати дрова для опалу шинків і корчем, та кож і сіно, збіране селянами, й т. д. Проба, міра й ціна вина залежали фактично від арендарів, чим зловживали й що давало їм величезний зиск; купити горілки десь, а не від арендаря, ніхто з селян не смів, за те накладався штраф на користь арендаря; рівнож і молоти зерно на інших млинах, а не арендованих, селянам під загрозою штрафу заборонялося; нарешті, арендар ще виговорював собі, аби кожний тяглий двір відвозив на одній фірі продукти арендаря на віддаль 70 верст із поворотом без ніякої платні. Продаж горілки набір (кредит) фактично був дуже поширений.

«Цим способом» — каже *Фундуклей* — «жиди втягували селян у п'яцтво, до якого вони і без того мали нахил, вводили їх у несплатні борги і ставали, нарешті, власниками цілого їх майна... І що найдивніше, самі селяне ніколи не скаржилися на борги, в які втягали їх жиди по шинках, хоч і знали, що це строго жидам заборонено і що, доводячи про те до відома начальства, вони могли звільнитися від подібних боргів». «У цім відношенні — каже *Фундуклей* — у селян є деяке почуття честі, яке побуджує їх скорше вицент розоритися, ніж не заплатити за горілку випиту набір».²⁶⁾ «Всі майже корчми, шинки, харчевні по селах були — каже той самий автор — в руках жидів. Крім самих арендарів (содержателей), при них жили на різних послугах численні родини жидів, що всі годувалися за рахунок місцевих виробників. Спосіб шинкарювання жидів і їх хитрощі й обмани споживача, затягання його до п'яцтва і в борги, продаж набір за майбутній урожай, сплата їм боргів хлібом, худобою, знаряддям — тощо, довго були причинами великих злиднів для сільського населення. Всі здобутки його праці, саме майно його, майбутність родини, моральність, усе це було в руках жидів-шинкарів і залежало від їх сваволі»²⁷⁾

Повища характеристика улобленого жидами способу здобування засобів на прожиття в першій половині ХІХ. в., клясична для Київщини, в повній мірі відноситься й до цілого Правобережжя, а з невеличкими відмінками і до інших місцевостей України. Рівнож вона характеристична для перших двох чвертей ХІХ. в.

Не могли проминути економічного панування жидів над селянством України й нові укр. пісні про громадські справи. «Частіш всього», — каже *Драгоманів* — «жиди згадуються у піснях п'яницьких, бо жид арендар на Україні перш усього арендар шинку, котрий далі стає і банком, і

²⁵⁾ *Дубновъ*, «Новѣйшая исторія евр. народа», т. I. ст. 273.

²⁶⁾ *Ив. Фундуклей*, «Статистическое описание Киевской губ.», ч. II, СПб, 1852, ст. 191—194.

²⁷⁾ *Ив. Фундуклей*, там таки, ч. I, ст. 259—260.

пристановищем злодійства». В одній пісні розповідає жінка, що вона пила і довжок завинила:

...«Прийшов жид по довжок,
Беруть з хати п'ять ложок,
Прийшов по заплату
Беруть з хати ще й лопату»...

В іншій пісні заборжений селянин просить:

«Арендару-багатиру, будь на мене ласкав,
Візьми ж собі діти, жінку до неділі в застав,
Ох, арендар подобрів, взяв жінку з собою
Тепер мене оставив з дітьми сиротою»...

Або ось ще про арендаря:

«Чому село не весело? Арендар багатий! Через тебе, арендарю, Хожу не жонатий.	Чому село не весело? Арендарка вбрана! Через тебе, арендарко, Хожу не віддана».
--	--

В нових українських піснях, що припадають на період з 1764. по 1880. р., констатує *Драгоманів*, ніде не оспісуються жиди, як невірні..., то ж у неприхильности до жидів віра ні причім. Те підтверджує й той факт, що в піснях жиди фігурують не тільки поруч із панамі, але й з попами, — ось приклад:

«От так хлопці, як бачите,
Громада бідує.
Деруть пани, деруть жиди,
Ще й піп не дарує»...²⁸⁾

На першу ж чверть ХІХ. в. в б. Росії припадає поява революційної організації декабристів, і їх відношення до жидівського питання, загалом беручи, було негативне. В «Русской Правді» Пестеля говориться між иншим, що жидівська віра їх «запевняє, що вони призначені всі народи підбити», що равини мають необмежену владу над ма-сами, «забороняючи їм читання будь-яких книг, окрім Талмуда», що жиди чекають Мессії, який має їх привести до їх царства, і тому вони «уважають себе за тимчасових житців краю, де перебувають», звідси їх нахил до торгівлі й огида до хліборобства і ремесла, а тому що сама торгівля не може прогудувати великих мас, то в ній дозволені обмани й хитрощі, шкідливі для християн; нарешті, жиди уважають себе за упрі-вілійовану частину суспільства. «Русская Правда» передбачала два способи розв'язання жидівського питання: оден — ужити заходів для знищення жидівської окремішности, другий — допомогти всім жидам виселитися з Росії й завоювати в Азійській частині Туреччини подостатком землі за для організації там самостійної жидівської держави. Окрема була позиція декабриста Микити Муравйова, що стояв за надання жидам політичної рівноправности.

Осип Ростоцький.

Закарпаття.*)

Українське Закарпаття, ця найдалі висунена на південний захід заселена українським народом територія, поділена нині між двома державами — Чехословацькою і Румунією — таким способом, що до Румунії належить місто Мармароський Сигіт із

²⁸⁾ *М. Драгоманів*, Нові Укр. пісні про громад. справи, 1764—1880, Женева, 1881, ст. 112, 113, 119.

*) Ця праця є рефератом, виготовленим за програмою і під кермою проф. *О. Мицюка* для *Славянського Інституту в Празі*, на підставі обсліду сіл Чорноголови й Лютого в Карпатах; цей реферат рівнож відчитано в семінарі проф. *Мицюка* при «Українській Господарській Академії в Подєбрадах».

«Якщо офіційні акти говорили — пише жидівський історик *Дубнов* — про «пінтейний промисел» жидів по селах (в першій чверті XIX. в.), як виключне їх заняття, вони не точно означали обем сільських промислів жидів. Арендуючи право пропінатції в поміщика, жид держав в аренді й інші статті сільсько-господарські — молошну ферму, млин, рибні лови; потім він займався скупкою хліба у селян і продажем їм необхідних у господарстві товарів — солі, посуду, кіс, серпів, котрі привозили з міст. Жид звичайно був виноторговцем, лавочником і скупщиком. По шляху між містом і селом тягся ланцюг жидівських корчем чи постійних дворів, котрі в той час кінного сполучення були стаціями для проїзжих.²⁵⁾

Поміщицьке «право пропінатції», передаване в оренду жидам, у той час кульмінації кріпацтва і як феодалний пережиток, містило в собі й право поміщика-кріпостника заборонити своїм селянам уживати інші напої, крім тих, що продавалися по його шинках і корчмах. Тому жиди арендарі «звичайно виговорювали собі кінних обїздчиків, щоб не дозволити селянам арендованого маєтку привозити собі горїлку з другого маєтку, піших сторожів, нічні караули». Помімо цих вигід, що їх мав арендар за рахунок селян, рівно ж поміщики зобов'язувалися силами залежного від них селянства постачати дрова для опалу шинків і корчем, також і сіно, збіране селянами, й т. д. Проба, міра й ціна вина залежали фактично від арендарів, чим зловживали й що давало їм величезний зиск; купити горїлки десь, а не від арендаря, ніхто з селян не смів, за те накладався штраф на користь арендаря; рівнож і молоти зерно на інших млинах, а не арендованих, селянам під загрозою штрафу заборонялося; нарешті, арендар ще виговорював собі, аби кожний тяглий двір відвозив на одній фірі продукти арендаря на віддаль 70 верст із поворотом без ніякої платні. Продаж горїлки набір (кредит) фактично був дуже поширений.

«Цим способом» — каже *Фундуклей* — «жиди втягували селян у піяцтво, до якого вони і без того мали нахил, вводили їх у несплатні борги і ставали, нарешті, власниками цілого їх майна... І що найдивніше, самі селяне ніколи не скаржилися на борги, в які втягали їх жиди по шинках, хоч і знали, що це строго жидам заборонено і що, доводячи про те до відома начальства, вони могли звільнитися від подібних боргів». «У цім відношенні — каже *Фундуклей* — у селян є деяке почуття честі, яке побуджує їх скорше вцент розоритися, ніж не заплатити за горїлку випиту набір».²⁶⁾ «Всі майже корчми, шинки, харчевні по селах були — каже той самий автор — в руках жидів. Крім самих арендарів (содержателей), при них жили на різних послугах численні родини жидів, що всі годувалися за рахунок місцевих виробників. Спосіб шинкарювання жидів і їх хитрощі й обмани споживача, затягання його до піяцтва і в борги, продаж набір за майбутній урожай, сплата їм боргів хлібом, худобою, знаряддям — тощо, довго були причинами великих злиднів для сільського населення. Всі здобутки його праці, саме майно його, майбутність родини, моральність, усе це було в руках жидів-шинкарів і залежало від їх сваволі»²⁷⁾

Повища характеристика улюбленого жидами способу здобування засобів на прожиття в першій половині XIX. в., клясична для Київщини, в повній мірі відноситься й до цілого Правобережжя, а з невеличкими відміннями і до інших місцевостей України. Рівнож вона характерична для перших двох чвертів XIX. в.

Не могли проминути економічного панування жидів над селянством України й нові укр. пісні про громадські справи. «Частіш всього», — каже *Драгоманів* — «жиди згадуються у піснях п'яницьких, бо жид арендар на Україні перш усього арендар шинку, котрий далі стає і банком, і

²⁵⁾ Дубновъ, «Новѣйшая исторія евр. народа», т. I. ст. 273.

²⁶⁾ Ив. Фундуклей, «Статистическое описание Киевской губ.», ч. II, СПб, 1852, ст. 191—194.

²⁷⁾ Ив. Фундуклей, там таки, ч. I, ст. 259—260.

пристановищем злодїства». В одній пісні розповідає жінка, що вона пила і довжок завинила:

...«Прийшов жид по довжок,
Беруть з хати пять ложок,
Прийшов по заплату
Беруть з хати ще й лопату»...

В иншій пісні заборжений селянин просить:

«Арендару-багатиру, будь на мене ласкав,
Візьми ж собі діти, жінку до неділі в застав,
Ох, арендар подобрів, взяв жінку з собою
Тепер мене оставив з дітьми сиротою»...

Або ось ще про арендаря:

«Чому село не весело?
Арендар багатий!
Через тебе, арендарю,
Хожу не жонатий.

Чому село не весело?
Арендарка вбрана!
Через тебе, арендарко,
Хожу не віддана».

В нових українських піснях, що припадають на період з 1764. по 1880. р., констатує *Драгоманів*, ніде не оспісуються жиди, як невірні..., то ж у неприхильности до жидів віра ні причім. Те підтверджує й той факт, що в піснях жиди фігурують не тільки поруч із панамі, але й з попами, — ось приклад:

«От так хлопці, як бачите,
Громада бідує.
Деруть пани, деруть жиди,
Ще й піп не дарує»...²⁸⁾

На першу ж чверть XIX. в. в б. Росії припадає поява революційної організації декабристів, і їх відношення до жидівського питання, загалом беручи, було негативне. В «Русской Правдѣ» Пестеля говорить між иншим, що жидівська віра їх «запевняє, що вони призначені всі народи лїдбити», що равини мають необмежену владу над ма-сами, «забороняючи їм читання будьяких книг, окрім Талмуда», що жиди чекають Мессії, який має їх привести до їх царства, і тому вони «уважають себе за тимчасових житців краю, де перебувають», звідси їх нахил до торгівлі й огида до хліборобства і ремесла, а тому що сама торгівля не може прогнати великих мас, то в ній дозволені обмани й хитрощі, шкідливі для християн; нарешті, жиди уважають себе за упрівілійовану частину суспільства. «Русская Правда» передбачала два способи розв'язання жидівського питання: оден — ужити заходів для знищення жидівської окремішности, другий — допомогти всім жидам виселитися з Росії й завоювати в Азійській частині Туреччини подостатком землі за для організації там самостійної жидівської держави. Окрема була позиція декабриста Микити Муравйова, що стояв за надання жидам політичної рівноправности.

Осип Ростоцький.

Закарпаття.*)

Українське Закарпаття, ця найдалі висунена на південний захід заселена українським народом територія, поділена нині між двома державами — Чехословацькою і Румунією — таким способом, що до Румунії належить місто Мармароський Сигіт із

²⁸⁾ М. Драгоманів, Нові Укр. пісні про громад. справи, 1764—1880, Женева, 1881, ст. 112, 113, 119.

*) Ця праця є рефератом, виготовленим за програмою і під кермою проф. О. Мицюка для Славянського Інституту в Празі, на підставі обсліду сіл Чорноголови й Лютого в Карпатах; цей реферат рівнож відчитано в семінарі проф. Мицюка при «Українській Господарській Академії в Подєбрадах».

кільканадцятьма сільськими громадами понад лівим берегом Тиси, з населенням коло 70.000, а до Чехословаччини — решта мійських і сільських громад колишньої Угорської Русі, що мають докупити шість із 800.000 населення. Чеськословацьке Закарпаття й собі політично поділене на західню частину, яку прилучено до Словацького краю, з населенням коло 250.000 (її становлять жупи: Земплинська, Шариська, Спішська і західня частина Ужгородської), і на т. зв. «Підкарпатську Русь», із населенням коло 550.000, (що її становлять східні жупи Угорської Русі — Мукачівська, Берегсаська, Мармароська і схід Ужгородської). Західню границю «Підкарпатської Русі» становить менше більше залізнична лінія Ужгород—Сянки, причім м. Ужгород і кілька сільських громад на захід од цієї залізниці залишаються в «П. Р.».

Отже, зміст політичного терміну «Підкарпатської Русі» не ідентичний із поняттям українського Закарпаття і значно від нього вузчий, бо «П. Р.» — це лише частина цілої Закарпатської землі, заселеної українським народом, і становить приблизно $\frac{2}{3}$ її. До складу «П. Р.» входять лише 16 українських повітів і 2 міста, але до неї належить ще невеличка малярська територія понад р. Тисою й Боршавською протокою — 2 повіти й одно місто — з населенням коло 50.000. Взяті докупити українська й малярська території «П. Р.» займають коло 10.000 кв. км. із населенням 600.000.

Майже ціла ця країна є гірська і лише малярська її частина та сумежні з нею українські околиці лежать у Надтисянській рівнині, що є частиною великої угорської. Частиною Надтисянської рівнини вкривають мочари; найбільший із них — «Чорний» — має площу в 28.684 морга. Угорський уряд розпочав був ще перед півстоліттям висушувати ті мочари, але праця та незакінчена ще й досі. Під рілля вони, навіть і висушені, не надаються і служать головно пасовиськами, бо лежать над нерегульованою Тисою, що заливає їх що-року своїми весняними водами. Решта Надтисянської рівнини — це рільничий край, і в порівнанні з Карпатською Верховиною дуже густо заселений рільниками, що плекають головно кукурудзу і пшеницю, а почасти також овес, ячмінь, бульбу, соняшник, коноплю, лен та иншу городину, а на горбках виноград і овочеві дерева. Ціла рівнина становить лише $\frac{2}{3}$ території «П. Р.», решта ж — це гори і передгір'я. Цілі Карпати, за виїмком полонин, покриті лісом: нижче буковим, вище смерековим. По річних долинах плекають тут овес і бульбу, але найбільше живе населення тут зі скотарства та праці в лісі.

Ріки краю роблять населенню, особливо на весні, багато шкоди: в горах уносять часто цілі дерева, підмлюють береги, міняють річища, заливають шляхи між селами, а на долах заливають рівнину з її полями, садами й винницями. Водна енергія марно гине, її не вживають до регульованого заводнення сіножатей і долинних пасовисок, хіба лише для примітивного заводнення болгарських яринних городів. Майже не використовують її тут ні для млинів, ні для фабрик, ні для виробу електричної енергії, і лише оце тепер в Ужгороді будують нову величезну державну електривню, що має використати течію р. Ужа для електрифікації цілого краю. Лісові уряди при помочі своїх клявзур подекуди використовують силу води для сплаву колод, але все це дуже примітивне. Не дбають тут також і про раціональне використання того багатства пстругів, білиць, окунів, линів, раків, що їх подостатком є в ріках і потоках краю.

Залізничні сполучення складаються з головної лінії Чоп—Ясіня, ліній Чоп—Ужгород—Сянки та Королево—Гальмеї і кількох менших льокальних ліній, переважно вузькогатових, зокрема спеціально лісових. Всі залізниці разом мають коло 600 км. довжини. Гостинців державних, краєвих, віцінальних і громадських є тут коло 2000 км., але, здебільша, вони в дуже занедбаному стані. Проходів через Карпати три: Ужоцький, біля устя Ужа, біля Ужоку (889 м.), Верецький, біля устя Ляториці, біля Верецького (841 м.) і Яблонецький або Татарський, біля устя Чорної Тиси, біля Ясіня (931 м.).

Столицею є Ужгород (21.000 мешканців), осідок усіх краєвих урядів, а також «Підкарпатського Банку» і інших банкових установ, Кооперативного союзу, кількох фабрик меблі, гуралень, цеголень, фабрики картонажів, ліярні дзвонів, електривні, тартаку й вальцевого млина. З інших осель Ужгородської жупи помітні розміром або господарським значінням: Ужок із залізистими купелями, Люта — 14 км. довга, Перечин із фабрикою хемічної обробки дерева й державним тартаком, Туря-Ремета з державною розплоговою стайнею, Туря-Бистра з філією фабрики в Перечині, Дубриніч із копальнями каоліну, Люмпури з йодовими джерелами, Анталовці з великим державним лісовим підприємством і Слатина з купелями. В Мукачівській жупі найбільша оселя — м. Мукачево (21.000 населення), що має одну у краю тютюнову фабрику і одиниць у ній бровар, а також державну гуральню. З інших осель жупи помітні Свалява з мінеральними джерелами й купелями та гутою. В Берегсаській жупі найбільша оселя — малярське місто Берегсас (13.000 населення), а відтак український Хуст

(9.000 населення). Мармороська жупа має багато джерел лічничих, передусім купелі в Мармароській Солотвині, а також у Рахові і Квасах (всього в жупі є коло 200 мінеральних джерел). В Мармароській Солотвині є також великі державні копальні соли. Найбільша оселя жупи — Ясіня, що має понад 10.000 мешканців, вона 24 км. довга і 17 широка; це осередок багатьох хатніх промислів (вишивки, різьбарство, сукнярство тощо), а також місце знаходження нафтових джерел.

За національностями населення ділиться так: русинів-українців 62%, маляр — 17%, жидів — 13%, чехів і словаків — 3%, німців — 2%, румун — 2% і інших — 1%, усіх докупити — 600.000. Українське населення краю ділиться на верховинців і долиняків. Верховинці — це переважно скотарі, і їх головне заняття плекання худоби і продаж її на осінніх ярмарках. Крім худоби, плекають вони бульбу й овес, менше — жито, лен, фасолу й капуста. Відживляються бульбою з кашустою й вівсяним хлібом, живуть у мізерних хижках без коминів, критих соломом або шпидлями, з малими віконцями, без підлоги. Долиняки значно багатші від верховинців. Їх головне заняття рільництво й виноробство. Вони мають ліпші хати, добрі хліви і стаїні, великі стодоли, їдять пшеничний, житний або кукурудзяний хліб і бульбу. І верховинці, і долиняки, за виїмком лише околиць Ужгороду, носять домотканий одяг із полотна й вовни. Крамарюють і торгують жидами. В їх руках тут майже ціла торгівля. Крім цього, вони волюють значною частиною ґрунтів, вони ж і адвокати, лікарі, ветеринарі, рільники, ремесники і корчмарі. Відсоток жидів в українських повітах краю хитається від 4% до 18% цілого населення, а по містах від 19% до 42%, в малярських повітах від 4% до 6%, по містах — 21%. Малярі — це головно рільники, а почасти торгівці й урядники. В українських повітах їх од 0% до 38%, по містах од 24% до 39%; у малярських — од 79% до 93%, по містах — 62%. Німці порозкидані по цілім краю. Вони мають свої окремі громади, але живуть і поодинокі в чужих громадах. Вони, здебільша, рільники, а почасти торгівці й ремесники. Відсоток їх в українських повітах од 0% до 10%, по містах — 2%; в малярських повітах їх нема, по містах — 1%. Румуни зосереджені в кількох селах уздовж румунської державної границі. Їх заняття — рільництво і скотарство, зокрема — плекання буйволів. Словаки — це рільники, зосереджені вони в західніх повітах краю. Чехи — урядовці, і порозкидані скрізь. Відсоток чехів і словаків в українських повітах од 0% до 16%, по містах од 7% до 26%; у малярських — 1%, по містах — 6%. Українці в українських повітах: Ужгородська жупа — перецький повіт — 89%, березнянський — 87%, середнянський — 73% і ужгородський — 39%, місто ж Ужгород — 14%; Берегсаська жупа — іршавський повіт — 82%, хустянський — 74% і севлюпський 69%; Мукачівська жупа — верецький повіт — 87%, волівський — 85%, довжанський — 83%, розвигівський — 80%, свалівський — 74% і мукачівський — 73%, місто ж Мукачево — 25%; Мармороська жупа — терешванський повіт — 75%, рахівський — 74% і тячевський — 69%; у малярських повітах Берегсаської жупи — берегсаський повіт — 13% і мезекесенський — 2% і м. Берегсас — 10%.

Релігійно населення краю поділяється так: греко-католиків — 55%, ізраїлітів — 15%, евангеліків — 11%, православних — 10% і римо-католиків — 9%. Національно греко-католики, за виїмком невеличкого числа малярів, і православні належать до народности українсько-руської; евангеліки майже всі малярі; римо-католики — чехи, малярі, німці і словаки. Щодо мови, то населення є на 70% українським; східна його частина — гуцули — вживають південно-українського діалекту, західня — бойки — північно-українського. Поруч із українською мовою дуже розповсюджена тут також і малярська мова, мова міст і купців.

Професійний склад населення такий: рільників — 69%, промисловців і торгівців — 16%, некваліфікованих робітників — 4%, челяді — 4%, урядників, військових, залізничників, гірників — 8%. Дрібні рільники — це українці й почасти малярі, рільники-робітники — українці; землевласники, великі й середні і орендарі — жидами і малярі, торгівці — жидами; керманічі промислу — німці й жидами; робітники — українці й малярі, урядники — переважно чехи. З цього поділу суспільних функцій між поодинокими національностями видно, що в економічному відношенні українське населення не є паном свого краю. Пробуваючи на становищі некваліфікованого робітника або рільника-наймита, а в ліпшому випадку — власника пари моргів землі, — «русин» є об'єктом визиску володарів кравної торгівлі і промислу, а також тих, що волюють землею, грішми й мають вплив на уряди, а передусім краєвих крамарів, корчмарів і банкірів — жидів. Він, одгятий нині щільно замкненими державними границями від братньої Галичини й од багатшої Угорщини, куди колись ішов масово що-року на працю, тепер не знаходить дуже часто иншого рятунку, як продати все, що має, жидові і втікати за океан шукати в Америці, Бразилії або Аргентині того

щастя, якого у своєму рідному краю не може знайти. Число українських емігрантів становить 75% од загального їх числа, тоді як число їх од загальної населеності становить 62%. У краю нема ані одного села, з якого не було б емігрантів за морем. Це еміграція стала, і з неї мало хто вертає на батьківщину. Але є ще й інша еміграція — новіщої дати — до Франції й Бельгії, викликана обмеженням еміграції до З. Ш. А. і браком у багатьох грошей на подорож за океан.

Природні багатства цього краю, з якого вже ось півмільйона людей виселилося до Америки, не такі вже малі, як це могло б здаватися. Є там ложиська брунатного вулкану, лігніту, залізної руди, нафтові джерела, мінеральні, копальні соли, ложиська ватняків, каоліну, глини, мармуру, яспису, копалу, мармороських діамантів, андезиту, трахіту; отже, всі можливості для промислового піднесення того краю і забезпечення його автохтонів працею тут є.

Є тут можливості і організації раціонального молочного скотарства на Берковині та рільництва, городництва і скотарства на долах. Що до рільництва, то у краю з таким добрим ґрунтом, як Надтиссянська рівнина, де так багато водних опадів, тепла і світла, воно може й повинно бути головним джерелом добробуту краю. Земля рівнини добра, аллювіальна, але її часто заливає вода зарегульованих рік, а це здержує сівбу, скорочує вегетаційну добу, нищить озимину і ось так зменшує врожай, а, крім цього, значна частина рівнини є під мочарами. Наслідком того, коли відкинути гори й мочари, то на одного мешканця припало б при парцеляції краю лише 0,4 га орної землі. Під ріллею є лише 20% ґрунту, під лісами — 48,3%, під сіножатями й пасовиськами — 27,9%, під винницями — 0,3% і під городами — 0,9%.

Ліси й пасовиська надають красовому господарству характер екстенсивності. Хліба тут селянинові ніколи не вистачає, а заробити він не має де, бо шлях на працю до Угорщини й Галичини нині йому замкнений, а промислу у краю майже нема. Ніхто не дбає тут як слід про те, щоб рільник переходив до ліпших, інтенсивних способів господарки, і ось так він не живе, а животіє, визискуваний на кожному кроці жидами і іншими чужинцями і не сила йому підвестися господарськи власними силами. До оброблення землі вживає він найпримітивнішого приладдя, сплетеного терну замість бороши, деревляного рала замість плугу, мало угноює, молотить ціпом (або жидівською моторовою машиною, за випозичення якої віддає десяту частину збіжжя), кукурудзу чистить руками, зерно меле на разову муку на примітивних гірських млинах. Наслідком такої примітивності середній урожай збіжжя становить із одного гектара лише 7—8 сотнарів. Місцями ще тут є праліси, що їх рільник мусить обертати на ріллю, корчуючи ліс, палячи корчі й куці і продаючи кльоци на паливо або будівельний матеріал, а відтак гноїть незайманий ґрунт пошолом і оре (нерідко рикалем) та засіває. По кількох літах виростають на оранці нові халці, рільник їх знова сіє й палить і знова сіє або залишає ґрунт під пасовисько, що поволі заростає лісом.

На ліс припадає у краю майже $\frac{2}{3}$ ґрунту, коли рахувати лісові пасовиська й сіножаті, коли ж не рахувати — майже половина. Рілля становить четвертину площі краю, але чверть цієї четвертини фактично не до вжитку, отже, орної землі є лише одна пята краю. Щороку стихійні сили нищать 10% засіяної оранці, отже, жнивна площа краю становить лише $\frac{1}{3}$ цілої площі або 176.000 га. По жниввах пускають оранці під пасовисько або сіножаті на рік чи два, а навіть і на три.

Урожай збіжжя тут на 1 га пересічно такий: кукурудза — 9 ц, пшениця — 5, жито — 5, овес — 7 і бараболя — 60. Поділ землі за родами збіжжя: 20% її під кукурудзою, 16% під вівсом, 16% під пшеницею, 12% під бараболею, 5,2% під озимим житом, 5% під конюшиною, 1,8% під вікою, 1% під коноплями. Головна культура тут кукурудза, сіють її звичайно всумішку з фасолею, кавунами, динями, гарбузами, соняшниками, буряками, бараболею, працюють коло неї руками. По великих мастках (звичайно жидівських) при зборі кукурудзи сталих наймитів і випадкових із околиці (акордових) робітників не вистачає, а тому до них приходять сезонні робітники з тір, що роблять «на частку». Збирають кукурудзу звичайно в жовтню, а потім сушать. На весну кукурудза має 11—14% води і її можна вживати, її варять, із неї печуть хліб і т. зв. «кулешу»; її соломою годують худобу. Овес — це гірське збіжжя; на долах сіють його обмаль, особливо по великих мастках. Озиму пшеницю сіють, здебільша, по невжитках, або по бараболі чи кукурудзі; споживають її на рівнині. Бараболя — це головна їжа верховинців. Орють землю під неї на весні, поле трохи посипають гноєм, працюють коло неї руками, або рикалем, полюють двічі. Трохи коноплі й лену має кожний рільник, щоб мати з чого ткати полотно й шити для себе й своїх родин одягу. В горбах він подостатком плекає фасолі, що є найуживанішою стравою, а на рівнині також і соняшник, соняшною олією мастять тут люде свою їжу в довгі дні «руських» постів.

Під тютюном є понад 1.000 га, що дають понад 8.000 сотнарів тютюну, який іде до Мукачівської тютюнової фабрики. Плекання ярини головна спеціальність болгар. Їх яринні господарства лежать головню понад Тисою і по долинах інших більших рік. Плекають вони найбільше капусту, огірки, паприку, кавуни та дині. На рівнині і по долинах рік стрічаємо багато конюшини, але культивують її не раціонально. Сіють її звичайно три роки зряду, на останній рік збирають майже самий бурян. Люцерну можна зустріти лише по великих мастках.

Під винницями є нині коло 3.500 га. Урожай з 1 га буває звичайно 15—20 гл. Половина їх власників — жиди. Торгівля вином виключно в жидівських руках. Овочеві городи досить поширені, головню понад Тисою, в околицях Хусту та Тячева. В горах є багато диких яблунь і слив, диких вишень, чорниці, малини та горіхів. Вздовж південної границі краю плекають сливки, яблука, броскви, морелі, волоський горіх, каштан і навіть фігу. Сливки добрі для їдженя й роблення сливовиці. Примітивні гуральні, що виробляють зі сливок сливовицю, потребують пересічно 50—60 вагонів сливок річно. Пересічна річна продукція сливовиці становить 4.000 гл. Із 1 сотнару сливок виробляється 4,5 л. сливовиці. З цієї продукції гуральні мають, за відрахованням усіх видатків, коло 50% зиску річно, $\frac{2}{5}$ якого побірає в формі податку держава, $\frac{1}{5}$ дістають сільські громади, а $\frac{2}{5}$ залишається в кишені жидів-гуральників. Сливок, придатних до виробу конфітур, консервів і повила, в краю майже нема. Яблук багато, але а ними нема що робити; вивозити їх до Галичини перешкоджає польське державне мито, а до Чехії чеськословацькі залізничні тарифи, а тому при теперішніх умовах не може повстати тут ані одна суширня або фабрика для перероблення яблук. Зісти всі яблука на місці люде не можуть і ось, зробивши собі з їх частини вино, залишають решту гнити або годують ними худобу.

Яке примітивне закарпатське господарство взагалі, такий і зв'язаний із ним промисел. Крім гуралень «сливовичних», є ще тут кілька гуралень «бараболяних», бровар, тютюнова фабрика, кілька олійниць, кілька парових вальцевих млинів. Коли додати до цього ще малі водяні млини з одним жорном, по гірських річках, це буде цілий господарський промисел краю.

Одна третина цілого простору краю — 300.000 га — є подолонинами, лісовими пасовиськами, іншими сталими пасовиськами та невжитками. Рогата худоба, коні, вівці, безроги пасуться на пасовиськах — громадських, панських, винаймлених од лісового уряду, жидівських. Громади й великі землевласники мають звичайно власних пастухів. Там, де нема громадських пасовисок, пастухів заступають селянські діти. На пасовиськах часто-густо розрастається терн і бурян, пасовиська не волочать, не гноять, не підсівають і не меліорують; вони не поділені на огорожені парцелі, й худоба вільно буває по цілім їх просторі. Влітку часто ціле пасовисько вже винищене, й худобу по жниввах пускають по стерні, і ось так ціла оранця, крім тої, що є під озиминою, стає пасовиськом. Найліпші пасовиська — це подолонини з їх буйною травою. Худоби є тут подостатком, але хісна з неї тубільці мають не багато, бо зискують лише при її продажу, але не з продуктів скотарства. Три чверти року худоба вільно ходить по пасовиськах, на свіжій повітрі, і не знає хліву та стайні, і лише одну чверть перебуває під стріхою. Але в зимі худоба не дістає подостатком належного корму, а тому напровесні буває дуже охлялою. На весні вона відгодовується на свіжій паші. Отже, худобі то бракує корму, то вона має його понад міру. Це відбивається відомно на її удійності, а особливо на здоровлі молодняка, хоча й робить її витривалішою.

Перше місце зпоміж худоби займає рогата. Вона ділиться на три племена: степову худобу плекають у мадярській частині краю, її нараховують 67.500 штук; червоно-сорокату плекають головню в Ужгородській жупі, її нараховують 34.500 шт.; сивої раса (головню монгафонки) найбільше на Мараморошу і взагалі на верховині та підгіррі, її нараховують 45.200 шт. Мішанців нараховують 50.000 шт. На 1000 мешканців краю припадає 403 шт. худоби, корів 1 на 6 людей. Коні тут двох порід: це малі, трубі та витривалі жоні гуцульські, міцні та неперемірливі в їжі, і мішанці угорської, ліпчанської, арабської та англійської раси. Перші водяться в горах, другі на долах. І одні, і другі звичні до праці і невтомні в їзді. Всіх коней нараховують 37.900, або 63 на 1000 людей. Овець у краю 170.000. По мадярських повітах переважають меріноси, на Мараморошу дійні вівці. Найменше овець в околицях Ужгороду, найбільше — на Гуцульщині. Вівці дають бриндзу й вовну. Безрог у краю 87.500, або 146 на 1000 людей. Це т. зв. монголиці, витривалі й невибалгиві щодо їжі. Три чверти року годуються вони виключно папешою та жолудями, четвертину — кукурудзою та бараболею. Ростуть вони поволі до двох літ, мясо їх не дуже смачне, а проте дають вони багато солонини. Найбільше плекають безрог мешканці долин, переважно мадяри. Кіз у краю 19.300 шт., або 32 на 1000 людей. Власники їх головню бідні верховинці. Буйволів плекають на

румунським південним сході, найбільше в селі Айші. Ними головню орють. Їх корови дають небагато молока, але якість його дуже добра. М'ясо їх несмачне, їх усього коло 1000.

Дробу небагато, бо зерна, яким його годують, люде мають тут обмаль. Плекають дріб майже виключно на долах, де менше хижих звірят та птиць і більше збіжжя. Споживачем його м'яса є передусім жидівство. Бджолярство тут досить поширене, але не провадиться раціонально: модерних вуликів обмаль, але аж надто багато старосвіцьких, солом'яних із нерухомим дном. Риби по річках багато, але раціонального рибарства, за виїмком мастків ґр. Шенборна, нема ніде. Від часів угорської влади існує на полудні краю культура морви, що повстала тут з урядової ініціативи.

Справа з апровізацією стоїть тут так: 50.000 га кукурудзи дають 500.000 сотн., або 75 кг. на особу річно; одна третина її відпадає на годівлю безрог і на насіння, а для людини лишається річно 50 кг., або 1 кг. на тиждень. Верховинці не мають фактично її взагалі, долиняки мають, але лише для себе. 40.000 га вівса дають 280.000 сотн.; половину його споживають коні, понад 80.000 сотн. залишається на насіння, отже, людям збуває лише 15 кг. річно на особу, або $\frac{1}{4}$ кг. на тиждень. 39.000 га пшениці дають таксамо, по відрахованні на насіння, $\frac{1}{4}$ кг. пшениці на особу тижнево. 15.000 га озимого жита дають 75.000 сотн., по відрахованні на насіння, лишається на апровізацію 7,5 кг. річно на особу. 30.000 га бараболі дають 1.800.000 сотн., відкинувши бараболу, потрібну на насіння, маємо на особу 182 кг. річно, або $\frac{1}{2}$ кг. денно. Решти збіжжя припадає $\frac{1}{4}$ кг. на особу на тиждень. Зі всіх повищих числ виходить, що мешканець має фактично лише $1\frac{1}{4}$ кг. хліба на тиждень (рахуючи в тім вівсяний і кукурудзяний), $\frac{1}{2}$ кг. інших плодів землі, крім бараболі, і $3\frac{1}{2}$ кг. останньої. З цього ясно, що треба збіжжя довозити. Його не вистачає що-тижня коло 1 кг. на одну особу. Інші продукти довозити сюди не треба, бо овочів, винограду, сливовиці, м'яса — тут подостатком.

Все нещастя в тому, що зиск із усього того нині попадає не до кишені тубільців, але горстці зайдів — хитрих торгівців, що на біді, злиднях і голоді автохтона будують свій добробут. Це елемент органічно чужий краві й суто паразитарний, що дбає лише про свою кишеню, а не про інтереси християнського суспільства, серед якого і з праці якого він живе. Він — ворог узагалі будьяких реформ, що мали б на меті піднести господарку тубільців, і ставить проти них завзятий спротив. Тоді як інтереси великої більшости населення краю вказують на конечну потребу раціоналізації й інтенсифікації господарства через ступневий перехід його до що-раз вищих форм. Насамперед конче треба обмежити пасовиська и пустити під оранку ту частину їх, що надається під рілля, треба висунути мочари й надрічні долини, перевести регуляцію рік, щоб мати нові родючі землі, треба навчити місцевих хліборобів належно обробляти рілля, вживати штучні погної й модерні машини.

Однак, передумовою запровадження всього того має бути зміна суспільних відносин за почином уряду. Розглядаючи поділ земельної власности, можемо встановити таке: 1300 осіб тут володіють маєтками по 100 й більше га, себто, 60,1% всієї землі краю. З менших маєтків чимало належить жидам, корчмарям і торгівцям. Рільник-автохтон, здебільша, півпролетар-власник нужденної хижі, городцю й малесенького клаттика поля. Найбільший землевласник тут держава, що посідає 322.471 га лісу, себто, $\frac{1}{4}$ простору краю, другий — ґр. Шенборн, що має коло 133.000 га (частина його маєтків тепер під зарядом держави); докупилі мають вони понад 455.000 га, себто, 38% простору краю. Коло 600.000 га, а саме: 265.297 га — панської землі, 322.471 га — державної (лісу) і 517 га церковної, моглиб, колиб перевести земельну реформу, стати власністю того, хто ось уже протягом 1.000 літ зропував цю землю своїм потом, на ній часто запівдурно працюючи. Населення чекає, коли то йому щось припаде з того, але й досі покищо чекає марно. Міжтим із року на рік число господарств зростає, бо вони розподілюються між спадкоємцями, а земельної реформи все нема. Правда, чимало великих приватних маєтків розparcelьовано, але з них утворено низку менших, які пораздавано часто-густо не рільникам, але підприємцям і фаховим політикам. Реформа майже не зачепила державних лісів.

Ліси вкривають коло $\frac{2}{3}$ краю; доброго, справжнього лісу тут 579.600 га, або 48,3% простору. Здебільша ліси в жахливому стані; їх нищили безоглядно і звірі, і люде, а найбільше, підчас доброї конюнктури, жиди. Головне дерево тутешніх лісів — це бук (66% простору), дуб (10%), і смерека (23%). Державні ліси становлять 56% цілої лісової площі, урбаріяльні — 15%, громадські і краві — 10%, приватні — 8%, церковні — $\frac{1}{2}$ %, акційних спілок — $\frac{1}{2}$ %.

(Кінець буде).

Д-р Микола Масюкевич.

Де кілька уваг про народність.

Поняття народности (національнїсть) належить до найменш усталених виразів новітньої соціологічної літератури. Беручи загально, можемо розрізнити в найновішій добі три напрями в визначуванні поняття народности.

Найбільш поширений напрям вказував на *культурну спільноту*. Так робили, напр., *Левинський*, *Градовський*, *Schmid* та ин. *Левинський* у своїй книжечці про народність та державу не розрізняв точно поняття «нації» та «народности». Мова була для нього найбільш рішальним чинником для існування народности. *Schmid* (матер. з нім. соціолог. зїзду) так само, як і *Topinard*, бачив у народности виплід історичного розвитку та заперечував впливи антропологічні. Деякі автори цього першого напрямку пішли далі та означили народність як певну суспільну групу (напр., *Steinmetz*, *Millockov*, *Fischer* і т. д.). *Fischer* зі свого геополітичного становища визначав народність (Nationalität) як частину нації (прибл. 1—2 мільон.), або малтий наїд (*Zeitschr. f. Geopolitik*, 1926, II).

Відмінне розуміння поняття «народність» виявили *психологічно* орієнтовані автори. Напр., *Fr. Krejčí* спробував був означити народність яко певну прикмету окремішности (од інших) та співналежности (в певній групі). Що й він не мав усталеного погляду на народність, свідчить між иншим наступний факт. У своїй «*Позитивній етиці*» (ст. 378) переклав він слово «народність» (národnost) німецьким «Nation» (а чеське слово «národ» утотожнив із німецьким «Volk»). А в пізнішому творі («*Філософія останніх років перед війною*», ст. 333.) вираз «národ» переклав словом «Nation». Яко певний процес психічний розуміли народність, напр., *Eötvös*, *Spann*, *Schücking*, *Овсяніко-Куліковський*, *Старосольський* та ин. *Eötvös* був для них взірцем. *Spann* розумів під народністю спільноту духа в філософії, релігії, моралі, мистецтві, науці та под. *Schücking* бачив основу народности в суб'єктивній свідомості. Згідно зі *Старосольським* («Теорія нації», Відень. 1922.) нація є (ст. 39) «твором психології, а не витвором раціонального думання» (sic!), а рівночасно є «організмом» (ст. 38), «спільнотою» (ст. 37 і слід.) і т. д. *Старосольський* протиставить «націю — організм», «державі — механізові», але це не перешкоджає йому признавати (щодо американців), що «держава дала почин до утворення нації» (ст. 40). Народність дає нації «об'єктивну основу» (там таки). Силою, яка удержує в суспільстві цілість, є «виключно тільки психологія...» (34). А цією «психологією» мають бути: «інстинкт», «почуття приналежности до себе, психічні розположення та настрої членів гуртка». «Психологія та льогіка» для нього «перехресуються в життю одиниць та людських громад...» (33).

Характеристичне для третього напрямку розуміння народности заступав *R. Janet* (*Le principe des nationalités*). Для нього це є лишень *символ певної ідеї*, чи то як «milieu social», чи як «l'idée d'une personnalité collective» (ст. 405).

Модерня соціологія означає поняттям народність певне суспільне явище. Нерідко буває підкреслювано, що це є лишень абстрактність, фікція, а не (реальна) соціологічна дійсність. Однак, наколиб народність була лишень абстрактністю, то таких абстрактностей булоб у суспільности більше: політична партія, класа суспільна, церква й т. д. А послідовно і в інших галузях: тоді й електрика мусіла б бути абстрактністю! Суспільне явище є явищем sui generis, а через це не можна його визначати зі становища річей иншого характеру. На власні очі не побачимо ніколи ані держави, ані народу. Найвище — велику скількість людей і велику територію. Квантитативний підхід виключає взагалі можливість пізнавати прояви суспільних процесів. Соціологічний досвід не може обмежитися виключно довідом змісловим. Саме описування назверніх проявів суспільного діяння розповість про суспільні процеси надто мало. Буде це власне статистика, а не соціологія. Соціологічний дослід починається тоді, коли (на основі конкретних фактів) аналізуємо основи та розвиток *усуспільнення* одиниць у певному напрямі.

Тоді народність являється нам своєрідною суспільною дійсністю. Народність не є поняття прикмет певної групи, але означення певного *усуспільнення* одиниць протягом цілого ряду генералій. Мусимо розмежувати поняття «нація», «наїд» та «народність». Часто чуємо, напр., вирази «французька нація» — «французька народність». Тоді як на ділі вони цілком не тотожні. Різніці між ними охопити відношенням квантитативним, як то хотіли антропологеографи, не дасться. Дуже повчальний приклад подає нам дослідження народного розвитку тих груп, що в цьому відношенні ще й до те-

пер ідуть поза культурно зрілими етнічними групами. Перебіг народнього розвитку (спізненого) в більшості таких груп має відмінний, а то й протилежний напрям до перебігу звичайного європейського державного розвитку. Цей останній од сторінки чисто вегетативної поширювався етапами розвитку господарського, державно-правного, аж до ідеологічно-етичного. Народній розвиток національно заostalих груп започатковувався як своєрідне усупільнення більш менш обмеженої скількості подібно свідомих одиниць. На кожний випадок це була завжди меншість, що татпула маси до широкого процесу усупільнення. Мистиці, письменники — ось перші поширники народньої свідомости. Візьмемо хоча б історію українців, поляків, чехів, болгар. Стадія вузкого процесу усупільнення народнього витворює поволі ідеологічно-етичні рамці для цілого суспільного поступу певної групи. Так повстають ідеологічні традиції, культурні й політичні програми — тощо. Входять у гру що-раз ширші маси. У зв'язку з цим позначаються етичні підвалини для відношення до чужонаціональних груп.

В європейській історії найхарактеристичнішим щодо цього є рік 1848. і дальші. З усталенням ідеологічно-етичних норм починає конкретизуватися організаційний рух у нутрі етнічної групи. Завершується він консолідацією народніх сил у розумінні державно-правної структури. Оформлюється у державности, що є *назвернім* виявом стремління до *повної* окремішности. Передумовою є господарська консолідація групи супроти сил зовнішніх. Так повстає *самоцільна* колективна єдність, що всі завдання свого спільного буття намагається розв'язувати з власного становища, власним способом та власними засобами. Колишня етнічна група (з більш чи менш виразними знаками окремішности) з народности стає нацією.

Поняття народности охоплює всі одиниці з подібною народньою свідомістю, але з поняття нації виключаються ті, що стало переривають свою участь у процесі усупільнення на спільній території (чи природньому вегетативному терені), яка є для цього народа релевантною. Так, напр., українські колоністи Зеленого Клину або бачванські українці не є охоплені поняттям Української Нації, але української народности.

Політичний розвиток *довершує* народню консолідацію, але не є її передумовою. Нація розвивається також, як самоціль, і в політичному відношенні, отже — *всєбічно*. Цього моменту *всєбічності* розвитку в народности бракує. Переважає звичайно розвиток культурний, або тенденція до нього. А тому народністю є кожна культурно окремішня етнічна група, котра не має окремої (для себе) держави та не є відламком більшої (з однаковими народними тенденціями) групи, що перебуває в межах іншої держави. Ось такі народности: лужицькі серби, валонці, бретонці та ин. Ідеологія етнічної групи буває звичайно скермована до народности, але політика, здебільшого, буває узалежненою від народа *in concreto*.

Отже «народність» щодо змісту є більш обмеженим поняттям, ніж «нація» (бракує моменту всєбічності розвитку), але щодо меж інтерпретації слова є значно ширшим. Населення Швейцарії належить головне до трьох народніх груп: німецької, французької та італійської, але в цілості творить окрему націю швейцарську.

Народність так само, як і націю, пізнаємо не так із назверхніх її виявів, як із певних тенденцій, що ці вияви викликають. Це й є властивість соціологічного досліду, що ядро суспільного явища має свій центр ваги в попередніх процесах. Хиба далось би висвітлити соціологічну основу війни (як суспільного явища) описом конкретного перебігу самої війни, напр., мобілізації війська, транспорту людей, харчів та амуніції, поодиноких боїв та стратегічних операцій? Основа суспільного явища війни зосереджені в попередніх взаємовідносинах та суспільних процесах поміж поодинокими групами (народами), які й не всі мусять потім брати участь у самій війні. Так само є і з революцією й з ин. суспільними явищами. Для соціолога, власне, ці підготовчі процеси й є найважливішими.

Народність є суспільною групою собі подібних людей, що природньо розвивається до тісного усупільнення. Подібність є конечною для певних процесів психічних. Одноставність народньої свідомости не дає гинути в чужому оточенні тим поодиноким групам чи одиницям, які опиняються поза межами свого вегетативного терену. Балакаючи про народність (та націю), як про *природні* групи, не приймаємо всеяк цим самим поняття національної окремішности у розумінні факту вповні даного природою (так розуміли на пр., Гердер, Фіхте, Шпенглер і ин.), подібно, скажемо, до рослинної структури, хоч, безперечно є певні природні «диспозиції». Бо народність є рухом, безнастанною боротьбою сил егоцентричних і ексцентричних. Сили, що переважають, да-

ють напрям дальшому розвитку народности. Здорові сили егоцентричні підсилюють народність у її тенденції до розвитку; як що переважають сили ріжнобіжні, деструктивні — народність підупадає так довго, аж доки зовсім не страпить тенденції до окремішности.

Хроніка.

Е. Онацький.

На міжнародні теми.

Наші часи — це не тільки часи незвичайного технічного поступу, це не тільки часи аеропланів, авто, танків, радіо, звукофільмів, тракторів та безконечної кількості інших всілякого роду машин та винаходів американського та німецького прикладного генія, — але також і часи надмірного хаосу, часи непримирних контрастів, дивовижніших парадоксів, катастрофальних соціальних відносин, економічних, політичних, інтелектуальних, релігійних та етичних криз...

І нема ніякого сумніву, що всі ці кризи є в тісному зв'язку з непомірним зростом того технічного поступу. Машина випередила людину. Людина витворила машину, але не встигла сама прилаштуватися до свого витвору, до тих нових умовин життя, що їх витворила для людини машина. І з того пішли оті всі кризи; і вони доти триватимуть, аж поки людина не опанує знову машину і в своєму соціальному та економічному розвитку не стане на рівні з технічним поступом останніх десятиліть... А доти — криза за кризою...

Ось і тепер, коли пишу ці рядки і поглядаю в вікно, де впрост переді мною хилиться за вітром високий гнучкий кипарис і кладе від часу до часу свою легеньку голову на розложисті плечі сусіднього кедрка, — я знаю, що там, за тим кипарисом і кедром, за тою лавою вишикуваних струнких піній, відбувається в Інтернаціональному Інституті Агрикультури, що лежить в парку Віллі Борґезе, чергова світова Конференція присвячена одній із найповажніших криз наших днів — кризі хліборобства.

Ніколи ще не було на світі стільки запасів вільного хліба і ніколи ще не було стільки злиднів та скрути. Пять мільйонів безробітних у Німеччині, два мільйони безробітних в Англії, сотки тисяч безробітних у решті країн Європи, шість мільйонів безробітних в Америці, загроза голоду і скрайні злидні в Світіччині, і разом з тим... 345 мільйонів квінталів пшениці, що з тої самої Америки, з тої самої злиденної Світіччини марно шукають свого споживача, чи вірніше покупця. За обрахунками Інтернаціонального Інституту Агрикультури з тих 345 мільйонів квінталів хліба яких 230 мільйонів знайде ще собі приміщення, а 115 мільйонів залишаться непроданими.

115 мільйонів! Майже половина експортної кількості хліба, що йде у світ на продаж із усіх аграрних країн світу. Досить пригадати, що до війни з цілою Росією, яку, завдяки Україні, вважали шпихліром Європи, вивозилося лише 45 мільйонів квінталів пшениці, і ця кількість становила 25% цілого світового експорту.

Кількість хліба, що її вивезли Світі останнього року — від 1. квітня 1930. р. по 4. березня 1931. р. — обраховують на 22 мільйони квінталів, себто, ледве на половину довоєнного експорту. І якщо й ця кількість вивезеного з Світів хліба завважила катастрофічно на розвитку аграрної кризи і на спаді хлібних цін, то це треба пояснити насамперед світовою затальною перепродукцією хліба, при якій кожний зайвий квінтал був вельми небажаним гостем, а з другого боку — тими низькими цінами на хліб, що їх пропонував совітський уряд, накликаючи тим загальні обвинувачення на себе в переведенні дампінга. Для ілюстрації катастрофічних наслідків совітського хлібного дампінга досить вказати хоча б на Англію, де англійський селянин не має можливості продати й одного лантуха своєї пшениці, бо тоді як самому англійському селянинові один квортер (англійська міра) пшениці коштує 50 шилінгів, Світі продають свій хліб по 26—28 шилінгів за квортер, себто, вдвічі дешевше від кошту продукції хліба в Англії, не кажучи вже про зиск. І становище стає що-раз більше загрозливим, бо, в Світіччині, відповідно до пятирічки, має не лише поліпшитися самий спосіб обробки землі масовим вживанням хліборобських машин, тракторів — тощо, але має значно поширитися й сама засівна площа. Досить пригадати собі, що Світі володіють, од Києва до Владивостока, простором у яких два з половиною мільйони квадратних кілометрів чудового родючого чорнозему, з якого використано тепер поки що лише півтора мільйони. І тим часом, як перед бататма учасниками світової аграрної конференції,

повстає питання, з огляду на очевидну перепродукцію хліба, про зменшення площі землі, відданої під хлібні поля, совітський представник недвозначно заявляє, що Сопіти ні в якому разі не погодяться на такий крок, і навпаки, з огляду на мільйони голондних що-раз більше поширюватимуть площу родючого ґрунту. Зрештою, і італійський прем'єр, Мусоліні, відкриваючи 26. березня аграрну конференцію, зазначив: — «Думаю, що без переведення точних дослідів було б занадто ризиковано зменшувати площу хліборобства, коли є ще на світі стільки народу, що терпить голод і живе у злиднях... Багатство на хліб не повинно важити на долі народів, як якийсь прокляття, але треба на нього дивитися як на щастя і на благословення, як на одну з найбільших винагород, що може припасти на землі за тисячелітню мозольну роботу людського роду»...

Але з другого боку — ясно, що ніхто не буде обробляти землі, як що ця його мольна праця, замість приносити йому будьяку винагороду, буде приносити, як тепер селянству Європи, самі збитки та втрати. І не дурно кілька днів тому, часописи принесли звістки, що голандський уряд хоче припинити осушування Цуйдерського озера, якого площа мала б побільшити площу родючого ґрунту в Голандії, бо, як виявляється, і той родючий ґрунт, що вже є, не виправдує більш свого призначення.

Держави Східної Європи, характером свого господарства переважно аграрні, а тому найбільш зачеплені аграрною кризою, віддавна намагаються знайти якийсь вихід із тої нестерпної ситуації, в якій опинилися міліонні селянські маси, — ця головна підстава державного бюджету і — державного спокою і добробуту. З цією метою витворювалися різні проекти охоронних протекційних союзів. Перше ці проекти виникли в лоні так званої Малої Антанти, що складається з двох цілком аграрних країн: Румунії та Югославії, і одної напів-аграрної, напів-промислової — Чехословаччини. Наслідком їх певного політичного об'єднання, натурально, в них скорше, ніж де инде, виникла думка і про подібне економічне об'єднання. При чому була думка витворити блок усіх наддунайських держав, з участю і Угорщини. Почалися наради в Букарешті, в Синаї... Угорщина висунула була проект створення Міждержавного Інституту, який мав би регулювати спільні запаси хліба трьох наддунайських аграрних держав, що доходять до 20 мільйонів квінталів. Але тут встряла Польща, яка, як найбільша аграрна держава Східної Європи (коли не брати Росію та Україну), не могла дивитися байдуже на формування блоку трьох аграрних держав, блоку, що природньо виступив би на європейських ринках її конкурентом. А тому Польща скликала до Варшави на серпень 1930. р. аграрну конференцію всіх держав Східної Європи — від Балтики до Егею. Треба було, на думку ініціаторів конференції, витворити загальний блок аграрних держав, щоб примусити промислові європейські країни купувати хліб лише в того європейського аграрного блоку. Колишній румунський міністер Гарофільд видрукував був тоді у Відні велику статтю, де доводив конечну потребу виключення з Європи цілої американської конкуренції і встановлення тісного зв'язку між європейським хліборобством та промисловістю. Як що селяни, мовляв, європейських аграрних країн спроможуться продавати з зиском свої хліборобські продукти в європейських промислових країнах, то тим самим буде розв'язана не лише аграрна європейська криза, але й значно поліпшиться і стан європейської промисловості, і селяне знову зможуть купувати всі ті фабрики, на які тепер нема попиту.

Як знаємо, з тої Варшавської Конференції і з тих усіх проектів нічого конкретного не вийшло, — інтереси різних країн були аж надто розбіжні, і знайти спільний ґрунт для порозуміння було неможливим. А тут прийшов до того ще й совітський хлібний дампінг, і тут уже треба було думати не про американську конкуренцію, а про свою — таку європейську, бо як не хотіли різні ініціатори Паневропи поставити Совіти поза рямці Європи, але вони з тих рямок усе не виходять, і, поки будуть мати під собою Україну, певно й не вийдуть...

Отже, після всіх отих невдалих спроб часткового порозуміння прийшло поволі до конечної потреби порозуміння не лише в європейському, але просто вже у світовому масштабі. Виявилось, що аграрну кризу не можна розв'язати ніякими місцевими засобами, і що ні американської, ні совітської конкуренції хатніми засобами не перебороти.

Годі пророкували висліді нової інтернаціональної аграрної конференції, — бо досвід минулого навчав, що такі конференції рідко коли дають якийсь конкретні наслідки; занадто вже тяжко, а то й неможливо знайти спільну формулу порозуміння, що відповідала б інтересам всіх держав світу, часто взаємно ворожих і конкуренційних. Але в кожному разі вона висвітлить чимало проблем і кине справжнє світло, і на можливі перспективи аграрної кризи, і на — для нас особливо цікавий — розвиток і можливості совітського дампінгу.

Що ж до цього останнього, то він розвивається поволі не лише в галузі хліборобства. Англійська промисловість, наприклад, незвичайно болоче відчуває конкуренцію совітського дерева. Совітська торгівля будівельним деревом дає цікавий приклад не лише самого совітського дампінгу, але і совітської торговельної організації, що вміє обходити всякі перешкоди й загати. Хоча досі експорт совітського дерева до Англії і не досяг передвоєнних розмірів, проте з 1925. р. аж по наші часи його імпорт збільшився в Англії на 100 відсотків, із постійним зниженням цін за для поборення конкуренції внутрішньої англійської і шведської та фінляндської. Зрештою англійські лісові промисловці зорганізувалися в синдикат, що мав контролювати совітський імпорт дерева, підносячи його на нормальний економічний рівень. Але Совіти обійшли перешкоду, ввозячи до Англії дерево вже напів оброблене. Англійських промисловців повідомлено, що на кінець березня виготовлено для ввозу в Англію 150.000 дверей, і що за рік тих дверей буде ввезено не менш як 600.000. За дверима, очевиднож, підуть віконні облямования й т. д.

Такий самий наступ витримує тепер також і англійська футряна промисловість. Упродовж довгих років Лондон був головним світовим ринком шкір і футер, притягаючи до себе на великі аукціони, що відбувалися тричі на рік, покупців і продавців з найдальших закутин світу. Декілька місяців тому Лондонський ринок почав одчувати совітський натиск, що має на меті: 1) відняти у Лондона контролю над світовою торгівлею шкірами та футрами; 2) опанувати англійську фарбувальну та шкірообробну промисловість і 3) деморалізувати футрообробну промисловість. Методи, що їх ужито для цієї мети, цілком навпакові до тих, яких вживають для інших совітських виробів. До війни Росія продукувала майже половину всіх сирових шкір, що були на світових ринках. Тепер совітська організація не вивозить більше сирових шкір, примушуючи тим купців цілого світу оминати Лондон, який більше не задовольняє їхнього попиту. Одночасно з тим у Совітчині побудовано фабрики для обробки шкір під доглядом німецьких знавців, — і продукція тих нових фабрик, як свідчать самі англійські промисловці, не гірша від британської. Ці вже оброблені футра, а не сирові шкіри, ввезені до Англії, натурально, вбивають місцеву футряну промисловість, і футряники Англії недавно подали англійському урядові меморіал про катастрофічний стан їх промисловості, що дає працю 40 тисячам робітників.

Але совітська конкуренція до англійську торгівлю не лише в самій Англії, але — і чи не сильніше — на інших світових ринках. Наприклад, кореспондент «Таймсу» з Константинополю повідомляв недавно свій часопис, що англійські комерсанти в Туреччині вельми заклопотані совітським різномірним дампінгом. Ввіз совітського цементу, вугля і дерева до Туреччини, пише кореспондент «Таймсу», мав безпосередній вплив на загострення економічної кризи в Туреччині, тоді як продаж совітського тютюну та хліба в цілій Європі вдарив по Туреччині, хоч і посередньо, але не менш боляче. Як рахують, не менше від 30 тисяч тон совітського цементу ввезено недавно в Туреччину, тоді як турецькі цементові фабрики, що знаходяться переважно в англійських руках, виробляють річно коло 200 тисяч тон, кількість цілком вистачальну для місцевих потреб. Ціна турецького цементу досягає 56 шилінгів за тону, але Совіти, не зважаючи на мито в 12 шилінгів, продають свій цемент за значно нижчу ціну.

В осені 1930. р. совітський вугіль робив безпощадну конкуренцію турецьким вуглярням у Дзонгулдаку, і хоч останніми місяцями минулого року звіз совітського вугля був ніби зменшився, тепер він знову розпочався в загрозливій кількості. Але ще більш поважні наслідки для Туреччини має совітська конкуренція тютюном, що відбивається вельми болоче на турецькій тютюновій промисловості. Совітам удалося продати в Берліні по вельми низькій ціні щось із 5 мільйонів кількограмів тютюну, — головню на безпосередню шкоду Туреччини. Отримано відомости також про поширення совітського тютюну по всьому Архипелюгу (Егеї). Останніми часами совітські урядовці збирають великі замовлення на цинк по ціні на 10—15% нижчій од ціни, що її пропонують англійські цинкові фабрики. Ситуація загострюється тим, що приклад совітського дампінгу починає знаходити мимовольних наслідувачів, які воліють бодай за безцін продавати загрожені вироби, а ніж тримати їх безкінця непроданими. Так, наприклад, Румунія і Болгарія, наслідком здобуття совітською пшеницею ринків Західної Європи, не витримали совітської конкуренції й залишилися з величезними запасами непроданого збіжжя. Останніми часами вони починають заливати цим збіжжям ринки Константинополя, пропонуючи їх за ціни, нижчі від тих, що їх можуть запропонувати турецькі хлібороби Анатолії. Виробники бавовни в Анатолії так само зчиняють галас з приводу конкуренції совітської бавовни. Адана, що є осередком бавовняної турецької промисловості, терпить вельми загрозливу економічну кризу...

I — щоби закінчити нарешті ці ілюстрації совітської промислової загрози, що повисла над світом, — згадаємо лише один красномовний приклад: коли італійці два місяці тому опанували в Африці оазу Куфру, — одну з найбільш неприступних через своє положення в пустельній Сахарі, — вони знайшли там... луделка совітських сирників.

Повстає питання, як же боротися проти совітського і кожного иншого дампінгу? Досі кожна зацікавлена держава боронилася власними силами як могла, підносячи митні тарифи, що мали слугувати заборолом проти чужої конкуренції. Ціла низка молодих держав почала розвивати в себе галузі промисловости, що раніше в них не існували, і натурально намагалися охоронити їх од конкуренції старих осередків тої промисловости особливою протекційною політикою митних цін. Але, природньо, така політика, замість розв'язати питання економічної залежності, загострила лише загальну економічну кризу, порушивши рівновагу між різними економічними осередками, що раніше себе взаємно доповнювали. Тому свого часу загальна економічна конференція в Женеві пропонувала як що не цілковито знищити митні перегородки, то, бодай, установити так зване митне перемир'я, — щоб держави зобов'язалися не підносити більше митних тарифів. Закінчилася вона виробленням конвенції про продовження на рік вже існуючих комерційних договорів і призначенням нової економічної конференції, що мала ту конвенцію ввести в життя. 17. березня б. р. нова економічна конференція в Женеві не лише не ввела тої конвенції в життя, але з огляду на невелике число держав, що погодилися її ратифікувати (12), та з огляду на відкрити опозицію Англії, що вбачає для себе конечним стати на шлях протекціонізму, — закінчилася цілковитим неуспіхом. Знову виявилось, що в різних держав Європи не може бути ще спільної економічної політики, і що, незважаючи на активну пропаганду ідеї Паневропи, нема ще почуття загальної європейської солідарности.

Проте, дехто вже віддавна зазначав, що до загально-європейської солідарности і порозуміння треба йти не шляхом одноразового спільного порозуміння всіх європейських держав, але шляхом повільного об'єднання менших груп держав, зв'язаних спільними інтересами. З цієї точки погляду цікаво кинути оком на аграрний конгрес Держав Середньої Європи, що відбувся в Відні, зараз же після провалу загальної економічної конференції в Женеві. На цьому Віденському Конгресі, що закінчився 20. березня, ухвалено проєкт так званих регіональних порозумінь. Регіональні порозуміння повстають як протипага так званої преференціальної системи, що при ній хліборобські держави мали б установити особливо сприятливі мита для дружніх промислових країн, а ті — для дружніх хліборобських країн. Але на заваді преференціальної системи станув пункт про так звану «найбільш фаворизовану державу», що згідно з ним привілей, встановлені для якоїсь одної держави, яка має в своєму комерційному договорі цей пункт, поширюються й на решту держав, що його мають. Отже, треба було б перше осягнути, щоб усі держави, які не входять у преференціальну систему, відмовилися б од того пункту — «найбільш фаворизованої держави» — що відразу виявилось неможливим.

Система регіональних порозумінь обходить цю трудність. Коли якась держава підносить свої митні тарифи, для держав, що входять у регіональне порозуміння, вона встановлює так звані Палати Винагороди, куди поступають мита за крам дружньої держави, і таким чином вона повертає собі переплачені гроші. На цей зразок, наприклад, встановлено австро-угорське порозуміння. Австрія мала б утворити в себе Палату Винагороди, що в неї поступали б мита за всі угорські промислові вироби, а Угорщина мала б становити в себе подібну Палату, яка мала б збирати мита за всі австрійські промислові вироби. Ще не вирішено про кількість тих виробів і про деякі інші подробиці, але загалом справа австро-угорського порозуміння стала ніби на твердий ґрунт. На тому таки Віденському Аграрному Середньо-європейському Конгресі обмірковувано справу і про загальне середньо-європейське митне об'єднання. Але довго над тим не спинялися, з огляду на політичні труднощі, що воно мало б викликати. А все ж...

А все ж, через кілька днів по закритті Віденського Конгресу стало офіційно повідомлення австрійського й німецького урядів про їхній намір митно об'єднатися, що відповідало б духові регіональних порозумінь. Франція і Чехословаччина виступили з негайним протестом, а Італія і Англія зажадали вияснень. Для європейських політиків було цілком ясно, що за австро-німецькою економічною згодою криється перший крок по шляху до австро-німецького політичного об'єднання, до так званого — Аншлюсу, що мав би звести на нівець давню працю Франції над сформуванням прихильного їй блоку наддунайських держав і знову відкривав би Німеччині шлях на Балкани, а через них і далі на південь і схід.

Отже переляк Франції та її спільників досить зрозумілий. Щодо Італії, то й їй певно питання Аншлюсу не є приємне, але у справі австро-німецького митного порозуміння вона займає досить спокійну позицію і, як згодніються, веде з Австрією переговори, які дозволили б їй, при певних економічних забезпеченнях, зайняти позицію прихильного неутралітету. Не знаємо, як розв'яжеться ця несподівана контрверсія, яка згідно з заявою англійського міністра закордонних справ Гендерсона має прийти на обговорення Ліги Націй, але мусимо лише ствердити, що багато ще несподіванок ховає в собі теперішній політичний хаос, який щодня виливається в щораз нові політичні та економічні комбінації.

Одною з таких несподіванок було також франко-італійське морське порозуміння, в якому рішучу роллю відіграла інтервенція Англії. Як відомо, морська конференція в Лондоні в січні 1930. р. закінчилася лише частковим успіхом, у тому розумінні, що з п'ятих великих держав лише три — Англія, З'єднані Штати Америки і Японія — прийшли до згоди й підписали відповідний пакт. Що ж до Франції та Італії, то вони не могли порозумітися й підписати той пакт відмовилися. Головний пункт розходження лежав в італійських вимогах рівності щодо зброєння з Францією та зменшення рівня тих зброєнь. Наслідком неуспіху Морської Конференції франко-італійські відносини одного часу так загострилися, що в європейських політичних колах почали дуже поважно побоюватися збройного франко-італійського конфлікту, тим більш імовірного, що близький спільник Франції й сусід Італії — Югославія — переводила тарячково французьким коштом воєнне пототівля, провокуючи одночасно Італію всілякими анти-італійськими демонстраціями та розпалюванням славянського фредентизму. В зв'язку з тим в Європі з почину й за допомогою Італії почалося нове групування сил, намагання протипоставити блокові Франції з Малюю Антантою й Польщею новий ревізіоністичний блок із усіх незадоволених сучасним станом річей народів Європи. Цей проєктований блок почав прибирати особливо загрозливих розмірів, коли поруч із Німеччиною і Італією, Болгарією, Туреччиною, почала щораз частіше з'являтися тінь Совітського Союзу. Напруження почало доходити до найвищих ступнів тиснення. І от тоді виступила Англія, що досі залишалася неутральною, приглядаючися розвиткові подій. Англійський міністр закордонних справ Гендерсон у товаристві міністра адміралтейства (себе), англійського морського міністра) лорда Александра вирушив у несподівану подорож перше до Парижу, а звідти до Риму. Після тяжкої гарячкової праці в Римі вони знову повернулися до Парижу, і 1. березня вишло офіційне оповіщення про франко-італіо-англійське морське порозуміння, що вилилося в форму тимчасового (до 1936. р.) *modus vivendi*, яке, хоча й залишає питання рівності в морських зброєннях між Італією й Францією нерозв'язаним, але проте фактично відкриває шлях до дальших пертрактацій між Італією й Францією. Італійські і французькі часописи почали враз виспівувати дитирамби італіо-французькій згоді і приязні, а перед переляканими німцями заявила знову тінь колишньої Антанти.

Проте, німецькі побоювання були перебільшені. На шляху до західно-європейського миру, про який так пильно дбають державні чинники антантських країн, правда, зроблено величезний крок наперед, але тро відновлення давньої Антанти й річі бути не може. Залишається ще розв'язати багато болочих питань, і між ними питання африканських колоній та охорони італійців од французького натуралізування. Французька політика в середній Європі та на Балканах і далі викликає в Італії глибоке незадоволення, і в тій сфері так само можливі ще глибокі непорозуміння. Справжньою тріумфаторкою морського порозуміння в суті річей є лише Англія, що незвичайно зручно зіграла свою гру посередництва між Італією та Францією, піднісши з одного боку в очах цілого світу свій престиж, а з другого — заощадивши для державної скарбниці грубі мільйони на морське зброєння, що вона мала би їх витратити — для підтримання цифри свого подвійного стандарту морських сил двох найсильніших континентальних держав. На ділі, відповідно до тексту морського італіо-французького порозуміння, кількість нового тонажу для Італії і Франції на речинець 1936. р. обмежена на 130 тисяч тон, тоді як до згоди ритм морських зброєнь в обох державах досягав 40.000 тон на рік.

Щодо питання рівності морських зброєнь, яке залишилося відкритим до загальної конференції для роззброєння, яка має зібратися 2. лютого 1932. р., то воно в теперішній ситуації, коли Англія виступає, як арбітр і посередник, втрачає для обох держав будьяке практичне значіння. Втрачає значіння для Франції, яка запевнена, що на випадок конфлікту Англія не залишиться б неутральною, втрачає значіння і для Італії, яка запевнена, що перевага французьких морських сил не може піти на збільшення французьких сил у Середземному морі, а слугуватиме лише для охорони

берегів Англіянтику та сполучення Франції з Кольоніями, — адже ж Англія має у своїх руках ключ до Середземного моря — Гібралтар.

Треба зауважити, що між попереднім морським пактом, складеним у Лондоні, і теперішнім франко-англо-італійським морським порозумінням є деякі вельми поважні різниці. Так, тоді як кількість підводних човнів для Франції була зафіксована в 52.300 тон., теперішнє порозуміння підносить цю цифру на 81.900 тон. Лондонський пакт базувався на зменшенні кількості кружляків та миноносців, франко-італійське порозуміння затримує їх теперішню кількість. Лондонський пакт передбачав припинення будівництва панцерників, тоді як теперішнє порозуміння передбачає вибудування, і з боку Франції, і Італії, двох панцерників у 23.333 тони. Такі зміни не могли не викликати здивування в тих державах, що підписали Лондонський пакт, але не брали участі в римських та паризьких переговорах. І справді, Японія і Зєднані Штати відмовилися підписати це нове порозуміння, як частину Лондонського пакту, бажаючи надати йому характеру цілком окремого пакту, що за нього вони не можуть нести ніякої відповідальності. Особливе незадоволення викликає збільшення кількості підводних човнів для Франції...

Але як що нове франко-італіо-англійське порозуміння не є ніяким відновленням давньої Антанті, то проте воно послаблює, а то й, можливо, кладе кінець так званому ревізіоністичному блоку, й особливо блоку, що в нього могла б увійти Сєвітчїна. — «Відколи закінчилася війна, — сказав Гранді в Італійському Парламенті 14. березня б. р., — європейська політика опинилася в конфлікті двох великих сил, що їх рівноваги досі не знайдено: з одного боку — колективний імпульс до витворення режиму найбільш органічного співробітництва, а з другого боку — імпульс окремих держав до створення автономних систем, що мали б посилити ті принципи власної охорони, які виявляють, так би мовити, найбільш скептичні погляди щодо можливостей інтернаціонального співробітництва. Фашистівська Італія є проти тенденції створення в Європі замкнених систем. Вони, на нашу думку, лише породжують поділи, що є самі в собі найбільшою загрозою миру й спокою націй. Створення одного блоку фатально веде до створення другого блоку...». В цих останніх словах ми знаходимо з одного боку офіційне висвітлення політики Італії щодо витворення ревізіоністичного блоку як «фатального» наслідку французької політики, а з другого боку — запрошення, звернене до Франції, змінити свою політику щодо блоку Малої Антанті... І це запрошення не подобається Франції. — «Во», — пише паризький часопис «Le Journal», — «коли ми вчитуємося в промову Гранді, то не можемо не зауважити, що згода існує більше на словах, ніж у фактах. Коли, наприклад, Бріан закликає до Пан-європейського Об'єднання, він має на увазі насамперед зміцнення теперішнього status quo; коли Бріан говорить про роззброєння, він каже лише про роззброєння в рамках договорів і в межах існуючих гарантій забезпечення. Гранді, навпаки, переймає англійську тезу, що згідно з нею лише роззброєння дає цілковите забезпечення. Не виявляючи себе вже таким яскравим ревізіоністом, як докладчик бюджету міністерства (депутат Пельверелі), міністер закр. справ Італії все ж робить вражаючі натяки про інтернаціональну рівність і справедливість і особливо про функцію арбітра, що її вимагає собі Італія. Арбітром між ким і ким? Між переможцями і переможеними? Отже, де тоді подінеться солідарність між переможцями? Але найбільш неприємний уступ у промові Гранді», — продовжує паризький часопис, — «це той, де Гранді намагається замалювати європейське об'єднання як осуд окремих порозумінь, що їх перевела Франція — Малої Антанті — з одного боку — і Польщі з Румунією — з другого боку»...

Певно, що до старої великої Антанті ще далеко...
31. III. 1931.

На старі теми.*)

ЩЕ ПРО ВИСТУП УЕНЕРІВЦІВ У БРЮСЕЛЮ.

«Тризуб» із 22. III. пише:

«Аби тільки чимсь дозволити ненавистим діячам з УНР, «Розбудова Нації» всяких способів береться. Щоб не писати, як в дійсності представляли Українського Т-ва Прихильників Ліги Націй боронили

права українського народу на недавній сесії Унії Товариства Прихильників Ліги Націй в Брюсселю, не подавати їхні промови і заяви, вона бере опис перебігу сесії з німецької газети «Франкфуртер Цайтунг».

Щоб направити ту велику «помилку», що покликалися ми на німецьку газету,

*) Правоспис оригіналів, підкреслення наші. Ред.

тим разом покличемося на найбільш авторитетне для «Тризуба» джерело — на самого Шульгіна та на «Тризуб» із 1. III. б. р. з промовою Шульгіна в Брюсселю, з якої наводимо наступне:

«Я далекий від того, щоб одкидати факт, що хронологічно акти паціфікації були попереджені актами так званого саботажу. Пан Стронський приписує його українським терористам. Це правда, що вони одверто в органах преси заявляють про свої терористичні плани, але чи не припускає п. Стронський, що не тільки українські терористи могли робити акти саботажу, чи не має Польща ще інших ворогів і то зі Сходу?» «Я не вхожу в дальший опис тих, по словам самого п. Стронського, жаалюгідних подій. Інші більше до того покликані — я маю на увазі представників українських меншостей в Польщі, членів парламенту» (Та ж їх зовсім у Брюсселю не було! — прим. складача РН.). «Я забіраю цей голос, бо я переконаний є також, що реальна політика українська мусять базуватися на дружньому порозумінню з усіма націями західньої Європи, отже і з нашими безпосередніми сусідами — поляками». «Ми можемо протестувати і це не раз робили. Це дає моральне задоволення покривдженям, але конкретно справи не розрішує. Найкращим способом реального поладження справи — це порозуміння на місці між більшістю і меншістю». (Чому такої методи не застосовано до московських імперіалістів — і білих, і червоних? — Прим. скл. РН.). «Я закликаю до сміливості наших польських колег: в цьому напрямку треба йти як найдалше. Нема чого боятися іридентизму: іридентизм серед меншостей є оборотно пропорційним тому становищу, в якому знаходиться ця меншість в державі». «Ставлячи своє побажання, я тим самим дбаю і за власний розцвіт Польщі».

А далі покличемося на найбільш авторитетний для нас звіт генерального секретаря «Конгресу Національних Меншин» д-ра Евальда Амменде з Брюсселю, який між иншим про сесію в Брюсселю пише:

«Під оплески цілої аудиторії пані д-р Бакер заявила, що для застосованих польським урядом у Ст. Галичини метод т. зв. паціфікації ніколи й ніде не може бути ніякого оправдання». «Це треба ясно сказати, щоб ніде не закралася яканебудь неясність в однудушнє осудження таких метод. Подібне сказав також і проф. Бозе з Льозанні». «Велику поміркованість висі у нараді український промовець, колишній закордонний міністер Централь-

ної Ради, п. Шульгіна. І саме йому вказав автор цих стрічок на те, що акти терору були все наслідком неполаднання проблеми нац. меншин».

А ось третій голос, який вказує, як польки дивляться на працю Шульгіна на догичній сесії. Санаційне «Słowo Polskie», Львів, 9. III. б. р., у статті п. з. «Атут у руках нашої закордонної політики» між иншим пише:

«Також становище «українських» делегатів завело. Делегати ті, замість — як сподівалися (вороги Польщі — наша прим.) — доливати оливи до вогню, вдарили несподівано по струні дуже примірливій та медіаційній. Вказували, що в інтересі рускої меншини є стремління знайти форми співпраці її з польською державою на ґрунті безоглядної лояльності супроти держави». «Того сподівалися найменше, і керманічі конгресу були таким ефектом дискусії безсумніву заскочені. Очевидним знаком такого вислідку дискусії було гładке відкинення пропозиції звернутися до Ліги Націй, щоб вона вислала т. зв. «чорну експедицію» до Ст. Галичини для розгляду згаданого злочинів органів польської адміністрації». «Так завдяки вмілому становищу дел. Левенгерца і примірливій поставі «української» делегації (беручи в лашки слово «український», здається, санаційний часопис віддячується уенерівцям за їхню «союзницьку» поміч на Конгресі! — Прим. скл. РН.), Конгрес Приятелів Ліги Націй закінчився повним признанням маганя політики польської делегації, а тим самим успіхом інтересів Польщі». (Отже — не «української меншости», пане Шульгіне! — Прим. скл. РН.).

Тому дуже й дуже несмачний є лист «Закордонного Бюро укр. рад.-демократичної партії» з 24. III. б. р. до Шульгіна, оголошений у «Тризубі», де між иншим написано:

«Закордонне Бюро з приємністю прийшло до висновку, що Ви переводили свою невдячну й тяжку працю в Данцігу та Брюсселю в бездоганних лініях, вказаних державними інтересами Української Народньої Республіки, а одночасно й загально-національними інтересами українського народу. Тому Закордонне Бюро, іменем УРДП, постановило висловити Вам свою глибоку подяку й сердечні побажання здоров'я та сил для продовження і в майбутньому Вашої доброї і корисної для України праці. Одночасно з тим Закордонне Бюро спинилося також і над тими брутальними й непристойними виступами на Вашу адресу, яких допустилася частина української галицької (зовсім не

«частина», лише — *вся. Прим. наша.*) та еміграційної преси.» «Тому Закордонне Бюро звертається до Вас з товарицьким проханням не надавати вище згаданим виступам якогось більшого значіння та продовжувати Вашу міжнародню працю в тому самому *благородному* напрямі».

Досить кумедний лист! Але ще кумедніше ось що. Шульгин, «Тризуб» та взагалі уенерівці на кожному кроці заявляють те саме, що і «Тризуб» з 29. III. б. р.:

«Годиться при тому зазначити, що делегати (уенерівські — *наша прим.*) *ніколи не мали й не мають претензій репрезентувати наших галицьких земляків.* Навпаки завжди і всюди підкреслювали вони, що ця репрезентація Галичини належить *Українській Парламентарній Репрезентації.*»

Кумедне тут, по-перше те, що хоч уенерівці «ніколи не мають претензій репрезентувати галицьких земляків», то завжди у справах тих «галицьких земляків» *забирають голос і то не на їх користь, а, по-друге, те, що за те «нерепрезентованя»* якраз орган «Української Парламентарної Репрезентації» — «Діло» — наклався мокрим рядном на уенерівців, мовляв, «такі українці як Шульгин мусіли в Брюсселю добре «боронити» нашого галицького племені, коли їх мусів дезауважати аж секретар «Конгресу організованих національностей». У відповідь «галицьким землякам» «Тризуб» (ч. 13.) «бабахнув» цілу статтю, де закидує, що, мовляв, «Діло пише про нас гідко й безчесно; так, безчесно, бо воно свідомо замовчує факти, перекручує їх, набрікує»; а далі: «хто дав вам право обкидати нас болотом? зневажати нашу національну приналежність? як смієте ви кидати на нас анатему, одлучати од української нації, накидати нам польськість?».

Менш кумедним є вже те, що поведінка уенерівців на зовнішнім полі з різними їхніми заявами про «репрезентацію» чи «не-репрезентацію» різних *одного одного* *недержавного народу*, якого боронити зобов'язаний кожний його член, де б він не був і ким би він не був, — баламутить і витворює в голові чужинця фальшиву уяву про існування ніби двох окремих націй, чужинця, й без того збаламученого недавнім існуванням *двох* українських держав із цілком *одокремленими* від себе закордонними місіями, та витривалою пропагандою «заскоружлих галичан» та не менш заскоружлих «галичанофобів», яку й собі підтримують не менш витривало наші вороги теоріями про «русинів», «українців», «малоросів» та ин.

ПАСТИРСЬКИЙ ЛИСТ.

У «Пастирськїм Листі Григорія Хомішина, Єпископа Станіславівського, до людей доброї волі про політичне положення українського народу в польській державі», читаємо між иншим:

«Не дасться заперечити, що є всякі позначки, які вказують, що шовіністичні чинники польської суспільности прямують до того, щоб нас українців по можливості *знищити.* Ба, такі змагання слідні навіть серед загалу польської преси без огляду на партії, які вона заступає. Недавно один з голівних польських діячів виразно домалався в пресі *асиміляції всіх народних меншостей* в польській державі, отже й української. Українці в польській державі трактовані майже як горожани другої кляси, немовби були *виняті зпід права.* Нам не вільно навіть називати себе, як ми хочемо». «Українці завжди *виходять за коротко.* До урядів для них тяжкий приступ. Їх або не приймається, або тих, що є, редукується. На полі державного шкільництва українці *покривджені*, а у своїх власним коштом удержуваних установах церковних, гуманітарних і просвітних виставлені на різні *перепони і шикани.* «О *понижуючїм* трактуванню нашого духовенства державними адміністраційними органами, о *шканах* через накладання грошових *кар* або *арештів* за українську переписку з урядами, як також у справах метрикальних, не буду тут ширше розводитися». «При тїм всім український наїрід трактований майже як *гельоти*, котрі мають слухати і платити, а не сміють мати свого питомого розвою, якби їм належалося». «Нас прозвано згїрдливо «кабанами». «Деся українці поставили пам'ятник в честь поляглих українських борців за волю і долю свого народу, а зараз *счиняється* крик в польській пресі: «*дзїч гайдамацка, розпентани бандитизм.*» «І такі згїрдні вислови про українців читається не тільки в бруковій пресі, але навіть в поважній, консервативній, ба навіть в клерикальній і то монахами видаваній! Справді треба героїзму, треба високо підвестися засадами віри й етики понад цього рода людські пристрасти, щоби зберігти спокій духа, щоб не вийти з рівноваги. А цього *прецінь не можна вимагати від цілого загалу української суспільности.* І тому річ зрозуміла, хотїя етично неоправдана й осудження гідна, що на тлі такої ситуації, по серед таких майже шовіністичних для нас обставин могли зробитися тайні організації та саботажі». «Навіть ті саботажі і тайні організації, хотїя осудження гідні, окажуться як *відрух конвульсійних судо-*

розів *поганаючого чоловіка*, пірваного вимом на глибїнь води».

А далі:

«Колї ми стратили свою державу і свою власть та опинилися в іншій державі і під чужою владою, то ми повинні зрозуміти, що це для нас допуст Божий і що цю хотїя *чужу власть мусимо признавати, бо нема власти, яка не булаб від Бога.* «Відтак розсудна і реальна політика вимагає, щоб зазначувати також *повну лояльність до держави, в якій тепер знаходимося.* Уявляю собі, як українці, читачи це, роблять великі очі і зі здивуванням питають: Як це можливе, щоб серед яких український наїрід знаходиться в польській державі, для неї заявляти і ще зазначувати лояльність і то повну? Так! Не тільки можливе, але це *конечне* і для нас *хосенне.* Підчеркую ще раз коротко це, що перше сказано: *не Рада Амбасадорів, але Провидіння Боже* поставило нас, як частину українського народу, під власть польської держави і цьому зарядженню мусимо підчинитися». «Хотїби нас держава *гнобила і переслїдувала, то таки маємо завсїди і всюди зазначувати нашу лояльність.* «Я посунусь ще дальше і то на здивування може самих поляків, а на ще більше обурення українців, а імення, що *наша лояльність має до того стремити, щоб польська держава була сильна і забезпечена,* але *заразом справедлива.*»

Як безмежно далекі є слова отого пастирського листа від слів Христа: «Не думайте, що я прийшов послати спокій на землю; не прийшов я послати спокій, а меч». Як далекі вони від ідеї Ганді — пасивного *спротиву.* Як навіть далекі від ідеї Толстого — *непротївлення злу.* Бо вони голосять — *активну допомогу злу.*

Єпископ, покликуючися на слова апостольського візитатора о. Дженокі: «*Uscapini pondum maturi sunt ad regendum,*» каже далі в листі:

«Малі і маленькі народи осягнули свої суверенні держави, а наш сорок мільоновий наїрід *остав розбитий і розшматований поміж инші держави та кінчений на поталу.* А чому? Бо тут як раз вийшла на яв наша *духова анемія,* тут якраз ядро зазначився брак примінення в життю засад віри й етики і в слід за тим не було у нас *сильного й мудрого авторитету,* з ідеї впливаючого, *послугу і посьвяти.*»

А чому? — запитаємо ми й собі. Бо «з голови риба смердить», Єпископів! Кард. Мерсе, єпископ Малінський, не втік із Бельгії перед ворожою окупацією й не

залишив вірних на «опіку Матери Божої», ось так, як Ви, Єпископів, це зробили під час московської окупації Галичини, — але залишився з ними й не проповідував їм тоді слів, що затроювали їх духовою анемією, але ось що казав:

«Збірний злочин цілої нації, яка порушує права другої нації, без порівняння тяжчий від злочину одиниці, яку суспільність посилає на тяжкі роботи або на гільотину». «Для нас *війна це засіб, яким можна приневолити шанувати честь, прискорити тріумф права, поставити на недосяжному шпїлі правду й культ Бога,* що є правдою. І ось чому війна має стільки величчї, ось чому *оправдує вона стільки жертв!*». «Як хочете любити лад, *не навидючи безлад; прагнути свідомо миру, не вигнавши того, хто його підточує?*». «Хотїти мира, мира за всяку ціну, це значить прийняти з рівною байдужністю право і несправедливість, правду і брехню: *це богуство і безбожність.*» «Хотїти, заслонючися гарячою любовю до ближнього, *заплющити очі на несправедливість, полишити без карі злочини,* значить зовсім не розуміти тойвати, що їй має милосердя і любов до ближнього в організації морального життя, особистого і громадського, серед християнської людности».

Чи не тому бельгійці «*sunt maturi ad regendum,*» що мають таких єпископів? Чи не тому також вони мають авторитети, — як раз тих єпископів, перед якими й чужинці *мусять* схилити голови? А з Вами, Єпископів, навіть Ваші парохїяне полеміку по часописах ведуть та лають Вас! І ніхто так досі не підривав авторитету найвищої церковної влади української, авторитету Вашого безпосереднього наставника, митрополита Шептицького, як Ви, Єпископів! Зокрема Ваш останній пастирський лист — як подає преса — був причиною його хвороби. Ради Бога, скажіть, Єпископів, нам, що заходилися організувати молодь, *яким способом* сповнити Ваше бажання: «молодіж наша най *гартується,* най виробляє в собі *сталевий характер,* бо тільки з такої молодіжи можуть вийти *сильні мужі!*» Чи вірите твердо, що цього досягнемо, як це Ви залевняєте, відтїтненням тої молоді від тайних організацій із культом самопосьвяти й жертви свого життя для добра цілості? Чи вірите твердо, що цього досягнемо скорше й ліпше, а то й *одиноко,* Вашою ідеєю підпомогти злу?! Скажіть нам це з такою самою щирістю, з якою Ви критикували наше політичне життя! А далі, скажіть, Єпископів, нам, що обєднують *не тільки галицьку* молодь,

чи ж і більшовицьку «чужу владу» мусямо признавати, бо нема влади, яка не була б від Бога?!» Чи й їй «маємо завсіди і всюди зазначувати нашу льояльність?» Чи й у відношенні до неї «наша льояльність має до того стреміти, щоб (більшевицька) держава була сильна і забезпечена?!». Коли ні, то чому? Чому тоді та суперечність у Вашому листі? Чому тоді не однакове наше відношення до наших обидвох ворогів, більшовиків і поляків? І Росія, і Польща наші вороги, і обидві ж вони йдуть нас знищити! Коли ж так, коли маємо стреміти, щоб обидві нам і ворожі собі держави «були сильні і забезпечені», то як жеж сьогодні бути нам, що об'єднують громадян одної і другої держави, коли обидві ті держави гострять ножі й намагаються вже від літ затарбати одна одну землю (передусім нашу ж землю!), і як бути нашому цілому народові тоді, коли обидві ті держави за глотки вхоплять одна одну (передусім за право володіти нашими землями)? Чи мають наші брати по обох боках Збруча вирізувати себе взаємно, щоб обидві ті ворожі держави «були сильні й забезпечені»? Ще перед кільканадцятьма роками сотки тисяч наших людей наклали головами в Альпах, сербських горах, мазурських багнах, щоб Росія й Австрія «були сильні й забезпечені»; а що з того нині маємо? Якраз ті даремні жертви відстрачують наш нарід класти далі такі жертви для чужих, а зате тільки, тільки й ще раз тільки за себе! Всі ті — згідно з Вами — «небезпечні акції», всі ті «зломані й змарновані молоді душі» творять уже нині «будучність і основу сили й могутності нашого народу!» А не Ваші листи, Експеленціе!

УГОДА.

(Без коментарів).

5. III. 1931.

«...УНДО дало послам дозвіл на ведення переговорів з поляками в справі автономії. Провід угодової течії (Галуцинський, Луцький і Павличівський) веде вже від довшого часу потайно переговори з поляками. Найновіші відомості: переговори вже почалися. Від поляків виступають: Полуфко, Биджевіч і Веретинські. Від УНДО: Галуцинський Луцький і Загайкевич. Жадання наших: повернути статус кво зперед пацифікації (відчинення гімназій, відшкодування та ин.). Жадання поляків: 1) зложення декларації повної льояльності і зречення Західних Земель України, 2) вищофанія скарг до Ліги Націй. Се є польські й українські передумови для розпочаття власних переговорів».

«Новий Час», із 9. III. б. р. подає за «Громадським Голосом»:

«Дня 26-го лютого ц. р. зійшлися на чорній каві у директора Укр. Наук. Інституту О. Лотоцького у Варшаві такі лица: 1. Шецель, б. нач. II. відділу, а тепер шеф бюро ради міністрів; 2. Сухенек, нач. видз. народосьцьового міністер. внутр. справ; 3. Голуфко, спеціаліст від мнєйшосьці народових; 4. Жонголович, віце-міністер освіти; 5. Скрипник; 6. Пележинський; 7. Богуславський; 8. Певний; а далі 9. Луцькі Станіслав; 10. Галуцинські Міхал; 11. Загайкевич Влодзімеж і ще трьох шерегових послів ундівців. «Бавилися тихо, смірно, спокійно і дружньо, аж душа радувалася».

*

«Rzecz pospolita», Варшава, 10. III. б. р. пише: «Український клуб шукав довгий уже час контакту з міродатними колами для нав'язання розмов у справі польсько-українського порозуміння. Тактика клубу була предметом дискусії на останньому засіданні ЦК УНДА у Львові. По довших нарадах постановлено уповажнити президію парламентарного клубу вести переговори з міродатними колами, домагачися реалізації т. зв. мінімальної програми УНДА, себто, автономії Сх. Галичини. Минулого тижня відбулася конференція між представниками українського клубу, пос. Загайкевичем, Луцьким і Галуцинським, і представниками клубу ББ — послами Биджевічем і Голуфком на тему устійнення польсько-українських взаємин. Представники ББ домагалися попереднього проголошення українським клубом декларації про цілковиту льояльність супроти польської держави і відкликання петицій, зголошених до Женеви у справі пацифікації».

*

«Kurjer Lwowski» з 13. III. б. р. пише: «Подробиці тих переговорів доходять по волі до ширшого відомо. І ось відомо, що зачалися вони мин. тижня обідом в одному клубі. Обідали там Биджевіч і Голуфко, отже, президент і віцепрезидент ББ, сенатор Горбачевський та посли Луцький і Загайкевич, як гости. З українського боку жадано автономії для зовідств Сх. Галичини й покищо висунено відшкодування фінансове за т. зв. пацифікацію, відчинення замкнених українських гімназій, субвенції українським організаціям, а далі увільнення політичних в'язнів, передусім президента УНДА д-ра Левицького».

*

«Stowo Polskie» з 12. III. б. р. пише: «Протягом останніх 2 днів у пресі різ-

них напрямків з'явилися вістки про переговори представників УНДА з представниками клубу ББВР у справі порозуміння. Редакція «Слова Польского» довідується з кругів, добре поінформованих, що і справді український клуб звернувся до президії клубу ББВР з певними внісками, що дотичили польсько-українських відносин на терені Сх. Галичини».

*

«Ill. Kurjer Codzienny», Краків, 13. III. б. р. пише: «Зазначити треба, що багато осіб із українських політичних кол у Львові були заскочені вістками про ведені в Варшаві розмови».

*

«Kurjer Lwowski», 13. III. б. р. пише: «Українська преса поки що мовчить. Із реляцій виходить, що 1) переговори ведуться, 2) що в рядах УНДА найдено вже людину, яка надає навіть трохи сентиментальності балачкам, а це пос. Луцький, б. звязковий старшина б. нач. держави Пілсудского; 3) що українці за субвенції, гімназії і звільнення в'язнів готові у 13. році існування польської держави, по знаних наладах, по вбивстві куратора Собінского, по замаху на «Таргі Всколице», по всіх розвідчих аферах, по субвенціях із Берліна, по саботажах, по сотках процесів за державну зраду, скласти ще раз декларацію... льояльності».

*

«Діло» з 13. III. б. р. пише: «Вияснення Секретаріату УНДА у справі опублікованих польською пресою вісток про українсько-польську угоду», де написано «1) У звязку з інтервенціями Української Парламентарної Репрезентації в справах, звязаних з положенням українського народу в Польщі по так званій пацифікації, виринула з польського боку пропозиція обговорити цілу низку актуальних політичних, культурних і господарських справ. Українська Парламентарна Репрезентація звернулася до Центрального Комітету УНДО за повноваженнями для таких розмов. Центральний Комітет фактично уповажнив Українську Парламентарну Репрезентацію вступити в розмови з відповідними чинниками в справі відшкодування для українського населення. 2) До сі відбулася на підставі цього уповажнення одна інформаційна розмова делегатів УПР, в якій дійсно з польського боку порушено справу проголошення Українською Парламентарною Репрезентацією заяви льояльності з парламентарної трибуни і відкликання петиції з Ліги Націй у справі т. зв. пацифікації. 3) Делегати УПР не мали повноважень говорити на такій платформі і тому неправдою є, немов

би вони дали вже свою згоду на якінебудь польські домагання. 4) Українська Парламентарна Репрезентація ніяких подібно сконкретизованих пропозицій зі свого боку не зголосила».

*

«Gazeta Polska», Варшава, з 20. III. б. р. містить статтю Т. Голуфка н. з. «Польсько-українська угода», де між иншим знаходимо: «Одним із проявів тої зміни настроїв було звернення кількох визначних послів із Українського Клубу до посла Биджевіча й до мене з проханням вплинути на уряд, щоб він одкликав заряджені репресії, а саме: арешти визначних діячів, замкнення гімназій, культурних, просвітних та спортових товариств та ин.». «Ми заявили, що пройшов час, коли українська суспільність, подібно як і польська у Сх. Галичині, повинні піддати засадничій ревізії своє дотеперішнє становище». «Висловом зміни засадничого становища повинно бути зголошення Клубом Українських Послів декларації про перехід з тої формальної льояльності до активного співдіяння над розбудовою величї й сили польської держави». «Коли б Український Клуб нашу пропозицію прийняв, тоді вислідом того рішення мусіло б бути вищофанія ним своєї скарги до Ліги Народів».

*

«Неділя» з 22. III. б. р. подає: «Колі все те, що від двох тижнів голосить світові польська преса, це тільки злобна й обчислена на женевський ефект видумка, інвенуація чи навіть провокація, то чому ж одиникий український щоденник об'ємується тільки до безпристрасного реферування усіх тих каломній і пакленів?». «Замало є сказати, що інформації польської преси виссані з пальця, а ті з українців, які їм вірять і поширюють, є кривдниками й запродавцями. Треба доказати, треба не тільки словом, але й ділом вивести загаль, що провід найчисленнішої національної партії не йде і не може йти шляхом пониження особистої честі та національної гідності». «Не хочемо вірити в можливість, щоби наш політичний провід зважився сісти за один стіл з політичними наемниками, не віримо теж, щоби цей провід міг позитивної об'єктивної жєбраники та на сумнівні об'єкції дрібних паперових концесій і тим подібні «відшкодування», та тим паразит на компромітацію престижу нації взагалі».

*

«Бюлетин Красвої Екзекутиви Організації Націоналістів західно-українських земель» в ч. 3—4 1931. пише: «Вибрані героїємською поставою катованих україн-

ських селян, представники українського народу, сходяться на чорну каву з цими ж катанами та їх наймитами, поліційними агентами Шеццелем і Сухенком та гидкими всякій чесній людині хрунями Богуславським і Певним». «Започаткування угодових пертрактацій саме в *теперішню звилю*, як пряма відповідь польському урядові на акт «паціфікації», збільшують ще *погубне значіння* цієї угоди для української політики, а тим самим до речі дискваліфікують її ініціаторів, як політичний провід нації». «Для чужини угода в *теперішній момент* є банкрутством цілого політичного капіталу нації, який ми *вспіли здобути за останній час*».

*

«Літературно-Науковий Вісник», Львів, IV/1931., пише: «Поминаю придатність, чи непридатність вибраного для інформаційних розмов моменту, поминаю питання, чи з ними так вже було *спішно*, що поді було заждати, скажім до осені. Поминаю справу, чи допустиме було наше «des» яке жадалося за їхне «do». Але станьмо на улюблений нашими репрезентантами «реальний ґрунт» і запитаймося їх, що тими дискусіями сповідалися вони осягнути в області політичній, культурній і господарській? Про політичну навіть не говоримо. Самі «дискутанти» її старанно замовчують. Навіть автономія зробилася для них тим фрактом, який убирається на свята; навіть *постуляти вужчі від автономії не акцентуються*. Акцентуються лише культурні і економічні. Нехай! Отже наше перше питання: чи сподівалися вони своєю лінією зробити так, щоби замість 774 українських шкіл стало знова 2997? Чи сподівалися університету, чи може вже бачили його зародок в тім Інституті, якого отворення опіасливили своєю присутністю? Чи вірили, що річні кредити в 2.000 на «Просвіту» уражують ту установу? Чи вірили, що спричинять відродження кооперації? Гадаю, що кооперація чи взагалі наші господарчі установи потребують не так нових джерел кредиту, як контролі над старими». «Коли ж думається, що кредити потрібні, тоді щоко горді енуціяції, що їх не потребуємо? Зрештою чи дійсно наші установи вірять в *можливість* кредитів там, де обмаль кредитів на «більшостеву» кооперацію, там де газети нарікають на занепад фінансування осадництва, там де держава устами міністра скарбу заповіла значну редукацію бюджету? Гадаємо, що і в області просвітно-культурній, і в економічній, передумови останніх посуень наших «реальних» політиків збудовані на піску. Їх властиво треба було би назвати

не реалістами, а фантастами». «Чи може своєю економічною політикою гадають вони отаборитися в своїх установах, як москвофіли в своїх?» «Можливо, що це їм би й удалося, але за ціну, за яку удалося це й москвофілам...» «Те чого жадає Голуфко від галицьких послів, те давно вже зробили і роблять щодня волинські послі українського походження. І щож — дочекалися вони здійснення тої програми? Досить це питання поставити, аби відповісти на нього і на друге: в якій цілі зроблено оті пропозиції».

*

20. III. 1931.

«...Угодові переговори лідерів УНДО покінчилися фіяском. І тепер партійний провід *вибрікується* на сторінках партійних органів. Щойно тепер можна подати дещо ізза кулісових ходів і з генези переговорів. Інспіраторами переговорів мали бути *уенерівці*. Вони хотіли цим ратувати своє положення супроти осередків у других країнах. Їм як агентам Польщі тут добре, а під натиском своїх співпартійців у інших країнах мусіли або покинути Польщу, або звести воюючі сторони разом. Наші пішли на удочку, та й вратували престиж уенерівців, а себе і свою партію оскандалили. УНДО ратує ситуацію як може, *вибрікується*. Чорна кава з Певним та іншими «руськімі послами» з Волині, в Українському Інституті, дійсно відбулася. А все таки «Діло» закликає до віри... в чесність наших провідників».

*

«Діло» з 15. III. б. р. пише: «Мабуть ніяка стихійна катастрофа і ніяке суспільне нещастя не заабсорбувало досі на націй нещасній землі *стільки людської енергії* і не коштувало стільки нервів та стільки мозольного мізкового напруження, як останній факт польсько-українських розмов».

*

«Gazeta Poranna» з 14. III. б. р. пише: «Від кількох днів багато говорить та пишеться на тему польсько-українського порозуміння». «Без огляду на те, чи доведуть розмови, ведені на парламентарнім терені, до якогось конкретного вислідку, вони, ведені в атмосфері щирости і доброї волі, уможливають *орієнтацію* в загальних зарисах проблеми».

*

«Národní Politika», Прага, 17. III. б. р., пише: «Для зменшення противенств і з огляду на українські меморіали і скарги, а також прояви англійських послів та їх інтервенції в Лізі Націй, де мають ті справи поладити на травневім засіданні Ради Ліги Націй, польські урядові кола

намагаються *завчасу* поладити полюбовно спір, якого відомин є також і в Америці, де живе багато українців і де ведуть вони велику пропаганду. Українці *мають відкликати в Женеві свої скарги* на Польщу за відшкодування за паціфікацію, крім того, українські гімназії знову будуть одчинені, а політичних в'язнів випустять на волю».

*

«Діло», з 17. III. б. р. пише: «Вже по закінченні цілої справи у Варшаві, зразу польські, потім і інші часописи *підхопили* цю звичайну і зовсім не таємничу подію і *від кількох днів* плявою з посмаком пікантної сензаційности *представляють* її як уже *переведену українсько-польську угоду*».

*

«Незалежність», Париж, з 15. IV. б. р. пише: «З добре поінформованих крутів, що стоять близько англійського міністерства закордонних справ, ми довідалися, що українсько-польські переговори *викликали* в Англії досить *неприємний відгомін*. Як тільки переговори *началися*, польський посол в Англії *повідомив* мін. Гендерсона, що *якраз в Польщі йдуть безпосередні переговори, щоб зліквідувати українсько-польський спір*. Польський заступник вказав виразно на те, що все промовляє за тим, що конфлікт буде *поладжений* в Польщі, як *внутрішня* її справа і що *мабуть не прийде до того, щоб у Женеві розглядалися українські петиції*. Тому в інтересі дальшого ходу самої справи та корисного її поладження, було б бажаним, щоб *засідання комітету трьох не відбулося* перед укінченням тих початкових переговорів. Таким способом *вдалося полякам дійсно відсунути засідання комітету трьох*, яке було призначене на місяць березень для розгляду українських справ. Приятелі української справи в Англії, наслідком польської пресової кампанії, що її поляки широко повели шляхом ріжних відчитів, в пресі ітд. *почувалися* ніяково, бо вони *гостро заатакували* Польщу, а тепер виходить по польським джерелам, що це було все даремно зроблено, бо українці *стремлять, щоб порозумітися* прямо на місці».

*

Із допису з Лондону.

«...На підставі преси та звітів своїх заступників англійці *ствердили*, що дійсно переговори між українцями а поляками ведуться. Отже Гендерсон не міг нічого *іншого* зробити, ніж згідно з польським бажанням, відложити засідання Комітету Трьох. Наслідком *короткозорости* необережних політиків у краю, *зискала* поль-

ська дипломатія бажане відложення засідання, отже повну побіду. Але на тім не кінець. Гендерсон відложив засідання Комітету Трьох з березня на 16. квітня, б. р. Дійсно того дня зійшовся Комітет Трьох в Лондоні. Крім Гендерсона брали участь у засіданні італійський амбасадор в Лондоні Бордонаро і норвежський амбасадор Фогт. Польське правительство *призначило* як своїх заступників у Лондоні лондонського посла Скірмунта і секретаря від польських справ при Лізі Націй Гвядзовського. З українського боку, на жаль, не був ні один посол чи інший уповажнений заступник. Тому, що, як стверджено, польська відповідь на українські скарги була *невистарчалою*, зажадав Комітет Трьох від польського правительства дальші пояснення. Якраз цього і бажали польські дипломати. Бо польське правительство має для відповіді час *принайменше 4 тижнів*, так що їх відповідь Комітетові Трьох може прийти в найліпшій випадку на початок засідання Ради Ліги Націй (18. травня). Отже є технічно *неможливе*, щоб в тому часі Комітет Трьох міг поставити на порядок денний нарад Ради в травні обговорення української справи. Так *українські скарги не будуть обговорені в травні*».

А ТЕПЕР — КОМЕНТАРІ.

Переговори УНДА та майже одночасний із ними пастирський лист еп. Хомишина ріжняться між собою своїм характером. Еп. Хомишин виступає одверто, з повною відповідальністю за свої слова і свій почин, згорі знаючи, що вони викличуть обурення українців. Не те УНДО; воно хоче «і капітал *пріобрести* і невинність *соблюсти*». Навіть критикуючи пастирський лист еп. Хомишина, робить це так, щоб при тому поширювати угодовські тези (мовляв, коли не тепер, то пізніше можна використати для себе!), а з другого боку, щоб залишитися «янголом чистоти».

Тому має повне моральне право орган еп. Хомишина — «Нова Зоря», ч. 23., сказати на адресу «Діла» й УНДА:

«Та лизати комусь руки в часі, коли буки свіщуть, *оферувати* кров свого народу для фантастичних цілей, заскакувати по міністеріяльних покоях і *рівночасно* удавати непримирну опозицію, критикувати виступ Владики і *рівночасно* випиратися, що се не критика — то чейже не є ніяке становище гідне людей, які себе шанують».

Надзвичайно влучно на ті теми пише «Літературно-Науковий Вісник» за III. 1931.:

«У нас, коли б, припустім, якійсь гру-

ні впадо на думку змінити «напрямні парламентарної тактики» і розпочати еру «праці органічної», — ся група ніколи не виступить отверто, лиш пустить прібний бальон. Коли ж його не прийме громадська думка, миттю трубиться на відворот: «Ах, таж нас не зрозуміли! Та ж се була лиш теорія! А зрештою за «бальон» відповідає, хто його пустив, а не ми. Ми навіть не спостерігалися, як той пустун його випустив. Одного з нас не було у Львові, другий на знав, третій спізнився, четвертий помилився. Автім, як ви кажете, що се не добре, ну то ми се анулюємо. Треба було гармидер счиняти!»... «Так було з отим бальоном, так було і з «новошляхівським». «У нас в таких випадках повзе тад, закалтурений і трусливий. Інтригує, лянує, звивається і баламутить. А коли хочеш наступити йому на голову, наступаш лиш на хвіст, гад вже зник. Коли ж хочете когось потягнути до суспільної відповідальности — нема кого, винних нема. Винні показуються лиш ті, які сміють наступати гадам на хвіст»...

Наші «реальні політики» на точці угоди є просто засліпленими фантастами-маніяками. Дивлячися на них, маеш вражіння, що це або люде переслідувані ідеєю «fix», які й «contra spem sperant» (і проти надії надіються) або політичні діт-ваки, що часом гатять головами об мур, а часом собі бавляться сірниками, можуть запалити хату.

Коли б історія України починалася тільки від 1918. р., то вистачить досвіду й того часу, щоб не пхати пальці між двері і при слові «угода» втікати за 100 гонів... Мали ми угоду з Денікином і покладали надії на нього — нас підло використали. Мали угоду з большевиками і надії на них — нас використали й знищили нам армію. Мали угоду з поляками (Петлюра) і покладали надії на них — нас використали й знищили решту армії. Навіть і тоді, коли ми розпочинали переговори з поляками на фронті — то і тоді вони використовували нас, пересуваючи свої війська та справляючи укріплення. Вели переговори й покладали надії на Антанту аж до 1923. р. — використали нас та обдурили. Автономістична резолюція трудової партії — скомпромітувала партію, у край. Переговори в справі українського університету — покінчилися фіаском, компромітацією низки професорів (Р. Смалъ-Стоцький) та знищенням вже існуючого, в цілій Європі признаного, українського тайного університету. Угода Твердохліба — скінчилися його вбивством. Угода Яцкова — викинення його поза Українську Націю. Така ж доля стрі-

пула Ількова та інших. Угодова політика, ведена В. Бачинським — скінчилися його компромітацією та самогубством. Угода Петрушевича з большевиками — скінчилися його політичною смертю. Угода Ско-ропадського з монархістичною, до того ж неіснуючою Росією, — повстанням і позбавленням його найвищої влади на Україні. Угода уенерівців з поляками — їх поступневим заником. Угода Певного й кумпанії — їх компромітацією та деморалізацією Волині. Пробні бальоники, що їх час од часу пускає УНДО між поляками і українською суспільністю — кінчалися завжди відмовою перших, обуренням других та компромітацією партії. Заява львівської з нагоди саботажів — заломила одноцілий український фронт, дала вільну руку «пацифікаторам» і понизила нас за кордоном. Пробні бальоники Кедрина — стягнули обурення громадянства на УНДО і підірвали його і так пошарпаній престиж.

Вже й найбільший упертюх і тяжкодум зрозумів би, що 1) ніякої справжньої угоди поляки собі не бажать, зате бажать собі тільки нас *знищити, знищити і знищити*; 2) що коли поляки й ведуть переговори, то тільки на те, щоб нас *використати, використати й використати*; 3) що всякі переговори тих українців, що їх ведуть, тільки *компромітують, компромітують й компромітують*. Але наші «реальні політики» з завязаними очима далі гатять головами об мур в імя своєї ідеї — fix. Просто щось аномальне є в цьому. Відчувається в них брак чогось життєвого, чогось конче потрібного...

«Літературно-Науковий Вісник» (стр. 246, III. 1931.), називає це «щось» — інстинктом. «Коли ж такий розгардіаш пакує серед нашої інтелігенції, то це тому, що настав в ній заник того інстинкту». «Цей голос інстинкту зводиться до кількох підставових правд. Перша — в представнику иншої породи треба завше відчувти виразника тої породи, а не своєї, хоч би побренькував найгарнішими кличами. Друге — треба уміти бачити кли за бабусином чепцем. Третє — треба уміти в рішучу хвилину сказати чужій ідеології рішуче «Ні», не дати себе нею збаламутити, треба уміти відповідно відчувати, бачити і поступати». «Різкі фікції від віків побідним наступом ідуть на нас. Одні толкують по своїму зрозумілу ідею західньої культури, другі інтернаціоналізму і пр. Кожна робить з нас додаток, варянт чогось иншого, не окрему величину. Кожна під маскою ховає своє справжнє обличчя і заміри. І перед кожною *новою маскою* наша інтелігенція стає спантели-

чена, готова до дискусії: з правницею чи з лівницею? буржуазією чи з соціалізмом? Може це справді приятель промовляє? Наступить зміна сістем, по правих ліві або навпаки — і вже втіха. Вже причина до «оптимізму» «Є оптимісти», яким коли навіть відчиняється деревляний кінь і сиплються Ахайці — і тоді все є «неясне і незрозуміле».

Міжтим не треба бути аж реальним політиком (без лапок!), який за найгарнішими словами і хитруванням та масками бачить справжні заміри, а вистачить не завязувати собі очей, щоб бачити от таке «чорним по білому» написано:

«Gazeta Polska», ч. 78., оголошує статтю Голуфки, отже керманича національної політики польської та одного з контрагентів УНДА при переговорах:

«Українська суспільність повинна зрозуміти, що давня Червона Русь на протязі 600-літньої приналежності до польської держави улягла глибоким впливам польської культури, стала мішаною польсько-українською країною. І тому українці повинні погодитися з тим, що ця діляниця стала *інтегральною частиною Польщі* та що *всі розрадуки на зміни положення заведуть*». «Тому також українці в «Малопольщі Восточней» не тільки з почуття програної війни 1918. р., але і з реальної оцінки відношення як у тій ділянці, так і міжнародного положення, а передусім в імя рачі буття українського народу як цілости, *повинні щиро стати на становищі громадян польської держави, якої велич і сила лежить і в їхньому національному інтересі*».

А от санаційне «Słowo Polskie» з 1. IV. б. р. пише: «Це зовсім помилковий погляд, який виходить із фальшивого założення, що Польща є державою національностей, якою була Австрія. Тимчасом Польща є національною державою, опертою на концепцію політичної *єдности громадянства* в рямцях польської держави». «З того погляду можна лише допустити таке урегулювання польсько-українських відносин, яке прийшло на Волині під егідою Юзефського. Однак його не можна сплутувати з евентуальною угодою з *сепаратистичним табором*». «Про реалізацію закону 1822. р. годі й думати, тому що сам закон зовсім не відповідає нам і унеможлививби раз на завсідни державну *асиміляцію* руського населення».

Або потляди вшехполяка Ст. Грабського, колишнього міністра освіти («Новий Час» 2. IV. б. р.): «Територіяльна автономія для Східньої Галичини була б тим самим, чим була для нас автономія. Це була б підтримка змагань до *незалежности*, зма-

гань до *відірвання*, підпомагання *сепаратизму*».

*

Та коли подивитися з точки погляду незацікавленого, спокійного а то й байдужого спостерігача на останні виступи «реальних політиків», то є в них щось несамовитого, просто щось божевільно-нерозумного, як раз тому, що вони *тепер, у найбільш невідповідну для себе пору* мали місце.

Тільки подумати: 1) польська «пацифікація» була і для сліпого найліпшим показником відношення поляків до нас, отже, наглядно показувала як то поляки бажать з нами «угоди»; масакри населення, варварські наїзди на сотки сіл, садистичні знущання над безборонним населенням, вадалське нищення майна, здається, були всім, *лише не проявом бажання порозумітися й у найближчій будучности зробити угоду*. 2) По-друге — і сліпий бачив, що знищене і збите населення, якого рани на тілі навіть ще не затоїлися, здібне до всього, тільки не до того щоб *обняти своїх катів*. 3) По-третє — коли подано скарги до Ліги Націй, яка визначає для їх розгляду окремішні комітети та першу розправу в травні, то й найбільш наївний повинен знати, що коли б поляки самі навколупках благали українців угоди і співали про неї привабливими голосами, то одностороною відповіддю й найбільших угодівців *до травня* повинно б бути: відвернутися і заткати собі уха.

Стяже, кожний не-божевільний знав, що угодові спроби з українського боку 1) *вийдуть на користь тільки полякам*, 2) *викличуть обурення українського населення* і 3) *зніщать дотеперішні та можливі майбутні здобутки за кордоном*. Але коли таке й на правду сталося і роздрознене населення кишло обвинувачення божевільним провідникам, тоді їхній орган «Діло» з 18. III. б. р. писав:

«Яким правом і на якій підставі можна відмовляти нашому національному провідові, зокремаж нашій Парляментарній Репрезентації права на український національний *патріотизм*? Яким правом і на якій підставі можна не мати до них *довіря*? Яким правом і на якій підставі сміє хтонебудь вважати такі колективні тіла як Центральний Комітет української провідної партії і Парляментарна Репрезентація за угруповання людей, що *негідно репрезентують і негідно боронять* інтересів української нації? «Бо невяжє деякі наші громадяне зайшли під впливом розкладових і трійливих засобів усякої ворожої пропаганди серед нас аж до того, що булиб у силі залперечити почуття *на-*

ціональної гідності в тих, що як найвідповідальніші за все наше національне життя?»

На це дає влучну відповідь «Літературно-Науковий Вісник» (стр. 372. IV. 1931.):

«Як то можна ганити тих самих послів, яких — як своїх людей довіря — щойно перед 4-мя місяцями вибралося в послі? На перший погляд, річ дивовидачна. Але — чи їх вибрано під тими гаслами, які вони зачали проповідувати по виборах? Чи їх вибрано і уповноважено робити те, що вони тепер роблять? Отже нема що скидати відповідальність на виборців. Не виборці змінили свої переконання, виступаючи проти обраних послів, тільки ті останні». «Замість нарікання отже на непошанівок для авторитетів, варта ліпше подумати над проблемою тих авторитетів, тої «еліти», яка є дійсно хора і якої такою обороною не врятувати». «Ніякого права вимагати собі послуху такі політики не мають. Бо коли їм для себе так тяжко вибрати одну спасенну лінію, то з якої рації має в їх мудрість вірити загал? А що як цей «авторитет» завтра опиниться в четвертій якійсь групі і знова вимагатиме вже до неї послуху? Тільки тому, що взяв собі за факт бути «авторитетом» — не тут, то там? А що ж робити, коли маси, від яких жадається послуху, не здолать розвинути такої ракетової шкортости, аби поспішати за змінними переконаннями свого «авторитета»?» «Ні, це

надто орієнтальні поняття про авторитет і про пошану до нього. На заході робиться инакше».

Вітовні правильно зясовує положення «Український Голос», Перемишль, з 12. IV. б. р: «Доки політика умандатованого проводу стояла на традиційному «ні» і викликувала вражіння вислову цим коротким словом фактичних настроїв суспільства, могло назверх здаватися, що той провід дійсно повнить функції керівного органу і тому сам собою представляє реальну силу. Не можна було в першій хвилі робити іншого висновку, бо параван принципіального спротиву закриває дійсні прикмети й чесноти «проводу». Але як тільки довелось йому зробити перший крок «позитивної» політики, він показався зразу у всій наготі: розгубленість, переляк, неспівмірність, невчасні випадки, відступи і смішна тактика «дискусій» з противником. Або така багатомовна його законспірованість на угодному фронті! Невже громадський загал в очах «провідників» такий вже нездисциплінований і божевільний, що навіть одною невинною гримасою зіпсує «велике й добре» їх діло! Донедавна «провід» опанцирював себе залізними лавами свідомих своїх мас і горлоно визнавав демократичну засаду: голос народу — голос Бога! А тепер чомусь нагло нарід для цього вже — не аргумент і він не має нічого від себе йому сказати». —М—

Перманентність національного плебісциту.

Національно свідомий нарід дає доказ свого самовизначення тим, що його члени завжди і скрізь, із вигодою для себе чи невигодою, все кажуть, хто вони є, і працюють для добра народу, кожний у міру своїх можливостей. Є це, неначе, постійний національний іспит, вірніше, перманентний плебісцит. Нація, члени якої успішно виказують себе в такому перманентнім плебісциті, не має чого боятися одностороннього плебісциту, що має рішити політичну приналежність країни, нею заселеної, її будуччина забезпечена.

А як у нас із перманентним плебісцитом? Мабуть, ніхто не буде сперечатися, що репрезентує національну свідомість — а особливо в наших умовах — інтелігенція. Ніхто також не буде сумніватися в тому, що перші місяці тут має зайняти професура високих шкіл, визнаючи за «сінь землі», за вірець шлях наслідкування. Як же показала себе українська інтелігенція, передусім та на еміграції, під час тих плебісцитів, іспитів на національну до-

зрілість, які ми мали за останній рік? Мова йде передусім: а) про т. зв. Український Науковий Інститут при варшавському університеті й б) про «пацифікацію» Галиччини.

Уенерівці, а точніше їх чільний репрезентант — дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка — проф. Лотоцький, виведив од «союзного» уряду Пільсудського заснування «Українського Наукового Інституту» при варшавському університеті.

Безперечно, не про українську науку полякам ішло, коли вони засновували отой «інститут», бо тоді заснували б передусім українські високі школи на українських землях; до того вони навіть зобов'язані й міжнародними договорами й своїми законами. Але тут саме навпаки; все промовляє за тим, що їм ішло про те, щоб міністер закордонних справ Польщі, на випадок інтерпелляцій в Лізі Націй чи деінде за кордоном, чому, мовляв, досі не заведено українського університету, бо ж таке зобов'язання прийняла на себе

Польща, міг би відповісти: ми ж виконали наше зобов'язання! Ось таке перше значіння того «інституту». Друге — польське міністерство освіти тепер має підставу твердити, що воно українські податки витрачає на українські культурні потреби. Отже за поміччю уенерівців польський уряд одним стрілом поклав двох зайців; ба, ще й третього — своїми злотими він вніс деморалізацію й до кола української професорської та студентської інтелігенції.

Бо як же поставилася до того «інституту» українська поступова інтелігенція? До складу п'ятичленної дирекції «інституту» ввійшли такі українські професори: О. Лотоцький, Р. Смалцький (буковинець, що вславився багатьма своїми «заслугами», одною з них була передача всіх справ місії У. Н. Р. у Берліні большевикам...), Б. Лепкий, К. Мацієвич, В. Садовський.

Щоби притягти співробітників, призначено гонорар по 200 золотих за аркуш (майже 800 кч.); ціни явно «купівні»... Далі поведено переговори з українськими професорами високих шкіл на еміграції й розголошено, що, мовляв, усі вони співпрацюють в «інституті». У відповідь на це група професорів і доцентів Української Господарської Академії в Подєбрадах, числом 12, заявила у пресі («Діло». 15. XI. 1930. р.), що вони ніякого відношення до «інституту» не мають. Інші, з подєбрадської «еліти», щось із 16, виявили своє особисте зацікавлення, дехто навіть демонстративно, як напр., соц.-дем. доц. Голицинський заявою: «буду писати!», дарма що за вісім літ перебування в Академії нічого не написав, отже, можна бути певним, що нічого й не напише. Що більше, тих 16 із польськофільським настроєм, на чолі з проф. Іваницьким, задумали перетворити українську Господарську Академію в Подєбрадах на науково-дослідчий інститут, при чім плян його майже цілком відповідав плянові варшавського інституту. Та про це заговорила т. зв. опозиція Професорської Ради, й чеське міністерство хліборобства на уенерівський плян не погодилося.

Але на цьому не кінець. 1. листопаду 1930. р. відбувся мітинг у Подєбрадах, на якому винесено резолюцію з осудом будь-якої співпраці волинських українців із польським урядом, у сім числі й у варшавському «інституті»*). А за пару днів

*) Про ті збори подано неправдиві дописи до канадійського «Українського Голосу» (Вінніпег) з метою дискредитувати ворогів польськофільської орієнтації; за-

польськофільська більшість Професорської Ради дала шестимісячну відпустку з Академії для праці в... «інституті» п. Мацієвичеві.

Мацієвич прислужився польському урядові ще і з другого боку: на відкритті «інституту», говорячи (під час пацифікації Галиччини) про колективізацію в СРСР, він переконував, що під «пацифікацією» селянам легше живеться, ніж під колективізацією. Ця спроба виправдати «пацифікацію», викликала таке обурення частини слухачів, що при виході з салі Мацієвича прийшло до скандалу.

Справа Мацієвича далі розвивається так: коли в лютому 1931. р. студентство довідується, що односторонні Мацієвича мають його в наступнім семестрі притягнути до викладів в Академії, то студенти економічно-кооперативного факультету на своїх загальних зборах винесли протест проти повороту його до Академії (див. «Український Голос», Перемишль, 8. III. 1930. р.), вважаючи варшавський «інститут» і діяльність в ньому Мацієвича за антинаціональну справу. Польськофільська більшість на чолі з ректором Іваницьким зпочатку збентежилася; але вже незабаром проректор Бич повів слідство, за всіма правилами жандармського розшуку, викликаючи студентів по одинці на переслухання і перетримуючи їх при тому по півтори години, та доводячи, що «інститут» корисна річ для українців, бо, мовляв, у ньому працюють і Богдан Лепкий, і Мирон Кордуба, й український соц.-демократ В. Старосольський та інші; вказував рівнож, що в «інституті» на викладах бувають соймові послі УНДА, як Галушинський, Остап Луцький, Загайкевич..., які ходять і на чай до Лотоцького спільно з польськими урядовцями... А тому «радив» зняти підпис з протесту, бо декого можуть... звільнити, або... позбавити допомоги, а всім тим, що підписали протест... не зарахують семестру. За винятком одного чи двох студенти склали цей іспит громадської мужності з честю, залишившись на своїх позиціях.

Але ось приїздить до Академії Мацієвич. На студентів-економістів зачали тоді тиснути зі всіх боків; лектор Безпалко назвав виступ студентів свинством; соц.-демократ проф. Мартос заявив: «Тепер уже нового приїзду до Академії не буде»; ось так на студентів-патріотів перекладають відповідальність за закриття Академії, до якого, до речі, довела польськофільська група на чолі з Іваницьким. Наслідком того натиску заявилися штрайкбречелені в тім дописі особи передали справу судові.

хери (Карпинський, Борис та Куцевич), що уможливили Мацієвичеві розпочати виклади економістам. Після цього голову й секретаря студентських зборів, що осудили варшавський інститут та діяльність Мацієвича, сенат — виключно польонофільський своїм складом — постановив умовно звільнити з Академії...

Повстає тепер питання: хто склав іспит національної дозрілості? Чи склали його успішно професори, співробітники «інституту», Лотоцький, Р. Смаль-Стоцький, Б. Лешкий, Мацієвич, Садовський, Кордуба, В. Старосольський, К. Чехович, С. Гольдельман, Нецименко, Кабачків, проф. Іванницький, доц. Іваніс, С. Смаль-Стоцький, Вич, Добриловський, Безпалко, Мартос; соймові послани Галуцинський, Луцький, Загайкевич, та студенти-агрономи, що не тільки не виступили спільно з економістами, а навіть постановили просити Мацієвича розпочати читання лекцій, і нарешті — три студенти-інтрайкбрехери? Чи може на висоті положення в поставленім життєм племісциті були та жменька професорів подбрадської академії, що вчасно відмежувалася від інституту, і професура інших високих шкіл, що тут є в опозиції, а далі ті, що ні в явні, ані в тихі співробітники «інституту» не пішли й не підуть, та ті громадяне й студенти-подбрадці, що протестували проти співпраці з польським урядом, проти інституту й проти Мацієвича та відважно стояли на своїй становині до кінця?

Нагодою для другого племісциту була «нацифікація», Галичини. В «Бюлетені Центрального Виконавчого Комітету представників українських емігрантських організацій в ЧСР для переведення акцій протесту проти польського терору на Західній землі України», ч. 3., 1931. р., Прага, вміщено «Список м. п. професорів, доцентів, лекторів, асистентів і службовців українських високих шкіл ЧСР», з наведенням, хто дав пожертву на протестацинну акцію й хто нічого не дав. Між тими, що нічого не дали, зустрічаємо О. Колессу, професора українського й чеського університетів, С. Дністрянського, професора українського й німецького університетів у Празі; обидва вони «сіль» галицької землі. Правда, проф. Колесса встиг уже прийняти чеське підданство, а Дністрянський і собі його приймає; але чи не зарадо вони перейнялися байдужістю пересічного чеха до української справи? Нічого не дав і «пуп» буковинської землі — проф. Ст. Смаль-Стоцький. Добре

всєж і це, бо його син, Роман, професор варшавського університету і один із директорів українського «інституту» в Варшаві, був супроводчиком польського міністра закордонних справ Залеского до Женєви, де той мав захищати справу «нацифікації» в Лізі Націй. Буковинець і Мирон Кордуба, що підпирає варшавський «інститут». Один тільки буковинець і опинився на «високім положенні»: Безпалко, що подав на німецьким університеті у Празі дисертацію п. з.: «Польська пісня в німецькій літературі», пожертвував аж... три корони! А ось «еліта» наддніпрянської України: А. Яковлів, ректор; А. Антонович, проректор; Б. Матюшенко, декан; В. Щербаківський, продекан; С. Бородаєвський, продекан — нічого не дали. Це, що обирається на відповідальні місця міністрів уряду УНР, свідчить хіба про те, як стоїть на висоті свого національно-політичного завдання більшість професури університету українською у Празі. Коли студенти-українці просили в поліції дозволу на віче протесту проти польського терору, то інспектор поліції саркастично відповів: «так ми знаємо, що ваші професори навіть одержують гроші від поляків». А Матюшенко професором «руссава народнаго університета» у Празі давно «заделался» — явище подібне щодо національної безпринциповості хіба до участі в варшавським інституті. З професури нічого не дали: О. Шульгин — міністер закордонних справ уряду А. Лівницького; колишній член Директорії високої — О. Андрієвський, М. Славинська і О. Косач-Шимановська.

У Подбрадській Академії частина дала так, як Безпалко; лідер польонофілів і член уряду А. Лівницького — ректор проф. Іванницький (20 кч.), «відвалив» і проф. Шереметинський аж... пять корон, та й «декан з призначення «доц. Іваніс, що одержує гроші на кубанську акцію, аж пять корон. Простіші зробили інші кубанські «вірли» — Білий, Івасюк, Безкровний — вони просто нічого не дали. Нічого не дав і теоретик національного питання О. Бочковський, що навчав про перманентність племісциту поневоленої нації у своїх викладах.

Годі! Рибка смердить з голови, а інтелігенція з професури... А українська професура має претенсії бути носієм української національної опінії!

Важко!...

Инж. Ів. Ваграський.

Єретичні думки.

Шукаймо і творимо поки не пізно!

Коли жиди й «асимілюються» (це слово без знаків наведення існує тільки для півних людей), то, приймаючи чужі *назверні* форми, вони все ж ніколи не тратять свого *внутрішнього*, себто, жидівства. Це й дав їм, без власної мови й території, можливість усе бути суцільною нацією, чи швидче наднацією з далекосяглими замірами. Вони *не асимілюються*, а часово принатурюються до місцевих умов і звичаїв, щоб, ставши ніби однаковими з тубільцями, легше здійснювати свої завдання. В цьому процесі їм найбільше завважають християнські релігії, а особливо ті, що мають своїм назвернім впливом хрестне знамення, а тому вони найбільше облюбили народи з протестанською вірою, проти якої найменше виступають, тоді як надзвичайно вперто й активно поборюють католицьку і православну релігії. Завважають їм також і прізвіща, особливо у країнах, де вони дістали їх порівнюючи пізно (б. Росія — за часів імп. Миколи I.). Тим то й пояснюється перебарвлення ріжних Бронштайнів, Собельзонів, Гольдендахів, Радомисльських у Троцьких, Радеків, Рязанових, Зиновєвих. Одне слово — «неославяне». І зміна прізвіщ — це останній акорд приладнення до місцевості й умов. Але хай жид стає Троцьким, Стекловим, лордом Біконсфільдом, Лянсінгом, хай балакає, якою хочете мовою, хай буде протестантом чи безвірником, — він при зустрічі з собі подібним вмент пізнає свого крєвняка, бо внутрішнє жидівське все живе в них. Рибак рибача бачить здалека. Ми жк, саме, навпаки, тратячи назверхнє, враз гинемо, як українці. Тим то ми з таким розпачем (і цілком слушно!) боронимо наші назверхні ознаки (мову, назву), але, на жаль, *марно розтрачували й розтрачуємо своє внутрішнє*, бо весь час намагалися й намагаємося бути «як люде», намагаємося не відстати від віку, але рівночасно боїмося ширшого звязку з чужими людьми, а волиємо мати діло з чужими ідеями, варячися у власному сосі. А наслідком того ми вже забули, а тепер забуваємо й рештки того, ким ми були, хто ми, властиво, є й ким маємо бути.

Коли до вас українець не забалакає українською мовою, то ви ніколи не пізнаєте, що то українець, бо внутрішня його мова не українська. Тоді як жиди, розпорошені, гнані, биті, погорджувані, без клапця землі своєї, вічні вандрівники, — схоронили у крові своїй почуття єд-

ности й колишньої державности, а також все повні турн й спраги до відновлення її.

Нема бо в нас насьогодні ясно закрєленого духового типа українського (тому цупко й тримаємося за мову, слова й назви!), нема бо в нас ясно вирізбленого характеру українського (позитивного; негативних, недержавних рис є досить!).

А був колись український тип!

Шукайте й найдете! Бо швидко буде за-пізно. Чужі ідеї, чужа отруя знищать нас! Подивіться лишень на красу й гордоці наші, на праобраз наш — гуцулів.

Про козаків, нові нації, Казакію, про те, де корінь зла і як його лікувати можна і треба.

Колись, за давнини, невдоволені, «ворохобні», люде московські часто-густо, щоб снєгатися приємностей царського уряду, йшли в мандри, на «уходи». Йшли на незаймані ще місця, де ні око царєво, ні довга рука ріжних «дяків» та «подячих» не досягала їх. Там вони й осідали. Так покладено початок «вольности казачої», а далі вже, згодом, і «військ казачих». І козаки були на свій час своєрідними культуртреґерами. Ось так Москва крїпла, обросталочі на своїх узграниччях козачими військами, а ці ї собі міцніли та багатіли, вросталочі в землю, а рівночасно боронячи її від чужаків, а тим захищаючи й Москву.

Це добре зрозуміли в Москві, а тому козаки за «службу» свою вірну дістали від Москви низку привілеїв. так би мовити — «узаконилися». І стали з «ворохобних людішек» окремим тілом, окремим станом, у порівнанні з іншими підданими царя московського.

Але історія, йдучи далі, занєсла над козаками Дамоклів меч. Вона ніби перехрєстувала рацію їхнього окремишого привіліюваного становища, бо кордони московського царєтва що-раз далі все посувалися, а тим і відпадала вірна кордонна служба козаків. Одначе, тимчасово ситуацію вирятувала вже не зовнішня, а внутрішня небезпека — «смута». І ось козаки за привілеї й вольности свої обернулися в сторожу внутрішню. Прийшлося козакам службу царєву нести вже по містах, охороняючи своїх добродіїв од червоної заграви.

Але історія все йшла далі! І нарешті, з упадком царизму й це відпало. Надходив неминучий кінець існування козаків, як окремого привіліюваного стану... Спро-

би «червоної» (Подтількоф, Кривошликоф, Буденовщина...) і «білої» (Деникінщина і Брангелівщина) служби не повелися. І ось тоді, цілком у згоді з духом часу, в одного з патріотів козачих (здебільша — донців та одного з кубанців) повсталася думка ратувати себе теорією про нову націю — «козакію».

Дарма заходи! Бо що там не кажи й не пиши (палір усе терпить!), але все ж шило з мішка лізе. З усіх тих міркувань про «козакію» недвозначно виглядають економічні здобутки. А проте це можна зробити куди простіше, доцільніше — і що найважливіше — природніше: *треба лишень знова вернути до колишньої ролі «стражі воєнної»* на кордонах та тільки вже не «Московського царства» (це й не можливо), а — Української Держави.

Інакшого виходу нема!

Стиль зраджує...

У слові людина яскраво виявляє себе наверх. Недармаж Біфон казав, що стиль — це людина. І крізь збірне слово можна заглянути у глибоку душу творців його. Ось передо мною такі три словесні документи.

1. «Твоєю силою, волею, словом стала на землі Українській Вільна Народня Республіка. Справдилась колишня мрія батьків, борців за вольности і права трудящих. Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш Край і людність, фабрики товарів не виробляють, заводи спинаються, залізниця росхитані, гроші в ціні падають, хліба зменшилося, наступає голод. По краю росплодилось юрби грабіжників і злодіїв, особливо коли посунуло з фронту військо, счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі. Через все це не могли відбутися вибори в Українські Установчі Збори в приписанім нашим Універсалом часі і сі Збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з рук наших нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республіці нашій і організувати нове правительство. А тим часом Петроградське Правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою владу Вільну Українську Республіку оповістило війну Україні, і насилас на нашу землю свої війська — красно-гвардійців, большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жалюючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають нещасних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчынство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустили сеї брато-

вбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам на зустріч, і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою: крім того, те саме Петроградське Правительство Народніх Комісарів починає затятати мир і кличе нову війну, називаючи її до того священною. Знов полетяться кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обра-на зіздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинний бути як найшвидче. Але для того, щоб ні Руське Правительство, ні яке наше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир для того, щоб вести свій край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України: *Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу»...*

Це IV. Універсал! Бгато й мало часу пройшло. Але все ж можна *sine ira et studio* придивитися до того документу. Заглянути крізь мережево того збірного слова в серця й мозок авторів його.

Настирливо бо повстає питання: чому слово те ділом не стало? Чи не було воно часом нещире? Надхнене, повне внутрішньої правди слово не раз творило дива; те слово, що виразником могутнього внутрішнього порива було.

А це? Чи від серця воно йде? Від серця, повного нестримного чину виявити себе з девізою: або-або! Або як москалі кажуть: «розсудку вопрекі, наперекор стихіям!». Кинути могутнє гасло й зібрати під ним сотки, тисячі, а далі міліони лицарів «абсурду». Але кинути його так, щоб запалало навколо.

Чи, може, воно, оте, вторі наведене слово збірне, саме й є тільки «хитра» механіка мозкова. Хіба ж так кричить світові переповнений жагою видертися з темниці небуття? Ось я! Гордо й непохитно, без довжезної аргументації, впрост бо прагне.

Вдумайтеся у стиль того проголошення: коли б не..., то б..., але, в силу і т. д. Себо: «я б і не вилізав із рідної нам усім усеросійської калабані (єдиний революційний фронт!), коли б не оті, не при вас згадуючи, ракли оті, анцихристи безштанні... Та що робити, мушчу»...

Основний пункт, навколо якого крутиться вся аргументація того проголо-

шення є *мир*. Знаю я формулку: *si vis pacem, para bellum*, але не знаю формули: коли хочеш миру, то оголошуй війну! А що ж було оголошення самостійності, як не проголошення війни. І тому автори IV. Універсалу повинні були одверто й щиро про це казати народові, а не ховатися під покривець бажання миру, граючи тим на слабих струнах потомленого довгою й непотрібною для нього війною народу. Замість палкого, слова, заявила розумова спекуляція, *спекуляція миром на самостійність*.

І цю внутрішню суперечність того збірного слова інтуїтивно схопили ширші маси, з давніх-давен недовірливі до кожного слова пана, себо, інтелігента в даному випадку. І ці ширші маси, незахоплені вогнем слова, й собі пустилися спекулювати, але вже *безпосередньо* на мир, цілком добре метикуючи, що прийняти самостійність це не мир мати, а саме навпаки, *накликати на себе війну*, а тому через голови й поплід руками своїх «проводирів» із Центральної Ради зліталися швиденько з москалями — комуністами, а Українську Центральну Раду пустили на призволяще. Результати того відомі: «проводирі» опинилися ні в сіх ні в тих, без мас, а маса — без миру. Так метиться скривджена правда!

А геть далі, коли нарід пійшов за самостійною Директорією проти Гетьмана, то не з бажання підперезатися, а навпаки — розперезатися. І як тільки досягнув цілі, то знов, покинувши самостійну Директорію, злігався швиденько з москалями-комуністами, бо це (так дядькам нашим здавалося) несе «плодов земних» ідилічне «вкусеніє». Результати відомі: Директорія опинилася без мас, а маси без миру, землі й хліба. Так удруге помстилася скривджена правда!

І не обвинувачувати приходить авторів IV. Універсалу. Вони ж бо витвором часу й умов були. І звідки їм було взяти того вогню, тої віри в ірраціональні сили, коли весь вік свій вони прожили в атмосфері позитивізму, раціоналізму й безвірства.

А проти них чинив комуністичний *містицизм*, що повною квіткою розцвів большевизмом на добре зробленім полі московського месіанізму. Боротьба не рівна! Що могли дати з себе творці IV. Універсалу, коли вони самі ще вчора не вірили в ту самостійність, вважаючи її за апокаліптичного звіря, «чудіще обло, стозівно і лаяй»... Одні з принципових мотивів (соціалісти*), інші з тактичних

*) Ось що Винниченко каже в «Відрод-

(хоч би соціалісти-федералісти), але передодні ще всі вони вважали самостійників за чорносотенців, «зрадників революції» й т. д.

І куди щиріші, а разом і блищі до джерела свого патосу: до «народу» й його думки (формула: що хоче народ, то закон!), були наші люде, теж соціалісти, з Ц. І. К. Радянської України або з «Цікуки», як її називали. Ось витяг із їхнього збірного слова, що народилося майже рівночасно з IV. Універсалом.

2. «Деклярація принята на Ц. І. К. Радянської України на засіданні 7. III. 1918 р. (Полтава)». «1. Ми ніколи не розглядали Українську Радянську Республіку, як національну республіку, а виключно як совітську республіку на території України. 2. Ми ніколи не базувалися на точці погляду повної незалежності Української Народньої Республіки, розглядаючи її як більш менш самостійне ціле, звязане з загальноросійською робітничо-селянською республікою федеративним звязком».

А далі? А далі цілком льогічними й послідовними явищами були: федерація гетьмана Скоропадського, У. К. П-сти, У. Ф. С. Р., К. П. (6) У., У. С. С. Р... Ось так «Арам роди Амінадава, Амінадав же роди Наасоона, Наасоон роди Силмана» й т. д.

Одначе час і гіркий досвід зробили своє. Нарід аж тепер самотужки, криваві сльози проливаючи, любачив, що все те була патяканина і що не мир спасенна річ, а *війна за своє право, за свою волю*.

А ось для контрасту третій документ: міркування Кемалля-Паші під рішучу й критичну хвилю життя Турції, її бути чи не бути й надалі суверенною й незалежною державою.

3. «Основне завдання було: досягнути такого положення, при якому турецька нація могла жити гідним і славним життям. Досягнути того можливо тільки при умові повної незалежності, бо *нація, позбавлена незалежності, якіб не були її багатства і добробут, не варта в очах цивілізованого людства ліпшого відношення,*

женні Нації»: «Ні про який сепаратизм, самостійність навіть мови не могло бути: а коли чулися рідесенькі голоси, то це були голоси або схолястиків, чистих теоретиків, запеклих «самостійників», або людей, занадто вже хоробливо пронятих національним чуттям. На конференції україн. соц.-демокр. партії у квітні 1917 р. питання про самостійність зустріло майже негативне відношення» (ч. 1. ст. 43). Отже за кілька місяців перед Універсалом!

як наймит. І справді, прийняти протекторат чужоземної держави — це значить признати себе позбавленим усієї людської гідності, признати свою слабкість своєю неспроможністю. Як справді повірити, що можна домагатися чужеземного господаря, не дійшовши до такого ступня покори? Але турок має свою гідність і своє самолюбство. Він має великі й високі здібності. Для такої нації ліпше загинути, як жити в неволі. *Звідси вибір — незалежність або смерть. Всі ті, хто хотів справжнього спасіння батьківщини, повинні були проголосити це гасло.* Припустимо на хвилю, що на практиці це гасло привело б до невдачі: що вийшло б із того? Невольа! А властиво, хіба ж не той самий вислід був би і при решті рішень? Безумовно, але з тою різницею, що нарід, який іде на смерть за незалежність, наводить собі потіху в думці, що він пішов на всі жертви, що їх вимагає людська гідність. Само зі себе зрозуміло, що при цьому його становище в очах усіх — і друзів, і ворогів, куди вище, ніж становище нікчемної й негідної нації, що сама підставляє ший під ярмо неволі».

РЕЦЕНЗІЇ.

Г. Сімон. Евреї царствують в Росії. *Із wspomnień американца. Париж. Ізд. книжного дела «Роднік», 1929, стор. 239.*

«Рай!» — одні. «Пекло!» — інші. «Святі!» «Злодії!» «Апостоли!» «Котолупи!»... Так геть протилежно оцінюють те й тих, що насьогодні необмежено володіють душами й тілами 170 мільйонного населення бувшої Росії, а тепер т. зв. С. С. С. Р.

Увесь час настирливо насувається питання — що там? Хто — вони? Чи ж це початок нового, або ж — завершення старого? Чи ж «ті» (комуністи), це — речники майбутнього, або ж хробаки минулого?

Багато писали про це. Невелика, однак, вартість писань тих; або емігрант писав (зрозуміла злоба його), або «свій» чоловічок — вірник (а чого не написати за шмат «булочки», коли решта на глевкому сидить), або ж напише чужинець, що розуміється на Росії й її володарях, як, даруйте, Сірко на перці, чужинець, що його володарі з Кремля дурили, як хотіли, показуючи йому «Пат'омкінські деревні» (традицію то в Росії видно все ж шанують!).

І ось перед нами ще одна книжка, що

Ось мужні й щирі слова великого патріота!

Результат? Знесилений, голодний, проданий старим урядом турецький аскер (козак) обернувся тигром і англійський попихач, грецьке військо, що мало затягнути петлю на турецькій ший, вилетіло турманом із Малої Азії, а Турецька Держава була спасена.

Самостійність будемо мати тоді, коли кожний з нас у своїх найглибших основах зуміє самостійним (не свавільним) бути. Коли кожний зуміє своє обличчя виявити, не порушуючи правди й обличчя іншого (передумова соборності). Коли кожний підлеглий буде сам собою, а не тінню начальника свого; коли кожний підлеглий не буде вічно приладнювати себе до особи начальника свого. Себто, коли зникнуть пятолизи й хами. А далі, коли кожний буде приладнювати себе лише до високої ідеї Соборної й Незалежної Держави Української, а не до тих чи інших загально світових тезок, дарма що вони дуже привабливі, чи ще гірше до лакомства скороминучого.

теж хоче розповісти про життя-буття в ССРСР, а властиво в УССРСР. Книжка, що, як її порівняти з іншими подібними, має величезні плюси. По-перше, автор дуже добре знає *колишню* Росію, бо там народився (в «черте оседлости» — себто — на Україні), там виріс і звідти перед війною вмігрував до Америки. По-друге, він там (у ССРСР і УССРСР) був *персонально*. По-третє, в силу свого виїмкового положення бачив і чув те, що не кожному з чужинців пощастить побачити й почути, схоронивши при тому своє життя. По-четверте, він усе ж «чужа» людина для всього того, що там діється.

Хто він? Тепер — підданий Північно-Американських Сполучених Держав, фахом — інженер. У минулому — російський жид. Жидівства не зрікається.

Автор попадає до Москви в складі якоїсь делегації й, маючи рішуче на Україні, іде туди. В живому оповіданні автора розгортається перед нами та трагедія, що в ССРСР має назву «життя».

Низка портретів. Ось ті (і їх більшість, це маса жидівська), що не прийняли комуністичного «вірую» й комуністів. Для них комуністи — це «вони» й «ті». Це люде (геть чисто жиди) живуть якоюсь надією невідомо на що. Та чи живуть вони? Ні, не живуть, животіють, догорають,

аж поки природній, а часто-густо й неприродній подув не задме їхнього чадного копотіння. На 50% — це напівнормальні, других 50% — упрост божевільні.

Далі йдуть ті, що примазались до комунізму, це, здебільшого, нежидівський (московський) елемент, хоч і є виїмки (сексот Ліпкін). Ще далі — жидівська молодь (коли вірити авторові, то таких — обмаль), що «фанатично» прийняла «новий талмуд». (Зпоміж інших і авторів небіж — Ілля, Кримський із Евсекції).

Нарешті — активні натури, що ненавидять «тих» (так загал називає там комуністів) і, йдучи в лінії Непа й «частничества» намагаються якось надати життю змісту, чи ж — правильніше — забути, втікти від страхіть і примар денного життя, принаючи в небезпечний вир спекуляції (другий авторів небіж — Ківа).

Книга ця — суворий осуд комуністів і їхнього божевільного «звіздоловства». А рівночасно книга ця має говорити за жидами, бути оборонцем їх перед світом проти обвинувачення, що вони (жиди), мовляв, там панують. Особа автора й те завдання, що його він собі поставив і те що й як він написав, наводить на низку думок.

Передусім — чого це з дуже войовничих (нещодавно) жиди враз стають такі полохливі, бо у книзі увесь час нагадується про погром, що ним беззастережно закінчиться революція й комуністичні витівки. Що це має значити? Чи такі й на правду вже швидкий кінець цього садистичного божевілля?

Далі виринає запит: а чому автор ані півсловечком не згадав про Україну (коли не брати своєрідно підкресленої згадки про «петлюровців», що вбили авторову сестру), хоч події саме там відбуваються — на Україні. Чи це з наміром зроблено? Чи ж автор і справді не знав, не знає, не бачив, не чув і не помітив тієї України? Не розгадати цього! Може автор дипломатично уникає дратувати «сусідів»?

Перед вдумливим державником українським стають при читанні цієї книжки в уся шир і глиб два споконвічні питання, що їх попередня історія наша кинула на наш шлях до державности, немов колоди під ноги. Питання, що без правильного підходу до них і вдалої їх розв'язки неможлива фактична будівля держави. Відхрещуватися від них або ж казати — «не бачу!» — не значить ще, що їх і справді нема. Ці питання: «русское», що на нашому ґрунті прибирає форму «малоросійського», а друге — жидівське.

Каїро Сато. «Японія і Америка в їх взаємних отношениях». Пе-

реклад із японської. «Госіздат», 1923. стор. 140 + 1.

Автор — японський генерал, якого в Японії часто називають «японським Бернгарді»; він написав багато праць на воєнно-публіцистичні теми. Каїра Сато вважають за теоретика японського імперіалізму. Він палкий патріот, що обожає свою країну. Глибока любов до неї змушує пильно вдивлятися в майбутнє свого народу, а широка освіта, глибокий всебічний досвід і тонкий спостережливий аналітичний розум дають йому можливість визначати для рідної країни шляхи, які, на його думку, моглиб забезпечити Японії роллю великої держави й надалі. Для нього ясно, що не сьогодні, так завтра вибухне війна між двома суперниками, між двома претендентами на гегемонію над Тихим Океаном — між Америкою і Японією.

Каїро Сато цілком добре дає собі відчит із диспропорції сил безоглядного велетня й багатія, енергійного здобувача світу — Америки, і бідної засобами і природними багатствами, але міцної давньою традицією й морально здоровою Японією. Але Японія мусить перемогти. Вислідом цієї перемоги буде розділ землі між трьома державами гегемонами; Американські Сполучені Штати будуть володіти цілою Америкою, повернувши силою обставин до доктрини Монроє, Англії припаде Європа і чорний суходіл, Японії ж належатиме Азія. Як бачимо пляни не абиякі!

І ось крок по кроці розглядає автор технічний бід цієї майбутньої війни, робить завваження і дає вказівки в бік уряду, ясна річ, у дуже загальній формі, бо ж це дуже й дуже делікатні речі, що належать до таємниці генерального штабу.

Та найцікавіше для нас міркування Сато, коли він зупиняється на духовій підготовці японського народу для тої майбутньої війни: «Коротко, щоб відвернути від себе велику національну кризу, що стоїть перед нами, наші земляки повинні приступити до моральної мобілізації й зосередити всі думки японського народу на цій проблемі». Ці розділи книги не можуть не хвилювати українського патріота, така сила слова просякненого могутнім почуттям шляхотної чинної любови до батьківщини.

Для теоретичного обосновання неминучої конечности для Японії війни з Америкою автор будує історичну схему трьох національних криз за всю історію Японії: 1) 1267—1281 — навала монголів, 2) 1853—1906, що закінчилася Русько-Японською війною і 3) теперішні часи. І що характерно, автор не хоче розв'язати гост-

рого напруженого положення компромісовим шляхом: «Коли сучасне положення буде розв'язане компромісом, безпечний японський нарід не буде знати, що коріння зля що-раз зростає. Він буде далі ніжитися у своїй дрімоті, як і раніш. І навпаки, могутній нарід по той бік океану продовжуватиме свою жваву діяльність. Він досягне свого ідеалу — Америки, що веде перед у зброєні і промислі й врешті наслідком наукового поступу він, може бути, досягне можливості підбити під се-

бе природу, що зробила географічне положення Японії неприступним. Це буде час упадку нашої незаплямованої й без закиду батьківщини. О, співгромадяне мої, закликаю вас продовжувати вашу моральну мобілізацію, щоб бути готовими, коли почнетесь війна, а коли вона не почнетесь і настане паліативний мир, то продовжуйте вашу справу, поки не мине третя національна криза».

Мужні й шляхотні слова справжнього патріота!
Г.

„Триzubові“ до альбому.

Високоповажний Пане Редакторе!

Не відмовте помістити на сторінках «Розбудови Нації» наступну мою відповідь «Триzubові».

«Триzub» присвятив моїй скромній особі аж цілих дві сторінки. Дякую від серця! Дякую за те, що він визнав мою «лояльність» колишнього урядовця УНР («року 1920 п. Онацький був лояльним урядовим Місії УНР в Римі»), і за те, що назвав мене «хамалеоном» («машкарад той невдалий і йому не личить: з клясичної тої, замість по-статі Катона, витягає обличчя хамалеона»), і за те, що не забув про «далекі впливи московські», що мали б «озватися» в моїй публікації («Адже такими вольтами сміливими вславились колись відомі «перелети» — за часів лже-Димитрія II, між Тушиним і Москвою»). Дякую за все це! Особливо за останнє, що межує з прелюдним обвинуваченням мене у зраді ідеї нашої української державності. Обвинуваченням тим більше підлим, що самі обвинувачі, очевидячки, не вірять — не можуть вірити! — його правдивості й додають ще: — «Чи може (яка розкіш — оце «*може!*») тут Москва не завинила, а це впросто озивається давня «малоросійська шатость?»!

Отже, насамперед про ту «малоросійську шатость» та «хамалеонство», що мало б виявитися в тому, що в 1920. р. я був «лояльним урядовцем Місії УНР» у Римі, а пізніше, в 1922. р., секретарем делегації УНР в Генуї, тобто, що я раніше «служив тій самій справі, яку сьогодні (за висловом «Тризуба») обплывую, і слухав наказів саме тих людей, яких сьогодні обкидаю болотом».

Мушу сказати, що не мав я звички — а ні раніше, а ні тепер — плувати, чи кидати болотом, чи навіть вживати таких виразів і обвинувачень, що їх, на старощі, дозволяє собі «Триzub». Коли хто хотів би зам'янути до тої статті в Буенос-айресській «Україні» («Проповідники мира», ч. 58, від 13 березня б. р.), що викликала таку несподівану увагу до мене уенерівського «Тризуба», то тільки і знайшов би в ній *принципальну* аналізу передмови п. О. Шульгіна до брошури «*Меньшости*», виданої на-кладом «Українського Товариства Прихильників Ліги Націй», — брошури, що я її визнав (за виїмком тої передмови) за гарну і потрібну. «Триzub», замість одповісти на мої *принципальні* закиди, не маючи що в тій справі сказати, вирішив спинитися на моїй *особі*, інкриминуючи мені (яка страшна річ!), що я був раніше... «лояльним урядовцем УНР». Не відповідав би я нічого в тій справі, коли б вона, будучи тільки моєю особистою, не набірала би одночасно певного *принципального* значіння. І з огляду на це останнє — відповідаю.

Отже, правда, я був «лояльним урядовцем місії УНР у Римі» і служив там в міру сил моїх і розуміння. Більше того — служив у ній не як «урядовець», що слухає лише, як пише «Триzub», чийось там наказів (яких, до речі, наші дипломатичні місії останніми часами впросто таки не отримували), а як звичайний український громадський діяч, що зі шкільної лави звик прислухатися не до наказів будьякого уряду, а до голосу внутрішнього обов'язку перед цілим народом. Зрештою, щодо Уряду УНР, то він так добре опіював мою «лояльність» діяльність, що *протягом останніх трьох років* моєї «служби» не вислав мені ані *копійки* не лише моєї урядової платні, але хоча б на покриття канцелярських видатків, що покривалися з винайму кімнат колишнього помещикання Місії, яке також оплачувалося з кишені і на приватне ризико того «урядовця» Місії.

«Триzub» закидає мені, що я після «Варшавського договору» на демісію не подався і продовжував служити тому, що сьогодні називаю «уенерівською манією Гран-

діоза». По-перше — «урядовці» не несуть ніякої відповідальности за договори уряду, й тому зовсім не було ніякої потреби подаватися мені на демісію. А по-друге — і це головніше — в ті часи Уряд УНР для мене був і справді Українським Національним Урядом, що втілював у собі нашу державну ідею. Тому (хай багато зі мною й не погодяться!) я признавав йому повну рацію в його *тодішніх* шуканнях якогось виходу з безвихідного становища. Тоді *ми не мали ще досвіду польського підступства і зрадництва*, тоді багато з нас вірили, що в обличчю страшного спільного московського ворога можна знайти з Польщею якийсь *modus vivendi*. І це потім, коли я вже не був «урядовцем» УНР, і, коли, пізнавши досвід Ризького мира та колонізаторської політики Польщі в Галичині й на Волині, що-раз більше тратив віру в так званій «державний розум» польського народу, я все тримався осторонь, не беручи участі в боротьбі українських політичних груп, — бо, з одного боку, я не бачив такої групи, що могла би заступити УНР в його боротьбі з більшовиками, а з другого, я не міг більше співпрацювати з УНР, вважаючи його польонофільство згубним для наших національних інтересів. І лише з повстанням «*Організації Українських Націоналістів*», що станула на давніх національних позиціях Центральної Ради, внісши до них деякі потрібні поправки (Крим), я побачив для себе можливість знову виступити активно в боротьбі за наше національне визволення, — проти московських імперіалістів із їх українськими прибічниками — з одного боку, а проти польського імперіалізму з його уенерівськими прибічниками — з другого боку.

І коли «Триzub» наважується підносити проти мене закид у хамалеонстві чи в «линянні» («Одні, зайнявши раз певну постать, з неї вже не сходять, зостаються вірними до кінця. Другі — як би воно делікатно висловити річ по суті не делікатну, ну, скажемо... міняються, чи лinyaють»), то я, як колишній секретар Центральної Ради, що поклатала підвалини під нашу соборницьку політику, дозволяю собі звернутися до колишніх членів Центральної Ради, які позасідали в «Триzubі» з запитом: — «Панове, чи не про себе говорите?»!

І ще один останній пункт. «Триzub» пише: — «Пан Онацький вчора писав у «Триzubі», сьогодні пише в «Розбудові Нації». І хто знає, в яких газетах і що писати він завтра». На те відповідь: — «Писатиму лише в тих часописах, що змататимуться за Велику Самостійну Соборну Українську Державу». Тим самим окреслюється і зміст моїх будучих писань.

Е. Онацький.

Хвальна Редакціє!

Редакція «Тризуба», полемізуючи в його 13. числі з різними авторами з приводу виступу української делегації на З'їзді Міжнародної Унії Прихильників С. Народів, покликала на Комунікат Українського Пресового Бюро в Брюсселі з 23. Лютого б. р.

Вважаю за вказане для орієнтації українського громадянства подати до загального відома наступне:

1) Дирекція Укр. Пресбюро не лише була присутньою на засіданні Комісії Меньшин, де обговорювано справу останніх подій у Польщі, але робила все від неї залежне, щоб ту справу внести на порядок нарад З'їзду. Для того вона вживала заходів перед Секретаріатом Унії й різними делегаціями, постачаючи їм матеріали та домагаючися, щоб вони підперли нашу справу.

2) Згідно з відомостями Дирекції справу внесено на порядок нарад Комісії Меньшин на формальне домагання голянської делегатки пані Бакер-ван-Болл, з якою Дирекція була в постійному зв'язку, і раніш од заяви української делегації, яку ця остання зробила на засіданні Комісії.

3) Виступ української делегації на цім засіданні не задовольнив присутніх на ній українців, що знайшло свій відгомін у різних висказах, а рівно і в дописі, що походить із кол близьких до Укр. Пресбюро і який був видрукований у «Незалежності», ч. 4, де читаємо: «присутнім українцям було тяжко слухати компліменти п. Шульгіна на адресу поляків, які поводитись безлічно».

4) Річ очевидна, що в комунікаті, призначенім для чужинців, виступ української делегації не може знайти повної оцінки і вичерпливого освітлення зі становища укр. над. політики. Бо інакше довелось б зазначити його відемні сторони, а тим самим і обнижувати престиж українців узагалі.

5) Для того, власне, в комунікаті Укр. Пресбюро знайшли відгук похвальні вискази чужинців з приводу виступу української делегації, цілковито поминувши не-похвальні. А що такі були, тому доказом допис чужинців у їх часописах. І покликуювання на комунікати Укр. Пресбюро нічого змінити не може.

6) Після всього вище сказаного мусить бути ясним, що покликуючися на комунікат Укр. Пресбюро все треба брати під увагу той факт, що воно стремить вирівнювати хиби ріжних політичних виступів українців та доповнювати ті недостачі, які найбільш даються нам у знаки. Цього саме, як видно, редакція «Тризуба» і не зробила, коли покликувалась на Комунікат Укр. Пресбюра.

7) Націоналістичні кола, з рамен яких працює Укр. Пресбюро в Брюсселі, справді відверто й виразно неприхильні до політики угруповання, яке стоїть за українською делегацією до Унії. Але вони уникають виносити на чужі люде наші внутрішньо-національні розходження. Тому комунікати Бюро зовсім надаються для переведення міжпартійних поррахунків. Що і треба взяти під увагу редакції «Тризуба».

Прошу прийняти запевнення в моїй правдивій пошані

Д.м. Андрієвський.

Від редакції.

«Розбудова Нації» має між іншими відділами й рубрику, де порушує ріжні некорисні, а то й шкідливі прояви в нашій громадській, а зокрема політичній житті. Мета того така: в одних випадках причинитися до направи відносин, у інших унеможливити тим чи іншим особам або групам дальнішу шкідливу діяльність. Вповні зрозуміло, що зачеплені особи чи групи не можуть нам бути вдячні, й не рідко тим чи іншим способом на наші виступи реагують. Один із таких способів — це віддати справу до суду (образа чести), в данім випадку — до празького. Як уже інформували ми в однім із попередніх чисел, один такий випадок уже маємо (справа Макаренка), хоч пропонували ми противній стороні віддати ту справу на розгляд українського громадського суду.

Поминаючи вже те, що подібні судові процеси приневолюють непоінформованих чужинців, які не визнаються в наших відносинах, зупинятися на наших внутрішніх справах, і до того ще тільки негативного характеру, всеж треба зазначити, що такі процеси, й тоді, коли позовник (противна сторона) цілком неправий, 1) спричинюють нам фінансові втрати, 2) завдають клопоту фактично непричетному до справи відповідальному редакторові (чеський громадянин), 3) не дають можності перевести повний доказ правди при довірочних справах, 4) обтяжують ріжних осіб, покликаних свідками у справах, українському загалові загально відомих, отже таких, які в українському судові не було б потреби доводити.

З огляду на повище, коли нас ще колись тягли б до відповідальности, радо переведемо доказ правди перед українським громадським судом, якого рішення з гори приймаємо, але доказів правди перед державним чужим судом не будемо переводити, стараючися зліквідувати процес зараз у його початку, чи то заявами з відкликанням допитних, хоч би й цілком правдивих, наших тверджень чи іншими способами.

Редакція.

† Неоніла Гай-Гаєвська (Жлудкинова).

27. березня 1931. р. Відділ «Організації Українських Націоналістів» у Подєбрадах із глибоким сумом відпровадив на місце вічного спочинку бл. п. Неонілу Гай-Гаєвську (Жлудкинову). Покійна народилася 24. жовтня 1897. р. в м. Камінці на Поділлі. Ще в часі перебування в гімназії приймала участь в українському русі. По закінченні гімназії вступила в члени кам'янецької «Просвіти», де жваво працювала. У р. 1920., одружившись з старшиною Української Армії Ф. Гай-Гаєвським (Жлудкином), перебувала з ним всі злидні оружної боротьби за волю, а потім інтерновання в польських таборах. Підчас інтерновання опікувалася хорими та працювала в «Союзі Українок». У р. 1925. переїхала з чоловіком до ЧСР та студіювала в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. Покійна була членом «Легії Українських Націоналістів» майже з перших днів її заснування. По створенні «Організації Українських Націоналістів», приймала живу участь у діяльності Відділу ОУН в Подєбрадах. Та невдовзі тяжка шедуга підточила здоров'я покійної. Подєбрадський Відділ ОУН втратив у покійній карного члена та чутливу, добру товаришку, що для всіх знаходила підбадьоруюче слово та несла радо поміч у емігрантських злиднях. Устами свого голови, Відділ в останнє попрощав свою товаришку і на могилі її зложив вінок. Та найбільшу втрату, бо втрату матері, відчують двоє маленьких синів, яких залишила покійна.

Вічна їй пам'ять!

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

(ROZBUDOVA NASII)

ОРГАН ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Річник IV.

ПРАГА, травень-червень 1931.

Ч. 5-6 (41-42).

† Степан Охримович.

Заприсяжений член «Організації Українських Націоналістів», член «Конгресу Українських Націоналістів» і редактор «Бюлетеню Краєвої Екзекутиви ОУН західньо-українських земель», номер 10. квітня 1931. р. в Завадові, коло Стрия, невдовзі по виході з ляцької тюрми.

LIBRARY AND MUSEUM
UKRAINIAN CULTURAL & EDUCATIONAL CENTRE
MILWAUKEE, WIS.
FUND.

Степан Охримович, син о. Богдана й Анни, народився 18. вересня 1905. р. в Сколім, у Галичині. Дитячі літа провів у своїх родичів у Корчині, п. Сколе, де скінчив народню школу. Нишу гімназію скінчив у «Академічній Гімназії» у Львові, вишу в Стрию, де в 1923. р. здав іспит зрілости з відзначенням. По maturі студіює один рік на Українським Університеті (тайнім) у Львові, однак тяжка недуга змусила небіжчика перервати студії. Щойно по видужанні записався на філософський відділ львівського університету й цього року мав одержати магістерську диплому.

Небіжчик помітно вирізнявся серед галицької молоді, як її організатор і ідеолог. Будучи ще членом давнього «Союзу Української Націоналістичної Молоді» працює в ньому на ідеологічній ділянці і є одним із редакторів «Юнацтва». Заразом працює в станових студентських організаціях та в «Пласті». Редагує «В дорогу» (1927. р.), є головою «Українського Студентського Товариства» в Стрию, осавулом «Загону Червона Калина», членом II. Конгресу УУСП, делегатом краевого студентства на Зїзди «Цесуса» в Празі (1928, 1929), головою філії «Товариства Наукових Викладів ім. П. Могили у Львові», ініціатором I. Краєвої Студентської Конференції (1929), що покликала до життя I. УСР, членом ред. гурта «Студентський Шлях». У р. 1929. бере участь у «Конгресі Українських Націоналістів» у Відні, почім як присяжний член ОУН працює в «Краєвій Екзекутиві ОУН західньо-українських земель», зпочатку як організаційний референт, потім як референт пропаганди і редактор «Бюлетеню». Крім цього був організатором Стрийщини, й не тільки серед націоналістів, але й на культурно-освітнім полі. Майже не було свята чи неділі, що не застали б його на селі; зокрема робота серед сокільства визначилася таким успіхом, як величавий сокільський здрив у Стрийщині, що його небіжчик підготував у 1929. р.

Не дивлячися на велику активність на громадським і політичним полі, небіжчик не занедбував і наукової праці. Ще з часів Українського Університету досліджував деякі наукові питання, м. ин. підчас кількालітньої праці в Національній Музеї; деякі студії, як, напр., про стару українську книгу, про петрикування, тощо, оголошено вже друком. Останніми часами підготовляв більшу монографію про творчість Леся Мартовича.

Активність небіжчика, а зокрема праця в нелегальних організаціях, була причиною, що кількома наворотами попав у ляхську тюрму. Останній кількамісячний його побут у тюрмах, у Стрию і Львові, підірвав надзвичайно й без того слабе здоров'я та приспівив його смерть.

Хрустально чистого характеру, сильної волі, витревалий і послідовний у змаганні за ідею, визначний своєю муравлиною і безкорисною працею, безпретенціональний, а проте ризикуючий своєю особою, коли йшло про загальну справу, загально знаний і люблений і між краєвою молоддю, і між емігрантами, небіжчик належав до тих нечисленних одиниць, які з самопосвятою віддали себе в цілості ідеї, змагаючися за її здійснення в перших рядах та кидаючися в найбільш загрозливі місця або там, де треба збільшеної напруги, самозапертя і виїмкової витревалости в праці, то знову там, де показувалися прориви, недостачі, брак людей чи охочих до діла, або там, де треба було дати ініціативу, нову думку й почин, рушити справу з місця. Таких людей кожна організація цінить на вагу золота, бо вони є її підпорою та запорукою її існування та розвитку. Тому велику, велику втрату понесла «Організація Українських Націоналістів» і за останні бурхливі й тяжкі часи на Західніх Землях смерть Степана Охримовича це найтяжчий для неї удар.

Похорони Степана Охримовича відбулися на самий Великдень, 12. квітня 1931. р., в с. Завадові, коло Стрия, при участі кількатисячних мас селянства й стрийської інтелігенції, головно молоді. По відправі в хаті, винесли товариші небіжчика домовину, і на подвіррі попрацював небіжчика мец. д-р Калуський од стрийської громади. Потім при звуках

стрийської сокільської оркестри та селянських хорів із Завадова й Колюхова, рушив жалібний похід до церкви. По Богослужбі в церкві рушив похід далі, на цвинтар, за селом.

Хор співає «Христос воскрес». В останнє працюють небіжчика о. Матковський, студ. Дармохвал од «Загону Червона Калина», студ. Петрина від стрийського студентського товариства, проф. Кобат від громадян Голобутова, Завадова й Нежухова, де працював небіжчик, та студ. Гладкий од загалу українського студентства.

Похорон, що був величавою національною маніфестацією, закінчився піснями: «Ми жертвою в бою», «Видиш брате мій» та «Гей у лузі».

Заходяче сонце кидає останні лучі на домовину, на яку зложено пластовий капелюх, хустину і терновий вінець...

Так не стало одного з юнаків, отих «дітей сонця й весни», що літом бачать їх полонини Карпат, ріки Волині й Підкарпаття. Так не стало одного Вірла-скоба, що хотів «знятися над хмари, проміряти тернистий шлях України і ввести Вітчизну на дорогу щастя», як кажуть слова пласт. присяги. Так не стало одного «лицаря абсурду», що з вірою в краще майбутнє Української Нації вів українську молодь по шляху праці, пожертви і відданости Батьківщині. Так не стало одного шляхотного, доброго Сина України, що впав при праці на шляху реалізації великої ідеї — Самостійної, Соборної України.

Він вмер... вмер лише тілом. Бо дух його буде далі жити між нами, що залишилися здійснювати нашу спільну мету.

Вічна Тобі пам'ять, Друже!

Б. Г.

Самостійність і соборність.

Самостійність і соборність! Які горді й прекрасні слова! Шлях для безлічі поколінь!

Але чи не є оті прекрасні слова в нас сьогодні мертвою схемою? Чи не стали свого роду уніформою, що прикриває внутрішню порожнечу її носіїв? Чи не стали вони своєрідною словесною формулкою, *conditio sine qua* поп для кожного, хто хоче сьогодні виступити на ролях громадсько-політичного діяча, своєрідним пашпортом чи свідоцтвом «політичної благонадійности», що ніби дає якісь права, але не зобов'язує?

І приходиться сказати, що раніше, коли ще не витворено цієї формули, ці гасла, ще неоформлені розумом, але відчуті серцем, оберталися буйним чином, творили дива.

Ось 2/12. жовтня (октобра) 1656 р. на соймі в Чигирині «всі полковники, осавули й сотники склали собі взаїмно, проміж себе, присягу, що коли хто небудь на них наступатиме, то вони проти того ворога всі, як один муж, разом стояти будуть». І самостійницький і соборницький елементи тут яскраво виявлені в чині. Але це давнє призабулося...

І ось під час останнього визвольного руху молодь, не ті, що тоді «політику» робили, поділяючи вже й тоді ризи, а саме молодь, серцем відчувши оті гасла, творить дива й своїм буйним чином фактично витворює цю формулу й зброєю та кров'ю своєю вписує її на сторінках історії.

І ось ми тепер перед завданням уже не витворювати ту формулу до-свідним шляхом, а, передану нам, як заповіт нашими попередниками, здійснювати.

Як же ж зреалізувати той заповіт? Коли він прибере реальних форм? Тоді, коли та суха розумова формула обросте м'язами й набрякне бурхливою кров'ю, себто, тоді, коли зі скостенілого слова-схеми стане вона словом-чином, що його попід серцем носив Тарас Шевченко. Самостійність і соборність можна зреалізувати не орієнтаціями, не пертрактаціями, не ситуаціями, чи ще там якими махінаціями, а лише тоді, коли певна кількість одиниць, *безмежно відданих і вірних особисто в своєму власному житті цим гаслам*, пірвуть за собою наші багатоміліонові маси, запаливши їх своїм непереможним прагненням гасла ті всенародно здійснити, а рівночасно маси ті послухом та дисципліною скувавши.

Проти такого зриву сили нема!

А без цього це все буде або авантура амбітних отаманів, або бунт рабів, завжди наперед засуджений на невдачу.

Отже проблема самостійності й соборності українського народу — це проблема самостійності й соборності *української інтелігенції*, проблема самостійності й соборності поодиноких її членів у їх особистому житті.

І доки в нас на провідних місцях будуть Ісави, фарисеї, книжники, Петри, що не прослухали всіх своїх півнів, Нікодими (перебування їх усіх на чолі є показником вартості їх виборців), доти про самостійність державну не може бути й мови. Доти, поки кожний, хто хоче вести, і в найдрібніших виявах свого щоденного життя не буде самостійним і незалежним.

Те саме й з соборністю.

Чи можна сьогодні зібрати соборно землі українські, такі різні культурою й історією, коли ми не можемо соборно зеднати для найпотрібнішої акції кілька соток українських інтелігентів? Не можемо, бо ми не соборно думаємо й одчуваємо. Для прикладу: чи можна балакати про державну соборність, коли ми звичайну мінімальну (не максимальну!) етичну вимогу *соборно* застосувати не здібні, застосовуючи її звичайно дуже завзято до своїх супротивників групових, але до своїх, крий Боже, бо вони... «свої».

Поки не переборемо в собі розуміння політичного співжиття, як «Україна — це я», доти соборність буде побожним бажанням, мертвою формулою, а то й ще гірше — фальшованою розмінною монетою політичних «комбінацій».

Шляхи до реалізації самостійності й соборності йдуть через самостійність і соборність нашої інтелігенції, її кожного окремого члена.

Інакших шляхів нема!

На наших очах відбулися величезні події, а ще більші на черзі. Такі часи вимагають великих характерів, а не ловчил і «політичних» махерів. І чи здають собі справу ті, які пишуть на своєму прапорі «самостійність і соборність», що це значить? Чи розуміють вони всю велич поставленої проблеми? Чи розуміють вони, що реалізація цієї проблеми означає поставлення шкереберть рівноваги Європи? Чи розуміють вони всю велич завдань світового характеру, що їх має сповнити Україна?

Коли розуміють, то хай тоді розуміють, що велич проблеми вимагає особистої духової величчї тих, хто її здійснити прагне!

А тоді... тоді й Савли в Павлів обернуться.

Інж. Д. Андрієвський.

Українська державність чи польський державний віз...

Користаю з нагоди виходу брошури п. Шульгина «Державність чи Гайдамаччина», щоб забрати її собі слово в важливій справі пошукання шляхів до нашого вивольнення й державної незалежності. Стори відмовляюся відповідати на окремі вислови й натяки автора брошури, бо не хочу йти слідами О. Шульгина, дуже дразливого на інсинуації, демагогію та надмірне спрощування, коли вони звернені проти нього, але який і собі залюбки уживає тих самих полемічних засобів, вводячи в дискусію «большевицьких тайних агентів», протиставлячи «добрі кадри націоналістів» «зтому Преводові», зводячи політичну позицію українського націоналізму до гайдамаччини. Мазмо й так подостатком аргументів, щоб підперти наше розуміння завдань укр. політики, полишаючи на боці особисті моменти.

Нідходячи до української державно-політичної проблеми, мимохіть питаю себе: де причина того, що наша велика, багата, здібна нація й досі є недержавною? На це питання є багато відповідей. На нашу думку, основна причина, так би мовити, причина всіх причин полягає в тім, що *нам бракує духової самостійності, витривалості характеру, тої внутрішньої спайки, що трималаб національний організм укупі, рибилаб його гостре відрубним і відборонним навіні*. Звідси: розбрат між квізями і «татарські люде»; шукання чужого протекторату і прокляті «орієнтації», що ділили нашу націю на ворожі табори; «штатость малоросійська» і руйніцтво, нищення власних починів, заки вони могли дати сподівані наслідки. Звідси й ополячення шляхти нашої, києлівщина й омосковлення дворянства, відома «самоотверженність малоросійська», мала відпорність на московську демагогію за часів царя Петра і супроти Со-вітів, Брюхочеччина й Винниченківщина. Брак стійкості поряд із великою розгоно-вістю давали найрізноманітніші наслідки, викликали то велику революційність, то знов жажливий опортунізм, часом найдалі йдучий радикалізм, а то шлітку угодницьку. Здорового стійкого консерватизму нам ніколи не можна було закинути. А через те маємо справляню фантазмагорію партій, опозицій, концепцій, засад і метод, що їх так легко завжди використовували чужинці, щоб вдертися межі нас і нас розеднати. І дуже мало є між нами осіб типу Єв. Чикаленко, що раз усталівши свою лінію, додержали її до краю і не літалиб з одної позиції на другу, як мотилъ із квітки на квітку.

О. Шульгин добачає причину наших нинішніх злигоднів у браку політичного зміслу і ставить антитезу: «державність», себто, політична мудрість, самообмеження в імя найважливішого, чи «гайдамаччина», безсистемне, відрукове борсання, руйнація. Антитеза цілком слушна, дуже для нас важлива, й яку вже давніше поставив Липинський. Тільки нам здається, що спосіб ставлення її Шульгиним не наближає нас до її вирішення, не дає синтези, бо робиться це у площі поверховій, у площі *переходової політики нимішнього дня*. Тоді як потрібної нам синтези треба шувати в засадничім підході до політичної дійсності. Досі ми зазнавали в реальній політиці самі поразки, все були лише об'єктами, а не суб'єктами, й робили люде нашим коштом, але ніколи ми самі. А чому так? Чи не тому, що нам бракувало психольоїчного підмету для неї, *моральної основи*, яку годі заступити зручністю?

В нашій національній дійсності немає сильного авторитету, який становить, напр., стара, заслужена династія, рівно бракує трівких, давніх державних традицій, навіть не маємо того отарного інстинкту, що його виплекала в москалів царська де-спотія і який їх спокує. На нашу думку, тою основою може стати лишень *ідея нашої національної єдності, свідомість нашого права і конечности для нас власної державности*. Лише ця ідея, що вже одушевлює нині наш нарід, робить із етнографічної маси націю. Коли вона увійде у кров і тіло наше, стане виявлятися в чинах і змаганнях, вона зробить із нас неабиякий політичний чинник і уможливить для нас роблення реальної політики. Без того ж, замість політики, виходить у нас політиканство. Омнати, обмежувати, заперечувати цю основу нашого національного існування — це

значить обертати Українську Націю в людський порох. Політична мудрість наша мусить виявитися в винаході способів переведення ідеї й доконання чинів серед одмінних, майже скрізь ворожих нам політичних обставин, в узгідненні наших збірних змагань і в зведенні їх до одної вислідної. Таке ставлення справи практичної політики є щось інше, як винесення за дужки національного організму й державного будівництва значних і важливих «українських національних меншин», які нині ніби стоять на перешкоді використанню назверхніх сприятливих обставин. І тут ми розходимося з Шульгиним, який покликаючися на приклади Бельгії та Швейцарії, відступає чужинцям, у добу національної інтеграції багатьох народів і країн (німці, серби) важливі для нас терени; і саме з метою забезпечити підпертя української політично-державної справи Польщею.

Намагання політиків УНР є усталізувати ціною великих уступок відносини з нашим західним сусідом, щоб це давало можливість органічної роботи, розрахованої на довший час і уплянованої на певному відповідному терені. Але для всіх є очевидним, що такої можливості від Польщі сподіватися годі. Вже тому, що нинішні обставини в цілім світі не сприяють скупченню цілої національної енергії на органічній роботі, на плеканні потенціальної сили. Відомо, що заворушення, глибокі зміни й епохальні події найбільш сприяють визволенню поневолених народів. Ми живемо власне в добі таких подій. Замість стабілізації, ми помічаємо скрізь і повсюду зростання сил, які зміряють до збудення сучасного несталого, переходового політичного стану на Україні, навколо України, в Європі, в цілім світі. Серед таких обставин класти наголос на органічну роботу, та ще не маючи на неї *найменшої можливості*, вирікатись революційности, обмежувати себе ідеологічно ради *дрібних здобутків* навряд чи можливо. Органічну роботу, натурально, треба переводити, й вона робиться скрізь і на Сх. Україні, і на Зах. Землях, і в Америці, і серед еміграції в Європі. І тим успішніше робиться, що центр ваги цілої справи кладеться деінде. Інстинктивно цілий загаль наш *пленає розгоновість*, змагає до викликання бажаних змін, озоплення ними *якнайширших наших теренів*. Всі відчувають, що такі зміни неминучі, а насамперед на Радянщині і в Польщі, де під займанцями достоменно земля горить.

Для нас є очевидним, що найбільшою загрозою для українського народу, для його культурної й політичної самостійности є Москівщина — і однаково яка, чи нинішня, совіцька, чи якась інша. Від XIII стол. то в образі татар та москалів, під покривом світової монгольської імперії, імперської російської ідеї чи універсальної теорії комунізму на Україну все сунула азійська стихія, що її владно притягує Захід. Від віків речником її є Росія, що тулобом лежить в Азії і лише головою в Європі. Мусимо ставити їй опір. Хайби большевицька революція йшла далі й поглиблювалась, хайби її залочаткування (напр., організована економіка) оправдали себе об'єктивно, колиб, навіть, деякі її висліди (напр., упромисловлення України) вийшли на користь нашій нації, хайби наступники совітів обіцяли нам всі блага в федер. і демокр. Росії, це не може змінити нашої постави. Мусимо пам'ятати, що доля нації не узмостовнюється окремими історичними фактами чи життєвими моментами, що *московська експанзія на Україну є явищем, яке триває століттями*, що змагання до розросту духового й фізичного нашим коштом, воля до панування, а зовсім не бажання чийогось визволення пхає Росію, і царську й совіцьку, на нашу землю, до теплого моря, на Захід. *В перемозі Росії на європейському фронті є для України величезна загроза, в її поразці — наша вигода*. Дарма, що Європа нині переходить глибоку політичну, економічну й моральну кризу і її будучність є непевна. Якаб доля її не спіткала, принципи її цивілізації, що опанувала цілий світ, засади її духовости й політичної чинности послужать основою пізніших цивілізацій і вихідною точкою прийдешніх подій. *Завданням України є не лише відбити наступ на Європу Східного світу*, якого речником є наш національний ворог, *але посунутися як-найдалі на Схід*, понести і прищепити там західну цивілізацію. В цім полягає історична місія Української Нації й це мусить бути стрижнем нашої політики.

Для практичного її переведення ми мусимо мати *як-найцільнішу стичність із Європою*. І тут ми стикаємося з Польщею, яка від століть утруднює нам положення, особливо нині. Їй також загрожує Москівщина, і це мусило б нас єднати. Але вона має майже однакову місію з Україною, і це нас робить суперниками. Польща має трівкіші культурні й державні традиції й наміряється за їх допомогою монополізувати спільну нам обом місію. Але вона гірше положена і слабше виосажена, ніж Україна, а тому намагається досягти її *нашими силами і нашим коштом*. Тиснена з Заходу німцями, бідна природними засобами, намагається вона відновити *експанзію на Схід, на нашу землю, посунутися до Чорного моря*. Помимо її природньої загонистости й волі до панування, до того її пхає сувора konieczність. Від нас залежить визначити межі

польського розросту на сході й дати міру її політичної ваги. Стає питання чи вона осідлає нас, чи ми примусимо її стати на властиве їй місце, усунувшись із нашого історичного шляху. Наші уступки нині, в історичній перспективі набірають епохальної ваги, й відсунення наших кордонів на схід, рівновартне втраті наших територій.

За ідеєю О. Шульгина ми маємо погодитися на відступлення Польщі Зах. Земель і навіть погодитися на асиміляцію західних українців, коли не національну, то в кожному разі державну. Коли він цього останнього не каже, то за него договориють його приятелі поляки (Słowo Polskie з 1 квітня 1931.). І це все, щоб здобути приязнь і допомогу Польщі в боротьбі з Москівщиною. Заходить питання, чи така приязнь і допомога оплатиться, чи ті уступки, які від нас вимагаються рівновартні тим вигодам, які за них матимемо. Ми переконані, що ні. Насамперед уступки, які ми мусили б зробити, *розбивають нашу питому силу, національну єдність і гін до державности*. Вони *фізично й морально зменшують вагу і значіння України як політичного чинника міжнародньої політики*. Коли політики зпід стягу УНР на це йдуть, то це в значній мірі з причини їх *провінціоналізму*. Вони думали, що можна легко без галасу позбутися Галичини й робити суто наддніпрянську політику, без огляду на Наддністрянщину. Життя показало, що немає окремих політик, наддніпрянської і наддністрянської; може бути лише *одна українська, яка буде мати на оці і Західню і Східню Україну*. Досі О. Шульгин і його політичні приятелі були далекі від тої думки й не старалися узгіднити свою політику зі становищем Зах. Земель, а тому мають стільки клопоту з останніми подіями і стільки прикростей (виступ п. Шульгина в Унії Т-в С. Н.). Треба було знати згори, що *найбільш чинна і свідома частина українського народу не дасть себе зісти без галасу*. Паціфікація відбулася голосною луною по цілім світі і перемішала карти унерівських політиків, утруднивши їх положення супроти українців, чужинців, навіть і поляків.

Прихильники союзу з Польщею не доцінюють питомої ваги Зах. Земель для цілої української справи, для нашої стичности з Європою. *Зах. Землі фізично й духово нас лучать із Заходом*. Вони найбільше пересякнені європейськими впливами й мають виключне значіння для навязання зносин із Європою. Без них Україна, й так далеко висунена на Схід, одсувається від своїх природніх союзників і опиняється ще під більшою загрозою східньо-азійських впливів. На доказ цього можемо навести силу прикладів із політики, культури й релігії. Особливо це стає очевидним, коли взяти під увагу, що наслідком відступлення Зах. Земель між Україною та Європою стає Польща, яка претендує на монополію репрезентації зах. культури на Сході Європи. Наша історія й недавні події під час Мирової Конференції в Парижі 1919. під цим поглядом є дуже повчальні. *Вирікаючися Зах. Земель, що ніколи не входили до складу Росії, ми тим самим робимо з української проблеми чисто російську справу, а в ліпшому випадку — польсько-російську*. Помимо зближености фізичної, культурної й релігійної Зах. Земель до Європи, вони нині пов'язані з нею й політично, бо входять до складу Польщі. А тому найлегше активізують українську справу в очах чужинця, особливо європейця.

Можна подумати, що всі невгоди вимаганих від нас уступок на користь Польщі ударемнюються тими користями, які матимемо від союзу з Польщею. Які ті користи, ми вже раз бачили в 1920. р., а останні роки нічого не змінюють у нашій оцінці, лише її підпірають. Чим є, властиво, Польща взагалі й зокрема при нинішніх обставинах? При найкращім вивінуванні її війською на 30 відсотків із національних меншин, ворожих самій польській державі, не є тою силою, що моглаби доконати успішнішого маршу, як той із 1920. р. Політична організація Польщі покутує нині й ще двоє покутуватиме давні і глибоко закорінені анархічні традиції, що тричі розвалили Польщу. Економічно, з причин об'єктивних (господарча криза) й суб'єктивних (брак опадности й доцільної організації), Польща хронічно хоруге. Міжнародне положення її є дуже хитким, бо воно оперте на чужих антагонізмах, які вічно тривати не будуть, та знов Польща оточена ворогами. Для того при наявности великих і тяжких задань, які стоять перед Україною, *такий союзник скорше обтяжить її своїм недостачами, як допоможе силою*. Яку допомогу Польща може дати, наколи вона сама ледви стоїть на ногах?

Ті з наших політиків, які, не зважаючи на все, шукають за всяку ціну союзу з Польщею, беруть за приклад Кавура, що за ціну італійських територій здобув поміч Франції для здійснення в 1860. р. єдности Італії. Але вони переочують дуже важні моменти, які заперечують подібність положення сучасної України й тодішньої Італії. Насамперед тоді Франція не була ворогом Італії і противницею самої італійської національної ідеї, як то було завжди й є нині з Польщею щодо України. Наколи історичні традиції в'язали Наполеона III. зі змаганнями Бонапарта заложити Італійське

князівство, то постава сучасних нам польських державних мужів супроти України нагадує нам скорше поступовання польської шляхти з XVII ст., виміряне на «знищення Русь». У Франції 1860 р. на престолі сидів колишній «карбонарій», а не Пійсудомі, який через своїх речників та пресові офіціози заперечує самий факт існування Української Нації та її історичне ім'я, який скорше волів собі за союзника бандита Махна, ніж українського державника Петлюру. Нарешті, Франція Наполеона III, була дужою, першорядною державою, а не розбитою, розідробленою внутрішніми суперечками, без сталого державного ладу, економічно немічною, політично ізльованою, сучасною Польщею. Чи може виплатитися союз і уступки ради такого союзника? Колись казали, що Польська Річ Посполита «тримається неладом». Нині можна те повторити, додавши: і збігом щасливих обставин та зрадою. Чи ж не зрадою здобула вона Галичину, Вільно, Гор. Шлеськ? Сподіватися від такого союзника таких наслідків, які мала колись Італія від Франції, можуть лише люде, що їм бракує змієлу політичної дійсності, і який у великій мірі мав Кавур.

Польща органічно далека й чужа українській державності. Хоч Українська Держава, та ще сильна й міцна, властиво швидше корисна для неї, як небезпечна. Бо вона допомогла б їй витримувати натиск Москви. А инакше Польщу зломлять Росія й Німеччина, союз яких стає коли не фактом, то річчю дуже ймовірною й дуже небезпечною і для України, і для цілої Європи, а особливо для Польщі. Але вона того досі не розуміє й має хибне політичне настановлення, вороже до української державності. Не зважаючи на загрозу самому її існуванню, *Польща цупко тримається перспектив розросту коштом України, який їй не здався в минулому і не здасться в майбутньому, а який може викликати четвертий розбій.* Що правда, вона ніби годиться на українську незалежність, але в обмеженій мірі й під її протекторатом. Принаймні так справу представляє Варшавський договір з 1920 року. Але головне про що йде Польщі — це *закріпити за собою на вік Зах. Землі*, вимовивши від українців добровільного відступлення, заманіфестувавши цей факт перед закордоном, та затримати його до часу повстання «третьої» Росії. Готуючися до позову з тою Росією, Польща старається тримати при собі певні групи й осіб — українців, грузин, козаків, які б могли стати зброєю в її руках.

А ні громадянство, а ні урядові кола Польщі не мають найменшого зрозуміння й пошани до української національної ідеї й державності. До останнього часу вони не мали зеленого поняття про справу або навмисне все перекручували неймовірним способом і виписували наше несотворені річі. Виховані на романах Сенкевича, засліплені романтикою історичних кордонів «од моря до моря», про що свідчать навіть такі прозаїчні твори їх, як Ризький договір, поляки звикли дивитися на нас, як на етнографічну масу, яку легко перегравити, як на «дич гайдамацьку», як на чужинну вигадку (звичайно — німецьку). Їм ні до чого здався власний досвід із Познанщиною, яка під німецьким тиском лише загартувалася, а не зденаціоналізувалася, а ні досвід із Галичиною, яка від п'ятих століть під польським пануванням не стала досі польською. Нам заперечують наше національне ім'я й уважають, що з нами можна впоратися підкупством (на Волині), «пацифікацією», економічним тиском, знищенням шкільництва, наклепами. Чи ж можна заходжуватися коло державного будівництва з «союзником», від якого маємо самі полічники, чи можемо йому вірити, чи має він пошану до нас? Хай нам не кажуть, що, мовляв, не всі поляки однакові. Інших ми не бачимо, бо їх нема, або вони не мають найменшого впливу на своє громадянство. Органи Безпартійного Бльоку, одним з провідників якого є наш «приятель» Голуфко, дихають на нас зненавістю. Гра поляків у приязнь до нас грубо нещира.

В тих психологічних, політичних і правових умовах, які витворені поляками на Зах. Землях, *приязнь будьякого українського угруповання до Польщі є маніфестацією нашого упокорення, признання нашої безправності за норму, нашою капітуляцією.* Нас поставлено в такі умовини, що залишається лише боротися. Боротися, щоб довести Польщі й цілому світові хибність і безвиглядність польської політики та силою відвернути її від України. Це правда, що існує спільна небезпека для Польщі та України, з чого випливалася натуральність їх співпраці. Але чи вона могла б одбуватися инакше, ніж на засаді «рівним із рівним, вільний із вільним», і при умові належних гарантій, які би виключали всяку злуду? І то дарма, що Польща є незалежною, а Україна ні, що вона нині грає міжнародну роль, а Україна лише розплачується власним коштом за чужі програні; бо Польща більше загрожена у своєму існуванні, маючи побіч Німеччину й Росію, між лише саму Росію, вона гірше положена, бо немає природного виходу до моря, як це є з Україною, нарешті, вона є убогою й малою в порівнанні з Україною. Але далеко ще Польщі до усвідомлення цього стану

річей і до зміни її відношення на протязі цілих століть до України. Тому *мусимо твердо протипоставитися її змаганням, дати відчутти безнадійність її плянів панувати над Україною.* Недавня історія з «пацифікацією», мужня відповідь наших мас на виборах, рішучий протест еміграції, те що, вплинули в тому напрямі більше на польську публичну опінію (як свідчать статті Дуїна-Борковського, Боженського, Пійонтковського), ніж запобігання У. Н. Р.

Однак, якраз кволість і повільність процесу оздоровлення під впливом подій зайвий раз показують, як полякам бракує політичного розуму і змієлу дійсності. Їх затятість, непримирність, уміння милити очі чужинцеві, хоч і дають висліди на короткий час, не можуть заступити основних прикмет державного мужа. І ми справді бачили, в минулому, як поляки терпіли за свої великі хибі. Три послідовних розбори Польщі, повсякчасна колотнеча в середині, неспроможність розв'язати будьякої проблеми міжнародних зносин — це наслідки браку державного розуму. Підписання зобов'язань у справі Сх. Галичини і грубе їх недодержання, безправство, яке вони запровадили на Зах. Землях, невчасна й безглузда «пацифікація», зрештою неагресивні Голувківські шукання угоди свідчать про неездарність польської політики. Колиб поляки вміли здорово дивитися на річі, то замість вимагати від нас Зах. Земель, вони би дали можливість їм стати українським Пісмонтом, на яким би ми могли перевести підготовчу роботу для майбутнього державного будівництва на Україні, переорганізуватися після першої поразки, здобути нову силу з місцевого ґрунту, навіть зробити з них пляндарм для боротьби за визволення. Наскільки подібна можливість далека від сучасної дійсності, настільки полякам бракує широкого політичного розуму. Представлена найбільш опукло, вона не повинна видаватися цілковито нереальною з огляду на об'єктивні обставини. Але при наявності нездібності поляків бачити далі свого носа, їх закланності їй треба цілковито виключити. *І нам доводиться шукати иншого рішення, та ще через голови поляків.*

Що нам корисні союзники в боротьбі за визволення — це річ очевидна. І в збудуванні прихильності для нашої справи з боку чужини полягає перша задача еміграції. Але знов є очевидним, що *центр ваги нашої національно-державної справи лежить у краю, на Україні.* Наколиб край був нездібний приступити одного дня до державного будівництва і вільного життя, то тоді ніякі союзники нічого не вдіють. Еміграція, не перебільшуючи свої ваги, мусить шукати союзників для нашої справи поза Польщею, на Заході, в Європі. В тій Європі, якій загрожує московський месіанізм, світова революція, розкладова пропаганда Совітів, демпінг, заколоти на Балканах, диверсія через Передню Азію в бік Суєза, відірвання колоній і т. н. І тут нам знов на шляху стає Польща, яка хоч і набивається в союзники, але не терпить, коли ми виходимо на люде. Повстає питання, якої політики й тактики додержуватися в Європі.

Наша політика супроти Європи подиктована переконанням спільності наших із нею інтересів. Ми певні, що поведінка Польщі шкодить цілій Європі, а тим самим і Франції, союзниці Польщі. Дарма, що Франція дотепер ніби того не бачить. Ми найкраще знаємо про безвиглядність і марність польських змагань, скермованих, здебільша, проти нас, і *мусимо як-найширше інформувати Європу про небезпечну гру, розпочату Польщею, а ніколи не підпірати нашими союзами ілюзію про силу і мудрість поляків.* Очевидно, що наше завдання тяжке й невдячне. Особливо через те, що поляки, а за ними і УНР, ставлять питання навмисне і свідомо надто просто: за Польщу і проти большевиків, або проти Польщі й за большевиків. Тоді, як наша позиція така: *ані з Москвою проти Варшави, ані з Варшавою проти Москви*, бо і перше, і друге для нас є однаково небезпечне і згубне. Намагаючися прихилити до нас Європу, більш важні і близькі до нас чинники й держави, мусимо твердо стояти на наших позиціях, хоч би довелось пливати проти води, перти проти рожма. І даремно думають, що здобути прихильність чужинця можна лише потакуванням. Навпаки — мужня і тверда постава, навіть суперечна до його думок, скорше прихилить його до нас, як безхребетність і надмірна гнучкість. Зрештою в сучасній Європі не бракує держав, чинників, угруповань, осіб, які вже нині бачать хибність і шкідливість польської політики, і їх коло дедалі більшає. І ще не знати, хто матиме провід в Європі і в окремих державах тоді, коли стане питання про чинну допомогу Україні в її визвольній боротьбі.

Ми націоналісти повинні виступати з нашою концепцією української державності, відмінною від концепції У. Н. Р., ще й тому, щоб *надати українській проблемі в очах чужинців питомої їй ваги і значіння.* Бо ж українська державна ідея пересіяна крізь сито союзу з Польщею тратить чи не всю свою істоту. Стаючи по боці Польщі в боротьбі її з Москвищиною, ми тим самим зводимо нашу справу на рівень другоряд-

ного питання, робимо її предметом польсько-російського спору. Таке ставлення справи нікому звичайно заімпонувати не може, відштовхує від нас усіх тих, хто не хоче без потреби втручатися до чужих сварок. Тим часом *українська державність має історичне значіння європейського, а то і світового масштабу*. Ось цей масштаб значно й утруднює нам справу визволення й незалежності. Але штучно зменшувати його, як це роблять політики УНР, це лише калічити справу, не улекшуючи, а лише утруднюючи її розв'язання. Тим ми викидаємо з гри великі й важні козири, залишаючи лише з дрібними картами, як от союз із Польщею.

Союз із Польщею небезпечний для справи української державности ще й із огляду на Сх. Україну. Ми вже сказали, що цілу справу вирішить у кінцевому рахунку не еміграція з її працею, але наш нарід у краю. Польща ніколи не була і не є популярною на Україні. На це складаються історичні події, поведження поляків в Галичині за часів Австрії, далі похід на Київ, зрештою — політика останнього десятиліття і недавня «пацифікація». Нинішня Польща, з її політичними і соціальними змаганнями, стала страшаком для наших мас. І ось *зовнішня допомога з участю Польщі, а ще гірше уособлена в Польщі, може стати на заваді стихійному гонюві українських мас до національної державности*. Ми далекі від думки, що маси мусять накидати національному проводові лінію політики, а не навпаки. А все ж проводирі не повинні не доцінювати настроїв мас. І коли українські маси і справді доведені до краю московсько-більшевицьким гнетом, то це ще не значить, що вони підтримають похід Пилсудського на Київ, який уже раз програно і який не приніс слави Польщі. Там бояться і не вірять їй, хоч би як вона присягалася у своїй приязні. Її допомога може вийти Україні на шкоду, Совітам на користь.

Українська еміграція зможе допомогти національно-державній справі лише тоді, коли вона поєднається з органічним політично-соціальним процесом, що відбувається на Україні. Союз із Польщею може стати тому на заваді. Глибокий соціальний здви́г, що відбувся в краю наслідком корінного збурення старого ладу, й як вислід радикальних починів, пороблених більшовиками, всім відомий. *Польща мусить протиставитися й поборювати той здви́г уже тому, що він, перекинувшись на Зах. Землі загрожувє її стану посідання* (велика земельна власність). Це вона й намагалася зробити, ввівши до Варшавського договору пакт про польську земельну власність на Сх. Україні. Кожний інший союзник, не так щільно зацікавлений Україною, більш здатний прийняти її такою, якою вона вийде звід більшовицького ярма. Зрештою Польща робить собі ілюзії, коли думає, що Україна є вільним тереном для її експанзії. І коли не нині, то пізніше мусить у тім переконатися. Навіть краще випосажені економічно й більш розвинені культурно народи Заходу мусять зрозуміти, що *Україна більше не надається для колоніального визиску*. Соціально вона дуже емансипувалася, економічно вона міняється у процесі упромисловлення. В кожному разі вона вже не є патріархально-хліборобською країною, якою її звикли бачити.

Коли б справді Польща бажала української державности, було б багато мудріше й тактовніше не встривати їй в нашу чинну боротьбу, не маніфестувати свої зацікавленості; це може більш пошкодити, як помогти нам, на самій Україні. Рівно такі маніфестації компромітують справу і прихильні до неї українські групи перед чужинцями. Справді, знаючи поведження її на Зах. Землях, чужинці мусять уважати нас за націю рабів і самостійництво наше за польську інтригу, звернену проти Росії. Дивно, що цього досі не зрозуміли а ні поляки, а ні політики УНР. І це є зайвим доказом, що *їм іде не про нашу державність, лише про демонстрацію нашої лояльности, підпорядкованости цілком польської політики*. І доводиться запитати себе, чи не виключно для того Польща підтримує УНР, щоб ослабити спротив Зах. Земель її насьильству? В кожному разі вона не більш зважає на своїх українських союзників, як колись Пилсудський рахувався з державником Петлюрою. Аджеж треба було знати згори, що *«пацифікація» в основі руйнує концепцію УНР, бо вона викриває справжнє відношення Польщі до українського народу, його національного права й гідности*. Колиб Польща справді бажала співпраці з політиками УНР, вона бодай додержала свої міжнародні зобов'язання щодо Галичини, пошукала би залагодження української справи на Зах. Землях інакше, як це робив Голуфко. Коли О. Шульгин нині такий безрадний перед своїми союзниками, коли вони так легко поломали Варшавський договір і замінили його Ризьким, то де ж гарантія, що діставшись на Україну, Польща пошанує права наші, нічим і ніким незагарантовані. Ні, рішуче, поведження Польщі не дає нам найменшої певности, що вона може бути нашим союзником.

В відповідь на все вищесказане нам кажуть: алеж союз із Польщею — це єдиний реальний плян, який можна нині переводити. Добре, тільки ж у тім пляні нема нічого

реального, крім невигоди. Що ж до користі, то її нам кажуть купувати, як kota в мішку. Як вона має виглядати, знаємо зі спогадів 1920. р. Та є ще реальні гарячі заклики Голуфка (статтю зреферовано в «Ділі», № 64) працювати на славу і велич польської держави. Інші не менш впливові польські кола не обмежуються одними закликами, але намагаються силою нас до того приневолити. Отже, *ціла «реальність» пляну полягає в зреченні Зах. Земель утрудненні боротьби з більшовиками і впряженні нас до польського державного воза*. Проти такого пляну політики ми націоналісти висуваємо і пропонуємо плян, правда, тяжчий до переведення, але бодай певніший з погляду на наші конечні цілі. Він полягає: *у плеканні нашої національної єдности й державницької ідеології, які є нашою силою, в приверненні до нашої справи широким кол чужинної opinii, в захитанні польського престижу закордоном і в підбою польського панування в краю, зрештою — в мобілізації всіх сил українських і чужинних для боротьби з москалями*. Правда, нині ми не можемо похвалитися, що за нами стоїть якийсь генеральний штаб, і ніякий міжнародний договір не зобов'язує Польщу шанувати права української держави. Але тим не можуть, мабуть, похвалитися й О. Шульгин та його політичні приятелі. Ми ж можемо записати собі в актив бодай те, що за розмірно короткий час, шляхом інформативної роботи, демонстрацій, протестів, втягнення чужинців у наші справи, тощо, ми спромоглися заворушити чужинну опінію. А за нею певно скорше піде й генеральний штаб і політичний чинник, як за легендарним, нікому незаним, польським прихильником української державности.

Важимося думати, що в ставленні справи української державности, як його роблять націоналісти (в лапках чи без лапок) не менше державного розуму, як у ставленні політиками УНР. Воно не обмежується нинішнім сьогодні в часі, більшовицьким фронтом у просторі, але бере українську проблему в цілому, вводить до нього чужинні чинники, бере під увагу науку минулого, узгляднює майбутнє. Чи ж це подібне до гайдамаччини? Ні. Протиставляючи так закреслений політичний плян націоналістів плянові О. Шульгина, ми ставимо перед укр. еміграцією альтернативу: *українська державність чи польський державний віз?*

В. Богущ.

Між двома імперіялізмами.

1.

Поточного року минуло вже 10 літ (1921—1931) від останнього поділу українських земель поміж історичними ворогами української великодержавности. За цей час українські патріоти мали можливість основно простудіювати питання, чому Українська Нація не використала подій та ситуації на Сході Європи в рр. 1917.—1919.

І ось можна нині ствердити, що деякі групи нашого народу, студіючи події недавньої збройної боротьби за українську державність, прийшли до таких висновків: *Українська Нація ще не досіла до того, щоб власними силами чинно боротися за свою великодержавність, а тому мусить зрестися або ідеї самостійности, або соборности*. В першому випадку *за допомогою Москви* (сьогодні червоної, а завтра, може, білої чи зеленої) буде значно легше зібрати всі українські землі до купи, забезпечивши їм ту або иншу форму державности під зверхністю Росії. В другому — навпаки, *за допомогою Варшави*, мовляв, є надія відновлення української державности на певному терені на засаді союзу з Польщею. Зрозуміло, що прихильники цих концепцій якомога намагаються довести, що лише таким шляхом за нинішніх обставин можна провадити «реальну» та «доцільну» боротьбу за визволення народу, щоб не сталося ще раз такої трагедії, яку довелося пережити в 1919. р.

Проте забувають ті наддніпрянські та наддністрянські партикуляристи, що саме подібні польсько-московські концепції українських гетьманів звели на нівець вильовні змагання нашої нації протягом 17.—18. ст. Себто, наївні, але зрозумілі, прихильники колишніх гетьманських традицій дуже поверхово засвоїли українську мислювину та намагаються штовхнути Українську Націю на шлях старих помилок. Наче в якомусь політичному засліпленні вони не хотять зрозуміти, що *обеднання українських земель під чужою зверхністю не має нічого спільного з соборницькою ідеєю, а українська державність, побудована на спілці з одним із наших історичних ворогів не лише цілком виключає ідею суверенности, а ще й засуджує Українську Націю на ганебну роль зняряддя польсько-російських імперіялістів у їх змаганнях за гегемонію на Сході Європи*. Звичайно, лише майбутні події та будуччина взагалі покажуть до якої міри є безгрунтовними та шкідливими вищезгадані концепції.

Міжтим українські націоналісти та інші наші патріоти, обстоюючи шлях боротьби за самостійну, соборну, Україну власними силами, і нині глибоко переконані, що Українська Нація раніше чи пізніше здобуде собі повного визволення лише через національну революцію та саме на ґрунті непримирної збройної боротьби проти історичних ворогів української великодержавності. Українські націоналісти, всупереч ріжким наклепам, не легковажать собі сили ворогів. Вони ніколи не твердили, що ось сьогодні чи завтра впаде совітська влада або розвалиться сучасна Польща, бо знають, що казати так — це лише присипляти чуйність Української Нації та зменшувати її волю до боротьби. Проте українські націоналісти не ширять також і безвідставної зневаги у власні сили, навпаки, якомога організують Українську Націю до нового чинного виступу.

Нема сумніву, що теперішнє становище на Сході Європи тимчасове, що там спіють грізні події. Ми повинні до них приготуватися, щоб український народ на цей раз уже як належить використав польсько-московське суперництво для себе. Зрозуміло, що прихильники Варшави та Москви спекулюють на перемозі одної зі сторін в майбутньому збройному конфлікті на Сході Європи, а тому намагаються використати силу Української Нації для зреалізування своїх замірів. Навпаки — українські націоналісти вживатимуть усіх заходів, щоб у тій борні обидва вороги української державності потерпіли невдачу, бо лише тоді Українська Нація зможе з бажаним для нас успіхом виступити чинно проти знесилених та здеморалізованих польсько-російських імперіялістів. Себто, саме на руїнах ворожої державності на наших землях ми збудуємо власну великодержавність.

Звичайно, прихильники польсько-російського імперіялізму, засліплені власними концепціями та залюбки сучасною силою наших ворогів, уперто галасують, що така можливість цілком виключена. Але вони так само безвідставно вже роками твердять, що ось-ось незабаром вибухне революція, як не в Росії, то в Польщі, а чомусь відкидають можливість революції в обох тих країнах. Українські націоналісти, навпаки, не лише припускають таку можливість, але ще й рук докладають, щоб саме так сталося.

А тому Москва та Варшава і провадять безоглядну боротьбу проти українського націоналізму та намагаються дискредитувати українських націоналістів, поширюючи брехливі поголоски, що націоналісти є наймитами німецькими, большевицькими, польськими чи там ще й якими іншими. А спільники Польщі та Росії побоюючись, що український націоналізм може стати найбільшою силою в лоні Української Нації, й собі з тою самою метою обвинувачують націоналістів у всіх смертельних гріхах. Одні вважають їх за екстремних реакціонерів-фашистів, другі, навпаки, за безоглядних революціонерів-руїників ітд. І все це робиться лише тому, що українські націоналісти сперто та завзято йдуть своїм шляхом і не бачать надати назкотомки перед польським або російським імперіялізмом.

2.

Нема сумніву, що вороги Української Нації будуть завжди поборювати нас всіма можливими для них засобами. Зате, можна було сподіватися, що наші противники з українського табору знатимуть міру в політичній боротьбі. На жаль, доводиться констатувати протилежне.

Ми, правда, не дивуємося, що частина гетьманців вважає українських націоналістів деструктивним чинником, бо з погляду прихильників Скоропадського, й решта українських груп є лише руїниками української державності. Ми розуміємо також і певне упередження деякої з українських соціалістів, бо для людей, які мріють про «безкровну революцію» або пробувають у полоні міжнароднього пацифізму та мають намір ще раз визволити Українську Націю через парламентарну демократію, мабуть, і справді тяжко зрозуміти українських націоналістів.

Зате не зовсім ясно, чому це унерівці так завзято повели наступ проти націоналістів, накидаючи їм цим разом гайдамацькі традиції та ідеологію. Йі поготів це дивно, бо ж так звану «отаманію», та «повстанство» до нині всі вважали як раз за унерівську традицію.

Правда, українські націоналісти, беручи під увагу настрої та погляди наших народніх мас, ніколи не визнавали унерівський варшавський центр за представництво Української Нації, але саму унерівську групу вважали ще до недавня за досить поважний чинник у лоні нашої нації. Вони гостро поборювали польонофільську концепцію унерівського центра, але ніколи не твердили, що всі прихильники того центру поділяють також і його концепцію. Навпаки, націоналісти вірили, та й тепер переконані, що значна частина унерівців згодом відмовиться від своїх нинішніх ілюзій.

І, здається, цей процес вже почав в силу збиватися, бо інакше щоцо унерівцям треба б було накидати націоналістам гайдамаччину? Це цікавий факт, бо ж досі саме поляки вважали український визвольний рух узагалі гайдамаччиною. Чи не польська приязнь часом поволі вже починає впливати також і на ідеологію певної частини унерівців?

У чому річ? — запитують нас читачі. Річ у тому, що унерівці видали в Парижі брошуру О. Шульгина під назвою «Державність чи Гайдамаччина», де автор уперто боронить польонофільську концепцію та свої виступи в Данцігу та Брюсселі у справі пацифікації, а також гостро атакує українських націоналістів. Це вже не першина, що О. Шульгин «навчас розуму недосвідчених націоналістів». Як відомо, останні не дуже то звертають увагу на науку О. Шульгина, а тому він тим разом наважився стрільнути з важкої гармати. Мовляв, націоналісти стали на шлях гайдамаччини, що приведе Українську Націю не до державності, але лише до анархії та різанини.

Звичайно, легко вгадати, звідки вітер дме. А проте не розуміємо ми, чому на думку унерівців та боротьба, яка точиться нині на совітській Україні, безперечно, в ширших розмірах, є певним рухом самооборони та чинною акцією Української Нації проти окупантів, а подібні виступи на Західній Україні є гайдамаччиною? Цілком природно, що Москва з неменшою рішучістю поборює ту чинну акцію українських патріотів проти окупаційного режиму по той бік Збруча, ніж це роблять поляки в Галичині, що Варшава тишиться з безладдя на совітській Україні, а Москва з такого самого безладдя на західно-українських землях.

Але, чому це Шульгин ніколи не виступав проти наддніпрянської «гайдамаччини», а виступає лише проти наддністрянської? Та, мабуть, тому, що він є керманічем закордонної політики унерівського центру. Отже, на його думку, недавні події в Галичині цілком суперечать польонофільській концепції, а навпаки — такі самі події на совітській Україні свідчать, мовляв, про те, що населення не мириться з окупаційним режимом та чекає повороту «законного уряду».

Радимо унерівцям поінформуватися в певних колах, польських або французьких, хто саме кермує чинною антибольшевицькою акцією. Тоді їм, може, доведеться констатувати, що «гайдамаччина» — це лише зручна вигадка Шульгина для поборювання українських націоналістів. Так само в тих самих колах можна легко довідатися, що всупереч твердженням унерівців український націоналізм не є ні наддністрянським, ні наддніпрянським.

Зі свого боку зазначаємо, що Шульгин, власно, не має ніякого права читати лекції державності українським націоналістам. Адже він сам пройшов досить довгий шлях хитань од федерації з Росією до союзу з Польщею. Був час, коли Шульгин скептично задивлявся на українську незалежну державність, у 1918. р. за гетьманату до певної міри годився на федерацію з Росією, в 1919. р. властиво не був проти порозуміння з Денікіним, а в 1920. р. дуже критично задивлявся на союз із Польщею. І ми не певні, чи він і нині має такі самі погляди, як його деякі колеги, виразні польонофіли. Отже, не виключено, що з часом, коли обставини на Сході Європи радикально зміняться, то п. Шульгин буде знов до них приладнюватися. Взагалі він належить до тої категорії доволі хитких людей, що й його суперник на міжнародньому форумі — п. Панейко.

Звичайно, ми цим не хочемо заперечувати щирости тимчасових переконань Шульгина. Напр., у 1919. р. він видав брошуру французькою мовою під назвою «Українська проблема», де цілком виразно обстоював соборницьку концепцію. Та й у своїй брошурі «Державність чи гайдамаччина» Шульгин зазначає, що він властиво з певних тактичних мотивів не обстоює гасла соборности, хоч вважає його тим ідеалом Української Нації, який доведеться реалізувати етапами.

Цікаво зазначити, що деяку еволюцію в поглядах на соборницьку ідею помітно також і в редакції «Тризуба». Був час, коли цей орган унерівців і чути не хотів про якусь там соборницьку державність чи ідеологію. Нині «Тризуб» навпаки — намагається примирити соборництво з польонофільською концепцією тим способом, що визнає вагу соборницької ідеї для Української Нації, але намагається обмежити її національно культурним змістом. Ми не знаємо, до якої міри це робиться з тактичних міркувань, але нема сумніву, що пацифікація Західньої України примусила унерівців дещо еволюціонувати у своїх поглядах на польську «приязнь».

Як відомо унерівці вже роками чекають певних подій на Сході Європи та вірять у можливість порозуміння західніх українців із польською окупаційною владою. І ось несподівано для них зайшли зовсім інші події в Галичині, неймовірно ускладнивши й без того досить тяжке становище унерівського центру. Зпочатку унерівці разом із

УНДОМ гостро виступили проти відомої акції на Західній Україні. Далі, зважаючи на міжнародну опінію та одностайний виступ української соборницької еміграції проти польських погромів, примушені були теж протестувати проти пацифікації Східної Галичини.

Проте уенерівці зі зрозумілих причин ухилилися від спільних виступів проти польської окупаційної політики. Мовляв, вони не можуть втручатися в унутрішні справи Польщі, але, як українці, вважають за свій національний обов'язок захищати інтереси «українських меншостей». Себто, з погляду уенерівців західно-українська проблема — це *внутрішня польська справа*, а тому вони намагаються в ім'я майбутніх дружніх відносин поміж двома сусідніми державами досягнути *порозуміння* також і поміж західними українцями та поляками.

Нам здається, що найкраще було б, якби уенерівці *аніж не втручалися до тих справ*. Передусім тому, що *їх посередництво цілком зайве*, а до того ще викликає зовсім зрозумілі протести з боку тих українських груп, які не вважають західно-українську проблему лише за *внутрішню польську справу*. Це посередництво є зайвим та шкідливим тому, що польська влада, наскільки вона того бажала, і *без уенерівців має можливість стати на шлях виконання своїх міжнародних зобов'язань*. Тим часом уенерівці, забуваючи про сумні приклади спроб польсько-української угоди за посередництвом таких українських патріотів, як Куліш або Антонович, без потреби втручаються не в свої справи, тоді як *поляки дуже зручно використовують усякі розмови про порозуміння на міжнародній арені*, як раз для того, щоб західно-українська проблема втратила свій міжнародний характер та значіння.

На жаль, уенерівці не можуть або не хотять зрозуміти, що їх концепція української державності, на підставі якої західно-українські землі малиб лишитися під чужоземним окупаційним режимом, а також намагання трактувати їх, як проблему меншин, цілком *суперечать поглядам усіх інших українських груп*. Як раз тому не лише українські націоналісти, а також і УНДО (не зважаючи на явні його тенденції до певного порозуміння з поляками), так гостро виступають і проти польонофільської уенерівської концепції, і проти уенерівських теорій про українські меншини. Не дивно, бо УНДО ще не стало на шлях уенерівського визволення Української Нації та може й не стане, бо боїться опинитися в такому самому безвихідному становищі, в якому перебуває вже уенерівський центр.

В цьому й трагедія уенерівців. Вони не бажать або не можуть виступати спільно з іншими українськими групами, а коли пробують робити свої виступи сепаратно, то чомусь виходить завжди так, що ці виступи викликають *співчуття саме з боку поляків, а натомість гостру критику та обурення з боку українців*. Напр., Шульгин і в Данцігу, і в Брюсселі виступав не лише проти відомих підпалів та саботажів, а також і проти польських погромів, але з явною тенденцією, що, мовляв, поляки та українці повинніб якось порозумітися. Він ні слова, власне, не згадав про ту польську політику колонізації та польонізації, яку вже понад 10 років провадять поляки на Західній Україні, а також поминув мовчанкою те, що Польща рішуче відмовляється виконувати свої міжнародні зобов'язання щодо наших західних земель.

Не дивно, бо, мовляв, уенерівцям незручно втручатися в унутрішні справи Польщі, а, крім того, вони *не мають мандату від західних українців*. Чому ж тоді взагалі уенерівці *всез таки втручаються до західно-українських справ*? А тому, що ціла польонофільська концепція української державності нічого не варта, як що не прийде до польсько-української угоди на Західній Україні. Себто, *уенерівці використовують міжнародню арену не так для оборони інтересів наших західних земель, як для популяризації своєї концепції визволення українських земель згід більшовицького панування*.

Це розуміють уенерівці й всякою ціною *намагаються втягнути також і західних українців до воза польського імперіалізму*, не зважаючи на те, що поляки, власно, не виявляють ніякого бажання піти назустріч вимогам УНДА. Тимчасом ця *уенерівська метушня, особливо на міжнародній арені*, з нашого погляду, *лише шкодить справі визволення західно-українських земель*. Так уенерівці завжди галасують про *конечність польсько-українського порозуміння*, а поляки й собі роблять такі самі заяви та додають, що польська влада виявить і покарає винних у справі надужиття підчас недавніх погромів, що вона зробить відповідні заходи щодо відшкодування за порушено-ване українське майно йтд.

І це робиться тоді, коли по польських судах відбуваються безнастанно розправи не лише проти українських націоналістів, а також і проти ундівських послів, коли польська влада не лише не покарала нікого з активних учасників погрому над укра-

їнцями, а навпаки — кілька сот із них дістали різні нагороди; це робиться тоді, коли польські урядові кола й чути не бажать про виконання міжнародних зобов'язань та про зміну нинішньої політики супроти українців, роблячи передумовою взагалі яких небудь балачок, щоб українці станули на шлях такого лояльного співробітництва, як Певний та інші волинські ренегати.

У своїй простоті Шульгин та інші уенерівські лідери бють себе у груди, що вони не польонофіли, що вони не боронять польських інтересів, а навпаки — всіх своїх сил докладають, щоб увільнити українські землі з більшовицької неволі. Гаразд! От незрозуміло тільки, чому це Варшава підпірає як раз уенерівців так само, як Москва радянських уенерівців *«Гризуб»* гостро картає західних українців за те, що останні не йдуть назустріч польським імперіалістам, а тимчасом забуває, що група Петрушевича з таким самим правом атакує українців за те, що вони не йдуть на зустріч російським імперіалістам.

В цьому й полягає історична трагедія Української Нації, яка вже протягом століть пробує між двома імперіалізмами. Вже крайня пора настала зрозуміти всім українським патріотам, ще не в спілці, а навпаки — *в боротьбі проти обох імперіалізмів Українська Нація здобуде собі волю, що лише на руїнах Польщі та Росії повстане Самостійна Соборна Україна*. Майбутні грізні події на Сході Європи матимуть далеко більший розмах та значіння, ніж це було в 1919.—20. рр. Тому саме українські націоналісти певні, що Українська Нація використає цей слушний час для досягнення власної великодержавності.

Проф. О. Мицюк.

Другий період аграризації жидівства (1828—1857 рр.).

1. Що спонукувало жидів осідати на землю. 2. Законодавство про жидівські кольонії 40. р. р. та їхній господарський стан. 3. Відношення жидівства до хліборобства. 4. Кісілівське «Положення» 1844. р. і додаткові правила до нього 1847. р. 5. Примінення кріпацького соціалізму до жидів-колоністів і заходи проти «нерадивих». 6. Кількість жидівських кольоній від кінця періоду та їхній якісний стан. 7. Значіння релігійно-національно-побутових особливостей. 8. Інші способи аграризації жидівства: а) нетрудове приватне землеволодіння і б) аренди. 9. Погляди на жидівську справу в соціалістів та в краснім письменстві.

Поновне видалювання жидів з сільських місцевостей Гродненщини в 1827. р. і заведення натурального військового обов'язку 1827. р. тягло за собою 25-літню службу, починаючи навіть і від 12 літ (кантоністи); пільги та полехпи від неї для хліборобів-жидів; заборона з 1844. р. шинкарства; звільнення колоністів од податків і підмога при переселюванні та устаткуванні на безкоштовно наділюваній землі — ось це все, до купи взяте, штовхало жидів до хліборобства. З них пільга щодо військового обов'язку, який тяг за собою обрусіння, а в багатьох випадках і охрещення, мала так велику вагу, що коли страшні для жидівства §§ 8.—12. рекрутського уставу 1827. р. були змінені в 1857. р., то з того часу й перехід жидів у колоністи сам собою урвався. Згаданий період фактично був розпочався тільки по зліквідуванні польського повстання 1831. року, а видатне значіння в ньому, з другої половини, належить міністрові Кісільову.

Коли уряд, що і створив ті жидівські кольонії, знова міг звертати більше уваги на них, то їх на 1. I. 1835. р. було на загал 8, і всі на Херсонщині. В них нараховано 826 родин, або 6.745 душ. З тих 826 господарств 446 не мали ні робітної худоби, ні

*Ця стаття проф. О. Мицюка, це перша частина третього розділу його довшої праці п. з. «Аграризація жидівства України», яка вийде у нас окремою відбиткою. Перші два розділи були друковані в «Розбудові Нації» ч. ч. 1—2, 3—4. 1931. Закінчення третього розділу буде в наступнім числі. — *Редакція.*

з'ораної землі під ярину, ні насіння; власними засобами могли зробити яровий посів тільки 186 господарств. За причини такого кепського стану кольоній вважали випадковий підбор і скрайні злидні переселенців, фізичну слабкість жидівства, «непреодолиме отвращення» жидів до фізичної праці; жиди-чоловіки були самотніми працівниками, ніби безсімейними, бо й дітей не притягувано до помочі при польових працях. Авсеж, як не проблематична була справа притягнути жидів до праці на землі, уряд уперто тримався свого. Він іде на ще більші пільги, ніж досі («Положення» 1804. р.).

Новим «положенням» од 30. V. 1835. р. підтвержено «черту осілости» дещо звузивши її. З українських губерній до неї ввійшли (§§ 3 і 4): Волинь, Поділля, Катеринославщина, Бесарабія, Київщина (крім самого Києва), Херсонщина (крім Нікополя), Таврія (крім Севастополя), Чернігівщина, Полтавщина (крім казенних та козачих сіл, звідки навіть виселяли жидів). В черті осілости жидам дозволено набувати нерухому власність всякого роду, крім населених маєтків (§ 12)¹⁾. Мати в себе християн для хатніх послуг заборонено, але дозволено мати наймитів для послуг у хліборобстві, садівництві та огородинстві (§ 15). Дозволено переходити до селянського стану коли завгодно (§ 24—25), при чому даровано казенні та інші залеглости, як що такі були, і переселенцеві, і жидівській громаді, до якої він належав. Жиди могли селитися для хліборобства: а) на землях скарбових і б) куплених на власність та заарендованих у приватних осіб (§ 27). Скарбові землі нарізувано тоді, коли охочих було не менш як 25 чоловіка, при чому нарізувано не в індивідуальну власність, а вважали їх власністю цілої громади жидів, що на них оселилася (34). Купувати землі й винаймати їх дозволено тільки в «черті осілости» (35—36). Хто на правду уступив до хліборобського стану, той набував на основі § 40 таких пільг: а) звільнявся від подушного податку на 25 років; б) звільнявся від рекрутського обов'язку: оселені великими громадами — на 50 літ, а малими — на 25; в) звільнявся від грошових земельних обов'язків на 10 літ; таких самих пільг набували й наймачі землі, тільки звільнення від подушного податку обмежено на 5 років. По скінченні пільгових років поселенці-жиди мали повнити ті самі обов'язки (§ 42), що й селяне-християне. Беручи на увагу ще поміч на переїзд та первісне устаткування, треба сказати, що пільги далеко перевищували ту допомогу переселенцям-християнам, яку давала їм політика пізніших Столипинських часів (1906—1913. р.) і яку давав большевицький уряд жидам, оселюваним на степах України.

Поверх всього того закон хотів ще спонукнути поодиноких заможних жидів до колонізаторської діяльності. Жид, що оселив на власній землі 10 і більше родин своїх одновірців, набував тим право варити пиво й мед та продавати їх місцевим мешканцям (§ 46); коли ж хто з жидів купив би землю й поселив би на ній не менш як 50 своїх одновірців, то одержував право «личного почётного громадянства», а як що б оселив 100 душ чоловічої статі — то по трьох роках такі жидівські землевласники мали право прохати про дарування їм прав «потомственных почётных граждан».

Врешті «Положення» 1835. р. підтверджувало існування кагалів. Згідно з ним окремих осіб не було віддано під владу кагалу більш безумовно, як за Литовського кагального устрою; «кагальні оподаткування набули державної санкції, а за мурами жидівської громади так же мало позоставлено місця жидів, як було в старій Польщі». Те підпорядку-

¹⁾ Там таки, т. X, № 8054, вид. 1836. р.

вання поодинокого індивіда кагалові, роблене з фіскальних інтересів, зміцнювало жидівську спаяність і одокремлення жидів од іншої людности²⁾.

Поки ще жидівство вагалось — йти чи не йти йому на землю, уряд, з ініціативи міністра фінансів Канкріна, вказав, законом 20. XI. 1836. р., новий колонізаційний район, а саме — Тарську та Омську округи Зауралля. І кілька тисяч жидів зявили були про своє бажання переселитися в ту далечінь, частина навіть уже вирушила й вандрувала тисячі кілометрів на підводах до місця призначення. І ось під час вандрівки на їх голови несподівано спадає царський наказ (5. I. 1837): переселення жидів до Сибіру припинити, а тих що вже в дорозі «обратіть» на Херсонщину. До Омської округи встигли добитися тільки 36 родин, їх таки полишили на нарізаних там ділянках. Так несподівано закінчився сам у собі доцільний намір; до нього, як відомо, звернувся за наших часів большевицький уряд, та про це далі. Такий глум із переселенців жидів, розуміється, не міг сприяти збільшенню колоній, що вже існували. Під жидівське оселення полишено законом 15. V. 1837. р., як і раніш, Новоросію, але з додатком Бесарабії.

На кінці 1837. р., коли засновано Міністерство Державних Маєтків, до якого згодом перейшли і всі колонізаційні справи, існувало тільки 9 жид. колоній, де нараховано 1030 родин, а в них 6.484 душі, з яких займалося хліборобством (за Нікітіним) тільки 1993 душі. Земля зростала в ціні, а колонії починають гандлювати на здачі її в аренду; є відомості, що в 1837. р. дві колонії здавали (таки жидові — але капіталістові-купцеві) 7 тис. десятин. В порівнянні з хліборобством ліпше розвивалося і ставало основою добробуту жидівських колоністів скотарство, що вимагало менше робочих рук. В 1836. р. на дев'ять колоній нараховувано 7—10 господарств, що мали худоби 100—150 і більше голів. В колоніях помітно розвивалося, протеговане тоді урядом, вівчарство, але звичайних пород — мериносів не було. Колоністи головне вимінювали та перепродували худобу, що було їм за основу прожиття; хліба виробляли менше, ніж самі потребували для спожитку. Заможніші колоністи-жиди до фізичної праці наймали християн-наймитів. Осьяк описує вигляд жидівських колоній на 1838. р. один обслідувач: «Стріхи дуже небагатьох хат перекрыті, а решта майже оголені; від цього в хатах майже завжди вогкість, що викликувала хвороби й нищила будови. Двори й токи — або зовсім не огорожені, або дуже кепські («худі»); сіяли і збирали хліб несвоєчасно; багато хат стояли пустками, сила колоністів пробувала в самовільних одлучках чи в довгоречинцевих відпустках, даних їм наглядачами»³⁾.

Цей убогий стан господарки жидів-колоністів та нахил зробити з сільського господарства побічне заняття, а навіть і зовсім із ним пірвати, — викликали появу «Правил про управління жидівськими колоніями» 4. XI. 1837. року⁴⁾. Силою тих правил, що мали риси аракетевщини, господарку жидів-колоністів поставлено під загальний догляд управителя «з благонадійних одставних військових штаб-офіцерів», а окремі посілкі під догляд одставних унтер-офіцерів. Управитель, за дозволом генерал-губернатора, міг заводити громадські «залашки» і громадські сади на показ та розсадники овочевих і лісових живців для задоволення потреб колоністів. Коли хто зпоміж колоністів визначався у хліборобстві та садівництві, той одержував нагороду «похвальні листи» та медалі (§ 13). Далі, з одного боку заборонялося жидам-колоністам торгувати в колоніях «річами й припасами не власного виробу» й одержувати довгоречинцеві паси на одлучку з колонією (§ 14—15), а з другого боку — дозволено з хліборобського стану переходити до купецького і приписуватися до міст, але тільки по 20-літнім хліборобським стажі і при умові, що колоніст поведився за той час «безуко-різно» (§ 14). Тим дозволом скористалися не тільки колоністи з паспорту.

Лише 1839. р. кинуло колонії 165 душ, здебільшого сторожилців-колоністів. Ліпші, заможніші, що мали потрібні засоби, щоб розпочати, головню, торговельну, а

²⁾ С. А. Бершадській, «Литовські євреї»... Петерб., 1883, ст. 60.

³⁾ За Нікітіним, ор. cit. стр. 321.

⁴⁾ Полное Собр. Законовъ, т. XII., № 10668, вид. 1838.

потім і промислову діяльність, приписувалися до міщан мійських і містечкових громад. Ось яким непопулярним, порівнюючи з рештою занять, було навіть для жидів старих кольоністів сільське господарство.

Для переїзду жидів до херсонських кольоній до прохарчування в дорозі (на підставі правил 20. XI. 1836. р.) додано ще в 1841. р. й постачання казенним коштом підвід для хорих, старих та нелітніх. А самі переселенські групи, згідно з правилами 1837. р. про управління кольоніями, від місця виходу й аж до місця оселення, впродовж цілої мандрівки супроводив спеціальний урядовець, який по прибутті на місце мав здати їх «під розписку». Тим, що прибули власним коштом, але не мали подостатком засобів, давано казенні позики і казенне прохарчування до нового врожаю. На 1842. р. прибавилося на Херсонщині ще 738 родин, що заснували ще чотири кольонії: Львово, Романівку, Ново-Полтавку та Сагайдак; після чого їх стало загалом 12 чи 13. Кількосне збільшення погіршувало якісний склад кльоністів. Самі жида у своїх описах змальовували стан у кльоніях дуже чорними барвами задля того, що не роблено підбору придатного для кльонізації елементу, через віддалення кльоній од «черти осілости», через брак взагалі довіря в жидівства до хліборобства. «Жида», — говориться в однім поданні до уряду від трьох освічених жидів від 1840. року, — «майже 19 століть не займалися хліборобством, відвикли навіть од думки про це заняття, до якого втратили довіря. Звиклі до дрібного гандлю, що инді приносить швидко істотною оwoчі, до того ж задержіли в забобонах, не зауважили вони корисного боку того заміру»⁵⁾. І справді, до кльоній жидівство пхали пільги — і тільки.

Нові кадри кльоністів підсилювали в кльоніях мійський і містечковий жидівський побут, традиційне жидівське убрання, талмудичну освіту й читання молоддю цілими днями, замість праці, рабинських книжок, підсилювали верховідство в усьому рабинів, а жіноцтво й підлітки все ж у хліборобстві участі не беруть... Ні матеріально, ні фізично, ні фахом ці новотрибульці, як і попередні кадри, не були кльонізаційно-здатним елементом. Про таку підпомогу на привязання жидів до землі, з якою ми зустрічаємося по світовій війні, коли всі могутні організації інтернаціонального жидівства матеріально піддержали більше чи менше, але загалом дуже поважно, процес аграризації жидів, у тодішні часи з боку каталів не могло бути й мови. Жида, на жаль для них, тоді і справді «не зауважили» позитивного боку аграрної політики деспотичного царизму. А він за інерцією далі ішов своєю дорогою.

Звертаючи увагу на підбор кльоністів, Уряд законом 2. VII. 1841. р. встановив, що надалі дозвіл на переселення даватимуть тільки тим жидівським родинам, які наперед перешлють до Новоросійсько-Бесарабського генерал-губернаторства по 600 рублів асигнаціями (171,43 срібн. рублів) од кожної родини на витрати власного влаштування, й це буде доказом, що поза ними є ще подостатком грошей на прохарчування в дорозі й на місці оселення до нового врожаю. Такі вимоги відкривали дорогу до кльоній лише матеріально відповідним елементам; процесу кльонізації надавано до певної міри рис господарського характеру.

Проминаємо дрібне законодавство тієї доби, як ось дозвіл жидам Могилівщини Вітебщини (27. XII. 1839. р.), купувати й арендувати землю не инакше, як за три версти від поміщицьких і казенних сіл, і заборону в «черті осілости» здавати маєтки на одкуп жидам (12. VI. 1840. р.), або заборону на Полтавщині та Чернігівщині (27. III. 1840. р.) жити по тих поміщицьких селах, де жило не менш 1/10 «государственных поселен і козаков», або виселення (1843. р.) жидів із околиць військових посілків Київщини та Поділля — з цілої тої «локштини» видно, що шкідливість жидівства подекуди оцінювано ще й під специфічним поглядом. Не зупиняючися на тому, зазнаймо-мимося з останнім, розробленим за міністрування державними маєтками відомого графа Кісільова, «Положенням о евреях земледельцах» 26. XII. 1844. р.; воно було в силі аж до другої революції.

На основі Кісілівського «Положення»⁶⁾ всім жидам «черти осілости» дозволялося без перешкод переходити у хліборобський стан та осе-

⁵⁾ О. М. Лернеръ, «Евреи въ Новороссійскомъ краѣ», Историч. очерки, Одесса, 1901, ст. 19—20.

⁶⁾ Польное Собрание Законовъ, т. XIX, вид. 1845. р., № 18562.

люються на скарбових чи приватних землях. При оселенні на скарбових землях їм нарізували (§ 5) по 5—8 дес. на кожну чоловічу душу, при тому не у власність, а в користування, себто, була це націоналізація землі, подібна до сибірської кльонізації. Нарізані наділи (§ 8), а також і арендовані землі, заборонено жидам продавати чи винаймати людям «разной с німі вери». Цим унеможливлено спекуляцію з перепродажем та здачею в аренду землі. Крім скарбової землі, жидам дано право, в «черті осілости», селитися: а) на землях, набутих ними у приватну чи громадську власність, а б) на землях приватної власности. Переселювання на землю відбувалося з дозволу міністерства державних маєтків; для чого призначувано збірне місце виходу, час і маршрут пересування, кошти на подорож і супровідного урядовця. Управління жидівськими кльоніями прирівняно до сіл «государственных крестьян». Крім подорожньої грошевої підмоги, тим жидам, які селились на скарбових землях, ще видавали допомогу на будівлю хати, купівлю худоби, хліборобського знаряддя та на сійбу по 175 руб. на кожну родину (§ 40). Окрім того, тій самій категорії оселенців дано ще такі пільги: а) звільнення впродовж 10 років од обов'язку платити податки та инші грошеві державні зобов'язання та від виконання натуральних земельних обов'язків; б) звільнення на 25 літ від рекрутського обов'язку і в) звільнення від платежів усіх недоїмок за час перебування в попередньому стані (§ 42). Треба сказати, що такий високий вимір урядової помочі і пільг, що їх анальоґічно давано й тогочасним чужоземним емігрантам при їх осіданні на землі, ніколи не повторився був за пізніших переселень селян за Урал. З другого боку — уряд дбав про розвиток агрикультури по жидівських кльоніях. З метою прищепити конче потрібні хліборобські знання дозволено (§ 10) жидам у перших трьох роках оселення наймати робітників із християн не-кріпаків. Окрім того, на жидів-кльоністів поширено правило про нагороди за добру господарку, введені для державних селян. Це були: а) похвальні листи, б) грошеві нагороди, в) премії, г) «форменні кафтани», ґ) «почьотні кафтани», д) срібні й е) золоті медалі (§ 47). З видачею останніх двох нагород, заведених ще раніш, зв'язувано вимогу певного загосподарювання. Низче подаємо той уступ (§ 48), як показчик «ідеалу», що його бажав собі уряд од жидів-кльоністів. Отже, хто б з них робив протягом п'ятих літ без перерви засіви хліба та городини не менш від 5 дес., мав власні плуги з волами, робив сійбу коноплі й лену, розвів коло хати понад 50 дерев, мав понад 20 голів рогатої худоби й не менше як 100 штук овець, збудував міцно дім, двір та решту господарських будов і справно утримував їх, того відзначувано б срібною медаллю. А коли б такий кльоніст по одержанні першої нагороди, упродовж десятих літ, своє господарство поліпшував і подвоював, то одержував би ще й золоту медалю. З метою привчити жидів до культивації промислових рости (§ 51), насіння їм видавано дурно; хто хотів би з метою поліпшити расу завести овець-меріносів, той міг одержати (§ 52) екземпляри на розплід за зменшену ціну, нарівні з державними селянами. А щоб із молодого покоління жидівських поселенців виховати агрономічно досвідчених господарів, віддавано, за згодою батьків, кількох молодих людей до Горегоретської хліборобської школи.

Торгівлю кльоністів за межами їх посілків (§ 54) й їх одлучки з них (§ 62) в перших три роки регульовано, а потім кльоністам давали

волю в межах цілої «черти». Жиди-хлібороби, що скористали з вигод, даних «Положенням», могли (§ 63) переходити до іншого стану по 25 літах; хтож хотів кинути хліборобство раніш, той (§ 64) міг це зробити лише при умові виконання використаних пільг, а саме: а) звороту до-помог, б) внеску податків за пільговий час і в) відбуття рекрутчини.

Згадане «Положення» предбачало також поселення жидів і на приватних землях; порядок переселювання встановлено той самий, що й на скарбових землях, лише грошеву допомогу давано в половинному розмірі (85 руб. сріблом). Адміністрація, що завідувала кольоніями, мусіла була пильнувати, щоб жиди не зверталися до хліборобства тільки як до засобу — скористатися вигодами «Положення», виминаючи саме хліборобство (§ 75).

Нарешті, «Положення» заохочувало заможніще жидівство до кольонізації тим, що той, хто купивши землю, оселив би на ній не менше від 50 одновірців чоловічої статі, по трьох роках із дня оселення набував прав «лічного почётного громадянства»; а хто оселив би не менше від 100, міг прохати про «потомственное почётное громадянство» (§ 79).

В 1846. р. на пропозицію міністра Кісільова жидівські кольонії Степової України передано в управління «Попечительного Комітета об іностранных поселенцах». Наступного року видано «додаткові правила» для жидів-оселенців на скарбових та й інших землях⁷⁾. На основі їх намічувано певні площі під жидівські кольонії; в очікуванні жидівських кольоністів ті площі здавано в «оброчное содержание», повертаючи зиск од того до окремого капіталу на влаштування жидівських поселень. В губерніях — Херсонській, Катеринославській та Таврійській — жидівським оселенцям (§ 3) нарізували скарбові землі від 20 і до 30—40 дес. на родину з шістьох ревізьких душ, залежно від якості землі; в губерніях Західного Краю — від 12—20 дес. на родину, залежно від існуючих там способів господарки. Реагуючи на здавання кольоністами своїх земель в аренду та на обробку їх найманою працею, наступний 5 параграф дозволяє оселення на скарбових землях жидів із метою їх обробляти під умовою, що родини матимуть у своєму складі вистачальну кількість робочих рук, і саме не менше за трьох робітників чи ревізьких душ на кожну родину. Окрім того (підтвердження зак. 1841. р.), мусіли вони мати засоби для утримання себе під час подорожі до місця поселення і для придбання конче потрібної робочої худоби і хліборобського знаряддя. Це обмеження, знячене опісля щодо засобів⁸⁾, мало метою вилучити з процесу кольонізації жидівську голоту, і роблено ставку на «сильного» кольоніста. Зрозуміло, що ці обмеження не відносилися до тих жидів, які хотіли б сісти на землю й загосподаритися власним коштом або коштом багатого одновірця. Для управління по кольоніях встановлено «прикази» на взірць німецьких кольоній, «під начальством одного з ліпших німецьких кольоністів — «*Mustergirt'a*»; а щоб притягти до жидівських кольоній німців-кольоністів, що мали давати зразок господарювання жидам, займаючи посади кольонізаційного начальства, запрошував «Попечительний Комітет» ліпших німецьких кольоністів перейти до жидівських кольоній, яко «картомників». Їм також нарізували 20—40 десятин землі, перших п'ять років нарівні з жидами безплатно, а протягом дальших десятих років зі сплатою половинного оброку, по 20 роках — повного (§ 18). Допомогові гроші на оселення кожної жидівської родини залишено в попередньому розмірі, лише розділено — 100 руб. на будову хати, а 70 — на купівлю реманенту; й винагороду жидівських меценатів «лічним» і «потомственным» почесним громадянством мали давати за оселення на землі тільки 25 та 50 родин.

Уряд сприяв оселенню жидів на землі, але з другого боку ставив їм за те певні господарські вимоги. На основі § 21. кожна жидівська родина, на яких би землях вона не оселилася, зобов'язувалася: на другий рік по своєму оселенні завести город і обробити та засіяти не менше як одну десятину поля, на четвертий рік мати город і 2 десятини поля, на 5 — город і три десятини поля. Крім того, кожна родина зобов'язувалася мати на устаткування вистачальну кількість робочої худоби, хліборобського знаряддя й насіння та мати річне прохарчування для себе й худоби. Оселені на скар-

бових, власних та меценатських землях жиди зобов'язувалися обробляти їх самі, а робітників могли наймати тільки зпоміж своїх одновірців; мати наймитів християн заборонено. Коли ж хто з оселенців виявляв себе «*нерадивим*», того віддавали, щодо подарування, під близький догляд місцевого начальства. А як і це не помагало, і по п'ятих роках без поважних причин не повставало вимагане правилами господарство, то (§ 28) такого кольоніста можна було з дозволу міністра державних маєтків виключити з селянського стану, при чім рекрутську пільгу касовано тим способом, що всі члени родини, здібні до військової служби, мусіли відбувати рекрутчину. Жидам-кольоністам, що набули землі власним коштом, заборонено (§ 24) протягом 20 літ здавати їх в аренду християнам.

Услід за тим, окремим законом розяснено, що жиди, на яких би землях вони не осідали, звільняються від рекрутчини тоді, коли стануть фактично перечисленими до селянського стану⁹⁾.

Законодавство, що регулювало життя кольоністів-жидів, знаходило своє доповнення в адміністраційних розпорядженнях, надзвичайно характеристичних.

Дбаючи про вистачальне забезпечення жидівських дворів робочими руками, з ініціативи ген.Інзова, виявленої ще раніш, відповідно до § 5. додаткових правил 1847. р. стали заводити «сводні двори», себто, склали потрібну кількість робітників шляхом сполучення ріжних, не зв'язаних покровністю, родин. «Цілком чужі одне одному», — пише з приводу цього *Нікітін*, — «але силоміць сполучені в одні, т. зв. «сводні родини» — жиди мусіли вкупі жити, їсти-пити, орати, сіяти, жати, справляти плуги, годувати худобу, справляти хати й вважати все загальною власністю, відповідаючи за її цілість і ділитися порівну, по комуністичному, хоч добували вони ті засоби: одні — старанно, другі недбало, а третті — й нічого не виробляли»¹⁰⁾. З 1850. р., на розпорядження гр. Кісільова, перестали практикувати сполучення родин. Воно дало приклад примусової комунізації невеликих людських груп, що нагадує анальогічні спроби большевицької влади під назвою примусової колективізації. Наслідки однакові — жидівство тікало — і з примусових комун, і з примусових колективів.

В сполученнях родин зроблена була спроба постійних обіднань; подібною же спробою, але тимчасових примусових соціалістичних груп, у цілях виправки старих кольоністів, які не мали господарства, були заведені з 20. VIII. 1847. р. «повні робочі упряжі» з «припискою» до них злиденних родин. Під «робочою упряжжю» розумілося: шестеро коней, плуг, три борони і два вози на 10—12 родин, з одводом на кожну родину по 3 дес. землі. Цю систему «упряжів» зпочатку заведено тільки у трьох кольоніях, якими управляли німці-старшини. Старшина відповідав за придатність і цілість упряжів і почерзі що-дня: рано — видавав упряжі приписаним до них родинам, а в вечері — приймав од них назад. Приписані до «упряжів» родини зобов'язані були ходити за кіньми, заготовляти для них овес, сіно, солому й утримувати справно помешкання й хліборобське знаряддя; на ремонт і покриття витрат на «упряжі» з тих родин брали десятину врожаю хліба. Приписка мала тягтися 5 літ, після чого її ліквідували, а упряжки розпродавалися¹¹⁾.

Отже, царський деспотично-кріпацький режим наділював землею жидів на засаді соціалістичної націоналізації, а застосовуючи її, вживав форм примусових асоціацій, — кріпацького соціалізму.

⁹⁾ Там таки, т. XXII., № 21209.

¹⁰⁾ Нікітін, там таки, XI.

¹¹⁾ Нікітін, 341.

⁷⁾ Там же, т. XXII, вид. 1848. р., № 20977.

⁸⁾ Там таки, т. XXIV., вид. 1849. р., № 23290.

Уряд за всяку ціну хотів примусити кольтоністів стати справжніми хліборобами. Тому служила видана М. Г. И. інструкція 1847. р., яка мала примусити «нерадівих» кольтоністів-жидів господарювати й одповідала правилам Аркачєєвських поселень. Признання «нерадівими» наставало тоді, коли інші способи не поліпшували кольтоністів, а саме — на перший раз — роботою, на другий — тілесною карою. Ледачих віддавано під близький догляд місцевого сільського начальства. Коли родина, що опинялася у списі «нерадівих», не мала достатньої кількості реманенту, її приписувано до робочої «упряжі». Родина ж, що мала господарське устаткування, зобов'язувалася працювати за «урочним положенієм» — сільське начальство призначало таким триденні «уроки», а за невиконання їх карали; такі родини позбавлювано права вільно розпоряджати своєю власністю, якої роблено реєстр; їм не дозволялося виїжджати поза межі села, й тільки сільське начальство само мало право відправляти їх на заробіток до гарних господарств інших сіл. Сільське начальство мало постійний, так би мовити, опікунський догляд за всіма вчинками відданих під догляд осіб. За порушення тих правил винних карано: на перший раз різками (30—40); у друге — та сама кара, але удвічі збільшена, у третє — негайно їх саджали до в'язниці на 3—6 місяців, а іноді й оддавали у рекрути «без зачюта», або в «ісправительні арештанські роти» на час од 10 до 12 літ. Цієї інструкції до загального відома не опубліковано, ширший загаль її не знав; завдяки їй кольтоністи підтяглися, стали обзаводитися господарством і виявляти «прилежаніє к земледелію»¹²⁾. Той самий характер — змусити кольтоністів господарювати, мала й кісільська інструкція 1853. р. Вона встановлює: а) підлеглість ледачих кольтоністів місцевому начальству; б) кількість реманенту, що його мусіли мати кольтоністи, які коштом заможних одновірців осідали на казенних землях; в) що жид-кольтоніст мусів мати у своєму господарстві на шостий рік по оселенні.

Щоб скінчити з державним регулюванням процесу створення жидівських кольтоній за період — 1828.—1857. р., згадаємо ще деякі закони, що їх одокремлено видавано по 1847. р.

Помимо основних видатків на кольтонізацію, що бралися з «коробочного збору» жидівських громад узагалі, за гр. Кісільова покладено підвалину під жидівський поселенський капітал (1847. р.), що мав бути допомогим фондом жидам-хліборобам; а в 1849. р. утворено для жидівських кольтоній опадні й допомогі каси. Законом 1851. р. при переході жидів-кольтоністів у християнство, їх звільнювано від боргів «по водворенію» і скреслювано з них «недоїмки». Законом 1852. р. велено робити нарізку під жидівські кольтонії придатних земель, не зупиняючись перед тим, що вони приносять казні зиск (оброк) чи мають на собі будівлі; той самий закон одкривав можливість агрикультурної освіти для дітей жидів-кольтоністів. Кольтоністам Західніх губерній дозволено на кожних 100 родин поселенців по одному, а всього докупити 30 учнів, вчити казенним коштом у Горигорецькій хліборобській школі і в садівницьких школах; а кольтоністам Степової України — виряджати молоді, у науку до близької, Луганської, шкільної ферми, яко стипендіятів, за рахунок зисків з запасових земель жидівських кольтоній. Скермовуючи жидівство до Новоросії, законодавство забороняє (24. VI. 1855) жидам далі набувати землі на Чернігівщині та Полтавщині — і для власного оселення, і для оселення одновірців; рівно ж припинено оселювати жидів на скарбових землях Західніх губерній¹³⁾.

¹²⁾ Нікітін, 350—351.

¹³⁾ Полное Собр. Законовъ, т. XXVI, № 24873; т. XXVII, № 26532; т. XXX, № 29277; т. XXX, № 35017.

Маніфест 26. VIII. 1856. р., скасувавши §§ 8.—12. рекрутського уставу і припинивши тим забірання малолітків-жидів у рекрути, через що відпадав для їх батьків товчок іти у хлібороби, припинив зріст жидівських хліборобських кольтоній фактично; закон 30. V. 1866. р. припинив його юридично.

Звертаємося тепер до кількосного стану жидівських кольтоній за час 1828.—1857. р. р. Як не дивно, але навіть і кількість кольтоній не можна вважати належно усталеною.

На прикінці першого періоду (1826. р.) бачимо їх лише на скарбових землях приінгулецького району Херсонщини числом 8; ту саму кількість нотовано й на 1835. р. По цім році число їх починає на скарбових землях зростати, а далі бачимо їх появу й на приватних. На скарбових землях Херсонщини в 1837. р. їх було 9; в 1842. р. — 12; в 1846.—47. р. р. — 15; а в них 1749 ревізських родин чи 12.412 душ обидвох статей; у 1851. р. — 25, а в них 1724 родин чи 13.716 душ; на 1859. р. — 21 кольтонія.

Другим районом для жидівських кольтоній на скарбових землях став Маріупольсько-Олександрівський на Катеринославщині. Дуже невеличкі перші кольтоністські жидівські кадри до цього району дало повстале 1817. р. «Общество израильскихъ христіанъ», що мало на меті «обращеніє євреєв в християнство і к земледельческимъ занятіямъ». Довідавшись про те «общество» 50 одеських жидівських родин виявили бажання прийняти християнську віру й їх оселено поблизу Маріуполя на землях, одібраних од грецьких сіл¹⁴⁾. Землі були відібрані в казну, як зайві, а потому передані жидам-вихрестам¹⁵⁾. Невелике це було оселення, але всеж воно мало місце, і жидівський історик Дубнов¹⁶⁾ помиляється, коли каже, що з того цілком нічого не вийшло. Правда, з того не багацько таки й вийшло, бо не лише жидівське, але й українське селянство негативно поставилося до жидів-вихрестів¹⁷⁾; а «общество», як таке, що не дало сподіваних од нього наслідків, в 1833. р. розв'язано.

З 1846. р. осадження жидів кольтоніями на Катеринославщині відбувається вже без обовязкового переходу на християнську віру. При виборі між землями Таврії і Катеринославщини, зупинилися на останніх, як ліпших і достатком води і близькістю до християнських сіл. Цієї близькості не побоялися, бо мовляв «малороссіяне ни въ чемъ євреямъ въ обманъ не дадутся: они не менѣе хитры и умны самихъ євреєвъ и весьма не довѣрчивы къ нимъ; ихъ євреи не сведуть съ християнства, но научатся отъ нихъ земледѣлію» (*Карцев*). Граф Кісільов, що дуже скептично задивлявся на жидівські кольтонії в Херсонщині, наказав перенести нарізку землі під них на Катеринославщину, думаючи зробити там взірцеві кольтонії і тим довести, що того, що протягом 40 літ не вдалося иншим, міг досягти саме він. В 1846. р. до Александрівського та Маріупільського пов. Катеринославщини прибуло з міщан Західніх губ. 285 (фактично 278) жи-

¹⁴⁾ «Списки населенныхъ мѣстъ Россійской Имперіи», Центр. Стат. Комит. М. В. Д. Екатеринославская губ. съ Таганрогскимъ градонач., СПб., 1863, ст. XXII.

¹⁵⁾ Лернер, там таки, ст. 234—239.

¹⁶⁾ С. М. Дубновъ, «Новѣйшая исторія єврейскаго народа», т. II (1815—1881), изд. III, 1923, Берл., ст. 142.

¹⁷⁾ Українське селянство виробило характеристичну приказку: «Жид хрещений, як редька печена» (Матеріялы по етнографіи Херсонск. губ. Собрал Бєсарѣба, Петроградъ, 1916, Сборникъ Отд. Русск. Яз. и Слов. И. Л. Н., т. XCIV, № 4, ст. 497.

дівських родин, в 1847. р. вони розташувалися в 6 кольоніях — Новий Златополь, Весела, Красносілка, Межиріччя, Трудолюбівка й Нечаївка. Оселенців, розуміється, перечислено з міщан у хліборобів-колоністів; вони одержали за прикладом херсонських кольоній (1847. р.) земельні наділи — на двір 30 дес. наявної площі і 10 десь запасової — та грошеву підпомогу: на будову хати 100 рублів, на устаткування 70 р., на утворення допомогового капіталу 5 р., пільги — від податків на 10 літ і од рекрутчини на 25¹⁸⁾. Наявну площу поділено так: 15 дес. під вигоном у громадському користуванні, а з решти 15 дес. — 1 дес. під садибу з садом, 1/2 дес. під громадську сівбу, 1/4 дес. під город, 1/4 дес. під посадки, переважно шовковичні, 5 дес. під покос і 8 дес. під орну землю. В 1859. р. на Катеринославщині вже було 16 кольоній. Разом у кольоніях на скарбових землях Херсонських і Катеринославських на 1859. рік нараховувано 2.598 жидівських родин, а на 1860. р. у 37 кольоніях Херсонщини та Катеринославщини було 2642 родин з 28.616 душ. Про херсонські та катеринославські кольонії ми маємо найбільше даних за той період.

Далеко не так стоїть справа з іншими кольоніями. В період з 1838. і по 1854. р. на Бесарабії — в повітах Сорокським, Ясським, Хотінським, Кишинівським, Оргієвським і Бендерським — повстало 17 жидівських кольоній. Вони звалися: Домбровени, Маркулешти, Вертюжани-Рогожани, Мерешевка-Ланкауци, Бригова, Немерівка-Люблін, Капрешти, Нові Теленешти, Згуриця, Александрени, Валяй-Луї-Влади, Ломічанец, Константинівка, Чеукар, Іванос-Миколаївка, Шибко й Романівка. Під ними було 9.305 дес. землі; вони ніби досягли порівнюючого добробуту¹⁹⁾. Треба додати, що в 1928. р. по Бесарабії «О. Р. Т.» допомогав 19 жид. кольоніям, які мали загалом 604 родини з 29.790 душ, а площу — 3631,5 гек., серед них деякі носили старі назви — Олександрени, Бригова або подібні, як от Телешой та Іванус²⁰⁾. От усе, що можна було вишукати про бесарабські жидівські кольонії.

Немає вистачальних відомостей і про жидівські кольонії на землях великих землевласників-одновірців. З уривкових даних довідуємося, що жиди-меценати, хоч і за «почесне громадянство» («Положення» 1844. р., § 79) подекуди бували основниками жидівських кольоній. Так, напр., у 1846. р. засновано на землях жида-землевласника Моргонівського в Бобринецькому пов. (Херсонщина) одну кольонію, де й осаджено 40 жидівських родин. Огляд її у 1854.—56. р. показав, що вона була в добрім стані, хати гарні, з садами довкола, а один колоніст виплекав такий сад, що з нього мав що-року зиску 350 р. сребр.; на початку 60 років там нараховувано 223 душі жидів-хліборобів. В Тираспільському пов. (Херсонщина) на землі жида Мерперта осаджено в 1852. р. 47 жид. родин, з чого повстала кольонія Балашова. Того самого року з приватної ініціативи жида Чернецького осаджено на скарбовому участку Гайдамацьким (Ананівського пов., Херсонщина) 92 жид. родини²¹⁾. Яка доля цих двох останніх кольоній у наступних роках — не знати. В п'ятидесятих таки роках повстала кольонія Рогатлікай (Євпаторійський п., у Криму) з 25 жид. родин (здається, караїмів²²⁾, що переняли татарські звичаї, самі заробляли по містах, а для обробки землі наймали татар. Десь саме тоді

¹⁸⁾ Op. cit. «Списки населенных мѣсть»..., 1863, ст. XXII.

¹⁹⁾ Лернер, там таки, ст. 164.

²⁰⁾ Angaben über die Tätigkeit des «O. R. T.» — Verbandes auf dem Gebiete der Landwirtschaft im Jahre 1928.

²¹⁾ Лернер, там таки, ст. 66—73.

²²⁾ Нікітін, 422.

існувала кольонія Нові-Каушани, Бендерського пов. на Бесарабщині²³⁾, де було 129 жид. родин, що жили мішма з христіянами.

Приватним таки способом, при помочі великих капіталістів-землевласників жидів вдалося в 1851. р. заснувати Котлубіївську жидівську кольонію Васильківського повіту на Київщині, а в 1852. р. там таки й Веприцьку; повставали ще поодинокі жидівські кольонії з приватної ініціативи на Правобережній Україні, Білорусі й Литві, але про них ми, та, здається, ніхто, немає достатніх відомостей.

По десяти західних губерніях, куди входило і Правобережжя, жидівські хліборобські кольонії загалом стали повставати після «Положення» 1835. р., а особливо по виданні правил 1844. р. і 1847. р. р. На запит Волинської Казенної Палати кого уважати «прочно водворьонними» послідувало (30. I. 1839., № 11913) пояснення до закону для 9 західних губерній — Вітебщини, Могилевщини, Мінщини, Гродненщини, Віленщини, Київщини, Поділья, Волині і області Білостоцької, — що за «прочно водворьонних» в хліборобській стані слід уважати тих жидів, які матимуть не менш 5 дес. землі на кожну ревізську чоловічу душу. Таким для полехші переходу у хліборобський стан дозволено (25. X. 1839., № 12810) перечислятися, хоч би вони були й на рекрутській черзі, і, при переході 80 і більше жидів, таку групу вважали за громаду, що давало право на пільгу від рекрутчини впродовж 50 літ; виходити з хліборобства жидам-колоністам перечислених 9 західних губерній дозволено і раніш 20 років перебування на землі, лише мусіли вони сплатити податки й виконати ті рекрутські обов'язки, від яких на основі пільги їх звільнено за осідання на землі. На казенних землях західних губерній осаджування жидів припинено в 1859. р. а на приватних — 1864. р. З 1866. р. жидівські кольонії західних губерній, у відріжнення від Новоросійських, що були в заряді міністерства державних маєтків, — передано до заряду міністерства внутрішніх справ. В 1870. р. в 9 західних губерніях жидів-хліборобів нараховувано²⁴⁾:

Губернії	Кількість посілків	Душ чол. статі	Наділн. землі в дес.
Вітебська	5	824	749
Гродненська	20	1.376	2.655
Ковенська	15	2.477	2.252
Минська	25	3.973	3.577
Могилівська	77	2.250	8.413
Віленська	18	2.966	2.069
Правобережна Україна:			
Волинська	10	3.274	2.947
Київська	32	7.980	2.719
Подільська	14	9.411	8.470
Разом по 9 зах. губ.:		216	34.531
			32.851

На 1894. р. число кольоній в дев'ятих західних губерній значно зменшилося.

Осип Ростокський.

Закарпаття.*)

(Кінець).

Господарське шкільництво краю витягає так: школа верховинського господарства в Верецькім, виноробська школа у Сваляві, рільничча в Домбоку над Ляторицею, біля Мукачєва, господарська у Сваляві, виноробська в Берегсасі, господицька і лісова в Ужгороді. Крім цього, є ще по різних місцях краю господарські курси та кафедра пільного господарства на учительським семінарі в Мукачєві.

²³⁾ Жиди Південної України, після Скальковського, поділялися на: а) жидів-караїмів, б) турецьких чи кримських і в) польських чи просто талмудистів. Караїми відрізнялися особливою чесністю.

²⁴⁾ «Еврейскія земледѣльческія колоніи» — стаття в «Енциклопед. словарі» Брокгауза і Ефрона, т. XI, СПб., 1894, ст. 482. У Житецького («Києвск. Старина», т. LXXIV, 1901, ст. 42) показано на 1860. р. і на Чернігівщині (без Сурозького повіту) 11.699 душ жидів-колоністів.

*) Ця праця є рефератом за програмою і під кермою проф. О. Мицюка для Славянського Інституту в Празі, на підставі обсліду сіл Чернооголови й Лютого в Карпатах; цей реферат рівнож відчитано в семінарі проф. Мицюка при «Українській Господарській Академії» в Подєбрадах.

Торгівля краю, як уже сказано, майже в монополюному володінні жидів. Одиниці їх конкуренти по селах це кооперативи-консуми або кооперативи для продажу господарських продуктів і фабрикатів. Одначе, тих кооперативів дуже обмаль, і стан їх дуже невідрадний, бо їм бракує і капіталу, і досвідчених працівників. Їхня центральна — «Кооперативний союз» — в Ужгороді. Приватних торгівців християн дуже мало, а на верхівині й цілком нема. Жиди «гандлюють» чим тільки можна, і тільки торгівля молочарськими виробами нині вже в руках християн-українців і мадярських рільників.

Промисловість тут надзвичайно бідна. Не дивлячись на багатство лісів, лісового промислу майже нема; крім невеликого числа тартаків, це: державна деревообробочна фабрика в Анталовцях, кілька варстатів на меблі, фабрика сірників у Чинадієві, хемічні фабрики в Перечині, Турі-Бистрій і Бичкові, що перегоняють дерево, а остання переробляє ще й сіль солотвинських державних солярень на соду і глянберову сіль. Щож до інших родів промисловости, то залізні фабрики в Турі-Реметі, в Анталовцях, у Фрідешфальві, Довгім, Дертянлігеті, Кобилянській Полянці і Рокамезі виробляють лише рикалі, сокири й інші примітивні залізні приладдя. В Ужгороді є ліярня дзвонів. Гути в Тячеві, Феєрпатоку, Сваляві, Горішній Грабовиці виробляють віконні шибки і фляшки. Коли додамо до цього кілька вапнярок та цеголень, то це й буде цілий кравий промисел.

Хатній промисел у краю доволі поширений, особливо на верхівині, а передусім на Гуцульщині. Осередком хатніх виробів із дерева є Ясіня, головню — це грачки. В Ясіні є і різьбарська школа. Так сама Ясіня є осередком виробництва коронки і вишивок. Ткацтво, з лону й коноплі, поширене майже скрізь; валяння сукна з вовни власних овець (іде на одяг, особливо ж на сардаки й гуні, покривала й т. п.) таксамо загально поширене. Тут і гончарюють, а в Ужгороді є ще від часів угорської влади керамічна школа. Від тих таки часів повелося тут кошикарство, що його угорські уряди дуже підтримували, дбаючи за засадження річних берегів лозою і організацію кошикарських курсів.

Господарські уряди краю, як і взагалі всі уряди, повнять чехи; це відноситься не лише до вищого, а й узагалі до урядництва. Господарські краєві уряди тут такі: ветеринарний, рільничий, лісовий, уряд праці, меліоративний, кооперативний, тощо. Всі вони до купи виконують працю колишньої мукачівської експозитури міністерства рільництва, засновником якої був Едмунд Еган, що дбав про визволення тубільного населення зпід влади жидівських лихварів, але при тій праці наложив головою. Він був одинокий, дарма що чужинець, який зрозумів головню причину біді закарпатського селянина й шіро його боронив. Невтомно працюючи над господарським його піднесенням, відкриваючи безоглядно перед суспільністю всі штучки й шахрайства жидівські, він загинув трагічною смертю, але праця його не пішла марно. Експозитура наймала від гр. Шенборна 12.000 моргів ґрунту й, частинно винаймаючи його громадам, а частинно залишаючи собі, головню полонину, випасала на них велику кількість племінної худоби й овець. На ці полонини триймала вона й селянську худобу за невеличку платню. Молоко худоби — і своєї, і селянської — експозитура модерно переробляла по своїх молочарнях, а вироби з нього продавала і платила селянам за молоко на основі його проби, яку робили на весні у присутності власників. Експозитура мала кілька дворів, куди забірала зі своїх полонин худобу на «зимівлю». По долинах садила експозитура понад водою лозу, влаштувала кошикарські курси, засновувала фахові школи. Ціла діяльність її була світлою сторінкою в господарським житті краю й робила честь комісарові Еганові. Сам Еган намагався змінити не лише господарські, але й суспільні відносини у краю, його справоздання про економічне положення селян мали свого часу величезне значіння і не стратили його й досі. Він робив їх об'єктивно і стримано, але жакливі факти, що їх він подавав, говорили самі за себе. Коли про його акцію, скермовану проти жидівської мафії, остання довідалася, то вона кинулась на нього з цілою тою лютою, до якої вона здібна. План поліпшення господарського положення краю, що його подав він свого часу, не стратив ваги й нині. І нині ще закарпатський русин-українець, здебільша, є в повній залежності від хитрих і метких торгівців, і нині ще він наймит і слуга у свого власному краю, особливо верхівинці. Вівсяний ошіпок замість хліба, лахи замість одягу, худоба в хаті — все це яскраво змальовує його матеріальне й суспільне становище. Оточений із всіх боків державними лісами, що стискають гірські села, животіє він на своїй парі моргів поля й чекає на приділ землі з тих державних лісів, але й по сьогодні марно. За кожний крок, що зробить його худоба в лісі, тягнуть із його великі штрафи, а одинокий його скарб — бараболу — нищать, коли вона визріє, дикі свині, проти яких він борониться лише

положаючи їх нічними ватрами або голосними співами, бо дозволу на стрільню зброю уряди йому не дають.

А колиш цей, нині такий бідний, нарід був чи не найбагатший в Європі. До ступневого зубожіння його спричинилися головню дві обставини: невідповідне переведення урядом урбаніальних відносин (у XVIII. ст.) і жидівський наступ до краю з австрійської, а головню з російської України (у XIX. ст.). Багатші з жидів, покинувши в силу релігійних переслідувань, царську Росію, повандрували до Америки або на європейській Захід, бідніці перейшли за Карпати і знайшли тут добрий ґрунт для того, щоби протягом кількох десятків літ, примінюючи всякого роду шахрайства, стати панями краю. Як чужоїди кинулися вони на темного русина й почали систематично його деморалізувати горівкою, визискувати ріжними хитрими способами його працю, як, напр., «працею на частку», і на його біді і нужді будувати своє багатство. Вони поділили цілий край на райони так, що кожний русин мав «свого» жида, а кожний жид «свого» русина, і зробили з формально вільних селян фактичних своїх невільників. Головним заняттям їх стало лихварство. З його поміччю їм пощастило привести селян до того, що вони, й самі того не помічаючи, стали цілковито залежними від хитрих і метких торгівців. В судах мали вони своїх хитрих жидівських адвокатів т. зв. фіскалів, що вміли представити своїх одновірців-клієнтів у кожній, навіть найбруднішій справі, цілком чистими, а тому судитися з ними селянству було річчю безнадійною. 10, 15 а навіть 20% місячно ще донедавна брали скрізь із селянина, і беруть ще й нині по глухих закутинах верхівини. Поруч із лихварством є ще тут і инше суспільне лихо — алкоголізм, винниками якого є все тіж самі жиди, які живуть із того.

На жаль, проти всіх тих організованих визисків робиться покищо дуже мало. По світовій війні нові уряди, замість того, щоб старатися передусім визволити величезну більшість населення зпід тиранії торговельної групи, звернули головню свою увагу на питання релігійне та так зв. «язиковий вопрос»; повстала між українцями-русинами релігійна боротьба і розбито їх ось так на два ворожі табори, штучно викликано «великоросійську» орієнтацію частини темної маси, що підбурювала її проти рідного народу — українського. До праці цієї допущено чужинців-москалів, часто професійних емігранських політиків. Щоб викликати в народі симпатії до нової «твердоруской» віри і нового «твердоруского» язика, кинено в маси книжки і брошурки, які агітують проти мови й віри їх батьків, а иноді і впрост гроші. Народня і релігійна єдність цього українського і католицького краю ось так була розбитана, хоч на цьому нарід лише тратив, бо мусів був будувати нові церкви й читальні, а про жидівське питання майже ніхто й не думав. Застановитися над ним урядам не давали головню чужинці-москалі, що скермували стало їх увагу на ту релігійну й язикову боротьбу, яку самі роздмухували. Ті чужинці принесли на «П. Р.» не лише російську фанатичну ненависть до українства й католицизму, але й питому російській інтелігенції толеранцію й симпатію до жидівства. Замість визволити селянина від страшного визиску його торгівцями, москалі і їх прихильники несли народу лише «ть», що був найбільшою їх святинею. Тому що краєві уряди дуже прислухалися до голосу тих людей, діяльність їх швидко набрала скорше політичного, ніж господарського напрямку. Багато господарських урядів почали дбати не про інтереси більшости його населення, але про інтереси певних політичних груп. Ставши раз на фальшивий шлях, уряди пішли ним далі і аж до сьогодні з цього шляху не можуть зійти. «П. Р.» стала якимось Сибіром, де відбувається багато такого, чого в ніякому иншому краю республіки влада не потерпілаб ані хвилини. Головню хибя адміністрації «П. Р.», що впрост фатально впливає на її господарство, це її бюрократичність, відчуженість од народу, незнання його мови і звичаїв, його історії і його сучасної біді. Багато урядів не знає навіть, що «подкарпатські русини» — це частина українського народу, і вживають у своїх виданнях, оголошеннях, листах і т. п. спеціального «подкарпатськоруського» язичя, котре самі фабрикують, мішаючи туди до купи всі мови, що ними балакають на просторах між Карльсбадом і Владивостоком. Ці уряди, маючи навіть иноді якийсь і справді добрий намір, не можуть його як слід населенню пояснити, бо воно не розуміє їх язичя. Це ненормальне явище, а саме творення урядами власної «офіційної» мови, народу не зрозумілої, — є поважним гальмом поступу краю взагалі, а господарського зокрема. Деякі з урядів, замість язичя, у своїх друках вживають московської мови, що її тубільці так само не розуміють, і витрачають марно гроші на свої пропагандійні плякати, цією мовою писані. Часто русин, що знає мадярську мову, доставши до рук двомовний друк із текстами «подкарпатськоруським» і мадярським, читає другий, бо першого зрозуміти не може.

Загальний стан краю нині дуже сумний. Головню задачі, що стоять перед його

правителями, розв'язувано до тепер неправильно. Господарський поступ краю не можна мислити без піднесення передусім загального рівню освіти його населення, себто, без належної організації шкільництва, і то не такого, яке має чужу викладову мову і обслуговує практично лише анаціональну частину місцевого населення — жидів, але що має мову краю, народню, українсько-руську. Крім шкіл, потрібні ще й господарські вистави і відчити з фільмами, образками й діаграмами народньою мовою. Всі без виімку урядники повинні знати мову краю, щоб не робити у своїй праці помилок і не шкодити тим інтересам краю. Треба заснувати також по більших містах краю спеціальні уряди для правних порад і інформацій, щоб визволити його мешканців од визиску жидівських адвокатів — так зв. «фіскалів». Відтак треба тут також і організації фахових шкіл взірцевих господарств, пасік, пасовиськ, розплодових стацій, племінних стад, позичалень машин, помочі кооперативам. Господарський стан краю не можна поліпшити без переведення широкої аграрної реформи, комасації й цілого систему плянових меліораційних праць. Потрібна державна організація довгоречинцевого кредиту земельного, а також і цілокраєва кооперативна організація короткоречинцевого кредиту особистого. Конче потрібне відтак «вставлення» державної розплодової худоби, організація господарських селянських спілок, запровадження мандрівних господарських інструкторів, що працювалиб під проводом і контролею повітових агрономів. До цього треба додати ще використання численних лічних джерел краю й заснування купельних закладів, заснування промислових деревообробочних шкіл, піднесення ткацтва, годівлі худоби, дробу, молочарства, пасічництва, гончарства й інших галузів народного господарства.

Треба признати, що дещо для піднесення сільського господарства вже робиться, але, на жаль, не досить пляново й систематично. Так, напр., зорганізовано цілі кольонії, що складаються зі взірцевих господарств, але лише на малярській території краю під самою угорською границею. Аграрну реформу переведено переважно на рівнині, і то так, що хосен з неї мали головню не найбідніші, але середні господарі, переважно маляри. Верховинці в багатьох околицях чекають на неї аж до тепер. Відсутність на Верховині великих маєтків робить конечним переведення там реформи шляхом перегляду катастру лісів і приділення верховинцям частини площі, що під державними лісами й що надавалася під рілля, сіножати або пасовиська. Поруч із тим треба перевести комасацію селянських ґрунтів, поділ ґрунтів урбаріяльних і впорядкування ґрунтового катастру і катастральних книг. Требаб також, але з великою обережністю, перевести законом певне обмеження права необмеженої парцеляції малих господарств. Можливо, що зпочатку цей закон стрінувби певний спротив населення, але видання його булоб, під поглядом господарським, раціональним, отже, конечним. Розуміється, що для того, щоб зм'якчити його наслідки для тих, яких при тому скривджено, требаб було заздалегідь подбати про асекурацію їх перед переходом їх на положення наймитів, організуючи в кожному повіті різного рода ремесничі школи й курси з безплатними бурсами при них для дітей бідних господарів. Все це треба перевести ступнево на основі добре обміркованого пляну, вінцем якого мала б бути індустріялізація краю.

«П. Р.» на підставі своїх природних даних може стати краєм легкої індустрії. Фабрикація виробів із дерева, індустрія паперова і целюльозна, консервова, текстильна, хемічна, електрична й т. д. мають тут сприятливий ґрунт для свого повстання й розвитку, бо й сировина, й кадри робітництва є тут на місці. Індустріялізація краю малаб, крім безпосередньо господарського ефекту, ще й той додатний вислід, що викликалаб піднесення життєвого ніво населення, вплинулаб на зміну ненормальних суспільних відносин у напрямі їх модернізації й вивелаб край із нещасного положення сирівцевої кольонії.

Раніше, ніж приступити до індустріялізації, треба поліпшити краю комунікацію, цього вимагають також і інтереси сільського господарства. Останніми роками в тім напрямі працю вже провадять, але не досить інтенсивно. Крім цього, мало подбано про потреби й інтереси верховини, а головну увагу звернено на багату рівнину і подекуди Підгір'я. В кожному разі край має вже досить красних гостинців із бетонними мостами, що лучать між собою головні його осередки. Уряд провадить також і регуляцію Ужа і ставить в Ужгороді нову велику гідроелектривню, що має подавати електричну енергію для цілого краю. Куди гірше справа стоїть із залізницями. Від р. 1918. не здобудовано їх ані одного нового кілометра. Головна залізниця краю проходить по самій його периферії, обслуговуючи переважно малярську або мішану територію, тоді як конче потрібна для краю залізнична лінія Ужгород—Мукачево—Хуст, про яку так багато говорилося й писалося і якої є вже кілька проектів, і по цей день «на варстаті», хочай край багато тратить через це марно і гроша і часу при їзді й перевозі товарів

теперішніми лініями. Що до перевозу осіб, то невгоди їзди по теперішніх залізничних сполученнях можна ще часом уникнути, бо між головними осередками краю є, крім залізничного, ще й автобусове сполучення, але при перевозі товарів це не ратує.

Отже, як бачимо, майже не можна знайти ані одної галузі життя господарського, чи взагалі суспільного, що не вимагалаб реформи, напрями, праці. Небагато є урядів і інституцій у краю, які для піднесення його належно працюють. Зпоміж них належить особливо узнання праці «Чесько-словацького Червоного Креста», що зробив і робить у краю велику суспільну працю, маючи одначе при існуючих умовах характер майже виключно добродійної діяльності. Безплатні кухні, амбулянси й інтернати при школах — це пам'ятники його праці, що полекшують злидні верховинської людности. На жаль, ця праця є лише паліативом. Загальні умови життя господарського і сучасний напрям діяльності краєвих урядів, господарських і політичних, не такі, щоб можна було вірити, що цими кухнями, амбулянсами й інтернатами дасться усунути біду, голод і соціальну нерівність мешканців краю і зробити той край краєм поступу і багатства. Передумовою успіху всіх узагалі реформ, скермованих на піднесення його господарства на височинь доби, має бути те, щоб краєві уряди стали автономними, щоб вони перестали бути експозитурами політичних партій, щоб опіка урядової бюрократії над цілим господарським, суспільним і культурним життям краю була замінена свобідним рішенням представників місцевого населення в усіх справах свого краю, щоб поширено тут права громадських рад і громадських начальників, щоб керівництво господаркою повітів передано обраним од населення радам і їх виділам, а магістратським міст — виборним магістратам, і щоб ніхто з неприналежних до краю людей не міг утручатися до його внутрішніх справ і вибирати або бути обраним до краєвих урядів. Без усього цього, без цього відбюрократизовання і відполітизованя краєвих урядів і запровадження до краю ладу, що відповідає домаганням краєвої рації стану, інтересам автохтонного його населення, конституційній грамоті чесько-словацької держави і загальній засаді свободи і права народів, так часто нині толошеній, «подкарпатсько-руського» питання розв'язати не можна. Кожне инше його розв'язання лише буде поглиблювати відчуження між урядами і народом, лише збільшуватиме в останнім нехить і нездоволення з пануючого народу і кидатиме цей край в обійми ворогів — малярів і большевиків. Гострий твердий досвід життя розвіяв вже давно віру в солодкі сантиментальні слова політиків про єдність і братерство славянських народів у серцях синів великого українського народу. Не можна вже примусити їх любити інших славян лише тому, що це славяне, і забувати на всі ті кривди, утиски й упослідження, яких вони від них зазнають.

Не направивши ґрунтовно політику у краю, не можливо направити і його господарства, бо яка буде політика, таке буде й господарство. Дотеперішні порядки мусить змінити автономна краєва влада. А від цих змін залежить ціле майбутнє краю.

Д-р Микола Масюкевич.

Про взаємовідности держави та нації.

Держава та нація хоч обидві вони в найширшому розумінні є суспільностями, всеж змістом своїм є одмінними суспільними витворами. Державний розвиток має у своїй основі певні складники примусу. Державний устрій у своїх функціях є регулюванням поведінки одиниць та груп, що підлягають певній державі. Початки державного розвитку можемо охарактеризувати трьома напрямками. Є це: 1) організація явищ фізичного світу, що їх подає певний терен; 2) підпорядкування спільному та загальнообов'язковому знаменникові поодиноких інтересів і змагань окремих гуртків у нутрі певної етнічної групи та 3) утворення рівноваги поміж життєвими інтересами цілої етнічної групи та стремліннями поодиноких груп. Розвиток цей, здебільшого, відбувається рівночасно в усіх напрямках. Але завжди передумовою є створення вегетативних (географічно-фізичних, економічних та ин.) підвалин для існування держави. Загально беручи, є це організація *об'єктивних* чинників усупільнення.

Повстання нації передумовлено *суб'єктивними* чинниками усупільнення *добровільного*. Щойно шляхом послідовного й усебічного розвитку стає нація реальним суспільним явищем. Цей розвиток нації відбувається або яко вислід розвитку державного (свого часу Англія або Франція), або рівночасно та рівнобіжно з ним (Сполучені держави Америки), або, нарешті, незалежно від нього, як, напр., у норвежців усамостій-

ненням Норвегії, у ірляндців, фінів, литовців, естонців, українців і т. д. Найбільша інтензивність національного розвитку проявляється зокрема в добах визначних суспільних подій. Так, напр., для оформлення німецької нації рішала доба реформації, для французької — доба великої революції та наполеонівських війн, для цілої низки націй у середній і східній Європі (з окрема для славянських) — світова війна й т. д.

Більшість дотеперішніх писань про державно-національні питання обговорювала проблеми взаємовідносин держави й нації лише побічно, і щойно в повесенних публікаціях зустрічаємо систематичний підхід до питання. Коротко зупинимося над найцікавішими із одних і других.

Так, *Рагенгофер* (Поетивна етика) розрізняв добровільні спілки (нація) та групи з певним примусом (держави). *Зайпель* (Нація та держава) знайшов поміж ними різниці щодо поняття, повстання та завдань. Державу він розуміє як організовану спільноту заінтересованих, але під поняття нації підтягає групу людей, що спільною долею й співжиттям створили культурну єдність. *Зайпель* бачить у них *останні* етапи розвитку. Як і тут, — *конецність динамічного* розуміння явищ суспільного життя (що особливо підкреслював свого часу й наш *Драгоманов*) ще не вповні усвідомлена багатьма дослідниками. *Дністрянський* (Нова держава) визначає взаємовідношення держави й нації тим, що ставить націю (нарід) понад державу. Не держава, але «нарід має в собі самомету». «Нарід є зв'язком, а держава передусім — територією». Це поняття нації йде по лінії т. зв. національного принципу. *Челлен* (Держави, як форма життя та ин. праці) підкреслює м. ин. засадничу різницю поміж державою й нацією; нормальні взаємовідносини їх порівняв із подружжям. Неможливож бо уявити собі модерну державу без нації. «Ідеальна держава мусить бути державою національною». Власне тому бачив він так само, як, напр., *Сетон-Ватсон*¹⁾ або *Дністрянський*, засадничу причину світової війни в конфлікті національного принципу з державними взаємовідносинами. *Челлен* характеризував національність як «рішальну силу сучасності» та цим самим повторив, власне, погляд, що п'ятьма роками раніше (в 1916 р.) проголосив *Г. Рішар*²⁾. *Герти* (Істота та буття нації) зазначив, що в понятті нації бракує ознак примусу, та спробував умістити поняття нації в рямцях хоч і не зовсім ясної та односторонньої, але оригінальної, теорії про два роди суспільностей (спільнота-суспільність), що її подав був *Тенніс*. *Ранке* охарактеризував націю як модифікацію людського існування, але державу — як модифікацію *людського та національного* існування (Політична розмова). *І. Майнеке* (Космополітизм і національна держава) наближався до такого розуміння. *Угліж* (Філософія національної свідомості, «Наша доба» за 1927. р.) визначив взаємовідносини держави й нації як відношення зовнішньої (політичної) форми до внутрішньої (культурної). *Левинський* (Народність і держава) каже, що взаємовідношення держави й нації у процесі історичного розвитку знайшло свій вираз у трьох формах — у державах: національній, імперіалістичній та в «державі народностей». *Левинський* хибно ставить *побіч* імперіалістичної держави державу національностей та національну, бо імперіалізм може проявлятися в *кожній* державі, отже і в національній (Німеччина перед 1918. р., кожна велика держава супроти колоній і т. д.) тай у державі національностей (Росія та Австро-Угорщина перед 1918. р., Польща по 1918. р. й т. д.). *Халупки* у своїй «Соціології» каже, що в дотеперішній соціології найбільші труднощі спричиняло питання взаємовідносин держави й нації, та хоче запобігти цьому своїм розділюванням цивілізації на царини активну й пасивну; нація, як витвір природний, є для нього групою пасивного походження, хоч своїми знаками сполучує обидві ці царини цивілізації; держава є витвором цивілізаційної чинності, отже, належить до активної царини.

Для суспільного діяння взагалі характеристична *туга* людей завжди мати своє «кредо», в щось вірувати, хоч би ті ідеали й були часові хиткі — або утопічні. Ідеали «справжніх» християн середньовічних ґрунтувалися передусім на запереченні родинового життя, маєтків і ин. радощів життя. Послідовне здійснювання тих ідеалів безперечно малою наслідком зник людства взагалі, але це ж не перешкаджало одним (ідеологам) такі думки поширювати, другим (віруючим) — їх приймати та їм підпорядкувати ціле своє особисте життя. З погляду історичного розвитку людства ті християнські вчення були дуже шкідливі для людства. Самі догматики також подбали завчасу приладнати релігійні приписи до умов реального життя. Але людська історія не має, мабуть, більше повчальних прикладів життєвої сили ідеї, як власне цей. Сила християнської думки ґрунтується на глибокій аналізі людської природи.

1) *Seton-Watson*: Europa in the melting pot.

2) *Gaston Richard*: Le conflict de l'autonomie nationale et de l'imperialisme, 25.

Щоденна діяльність переконує нас, що про значіння кожної ідеї рішає не так її «правдивість» чи «об'єктивність», як її *життєвість*, яка, зрештою, може суперечити розумовим висновкам. Інакше кажучи, мусимо завжди пам'ятати, що крім теоретичної (книжкової) логічності існує ще логічність життя. Перша є вислідом розумових висновків, друга — фактів (конкретних явищ), що не мусять покриватися з логічними дедукціями. У житті одиниць є більше чинів непередуманих і випадкових, ніж продуманих і наперед свідомо-доцільних. Ще більше проявляється це в гулузях суспільного діяння. Просто взірцевою в цьому відношенні є *Ле-Бонова* теорія «масової душі», і найбільш розважні одиниці часом в юрбі виконують такі вчинки, яких ніколи не допустилися би поза юрбою. Цілий ряд суспільних проявів узагалі неможливо розумово виправдати. Напр., багато чого в поведінці людей підчас війни, революції, ціла проблема провладу та послуху мас, тощо. *Масарик* влучно пригадав, що в політиці звичайно люде більше кермуються звичками, ніж розумом (Світова революція). Згадаймо, напр., традиційне відношення чехів до москалів (безкритичне захоплювання «великою» Росією) або тих наших «політиків із традицією», що без польської опіки українську політику не потраплять собі в уявити. Отже, досліджуючи суспільні явища, мусимо безнастанно мати на оці людську природу. Підкреслював це м. ин. невпинно один з найметкіших дослідників американської демократії *Джеймс Брайс* (Модерна демократія, I.).

В цьому напрямі особливу вагу мають студії над визначенням таких понять, як *націоналізм і патріотизм*, на чому зчерги задержимось.

Вихідною точкою для поняття націоналізму є ідея нації (національності), що навізується до *модей* з певною національною окремішністю. Але ідея націоналізму не обмежує себе ані часово, ані просторово. Отже, не лише конкретні люде-сучасники, але ціле *минуле, теперішнє і майбутнє націй, яко цілості*, визначає напрям світогляду націоналізму. Передумовою його є ідея єдності всіх одиниць певної національності. Максимум свободи нації є одною з найголовніших тез націоналізму. *Арпад Терек* (Од націоналізму до Сполучених держав Європи) впрост каже, що націоналізм, яко політичний феномен, є стремлінням до свободи.

Основою прийнятого поняття патріотизму є поняття *батьківщини*, яко геополітичної (або ширше — вегетативної) цілості. Отже, підхід цілковито конкретний та обмежений просторово. Та й щодо часу зазнає поняття патріотизму певних обмежень. Що є батьківщина? Латинське «*patria*», німецьке «*Vaterland*», московське «отечество» — тощо — звучать приблизно так само, як «земля батьків». *М. Баррес* каже: «земля й мерці». Власне цим натиском на поняття «батьків» підкреслюється значіння *минулості та традиції*. Цим до певної міри наперед визначена *консервативна* повага патріотизму. Перенесенням центру ваги до минувшини виявляється певне часове обмеження патріотизму. Міжтим, націоналізм є більше скермований до будучини, до того, що ще не прийшло. Через це й прояви націоналізму експанзивніші та непримирніші, ніж прояви патріотизму.

З психологічного становища взаємовідношення нації й держави визначають звичайно дослідники розрізняванням свідомості національної та державної. *Аммон* (Почування національне та державне) розрізняє навіть два роди почувань, як свідчить сама назва його праці; з цих двох родів почувань (зпочатку більше-менше неясних) розвиваються, на його думку, два згадані роди свідомостей. Яко ідеологічні протилежності («*Gegenpole*») цих психічних явищ наводить *Аммон* інтернаціоналізм і космополітизм. *Рієдорффер* (власне імя — *Курт Рієлер*) бачив у космополітизмі протилежність до націоналізму (Основи світової політики в сучасності). *Угліж* хотів знайти основу національної свідомості у своєрідній спільноті культурних цінностей, а державної — у спільноті назвершніх засобів сили. *Челлен* замість поняття державної свідомості спробував опрацювати термін «лояльності», в розумінні громадської солідарності; в національній державі конфлікт поміж такою «лояльністю» та національністю неможливий.

Для націоналізму основою всього є нація. Держава підпорядковується нації та тим способом отожднюється з нацією. Це твердив видатний італійський філософ та політик фашизму, характеризуючи фашизм як один із взірців модерного націоналізму³⁾.

Для патріотизму вихідною точкою є держава, яко батьківщина. В державах національно більше-менше однакостайних націоналізм перехрещується та отожднюється з патріотизмом. Це, власне, дало підставу *Р. Тагорові* бачити в європейському націоналізмі виключно вплив державної чинності. («Націоналізм» та стаття⁴⁾) «Нація й на-

3) *G. Gentile*: «The philosophical basis of fascism» (в «*Foreign Affairs*», 1928. vol. 6, № 2, 302).

4) «*Sozialistische Monatshefte*», 1926, 12.

ціоналізм»). В даному випадку не без значіння є це, що на межі XIX. і XX. століть ми є свідками повстання більше-менше складних ідеологічних течій (з імперіалістичними тенденціями), яко, напр., пангерманізм, панславізм, паніберізм і т. д. Кожний такий напрям започатковувався в тісному звязку зі зростом експанзивності певного народу (держави), а був властиво своєрідним націоналізмом en gros. Сучасну добу характеризують такі політичні течії, як паневропеїзм, панамериканізм, панафриканізм, євразійство й т. д., для яких рішачими моментами передусім є фактори геофізичні, господарські та більше чи менше скриті тенденції великодержавно-заборчі. Отже, на цей раз експанзія не національна, але політично-господарська.

Але спільний елемент — імперіалізм — залишається й надалі, як один із знаків великодержавної політики.

Експанзивність націоналізму найяскравіше проявляється в далекосятких програмах щодо майбутнього. Такими були, напр., польський «месіанізм» та жидівський сіонізм (що звязується головню з іменами *Ахада Гаама, Пінскера, Герцля, Бубера* та ин.). У більш поміркованих ідеологіях сіонізму, як, напр., у *Ганса Кона* («Націоналізм»), мета їхня обмежується на «спробу регенерації жидівської людности» (Volkes»).

Із другого боку — патріотизм, наслідком регіонального характеру, може зрештою перейти до плекання ідеї т. зв. «тісної батьківщини», що його згідно з вживаною термінологією визначається виразом «льокальний патріотизм». У цьому розумінні згадує, напр., *А. Менгер* у своїй⁵⁾ (соціалістично орієнтованій) науці про державу про тосканський, неаполітанський та ин. «патріотизми». Кожний нарід, зрештою, має свою Абдеру, що вже старим грекам була синонімом периферійного патріотизму.

Взаємовідносини держави й нації найконкретніше проявляються у стремліннях погодити ідеали нації та держави в державі національній. Вже *Трейтчке* (Політика, I, 271.) твердив, що є природнім, щоб поняття нації й держави покривалися, хоч і сам підкреслював (Наука про суспільність, 1859, 20.) вагу національних («політично-національних») різниць у відношенні до різниць станів.

Є звичаєм розрізняти держави національні та держави національностей. Прикладами останніх служать Швайцарія, Польща, Чехословаччина, Союз Сов. Соц. республік і т. д. Але в дійсності й в т. зв. національних державах державні кордони рідко коли покриваються з національними. Вже *Блончлі* звертав на це увагу. І хіба єдину Норвегію можна сьогодні вважати за національну державу.

При взаємовідносини держави й нації стрічаємося з явищем національних меншин. Їх має кожна держава, що злучує різнонаціональні етнічні групи. Одним із наслідків світової війни було збільшення числа національних меншин. В деяких повоєнних державах (Польща, Югославія, Чехословаччина й ин.) справа національних меншин є найбільш пекучою та найтяжчою в усій внутрішній політиці. Зрештою на це вказує саме відношення численности меншин до всього населення в поодиноких державах: у Польщі — 34,7%, у ЧСР. — 34,5%, у Литві — 29—30% і т. д.⁶⁾ Відношення національної меншини до пануючої чужонаціональної більшости звичайно узалежнюється ступнем культурної зрілості меншини та її національної активності. Держава та пануюча більшість, здебільшого, має два шляхи для ослаблення автономістичних стремліннях: 1) утворення з членів меншин ціло низки своїх експозитур (у пресі, релігії, шкільництві й т. д.), які неутралізували б спонтанність національних проявів меншини та рівночасно ослаблювали її оборонні сили (згідно з освідченим рецептом «divide et impera») та 2) послідовне й основне нищення прикмет національної окремішности меншини. Поступ такої «уніфікації» влучно зазначив *Ж. Даві*, що балакав про «фузію населення, провінцій, мов, звичаїв». (Елементи соціології). Остання метода завжди започатковується на полі шкільництва. Звичайно вживають але рівночасно, обох шляхів державної політики супроти національної меншини. Міжнародні засоби для охорони меншин (умови міждержавні, Ліга Націй, Товариства для Ліги Націй, Міжпарламентарна унія, Постійний двір міжнародньої справедливости й ин.) мають сталою однакову тенденцію: відполітизуванням питання перенести його на шлях правничих дискусій. З огляду на це останню, велику вагу в цих справах має публична опінія. А через це в останній добі політика пануючої більшости стремить вживати супроти своєї чужонаціональної меншини таких політичних засобів, які меншина не може відкинути й тоді, коли з ними засадничо не погоджується. З другого боку — пе-

⁵⁾ «Neue Staatslehre», 3. вид., 1906., 34.

⁶⁾ Порівн. статистику *Хмеляжа* в збірнику (під ред. *А. Гайна*) «Проблема охорони меншин» (ст. 59).

редумовою успіху активістичних стремління меншини є всебічний її розвиток, яко єдності що найбільше самовистачальної.

На кінці мусимо зазначити, що питання взаємовідносин держави й нації неможливо обмежити якоюнебудь загальною формулою. Розвиток поодиноких держав і націй подає нам низку явищ sui generis. Є це ланцюг дій, що не повторюються у своїй первісній формі. Отже, не є справним твердити про тотожність поодиноких суспільних процесів у нації чи в державі. Можливо справно балакати лишень про подібности суспільних явищ. А через це для зрозуміння суспільного процесу далеко важнішою є його тенденція, ніж форма, загальний вислід, ніж поодинокі чинники.

Хроніка.

Євген Опацький.

На міжнародні теми.

23. травня в дванадцять годин дня закінчилася чергова сесія Ліги Націй, і міністри та впоноважені великих і малих держав набалакавшись й наслуховавшись до схочу, потягнули з Женеві до рідних пенатів. Кожний із них мав нагоду висловити свою думку, кожний із них уважав за свій обовязок висловити своє «глибоке задоволення» з осягнених наслідків...

А тим часом, коли ми, сторонні спостерегачі, придивимось уважно до тих наслідків, то сконстатуємо, що вони — в царині об'єктивних фактів — дорівнюють майже нулі... І лише в царині так званої — «моральної атмосфери» цей сумний балакас децю підвищується.

Від встановлення миру пройшло вже тринадцять років. Тринадцять років — кілька разів на рік — відбуває Ліга Націй свої звичайні й надзвичайні сесії, — і з кожною сесією кількість нерозв'язаних проблем що-раз зростає й зростає, політичний обрій вкривається що-раз новими й новими хмарами, і європейські політики, за браком кращої зброї, намагаються відвернути їх, на зразок давніх магів, змодернізованими формулами закліть, у яких слово «мир» мало б відігравати містичну роллю... За останньої сесії до натовпу давно вже знайомих нам чаклунів приєднався й ще один неопіт — совітський пропагандист, що з завзятістю природньою в кожного неопіта, почав вигукувати слова «мирового закліття», шлюбуючи на мирне співжиття світовий капіталізм із московським комунізмом... Та зелена оливкова галузка в руках совітського делегата була неначе фіговим листом давніх римських статуй, причепленим на наказ ханжуватих нащадків, — вона підкреслювала саме те, що мала сховати...

В осередку уваги цілої сесії було питання німецько-австрійського митного обднання, про яке ми говорили вже в останньому огляді і яке прийшло під обговорення Ліги Націй з огляду на його загально-європейське значіння і на твердження Франції, що воно порушує зобовязання мирових договорів.

Отже, відразу виявилось, що до проблеми австро-німецького митного порозуміння треба підходити з трьох точок погляду — правничої (чи мало право Німеччина та Австрія завязувати таке митне порозуміння), політичної (чи не суперечить воно встановленій в Європі мировими договорами політичній системі) та економічної (чи справді воно є конче-потрібним для переборення тих економічних труднощів, що під їх тягарем ось-ось заваляться Австрія й Німеччина).

Щодо правности згоди, то на пропозицію Англії, яку підтримала Італія та — вельми неохоче — і Франція, вирішено передати цю справу на розгляд Міжнароднього Трибуналу в Газі. Він має сказати, чи не суперечить Віденський Протокол 19. березня 1931. р., що вводить до життя австро-німецьке митне порозуміння, 88. параграфові Сан-Жерменського та Женевського протоколу з 3. жовтня 1922. р., які забороняли Австрії відмовлятися від своєї економічної та політичної незалежности. Французи певні, що Газький Трибунал висловиться за неправність порозуміння, німці ж думають навпаки, — але головне їх розходження полягає не в цих надіях чи побоюваннях, але в дальшій процедурі. Німці вважають, що вирішення Газького Трибуналу має бути остаточним, французи, а за ними й італійці, твердять, що вирішення Газького Трибуналу може мати лише характер консультативний. В кожному разі можна бути певним, що коли навіть вирішення Газького Трибуналу і сприяло б німцям, то справа виникне знову на вересневій сесії, бо Бріан (чи хто инший на його місці) обовязково скористає з її.

пункту статуту Ліги Націй, що кожний член Ліги має право звернути уваги Асамблеї чи Ради Ліги на кожну таку подію, яка може загрожувати мирові чи згоді націй.

І тут власне виявляється політичний бік австро-німецького порозуміння. Німеччина, як можна виводити з усіх її заяв, готова за всяку ціну йти наперед, Франція — за всяку ціну її затримати. Італія в цій справі має намір підтримувати Францію. Англія намагається всіма силами уникнути драми. Гендерсон зробив усе можливе на минулій сесії, щоб утримати справу в рамках виключно правничої відповідности. Але Франція й Італія на таку точку погляду стати не можуть, бо для них ясно, що австро-німецьке митне порозуміння є лише першим кроком до політичного австро-німецького об'єднання, до Аншлюсу, що був би катастрофічним для Франції й вельми неприємним для Італії. Тому в питанні австро-німецького порозуміння цілком несподівано для всіх, — а найбільше для Німеччини, що думала, очевидно, зіграти на неприхованій італіо-французькій ворожнечі, підсиленій останніми часами провалом морського порозуміння, — Франція й Італія опинилися в одній лінії проти Німеччини й Австрії, за якими відко було — в позі прихильного неутралітету — спокійну Англію.

Проте, мусимо відразу ж відзначити і ту принципову різницю в відношенні до австро-німецької згоди, що характеризує політику Франції й Італії. Тим часом, як Франція відразу висловила — просто й недвозначно — свій осуд Віденського протоколу, Італія, проголошуючи своє рішення «ні» проти факту можливого політичного Аншлюсу, підкреслила одночасно свою повну готовність допомогти й Німеччині, і Австрії, — але кожній зокрема, в їх боротьбі на інтернаціональному полі за поліпшення економічних умов, що привели до завязання митної згоди. Гранді у своїй промові спеціально згадав питання репарацій, у якому Італія буде рада підтримати Німеччину як-найбільше. Хай, мовляв, Німеччина підсилить свою пропаганду за перегляд пляну Йонга, а Італія є віддавна за тим, щоб облегшити фінансовий гніт репарацій, та ще й поготів, бо питання репарацій тісно зв'язане з питанням міжсоюзницьких боргів, про які саме під час сесії Ліги Націй говорено в досить гострому тоні на Інтернаціональному Конгресі Комерційних Палат у Вашингтоні...

Та як там не було б, економічний стан Німеччини й Австрії такий, що вимагає і справді негайної інтернаціональної допомоги. Дефіцит у Німеччині — державний, залізничний, комунальний та робітничих забезпечень — досягає в цілому 2½ мільярди марок. І ситуація погіршується ще тим, що разом зі зростом дефіциту йде і зріст безробіття, яке наступної зими загрожувати бути ще поважнішим, як минулої. Тому, як повідомляють кореспонденти з Берліну, німецький уряд пропонує не лише зменшити на 10 відсотків допомогу безробітним, але деяким категоріям безробітних заміряє цю допомогу взагалі припинити. Йде мова також і про зменшення пенсій, що їх виплачують деяким клясам інвалідів, про збільшення податкового налогу, про встановлення спеціального податку на працю і про піднесення податку на бензину і на карбуранти. Німецький уряд, виряджаючи свого канцлера й міністра закордонних справ до Чекерс на побачення з представниками англійського уряду 6. червня, хоче заманіфестувати свою добру волю зробити найбільше зусилля, щоб виправити катастрофальний стан річей, та мотги там сказати, що той катастрофальний стан лежить поза доброю волею німецького уряду, але в непомірних репараціях, які викликають не лише німецьку, але й загальну світову кризу. Брінлінг має зробити на тому побаченні свого роду перегляд економічної мізерії сучасної Німеччини й намітити ті сумні перспективи, які відкрилися б для цілої Європи на випадок політичного й економічного краху Німеччини.

А тим часом загальне незадоволення в Німеччині що-раз зростає й виявляється наочно в повільному зрості крайніх партій за рахунок середньої буржуазії. Дуже характеристичні в цьому відношенні вибори до Ольденбурзького парламенту, що відбувалися 17. травня. Націонал-соціалісти Гітлера отримали при тих виборах нову блискучу перемогу, здобуваючи, замість дотеперішніх 3 — аж 19 місць. Зросла, за рахунок соціал-демократії, і кількість комуністів. Дехто вже передбачає можливість у близькому майбутньому бачити цілу Німеччину, поділену виключно на дві партії — гітлерівців та комуністів, а це не віщує нічого доброго.

— «Будуча зима, пише *«Локаль Анцайгер»*, з приводу тих виборів, має побачити або знесення тих репарацій, що нас розчавлюють, або — революцію...».

Не краще стоять справи і в Австрії, де державний дефіцит за перших чотири місяці цього року сягає аж до 220 мільйонів шилінгів, з яких лише сорок чотири мільйони можна покрити з передбачених прибутків. Найкращим показником тої кризи, що її переходить господарство Австрії, є крах такого могутнього фінансового організму, яким був донедавна Віденський Кредит Анштальт, і на врятування якого об'єдналися до купи Національний Банк, Банк Ротшильдів та деякі закордонні банки. За головну причину

краху Кредит Анштальту, як і загалом цілої економічної кризи в Австрії, знавці вважають конкуренцію національних банків на територіях, що колись належали до території колишньої Австрійської Імперії, і ті височезні митні перегордки, які обмежують можливість вільного обміну. І тому власне в Австрії чекали нетерпляче вислідів Женевської Сесії у справі австро-німецького митного порозуміння; й її відіслання до Газького Трибуналу з зобов'язанням Австрії та Німеччини припинити всі заходи у справі переведення згоди, викликало настрій «національної жалоби», як висловився один віденський журнал. Правда, Шобер привіз із Женеви дозвіл на переведення інтернаціональної позики в 150 мільйонів шилінгів, але позика все позикою, за яку треба платити і капітал і відсотки, без надії на реальне поліпшення ситуації.

Загалом на адресу женевських Асамблей що-раз частіше доводиться чути — цілком зрештою оправдані — обвинувачення в зачастому вживанні паліативів, що, замість лікувати якесь зло, заганяють його в середину на деякий час, щоб потім воно знову вихопилося на світ Божий з подвійною застрашливою силою.

До таких чисто паліативних засобів, що мають лише змити очі громадській opinii, належить, наприклад, женевська постанова (в Паневропейській Комісії) про організацію Інтернаціонального Банку Аграрного Кредиту. Метою цього Банку є кредитування, через національні банки відповідних країн, хліборобів, щоб зменшити кошти хліборобської продукції й побільшити таким чином кількість у хліборобів вільного гроша, що дало б певні вигоди і для промисловости. Не сумніваємося, що цей новий інтернаціональний банк, якому забезпечені величезні капітали, відіграє в загальному економічному житті Європи колись значну роль, але сумніваємося в тому, щоб він міг прислужитися для тої мети, для якої ніби призначений. Не треба забувати, що Банк, зорганізований тепер на папері, ввійде в життя не за день і не за два, а лише через досить довгий період часу. Підписка на облігації Банку відкрита до 1. жовтня 1931. р. І лише після того дня почнеться його організація. Пройде не один місяць, пройде зима, прийде новий збір хліба, а тим часом економічна хліборобська криза вимагає негайних заходів. Крім того, Банк має переводити акцію головно фінансову, що потягає за собою нову кредитову інфляцію. А тим часом проблема хліборобської кризи полягає головно в konieczности найти *нові ринки*, що могли б увібрати в себе залишки хліборобської продукції. Крім того, ніхто не може гарантувати, що ті кредити, які даватиме Банк, не підуть автоматично саме на збільшення продукції, і тим самим на погіршення зла, яке він мав би лікувати.

Одночасно з сесією Ліги Націй у Женеві, в Лондоні відбувалася Інтернаціональна Хліборобська Конференція, яка мала б підійти більш практично до справи, ніж женевські теоретики, але й вона мала розбитися через розбіжність хліборобських інтересів різних країн. Так, тим часом як Зеднанім Державам Америки вдалося переконати інші держави в konieczности саме методичного обмеження хлібного виробництва, представник Світів заявив, що Світи ніколи не підуть на таке обмеження, і що кожна країна має бути вільною щодо побільшення чи зменшення території обробленої землі... Найбільшим продуктом совітського експорту є саме хліб, і тому зменшення експорту означало б для Світів і автоматичне зменшення імпорту (бо всі засоби на імпорт дає експорт). З другого боку, Світи запропонували зафіксувати для всіх країн, що експортують хліб, певну квоту, поза яку вони вийти не можуть, причому для Світів мала б бути зафіксована квота експорту, який вона мала перед війною. Але проти фіксування квоти експорту рішуче висловилися Зеднані Штати. До цих питань повернеться чергова хліборобська конференція, що в початку червня збирається в Празі.

Банк Аграрного Кредиту, запроєктований у Женеві, є лише одним з сімох нових органів паневропейської комісії, що мають працювати над проблемами економічної кризи. Окрім Банку, мають бути ще зорганізовані:

1. Комітет десятих економістів (у тому числі представник Світів), що має студіювати проблему економічних порозуміннь між окремими державами для поліпшення торговельного обміну та піднесення національної продукції відповідних країн.
2. Комітет п'ятих фінансистів для вироблення умов інтернаціональних позик та фінансування великих громадських робіт в інтернаціональному масштабі.
3. Комітет для винайдення засобів продажу залишків збіжжя та порозуміння в цій справі з тими країнами Америки, що вивозять хліб.
4. Підкомісія з шістьох членів для боротьби з безробіттям. Представник Світів одмовився взяти участь у цій комісії, зазначивши що в Світчині «безробіття нема», а тому Світи не зацікавлені в цій проблемі, на що отримав від Бріана іронічні поздравлення...

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

5. Економічний Комітет для приладнення комерційної конвенції до гармонійної економічної акції.

6. Координативна Комісія, що має скоординувати роботу всіх цих Комітетів і представити висліди їх праць на вересневій сесії.

З самого переліку тих проблем, що їх поставлено перед вище названими Комітетами, видно, що поволі Паневропейська Комісія перетворюється в економічний підвідділ політичних Асамблей Ліги Націй. Гендерсон, у своєму прощальному інтерв'ю журналістам, висловив своє велике задоволення з праці паневропейської комісії, що зробила, на його думку, перший колективний крок для розв'язання загальної економічної кризи, виступивши сміливо на боротьбу з економічним розднанням європейських держав і з тою еґоїстичною ментальністю окремих народів, яка запанувала по війні й певно не спричиняється до налагодження регулярних відносин. Гендерсон покладає великі надії зокрема на Комітет економістів, що має право виробити найбільш сміливі проекти. Він сподівається від них такої «програми, що її ніяка держава і ніяка група держав не могла б запропонувати, але яку, раз уже вона буде сконкретизована, всі уряди зможуть прийняти»...

Проте ми можемо здогадуватися, що головне задоволення Гендерсона від цієї сесії походить не так з факту dokonання «першого колективного кроку» на шляху до налагодження економічної кризи, як із факту безсумнівної перемоги англійських тез підчас цілої сесії Ліги. Не треба забувати, що теза передачі справи австро-німецького порозуміння належала Англії. Сам Гендерсон отримав і велику особисту перемогу, осягнув — проти кандидата французької групи, п. Бенеша — президентство в будучій великій інтернаціональній конференції, що має зібратися 2. лютого 1932. р. в Женеві, з участю не лише всіх держав, що беруть участь у Лізі Націй, але й решти 10 держав, що в Лізі участі не беруть, себто Афганістану, Аргентини, Бразилії, Костарики, Єгипту, Еквадору, Мехіка, Зєднаних Штатів Америки, Туреччини и Совітчини. Як бачимо, це має бути найбільша інтернаціональна конференція, яку коли бачив світ. Офіційно вона має називатися «Конференцією щодо роззброєння», але фактично вона матиме далеко ширші завдання. Бо для того, щоб підійти до «роззброєння» конче треба наперед вирішити силу-силенну інших проблем, без яких роззброєння не можливе. Одною з тих проблем є питання так званої «забезпеченості», що його висуває Франція. Перше, мовляв, ніж роззброюватися, Франція мусить мати певність, що ніхто не наважиться зруйнувати здобутки отриманої в великій війні перемоги. Італія та Англія щодо роззброєння займають позицію цілком протилежну до французької. Вони однозгідно вважають, що в проблемі роззброєння лежить ключ до справжнього, а не паліативного розв'язання загальної світової кризи. Економічно-митне зброєння — це фактично не що інше, як логічне продовження воєнного зброєння, і економічна війна — це продовження — а може бути й прольот — справжньої війни. Отже, у протилежність до Франції, що висуває формулу насамперед безпека, а потім роззброєння, Італія й Англія виставляють формулу: насамперед роззброєння, а тоді прийде й безпека.

Проте на минулій сесії, 21. травня, на шляху до безпеки, згідно з французькими бажаннями, зроблено новий значний крок: Гранді, Бріан і Гендерсон проголосили перед Радою Ліги Націй приступлення Італії, Франції і Англії до Загального Акту Арбітражу. Цей акт опрацювала ще перед трьома роками одна з Комісій Ліги Націй, але досі до нього приступила була лише Іспанія та кілька менших держав. Тепер же, по приступленні до нього Англії, Франції та Італії, що має відповідний акт і з боку Німеччини, пакт Загального Арбітражу робиться немаловажним знаряддям інтернаціональної політики. Він є менш специфікованим, а ніж факультативний параграф обов'язкового Газького арбітражу, що його минулого вересня були прийняли Італія та Англія, але має перед собою далеко ширше поле чину, бо встановлює, що до юрисдикції судів, обраних зацікавленими сторонами, мають відноситися всякі політичні справи, а не лише чисто правничого характеру, як то було досі в Газькому трибуналі.

Правда, й тепер чимало важливих питань інтернаціональної політики не підлягатимуть арбітражеві, і в кожному разі в момент його ратифікації, зацікавлені сторони можуть додавати до нього в національних інтересах деякі застереження, але всеж залишається фактом великої моральної ваги саме те, що інтернаціональні проблеми все більше підлягатимуть розрішенням на підставі слова права, а не голої сили...

З того італійський міністер Гранді відразу захотів витягти відповідні висновки на адресу Франції: — Отже, можемо тепер наважитися приступити з більшою легкістю, з більшою певністю і з більшим довірям до проблеми обмеження зброєнь, бо — яке не є велике значіння акту арбітражу, справжня його вартість виявиться лише в тих результатах, що їх дасть Загальна Конференція щодо роззброєння. Там насправду вия-

виться воля до миру наших народів і там будуть покладені підмурівки їх мирного співжиття»...

З того значіння, що його надають узагалі цій будучій Світовій Конференції щодо роззброєння, ми бачимо, що вона може відіграти кольосальну роль і для нашого народу. Бо коли Франція ставитиме — у зв'язку з проблемою «роззброєння» — питання «безпеки», мусить — хотітимуть чи не хотітимуть того наші вороги — виникнути наново й українська проблема у своїй цілості. Поки такий великий і свідомий уже своєї великої історичної ролі народ, як український, не матиме відповідного до його сили й значіння місця в семі вільних народів, не може бути питання а ні про «безпеку», а ні про роззброєння. Ми не хочемо тут довго розводитися над тою частиною України, яка є під окупацією московських большевиків, але не можемо всеж оминати факта, що його вважала конче потрібним підкреслити навіть італійська преса, — про поновне введення до інтернаціонального словника терміну «Росія», замість «Союзу Свіських Республік». Для нас той другий термін не мав ніколи великої фактичної ваги, бо ми завше твердили, що ніякого Союзу немає. А проте визнавали, що бодай на інтернаціональному полі большевики досі досить старанно підтримували ту фікцію «союзу». Тепер, очевидно, потреба підтримувати ту фікцію уважається за переїдену, і Літвінов у своїх промовах на Паневропейській Комісії вельми ретельно вживав терміну «Росія», «*Іль Лаворо Фашиста*» пише з цього приводу: — «Зауважимо насамперед, що п. Літвінов говорив дуже часто й охоче про *Росію*: факт цілком новий, що переступає значіння простого формального питання географічної номенклатури... Так, правда, що переступає! І в цьому нашому огляді не можна — з огляду на досі не викорінене в нас радянофільство — оминати цього симптоматичного факта, що йде водночас із новими арештами, розстрілами та переслідуваннями на Радянській Україні свідомих інтелігенських українських сил. Терор, що панує на Великій Україні, постійний зріст загального невдоволення, що виявляється у спонтанних повстаннях окремих сіл та в окремих терористичних актах, все це свідчить про те, що при першій сприятливій нагоді український народ скине московське ярмо, і це не в силу будь-яких арбітражів, але, власне, в силу зросту своєї національної свідомості та все наростаючого гніву.

Європейські політики, що збираються на різних конференціях, не мали досі нагоди продискутувати українську проблему в усій її складній цілості, що обіцяє Європі — спрaглій миру та спокійних торговельних ринків — багато ще трагічних несподіванок, викликаних саме європейською непоінформованістю та байдужістю, — але зате на останній сесії досить докладно ознайомилися бодай з тою частиною української проблеми, що торкається Польщі та її міжнародних зобов'язань.

Правда, українська проблема й тепер не прийшла на прилюдне обговорювання в Загальній Асамблеї Ліги Націй, а проте вона притягала увагу всіх найбільших чинників світової політики впродовж аж двох днів на таємних засіданнях Ради Ліги, причому англійський та італійський міністри закорд. справ стали на твердій позиції кончеї потреби полагати українську справу в Польщі, як безпосередню загрозу європейського миру. Короткий час та переважаність сесії такими справами, як австро-німецьке порозуміння, не дозволили поставити українську справу в усю широчинь, — і саме цей факт бажання заглибитися у проблему безсумнівного великого інтернаціонального інтересу примусив деяких чинників, як, наприклад, Італію, домагатися відкласти українську справу на вересневу сесію. Маркантним є те, що підчас двох днів палких дебатів, як оповідає італійська преса, англійський міністер Гендерсон не раз підніс гостро голос проти польських делегатів, та що європейські політики, визнавши остаточно, що українська справа є інтернаціональної ваги, вирішили не обмежуватися самим фактом «пацифікації», що на неї 10. скаржилися українські петиції, а простудіювати справу, як висловився офіційний комунікат, при «дбайливим провіренні всіх співчинників *цілої проблеми*». Комітет Трьох, як каже далі комунікат, з самого початку мав чітке вражіння, що найкращим способом залагодити справу було, коли б обидві сторони прийшли б до безпосередньої згоди. Щоб не виключити цієї можливості, і в наслідок інформації (про готовність польського уряду йти на згоду) представника Польщі, Комітет вважає за найкраще відкласти студіювання справи до наступного засідання»...

«Щоб не виключити цієї можливості», декому згучать ці слова погрозою на адресу Польщі, як що вона сама не здолає виправити пороблені похибки?!...

Ми знаємо, що Польща ніколи не вмiла виправляти своїх похибок, а в відношенні до українського народу вона, навпаки, протягом століть, — їх лише вперто повторювала та накопичувала, а тому й тепер — щодо можливості безпосереднього

порозуміння — не маємо ніяких ілюзій. Треба пригадати, що на користь українців є певні міжнародні зобов'язання, й їх досі не введено у життя. Українці потребують фактів, а не переговорів.

Що ж до фактів, то залишивши на боці всі інші, нам давно відомі, — нас вражає та сквапність, з якою Залевскі на засіданні Паневропейської Комісії кидатися до простягненої — з зеленою галузкою оливи — руки Литвинова: — «Ми зрозуміли», сказав він, «наміри вашої промови. І тому можемо вас заспокоїти. Повернувшись до Москви, можете сказати, що а ні в одній частині Європи не відбувається ніяких приготувань до тої антисовітської коаліції, що ви її собі уявляєте. Хай же спокійно розвивається взаємне економічне співробітництво, що так цікавить нас усіх»...

Не знати, хто знов поважував представника Польщі промовляти в імені цілої Європи. Але залишимо на боці ці звиклі вже нам вияви небезпечної хвороби, — а зновуємо слова Залевського, як слова лише представника Польщі, тої самої Польщі, що як завпевняють нас ось уже 10 років представники УНР — тільки й чекає, щоб вирушити на визволення України, а на правду тільки й мріє про те, щоб зміцнити Ризький мир і винищити до ноги небезпечних «гайдамаків».

На різні теми.*)

ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ГАЙДАМАЧЧИНА.

1. Вчать нас моралі...

Свою книжку під повищим заголовком та звернену проти націоналістів О. Шульгин так починає (стор. 1.):

«Політика, коли вона позбавлена високої моралі, ніколи не приведе ні до чого дійсно великого! Політика, збудована на дрібних хитрощах і брехнях, може дати задоволення честолюбству того чи іншого діяча, ніколи ж не дасть поважних результатів. Політика, якій бракує елементу моральності, веде тільки до загибелі, руїни, до катастрофи».

Ми вповні з тим погоджуємося.

Нав'язуючи до тих засад, Шульгин стверджує негативні явища в нашій політичній житті (стр. 2): «І коли хтось з нас виявляє більше національної енергії, хоче щось зробити за кордоном, ці «хитрі» політики довго ламають собі голови: «на кого ж він працює, чи на німця, чи на француза, чи на поляка, чи на румуна?».

І тут було б усе гаразд, коли б Шульгин говорючи це не оглядався надто кудись поза себе й поза свою групу, зокрема в наш бік.

По-перше — повинен він подивитися до кінця своєї книжки (стр. 32.), і там прочитає: «Тут безперечно замішані панове, що безсоромно провадять свою акцію по наказу, даному з гори. Звідки? Ні вся редакція «Діла», ні навіть вся редакція «Розбудови Нації», охоче припускаю, того не знають. Але ми те добре знаємо: ця кампанія пресова, разрахована на людську дурість, ведеться більшовицькими таємними агентами, набраними серед міжнародних авантюристів».

*) Правочис оригіналів, підкреслення наші. — Ред.

По-друге — повинен він перечитати в тій самій книжці своїж такі слова (стр. 7.): «Ця новітня гайдамаччина (читай: націоналісти, *Наша прим.*) особливо небезпечна тим, що її найвних адептів непомітно, потайки направляють і дуже вигідно для себе використовують явні й таємні вороги наші в своїх, вже дійсно ганебних цілях».

По-третьє — Шульгин повинен перечитати дальший уступ своєї книжки (стр. 22.): «Тай даремно бере (саботажі) на свою відповідальність УВО: *хтось инший допоміг їм більше, як вони, може, цього хотіли*».

По-четверте — Шульгин повинен перечитати всі свої статті в «Тризубі», де він пише про націоналістів, а знайде там чимало натяків на їхній зв'язок із більшовиками.

По-п'яте — повинен він собі пригадати всі свої інтерв'ю, промову в Данцігу і Брюсселі, свої прилюдні реферати, свої дипломатичні й приватні розмови, де ті чи інші прояви та й узагалі діяльність українських революційних організацій зв'язує із більшовиками й німцями, а деяких виразних націоналістів із польським генеральним штабом.

По-шесте — повинен він переглянути всі числа «Тризуба» від часу заснування ОУН, зі статтями інших авторів про націоналістів, почавши від статті Садовського з натяками на службу націоналістів німцям, а скінчивши на статті В. Андрієвського з прямим обвинуваченням націоналістів у службі більшовикам, не рахуючи статей, де і про білих москалів також була мова.

По-сьоме — повинен він скликати всіх своїх людей і залитати про всі їхні виступи проти націоналістів та взагалі револю-

ційних організацій, почавши від інтерв'ю «головного отамна» А. Лівницького в «Neue Freie Presse» зі закидами «німецької й більшовицької інтриги» а скінчивши на дописах у міністерствах, конзулятах і на поліціях чужих держав за розвідчу працю на користь німців або більшовиків та наклепах у розвідчій діяльності на користь Польщі, що мали навіть судове закінчення.

Тому дарма Шульгин оглядається чомусь кудись поза себе і свою групу. А вже цілком непотрібно обурюється за такий... страшенно неморальний злочин націоналістів, що вони «уенерівцям» прив'язали ярличок «польонофіли» (стр. 2.). Сам же Шульгин силу разів заявляв, та й заявляє в тій самій книжці (стр. 2.):

«Звичайно, ми дійсно прагнемо порозуміння з Польщею». «Не в наших інтересах доводити до справжньої війни між меншостями та більшістю, скажемо прямо — між галицькою людністю та поляками».

Та й ніхто з уенерівців не заперечив, що вони матеріально залежні від Польщі. А проте не тільки «реальні політики», але кожна дитина знає, що ніхто нікому ніколи в політиці не дає грошей (та й ще тоді, коли у нього є їх обмаль!) ось так собі, з симпатії, задля гарних очей. Однак і коли б Шульгин заперечував «порозуміння з Польщею», а інші заперечували матеріальну залежність од Польщі, то всеж доказувала б це ціла дотеперішня діяльність уенерівців, од Варшавського договору (зі знівеченням української справи в цілому на користь поляків) почавши, через всі оті інтерв'ю, дипломатичні й приватні розмови, реферати, статті, доноси й наклепи, аж на конференції Прихильників Тов. Ліги Націй у Брюсселі (зі знівеченням галицької справи на користь поляків) скінчивши.

Отже, при чому тут обурення? При чому тут зворушливе запевнення Шульгина: «Ми боремся за праве діло, ми ідемо вперед з чистими руками і чистим сумлінням»? І вкінці: при чому тут наука моралі?...

2. Сам не вірить у те, що говорить.

Шульгин пише: «Наш уряд... не дивлячись на те, що знаходиться на вигнанні, не тільки не зменшив свого політичного значіння, а навпаки — щоразу осягає більшої до себе поваги як серед чужинців, так і на самій Україні». «Уряд УНР лають вороги, борються з ним, бо він дійсно є справжнім центром нашої національ-

ної акції». «Підтримує уряд і величезна більшість нашої політичної еміграції». «Коли більшість, величезна більшість — повторюємо це знов — 80 відс. нашої еміграції... з нами, то ці панове — націоналісти... з нами погодитися ніяк не зможуть».

А все таки ми твердимо, пане Шульгине, що Ви самі не вірите у правдивість своїх тверджень. І це тому, що досить уже подано доказів на те, що й уряд Ваш цілковито впав «у своїм політичній значінні», і що раз утратить «повагу як серед чужинців, так і на самій Україні», і «величезна більшість нашої політичної еміграції» відвернулася від нього.

3. Чому ми боремося з уенерівцями?

А щодо боротьби, то не ведемо її з уенерівцями для якогось спорту чи для вилливу «занадто бурхливої енергії», що бродить у жилах їх, як тее молоде вино» (як Ви, пане Шульгине, в однім місці своєї книжки висловилися), ані тому, що нас «потаїки направляють явні й таємні вороги» (як це ви в другім місці висловлюєтеся), ані «по наказу, даному згори», мовляв, «кампанія ведеться більшовицькими агентами» (як це Ви в третім місці висловилися), а — на превеликий жаль — ми змушені її вести, змушені самими уенерівцями, їх цілою діяльністю. І це не тому, що буцім то та діяльність була б для нас конкуренційною, або щоб ми вбачали в ній загрозу для існування нашої, націоналістичної організації. Ще раз ні! А тому, що діяльність уенерівців, не дивлячись на їхню кволість і нечисленність, зате на використування ними титулів «офіційних репрезентантів українського народу» на користь наших ворогів, є шкідливою для цілої нашої нації.

А тому, коли «уряд УНР»: 1) анулює нещасний Варшавський договір і 2) перестане вести польонофільську, політику, дотеперішня боротьба з ним автоматично припиниться. Інакше нема надії на її припинення доти, доки одна зі сторін не підлягне зовсім.

Всеж булаб велика шкода, коли б уенерівський центр перестав існувати, не анулювавши перед тим Варшавського договору.

4. Західники чи польонофіли?

Шульгин пише: «Скрізь і всюди ми заявляли і знов це говоримо: ми шукаємо і будемо шукати порозуміння як з нашими безпосередніми сусідами — поляками та румунами, — так само (і може ще з більшою енергією) з іншими, теж західними народами. Ми гадаємо, що тільки

це наближення до Заходу, до Європи може уратувати нас від московського імперіалізму». «Між Сходом і Заходом ми твердо обрали Захід».

Декілька завваг таки конче треба зробити. По-перше — уенерівці не — «шукать» порозуміння з поляками, а таки звязалися з поляками, а точніше віддали себе до послуг полякам.

По-друге — якраз у межах того «зв'язку» з поляками, а точніше, в межах польської офіційної політики, є оте «шукання» порозуміння з румунами й «іншими теж західними народами».

По-третьє — до Заходу належать також: Англія, Америка, Франція, Німеччина, Австрія, Чехословаччина, Італія, Швейцарія та ин.

По-четверте — з тими «іншими, теж західними народами» уенерівці ніякого порозуміння не знайшли хочби тому, що польська офіційна політика на міжнароднім полі зовсім не заангажувалася до творення самостійної України.

Отже при чому тут «західництво»? Ми, націоналісти, є західниками, хоч зовсім не шукали й не будемо шукати порозуміння з поляками. Отже, є певна різниця між «західництвом» і «польонофільством»; така сама, як різниця між — націоналістами і уенерівцями.

5. Носять соборність у душі...

«Вони (націоналісти) закидають нам — лише Шульгин — що начеб то ми зрадили ідеї соборности. Але на це мусимо раз на завжди сказати: Це неправда! Кожний з нас, найгарячіших прихильників Уряду УНР так само, як і «націоналісти», носить в душі своїй цю мрію». «Говоримо, що досягнути в повній мірі цього ідеалу ми не в стані, бо на те у нас не вистачить сили».

Абстрагуючи від того, що уенерівці досі з великим легковаженням, а то й з насмішками відносилися до ідеї соборности, яку «носять у душі», всеж виникає запит: Як це так «реальні» політики носять у душі ідею, хоч згори знають, що «досягнути цього ідеалу не в стані?». Непоправні й свідомі того фантасти, мрійники якісь чи що?!

А далі: хто то «міряв» уже «сили» нашого народу, щоб можна було сказати: вистачить їх тільки на самостійність, але не на соборність! Чи управнює таке говорити це, що ми вже мали самостійність? Та ж бо й соборність ми тоді мали. А що буде, коли всі зачнемо «реально» «міряти

сили» й прийдемо до переконання, що їх і на самостійність не вистачить?

6. Хай уенерівці вчаться також од поляків!

«Соборности не можна досягнути — заявляє Шульгин — принаймні в час, коли будується наша українська державність. Але й далі, певно, здобути її буде не легко».

Ми скажемо ще більше: соборности взагалі ніколи не можна буде досягнути, коли... цілий нарід наш буде мати психічне уенерівське настановлення. Здобути щось (легко чи тяжко — це друга справа) можна лише тоді, коли хтось хоче того здобути.

Уенерівці повинні дечого навчитися від своїх «союзників»: по віденським конгресі, що власне припечатав самостійне державне існування Польщі, явилася в московського царя польська делегація з домаганням... прилучити до «Польського Королівства»... території Литви, Білорусі й України. Це не «ношення соборности в душі», але імперіалізм дарма що поневоленого народу, який усеж дивиться далеко в будучність. Похід Пільсудского на Київ, а Желіговского на Вільно, були реалізацією отого бажання польської делегації, бажання, яке перетривало століття. Про ті граніці 1772. р. навіть у Варшавським договорі 1920. р. поляки згадують; згадують про них і в Ризьким договорі. А щодо корінних польських земель, то чи чув хто, щоб поляки «desinteresement» оголошували та їх зрікалися на віки вічні?!

Автім де це націоналісти-соборники заявляли, що соборність досягнемо за один день на всіх українських землях?

7. Хто має правду?

«При таких умовах ми мусимо бути на сторожі й мати завжди забезпечений спокій принаймні з боку західних сусідів, себто, в першу чергу Польщі та Румунії». «Коли українська держава буде зацікавлена в мирних відносинах з Польщею та Румунією, то й вони дещо зацікавлені будуть в Україні». Так оправдує Шульгин польонофільську «реальну» політику.

А от ідеолог іншої української групи каже таке: Україна ніколи не дасть собі ради рівночасно з Москвою й Польщею. Тому одинока рада — забезпечити собі спокій з боку сильнішого противника — Москви — та вступити з нею в союз. Коли Українська Держава буде зацікавлена в

мирних відносинах з Москвою, то й Москва буде зацікавлена в Україні, яка зможе тоді побити Польщу, та тим способом зреалізувати не лише самостійність, але й соборність.

Хто з них двох має правду? Думаємо, що ні перший, ні другий. Справа в тому, що і Польща, і Московщина зацікавлені не в Українській Державі, а в — загарбанні українських земель.

8. Продовжують гетьманські традиції.

Шульгин для доказу слушности своєї «реальної політики» вживає таких «сильних і переконуючих» аргументів: «Пішов він (Великий Богдан) і на Переяславську Раду. Ми тепер вважаємо це помилкою, але все ж це певний плян, це велика і, на той час, здавалося, реальна політика нашого найбільшого з гетьманів. Знали чого хотіли і Виговський і Дорошенко. Знав, може найкраще з усіх знав, Мазена та його вірний спадкоємець Орлик»...

У тім то й біда, що наша дотеперішня політика продовжувала йти слідами гетьманських помилкових традицій. У тім також біда, що уенерівці продовжують та ще й із захопленням «реальну політику» наших гетьманів, не дивлячися на історією доказану помилковість тої політики.

Шульгин, замість захоплюватися, повинен критично поставитися до дипломатичної акції Орлика. Якраз Орлик та запорозькі козаки того часу теж покладали неоправдані надії на міжнародні чинники та на антиросійську коаліцію, але, на превеликий жаль, занедбали справу організації власних сил нації для визвольної боротьби. Цікаво, що тодішня Туреччина, на яку вони покладали особливу надію, перемігши Петра I. 1711. р. так само зрадила Україну, як і Польща в 1920. р. Проте українці продовжували орієнтуватися то на Туреччину, то на інші держави ще довгий час, а одночасно з тим Українська Нація, не маючи власних сил, втратила протягом XVIII. ст. навіть ту автономну гетьманську державність, яку вдалося вибороти в XVII. ст.

Отже чим тут захоплюватися?

9. Гаряче вірять, але... тільки вірять у силу нашого народу...

«Нехай панове націоналісти... скажуть, де найти ту силу, що може і від Москви одірвати Україну, і в західних сусідів всі землі, населені українцями поодбрати? Ми такої сили не бачимо навіть на обрії... Сила нашого народу? — Ми гаряче віримо в неї, але ж не треба і переоцінювати

її», — продовжує Шульгин апологією уенерівської політики.

Отже й зле, що «реальні» політики заходяться без «сили нашого народу» творити державність! І в тім то й річ, що без «сили нашого народу» і кроку не зробимо до своєї справжньої державности. Що більше, «реальні» політики, які своїх калькуляцій не закладають на «силі нашого народу», а вірять, що чужинці приподнесуть нам, безсильним, самостійність у дарунок, повинні пам'ятати слова чеського борця за волю народу Масарика: «Самостійність не вдержить народу, нарід мусить вдержати самостійність».

Всеж можемо заспокоїти скептичних «реальних» політиків: сила нашого народу росте, а мірилом її зросту є — упадок впливів уенерівців та взагалі всіх груп, що орієнтуються на чужі сили.

10. Реальна політика чи політика розпачі, чи може злочин?

Коли б уенерівці звернули голову свою увагу на організацію сил на рідних землях, отже коли б творили українську національну силу, та коли б підготовляли український нарід до чину, а не розслаблювали його волю всякими надіями на чужу поміч і впоюванням в нього зневіри у власні сили, — а при тому ввязалися з тими чи іншими державами, хочби навіть і з Польщею, то, хоч, правда, й тоді можна б було спорити про правильність чи неправильність їхньої зовнішньої політики, все ж вони вели б тоді реальну політику. Та нинішня уенерівська дійсність дуже далека від того.

Уенерівці зійшли на ролю помічного фактора польської політики, й то дуже обмеженого значіння. Не маючи ніякої сили на рідних землях та тратячи крок за кроком дотеперішні позиції серед еміграції, вони, власне, нині обмежилися головню до боротьби з націоналістами й їх чином, й то лише на деяких пунктах міжнароднього форуму і серед деякої частини української еміграції в Європі.

Тому не тільки про «реальну політику» не можна говорити, але й про оборонну політику розпачі.

А щодо заголовку книжки, то Шульгин замість «Державність чи Гайдамаччина», мав був написати: «Великодержавність чи польська агентура». Це більше відповідало б дійсности.

КРАПКИ НАД «І», ЛЬОГІКА І РІЖНІ ТЕОРІЇ.

У «Тризубі» з 10. V. б. р. в статті п. з. «Крпки над «і», О. Шульгин пише:

«Ми скрізь заявляли в наших дипломатичних розмовах і на конференціях в Данцігу і в Брюсселю, що ми не репрезентуємо українських меншостей ні в Польщі, ні в Румунії, ні в Чехословаччині». «Далі ми заявляли, що о скільки в тих країнах, де існують наші меншости, маєтсья парламентарна репрезентація — це її безпосереднє діло, це діло послів і сенаторів захищати свої меншестеві інтереси»...

Досі вповні льогічно. Менше льогічно те, що останнє речення закінчується так:

«...Ми можемо говорити за ці інтереси тільки в загальній, принциповій площині, залишаючи встановлення всього конкретного змісту за панамі парламентарями».

А вже цілковито нелогічним є у звязку з повищим писати далі так:

«Маючи відповідні дипломатичні звязки, ми не могли не використати цієї нагоди, а в першу чергу не могли обминути безпосередні розмови з представниками громадянства й офіційних кол Польщі. Тим більше мусили ми це зробити, що будь якої спільної мови представники Галичини в ту трагічну хвилю знайти у Варшаві не могли. Для тих, хто зовсім не хоче реального полагодження відносин в Галичині, звичайно, такі розмови здавалися не тільки зайвими й шкідливими. Хтож хотів реально ратувати Східню Галичину, той звичайно легко міг зрозуміти, що безпосередня розмова може зробити не менше, а може й більше, ніж десяток ріжких протестів». «В Женеві Уряд УНР передав ноту міністру Залескому і в комунікаті з приводу цього акту було сказано, що ця писана заява є логічним продовженням розмов, що велися в Парижі і в Варшаві. З цього ясно, що ця діяльність переводилася нами систематично».

Можна б запитати: ну й як же «уратувала Східню Галичину» (не Польщу!) та «систематична діяльність» уенерівців, і що помогли українському населенню Галичини та чим корисним покінчилися ті «безпосередні розмови», і «відповідні дипломатичні звязки»? Та в даному випадку йде нам більше про — льогіку.

Якраз у звязку з тим «логічним продовженням розмов», є для нас вповні льогічне, а для Шульгина вповні нелогічне те, про що він пише: «Не дивлячися (!) на цю постановку справи, ундівське «Діло виступило явно проти нашої політики. Панове послі і сенатори — мовчать».

Ще цікавіші такі міркування Шульгина: «Бо одно з двох: або кричати у весь голос і тоді жадні дипломатичні розмови не можливі (а хто це казав, що вони кон-

че потрібні, та й ще тоді, коли вже цілий світ кричав? — Прим. складача РН) або ж вести ці останні, що звичайно мусить до певної міри влязати на зовні (от тут то й закопана собака! — Прим. скл. РН)».

Однак для нас є ще третя можливість, що ми її пропонуємо уенерівцям у подібних випадках, як «паціфікація»: *ані «не кричати у весь голос»* (це будуть інші робити!), *ані не вести дипломатичних розмов»* (бо вони шкідливі особливо тоді, коли хтось інший кричить!).

Тому для нас вповні льогічним є такий висновок Шульгина: «При таких умовах нам доводиться ще з більшими застереженнями поставитися до цих дражливих питань і, оскільки взаємовідносини наші не зміняться, утримуватися від активної політики в справі галицькій»...

Але вповні нелогічне є закінчення того останнього речення: «...залишаючи натурально (!!!) за собою право виступу там, де це буде абсолютно необхідно з погляду національної честі».

Дорогий пане Шульгине! Можете прийняти як математичну аксіому, що доти, поки уенерівці будуть польонофілами, буде «абсолютно необхідно», щоб вони ніяких виступів у галицькій справі не робили. За це їх не тільки ніхто не буде лаяти, але всі — й ми націоналісти, й не-націоналісти — у краю й на еміграції будемо їм дуже зобовязані. Що більше, є це «абсолютно необхідне» якраз «з погляду національної честі». От це є та крапка над «і», якої, на жаль, у Ваших крапках над «і» нема.

А на маргінесі цілої тої справи можна ось що завважити: причепилися уенерівці до галицької справи руками й ногами та всякими софістичними гокус-покусами стараються оправдати той несподіваний вибух «любови до галицьких земляків» та неочікуваний прояс «соборницьких почувань».

Колись Ленін заявив: «Ми большевики визнаємо за всіма народами б. Росії право на самовизначення «вплоть до атделенія». Лише нелогічно ту заяву кінчив: «...але ні один з них не сміє відділитися в ім'я всесвітньої революції! Всеж саме головне — вплоть до атделенія!»

Ця своєрідна теорія нагадує і шульгинівську теорію: «Ми уенерівці не репрезентуємо галицьких земляків і не захищаємо їхніх інтересів. Лише... говоримо всюди про них і то проти бажання їхніх репрезентантів, а то з огляду на національну честь. Всеж саме головне — не репрезентуємо!»

Нема то як льогіка!

ВЧАТЬ НАС СТИЛЮ!

Якийсь «стилевий» автор пише в «Соціал Демократі» VIII/Прага, таке:

«Статті в ч. 7. «Соціал-Демократа» зачепили болючі місця панів із фашизуючої «Розбудови Нації». Настільки зачепили, що «Розбудова Нації», які (?) «стиль» багато зробив запозичень у кльівських перекупок, тепер «категорья» просто словесністю Слюсарихи з Гоголевого «Ревізора».

І, здається, щоб показати, як має виглядати справжній стиль, коротка нотатка есдеківського «стиліста» аж пащить такими «стилевими» квітками:

«рев», «пацання ногами», «холодно-спекулятивний розрахунок», в «самозакоханому засліпленні», «нечуваний цинізм», «злочинна безвідповідальність отаманів», «ці панки граючись в диктатуру, спекулюють на крові й муках свого народу», «злочинна політична спекуляція», «націоналісти дуже допомогли Пільдускому міцніше сісти в сідло», «оце їх тактика, тактика тореадора: роздражити бугая і придивлятися збоку, як він рогами своїми поре черево шкапи», «злочинний спеку-

лянт», «ви самі себе зарізали, без ножа зарізали», «ваші дикунські танці на трупах», і т. п.

Здорово! Ще тільки «матюкання» бракує для «стилевої» цілості!...

А ось сам вожд ес-децький, Ізаак Мазепа, в тім-таки числі уживає таких «стилевих» висловів:

«недобросовісний політиканин», «анархісти і «революціонери» з УВО», «лямпові революціонери», «глибоко примітивні ідеї нашого т. зв. українського націоналізму», «чиста провокація», маси не хотять і чути про цих «хоробрих революціонерів», «УВО своїми саботажами працювало на Пільдуского», «дитячі вибрики УВО», «дитячі змови», «простацькі наївні методи політичного примітивізму» і т. п.

Нема то як ес-деківський стиль! Навіть зачепленому полемізувати напевно відкохеться... Не знати тільки чому: чи тому, що він настільки захоплений і перекопаний «стилем», чи тому, що — як дехто вважає — на хуліганські напасти не відповідається диспутами.

—М—

Єретичні думки.

Ще про чесність.

У нас коли хотять когось визначити, то кажуть: він чесний чоловік! Забуваючи при тому, що бути чесним це не заслуга одиниці, а обовязок усіх і кожного. Кажучи так, ніби підкреслюють рідкість такого явища в морі брехні, заадрости, плюгавства й ріжкого роду злодійства. Та ще й мова звичайно йде про елементарну чесність примітивів — не крав чужих грошей!

Про диряві черевики.

Людину з дирявими черевиками не радо бачать у товаристві, тоді як диряве сумління звичайно не заважає.

Сумно!

Статистика.

Дуже й дуже важлива річ. Бо що скажеш проти проречистої мови мовчазних цифр? Але тільки і з нею, як і з кожною річчю, можна свавільно маніпулювати, а тому й висліди бувають такі, яких бажано певному урядові, певній групі, певній особі. Себто, ніби й на науковому ґрунті, а відбувається звичайно світодурство.

Так, наприклад, одна середньо-європейська славянська країна аж стогне від великого числа самогубств. «Отці» народа,

здебільша з поступових безвірників, глибокодумно підраховують, прикидають, роблять таблиці і т. д. — і ось, гокус-покус, готовий висновок: економічні труднощі (криза) є причиною того явища!

А ось чомусь не зроблять таких підрахунків: скільки зпоміж тих самогубців було чинних християн, скільки пасивних (лише назвою), скільки безвірників, а також скільки жидів.

І тоді б ми любачили, що християн чинних там не було б, а рівно й жидів.

Що це означає?

Капіталізм — соціалізм.

Соціалізм має намір бути спадкоємцем і наступником капіталізму, як певної форми економічних взаємин людей.

Але чи явища ті одного ряду?

Чи не подібно це, коли б, замість ялинки, що на думку (цілком слушно) декого, дає замало тіні, простягнути якусь майстерну шовкову плахту, яка після першої зливи обернулася б, ясна річ, у мокру шмату.

Бо ж капіталізму ніхто не видумував, ніхто наперед не писав його теорії, а потім уже вводив у життя; він виріс органічно, себто, людство само в процесі свого розвитку само себе своїм утвором звя-

зало. Капіталізм, як система, усвідомлений пост. Соціалізм же повстав алге, себто, він є річчю надуманою. Він є працею на задану тему, і щойно намагається стати явищем.

Творцем капіталізму є життя й людство. Творцем соціалізму — кабінет і мозкова лабораторія людини.

І соціалізм, зробивши багато позитивного своїми поправками, все ж явищем може й не бути.

Ніхто, як свій!

Мої земляки часто скаржаться, що москалі, мовляв, нас люто ненавидять, тоді як це — якесь непорозуміння. Москалі до нас, українців, яко таких, байдужі, вони тільки дуже вразливі на порушення чимось їхніх інтересів.

А непорозуміння оте ось ізвідкіля! У блуд уводять не москалі, а «псевдо-мос-

калі» — наші ж сватки — різні оті «енки», «уки», «ські», «ергуни» й т. п. шатія, що за летвар сочевичний із панської кухні, за ласку панську, за ради «лакомства нещасного» зріклися первородства свого та намагаються тепер батьків своїх, чесних гречкосійів, спаллюжити, щоб, бува, пани не подумали, що вони («псевдо-москалі») щось спільне можуть мати з тими репаними мужиками. Ось так раз-у-раз повторюється прадавня історія Хамова.

Пізнати їх легко; вони, коли не слідкують за собою (хвилюються — тощо), то вимовляють «город» — замість — «горат», «хлеб» — замість — «хлеп», «махаеш» — замість — «машешь», — це все ті, що зпонад Дніпра, а тих, що зпонад Дністра чи Тиси, так оте проклятуще «ря» й «рю» зраджує: все в них чуєш «морья», «горья», «Борья» й т. д...

Лист до редакції.

Високоповажаний Пане Редакторе!

Не відмовте помістити на сторінках «Розбудови Нації» листа, якого ми вислали з початком 6. м. до редакції «Тризуба» в Парижі і до нині не дочекалися його оголошення.

Дякуючи з гори за Вашу ласкавість остаємо з високим поважанням

За центральний Комітет:

Др. Д. Равич (містоголово).

Прага, 14. VI. 1931.

І. Шиманський (секретар).

До Редакції журналу «Тризуб»

в Парижі.

В числі 19. (277), з дня 17. травня 6. р., журналу «Тризуб» вміщено замітку під назвою «Дешевим коштом», в якій однобоко й неправдиво освітлюється діяльність «Центрального Виконавчого Комітету українських емігранських організацій в ЧСР для переведення акції протесту проти польського терору на Західних Землях України».

Захищаючи інтереси справи, для якої організовано цей Комітет, й оберігаючи добре ім'я об'єднаних в Контактному Комітеті організацій, Центральний Виконавчий Комітет звертається до редакції журналу «Тризуб» з проханням вмістити в найближчому числі цього журналу наступні розяснення:

1. Неправдою є, що, як сказано в кінці згаданої замітки, — «і лишаяються, очевидно, в цьому комітеті лише так звані «націоналісти» та ще може одна-дві організації, які з тих чи інших причин хотять дешевим коштом заробити собі «мармурову дошку», а правдою є, що до Контактного Комітету ще й тепер, 30. V. 1931. р., належать наступні організації:

1) Центральний Союз Українського Студентства (ЦЕСУС), 2) Союз Українських Емігранських Організацій в ЧСР, 3) Товариство Українських Інженерів в ЧСР, 4) Український Всепрофесійний Робітничий Союз, що має 17. філій, 5) Товариство Українських Письменників і Журналістів в ЧСР, 6) Українська Жіноча Національна Рада, 7) Українська Громада в ЧСР, що має 7. філій, 8) Українське Товариство «Єдність» в Празі, 9) Спілка Закінчивших високі школи в ЧСР, 10) Українська Громада в Брні, 11) Т-во «Самопоміч» укр. емігр. в Північно-Східній Чехії, 12) Т-во «Основа» в Празі, 13) Укр. Т-во економічних студій Західних Земель України, 14) Громада Кубанців в ЧСР, 15) Український Січовий Союз в ЧСР, 16) Українські Скавти в ЧСР, 17) Українська Пластова Команда в ЧСР, 18) Укр. Академічна Громада в Празі, 19) Укр. Академічне Т-во «Запорозжжє», 20) Організація Укр. Партії соц.-рев. за кордоном, 21) Організація Українських Націоналістів, 22) Організація Хліборобів-Гетманців в ЧСР, 23) Редакція газети «Укаїна» в ЧСР, 24) Редакція журналу «Розбудова Нації» в Празі.

А далі: 1) Протестаційний Комітет в Подєбрадах, в складі 15. організацій, 2) Протестаційний Комітет в Пільзні, 3) Протестаційний Комітет в Пшібрамі, 4) Протестаційний Комітет в Братиславі, 4 організації, 5) Протестаційний Комітет в Брні, 5 організацій, 6) Протестаційний Комітет в Моравській Оставі, 7) Протестаційний Комітет в Ліберці і т. д. Разом — біля 50. українських емігранських організацій в ЧСР.

2. Не відповідає дійсності твердження, що нібито Центральний Виконавчий Комітет дозволив собі завести якісь «мармурову» та «чорну» дошки. Загальні Збори Контактного Комітету (в складі біля 50. укр. організацій) 21-го листопада 1930. р. прийняли *одногосно* ухвалу про моральну обов'язковість пожертви *одноденного заробітку на протестаційну акцію*. Потім 28. грудня мин. року збори тогож Контактного Комітету *теж одногосно* підтвердили цю ухвалу. В наслідок цих рішень Центральний Виконавчий Комітет звертався *особисто до кожного укр. професора, доцента, інженера* і т. д. з закликом про пожертву *тричі* — в кінці місяця листопада, потім на початку місяця січня 1931-го року, і знову в місяці лютому 6. р. Нарешті в місяці березні Центр. Вик. Комітет розпублікував списки жертводавців на сторінках 26—50 «Бюлетеню Ц. В. Комітету», там же вмістив зіставлення з конт. головної книги Ц. В. К-ту за час від 13. жовтня 1930. р. до 13. березня 1931. р., щоб подати публічний звіт у фінансової діяльності цього Комітету.

В томуж «Бюлетеню» вміщено статистичні данні про катастрофальне положення українського шкільництва під Польщею і цю замітку закінчено словами: «І, в першу чергу, проти такої політики Польщі мусять протестувати свідомі українці, що безлосередньо працюють в тій чи іншій емігранській школі». Далі надруковано повні списки професорів, доцентів і лекторів трьох українських високих шкіл в ЧСР і зазначено проти кожної особи розмір внесеної до скарбниці Центр. Вик. Комітету пожертви, а проти прізвищ тих професорів, доцентів чи асистентів, що до виходу ч. 3. «Бюлетеню» ще не внесли коштів на протестаційну акцію, написано «нічого». Нарешті, після повних списків професури і лектури, надруковано наступний заклик:

«Центральний Вик. Комітет сподівається, що всі п. п. професори, доценти, асистенти, інженери, як і всі інші українські емігранти в ЧСР, що ще не внесли до скарбниці Центр. Вик. Комітету повного одноденного заробітку за 1930. рік, в найближчому часі виконають свій обов'язок».

Це був, власне, *четвертий* заклик про пожертву коштів. Заклик певних осіб до пожертви коштів на якусь мету, шляхом вміщення прізвищ цих осіб в газеті чи в журналі, вживається в цілому культурному світі.

3. Центральний Виконавчий Комітет укр. емігранських організацій в ЧСР, рішучо *відкидає закид* на адресу голови цього Комітету Петра Макаренка, а тим самим і об'єднаних в Контактному Комітеті організацій, що міститься в точці: «На голову того Комітету було обрано відомого кубанця-зміновіхівця П. Макаренка».

Петра Макаренка було обрано на голову Центр. Вик. Ко-ту *одногосно* 8-го жовтня м. р., потім, зновуж таки *одногосно*, при перевиборах 13. жовтня м. р., пізніше, 21. листопада м. р., голові П. Макаренкові й цілому Центр. Вик. Комітету було висловлено довір'я *теж одногосно*, й нарешті, 28. грудня м. р., коли один з присутніх по-пробував зробити голові Центр. Вик. Комітету закид, подібний до того, що міститься у вищепитованій точці, загальні збори Контактного Комітету (були на цих зборах представники 50. укр. емігранських організацій) *висловили довір'я голові Ц. В. Комітету П. Макаренкові всіма голосами за, проти — одного і при 4-х*, що утрималися.

Ясно для кожного, що в такий страшний момент боротьби з окупантами українських земель організована українська еміграція в ЧСР не могла обирати на голову Центр. Виконавчого Комітету ні зміновіха, ні польонофіла.

4. Далі Центр. Вик. Комітет з жалем констатує, що замітка «Дешевим коштом», яка так принижує і ганьбить діяльність Центрального Вик. Комітету укр. емігр. організ. в ЧСР, яка безпідставно твердить, що в Контактному Комітеті залишилися тільки «націоналісти» та ще може одна-дві організації, яка взагалі обкидає болотом з таким напруженням ведену українською еміграцією в ЧСР протестаційну акцію проти польського терору (тільки грошима на цю акцію ця еміграція дала до скарбниці Ц. В. К-ту понад 35.000 кор. чехосл.), появилася в «Тризубі» майже в той самий день, коли польська преса (17—19-го травня 6. р.) розпублікувала наклеп на Українську Парламентарну Репрезентацію в Польщі, безпідставно закидаючи її співпрацю з московськими більшовиками.

5. Центральний Виконавчий Комітет висловлює своє обурення і протест з приводу того, що пасквільна замітка «Дешевим коштом» нашла собі приміщення в жур-

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

налі «Тризуб» якраз перед самою сесією Ради Ліги Націй, на якій мали розглядати українські петиції і протести, що поступили від українців цілого світу, в справі нечувано жорстоких погромів української людности в Польщі.

За Центральний Комітет:

Др. Д. Равич (містоголова).

І. Шиманський (секретар).

Від адміністрації.

На Пресовий Фонд «Розбудови Нації» зложили наступні кольпортери (зrekлися ну ту ціль належного опусту):

1. Підгородецький — Омекур . . .	26.25 фр. фр.
2. Сазюк — Лієж . . .	25.75 б. фр.
3. Базилевич — Данціг (в р. 1929) .	28.40 д. гульд.

В Адміністрації «Розбудови Нації» можна набути слідуєчі книжки:

1. «Розбудова Нації». Річники 1928., 1929. і 1930.
2. «Національна Думка». Річник 1927.
3. «Державна Нація».
4. Ол. Бабій: *Гуцульський курінь*. Прага, 1927.
5. Р. Ярій: *Військове самовиховання*. Прага, 1927. (вичерпане).
6. Ж. У. Гінменн: *Війна будучності*. Прага, 1927. (вичерпане).
7. В. Мартинець: *Замітки для майбутньої конференції укр. націоналістів*. 1927.
8. Ген. Омелянович-Павленко, старший: *Українсько-польська війна*. Прага, 1929.
9. Проф. О. Мицок: *Фашизм*. Прага, 1930. (лише в автора).
10. Проф. О. Мицок: *Евразійство*. Прага, 1930.
11. *Програма виховання в організації українських націоналістів*. Прага, 1930.
12. Полк. Е. Коновалець: *Причинки до історії української революції*. Прага, 1928.
13. Д-р Мирон Бурянина: *Бретичні думки*. Прага, 1931.
14. Eugenio Onatsky: *Russia e Ucraina*. Roma, 1929.
15. *Die Ukraine unter Fremdherrschaft*. Berlin, 1928.
16. *The Ukrainian Question a Peace Problem*. Geneva, 1928.
17. *Ukraina svetimoj valdžioj*. Kaunas, 1930.

У звязку з ляцькими звірствами вийшла книжка п. з.

LA PLUS SOMBRE POLOGNE

LE REMPART DE LA BARBARIE CONTRE L'EUROPE

Lausanne, 1931.

Стор. 28. вел. 4° 17 знимок.

POLISH ATROCITIES IN UKRAINE.

by Emil Revyuk, editor of the Svoboda.
New York City 1931. стор. 512.

Книжка про польську пацифікацію.

Накладом «Об'єднання Українських Організацій в Америці.»

UKRAINE-

The Soorest Spot of Europe
by Wasyl Swystun.

Winnipeg, Canada 1931. стор. 68, знімок 8, 1 карта.

Книжка про польську пацифікацію.

POLAND and UKRAINE
The Danger Spot of Europe with
a foreword by Cecil Malone, M. P.
London, 1931. стор. 74.

Книжка про польську пацифікацію. Видання
„Ukrainian Bureau“ — London.

Допоручайте чужинцям

місячники в англійській і французькій мовах видавані
„Українським Пресовим Бюром“ у Женеві:

Bulletin of Ukrainian Information

та

Bulletin d'Informations Ukrainiennes

9, rue d'Italie — Genève — Tel. 47.062.

Центральний Виконавчий Комітет Представників Українських
Організацій в ЧСР.

видав про польську „пацифікацію“ такі книжки:

1. LE POGROM DES UKRAINIENS EN POLOGNE.
2. AUSROTTUNG DER UKRAINER IN POLEN.
3. EXTIRPATION OF UKRAINIANS IN POLAND.
4. POGROM PROTI UKRAJINCUM V POLSKU.
5. MEMORIJI DO LIPII NAČII IZ 20 ZNIMKAMI.

Polish Atrocities in the West Ukraine

by V. J. Kushnir Ph. D. with a preface by Cecil Malone M. P.
VIENNA 1931.

КНИЖКА ПРО ПОЛЬСКУ ПАЦИФІКАЦІЮ.

Провід Українських Націоналістів

видав про польську «пацифікацію» книжку п. з.:

НА ВІЧНУ ГАНЬБУ ПОЛЬЩІ, ТВЕРДИНІ ВАРВАРСТВА В ЄВРОПІ.

Прага, 1931.

Стор. 152, 39 знімок.

З МІСТ: I. ЧАСТИНА. А. Описи ляхських варварств та звірств. 1. «Пацифікація» Сх. Галичини. 2. Погром українців у Збаражчині. 3. Вандали й варвари. 4. Гірше звірів. — Б. Протоколи очевидців, зізнання побитих, лікарські свідоцтва, судові документи, інтерпеляції соймові, описи й петиції чужинців: 5. Обіздка еп. Бучка. 6. І. Терпиляк про своє побиття. 7. о. М. Блозовський про своє побиття. 8. о. Е. Мандзій про своє побиття. 9. Як я пережив польську «пацифікацію» (пише В. Починок). 10. Військова карна експедиція в Гаях (з протоколи). 11. Протоколярні зізнання про ляхські звірства (11 прот.). 12. Судові документи про польську «пацифікацію». 13. Лікарські свідоцтва (6 док.). 14. Зізнання побитих (20 док.). 15. Українські послы про своє ув'язнення в Бересті. 16. Інтерпеляція клубу укр. послів. 17. Англійський очевидець про жертви польських погромів. 18. Американець, жертва польського звірства про свої досвіди. 19. Д-р Дей про польські звірства. 20. Трагедія України. 21. Події в с. Черче. 22. Місс Шіншяк про польські варварства. 23. Америк. кореспондент про польські погроми. 24. Америк. кореспондент про «пацифікацію». 25. Англійські парламентарі в обороні українського народу. — II. ЧАСТИНА: Протестна акція проти польського терору. 1. Англія, 2. Америка, 3. Канада, 4. Бразилія, 5. Чехословаччина, 6. Німеччина, 7. Франція, 8. Бельгія, 9. Італія, 10. Данція, 11. Литва, 12. Австрія, 13. Швейцарія, 14. Ріжні країни.

Ціна: Кч. 15.—, Мк. 2.—, дол. —,50, шіл. 3.—, зл. 4.—, фр. фр. 12.—, дим. 25.—.

Замовлення слати до: Administrace «Rozbudova Nacii», Praha-Smichov.
Poštovní schranka 37. ČSR.

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

(ROZBUDOVA NACII)

ОРІАН ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Річник IV.

ПРАГА, липень-серпень 1931.

Ч. 7-8 (43-44).

Др. Степан Ніжанковський,

заприсяжений член «Організації Українських Націоналістів», член Головного Суду ОУН і відповідальний редактор «Розбудови Нації», помер 9. червня 1931. р. у Стрию, на Західній Україні, на 34. році життя.

Небіжчик був середущим сином відомого українського композитора о. Остапа Ніжанковського, що згинув враз із Державним Секретарем ЗОУНР Мартинцем трагічною смертю під час українсько-польської війни, підло вбитий польськими воєнками.

Покійний Степан, вийшовши з інтелігентної, патріотичної сім'ї, виніс із дому гарячу любов до свого народу, небуденну культурність та характерність, якими визначався на протязі цілого свого, недовгого, життя. По тяжких боях за волю свого народу, в яких брав участь як старшина УГА, опинився небіжчик на Чехословаччині, де побіч фахових студій, що їх покінчив у такому короткому часі, в якому тільки університетські розпорядки дозволяли, віддався праці в студентських, громадських і політичних організаціях.

Зокрема його роль помітна в діяльності «Центрального Союзу Українського Студентства» (ЦЕСУС), де він початково вів реферат міжнародних зносин; як представник українського студентства брав участь у різних міжнародних студентських з'їздах, на яких вмів та гідно заступав не тільки інтереси українського студентства, але й цілого українського народу, висувавши з питомою йому завзятістю, відвагою та отвертістю українську справу та обвинувачуючи наших національних ворогів. Рівнож активно проявлявся в «Українській Академічній Громаді» у Празі, в «Студентському Віснику», як його співробітник, тощо. За сумлінну працю студентство наділило його найвищим довір'ям, обравши головою «ЦЕСУС-а».

Багато часу й праці присвятив небіжчик об'єднанню української еміграції в Чехословаччині, яка пересварена не могла ніяк вміститися під одним дахом; та переконавшись в неможливості досягнути бажаного об'єднання, закладає враз із другими «Українську Громаду в ЧСР», а далі працює над створенням «Союзу українських організацій».

Та найбільші його заслуги у справі розвитку націоналістичного руху. І так працював у «Групі Української Національної Молоді», якої був головою, над поширенням ідей українського націоналізму, будучи рівночасно співредактором «Національної Думки», та дбав про організаційне закріплення і поширення націоналістичного руху. Якраз небіжчик був головою делегації «Групи Укр. Національної Молоді», що вела переговори з «Легією Українських Націоналістів» з метою створити «Союз Українських Націоналістів». Переговори увінчалися бажаним успіхом, а створений Союз поставив своїм завданням сконсолідувати український націоналі-

LIBRARY AND MUSEUM

UKRAINIAN CULTURAL & EDUCATIONAL CENTRE 161
WINNIPEG, MAN. CANADA.

стичний рух під одним проводом. Це й сталося на I. «Конференції Українських Націоналістів», 3—7. XI. 1927. р., де брав участь і небіжчик; ця конференція покликала до життя «Провід Українських Націоналістів», що й собі поставив за мету скликати «Конгрес Українських Націоналістів» і створити єдину націоналістичну організацію (ОУН), що й сталося в 1929. р.

По створенні ОУН, небіжчик став її присяжним членом та сповняв відповідальні обов'язки члена «Головного Суду ОУН». Крім того був відповідальним редактором «Розбудови Нації».

Тяжка недуга (рак шлунка) викликала відхід небіжчика від праці а потім і поворот до краю, де, не зважаючи на всі зусилля родини урятувати його, він і закінчив своє коротке життя.

Смерть Степана Ніжанковського болоче вразила кожного соборника; бо не стало в наших рядах одного з молодих «каменярів», що добро Батьківщини поставили понад групі й особисті інтереси, що безмежно вірять у блискуче майбутнє нашого народу. ОУН стратила передчасно людину ідейну, характерну, талановиту, досвідчену й працюовиту, що могла б ще багато, багато зробити для української справи при своїм знанні, національній свідомості та глибокій і певній вірі у кращу будучність Української Нації.

Вічна пам'ять Тобі, Друже!

Інж. Д. Андрієвський.

Союз з Польщею?*)

З усіх українських політичних угруповань, крім комуністів, лише центр УНР признається, хоч і не голосно, але тактично, до двох нещасливих актів — Варшавського договору й Ризького трактату, які тяжать над нами. Щільно пов'язані з собою, лежать вони в основі його політичної концепції, і це годі заперечувати. Виходячи з них, УНР у своїй політичній роботі, орієнтується на Польщу й ціною її допомоги сподівається відбудувати Українську Державу й забезпечити її самостійність. Льогічні міркування, що приводять до такої політики, прості й ясні. Їх видно з поступовання уенерівських політиків: Росія, мовляв, є найбільшою загрозою для Української Нації; щоб здобути власну державу, мусимо порозумітися з кимось із займанців наших територій; Польща виявляє найбільшу протисовітську активність, нас (УНР) вяже з нею Варшавський договір. Отже — міркують собі уенерівці — треба мати з нею угоду, яка б дозволила нам використати її нині на міжнароднім терені, а пізніше в краю, коли знов розпочнеться боротьба на Україні чи за Україну.

Льогіка назверх ніба слухна, і деякі чужинці навіть признають їй рацію; звичайно, ті чужинці, які стоять далеко від нашої минувшини й не знають про «пацифікацію». І тут нема чого дивуватися. Але треба дивуватися засліпленню наших політиків, яких та льогіка вже довела до Риги і які повинні б бачити безвислідність своїх десятилітніх намаг дійти тим льогічним шляхом до якихось здобутків. Не зважаючи на всі

*) Ця стаття це продовження статті інж. Д. Андрієвського п. з. Два акти, що була друкована в чч. 3—4. «Розбудови Нації».

невдачі і програні, вони й нині грають на коня, який систематично заводить всі надії і сподіванки. Накладання польського уряду з наступниками Петлюри не злагіднило політики Польщі супроти українців, а ні його підмога УНР не посунула наперед української справи на міжнароднім терені; швидче навпаки. Ми вже мали досить часу, щоб у тому переконатися.

Політики з під стягу УНР, продовжуючи нещасливу спробу Петлюри опертися на Польщу, роблять помилки нашої традиційної політики, яка все хиталася між Варшавою і Москвою. Наслідок все був той самий: коли не Гадяч із Андрусовим, то приборкання Гайдамаччини московськими військами, або Варшава з Ригою. Уже зі змісту згаданих обох актів (Варшавський і Ризький договори) бачимо, як трактує Польща українську державність нині. Вона її розуміє й уявляє собі, як свою внутрішню справу, ласкавий дарунок українському народові, урізання власних історичних прав. І це до часу, доки їй не вдасться порозумітися остаточно з Москвою. Самостійна Україна, за польською рецептою, була б під фактичним протекторатом Польщі, вартість якого знаємо добре з минувшини. Та ще ціною відступлення Польщі великих і важних для нас Зах. Земель. Чи не завелика це ціна за те добро, що його нам пропонують? І чи не минули безповоротно ті часи, коли українські патріоти не мислили собі инакше самостійности, як усе під чийось зверхністю?

Власне на Заході ми знаємо найбільш тиску й мусимо знати, що все нами там утрачене, нам не повернеться, а тим часом Зах. Землі мають для нас політичне, національне й культурне значіння куди вище за їх територіяльну важливість. І саме в силу їх положі. Вони лучать нас із цілістю, що її часткою є Україна, з Європою. З утратою Зах. Земель Україна відсувається на Схід, у бік Азії, попадає в лабету Москвіщини. Між нами й Заходом повстає польський барер, куди не вигідніший для нас, як стара Австрія. Тим паче, що він має тенденції просунутися аж на Чорне море. Така операція не тільки не забезпечує нам володіння всіма східними землями, але навіть обмежує їх, хай теоретично, лінією Дніпра (Варшавський договір). Ось так Україна, знесилена відібранням у неї, найбільш вироблених національно і найбільш пересякнених західними впливами, територій, опинилася б віч-на-віч із Москвіщиною, ураженою в своїм імперіялізмі, але далеко не знесиленою. Це все наражує в справу нашої державности на величезні труднощі, і самостійність наша була б проблематичною.

Приймаючи польську концепцію української державности за свою, уенерівці, безперечно, мають на оці приклад Кавура, який ціною італійських територій здобув поміч Франції для здійснення державної єдності Італії. Але вони переочують дуже важні моменти, які заперечують подібність положення сучасної України і Італії з 1860. р. Насамперед тодішня Франція не була ворогом Італії й не була ворожа до самої італійської національної ідеї, як це є нині й завжди було з Польщею щодо України. Наколи історичні традиції вязали Наполеона III. зі змаганням Бонапарта закласти Італійське князівство, то постава сучасних нам польських державних мужів супроти України нагадує нам швидче поступовання польської шляхти 17. ст., виміряне на «знищення Русі». У Франції 1860. р. на престолі сидів колишній «карбонарій», а не Пілсудскі, який через своїх речників та пресові офіціози заперече са-

мий факт існування Української Нації та її історичне імя, який волів собі мати за союзника бандита Махна, а не українського державника Петлюру. Зрештою, Франція Наполеона III була дужою, першорядною державою, а не розбитою, розідраною внутрішніми суперечностями, без сталого державного ладу, економічно німечною, політично ізольованою, сучасною Польщею. Чи виплатяться уступки, пороблені договором 1920. р., з таким союзником.

Можна подумати, що слабкий союзник менш небезпечний, бо йому не сила нас поневолити. Лихий розрахунок! Дужий союзник, несучи небезпеку поневолення, по виграній, принаймні, забезпечує її. Тоді як слабкий, та ще зрадливий, саму виграну унеможливить. *Таким союзником, власне, й була для нас Польща.* Колись казали, що Річ Посполита «тримається неладом». Нині можна повторити те саме, додавши: і збігом щасливих обставин та зрадою. Чи не зрадою здобула вона Галичину, Вільно, Горішній Шлеск? Сподіватися від такого союзника тих наслідків, які мала колись Італія від союзу з Францією, можуть лише люди, що їм бракує розуміння політичної дійсності, що його подостатком мав Кавур. Виправа на Київ та Ризька трагедія дають міру прозорливості наших «Кавурів».

Польща тримається на поверхні міжнародного життя, завдяки двом обставинам, саме: французько-німецькому противенству і большевицькій напасти. Для того нею так опікується Франція, хоч приватний капітал їй уже майже не вірить і не йде до Польщі. *Бо Польща, здана на власні сили, не годна забезпечити своє політичне й господарське існування.* Тому доказом три розбори в минулому й нинішні неспіхи її. Порівняймо стан моральний, політичний й економічний Чехословаччини і Польщі. Польща, якою вона є нині, не має рації існування. Більше того, вона є боляком, занозою на тілі Європі. І наколи нині є важливі обставини, що тримають при житті Польщу, то є багато і таких, що засуджують її на смерть. В остаточнім висліді Польща мусить зійти з педесталу. Вже нині, а далі що-раз частіше, на Заході підносяться голоси, кажучи, що відбудова її державности була помилкою. І з таким державним дивоглядом вязати долю нашої нації?

Сама войовнича постава сучасної Польщі є вислідом її немочі, а не сили, страху за будучність, а не певности себе. Загрожена німцями на Заході, вона мусить уважно дивитися на Схід. Льокарнське порозуміння не забезпечує західних кордонів Польщі, а постанова Ради Амбасадорів з 1923. р. й собі виразно вважає східні її кордони за непевні. Доки існують большевики, доти все на Сході, а може й у цілій Європі, непевне й переходове. Большевицизм є інтернаціональною проблемою світової ваги. Він діє на цілу систему політичних вязань і економічних відносин. Його зник чи перетворення мусить багато дечого змінити у світі, а у східній Європі особливо. *Питання його ліквідації чи перетвору поставить руба питання міжнародного положення Польщі, її кордонів, її майбутнього.* І це треба брати під увагу й не будувати нашої державности на піску, як то робить УНР.

Польський союз є тим більше для нас небезпечний, що існують два нещасливих акти, які зводять українську справу на рівень *другорядної проблеми місцевого значіння і утруднюють її розв'язання.* Підпирання її поляками робить з неї інтригу, скермовану проти Москви. *Ставати нам*

у польсько-московськiм спорi по боцi Польщi, чи по боцi Росiї, це значить робити нашу справу, що має європейську вагу, предметом порозуміння між двома нашими сусiдами. До того власне хилять деякі поляки, як ось Дмовскі. І треба признати йому більше слухности, як Пiлсудському, який намагається створити, всупереч вигодам Росії і не зважаючи на волю українського народу, буферну українську державку. Ця остання ідея згори засуджена на неуспіх, бо, переведена руками поляків, вона не вистоїть. А Росія швидче віддасть Польщі шмат нашої землі, сподіваючися погамувати в решті краю національний рух, як пристане на витворення з України тарану, зверненого проти неї. З другого боку — Москва радше признає цілком самостійну Українську Державу, неповязану з Польщею, як протекторат над нею її історичного суперника.

Про справжні заміри Польщі ми довідуємося з вищенаведених актів і з пацифікації. *Ціла її політика супроти України сповнена бажанням послугуватися українством і в той самий час не допускати його до зісilenня.* Акти показують, як вона розуміє українську державність. Наколи Польща і признається часом, без зобов'язань, до тої державности, то це лише з огляду на конечні й неминучі зміни на Сході Європи. Сама вона навряд чи візьме в них почин, виступивши проти совітів, але хоче тримати це напоготові, на випадок упадку большевизму. Не знати, якою буде третя Росія, що гряде за совітами, але вона певно буде менш уступлива за большевицьку в Ризі. Власне на випадок утруднень з тою Росією і хоче Польща мати при собі групу українців, рівно як і козаків, грузинів. Через них вона й намагається підбивати моральні і матеріальні позиції Росії, а при тому не допустити до обеднання її з Кубанню й іншими козацькими країнами.

Вона ж бо добре знає, що центр ваги східньо-української проблеми лежить на Україні і розв'язання її вимагає повстання великої, сильної Української Держави. Але така держава перетинає їй шлях експансії на Схід. Тому вона намагається стати рішачим чинником у східній Європі, поставивши себе на місце України. Але марна річ, бо *Польща замала й заслаба, її географічна полога (без моря) для того не відповідає.* Стиснена двома велетнями, Німеччиною й Росією, вона мусить витрачати свої сили на боротьбу за існування і на більше їх у неї не вистарчить. І даремно спинається вона на котурни, тим вона лише утруднює розв'язання проблеми політичної рівноваги на Сході.

Вже оден факт втручання її в українські політично-державні справи, підпирання певних груп може сильно пошкодити нашій справі. *Союз цих груп із Польщею є на руку большевикам у їх пропаганді проти українського самостійництва і західньо-європейської політики.* Польща не популярна на Україні. Наші маси вже бачили в себе польську армію, знають їй ціну. На Зах. Землях вони мають нагоду стикатися з польською прихильністю до нас щодня. І нові приготування Польщі до якихось виступів можуть лише знеохотити їх до боротьби з большевиками й до зближення з українською еміграцією. Для всіх ясно, що Польщі нема чого шукати на Сході, вона не має морального права виступати проти Росії, бо ця не займає а ні клалтика її території. Отже, новий виступ її мусить видатися нашому народові неоправданим замахом Польщі на його права і добро. А всяке емігранське угруповання, що вязеться

з Польщею, яка таким звірським способом паціфікує українське населення, здається йому польською агентурою.

Для великої більшості українського громадянства справа союзу з Польщею є рішена раз на все. Воно шукає інших засобів визволення, але здибує на своїм шляху ідею союзу з Польщею. Усунення теперішнього стану річей, закресленого Варшавським договором і потверженого Ризьким, буде переведене намі милітарі. Щоб улекшити це тяжке й велике діло треба раз на все, голосно, перед усім світом заперечити *всяку можливість союзу з Польщею аж поки ця остання в корні не змінить своєї постави супроти України і своєї загальної політики на Сході Європи.*

I. Стобар.

Москва Москвою . . .

Хоч історія й не повторюється, але в суспільнім житті, як і в фізиці, ті самі причини дають здебільша однакові наслідки. Москівщина споконвіку є відрубним од Заходу світом. Ті особливості, які ріжнили їх колись, майже й тепер ті самі, а тому однакові й наслідки, що з них випливають. Зі своїм розростом Москва, починаючи вже з часів царя Івана Грізного, а може й раніш, робить спроби блище підійти до Заходу. При тому помічає свою відсталість, нещасття, невгоди, що їх несе з собою її ізольованість од решти світу. Тоді для Москівщини представниками й речниками Заходу були Польща і Україна. Остання, як близка до Москви мовою й вірою, встановлювала міру московського нещасття.

В 16.—17. ст., коли в Москівщині не було і згадки про якісь школи, на Україні буйно цвіла література, вживано там при науковій праці метод, принесених із Заходу, високо стояв театр, ритівництво, закоріювався італійський ренесансовий стиль у будівництві, застосовувалося західне право (магдебурське), повставали нові суспільні стани (міщанство), козацтво організовувалося на взірць військово-релігійних орденів (Запорозька Січ). Згідно зі свідченням арабського подорожнього, на поч. 17. ст. рідко хто на Україні не знав писати. Навіть жінки й діти вміли читати псалтир. Ще в 1740. р. на Гетьманщині на 1094 осель припадало 866 шкіл, а в Чернігівському полку з 143 осель не було школи лише в одній. Отже, на 746 одиниць населення тогочасної України припадала одна школа.

Цілком інакше було на Москівщині. Хоч дехто з москалів і бачив страшну темноту і нещасття московських мас і провідних шарів, але там загалом панувала велика нехоть і упередження до науки, а до зах.-європейської особливо. Були тої думки, що «кто по латині научился, тот с правого пути збілся». На найвищих посадах були неукі. Ось так в пол. 17. ст. патріархом був Іоакім, який «по неже человек служилый (жовнір) і жил в глухой деревне і заляци ловил, а у церкві в редкій великій день бивал», а тому міг сам про себе говорити: «не знаю ні стария вери ні новия, но что велят начальніци, то і готов творити і слухати їх во всем». Ще цар Петро скаржився, що «священнікі у нас грамоти мало умеют». А проте московська зарозумілість була дуже велика і пишалася, що «еллінскіх борзостей не теках, ні риторскіх астрономій не читах, ні с мудримі філософи не бивах — учуся книгам благодатного закона». Ово нещасття вважали москалі за єдино правильну віру й науку.

Той жалюгідний освітній стан Москівщини в порівнянні з тогочасною європейською цивілізацією дуже нагадує теперішню большевицьку Росію. Відомо, що аж до революції Росія все вела перед у неграмотности (відсотково), у своїй масі московський народ стоїть на низькому ступні розвитку, по деяких закутинах там і досі не перевелися поганські практики. В усіх ділянках, політичній, суспільній, господарській пасла вона задню. Нинішній диктатор Сталін не раз стверджував, що в царині техніки Росія відстає від Європи що-найменше на сто років. Нарешті, запровадження комунізму — це не більше, як повернення до первісних форм суспільного життя, властивих дикунам. Для культурних народів такий поворот є куди тяжчий, як для москаля.

А все-ж большевики з чисто московською зарозумілістю картають європейську цивілізацію, буржуазну науку, мистецтво, цілий устрій і намагаються перегнати Європу й Америку в технічній устаткованні. З великою нетерпимістю і призириством

дивляться вони на цілий цивілізований світ і намагаються протиставити йому свою «соціалістичну батьківщину» і пролетарську культуру. Автор рецензії на переклад книги одного німецького професора («Комуніст», ч. 80) радить повикидати з неї всі «мудрощі про чинники, які визначають конкурентційну здібність фірми». А тим часом суворе життя примушує їх пригадуватися над собівартістю, яку вони також одкидали, як «буржуазний забобон».

І в тій атмосфері тупої зненависти до всього, що не подібне до московських взірців, у тій страшній задусі, витвореній нерозумінням і переслідуванням вільної оригінальної думки й чину, як колись, так і тепер трапляються люде з самих таки росіян, що не можуть витримати такого гнету. За давнини були не тільки «бегліє люди», що тікали до козаків, а також і «невозвращенци» нинішнього типу. Царь Борис Годунов вислав колись трицять молодиків закордон по науку. З них повернув лише оден. А син боярина Нащокіна, післаний 1660. р. з військом до Лівонії, «своровал», втік закордон. Тоді цар наказав «промишлять всячески, чтобы его поймать, привести к нему, за его сулить і давать 5, 6, 10 тысяч рублей». А колиб це не вдалося, то «известі би его там» — себто — вбити. Самісенько так, як нині з урядовцями пол-і торгпредств.

Хоч Україна й була сусідкою Москівщини, й була одної віри з нею, а всеж до неї Москва ставилась більше як з упередженням; українців трактовано як «басурман». Були часи, що українців, коли вони прибували до Москви, перехрещували, як поган чи еретиків, а в 1655. р. в Москві церковні достойники довго радили, чи наших предків можна пускати до церкви. В Москівщині на книжки українського друку був попит і їх радо читали, бо там довго ще не було своїх друкарень. Але ті книжки дуже часто й лильно переглядали, виправляли їх, а то й палили як еретичні. Українського ченця, Камянчанина, що прибув до Москви в 1561. р., увязнено й вислано до Вологди, де він просидів у вязниці 20 років, підозріваний в ересі, бо писав «о кругах небесних і планетах і о зодіаке», звізди прозивав «животними та зверями». Чи не нагадує це випадку, з письменником Хвильовим, що зважився свого часу орієнтуватися на «психологічну Європу»? Він мусів був потім каятися й підписувати самому собі догану. А те прокрустове ложе, в яке втиснено на Україні цілу науку з Академією, чи ж ліпше воно за приписи колишніх московських «начьотчіков»? Нещодавно писали в «Комуністі» (ч. 92) оцінюючи праці проф. Грушевського, що вони «фактично правлять за форпост буржуазної історичної науки на Україні» і є «пропагандою буржуазно-націоналістичної історії, аполгогетикою буржуазно-поміщицьких діячів». Бо вони, хоч і переняті соціальним радикалізмом, але позбавлені московсько-марксієвського підходу до предмету. Знаною є нагінка, знята проти економіста Волобуєва, комісарів Грінька та Шумського, які мусіли були в Москві і Ленінграді покутувати свої націоналістичні тріхи.

Як там не було, але Москівщина мусіла була колись іти по науку до нелюбої їй України, як нині вона йде по науку до буржуазного Заходу й капіталізму. Відомо, що переводити реформу допомагали цареві Петрові українці. Можна сказати більше, що європеїзація варварської Москівщини є ділом рук наших предків. Протягом 17.—18. ст. українські впливи там величезні, бо вище духівництво, педагогі, ремесники, навіть і посольські місії в значній мірі українські своїм складом. Вистачить згадати такі ймена просвітників Москівщини, як С. Полоцький, С. Яворський, Т. Прокопович, Д. Ростовський (Туптало), Сатановський, Є. Словинецький — тощо. В 1649. р. українці заклали *першу* в Москві організовану школу, а згодом у 18. ст. Словенсько-греко-латинську Академію. В Москві був осібний «польський ряд», себто, торгова дільниця, що складалася з українців, виходив з тодішньої Польщі: ковалів, гончарів, шалкарів, каретників, шевців, кравців, салітроварів, золотарів, кахлярів — тощо. Не тільки укінчених «спудей» Київської Академії, але і простих учнів радо зустрічали в Москві, як знавців європейських мов, їх радо брали до «посольського приказу» та дипломатичних місій.

Достотно так, як нині з совіцькою Москівщиною. Попікшися на своїх соціалістичних спробах, іде вона нині на налігачу європейців та американців. Зрештою Марксову науку Ленін позичив на Заході, приладнавши лише її до російської дійсності. Але практичне здійснення такого «татарського соціалізму» переводять у формі НЕП-а та удержавленої промисловости чужинці. Відомо, як багато чужинецьких інженерів і техніків по совіцьких фабриках і будовах. За даними фр. газети «Же. омі парту», ч. 22, на Дніпрельстані є сто монтерів і вісім інженерів німців. На фабриках Крупа в Москві 80 відст. технічних сил — німці. Німців у Москві так багато, що для них працює спеціальна броварня, що виробляє німецьке пиво. Для будови Дніпрельстану Совіти мусіли покликати американця Купера з чималим гуртом його по-

мішників, рівно як для організації велетенських совхозів запросили знаменитого Кемпбеля. Всім тим чужинцям платять великі гроші, трактують їх виїмково. Со-віцькі громадяне, захоплюючися всім американським, усеж ненавидять тих чужинців і задряться на їх вигоди й привілеї.

Щоб пересилити органічну нехоть московської маси до західного чи там капіталістичного світу, треба справжнього внутрішнього насильства, ламки. Таке насильство є цілком природним для Москівщини, яка вийшла з татарської деспотії, і має такуж організацію суспільства. Як за часів царя Івана Грізного, так і нині за Сталіна Москівщину притягує Захід, цивілізація; і вона їх хоче або опанувати, себто — підбити, або знищити. Вже Грізний намагався того доконати продираючися до Балтики, закликаючи до себе італійських будівничих. Але йому ставили опір аристократія (боярство), вище духовництво. Щоб зломити той опір намагався він обернути свою владу у правдиву деспотію. Для того знищив він автономію вільного міста Новгорода, для того організував «Опрічнину», яку протиставив боярству. Опрічніки були всім зобов'язані цареві, вірні йому як пси й жорстокі як звірі. Вони не могли мати ніякої кривдності з боярами. Для повного позбавлення бояр значіння покликано до життя «земщину» — ніби виборних людей. Характер нинішньої ЧЕКА, її роля, її склад (небуржуазне походження) дуже й дуже нагадують колишню «опрічнину», а безякіжні «Совети крест'янських і робітчих депутатів» слухняну «земщину». Нарешті, традиції, що їх започаткувала Опрічнина і продовжує тепер ЧЕКА, не переривались і в межичасі. За царя Петра різні «німецькі люде», непов'язані з суспільством, творили волю царя-деспота. А згодом у славетній «охранці» виховувано «ляндскнехтів», пересякнених ідеєю служення не країні й нації, а особі й режимові.

З надзвичайною жорстокістю заходжувалися московські реформатори коло своєї роботи. Знані є діла «Опрічнини» і їх ватажка Малюти Скуратова, той терор, що його вони сіяли, ті методи, що їх вони вживали. Згадують про якогось Фунікова, якого в «застенку» обливали наперемінку окропом і зимною водою, аж поки з него не злізла шкіра, як з гадюки. Петро сам мордував своїх ворогів, не вагався класти трупом тисячі наших козаків для задоволення своєї забаганки (будова Петрограду). Відома всім садистична жорстокість нинішніх чекістів, із їх цинічним глузуванням при розстрілах у льохах із людського життя, честі, справедливості, суду. Все це корніється в самій вдачі москаля, про яку ще німець Пуфендорф казав у кінці 16. ст. «заярні же русские, свирепи і кровожадушіе чоловіці... рабскій народ, рабскі сміряється і жерстокістю власті воздержатіся в повиненні любіт». Останній уступ пояснює нам успіх метод, з давніх давен практикованих у Москівщині.

До фізичного насильства долучається духове. Цар Петро, обурений різними памфлетами на нього, наказав був, щоб «монахи в келіях ніяких пісем писати не імеют», а Києво-Печерській Лаврі заборонив без дозволу друкувати, «даби не могло в таких книгах ніякої церкве Восточної протівності і с великорусской печатью несогласія проізойті». Так самісенько, як за наших днів московського комунізму з друкарнями, приватними видавництвами, марксизмом. Але нині той натиск куди тяжчий, бо він цілковито позбавив власного обличчя і пресу, і науку, і красне письменство, зрівнявши все під оден Сталінівський копил. І совіцькі писмаки, як песики, мусять танцювати на знак московського володаря, який не дає навіть вільно дихнути, а не то подумати. Видко вже в Москівщині така атмосфера, що там воля нидіє.

Москівщина, збудившись зі свого сну і плянующи новий грабіж і гвалт, уживає й тепер, як і колись, властивих їй, класичних метод. Із них на першому місці стоять демагогія й розкладова робота. Добившись підписання Переяславського договору в 1654. р., Москва почала негайно ж підбурювати українських посполитих людей проти шляхти, рядових козаків проти старшини, втручатися до українських внутрішніх справ, ніби для оборони народу проти сваволі. Теж саме було й за царя Петра, який немилосердно тнітив Україну, виставляючи себе за визволителя і опікуна народу. Катерина ж довершила це «визволення» наших мас, закріпачивши в 1763. р. селян на Україні. Щоб більше розколоти наш нарід, старшині дано «дворянські вольности» 1785. р., а селян і рядових козаків пороздавано царським улюбленцям.

Такої самої демагогії вживали і вживають більшовики горлаючи й підоджуючи нашій масі проти «української буржуазії», якої ніхто ніколи і в очі не бачив, бо її нема. Так було підчас революції, так є нині, коли мова про «УНДО-фашистів». З найбільшою безличністю, за часів Центральної Ради, вони ширили між селянами про Укр. Генеральний Секретаріат, що він складається з генералів, яких у нас, на жаль, тоді майже й не було. Совіцький «Робітничо-селянський уряд України» на початку не мав нічого спільного а ні з робітництвом, а ні з селянством України і був звичайною

експозитурою Москви. Але ним більшовики прикрилися, щоб зломити ними самими узнане право на самовизначення. На наших очах Совіти замість дати робітникам земний рай, намагаються завести нову кріпаччину, прикріплюючи їх до варстатів, щоб тим способом зменшити «плинність робітництва». А жовтневу «паціфікацію» Зах. Земель, що відбулася на спинах наших священників, студентів, а головню селян, вони не вагаються віднести на рахунок українських «буржуазно-фашистських» кол, які мали помогти Польщі.

Ціла політика й тактика Москівщини пересякнені підступством і крутіством. Ще при обговоренні Переяславської умови боярин Бутурлін довго крутив голову Богданові Хмельницькому, щоб не вписувати до пактів, того, на чому погодилися обидві сторони. Пізніше ті пакти змінювано, або вірніше — фальшовано, кожного разу, коли приходив до присяги новий гетьман (Яковлів), й вони дедалі що-раз більше оберталися на некористь України. І первісного тексту Богданових пактів так ми й не знаємо. Нарешті, самий факт неправного присвоєння титулу «царь Великої і Малої Руси» був несумлінною махінацією, яка дозволила, як казав король Карло XII., заявити домагання на землі, що ніколи царям не належали. Достотно, як із назвою «Робітничо-селянського уряду України». Підступства уживала також і Катерина, коли намагалася відібрати великі й багаті церковні землі на Україні, щоб роздати їх своїм любасам. Вона домагалася, щоб наше духовництво відмовилося само від церковного добра й тим взяло на себе відповідальність. Найсвятіший Синод дістав зверхність над Українською Церквою, підкупивши в 1681. р. царьгородського патріарха й турецького візира.

Так само чинили більшовики в 1918. р., щоб прибрати до рук Україну. Вони узнали її незалежність, щоб потому накинати їй силоміць у Москві складений уряд. До 1923. р. Україна, бодай формально, ще ніби була автономною, мала представництва закордоном, хоч у 1921. р. в Ризі її заступали майже самі чужинці. Але вже в 1923. р. «робітничо-селянська Україна» мала заявити свою повну солідарність з Рос. Сов. Республікою й ніби сама собі окраляла конституцію. З огляду на це президент Рос. Республіки став президентом і України. По малу-малу покасовано деякі й то важніші комісаріати, представництва закордоном і в Москві. І то так, що українські комісари (Скрипник) мусіли «самі» зрікатися своїх компетенцій на користь Москви (освіта). Колись укр. духовництво виявило більше опору Катерині, як нинішні більшовицькі революціонери.

Де ж крутіство та підступство не дають бажаних наслідків, там москалі застосують насильство. За-для того зараз по Переяславським договорі на Україну виряджено московське військо, а воеводи позасідали по головніших містах. І враз на них посипалися скарги. І не дурно, бо оден вимордував 15.000 населення й намагався «висечь і вижечь» цілі околиці. Цар Петро свавільно порядкував скарбом і військом України і загнав у труну гетьмана Полуботка, який тому противився. Катерина, наміряючися покінчити з автономією України, скасувала і зруйнувала Запорізьку Січ в 1775. р., знесла автономію міст, що від віків жили на основі Магдебурзького права, силоміць одбирала в 1786. р. монастирські землі, що їх духовництво волею віддати не хотіло. Колись навіть фізично нищили українців на північних багнищах при будові Петербургу. А нині достоменісінько так нищать їх на Соловках.

Кажуть, що більшовики здешаткували чоловіче населення у прикордонній смузі в 50 кіл. завширшки, звичайно, щоб утруднити повстання. Отже, вони є справжніми й вірними наступниками діл і метод царів-деспотів. Коли Україна проголосила себе самостійною, вони, хоч і визнали її право на самовизначення «вплоть до атделенія», але негайно вислали Муравйова з армією, щоб повернути її силоміць назад до Москви. Організуючи Радянську Україну, вони не допустили до злуки з нею Кубані і Криму, а згодом відібрали в неї Таганрізьку та Шахтинську округи. По малу ламали конституцію України, не питаючись народу. І, не аважуючи навіть на формальности, скасували комісаріати внутрішніх і земельних справ. А наші пахолки, віддані доктрині чи впрост залякані Сталіним, мовчали як вівці. Нині Касіор вже договорюється до того, що в будучині не треба буде окремих автономних республік. І треба чекати, що одного дня Сталін, як колись Катерина, скасує й Радянську Україну, запровадивши там московське право і перенісши Чубарів до Москви, як він переніс туди вже Грінків і Шумських.

Москівщину, в її займаницькій політиці, веде підсвідоме змагання до нівеляції всього, що вибивається понад її рівень, що відрізняється від її візирів. Загально знане є як московська церква запопадливо перевіряла наші книжки (багато з них попала та покидала в Дніпро), як нетерпимо вона ставилася до особливостей на-

шого обряду (обливання при хрестинах), до звичаїв і ноші (оселедці на головах). На Україні заборонено навіть будувати церкви в українському стилі. Катерину драгувало в наших предків «розвратное мненіє, по коєму посталяють себя народом, от здешнево совсем отличним». Борючися із тим, вона скасувала гетьманат, «чтоб век і імя гетманов ізчезло» і запровадила «Малоросійську колегію», старі адміністративні одиниці, полки, перетворила на губернії (1775.), а українських козаків на гусарів і уланів. Нівеляцію переводжено і в 19. ст., коли міністер Валуєв у 1863. р. видав обіжника, де заявив, що української мови, а значить і народу, «не било, нет і битъ не может».

Большевики тепер роблять те саме. Вони прийняли до себе українських боротьбістів, щоб потім пожерти їх комуністичною партією. І треба бути справді наївним, як боже теля, чи як наші соціальні-революціонери, щоб так легко піти на гачок. Тіж таки большевики, брехливі «оборонці покривджених», намагалися згнобити українську культуру, але зустріли опір, а тому рішили «осідлати» наші маси шляхом українзації. Разом із тим, спекулюючи на тій новій брехні, вони всіма силами намагалися затерти національний характер і особливості Радянської України, зазіхаючи і на Зах. Землі. Нема української армії, скасовані округи. Щоб легше переводити контролю місцевого життя, комуністичну партію Захід. Земель підпорядковано польській партії. Для ослаблення українського елемента заведено цілу низку автономних національних областей (молдавська, польська, російські, жидівські — тощо). Наукове, артистичне життя знівельовано, і Петербурзька Академія Наук стає союзною. Преса пише лише на наказ згори й на замовлені теми.

Щоб утримати при собі Україну, Москівщина своїм старим звичаєм намагається її «догупити» до себе. Знаємо наслідки її роботи в ділянці народньої освіти, де за кілька десятків років московського панування не лишилось і сліду тої високої грамотности, про яку писав з захопленням П. Алепський 1618. Заходами цензури, заборонами, переслідуваннями або зовсім припинено друк книжок, існування шкіл, або обнижено культурну продукцію кількісно й якісно. Тим способом було легше збити давню й цілком оправдану думку українців про їх вищість од москалів, яка так драгувала Румянцева. Пізніше москалям таки вдалося звести високорозвинену українську культуру, що аж до кінця 18. ст. стояла вище за російську, на рівень провінційальної, майже неіснуючої а українську мову оголосити «наречієм», мовою пастухів і свинопасів. Українське стало синонімом некультурности і назадництва, а російське єдиновартим вищої оцінки.

До того ж самого змагають і большевики в наші дні. Підпорядкувавши собі всі ділянки життя і заволодавши пресою, вони проголосили всі імперіялістичні змагання москалів за акт «служення світовій революції», московську цивілізацію за єдино відповідну пролетарському ідеалові. Всіж намагання українців здійснити себе національно за реакційність, шовінізм, назадництво. «Національні форми» толеровано лише остільки, оскільки вони підпомагають дурити легковірних «іногородцев» і милити очі чужинцям. При тім найменше дбається про піднесення культурного рівня українців: «похвальби ліквідувати неписьменність у найбільшій мірі не оправдуються на Україні» — признається сам Скрипник. Послідовно переводиться плян гальмування розвитку української культури. Замість числа 55.000 студентів, сплянованого радянськими установами, Москва допускає лише 35.000. На 800 аспірантів Україна має право дати тільки 68, число до смішного мале, що не стоїть у жадній пропорції з кількістю населення України ні з її потребами, ні тими коштами, що їх вона дає до союзної скарбниці.

Царі колись хотіли всіх зрівняти в неутіві і безправстві, а Совіти нині зрівняли всіх у злиднях і також безправстві, щоби потім легше панувати над людським порохом. Тому старалися вони все узалежнити від одного осередку. Централізм є душею московської деспотії, він є у психіці московського народу, отарній своїм характером. Свободолобні й індивідуалісти, українці завжди дуже терпіли від цього. За те і згнили в московських в'язницях Полуботко і останній кошовий Січі Запорізької Калынішевський. Коли в 1767. р. зібралась «Комісія для Составу Уложения» і українські делегати заявили за повернення вольностей, що на них «Вогдан Хмельницький приступив під державу всеросійську», гр. Румянцев нарядив суд над ними і 33 виборців од Ніжинщини казав засудити на смерть. В економічному житті Москва і Петербург були фінансовими центрами, які поволі відібрали цілу торгівлю з рук українців і тим способом зліквідовано як суспільний стан ще таке сильне в 17. ст. наше міщанство. Аж до самої революції українська кооперація мусіла змагатися проти централізму Москви.

Ледви українці підчас революції зробили оден крок у бік своєї еманципації від захланного централізму москалів, як прийшли до влади большевики і знова привернули старе «статус кво». А скорше — перевели ще гіршу нівеляцію. Для того насамперед запроваджено єдину комуністичну партію на цілій Союз. Її погляди, утотожені з московськими інтересами, мають бути основою при вирішенні найважливіших для України питань. Головні комісаріати, військовий, пошт і комунікацій, навіть і внутрішніх справ, а головне — державний бюджет виключно в руках москалів. У Москві таки скупчено всі трести й банки, що регулюють і контролюють все економічне життя Союзу. Навіть цукроварський трест, який порядкує майже виключно продукцією України, має свій осідок у Москві. Українським большевикам лишаються лише окрушини совіцької влади і вони можуть лише скитлити, що бюджет України накинений їм згори, не дорівнює навіть бюджетові московської міської Ради, хоч Україна багатша за Францію (Петровський). Навіть у ділянці науки й мистецтва Москва мусить мати монополію, а тому її установи «всесоюзні» і на них йдуть кошти, постачувані Україною.

Царі-деспоти, дошкуляючи Україні найбільш у царині духовій, не поминали й наших багатств, використовуючи їх для себе і свого народу. Для того відібрано козацькі й монастирські землі. А що тих вільних земель було аж подостатком, то щоб ослабити непевний український елемент, на них садили кольоністів, стягаючи їх із Польщі, Балкану, Німеччини. Українські природні багатства вжито для розвитку московської промисловости й торгівлі, утруднюючи разом із тим упромисловлення України. І не дурно ткацькі фабрики майже виключно розвинулися на Москівщині, тоді як на Україні могла розростися лише важка промисловість. Ще в половині 19. ст. український промисел становив 22 відст. загальноімперського. Але перед революцією він знизився до 20 відст. Втративши своє міщанство, Україна не могла виробити і свого робітництва, а тому стала «селянською» нацією, постачальницею сирівців. Системою тарифів ті сирівці спрямовувано цілком штучно до балтійських портів на шкоду чорноморським, які всі разом не мали того обороту, що одна порядна західно-європейська пристань. Залізниця були так проєктовані, що вони насамперед обслуговували московські центри. Наше збіжжя, цукор, чавун ішли за безцін у Москівщину, яка в великій кількості вивозила їх закордон, наживаючи на тім грубі гроші. А наші люде, сидючи на великих багатствах, часом пухли з голоду.

Большевики, вже в силу їх матеріялістичного світогляду, покладали головну вагу на матеріальні блага. Націоналізація всього майна дозволяє їм висмоктувати всі соки з України. Великі земельні маєтки забрано під радгоспи, кермовані з Москви, а українське селянство визискують систематично і безлічно. Наших хліборобів висилають поза межі України, на Сибір, на Соловки, а їх землі роздають зайдам, які ніколи на землі не працювали (жиди). Хліборобські вироби забирають майже задурно, в кожному разі за ціну, яка не відповідає затраченій праці. Забирають із метою видобути чужу валюту, потрібну для пропаганди і упромисловлення Москівщини. Бож переведення п'ятилітки має ще більш обнизити відносну вагу українського промислу. Наколи основний капітал української промисловости збільшується на 600 відст., а сибірської на 720 відст., то української лише на 280 відст. А тим часом ціла п'ятилітка переводиться українським коштом, бо 77 відст. твердого вугілля, цього джерела енергії, ввозяться із Донбасу — «совецкой качегаркі». Нові залізниця мають іти так, щоб якнайлегче й якнайскорше перекидати українські сирівці (вугіль, руду) до Москви і других промислових російських центрів. Легкого промислу, як не було, так і не буде, бо розбудова його йде в «історичних центрах». І наш нарід за пляном большевиків, має зостатися селянським, а Україна аграрною кольонією. Загальносоюзні банки, як і загальноімперські — в Москві й цілою господарською кермують ізвідти. Все це змагає до того, про що налякнув Касіор, кажучи: «ми тепер увійшли в такий період соціялістичного будівництва, що дехто вже зазначає, нібито тепер треба такої централізації політичного господарства, яка ставить питання, коли не про ліквідацію національних республік, то в кожному разі про корінний перегляд відносин цих республік із Союзом».

Якібудь пояснення до цих слів зайві. Перспективи, що їх вони відкривають для України, ясні. Політика і змагання московських царів і большевиків ті самі: їх метою є зісти і перетравити Україну в московським череві. Прикривані імперською ідеєю, славянофільством чи комунізмом, вони подиктовані виключно жагерливістю, апетитом хижака. Росія — царська чи совіцька, реакційна чи революційна, демократична чи федералістична — для України завжди буде хижакком, з яким доведеться зводити бій на життя й на смерть. Лише наша перемога вирве їй трійливе жало.

Проф. О. Мицюк.

Другий період аграризації жидівства.

(1828—1857. р. р.).

(Кінець*).

Переходимо до якісного боку насаджених жидівських кольоній.

Під цим оглядом ми нічого не маємо про бесарабські кольонії, лише дещо знаходимо про київські. «До цього часу, себто, на кінець 1845. р., жиди оселені» — пише *Фундуклей* — «у трьох невеличких кольоніях на поміщицьких землях у Бердичівському повіті»... Селяться вони переважно для того тільки, щоб скористати з пільг і грошових допомог, а влаштувавшись якнебудь, дуже обмаль із них віддаються хліборобству: в одній кольонії три господарства, у другій п'ять. Решта віддає свої земельні частки в найми одновірцям і міщанам, а самі живуть у Бердичеві або «на послугах, або крамарчуками по крамницях, або факторують, чи промишляють якимнебудь дрібним промислом, а хати їх по кольоніях стоять пустками, і їх займають хто хоче». Із жидів, «охочих осісти на землю, знайшлося не багацько й ті», — каже він, — «які вже звернулися до хліборобства зовсім не зробилися хліборобами»¹⁾.

Інша річ із кольоніями на казенних землях Херсонщини та Катеринославщини. Про їх якісний стан є багацько даних, і про них ми й говоримо нижче. Багацько з того, що скажемо, можна поширити й на цілу жидівську кольонізацію, але все ж безпосередньо воно відноситься до кольоній південної України.

На Херсонщині ще й в 50. р. р. минулого століття — і по поміщицьких, і по казенних селах, навіть у самих поміщиків, практикувалася ще «дика» система господарки: підіймали новинну землю, сіяли на ній аж доки вона не переставала родити, потім кидали її на десятки літ, а бралися за нову²⁾. Нині таку систему звано переліжною. Поруч із переліжною системою на тодішнє господарювання у Степовій Україні вплинула й «общинна» форма виужиткування землі, в її захватній фазі. Переліжно-захватне користування землею мусіли прийняти й жиди-поселенці. Сильніші жидівські родини захоплювали більше землі під оранку й під косовицю. Заможні іноді наймали по кілька косарів-християн, щоб встигнути більше заготовити собі сіна на нерозмежованих гуртових ланах. Переліжно-захватне хліборобство було певною стадією натурального господарства, що яко таке відразу ставало в конфлікт із психологією нових кольоністів-жидів, що звикли торгувати. На 1846.—47. р. р. у Херсонських кольоніях (Херсонського і Бобринецького пов.) на 1749 родин (12.412 душ об. статей) було землі: догідної — 80.286 дес., недогідної — 2.577, а разом — 82.863 дес.; з того числа запасної землі — 13.149 дес., а в користуванні жидівськ. кольоній 69.714 дес. Це давало на кожну жидівську родину майже 40 дес. землі, а на кожну жидівську чоловічу душу понад 11 дес. придатної землі (тоді як у селян в той час припадало землі не більше 8—9 дес. на родину). Її використовувало дуже екстенсивно, і під сівбою в 1846. р. було: яровою 1.532 дес., озимою 2.569 дес., під леном 163 дес., себто, під засівом було тільки 4.264 дес., або 6%; такими інтенсивними культурами, як огородинцтво й садівництво, жиди-кольоністи ще не займалися зовсім. Урожай

*) Ця стаття проф. О. Мицюка це друга частина третього розділу його довшої праці п. з. «Аграризація жидівства України», яка вийде у нас окремою відбиткою. Попередні розділи були друковані в «Розбудові Нації» ч. ч. 1—2, 3—4, 5—6. 1931.

Редакція.

¹⁾ *Ив. Фундуклей*, «Статистическое описание Киевской губ.», ч. I, 1852, ст. 259; між иншим, за даними цього автора на 1845. р. на Київщині показано жидів-кольоністів: чоловіків — 533, жінок — 243, разом — 776.

²⁾ Див. дві записки сенатора фон-Брадке, складені після ревізії Херс. губ. в 1850.—51 р. р. «Кіевск. Стар.», вересень, 1885. р., ст. 130.

того самого року дав: озимина — 8.761 четв., ярина — 4.706, лену — 163, сіна — 390.458 пуд. та соломи — 586.770 пуд. На 1.749 родин було тільки 966 токів, плугів 309 і рал 289 (одне знаряддя на три родини), борон 550, возів 1.500 і саней 474. Плекання худоби відповідало великим площам неораної землі (65,5 тис. дес.) і психології новосільців — нею вони найбільше торгували. На той самий рік мали худоби: корів — 3.193 (більше, ніж одна на родину), коней — 587, волів — 1.254 пари, молодняку — 2.764, овець — 4.078. Худоба була і об'єктом крадіжок із боку кольоністів, що збували її при допомозі бродяг, яких тоді було на Херсонщині подостатком: у 1844. р. зареєстровано 9 випадків крадіжок кольоністами-жидами, а 13 учасників. Хати в хліборобів є також капиталом. Вибудовані різночасно з урядовою допомогою, з каменю чи глини, 1.532 хати на 1846.—47. р. р. були у такому стані: 782 цілком придатні до життя, з того числа щось із 40 було навіть гарних, із 2—3 кімнатами, по за тим 160 стояло без дахів, 108 напіврозкритих, 27 розвалених, решта потребувала більшого чи меншого ремонту. Всі кольонії, за виїмком двох, були розташовані над річками, що у степах Херсонщини є особливо цінним. Але вибір місць під посілки всеж під оглядом господарювання, очевидно, не все був вдалим, коли призначені до них німці-меноніти (Musterwirte) по оглядинах згоджувалися переселитися до жидівських громад не раніш, як їх перенесуть до інших місцевостей, більш відповідних вимогам господарювання³⁾. За правилами 1847. р. німців-менонітів осаджували по жидівських кольоніях як взірцевих господарів, їх було загалом осаджено в Херсонських кольоніях — 136, у Катеринославських — 65; всього землі їм дано 8.040 дес.; з 1872. р. осадження по жидівських кольоніях взірцевих господарів-німців припинено, бо переконалися, що жиди-кольоністи від них небагато що перейняли⁴⁾.

Між наміром уряду — зробити з жидів трудових хліборобів — і інтенціями поселенців-жидів була величезна прірва. Вони йшли у степи не з любови до хліборобства, а за ради ріжних пільг, головне — від рекрутчини, і плян своєї діяльності укладали, зважаючи на незаймані ще багатства краю, незначну кількість жидів у ньому, близькість кордонів і широчезні перспективи для торгівлі і «промислів». «Вони думали, що були зобов'язані тільки завести хати, а землю матимуть право віддавати в найми за значний зиск; самі ж, як і раніш, будуть промишляти й крамарювати» — до цього признавалися майже всі новосільці. Більша частина з них знала якесь рукомесло; за даними на 1844. р. таких було навіть 5% всіх кольоністів (на першій місці стояло кравецтво, на другім чоботарство й т. д.). Можна б було дуже добре сполучити хліборобство з ремеслами; мертву зімову добу в сільськ. господарстві жиди-кольоністи могли заповнити ремесницькою працею, чим можна було уникнути зімового перелюднення села. Та так не сталося; знання ремесла відтягало ремесників із кольоній, як і нахил до торгівлі. Лише найбільшій з кольоністів-жидів брали участь у польовій роботі; инші-ж як і орють свої наділи, то наймаючи для польових робіт селян-християн за гроші, хліб чи траву, здаючи уборку та гарманування за четвертину врожаю, а саме тільки гарманування за дев'яте зерно. Поруч із господарюванням чужими руками практиковано здачу землі в аренду, що іноді впрост дозволялося, як у 1845. р., в инших роках одбувалася фактично. Отже, здебільшого жид-кольоніст не був трудовим хліборобом. Приймаючи херсонські кольонії у свій заряд Міністерство Державних Маєтків зробило їм у 1845. р. обслідування, надіславши для того ревізора Капцева. Той ревізор із усіх 15 херсонських кольоній лише в малій Сейдеменусі і Сагайдаку знайшов жидів-кольоністів, що «отличались усердіем к земледелию». Загалом же зпоміж кольоністів, осаджених 1809. р., не багацько

³⁾ Нікітін, 341.

⁴⁾ Тамж сама стаття в енциклоп. слов. Брокга. і Ефрона.

він надібав справжніх хліборобів. Лїнивими їх не можна було назвати, лише здобували вони собі засоби до прожиття охотніше традиційною торгівлею та ремесництвом, бо це було фізично легше, але до хліборобства вони звикали дуже поволі⁵⁾. На той самий 1845. р. відноситься посвідчення херсонського губернатора, що жи́ди ко́льоністи цураються будь-якої роботи коло землі і що небагацько з них порядно обробляють землю⁶⁾. В 1846. р., прийнявши жидівські ко́льонії в своє завідування, предсідник «Попечительного Комитета для иностранных поселенцев» писав у своїм докладі про херсонські ко́льонії, що обернення жидів у хлібороби до того часу було безуспішним, що жи́ди опинялися в ко́льоніях «проти волі», що вони сахаються хліборобства, як труднішого із джерел утримання, не знайомі з початками хліборобства, для розвитку в жи́дах охоти до хліборобства їм треба б було наперед переродитися... В крайности жи́ди могли стати хліборобами, й навіть гарними, але при першій сприятливій нагоді, вони завжди кидали плут, жертвували господарством, щоб знов повернутися до баришування й інших своїх улюблених занять⁷⁾.

З того таки 1846. р., відомий і визначний зпоміж царських міністрів, граф Кісільов, махнувши рукою на херсонські ко́льонії, як безнадійні, з усією енергією заходився коло творення «взірцевих» жидівських ко́льоній на Катеринославщині, наказавши виконавцям дивитися на справу не як на оселення тільки партії в 285 родин, а як на початок можливого «огромного поселення сего народа» на землю. Призначивши під жидівські ко́льонії прекрасні землі в Олександрівській окрузі (на перший раз 16,5 тис. дес.) він наказав вислати на місце спеціального землеміра, який мав нарізати правильні земельні частки, а ще й агронома, що мав учити жидів хліборобства. До кожної ко́льонії посадив по 1—2 взірцевих ко́льоністів із німців-менонітів, які мали давати приклад як треба господарити і мали виконувати ролю посілкового начальства — старшин чи старост. Звелів щоб садиби обрано переважно коло річок та щоб на час прибуття першої партії поселенців уже були поставлені хати. За розташування ко́льоністів він вимагав, щоб в однім дворі було не менше 6 душ чоловічої статі, прилучаючи до малочислених родин близьких їх родичів, одинаків, а ко́льонію і із тим додатком не було б шістьох душ, то наказав сполучати по дві малочисленні родини й уважати їх за одну. В холодну зиму 1848. р. начальство мусіло купити для кожної родини по одній свиті з відлогою, щоб хоч одна людина з членів родини навперемінку могла виходити з хати⁸⁾... Як і треба було сподіватися, практика швидко виявила, що зеднання ріжних родин в одну не доцільне, а тому з 1850. р. перестали робити зводні родини. Кісільов був дуже стурбований чутками, що жи́ди-ко́льоністи самі не займаються хліборобством, і наказав точно виконувати додаткові правила 1847. р., крім того, послав у 1850. р. до ко́льоній свого секретаря Іславїна перевірити, чи займаються жи́ди хліборобством.

Зі звіту Іславїна дізнаємося, що на 1851. р. на Херсонщині, на землях казенного оселення, було 25 ко́льоній (15 старих і 10 нових), у них 1.724 родин, із 13.716 душ; на Катеринославщині нових 7 ко́льоній, у них 346 родин, із 3.432 душ, разом — 32 ко́льонії, 2.070 родин і 17.148 душ. Всього землі під ко́льоніями 155.531 дес. На Херсонщині всього хат було 1.569, із них понад третину (622) поруйнованих, розкритих і напіврозкритих. У кожній хаті проживало пересічно по 9 душ по херсонських ко́льоніях і по 10 по катеринославських; хлівів і стаєнь для худоби й коней по херсонських ко́льоніях знайдено лише 52, а по катери-

⁵⁾ Нікітін, ст. 276 і далі; ми поминаємо різку загальну характеристику жидівства, роблену Карцевим.

⁶⁾ Нікітін, 301.

⁷⁾ Там таки, 306—7.

⁸⁾ Там таки, ст. 367 і ин.

нославських їх тільки починали будувати. На час ревізії Іславїна херсонські ко́льонії існували вже 45 літ, а проте таких господарів, які б займалися хліборобством, «мали б справну хату й господарство, мали більше одної пари робочої худоби чи трьох коней і всі хліборобські знаряддя, та робили б сівби понад 6 дес. — він знайшов на Херсонщині тільки 188, а на Катеринославщині — 58, разом — 246; таких же, що мали не менше одної пари робочої худоби чи двох коней, сіяли 4—6 дес., у херсонських ко́льоніях — 411, а в катеринославських — 188, разом — 599. Ті 845 родин (з 2.070), які займалися хліборобством «багацько землі залишали облогом, обробляли її клаптями, де кому забагнетися і звичайно за виконання польових робіт давали третю чи четверту частину врожаю сусіднім чи зайшлим із других губерній селянам. Решту, коли могли, старалися продати, самі ж лишалися без хліба на прохарчування родини і без насіння для обсіву поля, — їм би тільки виручити чисті гроші. З худобою поводитися недбайливо, особливо в шабаш, коли жи́ди ні до чого не приторкнуться. Огородів знайдено дуже обмаль. Жінки й діти-підлітки нічого на господарстві не робили. Стверджено, що ко́льонії не мали «устроеного» вигляду «через брак нахилу до тяжких польових робіт, часті одлучки з ко́льоній на сторонні заробітки, нарешті — через релігійний фанатизм і забобони. Жид-поселенець, коли тільки міг, шукав нагоди піти на «промисл», навіть у найгарячіший для хліборобства час, покинувши навіть почату працю. «Бували, напр., не одноразові випадки», — читаємо у другому офіційному звіту за 1860. р., — «що жи́ди-ко́льоністи серед самого розпалу польових робіт, без огляду на старанний за ними догляд і на ризико мати явний збиток у господарстві, втікали з поля, довідавшись, що по сусідству можна вигідно купити чи продати коня, воли чи щось инше; торгівля худобою була дуже розвинена серед ко́льоністів-жидів, і цим саме деякі господарі розбагатіли». «Равини й меламеди підтримували в ко́льоністах», — каже далі Іславін, — «думку, що жи́ди, як нарід вибраний, не призначені до тяжкої праці хлібороба, яка є гіркою долею го́я, і вихованням на талмуді схоронювали в жи́дах одвічні звичаї й забобони», що ставали всупереч із хліборобством. «Хліборобству перешкаджали занадто часті богослужби й численні свята. Жи́ди-ко́льоністи звичайно пізно вставали, витрачали годину на ранішню молитву й виходили на роботу, коли сонце було вже високо; потім вечірня молитва, часті сходи́ни в молитовних будинках, шабаш з п'ятниці по заході сонця до ранку неділі — все це відбирало багато часу. Найшкідливішими ж були для ко́льоністів весняні й осінні, занадто довгі, свята, в найпотрібніший для посіву час — в силу талмуда, жи́ди в той час не доторкувалися до сохи чи плугу, хоч шахраювання (плутня) і ріжні обороти дозволялися». «Жидівська паска і кучки», — читаємо в другого автора, — «що припадали на найгарячіші для хліборобства пори весняного й осіннього обсіву, тягнетя кожне понад три тижні». «Як хто вмирав у хаті», — розповідає Іславін, — «то вся родина сідала на долівку й цілий тиждень нічого не робила. У свята, в шабаші аж надто витрачувалися, а вжиток багатих убрань і кошерного мяса, що було дорожче від звичайного, ще дужче збільшувало їх видатки». Видатковий бюджет їх, додамо від себе, хоч і був загально скромний, усе-ж перевищував видатки селян через релігійну особливість стравування. «Весілля», — продовжує Іславін, — «справлялися розкішно навіть тими, хто ще

не загосподарився, бралися занадто рано; такі ранні шлюби дуже зне-силювали нарід. Жінки нічого не вміли робити й дітей зовсім не прив-чали до хліборобства, бо, мовляв, вони ослабнуть од тяжких робіт»⁹⁾).

Ми надаємо величезного значіння побутовим рисам цієї характеристики, що ста-новлять певну прикмету жидівської національності на наших теренах у той час і від-кривають нам глибшу причину труднощів прищепити хліборобство жидівській люд-ности. Все те таке оригінальне, що було б аж неймовірним, як би не низка джерел, що свідчать усе про те саме. На однім з них ми ще зупинимось, маючи на увазі, що тут свої висновки й міркування подає жид, а власне «учений єврей» при Новоросійському генер.губернаторові *Б. Гурович*. Через п'ять літ після Іславіна, а власне в 1854.—6. р. р., він одвідав жидівські колонії Херсонщини та Катеринославщини й полишив про це свої цікаві записки.

Гурович насамперед звертає увагу, що в херсонських колоніях осе-ленці з ріжних років осадження, що, на його думку, було шкідливим. Старі прибульці до колоній «тільки носять, — каже він, — назву колоністів, щоб скористатися з пільг, а на ділі спекулюють, торгуючи поза колоніями, проживаючи головне по сусідніх містах». «Жиди, що ніколи не займалися хліборобством», — пише він далі, «не можуть враз стати хліборобами-колоністами». «Старі не дають ніякої користі для колоній, звикши до мійських занять, сільське життя для них затьяжке». «Для успішності в хліборобських зайняттях потрібне міцне здоровля, любов до (фізичної *О. М.*) праці і природи, а цих саме умовин і нема у стариків... При тім старикам перешкаджає працювати в полі викону-вання ріжних обрядів і релігійних постанов. Що-дня, рано й вечір, вони ходять у синагогу, і там по звичці просиджують кілька годин за читан-ням талмуда... Між колоністами... сильно розвинено талмудичне вчення, яке забірає весь час у його наслідувачів і виключає для них будьяку можливість займатися хліборобством». Він підкреслює явний брак фі-зичних сил у колоністів-жидів, ще й тому, що вони «виснажують себе просиджуванням цілими днями у молитовних домах над талмудом і ин-шими равинськими книгами». Замість навчання агрикультурних знань, в одній із херсонських колоній він знайшов вищу богословську жидів-ську школу. Він зазначає, що «дуже перешкаджає успішності польових праць специфічно жидівська одежа, бо здебільша колоністи носять довгі каптани, що роблять труднощі на кожнім кроці»¹⁰⁾. Деякі з херсон-ських колоній, — каже він, — існують 50 літ і, без огляду на такий ре-чинець, ні в яким відношенні не посунулися наперед. Напр., у колонії Львовій, заснованій у 1839. р. і розташованій над Дніпром, 29 вер. од м. Борислава, він знайшов, що поверх 1.000 колоністів-жидів «крамарює і ремесникує», мандрують по ріжним місцям як «рознощики чи коробоч-ники», від властивого свого зайняття цілковито ухиляються й поля свої

⁹⁾ Нікітін, 412—424.

¹⁰⁾ Цікаво, що той одяг не має нічого спільного з релігійними постановами — він є стародавній польський. Поляки самі, йдучи за модою, змінили її на иншу, а жиди полишили стару, щоб одрізнити їх од пануючої нації; так та одежа і стала традиційною жидівською. В Росії з 1. І. 1851. р., щоб затерти всяку ріжницю між жи-дами і тубільцями, заборонено чоловікам носити жидівську одежу, також і пейсики, а жінкам — голити голови при виході заміж; жидівські маси вперто боронили ці старі форми звичаєві, — зявилися «мученики» за довгополі вбрання, за пейси, й му-чениці за голені голови, а коли цар Олександр II. обіздив губернії Царства Поль-ського в 1870. р., то побачив підряд жидів у довгополіх убраннях і з пейсами... Пе-ред нами одна з ілюстрацій, що значила в житті жидів та чи инша національно-релі-гійно-побутова риса!

полишають майже зовсім необробленими». Дуже обмежене число жидів-колоністів займалося хліборобською працею особисто, «дівчата ані трохи не дбають про набуття знань, конче потрібних у сільським побуті, а жінки тільки вяжуть пончохи, на польових роботах майже ніколи не бувають із забобону — буцім-то це неподобна річ для жидівок». Про всі колонії Херсонщини він каже: «Кожна з них має вигляд забутого кута, де відірвані від своїх звичайних зайнятть жиди «влячат самое жалкое су-ществование». Ліпше було в Катеринославських колоніях, де на той час (1854. р.) налічувано 11 тис. душ обох статей. Зусилля Кісільова ство-рити там вірцеві жидівські колонії так і лишилися, за висловом Ні-кітіна, мрією, але вони все-ж не пішли марно, і Гурович знайшов, що «деякі родини перебували навіть у стані добробуту». Палкий прихиль-ник аграризації жидівської людности, Гурович, винісши загалом од своїх відвідин жидівських колоній песимістичне вражіння, всі надії покладав на молодше покоління, яке почало вже, й чоловіки й жіноцтво, братися до всякої хліборобської праці й могло з часом стати таки справжніми хлі-боробами»¹¹⁾.

Кісільовська доба насаджування жидівських трудових хліборобських колоній одчиняла ще ширші можливості для аграризації жидівства, ніж за першої доби (1807—1827). Однак «жиди не хотіли йти за намірами уряду — стати хліборобами — й не розуміли вигід свого нового стану» (*Іславін*). Рух у колонії все був слабким. На-віть, щоб уникнути салдатчини, жиди охочіш уживали всіляких способів «членовре-дительства» (відрубували собі пальці рук чи ніг, псували очі...) або «укривательства» придатних до служби (втеча до другої губернії чи закордон...), ніж ішли у хлібороби. В 1842. р. закінчувало службу 116 салдат-кантоністів-жидів; їм усім дано право одер-жати землю як колоністам, але з того скористувалися тільки двоє. Характеристичним є далі те, що в колонії йшло жидівство здебільшого білоруське, ба, навіть кур-лянське, але найменше з українських губерній. Так у 1848. р. нових пість колоній Катеринославщини (Новий Златопіль, Весела, Красносілка, Трудолюбівка та Нечайівка) повстали головне з родин (коло 300) білоруського жидівства. Жидівство українських губерній до закликів, навіть у степові колонії, зоставалося байдужим. Ось, наприклад, адміністрація Полтавщини в 1847. р. запропонувала всім жидівським громадам губер-нії, що коли хто хоче, може переселитися до колоній, але з того нічого не вийшло. Ту саму пропозицію зроблено й наступного 1848. р., але з тим самим наслідком: жи-дівські громади «по разним неудобствам» відмовилися. По виході закону, 19. VIII. 1852. р., про який була мова вище, полтавське губерніяльне правління дало припис мійським думам і ратушам губернії скликати жидівські громади і запропоновувати їм переселитися на землі Новоросійського краю. І хоч на Полтавщині в 1853. р. за-галом було 10.299 душ жид. людности, побажало переселитися з цілої губернії всього на всього 25 родин; по довгій тяганині 20 родин одпало, і тільки 5 кінець-кінцем осе-лено на казенних землях Катеринославщини¹²⁾.

Абсолютистичний уряд, — слушно каже *Лещинскі*, — хотів зро-бити з жидів корисних підданців держави, скермувавши їх до хліборобства, та жиди не хотіли туди йти¹³⁾. Ті ж із жидів, що опинилися в колоніях, уважають хліборобство за щось їм навязане проти їх волі — «тяжко пе-реконати жидівських оселенців у вигодах хліборобства» (*Іславін*). «Скрізь вражає загальне «неразположеніє» жидів-колоністів до хліборобства», — читаємо в офіційнім звіті за 1860. р., — «їхня туга за попереднім за-няттям». При кожній нагоді пересічний оселенець шукав нагоди здиха-тися хліборобства, хоч зріст цін на землю, яка їм дісталася задурно й

¹¹⁾ Лернеръ, «Евреи въ Новоросійскомъ краѣ...», Одесса, 1901, ст. 81—91.

¹²⁾ И. Фр. Павловскій, «Къ исторіи еврейскихъ землед. колоній въ половинѣ XIX в.», «Кіев. Старина», р., кн. XI, ст. 595—7.

¹³⁾ J. Lestchinsky, «Die Umsiedlung»..., Weltwirtsch. Arch., V. 32, H. 2, ст. 563.

яку вони сподівалися в майбутньому привласнити, починає впливати. В цілому це колонізаційне підприємство виглядало на 1858. рік невдалим, але поодинокі жидівські колоністські господарства почали ставати цілком відповідними. Дорогою ціною, але зерна нового жидівського роду занять — трудового хліборобства — стали показуватися; а тим покладено й початок нової психології в жидівстві...

Іншими способами аграризації жидівства були: приватне землеволодіння і аренда землі. Ще Никитин, указуючи, що жиди почали використовувати «Положення» 1835. р., щоб ставати по селах власниками та арендарями, скаржився, що про таких хліборобів — на час до 1887. р. — ніяких документів він не міг знайти¹⁴⁾. Не могли й ми видобути про це вичерпливих даних, та вони певно й ніколи не з'являться в бажаній повноті і в статистичнім виразі. Тому обмежуємося уривковими відомостями.

14. I. 1857. р. закон дав (чи підтвердив) право жидам набувати незаселені землі, й жиди-капіталісти негайно же скористувалися з того права. Маємо приклад із Бесарабії, де оден і той самий жид одкупщик-банкир Евзель Гінзбург¹⁵⁾ за три місяці набув аж чотири великі маєтки: 2. II. 1857. р. була засвідчена купча кріпость на 7.600 фалечь землі, придбаної од боярина Л. Богдана в Яськім і Сороцькім повітах; 14. III. 1857. р. засвідчена купча кріпость на набуття 3.044 дес. од статського совітника Бальша в Бендерськім пов.; 29. III. 1857. р. теж на 6.560 дес. від княг. Піка в Бендерськім пов.; 1. IV. 1857. р. теж на 4.400 дес., набутої від тайного совітника Фонтонна в Бендерськім пов. Купував з такою легкістю, мов насіння лузав; на жаль, не маємо відомостей про всі куплені ним маєтки. Той автор, який трохи відсунув нам запону з тої мобілізації землі, обмежився потім вказівкою: «ось так той Гінзбург встиг закупити в чотирьох повітах Бесарабії протягом одного року десятки тисяч десятин землі»; його нащадки стали баронами. Дворянство Бесарабії після закупок Гінзбурга негайно звернулося до царя, прохалючи заборонити жидам набувати землі, однаково які¹⁶⁾. Таких Гінзбургів, більших чи менших, опинилося серед землевласників, очевидночки, таки подостатком, на жаль, це лишається не висвітленим.

У другій чверті XIX в., як і колись, жиди становили мійську людність. Вони тримали у своїх руках майже всю роздрібну й гуртову торгівлю по містах і містечках Південно-Західнього краю, ремесникували менше. В Кам'янці-Подільському «купці, як і колись», — читаємо в офіційнім звіті за 1843. р., — майже всі жиди. Вся місцева торгівля в їх руках, що перешкаджає її розвитку на правильних засадах... «Совместничество» (конкуренція) з жидами, яких чисельність тут дуже велика, а «козні» ще більші, однімають у великоросів охоту ризикувати своїми капіталами у новім для них краї¹⁷⁾. В Київській губ. число купців усіх трьох гільдій чолов. статі за даними Фундуклея було:

в 1797. р.	християн	454,	жидів	168,
» 1810. р.	»	154,	»	124,
» 1825. р.	»	303,	»	118,
» 1834. р. ¹⁸⁾	»	398,	»	1.191,
» 1845. р.	»	636,	»	3.281.

¹⁴⁾ Никитин, 242.

¹⁵⁾ Між иншим він пожертвував 10 тис. руб. із умовою, щоб відсотки з них, починаючи з 1855. р., що-року видавалися як премії ліпшим із жидівських колоністів; він належав до «почестних жидівських купців», близьких до вищих бюрократичних кол.

¹⁶⁾ Лернер, там таки, 164 і 168.

¹⁷⁾ «Записка испр. должн. воен. губернатора г. Каменца и подольскаго гражд. губернатора о состоянии губернии на 1843 г.», «Киевск. Старина», т. LII, 1896, ст. 90.

¹⁸⁾ З 1834. р. жидів видалено з самого Києва; але міщан київських на 1845. р. Фундуклей показує чоловіч. статі: христ. — 25.725, а жидів — 65.929.

Розуміється, що торгували й не тільки приписані до гільдії. Той самий Фундуклей у 1852. р. давав таку характеристику жидам: не тільки з національно-релігійних особливостей, але й «по слабості тілозложення і звичкам вони завжди сахалися тих промислів і зайнять, де невеличкий зиск треба було придбати постійною працею». Причину невдачі осадження жидів на землю той самий автор добачає «в вихованні жидів, скермованім із самого дитинства на меркантильні заняття»...; каже, що «діяльність жида завжди прибірає рис баришництва, не тяжкого для слабого тіла жидів, даючого часом значні вигоди, і маючого для жида «увлекательность азартной ігри». Коли жид не крамарює і не лихварює, то він ремесникує або займається промислом, переважно таким, що не втомляє, застосовуючи й тут правила баришництва, через що виробу його, здебільшого, не доброї якості й порівнюючи дорогі. «Що ж дивного після цього, каже він, що хліборобська праця, вимагаюча напруження фізичних сил, постійності і любови до роботи..., достарчаюча хоч і постійний, але невисокий прибуток, так мало принадна для жидів»¹⁹⁾.

Від другого тогочасного дослідника торгівлі, й то ярмаркової, на цей раз на Лівобережжю — Полтавщині, Чернигівщині і Харківщині, — а це від Аксакова довідуємося, що на початку XIX в. велика, чи — як він висловлюється — «фундаментальна» торгівля тих губерній була в руках великоруських купців, а дрібна — в жидівських. А далі Аксаков так характеризує жидівську торгівлю на Лівобережжі: «На тих ярмарках, де жиди мають право вільної купівлі-продажу, вони надають торгівлі якесь особливе «лихорадочное» оживлення, бігають, метушаться, сновитають, супровадячи кожне слово швидким рухом їх постав; скрізь чути їх швидкий «гортаний» говір, скрізь, на кожному кроці, зустрічають вони одвідувача, пропонуючи товарі. Жидів особливо багацько буває на Ільїнському ярмарку (Полтава): як сарана спускаються вони на місто, продаючи крам із крамниць і крамничок, із курнів, із яток, продаючи і гуртом і в роздріб, і на стоянках і в розноску і по домах у мешканців. Та от починається шабас: жид зникає... Торгівля жидів тим ще знаменна, що коло кожного жида, гуртового купця, тисняться сотня дрібних, бідних жидів, що беруть крам із гуртової крамниці і продають його в роздріб... Жиди завжди підтримують один одного... З великоруськими купцями вони добре полагоджують справу і «пользуются от них ласкавим названієм жидков»²⁰⁾.

Живуче головне по містах і містечках Південно-Західнього краю жидівство, — каже *Ор. Левицький* на 1838. р., — «арендує від поміщиків шинки й корчми, млини, заводи, річні перевози, а іноді й цілі фільварки й ріжні доходи статі, постачає і панів і селян кредитом і за безцін скуповує в них ріжні продукти, а більш заможні з жидів беруть в аренду навіть казенні маєтки з правом вимагати від селян панщину»... В 1840. р. сенатові знова довелось зустрітись з існуванням у західніх губерніях (Минщина) одкупів жидами населених поміщицьких маєтків. Були й кресценції — оддачі жидам на одкуп зиску, що його мав поміщик зі свого маєтку: від хліборобства, виконуваного руками кріпаків, і від своїх кріпаків — частину оброку; в обох разях жид-арендар не міг не розпоряджатися і особою кріпака-селянина, що сів, косив і гарманував панський хліб. Були на одкупах і чинші й данини, що зтягали поміщики-душовласники. Цим разом видано категоричну заборону жидам у «черті осілості» брати на одкуп зиски, що належать із селян поміщикам-душовласникам²¹⁾. Приблизно на той самий кінець 40. р. р. відноситься доповідь міністрові генерал-губ. Бібікова про жалюгідне становище закріпощеного селянства Правобережної України під гнітом посесора шляхтича і «під економічним гнітом арендаря-жида, що висосує з селянства всі сили». Тоді ж підносить свій голос на захист селян, приєднаних од Польщі губерній, київській митрополит Філарет, ві-

¹⁹⁾ Ів. Фундуклей, «Статистич. Описание Киевск. губ.», ч. I, 1852, ст. 226, 228 і 257.

²⁰⁾ И. Аксаковъ, «Исследование о торговлѣ на украинскихъ ярмаркахъ», 1858, ст. 36.

²¹⁾ Второе Полное Собрание Законов, т. XV, № 13547.

домий своєю правдивістю, подаючи цареві записку. Для нашої теми є цікавими такі її уступи: «Селяне не можуть розпоряджати своїм майном: вони зобов'язані обмолочувати свій хліб не инакше, як на млинах свого арендаря, продавати лишки своїх виробів тому таки арендареві, мусять пити вино в корчмі тільки свого арендаря. Відомо, — каже він у тій записці далі, — що в Західніх губерніях арендарями бувають майже завжди жида. Ці пронозувати сотворіння хитроцями, насиллями і спокусами всілякого рода не тільки принашують собі майно селян, держуть їх у невивплатних боргах, але й сильно їх розбещують; особливо горілка служить головним знаряддям цих зажерливих користолобців. Т. ч. більше 2.300 тис. душ чоловічої статі поміщицьких селян «преданы на жертву корыстолобія жида», що немилосердно висмоктують добробут православних, на долю яких полишені кривава праця, злидні й жорстокі побой. Були приклади..., що арендарі карали селян нагаями пекельної видумки — з залізними кінцями»²²⁾.

Вище наведена характеристика ролі жида-арендаря, фіксована на кінець 40. р. р. минулого століття, є доповненням характеристики, зробленої йому, за Фундуклеем, для першої половини ХІХ в. в попереднім розділі. Фундуклей же підкреслює, що до 1844. р. зиск од продажу напоїв здобувався поміщиками Київщини в той спосіб, що здача в аренду цієї оброчної статі відбувалася разом із усякими іншими і при тій арендарями скрізь були жида; ціни на горілку встановляли самі арендарі, лише з 1842. р. заведено таксу. Можемо додати, що головне знаряддя визиску селян — «питейную торговлю» в 1843. р. стало заборонено жидам провадити по селах, хуторах і населених землях; та заборона протривала до 1863. року. В 1844. р. скасовано й кагали, що являли собою, за характеристикою Фундуклея, «свого роду виконавчий комітет із виборних од жидівських громад за-для урівняльного розпологу й збирання казенних податків». «Членами каталу бували багатші в громаді жида». Офіційна заборона одначе не потягла за собою фактичного припинення існування кагальної організації; з кагалами зустрічаємося й пізніш.

Наведемо врешті коротко погляди на жидівську справу на той час з боку найвизначніших репрезентантів соціалізму, красного письменства і організованого українства.

В «Німецько-французьких щорічниках» (1843.—44. р.) жид *Карло Маркс*, ще тоді молодий, присвятив дві статті жидівському питанню. «Придивимось, — каже він, — до справжнього свіцького жида, до буденного, а не суботняго жида. Пошукаймо тайну жида не в його релігії, а навпаки — тайну релігії у справжній суті жида. Яка свіцька основа жидівства? Практичні потреби, своєкорисність. Який свіцький культ жида? Крамарство. Який його свіцький бог? Гроші. Значить, емансипація від крамарства і від грошей, себто, від практичного реального жидівства, булаб самоемансипацією нашої доби. Такий суспільний лад, який скасувавби можливість крамарства, зробив би буття жида неможливим... На свій лад жид уже емансипувався: за посередництвом грошей він досяг влади. При його участі і без нього гроші вже панують над світом і практичний дух жидівства став практичним духом християнських народів. Жида емансипувалися постільки, поскільки християне стали жидами... Жидівський бог став усесвітнім. Вексель — справжній бог жида. Хімерична національність жида є національність купця, грошевої людини взагалі... Суспільна емансипація жида є емансипацією суспіль-

²²⁾ Оресть Левицький, «О положеніи крестьянъ Юго-Западнаго Края во 2-ой четверти ХІХ в.», «Кіев. Старина», май—юнь, 1906, ст. 239, 244, 248—249.

ства від жидівства». Од цієї своєї позиції Маркс ніколи не відмовився²³⁾. Другий соціаліст, — теж жид і ватажок робітничого руху в Німеччині, — *Фердинанд Лассаль* (1825—1864.) за жидівським народом не визнавав права національності, вважав, що він обов'язаний денационалізуватися. «Я зовсім не люблю жида, писав він у 1859. р., навіть взагалі ненавиджу їх. Я бачу в них лише синів великого, але давно заниклого минулого, що занадто виродилися».

В краснім письменстві цієї доби иноді виступає постать жида і при тій в не-симпатичнім вигляді. Таким змалював жида Янкеля, як аморальну істоту, *Гоголь* у «Тарасі Бульбі» (1835. р.), повісти, яка могла впливати на пізніші літературні образи жидів у Тургенева, Чехова та інших. Таким самим змалювано жида й у віршах Шевченка — «Гайдамаки», де він називає козака «хамовим сином» і взагалі ним «коверзує»...

На початок 60-х р. р. минулого століття передові діячі українського національного руху пораз перший виступили об'єднано навколо укр. місячника «*Основа*» і, розуміється, їм довелося підходити й до жидівського питання. З приводу одного виступу проти жидівської національності в російській пресі вони, — в складі Костомарова, Куліша, Марка Вовчка, Номіса і Шевченка, — вмістили в «Рус. Вѣстник'у» (т. ХVІІІ, 1858 р., ноябрь, кн. 2) статтю, в якій, між иншим, говорили, що «одна лише вільна освіта та рівність громадянських прав здібні очистити жидівську національність од усього, що в ній є ворожого (неприятного) до іновірців». Тим, по словам *Куліша*, автора тої статті, «висловлено опінію по жидівському питанню того народу, котрий більше великоросів і поляків терпів од жида»... Та і трохи згодом в «*Основі*» (1861. р., кн. VI) довелося між инш. торкнутися, хоч і з спочуттям до жидівства, того факту, що вони «намісьць любви і пошани до себе викликали і викликають у всій нежидівській людности України почуття протилежні»; крім того, довелося там з жалем констатувати, «що жидівське плем'я живе одрубно (особняком) серед української людности, не має нічого спільного з нашим народом, і не зробило а ні одного кроку до зближення з ним, навіть навпаки, часто поводиться («нерѣдко дѣйствует») проти духу і добра нашого народа». В тій статті, по виразу *Костомарова*, «діло йшло тільки об тій, що бувало і буває». Одначе «передові жида» того не прийняли, як воно було, і в журналі «*Сіон*» (1861, кн. 10) накинулися на «*Основу*» з безпідставними закидами, та ще й в позі «собирачів землі Рускої»; мовляв «*Основа*» вимагає од жида співчуття не до долі цілої батьківщини, а до долі одної її частини». Цей специфічний на той час обставини натяк підхопив відомий публіцист *Катков*, щоб накликаючи переслідування на українство. Про той виступ передового жидівства в «*Сіоні*» Куліш потім писав: «За те, що ми не «восхищаємся» ділами предків їх на українським ґрунті і не бачимо благословення небесного в тій, що роблять авгагалі жида в наш час скрізь, де їм дозволено і недозволено жити, передові жида не замислюючись («не обінуюсь») оповіщають нас проповідниками інквізиції і обновителями варварського і феодального часу». На далі, од полеміки з передовим жидівством «нерівною зброєю» Куліш одмовлявся²⁴⁾.

Д-р Микола Масюкевич.

Дещо про проблеми національних меншостей*).

Поняття національної меншости узалежнене поняттям одмінної національно-державної більшости. Отже, сталисть явища є надто умовною та випадковою. Меншістю в суспільности є група, що підкреслює свою окремішність супроти иншої більшости групи, з якою є звязаною в державнім організмі.

²³⁾ Наводжу за С. Дубновим, Новіша історія жид. народу, т. II, 1923., ст. 101—102.

²⁴⁾ «Основа», 1861, сентября, ст. 135—138; теж травень 1862, ст. 75.

*). Просимо справити найважливіші друкарські помилки в статті тогож автора (Про взаємовідносини держави та нації) в 5—6. ч. «Р. Н.»: У наголовку замість «взаємовідности» має бути «взаємовідносини». На ст. 141. (1. ряд. з низу) після слова «норвежців» має бути «перед» (усамостійненням). На ст. 142.: 10 ряд. з гори має бути «*Ратценгофер*».

Виходячи з цього заложення, то, щодо суспільно-політичного значіння, можемо розрізнити поміж національними меншостями п'ять типів. 1) На першому місці стоїть населення *суспільних країн* із відмінною від державної більшістю *національною єдністю*. У такому розумінні, напр., українці є меншостю у польській державі. І цілі народи можуть бути в такому положенні. Корея під Японією, або ще до останньої доби Каталонія під Іспанією, а перед світовою війною ціла низка поневолених народів (чехи, словаки, литовці, лотиські і т. д.) — ось кілька таких прикладів. Зрештою корінне населення української держави «без державности» понад Дніпром є яскравим прикладом подібного поневолення, отже меншости того типу. У цій відношенні російський більшовизм дав дефінітивну відповідь тим правникам, що ще не так давно запитували — чи може існувати несуверенна держава (*Беролцгаймер* та ин.). Національні меншости цього першого типу повстали наслідком займаницької політики сусідніх націй — держав. Так повставали старо-східні або антично-римські провінції, російські «окраїни», польські «креси» й т. д. Про населення деяких із них можливо справно балакати як про національні меншости щойно тоді, коли вихідною тезою буде *державноправна* основа займаницької держави. На своїх корінних теренах такі меншости є *суцільною більшістю*, а супроти завойовників заховуються лишень як *тимчасово* переможені.

До інших типів національних меншостей можемо зарахувати: 2) більше чи менше сконсолідовані етнічні групи, що на своїх корінних теренах творять національну своєрідність; 3) національно-самобутні острови в чужонаціональній оточенні (напр., бачванські українці, лужицькі серби й под.); 4) національно відмінні групи на прикордонних смугах (поляки в Німеччині та ин.) та 5) розсіяні національні меншости, як у нас, напр., жиди, москалі, поляки та різні національні групи скрізь по великих містах (напр. чехи у Відні).

*

В основі поняття «нація» — «народність» лежить передусім ступінь своєрідности та інтензивности того «національного», що розрізняє поодинокі етнічно-політичні групи. Племенні різниці існують ще з доісторичних часів, але доки не витворилися умови для розвитку всебічної окремішности та, головню, доки група ясно собі не усвідомила цієї окремішности, доти неможливо справно балакати про національну спільноту групи. Впливають тут чинники *дані* (природою), *уявлені* (психічно) та *суспільні* (що повстають наслідком співжиття й спільности інтересів). Ми, сучасники, є свідками дуже повчальних суспільних процесів. Поруч із послідовним здійснюванням національного усупільнення та політичною емансипацією цілої низки етнічно мішаних груп (сьогодні балакають і поважні автори про нації — австрійську, новозеляндську, сибірську (?) й т. д.), — повстають нові нації «неісторичні» (американська у Сполучених державах Америки, швейцарська — з різнородих етнічних груп німців, французів, італійців та ретороманців¹⁾ й т. д.), а одночасно робляться спроби до злиття національних одмін у «збірну» націю, як це бачимо, напр., при творенні ідеологічних підстав для соборности балканських славян (Південнославія).

Кожна національна група має завше свої питомі прикмети, яких не знайдемо в інших групах. Шаблоновий підхід до проблеми національної самобутности не дасть добрих вислідів. Своєрідність духового життя поодиноких національностей викликала часом балачки про «національний характер»; доводиться навіть нерідко чутки, напр., про «національний характер форми думок» або навіть про дивовижний «національний стиль у математиці»²⁾. Ми підходимо до нації як до своєрідної гуртової єдности, що проявляє тенденції до всебічного розвитку своєї окремішности й самовистачальности. Політична окремішність (самостійність) є частинним і назверхнім проявом чинности нації. Важнішим є, що нація розвивається як самоціль та виплекує тільки їй питомі засоби й шляхи розвитку.

В понятті народности (національности) бракує моментів самоцілі та самовистачальности (бракує всебічності розвитку), коли під «народністю» не розуміють *ані*

¹⁾ Тільки ретороманців (є їх у цілій Швейцарії яких 455.000. душ) можемо вважати за швейцарську національну меншість тай то оскільки вони домагаються признання їхньої мови (має кілька діалектів) за четверту державну мову. Ретороманський рух є більше вислідом невдоволення політикою більшости, ніж стремлінням до всебічної окремішности. Подібно виглядає рух провансальських фелібрів.

²⁾ P. Duhem, «La théorie physique». Поп. Jonas Cohn, «Nationale Wissenschaft und nationale Kunst» (Preussische Jahrbücher, 1915, ст. 193—204.).

ідеї, ані прикметами. Штайнметц³⁾ означив національність як свідому свого поневолення («abhängige, sich unterdrückt fühlende») *націю*, що стремить до свого визнання та свободи.

Отже, народність є суспільною чинністю, рухом, та булоб несправним обмежити можливості її лінійного розвою якоюнебудь формулою відповідно до сучасного стану.

*

Для існування суспільного витвору потрібна квалітативна більшість. Для вдержання або поширення стану посідання сама фізична перевага (численність) не вистарчає (напр., війна «великої» Росії з «малою» Японією в 1904.—1905. рр. та ин.). Про життєдатність народу рішає зрештою не так його духовна культура, як меткість та здібність зосереджувати творчі й оборонні сили. Або коротше: ініціатива, організація, а передусім — активність. І справді: державу висококультурних Інків, що мала яких 12 *мільонів* населення (отже, могла вирядити 250—300 тисяч вояків), фактично зруйнувало *кілька десятків* вірних друзів-протидисвітів.

І це не припадок, що проблему держави здебільшого розглядають у площині понять сили та права. Безперечно сила (духова й матеріальна) рішає в суспільній боротьбі. Право силу доповнює, але само в собі конкретно творчого значіння не має. З другого боку — силі без права бракує організації: програму, розподілу функцій та норм.

Державу утворюють певні люде, але не всі вони перед нею однакові. *Гіддингс* (Основи соціології) розрізняє: членів держави та підданих. До останніх зараховував бунтарів, зрадників і т. д. Неточність такої класифікації встановимо легко: ясного та загально-обовязкового критерія «бунтар-небунтар» не існує. Та сама особа або група є дуже часто для одних «бунтарем», для других — одним із носіїв національного або політичного ідеалу. Приклади: Мазепа в колишній російській державі, Петлюра в 1918. р., іспанський *Замора* підчас цього річної революції й т. д. Точніше можемо розрізняти елементи для певного державного ладу сприятливі (співбудівничі) та несприятливі (заперечливі). Для кожної держави з національними меншостями повстає звичайно небезпека, що найактивніші члени її меншостей опиняться в цій другій категорії. Отже, державна влада стремить неутралізувати автономістичний згл. сепаратистичний рух меншости її участю (через партії, групи, або й одиниці) у центральній (напр., українські та ин. славянські міністри в Австро-угорській монархії, сьогоднішні німецькі міністри в Чехословаччині й под.).

*

Вже з часів Віденського конгресу 1815. р. на мирових нарадах майже стало зупинялися над справами національних меншостей. Ще перед цим конгресом були міжнародньо-актуальними: польська справа та питання бельгійської меншости під голландським пануванням. Соціологічні основи та вигляди Версальського договору 1919. р. є, власне, подібні до тих, що їх мали, наприклад, Віденський трактат або Берлінський (після Російсько-турецької війни). Скрізь ішло про схоронення й забезпечення досягнутої політично-господарської гегемонії. На конгресі 1815. р. гостро зустрінулися два напрями: легітимізм «Святого Союзу», що проголошенням «вічного» миру намагався закріпити свій стан посідання, а з другого боку — інтереси національного відродження цілої визки народів. Не дасться заперечити, що другий напрям переміг, хоч і не відразу. «Святий Союз», цей ідеологічний попередник Ліги Націй, через свою політику, що заперечувала проголошені ним засади, довго не втримався. Договір, підписаний на «вічні часи», стратив силу за неповних 14 років! Саме тоді довершувалась консолідація італійської нації та на місці зникаючих міст — республік (Венеція, Генуя й ин.) завязувалися підвалини національної держави. Німецький державний союз також став основою поглиблення соборности всіх отих прусів, баварів, саксонців і т. д. Постанови Берлінського конгресу з 1878. р., хоч їх і признавано ніби-то важними до кінця панування Вікторії англійської, всеж уже за її часів були в основі захитані господарськими конфліктами, що тоді саме настигали.

Сьогодні вже неможливо заплочувати очі на те, що напрям сучасної великодержавної політики захитаний у деяких своїх основних позиціях. Неякість, нерішучість та подвійна гра у справах поневолених народів, нереальність та непослідовність в акції розброєння, припадковість значної частини Версальського договору (напрі, негативне становище Сполучених держав Америки, ССРСР, Хіни та ин.), непослідов-

³⁾ Steinmetz, Die Nationalitäten in Europa, 1927. 5.

ність великодержавної політики в напрямі оздоровлення господарських відносин — тощо, все це спричиняє той стан *провізоричности*, яка найяскравіше характеризує майже кожну міжнародню постанову в європейській політиці протягом останніх одинадцяти років.

*

Життя суспільности є постійною боротьбою. «Status quo» є передумовлений вдержанням рівноваги поміж силами доосередковими та їм протилежними. У цім напрямі взаємини національної меншости та державної більшости характеризує відношення *стремління сепаратистичних і централістичних*. Як взір політичної централізації часто буває згадувана Франція. Про це писав і *Масарик* (Славяне по війні, 27). Централізація м. ин. має на меті денационалізацію меншостей. Просто класичні приклади безоглядної денационалізації подавали Росія, Прусія, Угорщина, та особливо — по світовій війні — Польща. Повоєнний російський більшевизм пішов слідами маккіявелізму: теоретично дав меншостям найдалі йдучі права на самовизначення аж до «відокремлення», щоби на практиці ці меншости яко мога певніше приборкати. Вже наш *Драгоманів*⁴⁾ підкреслював, що денационалізація є загальною прикметою європейського політичного розвитку.

*

Дотеперішня історія Європи все була певним асиміляційним процесом. Про це була мова й на 2. нім. соціологічній зїзді в Берліні в 1912. р. (*Гартманн*). На початку нової доби так само, як у середніх віках, рішали відносини абсолютистично-династичні. З поширенням демократизації політична основа усупільнення в європейських державах знайшла собі один із ідеалів у понятті народности. Особливо на це вплинули ідеї французької революції, під впливом якої ідея національного еґоїзму, як шлях до вселюдскости, стала основою поступового політика. На такому ґрунті поволі сформувалася ідея *національної держави*, яку, в розумінні її найбільш палких визнавців, можна формулювати так: що нація — то держава, що держава — то одна нація. Але на ділі під сучасну хвилю більше-менш послідовну національну суцільність знайдемо хіба тільки в Норвегії (наколи не рахуємо нечисленних фінів і лалонців), або в Португалії. До 1910. р. ще Японію можна було вважати за національно одностайну державу. Тільки з надто приблизною точністю можемо називати національними ті держави, де національні меншости є в відношенні до державної більшости нечисленими та не виявляють тенденції до всебічної окремішности. Так, напр., лужицькі серби, поляки, фризи та ин. не порушують у таким розумінні національного характеру німецької держави. Національні меншости в дійсности має кожна держава. Навіть Альбанія має своїх греків, сербів, турків і ин.

Погляд, що робив національну державу ідеалом суспільно-політичного розвитку (як його формулювали, напр., *Майнеке*, *Челлен* та ин.), сьогодні часто виправляють і там, де неможливо добачати марксівської або подібної ідеології. Видатний американський соціолог *Барнес* рішучо став на таким становищі; національна держава є одною зі стадій суспільного розвитку. Про самостійність нації рішають не її «природні» або «історичні» права, але здібність зосередити та закріпити свою творчо-оборонну чинність. Справно, напр., пригадав *Челлен*, що центр ваги проблеми *України* лежить у волевих моментах (Політичні проблеми, 54).

*

Національні меншости, як що вони не є етнічними островами або розсіяними групами, повстають наслідком експанзивного розвитку сусідньої державної нації. Самий нахил до поширення є ознакою життєдатности суспільної групи та може проявлятися у кожному суспільнім витворі: в державі, в церковній організації, в науковім товаристві й т. д. Експанзивність є одним із знаків зросту та безпосередньо впливає на сформування змісту суспільного явища. Напрямок розвитку суспільного явища часто падають скриті тенденції. Кожна далекоюсягла та прозора політика (напр., основоположників католицької церкви, політика *Бісмарка* або *Кавура*⁵⁾ й под.) завше харак-

⁴⁾ Пор. «Чудацькі думки» (вид. 1915 р., ст. 54) та ин. Варто тут пригадати, що соціолог світового імени *Макс Вебер* на 2. нім. соціолог. зїзді в 1912. р. сказав м. ин., що писання *Драгоманова* є «одним із найцінніших джерел» для того, хто хоче займатись справою правного оформлення взаємовідношення національностей. («Verhandlungen», 72).

⁵⁾ *Кавур* мав, напр., сказати (до кардинала *D'Azeglio*) приблизно таке: «Італію ми вже створили, тепер маємо ще зробити італійців» (себто, італійську націю). Пор. *Штайнмец*, Національності в Європі, 21.

теризується експанзивністю та програмою на десятки років наперед. Для сучасників мета такої політичної підготовки часто буває зручно захована. Перед 1914. р. і в перших роках світової війни Сполучені держави Америки зосереджували свої призначені для експорту капітали головню у Франції, Англії та ин. «антантських» держав. Воєнні успіхи Німеччини примусили Америку потурбуватися про платничу здібність своїх боржників. Наслідком цього традиційно поміркована політика Сполучених Держав Америки рішучо приступила до активної участі в війні по боці Антанти. Для широкої суспільности була це оборона міжнародньої справедливости. Боротьбі матеріяльній відповідало змагання гасел. Німецькій ідеї «свободи морських шляхів» (проти англійської) американці протиставили щасливіше гасло «визволення поневолених народів», що конкретно мало на думці головню німецьку, австрійсько-угорську та турецьку займанщини. Щойно по успішнім закінченні своєї участі в цій війні зрозуміла Америка, що її гасла та характер спілки з антантськими державами розминулися з власними політично-господарськими інтересами. І вона зреклася Версальського договору (досі не ратифікувала) так само, як і політики свого Вільсона. Нещирість гасел та непослідовність провідних держав на кожній воюючій стороні сьогодні мститься на всіх, а передусім на політично та господарськи найслабших. Криза світового господарства доходить до небувалих розмірів, опір розбурханих національних рухів проти поневолення приймає стихійний характер (Індія, Китай, Україна, Каталонія й т. д.), повстання африканських тубільців супроти білих не вгавають, насліддя останньої війни — більшевизм (не лишень політичний, але й суспільно-ідеологічний) загрожує сьогодні пануючому ладові на всіх теренах широкого світа, а особливо в середній Європі. Наймаркантношою прикметою сучасного життя, особливо в Європі, є своєрідна атмосфера *суспільної задуги*, яку можна спостерігати не лише в політиці. Всеж і за ціну павперизації свого населення та захитання класово-господарської рівноваги своїх внутрішньо-державних сил намагаються рішачі чинники вдержати свій стан посідання, принаймні в його назверхніх формах. Що правда, політика поодиноких держав на сьогодні узалежнена, як ніколи раніше, інтересами континентальними, або й світово-великодержавними. Напр., міжнародня публична опінія значно утруднює прояви безоглядної сваволі державної більшости (виїмком є, з найближчих до нас, ССРСР., Туреччина й Польща) супроти національних меншостей, але офіційні міжнародні чинники за кожну ціну оминають ясне й послідовне порушення питання національних меншостей.

Знаємо, що гасла про національну автономію та самовизначення народів із найбільшою вчистістю проголошують особливо підчас збройних конфліктів, коли їх проповідники потребують використати всі придатні для оборони сили та головню — внести колотечу до рядів противника. Кутузов, потребуючи в 1813. р. ослабити європейські позиції Наполеона, улещував ріжних «інородцеф» гаслами про новий європейський лад, що м. ин. мав шанувати національні інтереси поодиноких народів. Заник великодержавного значіння Туреччини та зріст російсько-англійської конкуренції в другій половині XIX. стол. на Балкані спонукали Росію йти «визволяти» балканських славян. У світовій війні заходився «визволяти» поляків великий князь Микола Миколаєвич, що напівзадушений Росією національній Польщі зробив, як знаємо, далекоюсяглі обіцянки. Так само улещливо, хоч непрозоро-однобічно, роблено обіцянки поневоленим народам у відомих 14 точках Вільсона.

*

Знаємо, що коли певна держава поневолює чужонаціональні групи, то цікавлять її не самі люде (автохтони), але *їхні терени*: природні багатства, стратегічно-господарські відносини й т. д. Напр., чому Польща намагається за кожну ціну вдержати свій стан посідання на українських землях (особливо в Галичині), пояснить нам і без коментарів коротке речення польського фахівця про українську нафту: «nafta to dziś największe bogactwo kopalne Polski, przedmiot zawisłości wrogów i požądliwości zagranicznych spekulantów»⁶⁾. *Яр. Каллаб*⁷⁾ каже просто, що «не є доцільним» злучити Закарпаття з дотичною національною державою — Україною («Україною або Росією»), а то з мотивів географічних, господарських, воєнних і ин. Державна більшість скермує свою політику супроти національних меншостей у таким напрямі, який виключав би економічну консолидацію та незалежнювання меншости. Ця сторінка національного утиску меншостей дуже часто бувала дотепер замовчувана й самими меншостями, а це для них самих на шкоду.

⁶⁾ *Jós. Siemiradzki*, Piody kopalne Polski, Львів, 194.

⁷⁾ Див. Гайн. збірник (Проблема охор. менш.), 1923, 40.

Поневолення національно-культурної самобутності національних меншостей із боку державної більшості закріплюється звичайно згори накиненими господарськими відносинами. Економічна залежність унеможливило нормальний розвиток національної своєрідності такої меншості. Як це виглядає практично, знаємо ми, українці, дуже добре. ССРСР. нерозмірно до своїх комунікаційних труднощів вивозить за кордон увесь хліб, що вдається вирвати з рота голодного й обдертого українського селянина так само як і робітника або «непролетарського» консумента. Значна частина населення західно-українських земель голодує, хоч її, з огляду на її рілльничий характер, і не захищують до «щасливішої» категорії безробітних. Досліджуючи розвиток поодиноких національних меншостей, мусимо мати на оці його цілість, отже й економічну та ин. сторінки.

*

Від кінця світової війни найбільш поширені гасла в світовій політиці постають господарські проблеми. В цім напрямі розвиваються й такі ідеологічні рухи, як «паневропеїзм», «евразійство» та под. Найвідданіший ідеолог новітньої Паневропи та винахідник «європейської нації» (*Coudenhouve-Kalergi*) просто каже, що сьогодні кожна культурна людина повинна працювати для того, щоб питання нації стало «приватною справою кожної людини». А рівночасно, як знаємо, першою конкретною метою паневропеїзму є усунення митних кордонів. Що національні меншости (взагалі поневолені та політично слабші народи) з такого «всеохоплюючого» та пацифістичного імперіалізму нічого не скористають, а навпаки — стратять усе, крім побутовщини, — доводити не треба. Евразійство, в розумінні його найактивніших репрезентантів (*Н. Трубецкой, П. Савицький, П. Савчинський* та ин.), хоч і проголошує московський націоналізм у дусі Достоевського, Леонтева, Блока та ин., всеж своє претензійно-бундючне бажання «визволити світ од рабства новітньої романсько-германської шаблони» («Евраз. Временн.», 3, 1923) формулює в лінії господарських інтересів *майбутньої Росії*. У цім напрямі «визвольне» бажання вповні покривається з господарсько-воєнною програмою большевицької «пятилітки».

*

Пануючі погляди на питання національних меншостей обмежувалися дотепер майже виключно відносинами культурно-етнічної побутовщини. Стара дискусія (*Гумплович* та ин.) на тему чи держава може творити *дві* національні культури, сьогодні вже уступила місце заперечливій це льогіці фактів і життя. Державний режим підпірає національний рух певної меншості лишень тоді, коли це має скріпити саму державність пануючої нації. Так стара Австро-Угорщина конкретизувала свою *польонофілійську* політику в українській Галичині, хоч для протиукраїнської пропаганди мало це бути «підсилюванням українського сепаратизму».

Психічний розвій одиниці під рівнобіжним впливом двох мов, двох культур, двох світоглядів має позитивні наслідки лишень у яскравих індивідуальностей або осіб психічно-усталених. Безпосереднє сполучення таких протилежних чинників убиває творчі нахили людини (часом навіть у зародках), або принаймні значно перешкоджає виявленню їх вповні. Лишень нечисленні одиниці потраплять творити з «роздвоєною» душею. *Потебня* казав, що «одна душа перешкоджає другій». Вже часто підкреслювано, що денационалізація ослаблює інтелектуальні можливості одиниці (*Овсянничко-Куликовський* та ин.).

*

У дотеперішніх писаннях про національні меншости переважають правничі погляди, що стремлять до т. зв. «відполітизування» проблеми. І так до розгляду питання національної меншості підходить з становища правної системи тої держави, до якої належить меншість. Так це питання стає внутрішньо-державною справою. Наколи конкуренція великодержавних інтересів не підтримує на міжнародній арені «політицист» справи, — то взірцем для полагодування конфліктів між такою меншістю та державою стає засада цивільного позову. Є прийнято далі покликатися на міжнародне право, що ґрунтується на договорах держав та узалежнюється великодержавними інтересами. Справа в тому, що національні меншости найчастіше повстають на тлі збройних конфліктів. З хвилею замирення забезпечують переможці, як звичайно, непорушність своїх здобутків ще й статутарно; правничі норми мають тверджувати стан посідання переможців. Так, та сама політика, що викликала утворення національної меншості, починає цю меншість «відполітизовувати», себто, нищити її значіння як суцільної групи. Національна меншість, як гуртова єдність, лишається упослідженою.

Саме питання меншости розглядається в площині «охорони меншостей», а то годно в напрямі охорони *індивідуальних* прав і потреб членів такої меншості. І справді, метою сучасної охорони меншостей є компромісове приведення до спільного знаменника інтересів пануючої в державі більшості та національної меншості. Передумовою користування меншості з такої охорони є її лояльність та співпраця в розбудові держави. Таке приблизно становище заняла й Рада Ліги Націй в 1922. р. На практиці це найяскравіше конкретизується, напр., в домаганні поляків, щоб галицькі українці стали «поляками з українською мовою». Найновіше повторив це польський міністер на травневім засіданні Ради Ліги Націй цього року. Себто, ясніше: побутовщину залишіть собі, а віддайте нам усе, що нас, поляків, національно й державно міцнює, та без чого ми вас, українців, без труднощів засимілюємо.

Правне положення меншостей, як політично нерозвинених національних груп, бувало в договорах порівнювано з правовим положенням дітей божевільних⁸⁾. І перші і другі потребують опікунів (кураторів). У таким приблизно розумінні перебравли на себе по останній війні спеціальні зобов'язання щодо охорони меншостей передусім Польща, Чехословаччина, Румунія, Угорщина та ин. держави. Але більшість із них ці свої зобов'язання міжнародного характеру просто зігнорували. Польща, напр., (не лишень судово-адміністративною практикою, але й деякими законами) засадничо порушила свої міжнародні зобов'язання щодо охорони меншостей⁹⁾.

Загальна лінія охорони меншостей перед такими «опікунами» згідно з міжнародними договорами охоплює головню тільки наступні питання: 1) громадської й політичної рівноправності, 2) однакових прав на адміністративні й виборні посади, на працю (служба, ремесла, торгівля й т. д.), 3) шанування мови меншості (й перед судом), та 4) права меншості на освітні, гуманітарні й культурні інституції та под. В дійсності держави здебільшого відносяться до членів своїх національних меншостей як до громадян другої (гіршої) кляси.

Ліга Націй, ця конференція держав із ініціативи переможців у великій війні, поставила в основу своєї політики заховання основних кордонів (політичних) з 1919. р., — отже, послідовно мусіла була взяти на себе роль найбільшого оборонця миру. Хоч остання війна розмножила кількість держав (у 1914. р., було їх 57, у 1922. вже 73), всеж кількість національних меншостей в Європі збільшилася¹⁰⁾. На женецькім кон-

⁸⁾ Пор. *Каббал*, Мірові договори, 6—7.

⁹⁾ Про це див., напр., *Вішляк*, Права меншостей (Париж, 1926, 72—73).

¹⁰⁾ Зі славян найбільше були упосліджені українці, білоруси та болгари. Український суцільний загаль розшматовано поміж чотирма державами; але українські меншости є ще в етнографічній Росії, на Сибіру, на Далекім Сході (Зелений Клин), у Хині, на Угорщині, в Південнословії (бачванські українці), в Канаді й Сполучених державах Америки й т. д.

Під сучасну хвилю лишень 4—5% всіх славян залишається в неславянських державах. Отже, абсолютна більшість славянських меншостей знаходиться в славянських державах. Цей факт яскраво пояснює нам, напр., основи тої своєрідної «славянської взаємності», що намагається ігнорувати національні потреби українців або білорусинів і т. д. Білорусини (в ССРСР., Польщі та Литві) є другим (по українцях) найбільшим славянським ще сьогодні поневоленим народом. Болгар є від 1919. р. поза межами Болгарії понад 25% (головно в Туреччині, Південнословії, Греції та Румунії), але в самій Болгарії на прибл. 5 мільонів людности є біля 20% національних меншостей (турків біля 10%).

Статистичні дані в цій праці ґрунтуються головню (крім загальних статистичних матеріалів згідно з переписом населення в ССРСР., Польщі, Ч. С. Р. і ин.) на такій літературі: збірник «Problém ochrany menšín», 1923 (за ред. А. Гайна); «Schriften» (1—5, особл. ст. 99—120) віденського Інституту для статистики меншостей (der Minderheitsvölker), директор якого (В. Вінклер) вважає свою працю за «шлях до екзактної соціології меншостей»; по році існування поляками заборонена публікація «Slovanský Přehled» (1913—1928), зокрема його розділи «Славянський нарід у чужій державі» та «Славянські меншости», «Zahraniční Politika» (IV, I та VI, II); збірник «Mirové smlouvy», 1920. (3—6); S. R. Steinmetz: Die Nationalitäten in Europa (в «Zeitsch. d. Ges. f. Erdkunde zu Berlin», 1927); «Zeitschr. f. Geopolitik» (III, 10, II та IV, 3) та ин.

Література про національні меншости велика (особливо французькою та німецькою мовами), але здебільшого ґрунтується на правних поглядах і призначена

гресі національних меншостей у 1925. р. загальне число їх, напр., заокруглювали на 50 мільйонів душ. В якій площині розглядають цей факт офіційні чинники, може подекуди ілюструвати речення автора відомої книжки «Славяне по війні» та сьогодні чи не найбільше впливове «Славянина на форумі Ліги Націй»: «сучасні держави відповідають національному принципowi до той міри, що війна, з національних мотивів уже не потрібна». Справді, Ліга Націй стоїть на становищі, що всі проблеми національних меншостей належить (та можливо) рішати шляхом правничим. І хоч формальною процедурою Ліги Націй⁴¹⁾ здебільшого не задоволені ані самі меншости, ані уряди держав із національними меншостями, все ж офіційні чинники однозгідно стремлять сьогодні до того, щоб неутралязувати (відполітизувати) гострі національні суперечки та цілу проблему звести на шлях адміністраційно-правничого розгляду в регіональним масштабі.

Обмежування на розгляді конкретних норм і проявів охорони меншостей лише на боці політичну сторінку проблеми, себто, занедбує те, що фактично творить напрям розвитку національної меншости. Це так часто замовчуване ядро питання, що охоплює національну меншість, як суспільну єдність, у дійсності часом дає підставу балакати про якусь «державу в державі» (напр., українська Галичина).

*

Конкретним вислідом дотеперішніх змагань національних меншостей для збереження своєї національної окремішности є домагання культурно-національної автономії. Деякі держави по світовій війні пішли в цім напрямі назустріч своїм меншостям. У Фінляндії признано шведську мову державною побіч фінської, не зважаючи на те, що шведів у 1920. р. було коло 11% — 2.571.145. душ всього населення та що їх число з кожним роком зменшується (в 1880. р. — 14,32%, в 1900. р. — 12,89%, в 1920. р. — 10,98%). Аландські острови дістали автономію. Зразково на сучасні політичні відносини підійшла до проблеми своїх меншостей молода естонська держава, де конституція з 1920. р. запевнила ясно права своїм меншостям, що творять коло 6% всього населення, або нараховують коло 65.000 душ. Від 1922. р. заповіли здійснювання культурної автономії Литва, що на понад 3,2 мільйони населення має понад 30% меншостей (з них коло 7% білорусів).

для пропаганди. Останню рису мають і часописи самих меншостей (напр., віденський «Nation und Staat», наведене варшавське видання «Natio» та ин.) та офіційні публікації держав про їхні меншости.

Науково обговорював проблеми нац. меншостей 2. міжнародний соціологічний з'їзд у Відні в 1922. р. Того таки року присвятив цьому питанню велику увагу також міжнародний церковний конгрес у Копенгазі.

Самі європейські меншости від 1925. р. пробують виступати організовано на міжнароднім форумі (конгреси). Цьогорічний конгрес (поширений) заповіджений на кінець серпня в Женеві.

З міжнародніх організацій стало звертають увагу на проблеми меншостей «Міжнародне Товариство для Ліги Націй», «Міжпарламентарна Унія» та ин.

⁴¹⁾ Приписи в цім відношенні є приблизно такі. Кожна людина, організація й т. д. має змогу подати до секретаріату Ліги Націй свою петицію у справі якоїнебудь меншости (расової, мовної, або релігійної). Секретаріат зясовує з формального й річового боку чи може її розглядати Рада. Наколи не добачає перешкод, персилає петицію урядові зачепленої її змістом держави. Вкупі з висвітленням останньої мають дістати текст петиції всі члени Ради Л. Н. Урядуючий президент Ради спільно з двома членами студіює петицію та перевіряє документи й наведені факти. На практиці це часто провадить самий секретаріат Ліги Націй. Пізніше така «комісія трьох» рішає, чи петицію треба відкинути чи передати на обговорення Ради. Наколиб справу петиції не вдалося компромісово поладити в самій Раді Ліги або безпосереднім впливом на уряд дотичної держави та на саму меншість, може покликаний чинник (член Ради, уряд великодержави й т. д.) порушити це питання перед міжнароднім трибуналом («Сталий Двір міжнародньої справедливости») в Газі.

Практика Ліги Націй у справах національних меншостей знає ще такі засоби, як делегування на місця мішаних або арбітражних комісій, т. зв. «високих комісарів», плебісцити й т. д. Про охорону меншостей згадують звичайно, крім міжнародніх договорів, ще окремі точки конституцій держав із національними меншостями, яких, оскільки вони мають характер міжнароднього зобов'язання, не вільно змінювати без згоди Ліги Націй. Кожний член останньої має право інтерпелювати в цім напрямі.

Зовсім протилежні відносини панують, напр., у Польщі, що й за урядовою статистикою має на прибл. 28 мільйонів населення коло 35—36% меншостей. В Румунії на 13,5 мільйонів румунів припадає коло 1,2 мільйонів українців, елементарні національні домагання яких не задоволені.

*

Слід згадати, що для означення національних меж у мішаних країнах уживають часом т. зв. «національних катастроф» та в виїмкових випадках плебісциту. Урядова статистика щодо національних меншостей у багатьох державах розминається з правдою. Напр., урядово стверджено в Південнословії, що загальний перепис населення 31. I. 1921. не вдався. (Winkler). Ще гірше зі статистичними даними в Польщі. Українське населення польську статистику в 1921. р. частинно бойкотувало. А для тамошніх відносин є дуже характеристичним той факт, що 38.557 осіб (коло 0,2%) означили себе в національній відношенні яко «тутешні».

Одним із намірів такої неточної статистики, з боку державних чинників є стремління закрити колонізаційну політику державної більшости на теренах національних меншостей. В основу політики держави супроти своєї національної меншости дуже часто входить підпертя переселення членів меншости на інші терени або й до інших держав та рівночасна колонізація теренів меншости своїми переважно військовими й урядничими осадниками. Історія подає нам багатько прикладів масових етнічних пересуненнь: жиди за біблійських часів, рухи монгольських кочевників та великі пересунення колишніх європейських народів, кожна більша еміграція: релігійна (жиди з Іспанії) або політична и т. д. Коло 1711. р., напр., Петро I. примусово переселював українців з Правобережжя на Лівобережжя, щоб за кілька років формально відступити Польщі цілі простори над лівим берегом Дніпра. Знаємо також і про міграцію цілих етнічно-суцільних груп (болгари, мадяри).

Шляхом етнічного пересунення спробували в 1919. р. частинно розв'язати питання своїх національних меншостей Болгарія та Греція спеціальним договором (під міжнароднім доглядом) про взаємну виміну населення. В 1925. р. констатовано, що на землі національно дотичних держав виемігрували: з Греції коло 49.000 болгарів, а з Болгарії — 34.000 греків. Але цим способом питання національних меншостей у цих держав не розв'язано.

*

Міжнародні змагання вирішити справи національних меншостей мають особливе значіння в моральній площині питання. Реальні наслідки має міжнародня опіка над певною меншістю щойно тоді, коли сама меншість послідовно й рішучо боронить своїх домагань на збереження та успішний розвиток своєї національної окремішности. Є це в основі те саме, що рішає про життєздатність кожного народу: здібність і спроможність зосередити та напружити творчі сили нації. Приклад раптового національно-політичного розмаху нещодавно маленької та «некультурної» Японії може служити дороговказом не одному поневоленому народові, що саме тепер починає самотужки виходити на арену політичної боротьби народів. А передусім найбільш всього нам, українцям...

Офіційна частина.

Від Проводу ОУН.

ДО НАШИХ ПРИХИЛЬНИКІВ І ПРОТИВНИКІВ ІЗПОМІЖ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА.

Від самого початку існування і діяльності ОУН не переставали поборювати різні чинники українського національного життя в краю і закордоном нашу організацію й її провід. Нема чого цьому дивуватися, коли зважити виразну відмінність нашої політики й тактики від позицій і метод інших угруповань... І їх протичинність є природною, як природною є боротьба в житті. Алеж ті засоби поборювання, яких проти нас уживали й уживають, не можна вважати за нормальні, а ще менше за корисні для нашої національної дійсности і наших національних змагань.

Не мігши збутися зростаючого українського націоналізму кпинами і критикою, наші противники вхопилися за інсинуації, роблючи з нас свідомих чи несвідомих спільників московських большевиків. Ширено провокативні чулки, без найменшого доказу правди, проти колишніх і теперішніх членів Проводу У. Н. Роботу, яку перевозять організовані націоналісти представлявано, без огляду на факти, як руйництво,

а цілий рух як новітню гайдамаччину. Пробували кинути на ОУН, зблизжуючи її з іншою організацією, тінь зрадництва і провокації, цим разом на користь Польщі. В краю й за кордоном ведуть проти нас — і групи, і особи — шалену кампанію, використовуючи найменші похибки в нашій роботі, незручність, труднощі, щоб лише нас очернити і сплюгавити. Нині та кампанія дійшла до свого вершка.

Ми спокійно приглядались тій метушні, певні свідомості і карності нашого членства, здорового інстинкту загалу, певні нашої остаточної перемоги, триумфу наших гасел, нашої політики, нашої правди. Коли нині й забираємо голос, то не тому, щоб боронитися чи протестувати проти напади. Боронимося наступаючи, та приймаємо і напади, які вважаємо за неморальні. Принявши всі визови і відбивши всі атаки, хочемо лише звернути увагу наших противників і прихильників ізпоміж нашого громадянства в краю й за кордоном на одну важку річ, а саме на те, що *внутрішня політика та боротьба не повинні чинити шкоди українському організмові, ані роботи підмогою українській національній справі, лише навпаки.*

Стверджуємо, що в нас у виборі засобів взаємопоборювання перейдено межі і заходить небезпека затроєння українського національного організму з середини. Свідоме вживання тяжких інсинуацій, брудних наклепів, безпідставних обвинувачень, взаємне очернювання, кидання тині зради і провокації, не допустимі не лише з етичної точки погляду, але також і внутрішнього здоровля нації. Для національної солідарності і спійности небезпечна не так розбіжність думок і переконань, як взаїмна відраза, виплекана на чуттєвій основі. Тимчасом така солідарність не мусить зникнути навіть при умові внутрішньої боротьби. Обставини, серед яких живемо, кажуть нам уникати всього, що зменшує нашу внутрішню міць і відпорність назовні.

Мужно і отверто признаємося, що і з нашого боку були поповнені помилки. Але наші помилки були спричинені виключно недоглядом, браком належної орієнтації, нестриманістю поодиноких осіб, а ніколи свідомо і зі злої волі. Тим не менш Провід є далекий од думки відпекуватися відповідальності за хиби націоналістів і в цілому бере їх на себе. Але він вважає за потрібне заявити, що *було би великою помилкою добачати в окремих випадках систему, а в ухилах від основної лінії її заперечення.* І ті, що нам закидають руйництво, потурання ворогам, виломлення з національного табору або грубо помиляються, або є виразно злої волі.

Цим звертаємося до наших прихильників, рівнож як і до противників, не з метою усунути з нашого національного життя боротьбу, що не можливе, а може й не корисне, але з метою оздоровити її, щоб та боротьба стала чинником творчим, а не руйнівним. Доконання завдань, які ми, українські націоналісти, собі поставили і які нам накидає історія, вимагає борні, борні назовні і борні всередині. Будемо боротися проти немочі, яка знесилоє нашу націю і за правду, яку вважаємо єдиноспальною для нашої справи. Але будемо старатися переводити цю боротьбу тим способом, щоб вона не розкладала, а гартувала живі сили нашої нації, не зіслаблювала, а підсилювала українські позиції. Закликаємо до тогож однаково як наших прихильників, так і наших противників. Будуть у нас напевно ще помилки, але уникнути їх годі. Однак основна провідна лінія нашої політики й тактики виразна і тверда: *плекання й організація внутрішніх сил Української Нації та організація і піднесення її видборонности назовні.*

Провід Українських Націоналістів.

Хроніка.

Евген Онацький.

На міжнародні теми.

Три дати: 30. серпня 1924. р.; 31. серпня 1929. р.; 21. червня 1931. р. Три імення: Доз, Йонг і Гувер. Три американці, що позначили своїми іменнями три повільні кроки по дорозі до перегляду Версальського миру, — поки що лише з його економічно-фінансового боку, але вже з загрозою і його політичному змістові.

30. серпня 1924. р. по шеститижневих нарадах, торгах і суперечках устійнено справу німецьких воєнних одшкодовань і визначено суму в 42 мільярди німецьких марок (у золоті), що їх мала Німеччина виплатити своїм переможцям, замість... 140 мільярдів, визначених у Версалю. Ріжниця кольосальна! І тоді така уступка здавалася максимальною й остаточною. Але прийшло Локарно, вступ Німців до Ліги Націй,

повстання в Німеччині націонал-соціалізму, активна пропаганда й боротьба в Німеччині й поза нею проти пляну Доза, і через п'ять років приходять у Газі новий плян Йонга, що зменшує борги Німеччини на 36 мільярдів, розкладених на 37 років. З того часу не проминуло й двох років, як ось 21. червня 1931. р. з Білого дому в Вашингтоні лунає голос Гувера, що — в інтересах цілого світу — пропонує державам-переможцям відмовитися на один рік од воєнних одшкодовань Німеччини, пропонує взамін зречення Америки — таксамо на один рік — усіх воєнних боргів та позичок на розбудову, що їх завинили американському державному скарбові її бувші спільниці в Великій Війні.

Подивимось, як виглядає пропозиція Гувера в цифрах: Англія, впродовж найблищого фискального року (що починається з 1. липня) мала отримати воєнні борги з Італії й Франції, та воєнні відшкодовання від Німеччини. Зате мала сплачувати свої власні борги Америці. Складаючи борги й платежі до купи, Англія на пропозиції Гувера тратить 1,400.000 стерлінгів.

Франція мала заплатити Англії 12,500.000 стерлінгів та Америці 45 мільонів доларів. Зате мала отримати від Німеччини добру суму в 834,000.000 марок золотом. На пропозиції Гувера губить 20 мільонів стерлінгів.

Італія мала заплатити Англії 4,250.000 стерлінгів та 14,600.000 доларів Америці. Зате мала отримати з Німеччини 190.900.000 золотих марок. Тратить на пропозиції Гувера 2 мільйони стерлінгів.

Бельгія мала б утратити щось коло 1.300 мільонів бельг. франків, і Південнославія коло 500 мільонів фр. франків.

Але найбільше з усіх мала втратити, без сумніву, сама Америка — щось коло 240 мільонів доларів.

Зате Німеччина зискувала з пропозиції Гувера 1.618,900.000 золотих марок, що ніби то мали би залишитися в державній скарбниці. Кажу — ніби то, бо на час вступу Гувера Німеччина не тільки не мала у скарбниці такої суми, але мала вже дефіциту на півтора мільярда марок. І німецький уряд стояв фактично перед перспективою державного банкруцтва, бо не мав ніякої надії знайти на міжнародньому фінансовому ринку такої суми, що могла б задовольнити вимоги чергових платіжів. І хоча на початку червня, саме перед поїздкою німецьких міністрів Брюнінга й Курціуса до англійського уряду до Чекерса, маршал Гінденбург, користаючи зі своїх конституційних прав, видав «Віймковий розпорядок», яким накладено на народ нові великі податкові тягари (на кожную німецьку родину пересічно коло 250 пол. золотих!), знижено — вже втретє! — урядничі платні та підпомоги безробітним, і закликало населення до терпіння і праці, — та для всіх було ясно, що терпінню приходить кінець, а праці не вистачає. Не дурно Німеччина нараховує 5 мільонів безробітних.

І тому гостина німецьких міністрів у Чекерсі перетворилася фактично в палке обговорення німецького катастрофічного становища, і тим часом як ще 8. червня французький міністер Бріан, відомий прихильник Німеччини й пацифіст, виступав із гарячим протестом проти самої ідеї ревізії пляну Йонга, як нереальної і для самої Німеччини небезпечної, ця «нереальна» ідея набірала в Англії й Америці найбільш реальних форм, аж поки — за яких два тяжні — не вилилася у плян Гувера.

— «Пропозиція Гувера», — сказав італійський міністер Гранді на банкеті в честь американських журналістів (підчас перебування американського міністра Стімсона в Римі 8. липня) — «є першим конкретним кроком до розбудови не лише економічної, але й спиритуальної й політичної. Прийшов момент, коли всі нації повинні перестати дивитися одна на одну, як на можливих ворогів, але почати дивитися, як на справжніх союзниць у спільній праці над миром... Зеднані Штати Америки й Італія знаходяться в одній лінії і працюють для осягнення ідентичної мети. Президент Гувер виголосив перше велике слово...».

Гранді мав підстави так казати, бо, як підкреслювали італійські часописи, плян Гувера є лише варіацією формули Мусоліні, що її Дуче виставляв ще у грудні 1922. р., і що її італійські преса й дипломати з того часу не переставали пропагувати...

Не менш прихильне відношення зустріла пропозиція Гувера і в Англії, де ґрунт, як ми зазначали був уже підготований із часу побачення в Чекерсі. Але зате для Франції — це був ніби грім із ясного неба. — «Гуверова пропозиція», — писан один із націоналістичних французьких часописів, — «ставить нас у безвихідне становище супроти цілого світу: або втратимо півтретя мільярда франков, або виступимо перед світом у ролі Гарпогонів, налханих золотом, що глузують собі з людських злиднів»...

Франція воліла більше ролю Гарпагона. Відреставрувавшись німецькими відшкодованнями, піднісши їх коштом своєю — та й своїх союзників-васалів — мілітарну силу

на нечувану височінь, принизивши та обезброївши свого історичного ворога, Франція найлегше з усіх великих держав переносить загальну економічну скруту. Її величезна колоніальна імперія дає їй певну самовистачальність, бо промисловість і хліборобство в ній зрівноважені. Не існує в ній проблеми перенаселення, і почасти через це, а почасти через оту господарську рівновагу не знає вона найбільшого лиха наших днів безробіття. На тлі цього ситого самозадоволення, на ґрунті вузького міщанського egoїзму, що не перелітає думкою поза лінію Рену, у французів до останнього моменту не помічалось ніякісного зрозуміння загально-європейських обставин. І хоча п. Бріан, один із найбільш чільних людей сучасної Франції, виступав упродовж останніх років як постійний паладин європейської солідарності, проте й ця солідарність — в устах французького міністра — приймала незвичайно «французький» вигляд, у який не вкладалося поняття звичайної людської солідарності. І навіть, коли, перед загрозою катастрофи в Німеччині, заговорила далека — і ніби завжди ворожа до втручання в європейські справи — Америка, Франція все ще продовжувала недовіриливо придивлятися до корчів німецького народу, розчавленого непомірним тягарем репарацій, — а в відповідь на безпосередньо звернену до неї пропозицію, почала... торгуватися, відтягаючи на два тижня свою згоду і викликаючи тим — у Німеччині — справжню катастрофу.

Бо тим часом, як Німеччина потребувала негайної помочі, що мала б прийти в формі продовження старих короткотермінових боргів та надання нових, приватний капітал, як свій, так і чужий, вбачаючи в валанях Франції найгірші можливості, почав панічно тікати закордон, спричинюючи тим повне виснаження банків, і цілу низку голосних банкрутств. Даремно президент німецького Державного Банку п. Лютер літав літаком до Лондону й Парижу, шукаючи за потрібними грошима. В Лондоні йому сказали, що Англія годиться дати нові кредити, але лише разом із Францією й Америкою, а в Парижі йому просто відмовили, поставивши за ціну фінансування такі політичні умови, які означали нове пониження й поневолення Німеччини: 1. негайне понехання пляну митної унії з Австрією, 2. передача безоглядних гарантій, що впродовж 12 років не буде збільшено видатків на військові цілі, 3. зроблення з Францією відповідної торговельної умови, 4. підписання зобов'язань не підносити більше — на протязі 10 років — питання перегляду трактатів і т. д.

Лютер повернувся ні з чим.

Тим часом проголосив своє банкрутство один із найбільших німецьких банків, так званий Данат-банк. Виявилось, що цей банк мусів виплатити титулом звороту короткотермінових кредитів, виповіджених переляканими кредиторами, фінансовим установим і промисловим підприємствам, які спіралися на «Данатбанк», від 30. червня минулого року 950 мільонів марок, з яких 650 мільонів марок од 1. травня цього року, а 300 мільонів в однім місяці червні. Такого натиску не можна було витримати. Спроби рятування його з боку уряду не могли привести до доброго вислідку, бо всі інші великі банки почували себе самі занадто непевно: за десять останніх тижнів із німецьких банків одплило аж 2 мільярди марок, що природньо примушувало керманців фінансових інституцій до найбільшої обережності.

Німецький уряд прийняв на себе всі зобов'язання Данатбанку й одночасно ужив гострих заходів для припинення дальшого впливу капіталів. Серед тих заходів варто згадати закриття банків на два дні, та всіх бирж — аж на тиждень.

Ясно, що таке катастрофальне становище в Німеччині викликало паніку і в тих країнах — Швейцарії, на Балканах, в Австрії, Угорщині, Румунії й Литві, які мали широкі зв'язки й діла з німецьким фінансово-господарським світом. Часописні звістки про політичні вимоги, які ставила Франція Німеччині за свою фінансову допомогу, викликали тим часом цілу бурю на сторінках американської та англійської преси, яка називала ту французьку політику впрот «шантажем».

Тоді, несподівано для Франції, англійський прем'єр Мекдональд звертається до всіх держав, що брали участь в Газькому порозумінні, з пропозицією прийняти участь у Конференції, яка відбудеться в Лондоні 20. липня — себто — в той саме день, на який призначено конференцію лише фінансових експертів у справі застосування пляну Гувера. Французький уряд не може відхилити запрошення, але з другого боку, знаходячись перед небезпекою коаліційного спільного наступу всіх інших держав, що, очевидно не мають охоти використовувати фінансових труднопців Німеччини для посилення французької гегемонії, намагається зарадити небезпеці безпосередніми переговорами з представниками німецького уряду і запрошує їх телеграфічно до Парижу. Французький уряд надіявся, що відвідини німецькими міністрами Парижу перетворяться — для громадської opinii — в їх Каносу, і що, осягнувши порозуміння безо-

середньо з Німеччиною, Франція могла би представити Лондонській Конференції уже сконкретизовані результати для самої ратифікації. Але ті надії завели. Німці не прийняли торгу й рішуче відмовилися приймати фінансову допомогу ціною будьяких політичних гарантій. Зрештою, коли б вони зробили инакше, ціла Німеччина повстала б. І на це до певної міри рахували воєнні французькі кола на чолі з міністром Мажіно, який взагалі домагався рішучих заходів і нової окупації Надренії... Зрештою, що до останнього, то американські часописи покваліфікувалися зазначити, що американський уряд у кожному разі певний в одному, а саме: «що світові вже ніколи не доведеться приглядатися до французької окупації Надренщини»...

Таким чином Франція не мала що давати до ратифікування на Лондонській Конференції, яка мусіла починати ab ovo і по тридневних нарадах закінчилася майже нічим. Бо хоча в офіційному комунікаті про наслідки конференції і було стверджено, що «запевнення фінансової рівноваги Німеччини лежить в інтересі цілого світа», проте німці не могли здобути ані нових довготермінових кредитів, ані навіть короткотермінових. Продовжено їм на три місяці недавній кредит у 100 мільонів доларів, із тим, що в разі потреби його й надалі можна буде продовжити: вирішено звернутися до всіх приватних банків, що мають свої капітали в Німеччині з рекомендацією не забирати їх із Німеччини (вони становлять ще коло 6 мільярдів марок); і утворено окремих інтернаціональний комітет, складений із представників державних банків для студіювання можливостей перетворення короткотермінових кредитів у довготермінові...

Як бачимо, конкретні наслідки Лондонської Конференції, незвичайно мізерні, — настільки мізерні, що різні фінансові кола, не зважаючи на висловлену Конференцією «рекомендацію», — лише посилили свою політику шурів, що тікають з корабля перед катастрофою, поширивши свою тактику і на Англію, яка, на їх погляд, — а головне, на погляд французів, — занадто ввязалася в німецькі справи, коли мала й своє фінансове становище утруднене і кризою, і величезними субсидіями безробітним. 23. липня Англійський Державний Банк втратив золота на 5,230.311 стерлінгів, що пішло майже виключно до скринь французького Державного Банку. 24. липня знову відпливло з Англійського Банку 5,260.950 стерлінгів золота. Загалом за десять днів з 14. липня по 24. липня, себто, коли Англія почала приймати фактичну активну участь в направленні німецьких фінансів, Англійський Державний Банк утратив коло 26 мільонів стерлінгів. І англійський уряд мусів був подумати вже не так про поміч Німеччині, як про оборону своїх власних фінансів та про направлення свого власного фінансового престижу. До останніх днів цієї останньої паніки англійську валюту вважано незрушимою, і тим більшим повинно було бути роздратовання англійців проти французів, коли вони побачили, що їх стерлінг, завдяки впливу французьких капіталів, захитався. Ніколи ще англійська преса не мала такого гострого тону проти своєї бувшої союзниці, як за памятих днів кінця липня 1931. р. Деякі часописи пропонували проголосити Франції своєрідну фінансову війну (не обраховувати векселі — тощо), яка могла б виказати, чиї фінанси зрештою сильніші, — але більшість задовольнялася тим, що висловлювала своє задоволення з факту впливу французьких капіталів: — «Нам їх не треба! Французи занадто легко піддаються паніці і тим компромітують і англійський фінансовий ринок. Нам вистачає власних капіталів». Авсе ж англійський уряд, щоб спинити вплив золота, підніс обрахунок на капітал (сконто) з 2 з половиною на 3 з половиною відсотки, а потім і на 4½. А тим часом французи зважаючи на настрої англійської преси, що занадто явно обвинувачувала Францію в бажанні вплинути на свободну волю англійського уряду своєю фінансовою грою, — грою, що нічим не різнилася від гри, яку вів французький уряд перед тим в Австрії, пропонуючи фінансову допомогу за ціну відмовлення Австрії від митної унії з Німеччиною, і від подібногож шантажу Німеччині, де пропонувалося фінансову поміч за ціну ріжних політичних гарантій, — Франція запропонувала Англії свою поміч у вигляді 20-мільйонного кредиту, а французькі часописи почали одночасно розписуватися про французьку великодушність і французьку фінансову силу. Трудно собі уявити той вибух обурення, що його викликала ця пропозиція «великодушною» Франції після безуспішної двохтижневої гри на ослаблення англійських фінансових позицій. Англійський уряд поспішив виступити з гордою заявою, що Англія не потребує ніякої допомоги, і що Англійський Державний Банк залишається вірним тому прислів'ю, що про нього склалося: — «Здоровий, як Англійський Банк»...

Англійська преса тим часом вияснила стурбованій громадській opinii, що в Англійському Банку, незважаючи на кольосальний одлив золота за попередних днів, залишається ще золота на суму в 135 мільонів фунтів стерлінгів, з яких на покриття паперового кредитного фонду треба лише 75 мільонів фунтів стерлінгів, отже, зали-

шається ще 55 мільйонів фунтів стерлінгів вільного запасового капіталу, — і тому нема ніяких причин ані турбуватися, ані шукати будьякої помочі...

Проте першого серпня три найбільших Державних Банки — Англійський, Французький і Американський, — усеж підписали угоду, на основі якої Французький і Американський Нью-Йоркський Банк (Резерв Банк) відкривають Англійському Банкові кредитів на 50 мільйонів стерлінгів — по 25 мільйонів кожний. В пояснення до цього порозуміння з компетентних кол додається, що цей кредит Англії є фактичним кредитом Німеччині, бо Англія могла б побороти свої фінансові труднощі власними силами, але лише відтягаючи свої кредити з Німеччини, що, суперечило б постановам Лондонської Конференції. Щоб не допустити до цього кроку, який звів би на нівець всю роботу попередніх конференцій, три великих держави, — за посередництвом і діяльною участю Америки, — і прийшли до вищенаведеного порозуміння.

Ми ж із нашого боку мусимо ствердити, що місце Англії, як давнього банкира Європи, поволі починає що-раз помітніше захоплювати Франція, яка, шляхом німецьких репарацій, могла накопичити у своїх скарбницях кольосальні запаси золота. Бо, коли Англійський Банк, як видно з останніх звідомлень, має золота на 135 мільйонів фунтів стерлінгів, — сума, розуміється, досить поважна, — то Франція має золота на 450 мільйонів стерлінгів, себто, утричі більше, ніж Англія.

Крім того, треба додати до цього актуального стану ще й найближчі перспективи будучого. Рік перед тим в Англії було безробітних коло двох мільйонів (1,939.866). Перед двома роками тому було їх ще менше мільона. А тепер в Англії є їх уже 2,642.689. Щоб утримувати їх, Англія витрачає тепер стільки, скільки витрачала 130 років тому на війни з Наполеоном. І тим часом, як суми, що йдуть на утримування безробітних, що-раз збільшуються, цифри, що показують стан промисловості Англії, що-раз падають. Обробка криці, наприклад, за перших місяців 1931. р. знизилася на 39% у порівнянні з цифрами шести перших місяців 1930. р. Вилиття чавуну за той самий час упало на 40%. За нормальних часів в Англії функціонувало звичайно коло 400 високих горнів, минулого року їх було вже 133, а цього року тільки 76. Цифри, що вражають! Зовнішня торгівля Англії, що давала їй колись найбільші прибутки, знизилася за рік на 33%. І гордовиті Брити, помічаючи, як поволі гублять вони одну за одною позиції, що їх вони займали протягом століть, позиції світових фабрикантів, світових промисловців, купців і арматорів, боляче реагують на думку, що перестають бути і світовими банкирами. Вони починають все з більшою ясністю розуміти, що досі тягали каштани з вогню *не для себе*, а для котось іншого, — і, шукаючи за тим іншим, мимоволі спиняються на Франції, що демонстративно пишається своєю мілітарною й фінансовою силою величезної колоніальної імперії і гегемонки Європи.

І коли ми підібемо підсумки всіх отих конференцій, що їх одбували представники англійського уряду з представниками французького уряду у справах Німеччини і своїх власних, у справах репарацій і у справах розбродження, у справах позичок і у справах гарантій, ми ствердимо в гомосах англійської преси і англійських урядових представників певну стурбованість, певну розгубленість... Гордовита Англія нараз відчула, що з табору світових переможців, вона мусить перейти до табору — переможених, вона мусить шукати порозуміння з тими, хто, як і вона за останніх часів, віддавна задихаються під тиском французького національного егоїзму, що не дає можливості прийти до задовольняючого рішення у справах поборення світової економічної кризи.

Вже на Лондонській Конференції англійці поставили досить ясно питання konieczности негайного перегляду проблеми репарацій і воєнних боргів. Але ця їх пропозиція розбилася відразу об опір французів допустити до будьякого перегляду пляну Йонга — з одного боку, і до обмеження зброєнь — із другого. Тим часом Америка ставить справу воєнних боргів і взагалі економічної кризи в тісний зв'язок зі справою розбродження. Сам Гувер, виступаючи з пропозицією однорічного мораторія, вважав за потрібне зазначити, що «хоча ця його пропозиція не є в ніякому зв'язку з будучою конференцією для розбродження, але все ж, — із огляду на те значіння, яке мало для розвитку загальної економічної кризи змагання за краще озброєння, — він має надію, що спричиниться — цим своїм очевидним виявом доброї волі допомогти світові — до витворення тої солідарности між народами, яка така потрібна для розв'язання важливої проблеми економічного відродження світу»...

Симптоматичним є взагалі це нове несподіване зацікавлення Америки європейськими справами. До великої європейської війни в Америці панувало неподільно гасло президента Вашингтона, що Америка має досить своїх американських справ, щоби ще втручатися в європейські. У величезної більшості американців звістки про різні

події з європейського життя й політики ще до недавня викликали те саме вражіння, що в пересічного європейця звістки про боротьбу якихось там політичних партій у південно-американських республіках, — що їх точний розподіл на географічній мапі ська пропаганда, що в жахливих фарбах малювала жорстокости німців в окупованих країнах, а далі — нерозважна війна німецьких підводних човнів проти беззахисних комерційних та пасажирських пароплавів, яка була вже і по самих американцях, — вивела Америку з політики еґоїстичної ізоляваности і примусила її прийняти навіть дуже активну участь у загально-європейських справах. Але Версальський мир і ком-кликала в американців повну нехить до широкої політики й до європейських інтриг. Американський Сенат одмовився навіть ратифікувати Версальський договір і брати будьяку участь у Лізі Націй, на яку американці відразу почали дивитися, як на знаряддя переможців для кращого упокорення переможених. Американці не вважали за можливе для себе ризикувати війною через якийсь там польський коритар, або Бесарабію, або хоча би й напу Східну Галичину. Це було б таксамо, як умовляти європейців ввязатися в велику війну через непорозуміння між південно-американськими республіками за ясь там Велике Чако!

Але тим часом витворювалася все-ж досить дивна ситуація, що найбільш болюче відчувалася в Англії. Ще на Паризькій Міровій Конференції Америка висунула гасло морського рівенства з Англією. Цю вимогу повторено й на Конференції в Вашингтоні, формульовано майже в формі ультиматиму на Конференції в Женеві, під-приняла Лондонська Морська Конференція, де Англія відмовилася від свого панування над океанами, що було її виключною прерогативою впродовж двох із половиною століть.

З огляду на те, що флот є зрештою лише знаряддям політики, — щож означає в політиці визнання за Америкою права флотної паритетности з Англією, причому японській флоту визначається право на 70% сили американської флоту? Це означає, що Зеднані Штати Америки мають цілковиту морську перевагу в Західному Атлантику і в східній частині Тихого Океану; що Японія має таку саму перевагу в західній частині Тихого Океану — на захід від Гаваїв і на північ од Сингапура; і що Англія має таку саму перевагу на морях, що від Гібралтара через Суецький канал, Аден і Цейлон омивають Сингапур і південні Доміні Тихого Океану. Лондонський морський трактат означає, що три найбільші морські потуги прийняли до-бровільно такий статут, який робить їх непереможними в тих зонах світу, де вони безпосередньо зацікавлені.

Але проблема має ще й інший бік, далеко поважніший і досі нерозв'язаний. Англія і Зеднані Штати мають тепер морський паритет. Але Англія, на підставі Пакту Ліги Націй і Льокарнських трактатів, має теж і певні інтернаціональні зобов'язання, від яких Америка вільна. Але яка позиція була б Зеднаних Штатів, коли б, — наслідком узятих на себе зобов'язань, — Англія мусіла б вжити своєї флоту? Ця проблема порушує в корню всі ті знаряддя інтернаціональної безпеки, що їх досі з такими зусиллями вироблювано. Було б безглуздя претендувати, щоб Англія ризикувала конфліктом із Америкою для дотримання своїх міжнародних зобов'язань. А коли так, то яку ціну мають всі ті інтернаціональні зобов'язання, коли їх — як ми знаємо це наперед — не підтримає — в випадку їх порушення — найбільша держава, що їх гарантувала?

Фактично, політичний світ був досі перед фактом існування великої держави, як Зеднані Штати, якої почуття її *інтернаціональної відповідальности* не відповідало а ні її силі, а ні її значінню.

Проте, як колись антантська пропаганда й жахливі факти підводної війни зворушили американську громадську опінію і примусили її зрештою втрутитися до європейських справ, так і останніми роками ціла низка обставин примусили американський світ присвятити Європі куди більше уваги, ніж може самі Американці цього хотіли б, й нарешті взяти на себе відповідну частину відповідальности. Ми вже бачили, до яких фантастичних розмірів підноситься цифра воєнних боргів, що їх уряди Європи винні американському урядові чи скарбові. Але поза тим є ще сила американського приватного капіталу, вкладеного в європейські підприємства. Ще в березні минулого року ця цифра доходила до 17 мільярдів доларів. А це значить, що тепер вона мусіла б бути куди вище, бо особливо батато американського капіталу прийшло до Європи саме останніми роками. За самий лише 1929. р. Америка вклала в Європу

2 мільярди, і нема тепер ніодного більш менш поважного німецького підприємства, де не було б американських приватних грошей. Проте самого матеріального фактору було би мабуть ще за-мало, щоби примусити Америку відмовитися від своєї традиційної політики невтручання. Для цього треба було досить довгої психологічної підготовки, яка відбувалася завдяки масовим подорожам американців до Європи, що мала свою підставу також і в економічному факторі — в високому курсі долара в повоєнній Європі. Як не були поверхові ці подорожі, як не мало підготовлені були американці, щоб покоштовати як слід скарбів європейської культури, все ж ці подорожі залишали глибокий слід у новій психіці американців, що для них Берлін, Париж, Рим, Прага, Відень перестали бути якимись абстрактними пунктами на географічній мапі, але зробилися повними живої конкретної дійсності — реальностями. Паралельно з тим розвивається література подорожів і питань, зв'язаних із інформаціями про європейські країни, з'являється великий процент книжок, присвячених закордонній політиці. І навіть американська преса, що ще яких десять років тому в журналі на 84 сторінки присвячувала європейським справам хіба кілька рядків, починає широко використовувати нову «європейську моду» і присвячує Європі не рядки, а цілі стовпці і сторінки, та не лише в великих органах інтелектуальної еліти, але і в другорядних органах жовтої преси, що займається більше скандалами і злочинами. На високих американських школах відкриваються нові курси, присвячені різним питанням європейської політики, причому найбільшу цікавість викликає Росія з її большевицькими експериментами, голодом і нарешті — п'ятирічкою. В 45 інститутах вищої культури закладено Товариства Ліги Націй, де бере участь щось із 8500 членів молоді, дуже часто різного національного походження, що проводять публічні засідання й дебати, боронячи інтересів відповідних країн із більшою чи меншою компетенцією, але певно з більшим запалом і завзяттям, ніж це роблять старенькі члени Ліги Націй у Женеві.

До всього цього приєдналася за останні два роки ще й величезна економічна криза, яка, не обмежившись Європою, захопила в загрозливій мірі й Америку, хоч американці довгий час думали, що вони забезпечені на віки «сталим добробутом» і пояснювали європейську кризу за-великою кількістю національних кордонів (Америка все за широкі федеративні об'єднання, що дає більший простір комерційному капіталові), їх несталістю та духом ворожнечі й недовіря, що заланував після Версальського миру.

Але коли та сама криза захопила й Америку, що поділом на національні кордони не відзначалася й од взаємної ворожнечі та конкуренції окремих штатів не терпіла, — коли за один 1930. рік в Америці збанкрутувало аж 1300 банків і кількість безробітних дійшла до 7 мільйонів, — причому відбувається й далі скорочення робітничих кадрів, і навіть сам Форд, автомобільний король, що до останнього часу виявляв себе оптимістом і заявляв, що він нізащо не зменшить своєї продукції, відпустив одного дня нараз щось із 75 тисяч робітників, заловідаючи на найближчі дні розплат ще для 25 тисяч, — Америка здригнулася й почала думати про світову солідарність і взаємну економічну залежність. Дуже ясно висловив цю думку 24 липня п. Ритчі, Мериландський губернатор, кандидат, як кажуть, демократичної партії на місце — після Гувера — американського президента.

— «Ми не можемо», — сказав він, поборюючи традиційну думку американців про невтручання до європейських справ, — «ухилитися від конечности брати під увагу політичні й економічні перспективи інших країн, — бо доля З'єднаних Штатів однині зв'язана з долею цілого світу. Подобається це кому, чи не подобається, відповідає це, чи не відповідає традиційній американській політиці, порушує це, чи не порушує жадання американців триматися подалі від європейського осячого кубла, — факт є той, що ми й собі опинилися в середині економічного цикльона, який охопив увесь світ. Наша ера ізоляції скінчилася... «Союзники», — продовжував він, «платять нам свої воєнні борги з грошей, які отримують од Німеччини, як репарації. Отже, як що Союзники не зможуть отримати гроші від Німеччини, то є мало-ймовірним, щоб вони могли дотримати свої зобов'язання щодо нас... Загальну економічну кризу можна розв'язати лише в тому випадку, коли окремі держави звільняться від своїх еґоїстичних шартуляристичних поглядів»...

І ось для поборення тих «еґоїстичних», «партуляристичних» поглядів два американські міністри пускаються у прощу по столицях Європи, і там відбуваються одна за одною міждержавні конференції: американсько-італійська в Римі (повна згода), американсько-англійсько-французька в Парижі (розбіжності), французько-німецька в Парижі (компліменти), американсько-італіо-французько-англійсько-бельґо-японо-німецька в

Льондоні (мізерія), англійсько-американсько-німецька в Берліні (компліменти й обіцянки) і, нарешті, німецько-італійська в Римі (наслідки ще не відомі). А скільки їх ще далі буде?

Проте констатуємо, що «віз і далі там».

Рим, 7. VIII. 1931.

Про це й те.*)

ВИПРАВА САЛЬСЬКОГО ДО СОФІЇ.

Софія, дня 10. VIII. 1931.

«...Тут недавно був ген. Сальський. Робив виклад, який перейшов скандально. Від дискусій з Орловим ухилився, назвавши його запита «націоналістичною демаґогією». У Варні, куди він їздив, справа перейшла ще гірше. Там заявили йому, що слухатимуть його виклад як «українця Сальського», але не як міністра й генерала.

«У своєму викладі в Софії Сальський говорив несотворені річі. Заявив, що УНР визнали вже всі держави, що в різних країнах Європи й Америки йде повним ходом формування унерівських військових частин, що на окупованих землях, навіть на Зах. Україні парід иде за УНР, тощо.

«Сказав, що зараз УНР не має конкурентів, крім ОУН. Акцію націоналістів назвав він дуже активною і енергійною та визнав, що їхні впливи зростають. Ці успіхи націоналістів відносив він на рахунок добре поставленої пропаганди і спекулятивної демаґогії безвідповідальними гаслами. Старався він звести акцію ОУН до галицької імпрези; все таки додав, що «на жаль зараз ОУН охоплює і надніпрянців в різних країнах. Завдячувати це має ОУН її організаційному референтові Сціборському — людині молодій, активній, однаке з великим авантюрничим успосібленням».

«Рівнож дав він інтерв'ю до місцевої московської преси. Воно скандальне. Сальський робив реверанс москалям, а вони, як бачите, дали йому у відповідь полічника».

ІНТЕРВ'Ю, ЯКИХ МАЛО.

Інтерв'ю унерівців у чужинній пресі мають вже свою традицію. Цю традицію гідно продовжував недавно ген. Сальський, що кореспондентові московської газети «Наша Жизнь» у Софії, дав знамените інтерв'ю, з якого деякі витяги наводимо в перекладі:

«...Згідно зі словами генерала, уряд УНР, що складається із 3 членів — пре-

*) Правопис оригіналів; підкреслення наші. Редакція.

зидента професора (!) Левицького, завідуючого зовнішньою політикою Александра Шульгина й військовими справами Володимира Сальського, — визнаний нині Францією, Англією (!), Швейцарією (!), Румунією, Чехією (!) і Польщею. Ніколи ще (!!!) престиж того уряду не стояв так високо (!), як тепер.

Уряд УНР вживає всіх заходів, щоб досягнути тісного порозуміння з російськими колами, що кермують еміґрацією, і на щастя, як запевняє це Сальський, такий контакт все більше й більше досягається, а чинність, що має спільною метою звільнити Батьківщину від большевиків, координується. (Дуже цікаво! — Прим. складача Р. Н.).

«Тепер у Європі й Америці реально існує тільки один (!) український рух — а це за УНР. Всі інші течії відпали або звелися на ніщо. Правда, є течія навколо гетьмана Скоропадського, явно германо-фільська, але сам Скоропадський одійшов від політики — він працює зі своїми приятелями над виявом культурних багатств (!!!) українського народу. Також треба відмітити енергійну діяльність українсько-галицької (!!!) національної організації полковника Коновальця і Сибирського (?!). Однак ціль, що вони переслідують, вузька і очеркнена — відірвати Галичину від Польщі.

«На майбутнє УНР, на її границі й взаємовідносини з сусідами ген. Сальський дивиться цілком оптимістично. Домовимося. Порозуміємося — з сусідами. УНР хоче жити з ними у спокою і дружбі. Так дивляться на це держави Європи і Америка, такий погляд, як запевняє Сальський, мають тепер і відповідальні російські кола. (Дуже цікаво! — Прим. складача Р. Н.).

«Загальне положення в совітській Росії, а зокрема на Україні, де ген. Сальський (!!!) має обширні зв'язки на місцях (!!!), таке, що кожної хвили треба чекати зриву народнього повстання. А тому нам всім треба відкинути порахунки, готуватися до майбутнього, щоб не пропустити тої довгожданої хвили, можливо, дуже близької та дружно кинути вперед на допомогу своїм братам. А потім, вірте, зговоримося, погодимося.

«Уряд УНР енергійно готується. У Франції, Румунії, Польщі і в Америці він формує свої частини (!!!) і в них працюють кадрові старшини (!!!). Між ними бувші генерали такі, як Удовиченко, Шаловал (!!!), Павленко-Мельников (!!!), Безручко, Греків (!!!) та другі. Генерал Сальський робив перегляд деяких своїх військових частин (!!!) і вони в знаменитому стані (!). Розуміється, про їхній склад і скількість тепер говорити не приходиться. Не час. (Зовсім слушно! бо нема про що говорити! — Прим. склад. РН»).

ВІДПОВІДЬ НА ІНТЕРВ'Ю.

Не диво, що це знамените інтерв'ю дочекалося навіть... відповіді якогось Вас. Похвиснева, читача «Нашої Життя», який у її числі з 26. VII. б. р. пише між иншим наступне:

«Оскільки уряд УНР готує успішно свої військові частини по інших державах світа, я не можу точно сказати, але що торкається європейських держав — Франції і Румунії, де я недавно був, та Польщі, звідки маю точні відомості, не говорячи вже про балканські держави, то нічого подібного, про що говорив Сальський, там нема.

«Щодо шляхотного бажання генерал-лейтнанта російської служби Сальського дружного наступу вперед на визволення наших братів із пекельної неволі в Триєсерії з тим, щоб потім «зговоритися — погодитися», то це побажання можна тільки привітати й оскільки в генерала на правду знайдуться в заокеанських державах готові корпуси, то в рішучу хвилю рушимо з ними разом дружню вперед за матушку Росію!»

Нам не залишається нічого иншого, як лише побажати уенерівцям у їх поході «дружно вперед за матушку Росію» — «щастя Боже!»

ВИМОВНІ ЧИСЛА.

Г. фон Тругарт, секретар німецького товариства для прав національностей, у своїй недавно виданій книжці про національні меншости подає, що до Ліги Націй виплинуло досі 525 скарг, обговорюючи 314 випадків, з того 155 dotyczyли Польщі, 66 Греції, 63 Румунії, 60 Чехії, тощо. Лише 21 випадок прийшли на розгляд Ліги Націй, при чому 11 відкинуто неполадженими, 6 поладжено компромісово, у 3 випадках Ліга Націй задовольнилася лише повідомленням, що справу поладжено, а 1 петицію ще й досі не поладжено.

З того висновок: не надіймося на зміну положення нашого народу шляхом петицій, інтерпеляцій, правничих балачок, дипломатичного хитрування, тощо. Зате памятаймо слова будівничого італійської держави Кавура: «Дипломатія не може змінювати положення народів, вона лише може легалізувати готові факти».

Останя українсько-польська кампанія, що вже рік ведеться на міжнароднім полі, а яку попередили й викликали події на Західній Україні (отже — внутрішня кампанія), важна для нас не тим, що скажуть, і як рішать справу Комітет Трьох, Рада Ліги Націй, асамблея, тощо, бо ні одна з них зокрема, ні всі до купи не скажуть цілком певно нічого такого, щоб од того засадничо змінилось положення нашого народу на Західніх Землях України. А важна вона для нас тим, що вже склала світова публична опінія в тій справі; бо закривавивши українську справу на зовнішнім форумі до небувалих досі розмірів, ми тим самим зробили поважний крок у підготовці легалізації майбутніх «готових фактів», що будуть мати на меті корінно змінити положення нашого народу.

Тому ми останню українсько-польську кампанію вже виграла без огляду на те, чи й що скаже Комітет Трьох, Ліга Націй, тощо.

ВРОГ ГОВОРІТЬ...

Польський журналіст Др. О. Гурка пише в «Gazecie Porannej», ч. 9679, з 26. VIII. б. р., наступне:

«Публіцистичні польські міркування, що непримирне становище українських політиків, без сумніву зрештою чуже більшості українських селян, в ділом жменьки студентів та інтелігентів, дуже яскраво пригадують рапорти російських губернаторів і австрійських радників ще з XIX. в., що означували польські рухи, як діло «незадоволеної шляхти» і жменьки молоді, для якої польський хлоп чужий, бо він назагал шанує уряд і любить цісаря. Нема сумніву, що польський хлоп у 1846.—63. рр. був більше чужий для рухів своєї інтелігенції, ніж теперішній український селянин для акцій самостійників, чи навіть УВО або ОУН, а всеж польський незалежницький і національний рух був цілком конкретною річчю. Тайна лежить у тім, що взагалі всіма національними рухами, від німецьких «фрайгайтскріге» починаючи, кермувала жменька інтелігенції та студентів, але всеж вони змінiali карту Європи».

Знов же гр. П. Дунін-Борковскі в иншій числі «Gazety Porannej» пише таке про українське селянство: «Фактично стан річей виглядає цілком навпаки. Це селянство дуже часто в національній діяльності буває значно радикальнішим, ніж інтелігенція. Так, напр., можна би сказати, що більшість інтелігенції, можливо, часто з розумових причин, була проти саботажів, а проте запальна молодь і частинно селяне з мало передуманих причин, але безперечно національних, брали не раз участь у цій акції».

Це так Др. Гурка і гр. Дунін-Борковскі поучують своїх, польських, земляків. Але не завадилоб це знати й нашим землякам, зокрема нашим «реальним» політикам.

ЦІКАВІ ДОКУМЕНТИ.

Орган російських революціонерів «Искра» (№ 9., октябрь 1901. года), в дописі п. з. «Демонстрация в Кишиневе» (мова йде про демонстрацію 11. IX. 1901. р. проти чорносотенного часопису «Бессарабец» та її редактора, відомого чорносотенця Крушевана) таке:

«Говорили, будто администрация хотела замять дело, но редактор «Бессарабца» подал донос в Спб, вследствие чего и начались аресты. В ночь арестов по городу распространены листки (ном. з) «Группы объединенного протеста», несмотря на то, что вся полиция была настороже. В боковых улицах останавливали и обыскивали прохожих. На вопрос: «чего ищете?» полиция отвечала: «бумаги разбрасываете». Для разбора дела назначен товарищ прокурора Шелутин, известный юдофоб и близкий друг Крушевана и сотрудник его в «Бессарабце». Он-то будет вести следствие о демонстрации против Крушевана».

Та ж «Искра» в ч. 11 з 20. XI. 1901. оголошує довший документ, з якого цитуємо уривки:

«Постановление № 3. 1901. г. Сентября в г. Кишиневе я, отдельн. корпуса жандармов штабс-ротмистр Барабашев, принимая во внимание, что 1) 5 сентября в г. Кишиневе издана была от имени «Группы объединенного протеста» и распространена гектографированная прокламация, в которой порицается существующий в России госуд. порядок и говорится о неотвратимости волнений, крест. бунтов и студенч. движений, как о желательной форме протеста против правительства. режисма...» і т. д. «Наконец, особой припиской к прокламации «Группа об'ед. протеста» анонсирует о том, что «11-го сентября в 6 час. 34 м. вечера из Г. К. отправляют т. Домбровского в администрат. ссылку»

и приглашает воспользоваться тем случаем для демонстрат. протеста на вокзале против того распоряжения властей...» і т. д. «2) 10 сентября та же «Группа об'ед. протеста» издала вторую прокламацию, в которой говорит о необходимости свободы слова и протеста против таких органов печати, как «Новое Время», «Южный Край», «Моск. Ведомости», «Бессарабец» и редактора той газеты Крушевана, который, как сказано в прокламации, «душит» своих типограф рабочих «вычетами». Народ просит хлеба, а правительство дает ему «камень», а «Бессарабец», «когда Толстой говорит о хлебе для народа» и «всему, что ищет свободу, он кричит свое грязное в клетку»... і т. д. «4) 11 сентября около 7 час. веч., ко времени отхода поезда, на кишинев. вокзале собралась толпа молодых людей, мужчин и женщин, около 100—120 чел.»... і т. д. «В то время кто-то, когда поезд стал уже отходить, произнес фразу, окончив ее словами: «Помни единство, да здравствует свобода и единство». Кто-то из толпы начал было петь, почему багажный Рачко, по распоряжению полиции, хотел было задержать его, но в тот момент получил от одного из толпы удар палкой по голове, а затем Антолина Глоба и Полина Функельман беспорядочно затащили песню, подхваченную другими. Когда Гельман был задержан, то Каминский, обозревая толпу, стал махать руками, как бы давая знак и толпа, вслед за ним кричала: «Да здравствует свобода! Ура!». Жандармам и багажным, ранее заметившим тех лиц, которые руководили толпой, удалось, хотя с большим трудом, под ударами палок, зонтиков и кулаков, задержать восемь человек и для установления личности увести в комнату для дежурных жандармов; тогда некоторые из участников демонстрации стали возбуждать толпу ложными сообщениями о том, будто жандармы и багажные бьют арестованных и будто избивали некоторых из публики так сильно, что одну женщину свезли в больницу, при чем агитаторы кричали, чтоб присутствовавшие записывались в свидетели. Смешавшись, таким образом, с некоторыми из публики, введенными в заблуждение относительно случившегося, они ворвались в дежурную для жандармов комнату, потребовали записать их в свидетели, что и было исполнено. 5) Выполняя намеченную в приведенных выше прокламациях программу демонстрации, толпа с криком: «Идем к губернатору! Ура!» направилась с вокзала в город, распевая революц. песни, крича «Ура!», оставилась возле типографии «Бессарабца».

Здесь кто-то из толпы произнес речь, и затем стали раздаваться крики: «Долой Крушевана! Смерть Крушевану, ура!». Не встретив сочувствия у наборщиков, толпа оглашая воздух криками, двинулась к губернатор. дому, у ворот коего, встретив отпор со стороны полиции, распалась на несколько групп, при чем более значительная по численности направилась в город. сад, где несколько породавым нанесла побои, и затем с криком: «Да здравствует свобода печати, долой произвол, ура!» направилась к редакции газеты «Бессарабец» и квартире ред. ее Крушевана, где выбили палками стекла, а затем, увидев приблизившихся наборщиков типографии, в беспорядке разбежались... и т. д. «На основании постановления Бес. Губ. Ж. Упр. ст. 16—18 сент. за № 1., по соглашению с тов. прокурора Кишинев. Окр. Суда С. П. Шелухиным, постановил: вышперечисленных... (йдуть прізвища)... привлечь к настоящему дознанию в качестве обвиняемых о чем и объявить.

Барабашев. * С. П. Шелухин.

Ще можна якось погодитися з тим, що українець був московським прокуратором. Та недобре вже, коли той прокуратор виступав у політичних процесах, стояв на сторожі «существующава в Росіі государственнава порядка» і «правительственнава режима» та переслідував революціонерів. А ще гірше, коли він був «другом» знаного чорносотенця Крушевана; куди гірше, коли був ще й «сотрудником ево» в чорносотенній газеті «Бессарабец»; дуже зле, коли до того всього переслідував революціонерів за демонстрації проти свого «близкава друга». А вже цілком погано, коли 30 років по тому, вже як український політичний емігрант, переслідує власновільно, без причин, безпідставно й нечуваним досі способом українських революціонерів, ось такими виступами («Народна Воля», Скрантон, Па., 16. IV. 1931. ч. 43):

«...В дійсності це організація (УВО) і не військова, і не революційна, а просто знаряддя для нищення українського життя й розвитку, що це польська азефовщина, перейнята з Росії». «Сурму» вперше я побачив років з три тому назад. Один з студентів давши мені прочитати кілька чисел «Сурми», прохав сказати йому, що то за дивний часопис. Через два дні, студювавши «Сурму» по правничому, я відповів: «Це типічний провокаційний орган. Гадаю, що це польська робота. Так виходить і по засаді «кому воно на користь». Мій досвід старого правника про-

мовляв мені за таке підозріння і щодо «Сурми» і щодо її музик». «Чи не дивно і чи не підозріло, що польська поліція в нинішні часи, коли ні з чим не можна сховатися, як хто хоче що викрити, на протязі багатьох років вилловлює молодь з «Сурмою», а ніяк не відкриває, де ж саме вона друкується і звідки саме шириться!». «Для мене як для старого судді і слідчого по важніщих справах є всі дані, щоб дивитися на справу УВО та «Сурму», як на польську азефовщину».

Не дивно, що по таким виступі відповіддю є чинна зневага, нанесена авторові, а українське громадянство, на яке обиджений бундючно покликуювався, винесло такий свій осуд:

«...Але того, на що не спомоглися вороги, доконав «свій» довівши зайвий раз зрадливість нашої натури. В часі, коли проти національного революційного руху на окупованих землях спільним фронтом виступають і Москва і Польща, коли бажана є найбільша єдність, перебуваючий в Празі проф. Шелухин умістив в «Народній Волі» статтю, в якій кваліфікує революційний рух на Західних Землях як «польську азефовщину» а саму організацію, як групу провокаторів і підкупних польських агентів, які своєю «фіктивною революційною акцією допомагають Польщі нищити визвольний рух».

«Незалежність» ч. 9., 15. V. ст. Л. Органського п. з. «Новий вчинок».

«...Що його (Шелухина) стаття дуже прислужилася польській поліції — то мусить бути ясним кожній логічно думуючій людині». «Подібні «публіцистичні виступи» сенатора Шелухина заслуговують на різке осудження з боку цілого громадянства, як шкідливі для національної української справи і корисні лише ворогам-окупантам». «Для обвинувачення когось, особливо цілої організації, в провокації, потрібні неоспоримі матеріальні докази, — інакше саме це обвинувачення являється звичайною провокацією. Це більше, ніж хто інший, мусівби знати і розуміти «бувний прокурор і суддя» С. Шелухин».

«Незалежність» з 1. VI. 1931. ч. 10. ст. «Польська Азефовщина».

«...Від тепер імя проф. Шелухина має стати синонімом національного зрадництва, чимось рівнозначним з імям Каїна — від якого з погордою мусить відсахнутися соборницький і активний загаль».

Інж. М. Сціборський, ст. «Вчинок Каїна», «Стрілецькі Вісти», Вінніпег, 30. VI. 1931.

«...Як член «Товариства укр. письменників і журналістів», якого членом являється також сен. С. Шелухин, звертаюся до Хвальної Управи Товариства з заявою: винести ту справу на обговорення громадського суду, що й дасть змогу ділово та для всіх безболіно вияснити та розв'язати цей неприємний конфлікт. Буду сподіватися, що сен. Шелухин, який так рішуче виступив і оскаржив організацію УВО, кинувши її тяжкі обвинувачення, не завагається і перед обличчям громадського суду підтвердити їх, своєчасно доказавши їх необхідними для цього документальними даними».

Улас Самчук. Із заяви до «Тов. укр. письменників і журналістів у Празі, з 7. V. 1931. р.

«...Коли проти УВО виступають ляхи, коли проти УВО виступають москалі, беручи собі до помочі червоних яничарів — третій інтернаціонал, то все те ще можна зрозуміти. Однак годі зрозуміти виступу тих, що признають українську національність, що хочуть самостійної України, а виступають проти тих, що ведуть завзятий бій за ту ж самостійну Україну... Кому ж помагають вони такою роботою, чи українському народові, чи ляхам, москалям і другим ворогам українського народу? Хай відповідь на це знайде собі кожний українець в глибині своєї душі. Хай ті, що поставили собі за ціль нищити одинокую бойову організацію, залишаться на лісту тих, кому помагають».

«Стрілецькі Вісти». Вінніпег, 30. VI. 1931. ст. «Злочинці проти націй».

Другим виступом, повним всякої відповідальности, є стаття проф. Шелухина в «Народній Волі». Глибоко переконані в тому, що громадський загаль зуміє відповідно оцінити ці шкідливі прояви нашої дійсности, закликаємо рішучо осудити протисоборницьку роботу і залишити її авторів в стані повної громадської ізоляції. Це зокрема слід примінити до проф. Шелухина».

Резолюція «Української Громади» у Франції. Підпис: Антоненко, голова, інж. Свірський, секретар.

«...Виступ, подібний до статті п. Шелухина, є тяжким, прикрим явищем українського національного життя. Стаття звернена проти революційної організації на Зах. Землях, яка, від ряду літ, на очах своїх і чужинців з величезними жертвами і самопосвятою єдина провадить в краю організовану чинну боротьбу проти гнобителів Української Нації. Ця стаття повна закидів, опертих на здогадах і є не лише безпідставною, але виразно злої волі і про-

вокативною. В нинішніх критичних і загрозливих обставинах, серед яких перебуває український національний табір, виступ п. Шелухина є політично безглуздим і безмежно шкідливим. Вимагаємо, щоб для заспокоєння української публичної опінії, п. Шелухин відкликав свої твердження, подані у вищезгаданій статті, правдивість, яких ні він сам, ні будь хто ніколи довести не буде в силі».

Резолюція «Української Громади» в Брюсселі (Бельгія) з 21. V. б. р. Підпис: М. Граб, голова.

«Зокрема гостро нап'ятуємо страшний по своїй шкідливості і непродуманості виступ проф. Шелухина в «Народній Волі».

Відділ ОУН в Парижі.

«...Відділ ОУН в Берліні п'ятує становище «Народної Волі» до українських визвольних змагань та відкликається до всіх українців, які дорожать нашим визволенням, дати належний відпир усім напасникам. Зокрема осуджує виступ проф. Шелухина в «Народній Волі», якого повинно збойкотувати все українське громадянство».

Відділ ОУН в Берліні.

«...Українська Громада в Ліберці... рішучо осуджує ці вчинки та методи боротьби, яких можемо чекати хіба від історичних ворогів Української Нації. Сучасні обставини лише вказують, що люде з великими титулами, мимо дванадцятьлітнього перебування на еміграції, не навчилися нічому доброму і здібні лише на спровокування ідеї національного визволення»...

Резолюція «Української Громади» в Ліберці, з 31. V. б. р. Підпис: Дуб, голова, Волошин, секретар.

«...Українська Національна Рада в Бельгії стверджує, що виступ п. Шелухина з його статтею в «Народній Волі» з 16. IV. б. р. глибоко обурив і занепокоїв українське громадянство в Бельгії». «Серед нинішніх критичних обставин такі виступи є дуже небезпечні і шкідливі для української національної справи».

«Українська Національна Рада» в Бельгії. Підпис: Андрієвський, голова; Граб, секретар.

«...Щось подібного до цієї ганебної статті, зверненої супроти наших революційних кол, тяжко знайти і у вчинках наших національних ворогів. Протестуємо як найрішучіше проти подібного роду безпринципних провокаторських вчинків і закли-

каємо до наложення бойкоту на проф. Шелухина».

Відділ ОУН в Празі.

«...Безприкладний в своєму цинізмі виступ проф. Шелухина в «Народній Волі» є доказом існування на еміграції тої національної азви, на яку хоріє частина нашого громадянства».

Відділ ОУН в Подєбрадах.

«...Ми, українські старшини, підстаршини, козаки і стрільці Української Армії, перебуваючі в даний мент в Ліберці та його околицях, на своєму вічу з дня 30. травня ухвалили рішучо опротестувати виступи Шелухина та Шульгина супроти революційної боротьби та соборницької акції. Заявляємо, що всі ці випадки, скермовані проти революційного чину нашого покоління і молоді, не зустрінуть у нас піддержки та добрих слів, а лише ганьбу та призириство».

Резолюція віча вояків у Ліберці.

«...Зазнайомившись зі змістом статті проф. Шелухина «Польська азефовщина» підносимо рішучий протест проти подібних методів і писань, які опльовують і мішають з болотом змагання людей, що присвятели себе і своє життя Батьківщині.

Відділ ОУН в Брю.

«...Вважаємо підкреслити, що а) злочином є трактувати сучасний революційний рух, який потапає у морі пролітої крові героїв-мучеників, що душаться сухотним повітрям вязниць і переходять тортури та знущання слідчих і судових установ — і все це в ім'я Української Державности, в такий спосіб, як це робить п. Шелухин, б) ганебним і недоцільним є в такі рішучі моменти революційної боротьби українського народу намагатися посіяти недовірря, дух азефовщини в лавах активних і свідомих борців за волю України і тим підірвати та ослабити боездатність цілого фронту визвольної акції».

Резолюція «Української Громади» м. Лежу і «Української Громади» м. Серенго (Бельгія). Підпис: Пилипак, Макаренко.

«...Все національне громадянство кличемо осудити вказані хоробливі вияви і своєю рішучою поставою змусити чинники, що уважають себе за національний провід, рахуватися з засадами національної моралі і загально-людської етичности».

Відділ ОУН в Пшібрамі.

«...Безпідставний, провокативний і нічим не виправданний виступ проф. Шелухина в «Народній Волі» викликає серед всіх нас рішучий протест».

Відділ ОУН в Кнютанжі (Франція).

«...Яскравим прикладом цієї аморальности є виступ проф. Шелухина, який належить з цілою рішучістю нап'ятувати».

Відділ ОУН в Ліберці.

«...Ці виступи не зломлять соборницького фронту, а тільки компромітують нашу національну гідність і саме ім'я українця й тому закликаємо громадянство піднести рішучий протест проти подібних методів внутрішньої боротьби з творчими силами нашого визволення».

Відділ ОУН в Омекурі (Франція).

«...Все українське громадянство закликаємо поставити рішучий спротив внутрішнім шкідникам ідеї незалежної соборної України та революційної боротьби для її звільнення».

Відділ ОУН в Крезо (Франція).

«...Статтю проф. Шелухина під назвою «Польська Азефовщина», п'ятуємо як вчинок людини, яка завдяки своїй партійницькій зажерливості остаточно втратила розуміння і почуття національних інтересів, гідности та самопошани».

Відділ ОУН в Шалеті (Франція).

«...Тактика, якої хапаються деякі наші політичні чинники в своїй боротьбі з соборницьким-націоналістичним рухом починає набирати вигляду провокації на цей рух. Доказом цьому може служити виступ С. Шелухина в «Народній Волі», де цей український вчений і політик, способом чисто провокаторським, бо ж абсолютно ні начім неопертого твердження — трактує єдину нашу національно-революційну організацію, як «вияв польської провокації».

Відділ ОУН в Еш (Люксембург).

«...Як ціла та кампанія, так і стаття п. Шелухина безпідставні, нечесні, баламутні і шкідливі для української справи. Вони виміряні проти організації, яка стоїть на чолі і кермує революційною боротьбою українського народу проти наїздників. Подиктовані мізерними мотивами особистого характеру та руїницьким інстинктом, вони бють по цілій справі боротьби за визволення українського народу. Ганьба і сором їх авторам для яких не повинно бути місця серед українського громадянства».

Відділ ОУН в Лежі (Бельгія).

ЗАМІСТЬ ПРОТЕСТУ.

Пшібрам, дня 20. VI. 1931.

Пане Шульгине!

Перечитавши Вашу брошюру «Державність чи гайдамаччина», що її мета є дуже ясна — боронити інтереси Польщі, не можемо зрозуміти, як може українець

з роду дійти до чогось подібного. Ми, що активно боролися за наш святий ідеал — Самостійну, Соборну Україну, устами десятка тисяч поляглих найкращих синів нашого народу, устами тисячів найліпшого квіту Української Нації, катованого в польських та московських тормах, питаємо Вас: хто дав Вам право іменем українців боронити відвічних ворогів наших? Чому саме тепер, в час найбільшої активізації українського питання на міжнароднім полі Ви, пане Шульгине, спромоглися на видання цього ганебного твору? Чи не тому, щоб ратувати підірваний кредит Польщі у міжнародніх чинників, надчим так уболюєте у своїм творі, а разом з тим щоб ратувати і свій жалюгідний кредит у нашого ворога? Твердимо, що жадні інші мотиви Вас до цього не примусили. Бо ж чи ціла історія України аж до останніх днів оправдала бодай один момент спільности інтересів Польщі та України, за яку так розпинаєтесь? Самі знаєте, що ні! Так які ж інші мотиви примушують Вас сьогодні держатися спільности із цею самою Польщею?

Твердите, що ніяк не можете порівнювати ССР і Польщу у відношенні до українського народу. А ми Вас питаємо: чим гірші або ліпші підвалля ГПУ чи Соловки від Бригідок, Вісліча, Берестя, Луцька, Домбля, Дуброви та інших підвалей польської «че-ки»? Чи не однаково як в одних так в других у варварський спосіб знущаються на безборонними жертвами, свідомими громадянами українського народу? Чим краще чи гірша «папифікація» Західних Земель України «культурною» Польщею, від такої, кажим, колективізації большевиків? Ви в порівняннях не зацікавлені?!

Пишите: «Небезпека розеднання нації повстає перед нами». І пощо це пишете? Та ж кожному відомо, що носіями і реалізаторами цієї небезпеки, є якраз Ви, пане Шульгине, зі своєю групою! Бо ж на Ваш погляд «українські меншини» під Польщею, Румунією, тощо, мусять зрозуміти, що вони там остануть, отже хай вони самі боряться за свої національні права. Чи ж вже це не є розеднюванням й розбиванням Української Нації? А крім того Ви проти їхньої боротьби за національні права виступаєте! І це має бути Ваша «реальна» політика?

Кажеться, що «державна соборність це ж далекий і ніколи нездійснимий ідеал», тоді як цей ідеал вже здійснився 22. I. 1919. р., проголошенням злуки всіх українських земель в одно тіло. Цього хай тільки морального здобутку Української Нації ніхто не має права нехтувати!

Ваші писання це глум над тими, що боряться з ворогами українського народу на всіх фронтах і ніколи не випустять зброї з рук. Тому кличемо до Вас Вашими словами: подумайте, перегляньте по щирості Ваші думки, порівняйте з тим, що Ви робите й говорите, та запитайте себе: хто Ви і що робите? Та добре памятайте Ваші ж слова: «Політика побудована на дрібних хитрощах і брехнях може дати задоволення честолюбству того чи иншого діяча, ніколи але не дасть поважних результатів».

А тому, що Ви отверто говорите, що ведете політику, оглядаючися на інтереси нашого відвічного ворога — Польщі, ми Вам не менш отверто заявляємо: геть руки від української справи!

Олександр Каранович. Інж. Іван Дмитро.

«РЕАЛЬНІ» ПОЛІТИКИ ПРИ «ПРАЦІ»...

Ріжні українські партії, і в краю, і на еміграції, ще до минулого року застосовували до українського національно-революційного табору досить своєрідну тактику: або тактику кпин (мовляв, ну і вирвалися, визволити Україну, як Пилип з конопель! побачимо, побачимо!...), або гордовитої мовчанки (мовляв, з «мальчишками не забавляємся»), будь кидання неясних натяків і підозрінь (мовляв, а звідки ви, дороженькі, гроші на акцію маєте та для кого працюєте?), чи нарешті злісних закидів (мовляв, по чорта вас ще в нашій рідній балагані, анархісти якісь безголові, дітваки нерозумні).

Та справа кардинально змінилася минулого року. Річ у тому, що саботажна акція в краю, потім протестна акція за кордоном, та небувала розмірами й успішна пропаганда української справи на міжнароднім форумі, були власне іспитом політичної зрілості революційного табору. І сталося найменше сподіване: решта, як на наказ, зірвалася з рідної калабані, де спокійно лежала, на рівні ноги та вхопилася за ножі.

Цікаве тут передусім ось що; досі зусилля обєднати, що тривали іноді цілими роками, 2-3 партії до боротьби з ворогом кінчалися постійними невдачами; а тут без ніяких зусиль повстав проти своїх фронт, од унерівців починаючи, через УНДО, католиків, радикалів, ес-деків, есерів, оборонців, петрушевичівців і т. д. аж комуністами кінчаючи; отже, фронт, якого досі ніякі зусилля українців та ніякі «папифікації», «колективізації», процеси СВУ, Соловки, шкільні «плексіцити» та інші вчинки ворогів не змогли утворити.

Друге цікаве явище це, що всі вони з заїлістю та неперебірчивістю в засобах

наносили удари революційному таборі, не звертаючи найменшої уваги на те (навіпаки — будучи навіть свідомі того), що zarazом наносять удари загальній українській справі, яку в даний момент боронив революційний табор. (Тактика: потерпимо всі, але й вони потерять; або: коли не буде Україна, якої я хочу, то хай ніякої не буде). Осць так одні (УНДО, радикали, ес-деки) осуджували як не-українську та ворожу українському народові діяльність революційного табору, і то осуджували обовязково перед цілим світом, бо якраз той світ прислухувався до пропаганди, веденої тим табором; другі (уенерівці) зі святим обуренням пальцем тикали (також перед світом), мовляв, *большевицькі агенти*; треті («оборонці» з Шелухиним) з не меншим обуренням репетували: *польські провокатори!*; а ще інші враз чомусь то прозріли і ті «неясні» джерела фондів побачили — в Америці та з безмежною люттю закипіли: як може український нарід таким викидкам суспільності матеріальну поміч давати?! І давай всі навіпередки американських земляків переконувати: чи ви здуріли? теж тяжко запрацьовані гроші даєте польським провокаторам (одні — Народня Воля); за ваші гроші нам тут нещастя на голову ті авантюристи стягають (другі — ундисти).

*

Але до речі.

Мунулорічні події на Західній Україні мали той наслідок, що 1) заокеанські українці повели імпозантну протестну акцію, і 2) жертвенність наших земляків надзвичайно зросла, і то передусім жертвенність на — *боеву акцію*, але й побіч того зросла *жертвенність і на інші національні потреби*.

У «Свободі», Джерси Сити, з 19. II. 1931., «Обеднання Українських Організацій в Америці», що веде головну збіркову акцію в Америці, оголосило комунікат, що за 3 місяці (листопад, грудень 1930; січень 1931) зібрало на краєві потреби дол. 24.076,06.

А що «Обеднання» друкує постійно ще й викази жертводавців, зазначаючи, *на яку ціль вони гроші призначають*, а далі, що теж «Обеднання» оголошує кожного місяця звіти із подрібним зазначенням, *куди гроші вислано*, отже — кожний, хто слідував за тодішньою збірковою акцією, знав, куди гроші пішли, змі, коли ще не пішли, то куди вони підуть. Знало це прекрасно УНДО разом із редакцією «Діла» у Львові. Автім коли б вони й не знали, то могли дістати листовно інформації. Та власне тому, що знали і що не

потребували добувати листовно інформації, вони поступили так (мовляв, дипломатично):

«Діло» ч. 62, з 20. III. б. р. в статті п. з. «Американська жертвенність» висказало... здивування, мовляв, як це так: «Обеднання» збрало дол. 24.976,06, а міжтим, згідно з інформаціями, які дістало «Діло» від різних українських установ у Львові, дістали ті установи до 20. III. б. р. всього 5.625,—. Отже: *де поділися інші гроші?* А далі писали: «Відомо, що доплив грошей з Америки до краю, всупереч його непомірним потребам і самій льоїці фактів — в останніх місяцях не зріс, а помітно зменшився».

Можливо, що «Діло» мало на меті шантажувати «Обеднання», мовляв, а по, чи признається публично, що гроші висилає на «боеву акцію», а коли й признається, то чи схоче й надалі ангажуватися до матеріальної підтримки революційного табору. Та це припущення малоправдоподібне, бо «Діло» прекрасно знало, що «Обеднання» не робить ніякої тайни з підтримки боевої акції. Отже, існує дальша, можливість: кожний, хто здорово думає, міг знати згори, що ставлення таких запитів, як «де поділися 20.000,— дол.», та таких закидів, що «доплив грошей з Америки помітно зменшився», викличе безсумнівно занепокоєння між жертводавцями, підозріння (вкрали гроші? щось тут не в порядку, тощо), а кінець кінців — цілковитий упадок жертвенности; й не спеціально на боеву акцію, але взагалі. Отже можливо, що «Діло» примінило тактику: «ні мені, ні тобі». А можливо, що кермувалося іншими міркуваннями, або зовсім ніяких міркувань не мало, а тоді мотивом його вчинку була звичайна сліпа злоба, що абсолютно не дивиться на те, які з того можуть бути наслідки.

*

У «Свободі» ч. 86, з 15. IV. б. р. «Обеднання», в відповідь на напад «Діла», оголосило комунікат, де ствердило, що «з суми дол. 24.076,06 вислано згідно з волею і призначенням американсько-українських жертводавців на боеву акцію дол. 12.575,—, а решту на інші краєві цілі», при чому подало точний виказ пересланих сум, які далеко перевищали квоту 5.625,—, подану «Ділом» (напр., 4.100 дол. на «спацифікованих», 2.300 інвалідам, 1.825 «Рідній Школі», 760 політ. в'язням, 350 «Просвіті», 225 Лемківщині і т. д.).

Далі «Обеднання» в тім же комунікаті додело, що «в противенстві до твердження «Діла», поза жертвами на боеву акцію, жертвенність на інші краєві цілі за ті

місяці не змаліла в порівнянні з іншими роками, а тільки зросла». Крім того підчеркнуло, що «Діло» мусіло знати, куди ділися гроші, бо ж «Обеднання» друкує кожного місяця свої фінансові звіти». Нарешті заявило, що «Діло» може бути проти збірки жертв на боеву акцію, але хай це виразно пише, а не нападає зза плота на «Обеднання», удаючи, що не розуміє, куди це висилає «Обеднання» жертви, зібрані на боеву акцію. «Обеднання» візвало «Діло», щоби «воно переконало американських українців, щоби вони не послали на боеву акцію, коли воно є проти неї, та щоби воно явно заявило, що воно є за реальну політику в виді угоди з Польщею».

Та справа на тім не покінчилася.

*

«Діло» з 12. V. 1931. в свою чергу дало відповідь «Обеднанню», з якої беремо декілька уступів:

«Над справою т. зв. боевої акції не можемо зі зрозумілих причин на цьому місці застаналятися. Відношення до неї всіх відповідальних чинників (!) у краю відоме. Але в даному випадку не йде про неї, тільки про те, чи доцільно робити такі збірки навіть в Америці під фірмою: «на потреби старого краю» Ми кажемо, що не тільки не доцільно, але й шкідливо. Всі збірки «на потреби старого краю» повинні йти виключно на видимі потреби цього краю». «Вже від кількох місяців ішли нарікання в краю на спосіб, в який «Обеднання» розділює американські жертви». «Збіркові гроші, зібрані на потреби старого краю, повинні бути розділені при рішачому голосі відповідальних старокраєвих українських чинників, які найкраще знають і єдино компетентні забирати голос щодо краєвих потреб». «Своїми увагами ми причинилися до прочищення нездорової атмосфери, яка почала в краю витворюватися довкола американської збіркової акції».

У відповідь на цю статтю «Діла», «Обеднання» видало другий комунікат, поміщений у «Свободі» ч. 122, з 27. V. 1931., в якому між іншим пише:

«Виходило би, що «боева акція» — це не акція «краю», бо «відповідальні чинники» і «Діло» є проти неї. І ось тому «Діло» закидає «Обеднанню», що воно не повинно збирати на боеву акцію під фірмою «на потреби старого краю». «От доперва тепер поставило «Діло» справу ясно. Тепер доперва знаємо, о що йому ходить. І чи не краще було поставити справу так відразу, замість питатися «Обеднанню», куди ділося 20.000 дол., коли «Обеднання» їх вислало туди, куди йому ка-

зали жертводавці? Бо чи «Обеднання» тому винне, що для американських українців «боева акція» є краєвою справою. «Діло» виступає проти «Обеднання» за розділ жертв, коли сама українська імміграція поставила «Обеднанню» як вимогу висилати жертви тільки на ті цілі, на які йому призначено висилати і що воно по американським законам є зобовязане робити». «Обеднання» має вільну руку тільки щодо народнього податку та тих жертв, яких ціль не є означена. Жертви ті малі і вони служать на ріжні дрібні допомоги». «Зібрані на «боеву акцію» гроші відослало «Обеднання» туди, куди собі жертводавці бажали. «Діло» пише, що воно отими своїми увагами причинилося до «очищення нездорової атмосфери, яка почала в краю витворюватися». «Що в краю є нездорова атмосфера», це є ясно, бо ж у здоровій атмосфері не мігби зродитися такий невідповідальний напад, якого допустилося «Діло» супроти «Обеднання». Саме задля тої «нездорової атмосфери» в краю не можна було створити у своїх, часі одного спільного краєвого комітету в справі допомоги «Голодному Селу», ні не можна було мати такого комітету для допомоги «Потерпівшим від поєні», ні не було спільности при попередних виборах і в інших випадках. Задля краєвої нездорової атмосфери дійшло недавно до компромітуючих нас пертракцій з польським урядом тоді, коли справа наша була трактована на міжнародній арені. Ота нездорова атмосфера навіть не дала створити якогось краєвого комітету для ряткування «спацифікованих»; вона навіть нищить своїми нерозважними політичними скоками той престиж, якого добилася наша справа, окуплена «спацифікованими» українськими жертвами». «Але витяємо «Діло», коли воно пише, що «збіркові гроші повинні бути розділені при рішачому голосі відповідальних старокраєвих українських чинників». «Просимо Рідний Край: створіть таке авторитетне тіло! Зєднайте до купи принаймні радикалів, УНДО, Католицький Союз і групу еп. Хомишина, створіть одну централю принаймні для гуманітарних і культурних цілей, а тоді самі розвяжете питання «фірми краю». «Зібрані на «боеву акцію» гроші відослало «Обеднання» туди, куди собі жертводавці бажали. «Діло» каже, що ті жертви не були вислані «на край». Знову ті, що висилали на «боеву акцію» є того переконання, що те, що розуміє «Діло» під краєм, вони уважають «нездоровою атмосферою», яка може нас у кожний час скомпромітувати і зробити нашу справу на Західній Україні

внутрішньою справою Польщі. І тому, коли приходиться їм застаниватися, що робити з «нездоровою атмосферою» і «боевою акцією», посилають одну частину, щоби піддержувати інституції, які занечищує «нездорова атмосфера», а разом з тим і допомагають «боевій акції» з вірою, що скільки вона не мала б хиб, вона не є гіршою від «нездорової атмосфери». «Не є виключене, що оті виступи «Діла» розіють систематично ведену дотеперішню допомогу Рідному Краєві».

*

Розуміється, що ціла ця полеміка між «Ділом» а «Обеднанням» впала всім противникам, а передусім «Оборонцям» з «Народньою Волею», як манна з неба. Статті «Діла» вони скрупулятно передруковували, давали свої коментарі, відповіді до «Обеднання» замовчували й розпучливо голосили: А що люде добрі, не казали ми вам не слати гроші до «Обеднання»? Обкрадають вас ті мерзотники! А як і не обкрадають, то обдурюють: грошей до краю не шлють, ні на «боеву акцію» не дають, а посилають на еміграційні витребенки. А навіть коли й не обдурюють та шлють на боеву акцію до краю, то дивіться, що про ту «боеву акцію» пише «Діло».

Що більше, «Народня Воля» пустилася на нечуваний досі в українській журналістиці шантаж: в ч. 44. з 18. IV. 1931. під заг. «Де обєдналося двацять тисяч», вмістило сфальшовану резолюцію, нібито ухвалену Загальнім Зїздом Рідної Школи у Львові, в якій є такий уступ:

«Зїзд звертається з проською о поміч до української еміграції в Америці — зокрема до «Обеднання», що останніми часами зібрало на краєві потреби великі суми (понад 24.000 дол.), з яких ще біля 20.000 доларів до краю не надіслало».

Президія Головної Управи «Рідної Школи» в відповідь видала комунікат, оголошений рівнож у «Свободі», ч. 124. з 29. V. б. р., в якому є між иншим:

«Такої резолюції на Загальному Зїзді «Рідної Школи» 25. III. 1931. не було й не ухвалено».

А еміграційний загаль прислухувався до того всього і... поквашно закривав мошонки. Бо пересічний американський громадянин, не посвячений в «тайну дипломатію» «Діла», міг хіба так роздумувати: коли так багато говорять, то все таки щось на річі мусить бути. А коли є щось в непорядку, то пощо давати гроші?! І не давав.

«Свобода» ч. 122. стверджує слідує: «Як виказує фінансовий звіт за квітень, то по нападі «Діла» жертвенність на край

спала відразу до такого мінімуму, якого не було за час 8-літньої діяльності «Обеднання».

*

Та й на тому не кінець! Тепер приходиться сам цимес! Знаменитий зразок правдивого «дипломатичного хисту» наших «реальних» політиків з УНДА. Бо перевернувши «корито», офіційний орган УНДА «Свобода» (ч. 24), а за ним «Діло» (ч. 143. з 30 червня б. р.) містять статтю В. Целевича п. з. «Політична робота в краю й американські українці», де чорним по білому стоїть таке:

«Старокраєві політичні партії, за вїмком одного «Українського Національно-Демократичного Обеднання», користали й користають з допомоги американських українців». «Одно «Українське Національно-Демократичне Обеднання» не має ні матеріальної, ні моральної допомоги від американських українців у своїй політичній роботі. Це є тим більше дивне, що величезна більшість української еміграції в Америці визнає ідеологію УНДО(!)». «Американські українці мусять зрозуміти, що допомога політичній роботі УНДО є так само важна, як допомога Рідній Школі, Просвіті чи інвалідам. Ми є того погляду, що наші заморські брати, не зменшуючи жертвенности на освітні й гуманітарні цілі, мусять підпомогти, і то негайно, нашу політичну роботу і ми віримо, що вони це зроблять».

Розуміється, ті «дипломатичні заходи» УНДА (як вони подібні до всіх инших «дипломатичних заходів» тої знаменитої організації!) діждалися такої відповіді:

«Свобода», ч. 181. з 6. VIII. б. р., у статті п. з. «Ундо домагається допомоги» пише між иншим:

«Американські українці мали недавно добрий примір, до якої деморалізації може довести партійні органи бажання допомоги з Америки. І цей примір дав не хто инший, а саме УНДО. Коли з Америки прийшли вістки, що після «пацифікації» зібрано в Америці поверх двацять тисяч доларів, тоді півофіційний орган УНДА, котрий нині запопадливо передруковує заклик п. Целевича, виступив з публичним запитом, де ділися ці гроші, кидаючи в цей спосіб підозріння, що вони десь ділися; а клерикальний орган Хомишина й Назарука «Нова Зоря» написав, що Обеднання втопило ці гроші в руках УВО проти виразної волі жертводавців, хоч ні єпископ Хомишин ні д-р Назарук певно не мають доказів від св. Духа, що думали жертводавці в Америці. На цього роду подлости пускаються лю-

ди, коли вони думають зловити на політичну акцію кілька доларів в Америці». «Шукаючи добути собі частину американських збірок, УНДО та його орган в краю не завагалися підривати своїми нашенками збірку для Рідної Школи чи для УВО, та йшли в тій роботі рука в руку з радикалами й сельробами». «П. Целевич каже, що «величезна більшість української еміграції в Америці визнає ідеологію УНДО». «Чи так, чи не так, не беремося рішати». «Та про піддержку роботи партії рішає не тільки ідеологія, але й практична праця для переведення в життя цієї ідеології. Американські українці можуть бути за ідеологією УНДА, але чи вони будуть, приміром, за угодові переговори, які вело УНДО, це вже інше питання, а від цього буде залежати, чи вони дадуть допомогу на політичну акцію УНДА чи не дадуть».

Нема то як «вища дипломатія» «реальних політиків» з УНДА. От такі то самі й висліди всіх дотеперішніх заходів тої «вищої дипломатії»...

РАБИ ПОСПІШАЮТЬ.

«Chwila», ч. 4468. з 1. IX. 1931. пише: «Варшава, 31. VIII. (Тел. вл. Хвїлі). На руки маршалка союму Світальського надійшла як перша депеша кондоленційна з причини трагічної смерті бл. п. посла Голуфки від Українського Наукового Інституту в Польщі. Депеша підписана проф. Смал-Стоцьким і Лотоцьким».

Ніяка кондоленційна депеша не була оголошена в пресі, але повищу чомусь оголошено. Ось вона («Express Poranny», Варшава, 31. VIII. б. р.):

«У невисловленім смутку в імені Українського Наукового Інституту просимо прийняти вислови найглибшого співчуття з причини трагічної смерті бл. п. Тадея Голуфки. — Лотоцькі, — Смал-Стоцькі».

Все це гарно, але чому такий поспіх? Чи маршалок союму польського так само вислав би депешу, й то першу, до «Українського Наукового Інституту», коли б так, напр., Смал-Стоцького якийсь поляк вбив?

БЕЗ КОМЕНТАРІВ.

«Kurjer Warszawski» з 1. IX. 1931. в ст. п. з. «По вбвстві бл. п. Тадея Голуфки» подає:

«За домовиною йшла жінка небіжчика, а далі представники влади в особах дир. департаменту міністерства внутр. справ Гайке-Новака, команданта ОК. Х. ген. Тессаро, начальника виділу мін. загр. справ Шейля, радника Келлера з міністерства внутр. справ, посла БББР: Цар,

Полякевич, Войцеховські і Здзіслаф Строньські, президент апеляційного суду у Львові Вуйціцкі, адвокат з Дрогобича, член УНДА Ільницький».

*

«Nowy Dziennik» з 2. IX. б. р. в ст. п. з. «Українська еміграція осуджує замах» пише:

«Український Центральний Комітет в Річипосполитій Польській оголосив наступний комунікат: Трагічна смерть бл. п. Тадея Голуфки викликала потрясуче вражіння між українською еміграцією в Польщі. На вістку про смерть щирого приятеля українського народу, що тішився надзвичайною популярністю між українською еміграцією, зібралися в неділю на нараду найвищі чинники української еміграції, що пробувають у Варшаві, та представники наступних українських організацій: Українського Центрального Комітету Річипосполитої Польської, Варшавського відділу того ж Комітету, Товариства ім. Симона Петлюри, Товариства б. воєнків армії УНР, Українського Клубу у Варшаві, Союзу Українок-емігранток, Товариства помічі політичним збігцям з України, корпорації академіків «Запорожжя», Союзу українських інженерів і техніків на еміграції, Українського військово-історичного товариства, Товариства помічі студентам українцям та українського Товариства правничого. На зібранні повстанням з місць вшановано пам'ять трагічно помершого бл. п. Тадея Голуфки. Потім витолошено ряд промов, присвячених особі Небіжчика, в яких підношено його непокаляно чистий характер, як рівнож великі заслуги для зближення українсько-польського та для самостійницьких (!!) змагань українського народу. Промовці стверджували, що огидний акт скритовбивства великого приятеля (!) України є ділом ворогів так польського як і українського (!) народів». «Зібрання українських делегатів суспільних організацій виділило комітет для вшановання пам'яті бл. п. Тадея Голуфки під проводом голови Українського центрального комітету Річипосполитої Польської, п. Миколая Ковальського».

*

«Діло» з 2. IX. 1931. оголошує комунікат УНДА і Української Парламентарної Репрезентації, в якому між иншим є:

«Українське Нац.-Демократичне Обеднання завсїгда протиставилося з засадничих мотивів методам особистого чи масового терору як засобам політичної боротьби. Тому і в даному випадку Екзекутива і Президія Української Парламентарної Репрезентації безумовно й рішуче осуд-

жують акт убивства пок. посла Тадея Голуфка без огляду на те, хто не був би його спричинником».

*

«Express Pogony», Варшава, з 2. IX. б. р. в ст. п. з. «Похорони бл. п. Тадея Голуфки», між иншим пише:

«В українській мові іменем українсько-го населення Волині промовив посол Піотр Певни, голова Волинського Українського Об'єднання, прощаючи трагічно помершого приятеля українців наступними словами: «Злочинна рука ворога-варвара зробила, що перестало бити велике серце. Ворог цей — ворог відродження українського народу, добре видно розуміє, що здорова частина українського народу в Польщі щораз більш лояльно відноситься до держави, та за всяку ціну стара-

ється він усунути найвидніші одиниці серед одного та другого громадянства, які бажають в першій мірі, розв'язати українське питання, як внутрішню справу польської держави».

*

Лише один запит: чому ви, панове, українські-патріоти, не висилали делегатів, не видавали комунікатів, і не витолошували промов на похоронах численних жертв польської «пацифікації»? Чому ви не спішилися осуджувати знущання над старцями, насилування жінок, безчещення дітей та катовання тисячів невинного українського населення, та всі грози польської «пацифікації», які лише уява людська може собі представити? Чому ви тоді не виділювали комітетів для вшанування жертв польського варварства?!...

—М—

Єретичні думки.

Людство і людина.

«Людство — велике, але люде за-малі» (Bögne). Ось таке сьогодні прочитав на листку з календаря.

Коли це про розмірну пропорцію, то це так; коли ж про якість, то це блуд.

Треба сказати: людство — ніщо, але люде все. Тоді правда буде.

Праобразом нереального «людства», як чогось суцільного, може бути звичайна юрба. А відомо, що психологія юрби є вислідною з психології всіх її складників, себто, пересічна. Рухали «людство» наперед, не воно само себе, а одиниці. «Людство» у своїй масі лише витворювало (сплоджувало) зі себе ті одиниці, себто, було ґрунтом і погномом для тих фактичних творців і погоничів. І історія культури й цивілізації є історією великих людей. І навіть, коли мова йде про «народне» (фактично анонімне, ніколи не колективне, а завжди індивідуальне) мистецтво, то лише тому, що ймення тодішніх велетнів-творців невдячний нарід «не соізволил» запам'ятати та схоронити.

«Соціальний інстинкт».

Дивне вражіння роблять ті люде, які, коли їм указати на їхні не дуже то гарні вчинки, кажуть: «Та чого ви до мене присікалися? Он подивіться на Z чи N, та в них таке, що й сказати не можна».

Це нагадує мені таку розмову: «Дядьку Василю, в вас клуня горить!» Дядько Василь, невдоволений, що його збудили з самозакоханого задивлення у власний пуп, невдоволено бубонить: «Велика мені річ! Та он у Панаса хата горить!»

Злочинці і праведники.

Як є такі непоправні злочинці, що раз-у-раз усе більш і більш загрузають у трясовину лихих учинків, так є й заїлі «праведники», що раз-у-раз зносяться в «небо» власних діл, де нарешті й колгуніють од самозакоханя.

І одні, і другі — елементи антигромадські.

Про жертву.

Багато в нас балаканини про жертву. Навіть і співаємо відважно при кожній нагоді: «...душу й тіло ми положим...». А потім спокійнісінько, з почуттям виконаного обов'язку, — лягаємо... спати (це тіло кладемо), обмірковуючи чергову капость комусь із численних своїх «ближніх» (це вже душу «полагаємо»).

Цілком отак, як колись у славетній «Вампуді» (пародія на оперу) на сцені відділ вояків, що переслідує ворога, співає: «Вперед, швидче вперед!» протягом півгодини, не рухаючися з місця.

І коли хтось нарешті дасть якусь завалящу копійчину на «діло народне», то вже не підходить до нього, бо небезпечно: промені від іпостасі його можуть тебе вбити.

І цікаво, що всі наші люде дуже «добре» Євангеліє знають (через те, мабуть, і відкидають його!), а все ж глиби духу й усебічності Євангельської не розуміють. Ось що каже Христос про жертву: «Істинно кажу вам, що та бідна вдовиця поклала більше за всіх, що клали до карнавки; бо всі клали від достатку свого, а вона від убожества свого поклала все, що мала, весь прожиток свій» (Марко XII, 43—44).

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

(ROZBUDOVA NASII)

ОРГАН ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Річник IV. ПРАГА, вересень - жовтень 1931. Ч. 9-10 (44-45).

Виктор Май.

Наш „бєббізм“.

Нобелівський лєвреат *Сінклер Люїс*, пишучи свого «*Містера Бєббіта*», мав намір висміяти, а разом і вказати на нездорові й загрозливі явища в сучасного американського громадянства. Можливо, що й мав він рацію, пишучи той довгий твір, як мав її також і *Гончаров*, пишучи свого «*Обломов*». Дві крайности, два боки одної й тої самої медалі. «Так мало днів дано на життя, а так багато річей треба зробити» (*Катель*) та «безпросветная тоска безконечного времени» (*Еренбург*), — мабуть, ніде не виявилися краще, як у цих двох талановитих авторів. Має, мабуть, і *Кайзерлінк* рацію, підтримуючи не безпідставно, думку, що Америка і Росія це не лишень протилежні боки земної кулі, але й протилежні типовості, які, будучи надмірностями, мають у собі й багато небезпечного, що враз виразно кидається в вічі зрівноваженій, фавстівській людині західньо-європейського типу.

Але коли говорити про «обломовщину» і «бєббізм», треба всеж дещо розрізняти їх, уже хоч би тому, що не можна їхню вартість у практичному життю оцінювати однаково. Бо коли ми остаточно визнали «обломовщину» лихом, недугою, то не те є з бєббізмом, помимо призиристого, глузливого задивлення на нього Люїса. Що-ж до європейського громадянства загалом, то в ньому «бєббізм», у своєрідній, розуміється, формі, став таки справжнім ідеалом, якого кожний пересічний громадянин і бажає досягти. Добрий зарібок, утульне, з усіма модерними технічними вигодами, мешкання, авто, радіо-апарат — ось ціль «сучасного» інтелігента, що тільки-тільки розпрощався з університетською аудиторією. Професори зчиняють галас: упадок культури! захід Європи! механізація, занедбання мистецтва й т. п. А що їм до того? Проте ростуть хмародери, родяться гідропляни, повітроплавні швидколетні самовози, говорить, співає, грає екран. При чому тут мистецтво, філософія та ріжні абстрактні річі? Хай хиріють і зникають поети! Хай множаться стоси детективок! Хай гремить екран і розповсюджує танґи, шляґри, Грету Гарбо, Форста, та Чапліна. Цього вимагає наш час, вимагає скрегіт машини перегонного самовоза, що карколімно пре все наперед, вічно незадоволений своєю швидкістю. Змагання! Швидкість! Простота! Простолінійність — ось наші емблеми й годі з цим сперечатися.

Це все зрештою всім добре відоме й ні для кого не новина. Загальну гарячковість відчуває кожна людина, яка так чи инакше стикається з загальним життєвим рухом сьогоднішнього цивілізованого світу. Про це скрізь і всюди пишуть, виголошують промови, роблять «запобігання», але все це не міняє справи, і життя, яке воно там не є, пливе на свій лад і спосіб.

хай і чисто практичні, шкурницькі інтереси з інтересами нації, до якої належить, а не одно оглядання на задні колеса з переляком: «доїде чи не доїде?»

Д. Донцов у одній своїй статті поставив мотто (з Caillaux): «Лиш той служить часові, хто його випереджує». Але, ми ніколи нічого не звикли випереджувати. Ми завше пленталися і плентаємося позаду всіх і всього, приймаючи рештки за останній крик модернізму й пишаємося ними, як готентотка бляшаним намистом. Вічно збираємося «жити по новому», а на ділі ніколи цього не встигаємо зробити, бо не вгонимося за справді новим. А при тому відмахуємося від своїх національних інтересів, полишаючи комусь ними турбуватися. А результат: — він є інтелігентом! Закінчив (часто з традиційною похвалою) високу школу. Носить титул, переважно (бож модерно!) інженера, хоча «за браком місця», здебільшого, не використовує свого інженерства. Дістав якусь не з фаху посадку, уявив себе дуже практичним. Одружився з чужинкою. Забув свою мову, бо «ніколи» й «непрактично». А те, що колись «через молодість» за Україну бився й рани діставав, «кров проливав», це все дивним йому тепер видається. Він вже змінив все те на вигідне (хоча на ділі далеко не вигідне) помешкання, стягнувся на радіо, часом потягне «на последню капейку» цигару, до «півця» «привичайся», — одне слово — наш «хахляцький Беббіт». Різниця між американським Беббітом і нашим, по-перше, та, що перший нічого з літератури не читав тому, що і справді не мав часу, а наш тому, що «не модерно». По-друге, американський коли й читає цілий вік одну газету, то обов'язково свою, за яку він готов до смерті дертися, коли якомусь задираці заманулося її образити, а наш — сам де тільки можна глузує зі свого, читає чужі бруківки, бо свої «не цікаві», «не подають новинок своєчасно». Це правда, але порадьте йому хоч чимнебудь спричинитися до того, щоб своя преса, чи література «задовольняла всі вимоги часу»; не його це діло. Хай це роблять ті, що «нічого не роблять». Правда, Україну він любить. Розуміється. Там би при «нормальних умовах» він міг стати вже справжнім «Беббітом», та ось визволити її не так то легко. Колиб то оті «воріженьки як роса на сонці згинули», або хоч би «зрозуміли їх» і стали остільки культурними, як ось вони, щоб не зазіхали на те, що їм не належить. О! Тоді щось інше. Розуміється, вони перенялиб і то обов'язково високі посади, бож вони «фахівці», в Європі були, навчилися. А тепер? Підтримати, кажете, свій часопис? Сприятти розвиткові своєї преси, літератури, культури, всього того, що є основним двигуном відродження всякого народу, — це все «зайве, немодерне, непрактичне». А люде ті, що голодують і мерзнуть, працюють над тим «непрактичним», «немодерним», хай кидаються під потяг, бо це для сьогоднішнього часу «зайвий елемент».

Ось вам безнадійний «хахол», якій нюхнув цивілізації. Таких, на превеликий жаль, можна нараховувати в нас тисячі. Ось вам той, що думає «служити часові», плентаючися в блаженному засліпленні «модерним» богзна десь поза часом, із абсолютною відсутністю того, що зветься «випереджує». Нащо йому випереджувати?! Він задовольняється й малим. Він і так із останнього висилується, щоб бути принаймні невідсталим. Все життя його всеж проходить у неймовірній метушні «боротьби за існування», бо цього вимагає «жорстокий закон природи». До системи «беббізму» входить також і раціональне використання часу. Це на-

магаються дотримувати й наші «Беббіти». Модним стає т. з. фордизм. Найбільше зробити, при найменшій затраті часу. Це так. Але в нас «фордизм» полягає лише в тому, щоб вічно комусь справно й вірно служити, відкинувши на бік власний розум і ініціативу. Форд каже: «Коли ціллю нашою є лишень поржавіти, то нам лишається одне — віддатися нашому внутрішньому ледарству. Колиж ціля наша — ріст, то треба що-ранку пробуджувати себе наново й цілий день бути живим... Хай кожний американець озброїться проти розніжености. Кожний американець має повстати проти неї, бо це є наркотичний середник. Повстаньте і озбройтеся, хай слабі дістають жебранину». Це засади Форда, але їх рідко коли застосовують наші «Беббіти». Вони вважають розніженість за ціля. Життя, кимось раз накручене, йде повз них мов годинниковий механізм. Ніякої поправки, ніяких змін! До того всього вони ще виключають себе з терену національної боротьби, що під сучасну пору, без огляду на яку завгодно там «механізацію», «пацифізм», «аполітичність» у західній, культурній Європі, є для нас найголовнішим моментом, бо від цього залежить все наше «бути чи не бути» у прийдешньому.

Правда, що це відноситься не до цілої маси нашого громадянства, але як воно не прикро, якраз до тієї його частини, яка здавалося б повинна як-найбільше прикласти сил своїх для здобуття того основного, того, що дає найкращу запоруку добробуту в усіх ділянках народного життя — здобуття власної державности, бо та частина має інтелектуальні здібности та відповідну освіту. Але фальшиве розуміння «практичності», байдужість до справ загально національних, погоня за особистими вигодами з найменшою затратою на це енергії дає їм атестацію, гідну, при сучасних наших обставинах, як найрішучішого поборювання. Наш беббізм — лихо!

Інж. Д. Андрієвський.

Українська справа на міжнародній шахівниці.

Повоєнні трактати, перекреслюючи політичну мапу Європи, мали встановити нову рівновагу сил у цілому світі. Вони ввели в міжнародне життя ряд нових політичних чинників, що ними є відбудовані, чи ново-повсталі держави. Версальський трактат, що є ніби стовбурем для низки інших договорів, освятив між иншим відновлену незалежність Польщі. Однак він не визначив її кордонів, лише зазначив, що їх згодом усталять «головні заприязнені і стоваришені держави». Договір Сан-Жерменський ствердив, що Австрія зрікається на користь тих держав «усіх прав і претензій на території, які раніш належали Австро-Угорській Монархії й які лежать поза новоусталеними кордонами Австрії». Теж саме зробив Триєнський договір щодо Угорщини. Тим способом українська справа в формі галицького й закарпатського питання ввійшли, як об'єкт права, в систему повоєнних договорів і, як складник, у проблему політичної рівноваги Європи.

Франція (в особі Клемансо), яка вела перед підчас Мирової Конференції, захотіла була зробити з Польщі державу, остільки могутню, щоб вона стала противагою Німеччині й бар'єром межі німцями и Росією. Для того полякам дано всі можливости, й вони заявили претензії на цілий ряд чужих територій, які тоді мали 38 міль населення. Ті намагання

Франції і претензії Польщі зустріли опір Америки та Англії, а рівно конкуренцію Чехії. Вільсон, приобіцявши Польщі аж забагато, був зв'язаний своєю засадою «самовизначення», Англія знова не вірила в державно-політичні здібності поляків. В тих умовах українські землі, приналежні колись до Австрії, стали тим маслаком, зза якого повстала борня в лоні Антанти. Польща за всяку ціну хотіла їх мати. За підтримкою Франції (армія Галлера) вона повела *політику доконтинентальних фактів*, підступно захопивши Галичину. Наслідки були ті, що вона дістала 25. червня 1919. *згоду Найвищої Ради на окупацію тих українських земель*.

Але боротьба за Галичину в лоні Конференції не припинилася, бо окупація ще не була остаточною розв'язкою. Найвища Рада шукала способів залагодити справу в формі надання Польщі *мандату на 25 років, при умові широкій автономії для Галичини*. Було очевидно, що Антанта не знала що робити з українськими землями, над якими дістала була право. Вона почувала себе *зобов'язаною перед Росією*, яка, збільшившись, вже не брала участі в антантських справах, але всеж її вважано найбільш зацікавленою в українських питаннях. Знову над Мірною Конференцією тяжила українська проблема в цілому; тількиж вона не могла її розв'язати, ба, навіть приступити до неї. І то все *через свої зобов'язання супроти царської Росії і через фактичну владу совітів над Україною*. В цей період Мірною Конференцією, а бодай певній частині її, властиві були ідеї, висловлені пізніше Курзоном, підчас конференції у Спа. Телеграмою з 11. липня 1920. до Чічеріна англійський міністер визначає «лінію, встановлену минулого року Мірною Конференцією тимчасово, як східні кордони Польщі, і в яких кордонах цю останню вповноважено запровадити польську адміністрацію». Ця лінія проходила через Берестя Литовське, Доругуск, Устилуг, Грубешів, Крилів, Раву Руську, Перемишль аж до Карпат, *покидаючи майже всі українські терени поза межами Польщі*.

Вже підписавши гарантії прав національних меншин, Польща не знала достотно, на яких із її територій ці останні ще будуть, бо не мала усталених кордонів зі Сходу. Ще менш як у справі Галичини, була управлена Антанта рішати питання кордонів Північно-Зах. Укр. Земель, приналежних колись до її союзниці Росії. І тут знов Польща рішає вивязатись зі скрутного становища й вивести з нього Антанту *шляхом доконтинентальних фактів*. Для того вона використовує українську справу. Наколи підчас переговорів у справі Галичини вона рішуче заперечувала самий факт існування України й українців, як нації (L'Europe Nouvelle з 16. травня 1920. р.), то тепер вона їх не лише признає, а й шукає з ними союзу. *Підписавши Варшавський договір із от. Петлюрою*, вона йде походом на Київ, ніби з метою визволити зпід влади московських совітів Правобережну Україну й заснувати там незалежну Українську Державу. Не вважаючи на тяжку поразку, їй, завдяки «чуду над Вислою», вдається надзвичайно вигідно замиритися з совітами в Ризі. *Ризький договір ні в якій мірі не має за предмет українську державність*, але в тим актом, який ніби впорядковує польсько-російські відносини, усталюючи східні кордони Польщі.

Антанта в силу вище наведених причин не годна була сама якось розв'язати проблему східних кордонів Польщі, і ця остання, певно не без згоди деяких держав, взяла це на себе, *оформивши рішення міжнароднім договором із совітами*. Ризький трактат розв'язав руки Антанті й дозво-

лив дати якось раду з усіма українськими землями, яких упоминалася Польща. Постанова Ради Амбасадорів з 15. березня 1923. р., покликуючися на Сан-Жерменський договір, на признання Польщею конечности автономії для Сх. Галичини, на підписання нею гарантій прав національних меншин і на той факт, що *«Польща увійшла в безпосередні стосунки з Росією у справі її кордонів із цією останньою»*, признає Зах. Укр. Землі за власність Польщі. Головні заприязнені і стоваришені держави признали кордони, «усталені 23. падолиста 1922. згідно угоди Польщі з Росією», зазначаючи при тому, що це усталення відбулося *«за відповідальністю тих двох держав»*. Цією останньою заувагою Антанта ніби відхиляє від себе відповідальність за висліди Ризького миру й тим безперечно ослаблює вагу самого акту признання східних кордонів Польщі. Отже, можна твердити, що не зважаючи на договір Польщі з совітами питання цілості польських кордонів лишається до певної міри відкритим. І поляки не можуть мати великої певности, що європейські держави за всяку ціну будуть обороняти ту цілість. А тому *Польща мусить думати за ту «треттю Росію»*, яка прийде по совітах; думати й непокоїтись.

Звичайно, лише хоробливій голові може уроїтися, що Польща зможе посунути свої кордони ще далі на Схід і на Південь. А все-ж, хто захоче вдуматися в уступ з постанови Ради Амбасадорів про «відповідальність», тому стане ясно, що балакати про неагресивність Польщі на Сході це лише ману пускати. Польща все мусить дбати про затвердження, силове і правне, нинішнього стану посідання, а для того не лише оборонятись, але також і наступати, і то не куди инде, як у бік України. Справді *«Przedświat»* пише: «По Казімірі Великим, доба Ягайлонів є найблискупіша. Вона характеризується польським розростом на Схід. Ми повинні наслідувати той історичний шлях». Знова Сроцкі в *«Przetom-i»* заявляє: «Польща не може сьогодні забути, що поза її східними кордонами є широкі степи, які ще не організовані як слід. Ті степи вимагатимуть правдоподібно від Польщі знов великої історичної чинности». Посол Окуліч мислить ту чинність у формі польсько-литовсько-білорусько-української республіки (*Kurjer Wileński*), а п. Бобжинські твердить, що єдино Польща зможе створити Велику Україну, яка буде тісно пов'язана з Польщею федеративними зв'язками (*Nasza Przytość, 1930. р.*). Такі наміри поляків йдуть у парі з цілковитим нехтуванням змагань, потреб, права, навіть імені українського народу на Зах. Землях. Маючи далекосяглі пляни щодо східних просторів України, Польща не вважає для себе за вказане пошанувати навіть зобов'язання, взяті на себе щодо Галичини та української людности на Північно-Зах. Землях. Тим вона виразно вказує, що *в поході на Схід числить Польща більше на силу свого п'ястуха та на допомогу Франції, ніж на згоду і спільність інтересів із Україною*.

Отже виходить, що існує нині в Європі система договорів, яка одним краєм (дог. Сан-Жерменський і Тріанонський) дотикає українську справу. Однак найважливіший акт-постанова Ради Амбасадорів — *не розв'язує питання приналежності Зах. Земель України до Польщі імперативним і остаточним способом*, лише признає нинішні кордони польсько-совіцькі за відповідальністю поляків та москалів. І то як кордони, що перетяли старі російські території, так і ті, що торкаються колишніх австрійських. Коли ця постанова і вирізняє Галичину з цілості Зах. Земель, то лише, щоби ствердити зобов'язання, накинені Польщі Антантою (автономія).

Знаємо, що в колах Мирової Конференції кружляли проекти рішень куди сприятливіші для нас (проект мандату, лінія Курзона), ніж ті, що запали. І можна твердити, що ці останні не є в ніякому разі складниками певної концепції тих колл щодо української справи, лише *практичним виходом із положення признанням докочаних фактів*. Але з другого боку, признаючи Ризький договір, *Антанта не хотіла признати Україну, яка фігурує в ній, як субект права*, і представила той договір, як акт польсько-російської угоди («Польща увійшла в безпосередні стосунки з Росією»). Отже, існує тенденція трактувати українську справу, як справу польсько-російську. До таких висновків приводить нас аналіза політичних актів, на яких заснована нестала рівновага сучасної Європи.

* * *

Повоєнна система рівноваги, означена трактатами, мала спиратися на силу побідних держав-переможців. Однак уже підчас Мирової Конференції позначилися між ними розбіжності, які згодом поглибилися й довели до розпаду бльоку. Першою вийшла з нього Америка, яка відмовилася приступити до Союзу Народів, що його був задумав Вільсон, як запоруку миру між народами, а який здійснено, за думкою Клеманса, як спонукку до примусового послуку волі Антанти. Америка не хотіла ввязуватись до європейських справ і відійшла. Світову рівновагу надщерблено, і Союз Народів зробився тереном шукання європейської рівноваги. Спроба здійснити її в формі оборонного союзу всіх членів С. Н. підписанням Протоколу (угода Еріо-Мекдональд, 1929) перепала, бо Англія, по зміні уряду, відмовилася загарантувати повоєнні кордони. Італія й собі дедалі більше відсувалася від бльоку, головню від Франції, бо ця не сповнила своїх обіцянок, пороблених підчас війни в Лондоні (1915. р.), щодо перегляду питання колоній на користь Італії. Заведена у своїх сподіванках, Італія по фашистівському перевороті виразно почала шукати способу дійти своїх цілей силою. Вона стала в гостру опозицію до французької політики й почала гарячково зброїтись.

Найбільш зацікавлена була в задержанні повоєнного укладу сил у Європі Франція. Вона зробила з пошанування договорів догму своєї політики. А щоб оперти її на силу, започаткувала цілу низку тісних союзів із Бельгією, Польщею, Чехословаччиною (1924). З її намови утворилася так звана Мала Антанта, яка повязала докупн Чехію, Сербію й Румунію. Польща ж, хоч і заприятнена з Румунією, залишилася на боці; а це з причини труднощів у чесько-польських відносинах з одного боку, а по друге — чехи й серби не погоджуються з політикою Польщі супроти Росії й не хотять устрявати в авантуру на Сході Європи. А що тут дійде до авантур, то це для них ясно. Фактично оборона договорів, замість бути справою цілої Антанти, стала журбою Франції, але, розуміється, й Польщі. Чехословаччина, як мудрища і прозорливища, ввійшла в порозуміння з Німеччиною, ба, навіть готова говорити з Угорщиною. Та останні події у звязку з проектом митного об'єднання Німеччини з Австрією (Аншлюс) показали, що мала Антанта далеко не є одноставною: Румунія виразно хилиться до Німеччини, з якою зробила торговельну умову; навіть Сербія не заняла такої вже дуже гострої ворожої позиції до перспектив цілковитого зєднання німецьких земель в одну державу. Так або инакше доля політичної системи, встановленої в Версалі, опинилася в руках не бльоку Антанти, лише в руках Франції й її сателітів, держав Сходу Європи, найбільш загрожених, бо найбільш обтяжених дарунками щедрої за чужий рахунок Франції.

Проти цієї системи від самого дня підписання договорів повела атаку Німеччина, а за нею й її колишні союзники. По поразці перед Німеччиною були дві дороги, дві політики: на Схід чи на Захід. Зпочатку підписанням договору з совітами в Рапалі (1922. р.) перемогла перша. Німеччина почала спекулювати на большевицькій небезпеці. Крім того, вона зробила з ССОР свій склад огнепальних матеріалів, яких не могла виробляти вдома, а згодом навіть терен економічної й фінансової, зрештою катастрофальної, політики. Але Штресман започаткував (1925. р.) спробу зближення з Заходом і дійшов у Льокарно (1926. р.) до порозуміння з державами Європи. Тут підписано низку умов, із яких «пакт безпечности» між Францією й Німеччиною гарантував нинішні кордони Франції, та ще за запорукою Англії. Себто, ця остання в разі нападу одної зі сторін мусіла дати оружну поміч заатакованій. Інші чотири «пакти розвзможности» між Німеччиною і Францією, Бельгією, Польщею й Чехословаччиною зо-

бовязують сторони, в разі непорозуміння між ними, не вживати зброї, але покластися на присуд Союзу Народів. Але *ніодин із тих пактів не стверджував непорушности свідних кордонів Німеччини*.

Льокарно не позначило зміни, лише заломлення совітофільської політики Німеччини. Воно змушувало її приступити до С. Н., а значить і чинити в разі конфлікту, не оглядаючись на совіти. Разом із тим воно піддало під сумнів слушність і тривкість усталених повоєнними договорами кордонів, бо потверджувало лише частину їх, тоді як *кордони Польщі того добровільного з боку Німеччини признання не знайшли*. Іншими словами німці прилюдно дали до зрозуміння, а решта держав взяли то офіційно під увагу, що Німеччина змагає до перегляду своїх кордонів, а тим самим *поставили під знак запитання нинішню Польщу*. Льокарно наочно показало, що версальська система відносин не відповідає реальному укладові сил. Льокарно, хронологічно припавши на час укладення пляну відшкодовань Доза, започаткувало рівнож практичний перегляд тої системи договорів. Від часу Льокарна Німеччина здобула багато на терені європейської політики; але доки Версальський договір існує, вона не відвернулася від совітів і поновила Рапальський договір літом 1931. року.

Льокарно є дитиною Штресмана і Бріяна, але повитухою його був англійський амбасадор у Берліні лорд Абердон, а рівню міністер Шемхорлен, що брав участь у самій конференції. Німецько-французьке порозуміння в нинішніх обставинах іде по лінії англійської політики. Англія хоче мати в Європі підпору проти Америки, що змагає до світової гегемонії, а тому не хоче війни в Європі. Але вона не годиться й на надмірне зміцнення Франції. Тому від самої Мирової Конференції вона підпирає Німеччину, не бажаючи ослаблювати її через край. Льокарнський пакт звязав Англію зі справою німецько-французьких відносин і ще більше *насторожив супроти Польщі*, яка завжди може викликати конфлікт, у яким Англія мусілаб узяти участь. *Англія ніколи не мала довіри до Польщі* й лише большевицька загроза її примирила з нею. Та все-ж справа «пацифікації» довела наочно, яка вона чутлива на всякі докори й обвинувачення, кинені в бік Польщі.

Англійська політика завжди намагається попередити події, й у цьому її сила. А тому і в справі суперництва з Америкою вона йде назустріч тому, чого не уникає, себто, признає в засади рівність у морських зброєннях. Разом із тим Англія останніми часами виразно протегує зріст морських сил Італії, яка намагається дорівняти Франції. Італія для Англії не така невитідна в Європі, як Франція, а тим часом може бути їй дуже помічною. З цих причин Англія під проводом Мекдональда стає дуже активним чинником міжнародної політики і, дбаючи про згоду з Америкою, змагає не допустити до надмірної потужности Франції, а натомість підсилити Італію. В 1930.—31. роках міністер Гендерсон бере дуже діяльну участь у всіх переговорах: у справі морських зброєнь, повоєнних боргів, одшкодовань, німецько-французького зближення. Теж саме на терені С. Н. Тут його увагу привертає й *українська справа*. Він дає зрозуміти Польщі, що вона не повинна числити на його надмірне потурання й намагається довести до залагодження відносин на Сх. Європи. Але великі й непередбачені економічні та політичні труднощі урвали, не знати на як довгий час, цю міжнародню активність Англії. Однак вона до неї ще мусить вернути.

В англійській політиці Італії належить досить визначне місце. Інші ж причини відштовхують її від Франції. Італія Мусоліні виразно висловила за перегляд повоєнних договорів. Її ревізіонізм є дещо инший, як німецький. Він має предметом не якісь кордони, але цілий уклад сил у Європі. Франція з її республіканізмом та демократизмом, з її версальською доктриною та мілітарною потужністю стоїть Італія на дорозі. Захоплена великодержавними плянами, Італія залицяється до англо-саксів, загриває Німеччину до бунту проти Версалю й систематично зводить бої з Францією на терені С. Н. та в питанні зброєнь, намагаючись не так дорівняти Франції, як її роззброїти. Рівню вона гостро не прихильна до союзників Франції — Сербії, Чехії, а почасти й до Польщі, яку вона не спроможна привернути до себе. Італія вибрала за терен своєї позитивної політики Балкани. Тут, користаючи з відсутности Росії, намагається вона стати твердою ногою. Їй бо ходить про розріст. Позбавлена колоній, вона задихається на свому півострові, а з другого боку — шукає союзників, щоб протиставитися Франції. Такі переможені держави, як Угорщина, Болгарія, дуже легко йдуть на зближення. Але далі Італія зєднує собі Грецію Венізелоса й Туреччину Кемалю-Паші. Перша Балканська конференція в Атенах (1930. р.) і друга в Царгороді, одвідани Ісметом пашею Атен, подяка Мусоліні за посередництво, висловлена при тій нагоді турецьким міністром, свідчать, що маємо тут до діла з правдивою Балканською Антантою «мейд ін Італія». Навіть Сербія, хоч і як загрожена Італією,

не в стані опертися цьому рухові й поруч із Румунією бере участь у балканській олімпіаді. Офіційні зносини Італії та Туреччини з совітами дещо затемнюють політичне обличчя цього блоку на чолі з Італією. Ясна річ, годі говорити про якусь близькість фашистівської Італії й націоналістичної Туреччини до більшевизму. Маємо тут до діла з економічною й політичною спекуляцією на короткий речинець.

Останні події долучають до всіх тих складників міжнародної політики ще й Америку. Ця остання деякий час вважала для себе за можливе бути осторонь од європейських справ. Вона вперто відмовлялася від чинної участі в питаннях європейської політики, як що це не торкалося зброєнь. Участь Доза й Юнга у складанні пляну виплати відшкодовань не була офіційною, і була виміряна лише на те, щоб обороняти приватні американські капітали. Така відчуженість Америки чимало спричинилося до розкладу Версальської системи рівноваги, розрахованої на всі головні потуги світу. Але разом із тим це сприяло виробленню свідомості спільності інтересів в європейських народів. Але протягом 1930.—31. рр. цілком несподівано Америка почула себе гостро діткненою скрутою, що запанувала в світі в силу стислої економічної взаємозалежності між народами. Її казковий добробут захитався, її всесильна фінансерія почула себе zagrożеною. Поміж різними чинниками, які склалися на це, була політика Франції в Європі, економіка Німеччини й самий факт існування совітів. Поставлений перед можливістю величезного краху, през. Гувер у літку 1931. р. наважився чинно втрутитися до європейських справ і раптом запропонував мораторію для грошових зобов'язань між урядами, пороблених у наслідок війни. Відразу стало ясно, що це лише початок, який може привести до цілковитого уморення тих боргів. Маючи цю зброю в руках, Америка нині намагається використати її для обмеження зброєнь. Тут вона має відверту підтримку з боку Англії та Італії проти Франції. Тим способом Америка нині входить у гру, яка йде вкolo нового укладу сил у Європі. Крім того, останні події в Китаї заангажували її ще більше і привели до практичної кооперації з С. Народів.

Загальна дезорганізація світової господарки, що запанувала протягом 1931. р., привела до того, що през. Гувер був змушений шукати порозуміння з Францією, яка нині разом із Америкою володіє трьома четвертинами золотого запасу цілого світу. Але далі йде черга й на порозуміння з Англією та Італією, які до Америки нині політично більш зближені, ніж Франція. В остаточнім рахунку питання сучасної скрути зводиться не лише до фінансових проблем, а рівно й до організації виробу, розподілу й ужитку продуктів. Вже тому Америка змушена займати становище в різних європейських політичних справах, що вяжуться з економікою. І, правда, заки ще французький прем'єр доїхав до Вашингтону, там вже витягнуто на зверх політику Німеччини й Польщі. Бож справа коритару й Данцігу чи не рішає в питанні орієнтації німецької політики. А знов німецько-совіцьке накладання коштівало масу грошей, по-стачених німцям Америкою і Англією.

Отже на сьогодні ми ніби вертаємося десять, дванацять років назад, коли Америка ще не відтяглася від участі в європейських справах. Але тоді не було такої великої розбіжності в думках і змаганнях народів, як нині. Тоді було два суцільних блоки — переможців і переможених, серед яких нам українцям маневрувати було не можливо. Тоді, що правда, ще не існувало таких неприємних для нас прецедентів, як Ризький мир чи постанова Ради Амбасадорів. Але знов і українська справа не була так розголошена. А головне не було ще такого свіжого досвіду з Польщею з одного боку і з совіцькою Росією з другого, який світ має нині. Треба сподіватися, що і для нас, українців, ці гіркі дванацять років блукання на чужині не минули марно й набутий досвід не піде нам за водою, коли знов українська справа стане на порядок денний.

(Далі буде).

Проф. О. Мицюк.

Жидівська економіка за доби лібералізму.

(1858—1881. р. р.).

1. Поширення поля діяльності жидівства. 2. Status in statu й кагами. 3. Відношення жидів до мужика й до пана. 4. Зародні трудових жидів-хліборобів у степових колоніях. 5. Велике жидівське землеволодіння. 6. Жидівські нетрудові аренди земель. 7. Жидівство в торгівлі, зокрема шинкарській, і в інших посередництвах. 8. Жидівство в капіталістичних виробничих підприємствах і відношення його до трудових родів

діяльності. 9. Погляди на жидівську справу в літературі. 10. Антижидівський вибух народніх мас 1881. р.; проклямація «Исполнительного Комитета»; з'ясування причин вибуху, зокрема М. Драгомановим.

Царювання Олександра II. було добою лібералізму в Росії, коли зроблено цілу низку великих реформ. Найважливішою з них безумовно було знесення кріпацтва. Від тієї визвольної реформи стратили на силі поміщики, але стратили й жиди на посередництві між господарством пана-душовласника й селянином-кріпаком. Та полишилися ще інші численні форми посередництва, при яких масове жидівство стало віч-на-віч із масовим селянством; противенство інтересів між селянином і жидом-посередником стало ближче, безпосередніше відчуватися.

Як наслідок впливу доби великих реформ, з ініціативи гр. Кісільова, в 1856. р. заходилися коло перегляду обмежень у правах жидів. Виїмкове законодавство щодо жидів було, загалом беручи, значно змягчене. Навіть кілька груп жидівства з «черти осілости» впущено до центральної Росії, а саме: купців першої гільдії з родинами й обслугою; осіб, що мали будьяку вищу освіту або навіть і низчу чи середню медичну; ремесників, механіків, винокурів¹⁾. Решту ж, — міліонову масу жидівства, — як і раніше, полишено в «черті осілости», правда, трохи розширивши її, але в межах самої черти, включивши до неї такі міста, як Миколаїв, Севастополь, почасти Житомир — тощо.

З північного заходу «черти», головно з Білорусі використовуючи ліберальний режим, жидівство почало жваво переселятися в південносхідньому напрямку на лівий берег Дніпра. На Полтавщині по городах і селах разом у 1842. р. нараховувано 16.856 д. жидів обох статей²⁾, а на кінець 80. р. р. — 84.022, себто, за 45 літ загальна їх кількість більше, як потроїлася. В 1863. р. по всіх містах Полтавщини нараховувано 32.079 д. обох статей, а на 1889. р. — 58.953, себто, за 27 літ число їх у містах збільшилося на 83,8%, або більше, як по 3% пересічно за рік. На 1. I. 1865. р. в усіх повітах Полтавщини нараховувано 3.250 д. жидів обох статей, а на 1889. рік — 25.069³⁾, себто, тільки за 25 літ жидівська людність на селах Полтавщини зросла майже в вісім разів! У всіх випадках надмірний приріст жидівської людности на Полтавщині не можна з'ясувати натуральною перевагою народжень над смертністю, хоч цей натуральний приріст у жидів Полтавщини і був вищий за приріст у нежидівського населення, — це було наслідком вселення жидівства з поза губернії, імміграція жидівства з західних губерній «черти осілости». Очевидець того процесу імміграції на Чернігівщину, статистик-соціаліст Варзер, розповідає про нього в таких висловах: «Ще не так давно... жидів було в нас менше; тепер число їх по селах швидко зростає. Подібно хмарі насуваються вони з Заходу, через збіднілу Білорусь, і з-за Дніпра; спустошуючи поля, плюндруючи ліса, випалюючи хутори й садиби посувається ця згряя новітніх вандалів. Чим вона з'язана з нашою землею

¹⁾ Закони: 16. III. 1859. р., 27. XI. 1861. р. і його продовження 1879. р. та за 28. VI. 1865. р.

²⁾ Бодянській, «Памятная книжка Полтавской губ. на 1865 г.», ст. 149; за Павловским (вже цитована праця) на Полтавщині в 1853. р. загалом було 10.299 д. жидів обох статей.

³⁾ Сводный Сборникъ по статистическому описанию Полтавской губ. въ 1882—1889 г. г., вып. 2, Полтава, 1903, стор. 30 і наступн.

і народом? — А нічим. Спустошивши і зруйнувавши нас, вона подасться кудись далі»⁴⁾... Ще важливіше те, що розширено саме поле діяльності жидів: почасти законодавством, почасти ж завдяки політиці економічного лібералізму. Основне жидівське заняття — торгівлю, з 1860. р. зроблено приступним навіть і приїзджим з закордону жидам: хто тільки набував свідоцтво купця першої гільдії, той міг торгувати, закладати банки, навіть набувати й винаймати нерухоме незаселене майно⁵⁾. Скрізь у «черті осілості» з 1863. р. дозволено жидам «питейную» торгівлю. З 1874. р. цей дозвіл обмежено тим, що торгівлю напоями жиди мали провадити не инакше, як по власних домах, а шинкарувати жиди могли тільки в шинкарських закладах своїх одновірців⁶⁾. Торгівля, фінанси й шинки, при умові вільної конкуренції з нежидами, вже давали жидівству велику силу; ще *Шефле* якось висловив думку, що «жиди будуть завжди мати силу доти, доки в тих народів, які дають їм притулок, буде мати значіння засада вільної необмеженої конкуренції, що сприяє прибуткові від спекуляції й лихварства». Та, крім того, початок царювання Олександра II. приніс жидам і розширення прав на придбання в «черті осілості» земельної власності (закон 14. I. 1857. р.), до якої не були прикріплені селянські душі, або з якою по 1861. р. не зязувалися певні обов'язки б. кріпаків. Цю законодавчу норму обмежено тільки щодо продажу з публичних торгів селянських участків за «недоїмку» і поміщицьких за ліцитацій; отже, від набуття землі таким способом жидів усунуто. А по приборканні польського повстання 1863. р., коли російський уряд заходився русифікувати дев'ятеро західних губерній (Віленського і Київського генер.-губернаторств), набувати там маєтки, арендувати їх, навіть і управляти ними заборонено не лише полякам, але й жидам⁷⁾.

Давши жидівству великі можливості набувати землю і продовжуючи йому право арендувати маєтки, законодавець одкрив таке широке поле для аграризації жидівства на загальних підставах, не ставлячи при тому ніяких виховничих цілей, що спеціальні турботи про насадження колоній, які досі не задовольняли урядових кол, ставали не потрібними; а вже цілком не в дусі часу було примусове прицеплювання жидам хліборобства. Колоністи крок по кроці звільняються від регулятивних приписів. З 1861. р. жидам-хліборобам, що просиділи на землі 25 років, надано право вільно провадити всі ті форми торгівлі і промислу, які дозволено й селянам; а ліпшим із жидів-колоністів дозволено й до скінчення 25 років записуватися в гільдії і провадити торгівлю і промисл, не виписуючися з хліборобів⁸⁾. З 1862. р. признано всім жидам-хліборобам право наймати робітників-християн, щоб бороли збіжжя, чим легалізовано нетрудовий спосіб господарки й у колоністів. Очевидячки, беручи на увагу колоністські настрої, законодавець дає колоністам можливість переходити в інші податні стани зпочатку, з 1865. р., для осадників лише на казенних землях західних губерній, а з 1867. р.

⁴⁾ В. Варзеръ, «Еврей-арендаторы въ Черниговской губ.», «Отечественныя Записки», 1878, № 10, стор. 176.

⁵⁾ Полное собраніе Законов, 22. К. 1859, № 35016 та 7. VI. 1860, № 35880.

⁶⁾ Закон 18. III. 1863.

⁷⁾ Полное Собрание Законовъ т. XXXVI, № 36659; № 36674 теж закони 5. III. 1864 і 10. VII. 1864.

⁸⁾ Там таки, т. XXXVI, № 37553.

і оселеним на всіх узагалі поміщицьких землях; само собою, що при тому переході вони повертали землю тим, од кого її були одержали. А що такі обходи иноді масковано переходом у колонії інших губерній, щоб заховати привілеї колоністського стану, то уряд почав такі самовільні переходи з одних колоній у інші переслідувати, виключаючи з колоністів із утратою назавжди дотичних пільг⁹⁾. Тих же колоністів-жидів, що лишалися на землі, починаючи з 1865. р. зрівняно в платіжах податних податків із рештою сільського населення¹⁰⁾. З 1866. р. скасовано всю попередню систему насаджування нових колоній жидів заходами й на кошт уряду, бо вона не оправдала сподіванок^{10а)}. За царювання Олександра II. — читаємо в «Трудах» експедиції Чубинського — «припинено вигнання жидів із сіл, рівнож перестали переслідувати пейси і ярмурки; щодо рекрутського обов'язку, то жидів-міщан не тільки зрівняно з іншими податними станами, але вони, завдяки законам про заступників («замѣстителей»), своїй солідарності і грошовим засобам, зуміли обіхотиться квітанціями й наймитами з християн».

Все те йшло на добро жидам. «Проте жидівські маси» — каже Чубинський — «у західних губерніях являють собою (очевидячки й у інших, — О. М.) чужий загально-громадському життю елемент». Вони — «невѣжественны», фанатичні й деморалізовані... «Переслідування і призирання зробили з жидів фанатиків, викликали між ними солідарність і замкненість». «Вільної солідарності й більшої замкненості, як у жидів, тяжко зустрінути». «Жиди являють собою status in statu». «Обмеження прав у економічній діяльності й обмеження терену для життя — породили в них обман, підлецування й ин. Відірваність од землі, бродяче життя відзвичаїло їх од тяжкої, але чесної праці, й розвинуло стремління до легкої наживи. Торгівля, що дає гроші, — єдину зброю й силу для жидів, — стала не тільки кінечним, але й улюбленим заняттям... Нелюбов до праці й нахил до обману, на думку Чубинського, — це дві найбільш сильні, породжені історією, хвороби жидів»¹¹⁾... Громадське управління жидів регульовано загально-державним законодавством, кагали юридично знищено. Одначе жидівство ще й у 1870. роках, як констатувала це експедиція Чубинського, почасти «ігнорувало, почасти обходило закон» і продовжувало жити під управлінням кагалів, які все ще фактично існували. У громадському і приватному житті жидівство, як і за попередніх віків, ішло «в напрямку, зумовленому національними особливостями, релігійними віруваннями й сподіваннями цього народу, кермується вказівками й під управлінням... кагала. Існування кагала «надовго забезпечено тим значінням, яке він мав за попереднього часу в очах кожного жиди... Його завітною метою було — відокремлювати й ізолювати жидівську громаду від будьяких, хоч би й добрих, впливів чужих йому урядів і оточення, щоб тим заховати національність, релігійні вірування й надію жидів до того очікуваного часу, коли ті надії мали здійснитися. Дбаючи про матеріальний добробут, як цілої жидівської громади, так і кожного окремого члена її, — кагал розшукує всі можливі джерела, не гребуючи ніяким засобом для здійснення цілі... Кагал, коли можна так висловитися, привчає й підпомагає жидам визискувати маєтково, а навіть і особисто, не-жидів, продаючи з тою метою дивні права «хазака» і «мероніе». Кагал, нарешті, втручався й до хатнього побуту кожного жиди: означав навіть кількість і якість їжі»¹²⁾... З офіційним його скасуванням, розуміється, кагал стратив деякі засоби, що підтримували його владу. Поодиноким жидівським особистостям дано вихід із його затхлої атмосфери, але масове жидівство добровільно чи під страхом остракізму з боку одновірців продовжувало підлягати кагальній установі¹³⁾. Вищий адміністратор краю, київський ген.-губ. *Дундуков-Корсаков* у «Записці», поданій цареві 1871. р., між иншим говорить, що жиди мають повне самоуправ-

⁹⁾ Там таки, т. XL, № 41802 і № 41919; теж т. XLII, № 44148.

¹⁰⁾ Там таки, т. XL, № 41920.

^{10а)} «Еврейская старина», 1912, вып. III, ст. 333.

¹¹⁾ «Труды Этнограф.-статист. экспедиции въ Западно-Русский край»..., подъ руков. П. П. Чубинскаго, т. VII, 1872, ст. 3 та 5.

¹²⁾ Там таки, стор. 100—103.

¹³⁾ За ліпшу працю про кагал уважають Брафмана «Книга кагала».

ління в формі кагалу, свою фінансову систему в формі коробочного збору, окремі добродійні установи, свою національну школу-хедер, яких на три губернії показано 6.000, нарешті, мають усесвітній кагал. Про злиття з тубільцями не могло бути й мови.

До тубільців «черти осілости» жида ставляться з висока. Ось характеристика взаємин між жидом і селянином-білорусом у 60. роках: «Жид гордий і чванькуватий, простий селянин у його очах є істотою, що не гідна уваги; варто послухати розмову простого жида з простим селянином у тих випадках, коли жидови той селюк не потрібний... жид ніби змушений балакати з креатурою, що його не варта. Коли ж жидови селянин чогось потрібний, то він величає селянина waspan'ом (високоповажаним добродієм!) і на жидівському обличчі грає доброзичлива усмішка. І навпаки — в поведженні з вищим, положенням у світі, чи маєтком, жид нестерпно плазливий; підлецування, поклони, прислужництво й узагалі всілякі можливі добровільні приниження він накладає на себе для того, щоб при нагоді похвалитися знайомством чи симпатією відомої особи»¹⁴)... Характеристика ця є типовою і для жидівства України, що поповнювалося емігрантами з Білорусі; про взаємини українських селян і жидів ще буде мова далі.

Тут одмітимо тільки, що нахил жидів повеличатися, пошитися в вищі, панські класи, висміяно навіть в українському народньому фольклорі. Експедиція Чубинського 1878. р. записала на Правобережжі ось яку побутову казку: «Прийшов мужик до жида шинкаря й каже: «Пане орендарю, дайте-но мені на борг горілки». — «Герсте, я на борг не даю»... Мужик тоді співає: «А наш жид орендарь — пан, а жидівка пані, а жидки — паничі, а ми їх піддані». Жид зачув те та й каже до мужика: «Чуєте, співайте-но ще!» — «Ой, бігме, як даси горілки, то буду співать». Жид виносить йому горілки й закуски, мужик наївся й напився й співає ще тієї самої. Жид, що дуже тишився, дав мужикові ще горілки. А мужик, коли вже добре наївся й напився, то й зачав співати: «а мужик — пан, а мужичка пані, а мужичькі діти — панички, а жида їх піддані»... — «Гершту, мужик, лихо мамі твоїй»... — гукнув жид і, назвавши мужика свинячим писком, вигнав його з корчми»¹⁵).

Аграризації жидівства маємо шукати насамперед в жидівських кольоніях, осаджених на казенних землях Херсонщини й Катеринославщини. На 1865. р. їх було на Херсонщині 20, а на Катеринославщині 17; в них нараховувано 32.943 душ жидівської людности, а землі під ними — 129.521 дес. Обслідуючи ті кольонії, *Іславін* у 1865. р. виявив, що в Херсонських кольоніях місцями хати в неможливому стані, в багатьох не було покриття, вулиці являли собою купи каменю; багачько кольоністів-жидів пробувало постійно по-за кольоніями, а ті, що залишалися в них, ослаблені відходом робітних сил і не маючи засобів, обробляли землю кешсько, віддавали її в найми... В Катеринославських кольоніях — виторі Кісільова — ці хибки були менші. Друге офіційне джерело про Катеринославські кольонії (Олександрівського повіту) на той самий приблизно час (1863. р.) говорить загалом те саме, що й *Іславін*: «Недавнє заснування їх і незвичка жидів до хліборобської праці є причиною, що їх господарство, без огляду на дані їм пільги, дуже злиденне. Побут жидів-кольоністів не відрізняється від побуту жидів-міщан». Одноденний перепис у м. Катеринославі у грудні 1865. р. виявив там утікачів із кольоній 508 чоловік і 929 жінок. *Іславін* одмітив, що равини й меламенти підтримують у кольоністів, як і раніш, думку, що вони, як «нарид вибраний, не призначені до тяжкої хліборобської праці, яка є гіркою долею гоїв»... Авсеж йому вдалося знайти поодинокі жидівські господарства, що вже досягли взірцевого рівня, і спеціальна комісія, розглянувши історичний розвій Новоросійських жидівських кольоній, прийшла до висновку, що серед жидів-кольоністів «проявилося здорове хліборобське зерно, яке за сприятливих умовин здібне покріпшати, тільки це зерно в порівнянні з його вартістю, здавалося комісії «ничтожным»¹⁶)... Обслідування жидівських кольоній у 1870. р. р. *Кляусом* виявило деякий поступ того здорового ядра справжніх хліборобів. Він знайшов, що по всіх майже кольоніях є певна кількість жидів, яка займається особисто хліборобством, і бачив на польових роботах навіть і жидівок, правда, здебільша нового покоління, що виросло в кольоніях. Але більшість

¹⁴) Каревъ, «Описание Виленской губ.», ст. 419.

¹⁵) «Труды Этнограф.-статист. экспедиции»... під проводом Чубинського, т. II, 1878, стор. 568—569.

¹⁶) Нікітін, там таки, 543—551; також «Списки населенныхъ мѣсть Россійской Имперіи»... Екатеринос. губ., 1863, ст. XXIV та 34—35; також «Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1867», ч. II.

обробляла свої наділи, наймаючи робітників чи здаючи врожай споловини. Трудовим чи нетрудовим способом, але деякі жидівські хліборобські господарства досягли навіть і заможности¹⁷).

По Катеринославських кольоніях, до речі, практиковано такий нетрудовий спосіб жидівського «господарювання», що його занотував на початку 70. р. р. *полк. Бартоломей*: Жида-кольоністи запрошували до себе для поправки господарства німців, роблячи з ними умову. На підставі тої умови німці перебірали на себе польове й хатне господарство жидів, ремонт, а іноді й перебудову хат, за натуралію й певну приплату грішми; жидівська ж родина займала частину помешкання, одержувала ренту, старанно криючи характер умови, щоб їх уважано за хліборобів. Той самий спостерігач одмічає в жидів-кольоністів одсутність надвірних господарських будов і запасів соломом. По деяких кольоніях були жида, що мали значну кількість коней і рогатої худоби, яка пробувала здебільша під одкритим небом, але це були дуже рідкі випадки, що зраджували в жидові-кольоністові не хлібороба, а торгівця худобою і кіньми. Той самий Бартоломей, нарешті, відмічає дуже поширену серед кольоністів-жидів обох губерній здачу ланів в аренду німцям-кольоністам, та що взірцеві німецькі господарства не виказували ніякого впливу на жидівське кольоністське хозяйнування¹⁸). Ці характеристичні спостереження доповнимо ще деякими особливостями. Одну з них розкриває український соціаліст, *С. А. Подолінський*, пишучи в 1877. р. ось що: «Почало начальство жидівські кольонії заводити, жидам ґрунт роздавати. Хотіло воно жидів до хліборобства привчити... Стали вони по тих кольоніях жити, мошеничати, людей обдирати, а особливо коней людських красти. Кожна жидівська кольонія найголовніше кодло конокрадів. Та ще й хитрі ті злодії. Не крадуть вони коней або іншої худоби у панів, бо знають, що за панським добром буде гонка велика. А беруть вони в мужика послідне, що той має, бо мужика вони не бояться, за ним начальство не буде так устоювати... Торік (себ-то, 1876. р. *О. М.*) у Новомиргороді 91 конокрад, найбільше з жидів, судився. Були ті злодії осібні контору завели, у котру мусіли гроші платити, коли хотіли свою худобу до себе вернути... А за конторщика... був помішник станового (поліційний старшина. *О. М.*). Начальство... заводить жидівські кольонії для хліборобства, а виходе, що позаводили спілки злодійські»¹⁹)... Як іще одну особливість варто згадати, що на 1868. р. в жидівських кольоніях Херсонщини було 65 жидівських шинків, а в кольоніях Катеринославщини — 19²⁰), — вони були специфічним джерелом прожиття.

Уряд бачив, що серед кольоністів є чимало невідповідних його намірам, і в 70. р. р. заходився був чистити степові кольонії від ледачих, бродяг і инш. непевних елементів. На 1880 рік видалено, головне з Херсонських кольоній, 10.354 душі обох статей; лишки землі одібрано в казну. Втіклі чи викинені з кольоній б. кольоністи-жида розпорошилися по містах Степової України й почали: багаті — хурманувати, дехто — ремесникувати, а бідніці стали в Одесі, Херсоні, Миколаєві й инш. носіями тятарів, дроворубами — тощо, з них вийшли потім фактори, лихварі, шинкарі — тощо...

На 1880. р. було Херсонських жидівських кольоній 22 та Катеринославських 17; у них нараховувано 1.950. родин чи 27 тисяч душ, а землі було — 128 тисяч дес. придатної і 2 тис. дес. непридатної. Під оглядом загосподарювання по черговому обслідуванні (*Івашинцева*) жидів-кольоністів поділено на чотири розряди. До першого, де нараховувано 563 родини, зачисляли такі родини, які мали не менше, як по 4 шт. рогатої худоби і по 10 шт. дрібної, мали плуга, борону, молотильний камінь, віялку, фургон, вповні справні хати і с.-г. до них будови; деякі господарі цього найліпшого розряду поверх своєї землі ще й арендували казенну, громадську чи приватну. Другий розряд, 424 родини, складався з тих, що мали скоту і хліборобського знаряддя вдвічі менше супроти першого розряду. Третій — 445 родин — мали неvistарчальну кількість живого й мертвого реманенту, і через те віддавали свої участки в аренду заможні-

¹⁷) Нікітін, ст. 622—625.

¹⁸) Нікітін, там таки, ст. 266 і слід.

¹⁹) Про хліборобство. Як де земля поділена і якби треба її держати, Липський, 1877, стор. 96.

²⁰) Житецький, там таки, ст. 43.

щім одновірцям чи сусіднім селянам за скіпщину, а сами займалися дрібною торгівлею, ремеслами чи наймалися до багатших одновірців. До четвертого розряду належало 420 родин, що зовсім не мали с.-г. реманенту, хати в них потрухли; вони не обробляли своїх наділів, їх землю віддавали в чинш, а з виручки сплачували повинности²¹). Загалом же в тій чи іншій формі господарювали на землі перший та другий розряди, щось із 1000 родин, особливо перший із них. Правда, ми не маємо ще даних, у якій кількості й оскільки 563 родини провадили трудове хліборобство, але зрештою й нетрудове сільське господарство — те ж господарство.

Коли припустити, що безсумнівно хліборобських було тільки дещо понад четверту частину кольоністських дворів, і пригадати собі меркантильний характер жида, якому не до естетики в сільським господарстві і якому чуже селянське замилування процесом господарювання й самим сільським побутом, то нам зрозумілим стануть наступні відомості управителя Херсонсько-Бесарабськими державними маєтками (Тіхеева), що їх він подав у 1881. р. міністрові державних маєтків. В них говориться, що по жидівських кольоніях (очевидячки Херсонських. О. М.) «переважають садиби з одною тільки житловою хатою, що навколо хат не було й ознак осілості, себто, ні огорожі, ні помешкання для худоби, ні господарських будов, ні грядок із овочами, а ні дерева чи куща; виїмків було не багатьох, і тільки завдяки їм, а особливо взірцевим хазяйствам (німцям), — кольонії нагадували оселі людей, що займалися хліборобством... Досвід показав, — каже Тіхеев, — що «жид неохоче заробляє шматок хліба тяжкою хліборобською працею...», — він легше й ліпше забезпечить себе іншим шляхом... Жид-хлібороб «дорожжив своїм званням, як що життя в кольонії сприяло його торговельним, арендним чи іншим операціям, а наділ свій він обробляє переважно селянською працею, за частину врожаю. А проте, каже Тіхеев, жиди-кольоністи мали таку щедру поміч од уряду, якої ніодна селянська громада не мала»²²).

В уривкових відомостях, що їх де-не-де можна зустрінути про Бесарабські кольонії за 60. р. р., знаходимо вказівки й на незвичку жидів-кольоністів до фізичної праці, і на недбайливу обробку полів, і на неохайне утримання хат; зпоміж джерел про життя кольоністів названо і торгівлю, й ремесло, й контрабанду, й конокрадіство²³).

Про жидівські хліборобські кольонії на Правобережній Україні зібрана на 1872. р., можна думати, цілком вичерпиви відомості експедиція Чубинського. Кольонії зустрічалися в усіх трьох губерніях, будучи розпорошені по різних повітах. На Київщині існувало кольоній: а) у Київському пов. — при м. Димірі (пос. Рикунь), при пос. Маківцях і Семенівці, с. Гарнім, м. Кагарлику, с. Щучині, с. Юшках, разом — 1488 д. обох статей; б) в Радомисському пов. — кольонії: Рожівська, Слобідська, Сіжнівська, Видибірська, Коростишівська, Обухівська, Бобрівська, Мартинович, Млини, Мартиновицька, Кабанівська, Варовицька, Лубянська, Стечанська, разом — 1.214 д. обох статей; в) у Бердичівському пов. — слобода Романівка, Новина, Низгурці, Королівка, Ковальщина, разом — 2.450 д. обох статей; г) у Васильківському пов. — кол. Кадлубицька, Образцова, Червонянська, разом — 1.090 д. обох статей; д) у Чигиринському пов. — кол. Цвітна, Соснівка, Верещаки, Форпостянка, разом — 1.738 д. обох статей; всього на Київщині — 7.980 д. обох статей. На Поділлі: а) в Ушицькому повіті при міс. Калюс — 175 д., б) у Літинському повіті кол. Киманівка — 181 д., в) в Ольгопільському повіті кол. Кузьмини — 293 д., г) у Летичівському повіті кол. Старозакревський Майдан — 650 д., д) у Балтському повіті — кол. Голіге, Волятка, Герцунівка, Богачівка, Гельбінова, Чабанова, Маншурова, Кулачівка, Покутина, Абазівка, разом — 8.112 д.; всього на Поділлі — 9.411 д. обох статей. На Волині: а) в Рівненському пов.: сл. Мочулки, Антонівка, с. Малі Сідлиці, кол. Осова, разом — 1.537 д. обох статей; б) у Дубенському повіті — кол. Озеряни, 480 д.; в) у Луцькому повіті — кольонії: Софіївка, Ігнатівка, Руданська, Жолудська, Олизарка, разом — 1.257, всього на Волині — 3.274 д. По всій же Правобережній Україні на 1872. р. начислювано в жидівських кольоніях загалом 20.665 душ жидівської людности обох статей²⁴). Такий кількостний стан.

²¹) Нікітін, там таки, ст. 648—650.

²²) Нікітін, там таки, ст. 651—666.

²³) «Бессарабія» — сборникъ, Москва, 1903, стор. 187.

²⁴) «Труды Этнограф.-статистич. экспедиции»..., т. VII, стор. 186—188.

Не менш ґрунтовно освітила експедиція Чубинського і якісний бік жидівських кольоній Правобережжя на 1872. р. «Більшість жидів-хліборобів» — читаємо в її «Трудах» про щойно перечислені кольонії — «оселилося на казенних землях, а менша частина на поміщицьких, на правах «чиншовиків». Що до останніх, то більша займається хліборобством, хоч всетаки головна маса труда лягає на плечі робітників-християн, що їх наймають жиди-хлібороби. Про кольонії на казенних землях можна сказати, що вони майже не мають хліборобського характеру, і це не дивно. Чого можна сподіватися — каже автор — від шапошників, чоботарів і факторів, що поробилися номінально хліборобами заради тих пілгь, які даровано цьому станові. Непризвичаєні змалку до трудового життя хлібороба... вони розбрелися скрізь, де тільки могли знайти легший спосіб придбати засоби. Жидівські кольонії роблять на подорожнього тяжке вражіння²⁵). Хати стоять з обідраними дахами, при тім багатьох хат просто світять пусткою. Майже всі хати не білені, глина з надвірних мурів пообваловалася. Коло багатьох хат, як говориться, ні кола, ні двора. Одне слово, без перебільшення можна сказати, читаємо там, що жидівські кольонії являють собою... «мерзость запустенія». Дослідник визнає, що подекуди, як от здебільшого в Радомисському повіті, невдало вибрано місця під казенні кольонії; цілу спробу насадження жидівських кольоній на казенних землях Правобережжя вважає за «вповні невдалу», головно з вини самого жидівства. «Жиди можуть зробитися хліборобами», — читаємо далі, — «дуже не скоро... Кожний жид вважає за свій обов'язок «гандлювати», а для фізичного труда, на його думку, є мужик. На наші запити — пише автор — чому вони самі не ходять за плугом й не косять, жиди-кольоністи відповідали так: «Пощо я буду ходити за плугом? На те є мужик, я йому заплачу, він і зробить, що мені треба». Цей погляд панує в жидів. Набідніший жид вважає селянина за низчого від себе. Він про себе високої думки: він представник народу Божого, він на свій лад письменний, а мужик для нього — темна робоча сила. Він завжди був близьким до пана, його побратима (собрата)... Він вважає себе за створеного для комерції й майже погорджує ремеслом²⁶). «Ще низче за промислову діяльність» — каже Житецький — «стоїть у жидів хліборобська праця, яку вкупі з пранням білизни, носінням води, обмазуванням хати і городництвом вважають за призначену виключно мужикові»²⁶).

Друга форма аграризації жидівства, закупування на власність маєтків, із 1857. р. почала швидко розвиватися. Ми вже мали нагоду в попереднім розділі вказати, як феноменально швидко повів скупку лятифундій у Бесарабії барон Гінзбург. По 1861. р. той процес скупки пішов ще жвавішим темпом. Жиди-капіталісти закуповують на власність чи арендують маєтки на Правобережній Україні²⁷). Офіційно ними набуто там небагато землі: на Київщині сім маєтків чи 5.940 дес., на Поділлі оден — площею 9.770 дес., на Волині 4 — площею 2.193 дес. Дальшому набуттю перешкодила заборона 1863. р. набувати маєтки на Правобережжі. Але «жиди обходять ту заборону, купуючи маєтки на чуже ім'я й гарантуючи себе при тому в відношенні до осіб, чийм іменем вони користали, довгоречинцевою арендою й векселями, що часто перевищували ту суму, яку заплачено за маєток»²⁸). Той самий процес виразно позначився й на Лівобережжі. Жид Горвіц позакупував на власність великі маєтки на Полтавщині: «Городище», Лохвицького повіту, «Сорочинці» від графа Гудовича. «В останні час», — читаємо у спостерігача того процесу, — «жиди, як сарана, накинулися на землю: у Гадацькому повіті Головінське помістя, поверх 2 тисячі дес., посів жид Зорохович, рідний брат якого держить в оренді Муравйовське помістя в Миргородському повіті, 12 тисяч десятин. У кожному повіті прокидаються вже жидки-поміщики; а що таких, що ворочують через свої гроші цілими повітами, — то нічого й лічити»²⁹). В тій самій губернії з 78.121 дес. землі, що їх збуло дворянство за 1869.—1876. рік, жидами куплено 25.713 дес. На Чернігівщині великі маєтки: в с. Талалаївці,

²⁵) Об тім же свідчить і Київський ген.-губернатор в листі до міністра внутр. справ: «В тутешнім краї, — писав він в початку 60-х р. р., — перерахування жидів у хлібороби, не досягаючи замисленої урядом цілі, приймалося жидами тільки, як засіб уникнути од виконання державних повинностей і не мало жадного впливу на розвиток між ними нахилу до хліборобства»... («Еврейская Старина», 1912, вип. III, ст. 333).

²⁶) Там таки, ст. 188—190.

²⁷) Житецький, уже цитов. «Кіевская Старина», т. LXXIV, 1901, іюль-август, ст. 40.

²⁸) «Записка о болѣе важныхъ вопросахъ по управленію Юго-Западнымъ Краемъ», подана цареві Київським ген.-губ. Дундуковим-Корсаковим у 1871. р.

²⁹) «Труды»..., там таки, ст. 186.

³⁰) «Громада», № 5, Женева, 1882 р., «Дорога по Полтавщині», ст. 3—4.

потім маєток Тарнавського — Комари й маєток Попівку купили жиди. Жидівське негродове землеволодіння інтензивніше розвивалося на Лівобережжі й у Степовій Україні; його метою було не хозяйнування, а спекуляція: видавити з маєтку якомога більше, а потім перепродати його. «Від свого хазайнування», — каже *Житецький*, — «вони мають усі вигоди, без ніякої господарської праці, без ніяких агрономічних поліпшень, за одні клопоти, комісіонерство, як і в торговельних операціях»³⁰).

З 1860. р. р. коли надано було право набування нерухомих австро-угорським жидам, жидівське землеволодіння розвивається й на землях українського народу б. Австро-Угорщини: то насамперед лісові площі, а далі й пастівні та рільні. В Галичині жиди поширюють володіння на ліси, але почасти й на подільські орні площі; купували посілості для парцеляції, а, перепродуючи їх, полишали у своїй державі промислові заклади — гуральні — тощо. На Буковині значна частина земель, а особливо лісових, перейшла до рук жидів. Лісові площі переходили, здебільшого наслідком сплювання горілкою селян, за безцінь; орні землі через застава. Нерухомих багатоміліонової вартості перейшли до жидівських рук за кілька десятків тисяч. Той самий процес поширення жидівського земле-й-лісоволодіння сплюванням селянства і лихварством одбувався й на Угорській Русі; наприклад, у Жаб'юму з 35 селянських полонин було 1881 р. в руках жидів 32³¹). Загалом процес розвитку жидівського землеволодіння на теренах українського народу, на жаль, немає статистичного виразу; а що він розвивався за рахунок селян, то його жертвою ставало найтемніше селянство. Нові землевласники-жиди наслідували решту поміщиків і у своїм способі життя, і в поводженні з селянами. «Жиди знов почали держати себе панами», — пише *Драгоманів* 1881. р., — «примущуючи українського мужика скидати перед ними шапки, цілувати їм руки, називати «Ваше Високоблагородіє»³²). Велике жидівське землеволодіння майже ніде не обернулося в велике жидівське сільське господарство за типом землевласницького капіталізму; його експлуатовано звичайно способом здачі в аренду до випадку, коли щастило вигідно перепродати.

Так само годі шукати точної статистики третього можливого способу аграризації жидівства — аренд, хоч і були вони дуже поширені. «За останні 20 років», — писав *Драгоманів* у 1881. р. — «мужики дісталися в грошову неволю до жидів, що позарендували, або й позакупляли землю і воду»³³). Експедиції *Чубинського* пощастило зібрати відомості про аренди жидами на 1872. р. маєтків на Правобережжі України. Виявилось, що лише на основі формальних умов виарендувано:

	Маєтків (число)	Арендаторів (число)	Землі (дес.)	Рати поміщикам (рублі)
Київщина . . .	299	351	202.610	618.495
Поділля . . .	264 ³⁴)	289	180.116	547.774
Волинь . . .	256 ³⁵)	274	134.232	296.075
	819	914	516.958	1.509.344

Отже, 914 жидів-арендаторів арендувало 819 маєтків або 516.958 дес. землі, платячи поміщикам 1.509 тисяч рублів, а виручаючи яких 3.600 тисяч рублів. Та це ще не весь розмір аренд; ще не почислено жидівських аренд маєтків на короткі речинці на основі неформальних умов. Приймаючи на увагу й ту категорію аренд, виходить, що в жидівських руках перебувало до 1000 маєтків, або коло шостої частини всіх маєтків Правобережжя чи коло $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{10}$ всієї поміщицької землі у краю³⁶). З Лівобережних губерній на п'ять літ пізніше знаходимо приблизний підрахунок жидівських аренд у *Варзера* тільки на Чернігівщині. Він нарахував, що на 1877. р. в руках жидів-арендаторів було коло 600 поміщицьких маєтків Чернігівщини, площею яких 200 тисяч десятин, що становило 40% всієї землі, яку здавано в аренду. Число жидів-арендарів що-року зростало, бо жиди з міст де-далі частіше переходили на села, захоплюючи

³⁰) Житецький, вже цитов. праця в «Кіевской Стар.», 1901, сентябрь, ст. 34—36.

³¹) «Русская Рада», 1881.

³²) Драгоманів, «Нові укр. пісні про громадські справи (1764—1880)», Женева, 1881, ст. 111.

³³) Там таки.

³⁴) Немає даних із Могилівського й Ольгопільського повітів.

³⁵) Немає даних із Луцького, Рівенського й Овруцького повітів.

³⁶) «Труды»..., там таки, ст. 182—184.

аренди й сільську торгівлю³⁷). На Полтавщині, напр., жид Журахович виарендував 25. тис. дес. землі від Муравйова й ще 2 тис. дес. од Родзянка^{37а}).

Дослідник Правобережжя прийшов до висновку, що, власне, хозяйнування жидів-арендарів «далеко не можна визнати задовольняючим», хоч він і не описує його в подробицях. Дослідник же жидівських аренд на Чернігівщині, *Варзер*, дає клясичний і детальний опис того хозяйнування на 1877. р. Ось зовнішній вигляд жидівських аренд: «Проїдьте вздовж і впоперек нашу Чернігівщину», — пише *Варзер*, — «і коли ви денебудь зустрінете те видовисько господарської недбайливості і спустошення, од якого мимохіть болить душа кожного господаря, не питайте — вам напевно скажуть: це — «жидівська аренда». Коли ви зустрінете, напр., сумну картину порубу, змарнілого чагарнику, або вже розораного і виснаженого оранкою ліса, по якому крутяться пісчані заверюхи, засипаючи окружні поля, не питайте, хто враз вичерпав це лісове багатство... бо це напевно арендар-жид. Коли ви зустрінете поміщицьку садибу, ще, здається, й житлову, але що має вже всі ознаки смерті, а іноді навіть і новий дім, але без кількох віконниць і з побитими шибамми... — не питайте, хто розбрав на паливо хлів і лісу, хто порубав фруктові дерева, з чієї провини підпалено клуню — все це «жидівська аренда». Коли ви зустрінете ниву з нерівною стрижкою зжатою хліба, або побачите заоране поле з неправильно, рідко проведеними сохою борознами — не — питайте, чому це так зле вижато, а те кепське виорано — все це зроблено за відробітки, аби зробити якнебудь, — це «жидівська аренда»³⁸).

«Стремління жидів до арендування», — читаємо в досліді Правобережжя *Чубинського* — «ні трохи ще не виказує на їх нахил до господарства. Вони беруться за сільське господарство тому, що в наш час воно їм дає гарні бариші». Жиди-арендарі поводяться по хижацькому з виарендованими землями, констатує *Варзер*, і це тому, що: «1) вони дивляться на аренду з погляду *торговельної спекуляції*, а не господарського підприємства, і 2) вони не місцеві, а випадкові люде для тої землі. Справді, жид-арендар, своєю вдачею і в силу тих умовин, у яких він опинився, не може відноситися до аренди інакше. Яке йому діло до господарства, до загноювання, підтримки родючості, ладу, збереження лісів і инш.? Він не хлібороб, а купець. Він нічого не розуміє в агрономії, але він добре знає, що в його розпорядженні перебуває ця земля три чи шість років, і він мусить, як що це можливо, взяти вдвічі-втрічі. Вона для нього не «мати-годівниця», до якої з побожністю ставиться селянин..., вона для нього не більше, як прибуткова стаття, куплена на ринку на певне число літ. Він буде «расхіщатъ» в ній усе..., свідомо... Що йому з того, що збережуться ліси, що не виснажуються поля й луки? — сьогодні він тут, завтра він у другім місці»³⁹).

Господарські умовини Чернігівщини, що дозволяли арендарсько-комісіонерське відношення до землі (за *Варзером*) такі: 1) відсутність поміщицького господарства на поміщицьких землях, провадженого самостійно своїм живим і мертвим реманентом і найманим робітником і 2) роздача земель в односезонову аренду за «скіпщину», себто, а) за певну частку врожаю натурою — невимолоченим хлібом із додатком б) доплат теж у натурі — відробітків, продуктів і т. д. Відробітки — «отбучі», «панщини», «басаринки», — як продовження кріпацтва, під примусом економічної залежності робили не тільки б. поміщицькі «крест'яне», але й б. казенні й козаки. Ними поміщик обслуговував усі свої потреби в найманій праці — молотив хліб, возив собі дрова, залітав ліси, викопував город, чистив сад, ставок і т. д.; а по виарендуванні — арен-

³⁷) В. Варзеръ, «Еврей-арендаторы въ Черниговской губ.». Очеркъ изъ экономическаго быта Малороссіи. «Отечественныя Записки», 1878 р., № 10, октябрь, ст. 182. Варзер побачив цю свою роботу в друкові, переходячи Урал, простуючи на Сибір на заслання, яко політичний «злочинець»; він досі ще живе й користується великим авторитетом і в большевиків.

^{37а}) «Громада», № 2 (1876—77), ст. 63.

³⁸) Варзер, ст. 175—176.

³⁹) «Труды»..., там таки, ст. 185; Варзер..., ст. 176.

дар. За умовин скіпщини все зводиться — слушно каже Варзер — на *торговельне*, спекулятивне вміння вчасно й як можна дорожче роздати поля, виговоривши як можна більші відробітки, а це ж атмосфера, природня стихія жидівської діяльності⁴⁰).

«Жиди-арендарі видобувають більший зиск із маєтків», — пише дослідник Правобережжя, — «ніж могли б видобути самі власники». На Чернігівщині вдалося з'ясувати, що жиди-арендарі вміють видобути ще більше зиску, ніж арендарі не жиди, й ще більше, ніж може дати земля. З'ясовано, що жидівські капіталістичні аренди (пересічний розмір 330 дес.) витісняли капіталістичні аренди інших станів, бо жиди платили найвищі рати. За зовсім точним обрахунком пересічна жидівська рата за десятину землі перевищувала пересічну прибутковість десятини оранки. Так, у Чернігівському повіті: на дачі с. Довжок пересічна прибутковість з р. 29 к., а пересічна рата за найману жидами землю з р. 90 к.; на дачі с. Рябці — 4 р. 39 к. і 4 р. 80 к. і т. д. До найвищих рат, що усувають конкуренцію, «давайте», — каже Варзер, — «жидівську пронозуватість, звязок і обопільну підтримку цієї особливої касты — бо жиди у нас не національність, а саме замкнений стан, каста — і тоді ви зрозумієте успіх жидівських аренд»⁴¹).

Як же можуть жиди-арендарі видобувати з маєтків більший зиск, ніж самі поміщики, а рівно ж і більший за арендарів не-жидів, видержувати, під оглядом звичайного господаря, абсурдно високі арендні ціни? Розгадка не в тім, що «вони мають більше господарських знань», — каже дослідник Правобережжя, — «що в них хліборобська техніка ліпша — нічого подібного не було. Жид-арендар уміє закабалити сільську людність, бо має гроші й дає їх у позику селянам, коли їм треба платити податки; селянин же зобов'язаний одробити цей борг»... Варзер подав ще детальнішу розгадку високих арендних цін. Ті ціни досягають надмірного рівня, бо підприємство жиди-арендаря «держиться завжди не на самих вигодах хліборобства, а також і на інших сторонніх джерелах зиску. Іноді аренда для жиди тільки привід, тільки обстановка, а вся суть, уся сила гешефту лежить зовсім не в землі. Тяжко здибати жиди-арендаря, який би був тільки господарем-арендарем. Коли він не держить «шинка», чи крамнички — що є улюбленим його зайняттям — то в кожному разі він скупщик хліба, тютюну, прядива, худоби й инш. сільських продуктів і, нарешті, сільський лихвар. При своїх вроджених торговельних нахилах, дивовижній діяльності, рухливості, безцеремонності і всезнайстві, подібні арендарі — найвірніші сторожі селянських злиднів і темноти. Коли треба щось «до зарізу» купити чи дістати, то все селянин знайде в жиди, хоч, розуміється, за величезні відсотки й ціни; коли при скрутні треба щось продати, жид напевно купить і хліб, і коня, й вола, й курку, й масло, хоч, розуміється, все за казково низьку ціну». В тім «загарбанні до своїх рук збуту й покупу значної частини сільських виробів», — каже Варзер, — «ховається почасти секрет розживи арендарів, без огляду на надзвичайно високі рати»⁴²).

А решта секрету жидівських аренд за надмірні рати, за Варзером, у самім собі жидівської господарки. Повстають жидівські аренди своєрідно. В 20—30% жидівське арендування повстає через старі розрахунки, які примусили землевласника, що залутовався в грошових справах, здати землю жидові, який «давно пильнував свою здобич». Арендарі інших національностей зв'язують на землю, її родючість, загальнохліборобські умовини місцевості. Жидові-арендареві не це важливе — «він майже завжди арендує маєток того села, де він був кілька літ шинкарем, де він знає кожного селянина, його родину, його злидні, його слабости, де він знає все наскрізь, бо його система полягає на *визиску людини й людських відносин*, а не на землі і хліборобських вигодах. Рідше це буде грошовитий родич, приятель шинкаря, якого намовив той останній взяти аренду за-для обопільної вигоди; іноді той, що бере аренду, входить у сітку, в павутину жидівських аренд, які охоплюють певну місцевість. В останньому випадкові він користується підтримкою співтоваришів, він член тайної спілки, яку все-ж закон не переслідує»⁴³).

Взявши в аренду маєток із панською садибою, чи тільки голу землю — продовжує Варзер — «жид заводить шинок, де часто буває й контора управління арендою, себто, контора торгівлі «зйомкою оранки і сінокоса» селянами. Обробка знятої землі господарським способом, а *поготів — своїми руками* ніколи не практикується: «спекуляція землею, це єдина хліборобська операція, яку визнає жид»... Як тільки він

⁴⁰) Варзер..., ст. 179—181.

⁴¹) «Труди»..., ст. 185 і Варзер..., ст. 183.

⁴²) «Труди»..., ст. 185; Варзер..., ст. 184.

⁴³) Варзер..., ст. 185.

вступає в права арендаря облюбованого маєтку, «зараз же, чи мало по малу, до нього, як до центру притягнення, богзна звідки, сповзаються нові жиди, часто з усіма своїми родинами. Хто вони ці меткі жидки, що оточують головного арендаря, ці його очі й вуха, з поміччю яких він не дивиться, а бачить, що робиться в нього на полях, у клунях і в хлівах; за поміччю яких він знає, що саме думає чи замислює Іван і Трохим, кожна Марія чи Палажка з його села? Хто вони й які їх відносини до патрона? — на це питання тяжко дати відповідь. Це якісь напівприказчики, напівкомпаніони, іноді родичі, іноді наймані особи; та, нарешті, чи не однаково це, — так чи інакше, це люде віддані один одному й патрону, люде, що їх інтереси сильно зв'язані спільною метою розживи за рахунок темного селянина. Вони, хоч-не-хоч, творять рід маленької жидівської колонії, рід особливої небезпечної артілі з метою визиску місцевої людности. Крім тих помішників, у арендаря, без огляду на те, що він арендує іноді сотки десятин землі, нема й не буває звичайно *«ані одного наймита»*, за виїмком хіба дворника; «нема ні *робочого, ні домашнього скоту*, за виїмком хіба кількох кіз..., худой корівчини і ще більш загодованої коняки..., худой як одна з сімох корів фараонових», яка «має обмаль або й зовсім не їсти, а возити яко мога більше». «Прості люде, українці», — каже Варзер, — «ставляться до жидів із таким призирством», що те призирство переносять і на «жидівського наймита чи наймичку», й на «жидівську шкалу», й на «жидівську їзду», коли поганяють коняку не батоном, а безжалісно перипцями дрючком, ципком чи колякою по ребрах «шкапи». А ні плуга чи борони, коси чи серпа, взагалі мертвого реманенту, ані клаптя власної оранки, ані господарських забудовань жид-арендар не має; він і собі провадить господарство за скіпщину, тільки що більш безоглядно, ніж інші, доводячи відробітки до *строгово-продуманої системи*, яка є для нього золотим дном», а позики селянинові в нужді хліба — це знов продумана система з розрахунком одержати за те лихварську віддачу»⁴⁴).

При здачі жидом-арендарем землі за скіпщину в нього не буває ніякого потурання з огляду на скіпщика..., йому аби гроші, аби побільше видавити в дану хвилю». В шинку, де збираються конкуренти, під загальну колотнечу, збиту підпилими селянами, йде здача. «Жид пускає в хід всю тонку діалектику свого розуму, щоб вихвалити здавані клапті землі... Від того в жиди-арендаря дуже часто, дивне діло, ціни з частини бувають вище, ніж у інших землевласників... Безцеремонність жиди дозволяє йому досягати меж економічної можливості, примушує його натягувати струни економічної конкуренції до неможливого ступня, жадність тягне його, інакше кажучи, збільшувати *міру експльоатації* людей і природи до найвищої точки»⁴⁵).

В Чернігівському повіті, за даними земського статистичного бюро, пересічна врожайність рівна 30 пудам із десятини, за поміщицької скіпщини йому дається 15 пуд. і доплата на 40 коп., та на обсів іде пересічно 7 пуд., зжон коштує 6 пуд. та обрібка 4 пуд. За пересічного врожаю селянин-скіпщик таким чином одержує з десятини 30 пуд. жита, а примушений за те віддавати — хлібом, працею чи инш. цінностями — 33 пуди! Коли ж за даних високих цін за землю її розпорядчиком виступає жид-арендар, то доплати підносяться аж на 1 руб., або, змісць того, за кожні дві десятини селянин-субарендар має з'орати треттю для жиди-арендаря, що в переводі на гроші становить більше як 1 руб.! Жид-арендар намагається піднести вище й саму скіпщину, чому сприяє відсутність іншого арендного фонду, а значить — моноольне положення жиди-арендаря; тому таки сприяє й положення, коли по сусідніх маєтках сидять також жиди-арендарі. Змова між ними визначає ціни на землю для селян, яким «нікуди подітися»; вони штучно підвищують «іздолні» ціни до неможливо високого ступня»⁴⁶).

Скіпщину супроводять доплати. «З самого початку, ще не знаючи, чи доведеться заарендувати землю, селянин-скіпщик уже несе «дарунки», «гостинець», щоб підобрити здатчика землі. Взявши землю, він часто, в силу умови, зараз же платить певну суму грошей... під назвою: «хабаря», «процента», «заводного» й инш. З ранньої весни він починає відробляти умовлені робітні дні: то він оре здатчикові землю, то возить йому, то працює у дворі чи на току й т. д. «Робить йому від снігу до снігу». «В жиди-арендарів вся ця процедура відбувається без найменшого послаблення..., жид вміє взяти... більше, ніж кожний землевласник». Поняття відробітного дня дуже різне в різних господарів — «це каламутна вода, де дуже легко ловити рибу на вудку, що звється горілкою». «Любов селян до горілки — секрет прибутковості жидівських аренд». «За

⁴⁴) Варзер..., ст. 186—188.

⁴⁵) Варзер..., ст. 189.

⁴⁶) Там таки, ст. 191—193.

восьмушку горілки, при певнім умінні, можна иноді змусити селянина зробити більше, ніж за гроші, на які можна набути вдвічі чи втричі більше горілки. Для поміщика — каже Варзер — селянин це — «робоча худобина, себто, вибачте, сила й більш нічого; для жида — це дійна корова, за якою він доглядає з підкресленою ласкавістю й со- лодким виглядом, це та казкова качка, що несе йому золоті яйця..., жид намагається ласкаво, по кошачому, залізи в його душу й кишеню. Наприклад, «гостинці», «пода- рунки» — в поміщика це «так собі», на це він не звертає уваги; в жида — це «добра штука»... Неси, що хочеш, але щось беззастережно неси й побільше: неси курку чи яйця, як нема того, неси хліб, ковбасу, пиріжки, як нема й того — неси мірку вівса, пуд борошна... Згодом він закличе до себе тих самих селян і вони «толокою» вмить викосять луки, зіжнуть хліб, скопають город, поїдаючи ті, долежалі до плісені в жи- дівській коморі, ковбаси й пиріжки, заливаючи їх горілкою і похваляючи жидівське частування... Перед нами «дивний обмін жидівської горілки на мужицьку працю, об- мін, де жид завше в вигрі»⁴⁷⁾...

«На жида», — продовжує Варзер, — «мужик дивиться зверху вниз і иноді, без огляду на рішучу економічну перевагу й силу жида, він ніяк не може не ставитися до нього инакше, як із призирством». Жид платить йому тим самим, «Поводиться з ним м'ягко і підлецується; він здібний навіть знести образу від мужика, бо ставиться до його з великим призирством і вважає його за занадто дурного, щоб на нього можна було ображатися». Иноді ці взаємини кінчаються тим, що ображений селянин пом- ститься на жидові тим, що досхохо полає його чи «покуражить» над жидом⁴⁸⁾. Ін- шого разу зіштовхнення на економічному ґрунті тягнуть більші наслідки. «Тільки вчора ще не стримавши своєї жадності, арендар «зайняв зі спашу цілий табун коней до свого двору; відбулися звичайні в таких випадках крики і сварки цілого села й нарешті, позиськання сильного викупа за скот. Дивись... А на завтра вночі вже го- рить жидівський шинок чи клуня. Бідолашний жид клянеться й корчить, вигу- куючи пізні клятти й докори... Пропало все нажите, чи все зжате за минулий рік... Марно кличе він поміч; ніхто з навколо стоячих селян не рушить із місця, понуро дивлячися на ту драму»... «Запобігаючи таким випадкам, жид-арендар «кваліється звести свій хліб зараз же після гарманування до міста чи до одновірця, иншого жида- арендаря, до безпечного місця, роздає свій хліб на збереження тим таки скіпщикам і т. д.»⁴⁹⁾. Подібні ж випадки розправи селян із жидами-рандарями й на Полтавщині.

«Я — зовсім не ворог жидівської національності quand même» — каже на закінчення Варзер, — навпаки, я дуже поважаю це даровите племя, але все ж не можна не признати, що присутність і зріст числа жидів у наших селах за сучасних економічних умовин і рівня культури є сумним явищем. Ніхто, розуміється, не стане обвинувачувати жидів у всіх тих економічних лихах, які ми терпимо... Але вони прискорюють, підсилюють міру руйнації, вони всіма силами намагаються скоротити процес загального зубожіння. Вони подібні зараз!... Жиди справді шкід- ливо впливають на наше село»⁵⁰⁾.

Б. Г.

Розброєння.*)

Чільні представники офіційного світу не оминають ніякої нагоди, щоб не ки- нути слівце про конечну потребу розброєння. Ніби це є ознакою доброго тону сучас- ного політика й дипломата.

Ось так 4. червня б. р. промовив у Lincoln's Inn, англ. міністер закордонних справ. Його промову вважають за відповідь на промову б. президента франц. респуб- лики — Думерга, а частинно й на вибір нового — Думера, які належать саме до про-

лежностей Бріяна, що й собі безнастанно балакає про розброєння й мир. Гендер- сон казав, що до вибуху світової війни мир і його вдержання ніколи не були добре організовані, що причиною катастрофи 1914. р. були перегони Європи у зброєнні.

У липні місяці італійський міністер закорд. справ Гранді перед своєю зустрічю з державним секретарем Спол. Держав Stimson-ом на запит редактора Associated Press про мету їх побачення сказав між иншим: «Гуверів плян дуже заспокоїв пуб- личну думку й утворив атмосферу доброї волі, яку треба використати для розброєння. Поки не буде переведено розброєння, доти мир не забезпечений. А тому праця задля розброєння є працею для миру»... «Надмірне зброєння нищить міжнародну співпрацю».

Гувер, по одержанні добрих вісток про прийяття Францією в принципі його плану допомоги Німеччині, сказав представникам преси таке: «Не треба повторювати, що одною з причин світової господарської кризи є великі фінансові татарі і страхи, ви- кликані змаганнями у зброєнні».

Зокрема з Англії найчастіше чути голоси за мир. Ось так у Albert Halle відбу- лася мирна маніфестація, де виступали Мекдональд, Болдуін і Ллойд-Джордж. При- нято там резолюцію, де сказано: «Зібрані гаряче вітають майбутню нараду щодо роз- броєння і пропонують владі, щоб учинила все, що є в її силах, для фактичного змен- шення війська, фльоти і повітряних сил світу».

Але найдалі пішов Мусоліні, який із властивим йому розмахом накреслив по- хмуру картину майбутнього Європи у своїй статті в щоденнику «Annales», де чи- таємо таке: «Як що людство перебуде ще нову зиму злиднів, то тоді ми стоїмо перед небезпекою большевизму, а тому стоїмо на жахливому роздоріжжі перед одродженням або загибеллю Європи. І якщо не дійде до наради щодо розброєння в р. 1932, або вона не справдить надій, то її можна вважати за прольог катастрофи».

Від тих офіційних політиків не відстають і неофіційні, але все ж досить впли- вові в широких колах своїх однодумців. Мова про проводирів соціалістичних партій, об'єднаних у II. Інтернаціоналі.

І нарешті, як це не дивно, трагічно й кумедно — і войовничі совіти, брязкаючи зброєю, репетують про мир і розброєння.

Отже, все, здається, гаразд. Головна передумова порозуміння — добра воля — є, лишається обернути її в добрий чин. І ось тут і притичина! Красні слова все лп- шаються словами, якимось покрівцем, під яким одбуваються дуже некрасні чини. От так раптом виявилось, що так старанно будований од кінця XVIII. в. аж по 1914. р. фундамент під постать *людини*, як найдоконалішого витвору природи, зроблений із па- пендеклю. І красномовні речники «вічних» правд XIX. в. з жахом побачили, замість «шляхотного» обличчя «царя» всесвіту, огидну машкару звіря-троглодита. Виявилось, що люде загубили віру у шляхотність людини й людей. Виявилось, що, замість «бра- терства» людей, усе жива й панує засада — homo homini lupus. І остільки вона вілася у свідомість людей, що навіть, коли дехто з прозорливіших і справді шляхотних (не спекулянтів од політики!) людей починає казати гарні слова про ідеали, про мир і розброєння, то й ці, шляхотні самі в собі й викликані ширим бажанням знайти вихід із сліпого кута, побажання звучать фальшиво. І змуджений обиватель одмахується від них, мовляв, знаємо ми вас, вам то балакати добре, а ось нам...

Це про офіційний політичний світ і його визнаців. Але й неофіційний теж бро- дить у хащах слів і ніяк не може вібрати на реальну дорогу чину. Виходячи з пов- ної негачії війни, як *вигадки не-народних влад*, голос цих людей, витворений у това- ристві гноблених і для гноблених, перегинає палицю у другий бік. Так на Віденській нараді 2. Інтернаціоналу добалакалися (хоч цілком льогічно!) до анатеми навіть і оборонній війні. Тут соціалісти, вірні діти «пацифізму», цієї оранжерійної квітки перечуленого мозку і слабоньких нервів кволих неврастеніків, ще й досі бродять у на- мацуванні реальних неможливостей. Правда, зникне «буржуазна війна» з її атрибу- тами, але на зміну прийде куди жахливіший стан, що його вдало, але цинічно фор- мулював Троцький «не мир і не війна», але який і куди кровавіший, як показав це ось уже понад десятилітній досвід, ніж перша липша «буржуазна війна» часів перед 1914. р. А все ж соціалісти мають реальну й дисципліновану силу інтернаціонального складу, що дуже важливо для переведення *фактичного «розброєння»* (не балаканини про розброєння), а саме — *обмеження* розмаху майбутніх воєн. Річ у тому, що треба раз на все перестати дурити людям голови, що колись війни не буде. Це лише вода на млин людей із авантюрицькими нахилами, бо створює загальну атмосферу кволости й м'якотлості, чому доказом могла б служити поступова російська інтелігенція (в масі) за часів 1917—1919. р. р.

⁴⁷⁾ Там таки, ст. 194—197; «толока» — рід нестатутного кооперативного об'єд- нання на виконання одноразового господарського завдання.

⁴⁸⁾ Теж і на Правобережжі: «Труды...», ст. 185.

⁴⁹⁾ Варзер..., ст. 194—199; теж «Громада», № 2 (1876—77), ст. 78.

⁵⁰⁾ Там таки, стор. 200.

*) З нагоди скликання на 2. II. 1932. р. конференції для розброєння (Ліги Націй).

Війна все буде! І історія нас повчає, що війни часто-густо були явищем позитивним, були чинником поступу. Вмовляти ж сьогодні в європейський загаль паціфістичні тези, безнадійні до зреалізованя, чи не значить це лити воду на чийсь млин (сьогодні комуністів, а завтра когось іншого). Чи не значить це оддавати європейську культуру й цивілізацію на варваризацію? І не дарма чи не найцікавіший із усіх «неповертанців» («невозвращенцоф») у вступному слові до своєї книги п. з. «*Сталін*» каже: «Тільки зі зброєю в руках, але не проповіддю примирництва («примиренчества») й паціфізму буде створений твердий порядок і утвержені національні ідеї й національна держава — й на нашій батьківщині й поза нею. Людина сьогодні, коли вона хоче бути корисною для своєї батьківщини як слід, має бути насамперед вояком. Хай міщанська чернь звеличує Ремарка: ви ж повинні знати, що Ремарк — це людина поза нацією, а ремарківщина — це наклеп на людство»**).

Лихо не в тому, що війна є, а в тому, якою вона стала! Війна 1914—1918. р. р. перевернувши шкереберть усі розрахунки дотеперішніх стратегів, намітила загальні обриси майбутніх воєн. Ось як воєнна штука визначає найважливіші особливості війни 1914—1918. р. р.: 1. Величезні армії, що їх виставляють ті держави, які воюють. 2. Велика ріжкоманітність технічних засобів, уживаних у величезній кількості. 3. Розвиток у величезних розмірах і протягом дуже довгого часу позиційної війни.

Інакше кажучи, давня війна арміями обернулася в війну *цілих народів*, підчас якої країни й їх населення мають вигляд обложених фортецій. А за мирного часу звесь час іде напружена праця на виготовання всього потрібного для ненажерних полчищ озброєного люду. Виглядає це так, ніби людство повернуло до прадавніх часів, часів боротьби родів і племен, лише тепер — у звязку, з розвитком техніки — це все прибрало жахливо-велетенських розмірів. Як тоді, так і тепер війна несе з собою повну загрозу тому, хто впає.

Балакати про загрозу цивілізації й культури на випадок таких воєн, це зайво витрачати слова. Кожному це зрозуміло. Але коли не можна викоренити війни, яко такої, то чи не треба шукати розв'язання проблеми в тому, як майбутню війну озброєних народів звести знова до *війни невеликими порівнюючи арміями*. І вихід, коли щирі ті всі бажання зменшити жахи війни, є. Його шукати треба не у зменшенні технічних засобів війни — взагалі зброї, не в зменшенні численности армій мирного часу, а в зменшенні кількості людей, що їх має право держава вжити на випадок війни. Конкретно: всі держави, що хочуть договоритися в цій справі, можуть, напр., провести в себе закон, що під знамена, на випадок війни, можна кликати людей лише в віці від 18—24 літ. Дехто скаже: але як його контролювати? Дуже просто: тут приходять на увагу такі організації, як 2. інтернаціонал, Ліга Націй, тощо. А поза тим, напевно можна сказати, що ніюдин уряд не ризикне переступити той закон, бо зброя в руках *силомиць і беззаконно* покликаних обернеться проти такого уряду.

Правда, може бути мова про *добровольців*. І ось тут саме добровольці можуть одіграти ролю, коли якийсь народ бореться не в силу забаланок чи лихи володарів його, а бореться за своє *право на життя*. Бо тоді й такі організації, як 2. Інтернаціонал, благословлять таку війну, дарма, що загонисто на свому останньому Зізді виступили і проти оборонної війни.

Є ще один сумнів. Це ССРСР, де ніяка громадська контроля не можлива. Але всі держави на цей випадок повинні зобов'язатися, що коли б таке недодержання умови сталося, то всі як один атакують таку неслухняну державу і приводять її до послуху.

Коротко: балачки про *майбутній мир*, про цілковите розброєння і т. д., це балаканина на експорт, балаканина боягузів, що хотять, сидячи на лантухах із награбованим золотом, піддурити інших, а рівночасно відвести увагу від власного зброєння (потай!) аж по зуби. Розв'язки ж проблеми треба шукати в *обмеженні* розмаху майбутньої війни, у введенні її до рамок *шляхотного двобою*.

***) С. Дмитрієвскій, б. совіцький посол у Швеції; писав 17. VI. 1931.

Др. М. Масюкевич.

Деякі уваги до поняття держави*).

Маємо на думці державу, яка була та є, а не яка мала би бути. Підходимо до питання, як до масового суспільного явища. В такій площині була б не на місці мова про виправдування або невиправдування існування держави.

Держава не є тільки засобом або метою, але є передусім назверхнім показником стремління суспільної групи (народа, його провідної верстви) до повного й усебічного виявлення своїх *творчих сил*. Ця обставина дозволяє дивитися на державу, як на здійснювання *активності* даної суспільної групи. Найбільший розмах державного життя спостерігаємо власне в тих народів, які визначалися (або визначаються) яскравим *активізмом думки та чину*. І доки цей суспільно-політичний активізм розвивався, — зростали, напр., «світові» держави — перська, римська, великобританська та ін. Отже держава завдячує своє існування самотній творчій силі народу. Тим самим держава є рухливий суспільний витвір, — конкретизація суспільного розвитку певної групи.

Ціла історія звичайно нав'язується на державний розвиток народу. І найбільш «культурницька» історія здебільшого освітлюється відповідно до рішальних політичних відносин. Недержавні народи в біжучому означенні являються й дотепер народами «не-історичними», а часом навіть мало- (або й *не-*) культурними. І справді: розвиток культури передумовлений наявністю стремління до політичної та господарської окремішности народу. Без господарських даних неможливо досягнути значних успіхів на культурному полі. Напр., питання збереження національно-культурної окремішности в національній меншості тісно зв'язане зі справою економічних можливостей цієї меншости. Через це й нарікав, напр., представник одної меншости з Естонії на цьогорічному конгресі національних меншостей (у серпні м. в Женеві), що вона з огляду на малі економічні спроможности має незначні користи з культурно-національної автономії в цій державі. На другому боці — група, що усувається від участі в суспільній боротьбі, стає на шлях, що веде до занепаду. Бож хто стає хробаком, — хіба може нарікати, як казав уже мудрий *Епікет*, — коли його топчуть!

Держава є вислідом довшого суспільного процесу. Є це передусім змагання народу до *всебічної самовистачальности*. Ідеологічно держава є «своєю волею, своєю правдою» — у власній хаті; саме змагання до самостійности й свободи народу є знаком його розвитку й живучости; а нація є передусім «свободою духа й життя», як казав *Ж. Даві* (Елементи соціології, 195).

За історичної доби людства держава все була найважливішою частиною суспільного діяння. Істотна потреба людських громад споконвіку вимагала існування певної інституції, якаб регулювала ріжнородні відносини та інтереси в етнічній групі та поза нею. Не знаємо сьогодні ніюдної громади, щоб була поза будьякою державою. Специфічним знаком держави є те, що вона є *основним і ексклюзивним суспільним витвором*. Охоплюючи певну групу людей, держава є *організацією* незалежного групового співжиття.

Еллінек (Заг. наука про державу) підкреслив, що держава є *єдністю*, але його поняття «союзної єдності» (*Verbandseinheit*)¹) має правничу (формалістичну) тенденцію та унеможливує всебічне охоплення предмету. Ми називаємо це просто *груповою єдністю*. Для витворення державної єдності природньою основою є люде (нарід, народи або їхні частини), терен і фізично-вегетативні чинники. Спільне походження людей здебільшого подає нормальну базу для державного усупільнення, але само ще не є передумовою для державної єдності, як це бачимо, напр., у Сполучених державах північної Америки, у Швейцарії, в Польщі й т. д. *Єдність у державі* не мусить іти

*) Просимо справити найважливіші друкарські помилки в статті дра М. М. «Депо про проблеми нац. менш.» в 7—8 ч. «Р. Н.». Має бути: на ст. 181 ост. ряд. — «в державній організації»; на ст. 182. 3 р. з гори — «суцільних країн», 18. р. з низу — «австралійську» (а не «австрійську»), 9. р. з низу «чути», в примітці під 1) — «45.000 душ» (ретороманців); на ст. 183. 31. р. з гори — «центральної владі», 15 р. з низу — «низки»; на ст. 185. 21—22. рр. з гори — «суспільноетичний»; на ст. 186. 24. р. з гори — «романсько-германської»; на ст. 187. 17. р. з гори — «зігнорувала», 27. р. з гори — «конфедерація»; в прим. під 8) — «Каллаб», в прим. під 10) ост. ряд. — «правничих»; та на ст. 188. 26. ряд. з гори — «заповіла».

¹) Пор. вираз «суверенна політична єдність» (*sovereign political unity*) *J. Q. Dealey*: The development of the state (Лондон), 54.

вкупі з державною суцільністю, як це спостерігаємо, напр., у Польщі або в ССОР, де злучення різних національних груп переведено лишень формально та всупереч фактичним напрямкам розвитку поодиноких народів. У таких державах єдність організації виразна тільки назовні: держава виглядає, як інституція, що посередничає між населенням різнородних країв та зовнішнім світом.

Держава є вислідом природного розвитку та свідомої людської чинності. Погляди про природне повстання держави (Аристотель, арабсько-египетський професор з XIV ст. Ібн Халдун, частинно Тома з Аквіну, Уорд — особливо в своїй «Чистій соціології», II, 686. — та ин.) чергуються в розвитку мислення з вченнями про «штучність» держави (софісти, кініки, Плятон, Гобс, Русо, марксисты й ин.). Більшість сучасних соціологів, як це підкреслив і видатний американський теоретик Барнес (Соціологія й теорія держави, 1), прихильється до другого погляду. В дійсності неможливо заперечити впливів природних чинників на повстання держави, але безперечно рішенням є свідомою ролю людей.

Звичайно розрізняють об'єктивні та суб'єктивні чинники, що рішення при створенні й розвитку держави.

Еволюційно об'єктивні фактори є первісні: це є загальні передумови для людського існування, популяційні відносини, обставини вегетативно-господарські й т. д. Природні чинники впливають на повстання держави та її розвиток посередньо (напр., сформування людської ментальності відповідно до підсоння) або безпосередньо (узалежнення розвитку й міці держави природними кордонами, як, напр., моря, гори, річки й т. д., зріст експансивності відповідно до комунікаційних засобів, скількості природних багатств і под.). Значіння, напр., підсоння для сформування ментальності та у зв'язку з цим посередньо для характеру державної організації підкреслювали вже особливо Аристотель, Боден, Монтегескє, Гердер, Конділляк і ин. Аристотель приписував мешканцям північних країв відважність (рішучість), — південних — розважність. Греки, на його думку, завдячували географічній положі ці обидві свої прикмети. Безперечно, підсоння є також одним із чинників, що впливають на розвиток побутових ріжниць у того самого народу (в німців північ — південь, у нас, напр., поліщуки — гуцули — слобожане, й т. д.). Були й спроби висвітлювати розвиток цивілізації кліматичними умовами²). Географічна полота та поверхня терену відіграють зокрема значну ролю при збереженні своєрідності етнічної групи (напр., гуцули, баски в Іспанії та ин.). Пологу головного міста держави, що в сучасній добі має першорядне значіння, визначають стратегічні й торговельно-господарські відносини³), що й собі зв'язані зі загальним геополітичним положенням країни. Є знаним фактом, що виймовкові природні багатства українських теренів разом із центральною положою країни супроти Європи й Азії («битий шлях») і відкритими кордонами були від найстарших часів головними причинами чужоетнічних зазіхань на Україну.

Суб'єктивні чинники в суспільному розвитку тісно зв'язані з господарськими факторами. Економічний розквіт античної Греції, а з окрема поширення колонізації (подібно пізніше в Іспанії, Франції, Англії й под.) уможливили розмах духової культури. Заведення машинової продукції в Європі полишило на психіці наступних поколінь триваліше впливи, ніж, напр., війни Наполеона. Раптовий зріст комунікаційних засобів у XIX стол. був одною з причин значного підсилення національних тенденцій у тій добі⁴). Але зрозуміло, що кожне перебільшене підкреслювання ролі господарських відносин мусить привести до односторонніх висновків, як це, напр., сталося з Марксом у його «історичному матеріалізмі».

Коли йде мова про способи повстання держави, то Еллінек балакає про два способи: первісний (на початку людської історії) та пізніший (секундарний)⁵). В дійсності не можемо з певністю ствердити де та як повсталася перша держава. І коли кажемо, що в суспільному розвитку послідовно чергувалися ріжні витвори: окремі родини або гуртки, роди, більші громади та кочові орди, племена й т. д., то все ж не маємо точних відомостей про доби й способи переходу від одної форми усупільнення

²) Особливо, напр., Ellsworth Huntington («Civilization and Climate», 2. вид. 1922. р.) і ин. Але, напр., Bagehot у свій праці (Повстання нації, нім. вид. 1874., 97—99) заперечував рішенням вплив підсоння на витвір ріжниць поміж націями-расами.

³) Пор., напр., W. Vogel, Allg. Geographie, X, 1922, 30—54. Перенесення столиці «української совітської держави» з Києва до Харкова було м. ин. викликано також небезпечним для москалів ступнем національної свідомості українського населення Києва.

⁴) Див. Ruedorffer, Grundzüge der Weltpolitik in Gegenwart, 27.

⁵) В цит. тв., ст. 280.

до другої. Одна з основних прикмет суспільного розвитку дуже часто помітна: в громаді не завше має перевагу більшість, але дуже часто рішенням чинником є меншість. Не говоримо вже про те, що кожна диктатура є пануванням меншости (старогрецька олігархія, большевицька диктатура в ССОР, або фашистівська — в Італії й т. д.), та що абсолютизм скрізь і завше був ділом меншости. Але й в демократії фактично рішенням провідна верства, що супроти загалу є меншиною. Навіть, наколиб ми дивилися на демократію, як на «дискусію» (як, напр., Масарик), то й тоді цей погляд мав би рацію. В кожному суспільному русі є своя проблема проводу (меншости) й «загалу» (більшости). Візер⁶) балакає, напр., навіть і про «закон малого числа, як найістотнішу проблему міці». Отже, вважаючи, що державу утворювала група, яка в певній добі була психічно, фізично й суспільно здатнішою, ніж її сусіди⁷), ми зовсім не кажемо, що ці прикмети мусіли характеризувати цілу групу або що ці риси властиві тільки певним групам (народом). Ця здатність не мусить бути тотожна з культурною зрілістю. Античні держави — грецьку та римську — знищили «варвари», що виявили більше державницької здатности, ніж ними переможені (політично й духово високо розвинені) провідні верстви грецькі або римські. Зосередливим державно-творчим чинником може навіть бути порівнюючи й незначний гурт людей, що є здатний подолати всі перешкоди для синтетичного злитовання цілої громади (напр., повстання англійської держави).

Історія вчить, що поодинокі держави розвивалися ріжно. Два погляди найліпше характеризують розвиток ученя про повстання держави. Перший розглядає державу як акт насилля, підбою, — другий, як добровільне сполучення, умову, договір. Є це власне наслідок двох ріжних світоглядів. Для соціолога близький перший підхід до проблеми, для правника — другий. Але в цьому напрямі є від античних часів багато ріжних поглядів.

Софісти бачили в державі обмеження особистої свободи, отже, на їхню думку, було б ліпше обійтися без держави. Епікурейці підходили до держави, як до умови. Стоїки хотіли визволити одиницю зпід всемогутньої опіки держави. Стоїк почував себе громадянином цілого світа, а це, зрештою, відповідало тодішнім подіям. Знищення атенської міці на морі (коло 405. р. перед Хр.) підготувало занепад пангрецької ідеології. Приблизно 67 років пізніше (отже, досить було пересічного віку двох поколінь) той процес був довершений заником грецької самостійности. Космополітизм стоїків доповнювався поняттям туманности: всі люди були для них братами та головно — громадянами єдиної світової держави. М. Руф вже називав світ «спільною батьківщиною всіх людей». Справді: Рим за тієї доби з «національної» держави вироетав на світову. Римські теоретики держави (Полібій, Цицерон й ин.) мали на думці головно апологію своєї держави. Найвизначніші з усіх грецько-hellеністичних теорій про державу подали Плятон та Аристотель. Перший мав на думці ідеальну державу, для якої хотів офірувати передусім родинне життя та приватну власність. Безперечно пригадуючи собі з дитячих років про військове товаришування греків за часів Пелопонеської війни, хотів був він завести у своїй утопічній державі військову «колективізацію». Для його аристократичного комунізму була держава єдністю організації, що охоплює ціле суспільне життя. Аристотель підійшов до питання значно глибше та ширше. Держава для нього була певним природним родом суспільности, що через громаду («волюсть») походила з патріархальної родини. Держава, як витвір самовистачальний, повстає для самого існування, але існує для вдосконалення життя. Це — наслідок людської натури, бо людина є суспільним твором. Для централізму в його науці про державу не було місця; в державній організації бачив він збір ріжнородних чинників. Вихідною точкою його науки про державу було розуміння цілоти, що попереджає свої частини.

Протягом середніх віків наука про державу підупала. Суспільне життя на землі мало бути для правовірного християнина незначною епізодою. Ідеалом мала бути самітність та зречення всього, що могло б прив'язувати до землі. Джерелами гріхів були: родинне життя, громадська діяльність, маєтки й под. Первісні християне були до держави негативно-байдужі; бачили в ній неминуче зло, або зовсім нею погорджували. Августин розрізняв дуже гостро царство небесне (божеське) та земне (сатани). Григорій VII. просто називав державу «ділом сатани». Репрезентантом схолястичних теорій

⁶) Wieser, Das Gesetz der Macht, 1. і слід.

⁷) Oppenheimer, напр., (System, II, 270. і слід.) зясовує повстання держави «у давньому світі» як підбій рільника — пастирем та в такому дусі будує свою класократичну теорію держави.

є Тома з Аквіну, що спробував синтетично сполучити релігійні догми з поганськими вченнями грецько-римських мисленників. Для нього держава була викликана суспільними потребами (суб'єктивними й об'єктивними). Удосконалення людей — є метою держави. Право здійснює ідею справедливості, яка регулює суспільні взаємовідносини. Основою права є загальна рівність.

Початки нової доби характеризуються новим підходом до поняття держави. Оригінальну, хоч і жорстоку, теорію держави подав *Макіавелі*, що вчив як можна найлегше панувати в державі. Зі становища панування та державної рації підходив він до всього: до релігії, моралі, народа, церкви й т. д. Державна рація мала виправдати кожний засіб: володар мав би бути улесливим і хитрим (як лис) та міцним (як лев). До державної форми був він властиво байдужий, бо ж кожна влада закріплюється тільки насиллям. Найліпше всього панувати над побожним народом, але церковні впливи він негував, бо ж папство стояло на перешкоді його мріям про могутню італійську державу.

Формалізм мислення XVI стол., що розвивався як протиренесансова течія, виявився особливо яскраво в теорії т. зв. природного права, основоположниками якої є голландець *Гроцій* і англієць *Тома Гобс*. Наколи перший пояснював повстання держави природною тугою людей за суспільним життям, то другий бачив у державі егоїстичного творця, а в первісному стані людського співжиття — «війну всіх супроти всіх». *Т. Гобс* вводив до передумов розвитку політичного життя насилля та улесливість. З такого світогляду, зрозуміло, могло зродитися лишень виправдування абсолютизму, яке знайшло рішучих противників в ідеологах англійського лібералізму, а особливо в одному з них — *Дж. Локві*.

В розвитку французької науки про державу спеціальне місце заняв *Руссо*, що виходив зі свого поняття первісної угоди. Люде ставали, на його думку, народом щойно наслідком спільної умови. Держава була спілкою на основі угоди. Його гасла повороту до первісно-природних відносин (щасливих і невинних) та обґрунтування республіканської ідеології повстали як протипага супроти раціоналістичних вчень XVIII віку, що за допомогою енциклопедистів були з Франції перенесені до Німеччини, де з часом перетворилися в чисто правничі теорії.

Новий напрям розуміння суспільної дійсності (як реального явища) спробував визначити італієць *Віко* («Нова наука»), а пізніше ще ясніше та рішучіше — основоположник новітньої соціології — *Конт*. Цей бачив у державі вислід експанзії та підбою: первісна влада все була військовою. Є одною, м. ин., з найбільших заслуг *Конта*, що він розбив основи твердження про можливість якогось «універсального» становища в науці. Єдине бо можливе становище в пізнанні є людське, або точніше — суспільне⁸).

У найновішій добі розвитку теорій про державу пішов різними шляхами. Ми вважали за потрібне тільки мимойдучи спинитися на певних дороговказах, що можуть ілюструвати різноманітність поглядів на державу.

Підстави та напрями чинності держави в суспільному діянні назатал вичерпуються цими п'ятьма сторінками: 1) фізично-вегетативною (геофізичною, біологічною й т. д.), 2) господарською, 3) сторінкою сили й права, 4) ідеологічно-етичною та 5) суспільною — в вужчому значінні слова.

Більшість існуючих дефініцій держави обмежується звичайно одною такою сторінкою та через це характеризується однобічністю та куцістю. На сторінці вегетативній, напр., обмежився *Рагцель* (Пол. геогр., 3 вид., 2), що розумів під державою «кусень (ein Stück) людства та кусень організованої землі». Однак, уявлення певного терену та певної громади людей є передумовою поняття держави так само, як і кожного иншого суспільного витвору. На господарській сторінці людської чинності зупинялися звичайно народно-господарські теоретики та визнавали т. зв. історичного матеріалізму. Що до третьої групи, то можемо більш менш ясно розрізнити дефініції чисто правничі (напр., *Кельзена*, або тих, що бачили в державі умову) від тих, що певним способом утотожнювали державу зі силою (напр., пізніщі софісти, *Спіноза* та ин.). До цієї категорії належать також означення держави з боку теоретиків «особистості» держави (Persönlichkeitstheorie), як, напр., *Лабанда*, або *Єллінка*. Це є вже також і перехід до підкреслювання ідеологічної сторінки. Для *Гегля*, напр., держава була «втіленням об'єктивного духа». Прикладом перехідного поняття відповідно до двох останніх точок може бути розуміння держави *Гольд-Фернека* («Держава як Надчоловік», 74) як певного людського поступовання (Verhalten). На самій суспільній сторінці в узчому значінні обмежився *Аристотель*, коли дефінував державу, як суспіль-

⁸) *Aug. Comte*, Soziologie (нім. перекл.), 2. вид., III, 561.

ність собі подібних людей для досягнення найліпшого можливого життя. *Оппенгаймер* (Система соціології, II, 21), у своїй дефініції держави зосередив свою увагу на класовому розподілі населення.

Ми вже казали, що держава виявляє себе як організація незалежного групового співжиття та рівночасно як інституція, що посередничає поміж населенням держави й зовнішнім світом. Якщо дивимось на державу як на рух або процес, то мусимо в її понятті узглядняти її функції. У такій площині розуміємо під державою таку основу та ексклюзивну групову єдність, що посередничає в зносинах групи зі зовнішнім оточенням та, яко рішучий чинник, організує внутрішньо-групові взаємовідносини. На цей *рішучий* вплив держави вказує вже саме наше слово «держава» (держати = тримати⁹). Підкресленням ролі держави, як рішучого чинника, усуваємо необхідність згадувати, що держава урівноважує свої внутрішньо-державні взаємовідносини за допомогою певного мірила (права) та чинників примусу (сили). Силу та право розглядаємо тут як себе взаємно доповняльні чинники. *Wundt* каже, що держава не створила право, ані право — державу¹⁰), це дві рівнобіжні сторінки загального суспільного розвитку певної групи. Для багатьох правничих теорій цей факт залишився незанимаючим. У цьому напрямі є дуже характерною, напр., теорія держави *Кельзена*¹¹), яка ґрунтується на антитезі «бути — має бути» та розглядає суспільні явища під кутом взаємовідношення держави й права. Він провів гостру межу між природою — духом, природою — суспільністю, дійсністю — вартістю, реальністю — нормативністю й т. д. та в зв'язку з цим розрізнив «Seins-» та «Sollwissenschaften». Одною з останніх мала б бути соціологія. Держава для нього є явищем духа, а не природи, не є реальним явищем, але тільки ідеальним поняттям. Єством держави є норма (правний статут), а саме поняття держави є правниче, що ж, на його думку, заперечує соціологічне розуміння держави, як суспільної дійсності. Отже *Кельзен* переніс суспільні явища до сфери вартостей. Та з твердження *Кельзена*, що про право можливо балакати тільки як про державне право, зовсім не впливає конечність утотожнювати державу з правом. Право не виповнює зміст держави, але навпаки — держава виповнює зміст права. Це є держава, там є певний правний порядок. Але не навпаки: де є правний порядок, там ще не мусить бути держава. Зрештою основа вихідної антитези не справна, як на це звертав увагу, напр., *Брузалем*. «Має бути» неможливо відділити від «бути». Ніяке «має бути» не повстає там, де не існує ніяке «бути» (буття). Момент повстання держави право не вияснює. Бо ж встановлення нової держави звичайно буває протиправним актом зі становища попередньої правної системи. Правний статут (*Кельзен* каже «норма») не є найважливішим чинником ані при повстанні (установленні) держави ані в її розвитку. Україна Переяславською умовою приступила до спілки з Москвою як рівноправний (правничо) чинник, отже, статутарно були це й надалі *дві державні* організації в тісній спілці. Але фактично українська держава з хвилею злуки з Москвою перестала існувати. Сучасна «У. С. С. Р.» є зиправничого становища державою («аж до відокремлення»), але фактично це ж є колонія ССРСР. або просто Росії.

⁹) Пор. словінське слово «država». Славянські означення держави витворилися здебільшого незалежно від римсько-античного корня «stat-us» (status reipublicae, status Romanus) та пізніщих словотворів романсько-германських (у італійців: stato, у німців: status, status publicus, Staat, у французів: estat, état), або англо-саксонського «state». Виїмки вказують, напр., мова чеська (stát = staat) або словенська (štát).

На сформування більшості славянських означень держави впливало розуміння держави, як джерела міці. Український словотвір також вказує на момент володіння. Російське означення підкреслює момент панування («государство» — «государь»). Цікаво, м. ин., що й більшовики залишили собі цей словотвір. Аналогічне до російського є польське означення держави «państwo» (panować — панувати).

¹⁰) Пор. *W. Wundt*, *Völkerpsychologie*, IX, 1918, 12.

¹¹) Найважливіші твори *Кельзена* про це: «Hauptprobleme der Staatslehre» (1. вид. 1911, 2. вид. 1923), «Der soziologische und der juristische Staatsbegriff (1922.)» та «Allgemeine Staatslehre» (1825). Замість оригіналу останньої праці користалися ми чеським перекладом витягу з рукопису цього твору: «*Weyr: Základy obecné theorie státní*» (1926.). Критичні зауваження до теорії *Кельзена* подали, напр., *Hold-Ferneck* (його цит. праця), *Fr. Jerusalem*, «Die Staatslehre Hans Kelsens» (Zeitschrift f. d. ges. Staatswissenschaften, 80, 1925/26). *Oppenheimer* (System, II, 309—321.) займає посередниче становище.

У площині сили й права розвиток держави проявляється як постійне вдержування внутрішньо-державної та зовнішньої (супроти інших держав) рівноваги. Порушення в цих напрямках загрожують успішному розвитку держави та при зростливих тенденціях можуть мати наслідком або революцію (внутрішню), або війну (на зовні). Чим твердішою та виразнішою є політика державної влади (сама форма не завжди є рішальною), тим гостріше вибухають наслідки страченої рівноваги сил. Ціла державна політика рухається поміж двома бігунами: наступом і обороною. Де держава не зустрічає спротиву, там наступає; де почуває себе нападеною, — там борониться. Але точне розмежування цих понять не можливе; військова стратегія також, м. ин., користується з досвіду, що успішна оборона є передусім наступом. А ще більше державна політика, що, напр., «готує війну для забезпечення мира» або озброює державу «в ім'я обезброєння». Світову війну, як думають сьогоднішні рішальчі великодержавні чинники, завинили переможені в ній (німці), але, мабуть, наколиб перемога в цій війні була опасливою для німців, то за винуватців війни вважали б загально побіджену сторону. У такому розумінні належить дивитися й на взаємовідношення держав світа, яке витворюється у площині боротьби за перевагу. Через це й виглядає міждержавна політика як своєрідний біг навипередки: хто затримається на місці або спіткнеться — буде випереджений або й розтоптаний. Зрештою це є засада життя: рух і боротьба є знаком живучості й сили, спокій та відворот є прикметою розкладу та завмирання.

ХРОНІКА.

Др. Володимирів та інж. Г. П.

Промисловість України.

Політичні обставини та воєнні невдачі спричинилися до того, що народне господарство України стало об'єктом господарсько-політичної експлуатації багатьох держав, а кінець-кінців колоніальним придатком народних господарств наших сусідів. Цей факт залежності є одною з головних причин нездорового стану та кволого розвитку нашого народного господарства, а зокрема, промисловості. Лишень надзвичайно сприятливі природно-географічні умови України покликали до життя й розвитку її промисловість. Присутність великих сировинних запасів, як руда, вугіль, нафта, ліс, сіль, буряк, збіжжя, худоба та інше, вкупі з еволюцією техніки, механізацією промисловості, зростом значіння металю й нових джерел енергії (вугіль, нафта), та новим гаслом орієнтації промисловості на транспортову та матеріально-сировинну сили — змусили уряд Росії оцінити можливості розвитку промисловості на Україні.

Початок розвитку промисловості на Україні в ширшому розмірі та модерних формах припадає на 19. століття. Зпочатку набуває значіння вугільна та цукрова промисловість. Природні багатства — вугіль, руда — викликають повстання металургії. Трохи згодом повстає нафтова промисловість. Із металургією лучиться розвиток хемічної промисловості. За ними надходить черга таких галузей, як металю-обрібна, машино-будівельна й інші. Розвиток залізничного транспорту сприяє розвиненню промисловості взагалі, а зокрема обрібці сільсько-господарських продуктів, важливішої галузі цілої промисловості України.

На початку 20. століття наша промисловість пережила страшну руїну підчас світової війни (Галичина, Волинь, Буковина, Закарпаття) та визвольної (Велика Україна, Кубань, Крим). Процес відбудови почався при зовсім нових національних і соціально-економічних умовах, а особливо, щодо українських земель, окупованих Московщиною. Треба відмітити скорший темп одбудови народного господарства на теренах Східної України, ніж це відбувається в Галичині, на Волині, на Бесарабщині, Закарпаттю — то-що. Що до кількості показників, то в сучасний мент багато галузей нашої промисловості перевищили стан довоєнних часів, або підходять до нього (електрична, хемічна, с.-г. машинобудівнича і інш.). Такі галузі, як промисловості: цукрова, млинарська, олійна, консервна, гуральницька та інші по переробці с.-г. сировини в своїй розвитку обмежуються сировинними резервами, що затримується господарською політикою на селі відповідних держав. Очікувати зміни за сучасних режимів не приходиться.

Зміна відбудеться із досягненням самостійності України й перетворенням усіх земель в єдино-господарський суб'єкт та з заведенням самостійної господарської політики. Щойно тоді настане сприятливий мент для розвитку самодіяльності населення.

зросту творчих сил на місцях, енергії та ініціативи мас, та витворить сприятливі умови для притоку закордонного капіталу. Під відповідною кермою економічно-соціальної політики зміниться в корні стан нашої промисловості та розширяться можливості її розвитку.

А. ЗАСОБИ.

1. Сировина.

Потенціалні сировинні можливості України надзвичайно великі. Основу промислової сировини — мінеральні скарби, на жаль, ще слабо досліджено.

В першу чергу згадаємо поклади високоцінної криворізької залізної руди (60—70% заліза), основи нашого мінерального багатства й підвалини нашої важкої індустрії; ймовірні розвідки визначають запаси цієї руди в 410 міль. тон. Крім того, Кривий Ріг має кольосальні поклади залізних кварцитів (35—45%), що становлять 15.000 мільонів тон: це майбутнє джерело для розвитку металургії. На ближчі десятиліття запаси високоартісної криворізької руди дозволяють необмежено розвиватися нашій металургії.

Другим резервом залізо-рудним є Керченська округа, з величезним запасом менш якісної (34—40% заліза) фосфорної руди, запаси якої становлять 1.200 міль. тон. Ці фосфорні руди мають для нас значіння й як джерело штучного угноєння.

Запаси залізної руди є ще й по інших місцях (Київщина, Волинь, Харківщина, Мелітопільська округа, Тамань, Галичина, Закарпаття й інш.).

Крім залізної руди, терени України мають ще дуже цінні поклади марганцевої руди біля Нікополю, запаси якого мають світове значіння (17—18% світових запасів). Марганець зустрічається ще на Буковині та на Кубані.

До інших мінеральних багатств треба віднести соляні поклади Славяно-Бахмуцького басейну, найбагатших у світі, а також побережжя Чорного моря, поклади Галичини, Закарпаття (Солотвина, що може покрити всі соляні потреби Чехословаччини), Криму й Буковини, які є багатою базою для хемічної, скляної та інших промисловостей; далі фосфорити Правобережжя та інших районів, каолін, кольосальні багатства каменів та глини промислового (вапняк, доломіти, огнетривалі глини, кварцеві піски й інш.) та будівельного значіння (граніти, пісковці, гіпс і інші); нікопільські руди живого срібла, галицького земляного газу та воску, невеликі поклади цинку, олова, мідяного колчедану, сіри, срібла, міді й золота. Але треба додати, що мінеральні скарби на Україні ще надзвичайно слабо досліджені й чекають своїх дослідників, обіцяючи ще багато несподіванок.

Сировинна база сільсько-господарського походження тепер слабо розвинена наслідком господарської політики наших окупантів. Але підстави для розвитку такої є навіть у такій важливій, але занедбаній на Україні, галузі промисловості, як текстильна. Посіви, головної текстильної сировини, бавовни останніми роками почали поширюватися на теренах східної України (зокрема Крим) та Кубані і знайдуть стимул до розвитку на заливних полях навколо гідро-централі над Дніпром. Теж саме можна сказати і про кенафу, нову важливу текстильну сировину. Грунт для розвитку продукції сучасного текстильного фаворита — штучного шовку — є також сприятливий навколо Донецького комбінату (хемічна промисловість, дешевий вугіль та місцева сировина).

2. Енергія.

Разом із зростом механізації промисловості і транспорту та заміною живої сили людини механічною енергією, набуває значіння наявність власних джерел енергії. Світове споживання енергії в 1840. році дорівнювало 1,65 мільонів Н. Р.: роки передвоєнні (1911) підвищують його до 200 міль. Н. Р., а по підрахунках німецького вченого, Кайзербрехта, на рік 1930. досягають 910 мільонів Н. Р. Звідциля яскраво випливає значіння запасів енергії для життя й могутності своєї держави, — проблема вугілля, нафти, «білого вугілля» й інших, що мусять нагородувати національну промисловість.

Як основним джерелом енергії Україна володіє перлиною Сходу Європи — вугільним Донецьким Басейном. Він ховає у своїх глибинах $\frac{9}{10}$ усієї енергії України. Запаси його становлять, за новішими даними, 66.473 міль. тон, з них 33.158 міль. тон вугілля та 33.314 міль. тон антрациту та півантрациту. Не займаючи визначного місця у світових запасах вугілля, Донбас запасами антрациту займає одне з перших місць. Гірнична й гірничо-фабрична промисловість України, вкупі з залежними від неї галузями перерібною промисловості, виросла на основі вугільної та антрацитової промисловості Донбасу. Донбас покриває всі 100% споживання України, $\frac{3}{4}$ потреб нинішнього СРСР, в вугільному паливі; він створив найміцніший індустріальний центр Сходу Ев-

ропи, найміцніший комбінат, у широкому розумінню цього слова — «Український Рур». Він спричинився до притягнення великих мас населення, й українського, й чужого, та скупив коло себе всю вугільну і зв'язані з нею промисловості (понад 3/4 промисловості щодо здобування металів, коло 3/4 металургічної, коло 2/3 основної хемічної, коло 1/4 машиново-будівельної, коло 5/6 оброблення металів та 9/10 соляної промисловості).

Другим центром енергії має стати Дніпровська Електрична Станція — «Дніпрельстан». Ідея використати величезну потенціальну енергію Дніпровських порогів, давня. Багато над нею зупинялися й за часів нашого державного існування; та зачали її будувати в 1926. році, закінчення передбачається в кінці 1932. року. Потужна міцність 650 тисяч Н. Р. Проектується коло Дніпрельстану промисловий комбінат (продукція чавуну, електрокриці, алюмінію, різних хемікалій, ферро-стоків, цементу та інших). Дніпро (пороги) є вічним джерелом енергії, енергії «білого вугілля» і при тому дешевій. Розв'язання проблеми «Дніпрельстану», як суми проблем енергетичної, індустріальної, транспортної та меліоративної дасть нову міцну базу для цілого народнього господарства й одкриває перспективи широкого його розвитку, завдяки дешевій електричній енергії. Запаси енергії «білого вугілля» обраховують в межах східньої України на 1.307 тисяч Н. Р. Багаті таким запасом і Західні Землі (головне район Карпат) як рівнож і Кубань.

Третім енергетичним багатством України є нафта Галичини і Кубані. Зокрема Галицька нафта, досить доброї якості (до 50% рафінованої нафти), тягнеться від Сяну та Ослави аж до кордонів Буковини і переходить у межі Закарпаття; займає простір у 10.000 кв. кіл. із запасом 94 міл. тон нафти. При раціональній господарці наша нафта може цілком задовольнити наші потреби.

Крім цих родів енергії, Україна має менш цінні запаси бурого вугілля та торфу. Лісові площі України малі, й ліс, як джерело енергії, треба відкинути; шож до лісу, як сировини для деревообробної, хемічної та паперової промисловості, то при веденні господарства в етнографічних межах Україна може покрити свої потреби.

За підрахунками секції енергетиків Держплану, можна скласти таку таблицю про стан запасів енергії Східньої України (в нинішніх границях УССР) — в мрд. тон 7.000 умовно-калорійного палива:

мрд. тон	Джерела, що не відн.			Джерела, що відновлюються						всього
	вугіль	торф	разом	торф	дрова	солома	вітер	вода	разом	
59,0	2,7	61,7	0,65	0,24	0,77	1,55	0,65	3,86	65,56	
%	90,0	4,0	94,0	1,0	0,4	1,2	2,4	6,0	100%	

Україна, що займає 0,34% площі всієї земної поверхні, розпоряджає 0,9% всіх світових запасів енергії, що значно перевищує пересічне світове забезпечення. Своім вугільним багатством Україна займає 7. місце (за Англією, Німеччиною, Польщею, Бельгією, С. Д. П. А. та Голяндією) (124 тис. тон умовного палива на 1 кв. кіл. проти 45,04 світового забезпечення).

Наші окупанти дуже й хизацьки експлюатують наші енергетичні джерела на підтримку свого народнього господарства. Так, на Сх. Україні в операційному році 1927—28 було здобуто 28,0 міл тон умовного палива, а сама Україна спожила з того лишень 14,8 міл. тон. Себто, замість шоб служити своїй національній промисловості, 50% енергії пішли за її межі. 9/10 нашої галицької нафти йде поза межі Галичини, збагачуючи в першу чергу Польщу. Такий стан є прикладом чужої господарської політики, що розглядає українські запаси джерел енергії, як свій объект колоніальної експлюатації.

При відновленні-ж українського народнього господарства, як господарського субекта, наші енергетичні багатства можна так схематизувати по тереновій розполозі та значінню окремих родів:

<i>Лівий фланок:</i>	<i>Центер:</i>	<i>Правий фланок:</i>
1. Ліс	1. Вугіль (Донбас)	1. Нафта (Кубань)
2. Нафта (Галичина)	2. «Білий вугіль» (Дніпровий)	2. Ліс
3. «Білий вугіль».		3. «Білий вугіль».
	3. <i>Робоча сила.</i>	

Господарська діяльність, зокрема промислова, потребує поруч із наявністю сировини та для її переробки енергії, кадрів живої людської сили. Практична праця в промисловості витворює з сирового людського матеріалу потрібні кадри: інженерно-технічні сили та кваліфікованих і некваліфікованих робітників.

Завдяки своєрідності економічних умов, особливо сільського господарства, Україна завжди мала до розпорядимости промисловості потенціальні кадри живої робочої сили і то в більшій кількості, ніж її треба. Аграрне перенаселення — і відносне, а по деяких місцях і абсолютне, давало кадри не лишень для промисловості України, але й викидало поза межі рідного краю значні маси селянства, що йшли шукати собі долі до Сибіру, Туркестану, Далекото Сходу («Зелений Клин»), С. Д. П. А., Канади, Аргентини й інших країн. Так 9 губерній України за 1896.—1913. р. р. дали 1.722.000 переселенців. Еміграція з Галичини лишень до С. Д. П. А. виносила за останні передвоєнні роки 16.000 переселенців що-річно. Відплив сезонних робітників із Галичини до Пруссії, за даними лишень самої пруської робітничої централі, становив за останні передвоєнні роки 80.000 що-річно. Немалі кадри викидає за кордон і Закарпаття. Війна й революція припинили темп робітничої еміграції, але по закінченні їх процес розпочався наново. Ліквідація земельного володіння не задовольнила всіх земельно-голодних на Східній Україні. Ускладнили й ще більше загострили аграрну проблему земельні реформи в Галичині, на Волині, Закарпатті та Буковині.

Відносне перенаселення українського села, труднощі, а то й неможливість його зликувати навіть найрадикальнішими способами, наптовхує на шлях індустріалізації нашого народнього господарства. Центром зайвої робочої сили є Правобережна Україна, Галичина, а також Закарпаття, що задихаються від відсутности ринку на зайву робочу силу села й дають що-річно десятки тисяч емігрантів до чужих країн. Україна має найбільший із усіх країн світу коефіцієнт природнього приросту населення — 2,36—2,43%. Східня Україна збільшує що-року своє населення на 660—690 тисяч, себто, на цифру, що дорівнює понад половині населення, що працює в промисловості. Крім того, Росія викидає що-річно коло 50.000 своїх робочих кадрів на Україну, збільшуючи таким чином ще більше резервову армію живої сили. Отже, українська промисловість мала й має до своєї розпорядимости великі кадри сирій робочої сили. Навіть більше, намічений більшовицькою владою темп розвитку промисловості України («пятілітка») абсолютно не вистачає, шоб втягнути всі зайві робочі сили, що їх викидає з себе село; за п'ятилітнім пляном кількість робітників у промисловості на Україні намічається збільшити на 163.000, що становить лишень 32,6%, які, звичайно, не можуть зменшити значної резерви, зайвої робочої сили села та міста.

Шож до кваліфікованої робочої сили, то її брак почувався й раніше, а тепер відчувається далеко більше. Теж саме, як що не в більшій мірі, відноситься й до інженерно-технічних кадрів, що їх наша промисловість, у відношенні до загальної кількості робітництва, має значно менше, ніж промисловість інших країн Європи та Америки. Для нашої промисловості є конечним і збільшення кадрів інженерно-технічних сил та кваліфікованих робітників, поруч із підвищенням підготовчого зв'язку їх із фабрикою.

Разом із цим повстає питання збільшення питомого тягару української національності серед вищих кваліфікацій; питомий тягар українців був завжди, а також є й тепер тим менший, чим вище становище даної групи працівників у промисловості: найбільший склад у некваліфікованій групі, й найменший в інженерській групі. Для української промисловості підготовка національних інженерно-технічних кадрів є основою для закладення міцної підвалини під нашу національну промисловість. Ми мусимо виконувати на наших землях не лишень низчі суспільні функції, але й вищі, мусимо перебрати їх до своїх рук, стати повним суспільством, стреміти до опанування міста, осередку, що виконує вищі суспільні функції — промисловість, фінанси, торговлю, транспорт, адміністрацію і инш. Сучасний національний склад міст України показує, що ми є лишень додатком у народньому господарстві, який виконує низчі функції*). Опанування промисловості збільшить нашу вагу в місті; опанування міста зробить нас справжніми панями нашої країни**).

Е. Онацький.

На міжнародні теми.

Одна з головних причин глибокого упадку громадського життя, браку людей, браку кермівничих клясів, полягає саме в сучасному механізмі мійського життя, в тому скаженому, породженому машинами ритмі діяльності, до якого не встит при-

*) Питомий тягар українців у містах становить од 18,0% (Закарпаття) до 43,1% (Україна).

***) Друга частина цієї праці друкуватиметься в наступнім числі.

стосуватися організм людини, в цьому примноженні явищ життя, на які той організм має реагувати. Машина випередила людину.

Колись часописи були маленькі. Колись кількість подій у світі, — подій, до яких треба було зайняти те чи інше становище, — було порівнюючи не значне, і конкуренція та вороги не мали у своєму розпорядженні ні автомобілів, ні аеропланів, ні радіо. Був час і роздуматися, і перестудіювати. Тепер державні люди, великі професіонали, проводирі промисловості не мають часу бодай перелистати якусь книгу, і їхні автомобілі переносять їх так швидко з одних відвідин на другі, а з тих на третті й — нарешті — з бюро до дому, що вони не встигають, бодай дорогою, перебігти очима часопису...

Звідси почуття безсилля, почуття розгубленості, страх відповідальності, бажання сховатися за наради й комітети, за міжнародні й національні наради... Звідси оті безконечні «прощі» міністрів по чужих столицях, переривані сесією Ліги Націй, яка їх усіх збирає до купи, поновлюються, як тільки сесія закінчується. Ось знову міністер закр. справ Румунії відвідує, зараз же по сесії Ліги Націй, Париж і Рим, французькі міністри Ляваль і Бріан — Берлін, англійський міністер закр. справ Рідінг — Париж, а лорд Сесіль, який заступав його в Женеві, Рим, Гранді має їхати в середині жовтня до Берліну, і, майже одночасно з ним, Ляваль до Вашингтону.

Такої міністерської «метушні» світова історія, без сумніву, ще не бачила, і її самої цілком досить для засвідчення ваги світової кризи, яка поки що від усіх тих конференцій ані трохи не зменшилася. Навпаки, об'єктивні дані промовляють за те, що ця світова криза, яку ми сміливо можемо назвати кризою *капіталістичної цивілізації*, що-раз більше загострюється. Тими об'єктивними даними є крах англійського стерлінгу є неабчислимими ще його наслідками: паралізою світової торгівлі зубожінням мільонів населення в цілому світі і підірванням довіри до того Англійського Банку (а значить і взагалі до англійського господарства й фінансів), що його стан, за давнім висловом, мав служити ідеалом всякого «здоровля»; далі — хвилювання у фльоті, цьому давньому киті, що на ньому, разом із престижем англійських фінансів, трималася англійська імперіалістична політика; ще далі — масові виступи безробітних по більших англійських промислових осередках, що вже дали помітний відсоток поранених і заарештованих; нарешті — наради коло Круглого Столу в Лондоні, на яких індійський представник Ганді цілком спокійно й — як річ саму зі себе зрозумілу — ставить питання про незалежність Індії, не викликаючи тим з боку англійців а ні обурення, а ні будь-якої помітної реакції. І це — лише в Англії. В тій Англії, що її ще недавно вважали за найбільший стовп капіталістичного світу, з її незмірними багатствами, з величезною колоніальною імперією, з могутньою, найбільшою у світі флотою, з якою, незважаючи на осягнене право, ще досі не могла зрівнятися навіть флота такого другого кольоса капіталістичного світу, як Зєднані Штати Америки.

Але й там, у того другого кольоса, в тому недавньому Ельдораді, в тому золотому дні всяких сміливих підприємств, у тій країні необмежених можливостей, американських мільярдєрів та всяких промислових та фінансових королів, — у тій країні найбільш нестримного динамізму та найбільш безсоромного культу матеріального успіху — тепер не добре: «В Зєднаних Штатах Америки», пише до свого часопису американський кореспондент торинської «*Стампа*» п. А. Руджеро, — «самогубства зростають у затрашливій кількості. За цим явищем стежать з найбільшою увагою різні товариства забезпечення життя, що від часу до часу публікують висліди своїх спостережень та студій. Отже, на підставі найновішої статистики в самих Зєднаних Штатах нараховують що-року яких 20 тисяч доконаних самогубств. Коли ми до цієї цифри додамо ще й усі невдалі спроби самогубства, то прийдемо до застрашливої цифри в 50 тисяч. (І подумати тільки, що за звільнення Італії і сформовання з неї Незалежної Держави наклало головою лише 6 тисяч людей! Е. О.). Інакше кажучи, в цій країні, що для багатьох європейців видається якимось Ельдорадом, повним неподуманих можливостей та невимовних втіх, що-року 50 тисяч людей свідомо шукають смерті»...

Бержерет у «*Газетта дель Попольо*» й собі пише: — «Тут оповідають про тисячі мешканців, що принесли платити власникам будинків за свої помешкання... В деяких Штатах Півдня та Заходу, зруйнованих хліборобською кризою, люди сплачують податки і кінематограф збіжжям, натурою, через спеціально для того утворені установи... І одночасно з тим ціни на хліборобські продукти все падають... З часу, як промислова цивілізація змінила багатства життя у справжню кару Богу, сонце й дощ

ніби теж зраціоналізувалися і вкривають ниви буйною пшеницею... Одинадять південних Штатів зруйновані»...

Така сама «кара Бога» відвідує й південну Америку, де врожай кави, замість радощів, викликає почуття справжньої розпуки. І щоб зарадити цьому «лихові», щоб утримати ціни на пристійному рівні, бразилійська народня кавова рада, що кермує кавовою економічною політикою, постановила *палити* або *топити* в морі зайву каву. По кінець серпня спалено й потоплено в морі щось коло 650 лантухів кави, себто, коло 39 тисяч тон. Нещодавно доносили часописи, що в північній Америці так само палено бавовну...

Ці дрібні факти промовляють проречисто, що світова капіталістична господарка крахує. Бо злочинном, божевільям є палити й нищити вироби людської праці й природи, коли у світі — саме в цей мент — є мільйони голодних і голих, що для них горнець кави здавався б не знати якими роскошами. Капіталістична цивілізація зникає. Про це зрештою починають уже тепер цвірінкати й горобці по обсічених стріхах. Про це зрештою віддавна твердять соціалісти, а комуністи з цього твердження зробили собі своє євангеліє, запевняючи світ у своїй здатності перейняти важку спадщину й утворити свою нову — комуністичну цивілізацію. Але — не соціалістам, і не комуністам перейняти на себе завдання відтворити нову цивілізацію. Саме досвід Англії, де у влади так довго стоять лейбуристи, саме досвід Росії, де кермує влади диктаторськи тримають комуністи, виказує ясно, що й ті, і другі здатні руйнувати капіталістичну цивілізацію, але ніколи вони на її руїнах не збудують нічого нового...

Бо, як вірно це зазначив А. Бруерс в «*Антиевропі*» (1929, III, с. 203), кожна нова цивілізація базується на новій концепції світу, людскости, новій соціалній системі, пристосованій і згармонізованій із постійною відміною етнічних і спіритуальних сил землі. Думати, що якась цивілізація може розвинути з і щоденного емпіризму, який ми бачимо, наприклад, у большевиків, є божевільям. Цивілізація є не лише сила, але й ідея, а ідея приходить до влади через культуру, яка охороняє мудрість минулого й намагає майбутнє...

Яку ж нову концепцію світу приносить нам соціалізм чи комунізм? Яку нову ідею? Яку мудрість минулого вони охороняють? Які пасма світла кидають вони в майбутнє? Чи не походять вони обидва, як і плутократія, яку вони поборюють, із одного й того самого принципу обожування матерії, з одної і тої самої матеріалістичної концепції світу, при якій багатство перестає бути засобом, але стає ціллю життя? При якій, як казав *де-Готе* в «*Меркюр де Франс*» (1931, II, с. 268—69), «економічна діяльність, що мала на меті постачати річі для задоволення справжніх потреб, з засобу, яким була, зробилася своєю власною метою. Ця мета полягає в накопиченні грошей, цього коефіцієнта задоволення потреб. Відповідно до логіки кола, мати потреби для задоволення зробилося засобом цієї мети. Отже, економічну діяльність скермовано тепер не на продукцію річей задоволення реальних потреб, але на продукцію річей для викликання нових жадань і потреб»...

По цілому світі прогреміло гасло Форда: — «Не ошаджуйте! Ошаджування є чесною кволих і засуджених у житті на поразку. Мій досвід навчає мене, що витрати все, що заробляеш, є кінечним, щоб заробляти що-раз більше, і що той, хто ошаджує, є засуджений на мізерію»... І американці, а за ними й велика частина європейців пішли були за тим кличем. А на ділі американська промисловість, що натурально за часи великої війни досягла величезних розмірів, а по війні не захотіла здемобілізуватися й усе продовжувала розвиватися, мусить провокувати за всяку ціну марнотравство, бо інакше не можна спожити всієї тої маси річей, що її викидається на зовнішній і внутрішній ринок. Та насичення всіх ринків прийшло дуже швидко, а за цим — криза, перепродукція, закриття фабрик, зменшення числа робітників, все зростає безробіття й голод мас, які, за гаслом Форда, не навчилися ошаджувати. Обожена машина, яка, на думку американців, вже хоча б тим вигідно відіривається від людини, що не вміє помилятися, тим часом як для людей — «*ergaie humanum est*», — виявила себе потворним «ідолищем поганим», що, замість коритися розумній людській волі та орати поля людської цивілізації, залягла всі шляхи та дороги до нормального людського розвитку, зі слуги зробилася паном, накинута світові своє євангеліє, що його головним словом є продукувати з що-раз більшою швидкістю, зарадила людина своїм динамізмом, своїм бездушним механізмом і наповнила цілий світ тим неспокоєм, який примушує *кричати* про мир, про мир, про мир... Бо для кожного яєно, що коли марнотравство є найкращим служенням машині, то нема більшого й кращого марнотравства за велику війну, — бо нема іншого способу, коли насичено всі ринки, дати працю машині... Війна ж означає смерть капіталізму. Смерть капи-

талістичної цивілізації, бо коли, з одного боку, вона дасть поживу машині, то вона ж — з другого боку — дасть зброю в руки людям, що зробилися були її рабами. Війна загрожує бунтом озброєних рабів, отруєних жаждою життєвих вигод, тугою за владою й насолодою, комуністичною та соціалістичною пропагандою боротьби клясів і перемоги пролетаріату, матеріалістичним спогляданням світу...

Але поруч і рівночасно з капіталістичним світом, крахує так само і світ соціалістичний та комуністичний... Власне, вже саме народження комунізму мало бути знаком краху соціалізму, бо комунізм є лише його пасожитний наріст, смертельна хвороба, рак, що розвивається за рахунок організму, що його породив а тепер виснажує його, нівечить — і вмирає разом із ним.

В половині серпня в Відні відбувся черговий Конгрес II. Інтернаціоналу, — подія, що за довоєнних часів, а навіть і зараз по війні, прикувала до себе загальну увагу преси цілого світу. Тепер же... кілька рядків міжнародньої хроніки, кілька статей зобов'язаних спеціалістів, і — мовчанка. І правда, що нового сказав — що міг сказати той соціалістичний інтернаціональний конгрес, коли його представники мають далеко більш широке поле до попису — як члени урядів у такій, скажемо, установі, як Ліга Націй, де тільки й розмов що про мир та розбродження? Чимало балачок про мир і розбродження було й на соціалістичному конгресі в Відні, але коли дійшло до практичного застосування, то виявилось, що найбільшу енергію у справі розбродження виявляє, як виказала й остання сесія Ліги Націй, італійський уряд фашистів, проти яких на тому ж таки конгресі греміли безконечні громи. Отже, в цій позиції — нічого і справді нового, нічого типово — соціалістичного. Деяко нового — хіба у проектах економічного оздоровлення Європи. Наприклад, резолюція про скорочення годин праці на 40 годин у тиждень (для збільшення числа робітників), але без відповідного скорочення платні, — що малоб, на наш погляд, не оздоровити економічний стан, а лише його погіршити, бо обтяжувалоб і так хвору промисловість і привелоб до дальшого банкруцтва фабрик, а значить і до збільшення безробіття. Або резолюція про монополізацію різних галузей промисловости, що малоб паралізувати такий мотор економії, як приватна ініціатива. І цікаво, що всі ці резолюції економічного оздоровлення виношено в тій самій Австрії, в тому самому Відню, що фактично зруйновані ніким иншим, як своєю соціалістичною ж таки адміністрацією.

Бо, як вірно зазначає італійський філософ і економіст *Тильгер* у своїй недавній праці «*Homo Faber*»: «Лише приватний підприємець має стільки смальцю в голові, передбачення й поміркованости, щоб утриматися від марнування *цілого* свого заробітка і вкладати його в підприємство, як нове знаряддя продукції. Суспільність, де більш не діє стружина приватного зацікавлення, де володарями багатства стають ті, які ним ніколи не втішались — які через те повні жадоби виногородити себе за довгий піст, — ніколи не зуміє ошаджувати. Вона не лише споживе всі здобуті багатства, але знищить у корінь й усі майбутні жнива. Проблема, що її соціалізм ніколи не зуміє розв'язати, це саме проблема ошадности: побудований на принципах не «вироблювання», а «розпроділювання», не на «здобутках», а на «потребах», соціалізм нищить самі психологічні умови, що лише й дозволяють практикувати ошадність систематично й у великому стилі. Коли б навіть, каже *Тильгер*, якась соціалістична суспільність і зорганізувалася, вона ніколиб не побільшила, але у скрайньому випадку лише збереглаб багатства минулого...

Ілюстрацією до цих слів може послужити хочаб приклад Австралії, що її досі в усіх трактатах економії наводили як «острів добробуту», як приклад досконалого робітничого законодавства. Велика, як ціла Європа, але з населенням лише в 6 мільйонів душ, Австралія, не зважаючи на свої величезні багатства вовни і хліба, не зважаючи на всі обмеження чужинної імміграції, що не свідчить на ділі про «соціалістичну солідарність усіх трудівників» (як відомо, і в Північній Америці першими виступили з вимогами обмеження чужинної імміграції саме робітничі соціалістичні федерації), переходить жахливу кризу, що супроводиться, природньо, бичем безробіття. А тим часом, там у повній необмеженій мірі панує той самий державний соціалізм, що його проводирі соціалістичного конгресу в Відні вважали за панацею економічного оздоровлення світу, і що, опанувавши там усе економічне життя і примусивши приватних підприємців виносити всі тягарі соціалістичної політики, спричинився до такого фантастичного піднесення коштів виробництва, що фактично знищив будь-які можливості експорту місцевих виробів. Ба, щоб затримати той самий птучний високий рівень життя, у момент коли для кожного здавалася кінцевою жертвенність *усіх* клясів населення, всіх категорій громадянства, соціалістичний уряд, боючися втратити свою *популярність*, розпочав руйницьку політику заборжености, компро-

мітуючи тим не лише сучасні багатства країни, але, як висловлюється *Тильгер*, нищачи в корінь й усі «майбутні жнива».

Та, залишаючи на боці Австралію, досить поглянути хочаб на Німеччину з її соціалістичним забезпеченням, що ним так пишається німецька соціал-демократія, і що — саме в тій мірі, як його практикують у Німеччині, лягає на цілу промисловість нестерпним тягарем, підносячи кошти виробництва, — а це відбивається на тому «забезпеченому» населенню, — утруднює експорт, і є не останньою причиною закриття підприємств та збільшення безробіття. За літо німецький уряд вирачував, що на кінець року в державній касі, спустошеній субсидіями безробітним, малоб забракувати не менше від 4,5 мільярдів марок. Щоб якось зарадити лихові, 5. червня, себто, того самого дня, як Брюнінг і Курціус виїздили на побачення з англійськими міністрами в Чекерс, німецький уряд, збачаючи неможливість побільшити грошеві вкладки (безробітні ж певно не можуть платити вкладок соціального забезпечення проти безробіття), видав декрет про обмеження видатків, себто, розмірів допомоги окремим категоріям безробітних, визнаючи тим досить недвозначно банкруцтво попередньої системи. Вважали, що переведення тих скорочень видатків покрий небажаний дефіцит. Але тут прийшов крах кредиту, — і рахунки виявляються далеко неповними. Брюнінг в одному своїм інтерв'ю передбачив кількість безробітних на цю зиму в 7 мільйонів. Менш оптимістичний голова «Статист. Державн. Бюра» вважає, що ця цифра перевищить 8 мільйонів. Менш песимістичний, «Інститут для посередництва підшуку роботи» вважає, що безробітних буде лише 6 мільйонів. Як би там не було, приймаючи навіть *найбільш оптимістичну гіпотезу*, «Інститут Соціальних Забезпечень» матиме обов'язок допомагати не менш як 2,5 мільйонів безробітних, що, рахуючи пересічно по 58 марок на місяць, має дати за шість місяців щось коло 800 мільйонів марок. А ці 800 мільйонів піднесуться аж на 900 мільйонів, із огляду на видатки на адміністрацію й на допомогу робітникам, що працюють обмежену кількість годин. Що ж до внесків, то їх було за останні місяці приблизно 115 мільйонів що-місяця. Але, ясно, що зі зменшенням числа робітників, що працюють, ця цифра має також зменшитися, як вираховують, на 15 чи 20%. Таким чином скарбниця Інституту Забезпечень матиме, за обрахунком *оптимістів*, не менш, як 350 мільйонів марок дефіциту, а за обрахунком *песимістів*, що вираховують число безробітних на 8 мільйонів, — не менш, як півмільяру.

Але, крім того, не треба забувати так званих субсидій проти кризи, які припадають на долю тих безробітних, які з першої категорії перейдуть згодом до третьої. На їх долю припадатиме не менш, як 400 мільйонів марок, — все це на рахунок держави, себто, громадян, що платять податки. Крім того, мають бути ще безробітні, що, по впливі певного часу, переходять із державного утримування на комунальне, муніципальне. Комунальні видатки на безробітних вираховують на гарну суму в півтора мільярда. Отже, німецька держава й місцеві самоврядування докупити мають витратити на безробітних протягом зимових пістьох місяців — 2 мільярди 250 мільйонів марок. І це лише в тому випадку, коли число безробітних не перевищить 6 мільйонів душ.

Або подивимося на Англію, де з приходом лейбурської партії до влади, безробіття не зменшилося, а зросло, приводячи зрештою до тих наслідків, які в усіх нас перед очима. *Пер Гаксот* пише в «*Je suis partout*»: — «Тепер безробітному, батькові трьох дітей, виплачують 32 шилінга на тиждень, себто, вдвічі більше від того, що виплачувано йому 1920. р. коли життя було вдвічі дешевше. З другого боку, субсидії роздають з що-раз більшою легкістю, зловживання трапляються що-раз частіше, а кількість тих, що ними користується що-раз зростає. Що з того виходить? Не лише величезний тягар для держави, але й величезна перешкода для розвитку промисловости. Платню робітникам зафіксовано в Англії в момент найбільшого добробуту. Вона була найвища з усіх країн континенту. Коли чужинна конкуренція почала гостро відчуватися, треба булоб зменшити кошти виробництва (що з таким незрівняним нахабством перевели в себе більшовики, викидаючи на смітник усі теорії справедливої винагороди. Е. О.), але тред-юніоністи, певні, що безробітним буде завше забезпечена висока державна субсидія (яка дозволяла безробітним виїздити на пляжі до Бельгії. Е. О.), рішуче спротивилися будь-якій знижці платні, воліючи, щоб промисловці краще відпустили частину персоналу, аніж скоротили платні тим, хто залишиться на роботі. І так субсидія безробітним витворила безробіття». Можна не погодитися з тим, що саме субсидія безробітним витворила безробіття, але певним є, що вона допомогла його зростові. Зрештою, недурно найчільніші проводирі й ідеологи лейбуризму, як Мекдональд і Сноуден, у надії все ж урятувати країну, мусіли були пірвати зі своєю партією й усякими соціалістичними принципами, звертаючи навіть на шлях протекціо-

нізму національної промисловости... Хиба може бути більш проречистий приклад банкруцтва соціалізму як державної теорії?

Ще Пісарев казав колись, що для пізнання дійсної вартости й життєпридатности якоїсь теорії, треба мати мужність витягати з неї найдаліші висновки. Отож більшовики не захотіли спинятися на півдорозі співробітництва з буржуазією і повільної еволюції, а довели принцип боротьби класів до його справжнього логічного закінчення. Вони цілком ясно бачили свою мету: — утворення соціалістичної держави з повільним поширенням її кордонів на цілий світ і знищенням — бодай голодом — усіх тих, хто «не працює». Поки ще їх програма діяльности й нищення могла поширитися лише на терени бувшої Російської Імперії, й то дуже урізаній, а проте там вони виказали себе справжніми майстрами — винищили не лише всіх тих, хто, на їх погляд «не працював» (і це відносилось навіть до тих, хто працював лише пером або взагалі інтелектуально), але почали ретельно нищити й усіх тих, «хто працював», як, наприклад, селяне, але працював не так, як це їм хотілося. І ось на те вам, минулого місяця, замість давнього твердження Леніна: — «Хто не працює, той не їсть», нараз пролунала несподівана заява Сталіна: — «Хто не їсть, той не працює». Чи може бути ще більший доказ банкруцтва комуністичної ідеї? А їх є ще стільки інших, і стільки цілком убивчих, як, наприклад, визнання, що працю треба оплачувати не лише квантитативно, але й квалітативно, що відразу нищить принцип рівенства і розбудовує інтелектуальну, а потім, очевидно, й економічну ерархію. Або декрет про прикріплення робітників до тих фабрик, де вони працюють, і взагалі різні заходи про обмеження того нового рода кочевництва, що почало ширитися по широких просторах Східної Європи. Ось як пише про це кореспондент римського «*Месаджеро*» з Москви (від 27 вересня б. р.): — «Кімліки й киргизи Астраханських степів та Аральського озера, не привязані більше до землі будьяким уразливим звязком власности, відновлюють знову своє кочеве життя й мандрують з рівнини на узгірря, з узгір'я на рівнини. І в кожному прояві колективного життя виявляються прикмети кочевництва... По всіх усюдах усі перегородки, усі загороди приватної власности знесені. Навіть кладовища не мають більше парканів. Бані церков із символами християнства зникають і блискача дуга совітського серпа, що дивним образом нагадує ісламського півмісяця, оббігає країну, перемінюючи давні оселі в таборища ні до чого непривязаної маси. І коні, ці коні, що біжать із довгими незаплетеними гривами по вітру, послускавши морди, і тягнучи за собою селянські вози, викликають спогади про давні орди, що втікають. Шляхи, всі російські шляхи, визначаються незмірною шириною, ніби на їх завданні лежало скермовувати цілі народи на постійні знаходи. Ніби відкривається в Європу та велика Брама народів, що поміж Каспієм і Уралом пропустила колись тисячні хвилі людської повені, що спустилася з Памиру, великого Даху Світу»...

Ось вони досягнення великої ідеї державного комунізму — повернення до давно перейденого щабля кочевництва, що не звязане звязками власности, а ні почуваннями до родини й батьківщини, готове що-хвилини звинути намети свої й кинутися, як хижі звірі, «рабувати колись нарабоване»...

Ось як мала би виглядати та «вища пролетарська» цивілізація, що її творить державний комунізм. І як би не намагалися московські можновладці зарадити справі, як би вони не намагалися витворити нове «комуністичне» рабство, прикріпивши робітників — не до власности, а ні до землі, а до нового капіталістичного (яка іронія долі!) боввана — машини, — раби ті, при першій можливості мати зброю, повернуть її проти цього свого нового пана та його підпанків і, як і в капіталістичних країнах, почнуть нову боротьбу за нове життя, за цілком нову цивілізацію. І коли в капіталістичних країнах, підмінованих соціалістичною та комуністичною пропагандою, підмінованих жахливою економічною кризою й падінням усіх попередніх ідеологічних та моральних вартостей, панує страх перед війною, як повним небезпек катаклізмом, не менший страх перед війною панує і в їх антиподів у Москві, де знають, що раби машини й матеріалістичної концепції повстануть не лише в воротів, але ще в більшій мірі — в них самих. І тому Літвінов пропонує в Лізі Націй проєкт економічного ненападу, шукає порозуміння з Францією, і примає дуже радо запросини взяти участь у конференції для розб'єння. Шукає будьякої можливости відкласти неминучий конфлікт, *виграти час*, що працює проти ворога, як працює і проти більшовиків, — і надіється, що час працюватиме більше проти ворога. А тим часом, не зважаючи на всі ці «мирні» заходи, на Далекому Сході вже блимають перші блискавки. Японія, як колись у війні проти Росії 1904. р., без ніякого попередження розпочала військову акцію проти Китаю, і, не зважаючи на заповнення найбільш «пацифістичного» характеру перед Лігою Націй, поволі поширює межі конфлікту. В цілому світі

панує тепер переконання, що всі так бояться війни й так жадібно прагнуть миру, що коли хто, як, наприклад, Японія, наважиться на якусь авантюру, то остання пройде безкарно. Але не треба забувати, що агресивна політика Австрії й Німеччини проти Сербії в 1914. р. походила з такого самого переконання: — колиб у них було трохи менше тої певности, війни не булоб. (Про це в *Ле Бона* «Enseignements psychologiques de la guerre européenne»). Тому й японсько-китайський конфлікт, при тій плутанині відносин, що панує на Сході, при тій анархії, що панує в Китаю, при тому суверенітві, що здавна відділяє Японію від Америки, при тих інтригах і пропагандах, що їх розводять більшовики, при тій гострій справі збуту краму, що заїдає світову плутократію, — може бути першою іскрою світової пожежі.

Рим.. 6 X. 1931.

Про біжучі справи*).

ЧИСЛО ДОВОЛІ ПРИНИЗЛИВЕ...

Недавно говорив до одного українця урядовець міністерства одної держави, де перебуває українська еміграція:

«Не можу позбутися вражіння, що ви, українці, досить несимпатичний нарід».

— ?!

«Бачите, лише за 2 місяці вплинуло до нас 152 доноси українців на... українців. Доволі принизливе число»...

ТЕОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ І ПРАКТИКА ПОЛЬСЬКИХ «СОЮЗНИКІВ».

Шульгин («Тризуб», 30. VIII. 1931., ст. п. з. «На політичні теми») пише: «Я охоче припускаю, що й ми у Польщі, і Польща у нас можемо знайти щось кожному цікаве, щось привабливе. Але наше зближення завжди матиме своєю основою щось більше: *спільність інтересів*, нерозривну звязаність справи існування польської державности з *відновленням української держави*. Даремно говорять і наші критики і значно ширше, що *Польща є ворожка ідеї нашої державности. Це чиста неправда*».

Це теорія п. Шульгина. А практика дає доволі можливостей, щоб знайти таке «щось цікаве, щось привабливе», як оце:

«Сигнатура акт III. 1. Кад. 687/30. В імені Річпосполитої Польської. Окружний суд Виділ III.—1. в Коломиї в поступованні упрощенім у справах карно-адміністраційних через суддю С. О. Вл. Стахуру в присутности публичного обвинувача Р. Сєвінського і протоколянта Мір. З. Барана по переведенні головної розправи дня 19. II. 1930. р. в Коломиї проти Ілька Середи, на підставі пропозиції публичного обвинувача Прокуратора Окружного Суду в Коломиї з дня 21. X. 1930. Сиг. акт. Кол. 797/30 видав дня 19. II. 1931. в Коломиї наступний засуд: Обви-

пувачений Ілько Середа, літ 45, релігії гр.-кат., син Теодора й Марії, одружений, рільник, уроджений у Вербівцях, письменний, є винен, що в Вербівцях у лютім 1930. р. дозволив *свистити тризуб на куртині читальні Просвіти*, наслідком чого допустився переступства з § 11. розп. з дня 20. У. 1854. Л. 96 Даун., за що засуджується його на засаді § 11 того ж таки розпорядження на грошеву кару в квоті 20 злп., яку в разі нестягнення заступить: кара дводенного арешту, на основі арт. 558 кпк. на зворот коштів поступовання карного, а на основі арт. 62. і 64. розп. Мін. Спр. з 18 III. 1924. р., ч. 28, поз. 284 на заплату судової оплати в квоті 2 злп. Узасаднення: Відомо, що «тризуб» уживано за часів Володимира Великого, як *знаку української держави* та що під час польсько-українських боїв в 1918/19 роках прийняли його та вважали українці за знак української держави (Соборної України), а як такий є він висловом їхнього ворожого відношення до поляків, та й ті шовіністично настроєні елементи вживають його при кожній нагоді, бо хотять зазначити те неприязне відношення українців до поляків і невизнання польської державности. Тому вміщення «тризубу» на сценічній запоні треба вважати *публичною демонстрацією супроти польських властей і легковаженням тих властей* та розпоряджень у звязку з виданою заборонаю воевідського уряду в Станиславові з 2. V. 1925. р. ч. 6321 — Пн — 25, а відповідальним за те має бути обвинувачений, який яко голова читальні толерував вміщення того знаку на запоні. Такий *неприязнений для польської державности* виступ має прикмету поліційного переступства порядкового характеру, а тому обвинуваченого признано винним у тому злочині та наложено на нього відповідну кару. (—) В. Стахура, в. р.».

Автім це не поодинокий випадок із «тризубом». Так, напр., повітовий староста в Рогатині др. Янецкі видав розпоряд-

*). Правопис оригіналів; підкреслення наші. — Ред.

ження ч. III, 1901/30, з 17, VIII, 1931., до всіх громадських управ із заборонаю вживати «тризуба», а в жовтні б. р. станиславське староство покарало голову «Прогресу» в Бузуполі Степана Кавку 14-денним арештом за «тризуб», що висів у театральній салі. Слід подати, що всі уряди в Польщі обсажені нині людьми Пілсудського, «великого приятеля українського народу».

Або інший приклад: Пат (польська агенція телегр.) з 21. VIII. б. р. подає такий комунікат: «Останніми днями прийшло на пограничному відтинку між Добжинцями та Гніздиловом до збройної сутички між відділом КОП (корпус охорони пограниччя) і громадою втікачів, зложеною з кількадесятьох осіб, що намагалися перейти нелегально границю. Підчас сутички вжито зброї, при чому трьох людей вбито, чотирьох ранено, а 22 заарештовано».

Час би вже «реальним політикам» із «Тризуба» будувати на тих «цікавих і привабливих» фактах і свою — теорію. Було б менше розчарувань, а більше підності!

ДЕЩО ПРО «СПІВПРАЦЮ» З «СОЮЗНИКАМИ».

Полемізуючи з «Розбудовою Нації» О. Шульгин («Тризуб» з 30. VIII. б. р., ст. п. з. «На політичні теми») твердить таке: «Справа меншостей в Польщі мусить бути розрішена, до порозуміння між польським і українським громадянством мусить прийти». «Ми твердо віримо, що такі мусить відновитися якась співпраця між нами і польським громадянством».

І ми також віримо, але при одній умові: що це «порозуміння» і «співпраця» буде менше-більше виглядати так:

«Посли» Б. Б. українського походження закладають у Луцьку т. зв. «Українське Т-во Приятелів Ліги Націй». Статут підписали П. Певний, Е. Богуславський, С. Скрипник і Тележинський і такий самий «сенатор» І. Гловацький. Вже самі прізвища ініціаторів-засновників цього товариства кажуть, яку політику воно буде вести. Ясніше кажучи, його закладають з наказу хлібодавців Певних для протидіяння акції українців-націоналістів із незалежницьких груп на міжнародній арені. Треба знати, що перед кількома роками подав др. Марітчак зі Львова на затвердження статут такого товариства, але що основники не були «певні», то влада статут не затвердила». («Укр. Голос», 21. VI.).

*

«Львівське староство гродське, Л. Ст. 170. У Львові, дня 8. VIII. 1931. До стоваришення «Українське Товариство Ліги Націй» до рук п. др. Олександра Марітчака, адвоката у Львові. Виконуючи рескрипт Воввідського уряду з дня 7/8 1931. В. Р. 473/Стов. присилаю 2 примірники статута з тим, що Воввідський уряд не може прийняти до затверджуючого відомо зголошення про намір основи проектуваного стоваришення та в наслідок того на підставі § 6 зак. з 15. II. 1867 ВЗД ч. 134 казує завязання цього стоваришення після основи...» і т. д. «Рівночасно завважується, що на терені Республіки повстало в останньому часі стоваришення під назвою «Українське Товариство Приятелів Ліги Народів» з осідком у Луцьку з правом розвивання діяльності і закладання філій на терені цілої Держави та що назване стоваришення оснувало вже філіяльний відділ в Варшаві і має приступити до федерації Товариства Прихильників Ліги Націй. З уваги на ідентичні цілі та ідентичну назву існуючого стоваришення...» і т. д. «основателі винні звернутися до головного заряду укр. Т-ва Приятелів Ліги Народів в Луцьку в цілі основи філіяльного відділу, реалізуючи в цей спосіб свої наміри» («Діло» 15. VIII. 1931.).

*

«Після засновання «Т-ва приятелів Ліги Народів», по наказу президії ББ з Варшави, переїхав Богуславський до Варшави на сталі замешкання й має зайнятися через те т-во високою політикою на міжнародній арені, діставши наказ всякими способами паралізувати впливи й пропаганду за кордоном українців з національно-незалежницького табору». («Укр. Голос», 19. VII. 1931.).

*

Женева, 29. VIII. 1931. Сьогодні розпочинається тут черговий конгрес національних меншин... «Майже весь той день займала наради відділу так сказати б «українська» справа — українська в знаках наведення. Від самого початку існування меншинової організації в Женеві, стояла вона кійкою в горлі деяким панам і вони роками цілими видумували різні штучки, щоб організацію цю саботувати і ззовні і зсередини. Трохи не кожного року польські «макіявелісти» підсидали на конгрес одну-дві свої креатури, нарочно на те вишукувані в сутеренах політичного життя, і вигадували для них «мандати», і все те — на те тільки, щоб ненависну меншинну організацію осмішити, принизити, дезорганізувати». «Було таке попередніми роками, на більш розміри повто-

рилася ця комедія, тепер. Налинули ось так до Женеві наших днів аж два «українські» «дзялячи» — Богуславський і Певний — в ролі оборонців української мешини в Польщі. Питання про допущення або недопущення цих двох козачків займався виділ майже цілу вчорашню днину». «Було це видовище достойне богів. Перед столом, за яким сиділи, наче судді або екзамінатори, представники всіх головних європейських меншин, приведено Богуславського і цей — здоровезний, ситий парень — мусів відповідати на запити присутніх». «Бідолашний «дзяляч» гнувся, мнявся і тикався, а вражіння, які він викликав на присутніх було таке відемне, що випрохавши його після іспиту, виділ постановив відкинути прохання цих людей». («Діло», 2. IX. 1931.).

*

Наслідком повищого не дуже переконують слова О. Шульгина («Тризуб», 30. VIII. б. р.): «Ці відносини можуть бути тільки одного сорту: як вільний з вільним, як рівний з рівним. Ніякої залежності, ніякої моральної, чи тим більше політичної підлеглості від польських кол наших кола визнати не можуть». З того дня, коли б ми заговорили з поляками, як нищі, як залежний чинник, ми втрачимо б для них самих всякий політичний інтеерс». Не дуже переконують, бо дійсність переконуює якраз у протилежному.

СПРАВЖНІЙ «ПРИЯТЕЛЬ» УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

«Тризуб» з 6. IX. 1931. р. пише: «Не з учорашнього дня повірив Тадеуш Голуфко в силу українського руху і зрозумів, що існування держави польської тісно звязане з відновленням української державности». «Коли під впливом перемоги ендеків в Польщі запанував там повний індіферентизм і навіть ворожість до української державної концепції, покійний був одним з найактивніших прихильників і пропагаторів необхідности порозуміння й співпраці обох народів». «Тадеуш Голуфко може найбільше сприяти виясненню серед ширших кол польських всієї важливости для Польщі справи відновлення Української Народньої Республіки». «В одному ми, знаючи Голуфка, не маємо сумніву, це в тому, що він щиро й гаряче бажає порозуміння в Галичині. Що це порозуміння хотів він утворити не тільки для того, щоб лад і спокій панували у його державі, але і для того, щоб галицька проблема не стояла на перешкоді до зближення вищого порядку, до зближення державного поміж Польщею і Укра-

їною. Цій справі покійний надавав найбільшої ваги. І сходить він у довчасну могилу, як борець за це зближення, що вірив у майбутнє близьке відновлення Української Народньої Республіки».

А на похороні Т. Голуфка промовляв Микола Ковальський, голова «Укр. Центр. Комітету» в Польщі так: «Стремів найширше Голуфко до осягнення порозуміння між людністю українською в Польщі з урядом та громадянством польським, а також стремів і до поліпшення стану української людности. Тадеуш Голуфко був одним з тих польських громадян, які найактивніше хотіли оперти польсько-українські стосунки на взаємному порозумінню і щирому довірррр». «Був він справжнім приятелем українського народу».

*

«Stowo Polskie», Львів, 5. X. б. р. (орган санації!) в ст. п. з. «Програма, яка буде виконана» пише: «Бл. п. Голуфко був безоглядно проти якжнебудь автономістичних думок, звідки вони не виходили. Мало того. Він був також проти творення дебудь у Ст. Галичині українського університету. Бо слушно вважав, що при теперішньому стані річей, коли проблема, що нас болить, вічно ще виступає, як політична категорія — давати українському населенню якубудь автономію чи університет, це тільки утреваловати й ще збільшувати цю політичну категорію, а тим самим сепаратизм, себто, внеможливлувати реалізацію виховавчої програми». «Надорозі до поеднання кінцевого, бо подиктованого історичними і природними умовами, висував бл. п. Голуфко у програмі, що мав виховувати нового громадянина, льогічно й послідовно ясні й конче потрібні засоби: одно має бути Товариство Школи Людової польсько-руське, однакові права й обовязки, накладані на поляка і на русина; один має бути польсько-руський кооперативний рух, який точно підлягає державній контролі помножує й утревалоє добробут усіх громадян; одні мають бути організації фізичного виховання, нарешті — одна й та сама, що й у цілій державі, має обовязувати у Ст. Галичині самоуправа».

«Незалежність», Париж, з 1. липня б. р. вп. з. «Наші угодовці» пише: «Приїхав був майже одночасно до Львова на нещастя для УНДА Голуфко і мав звіт для Б. Б-ків. Ось в коротких словах зміст його промови: «Німців, казав він, засимілюємо, білорусинів так само; жида, одні асимілюються самі, тим поможемо, сіоністам до еміграції поможемо, ортодоксам дамо гебрейські школи низького типу. Всі вони, згід-

но з вимогами життя, будуть вести польську пропаганду. «Петлюрофце» обіцяли нам ніколи не рухати, земель, де живуть українці». Українцям університету не дамо, бо їм зайвий, бо польські університети і так виховали надмір інтелігенції. Автономія й університет захитали б польськість «кресуф». Кооператива буде тільки одна під польською управою».

Оце є те «поліпшення стану української людности», на якому мало бути збудоване «цире й гаряче порозуміння в Галичині».

*

У 2 тижні по смерті Голуфка заявила у львівським «Слові Польським» стаття самого Голуфка, яку він передав, ще перед смертю, до друку. Автор пише: «Не дасться заперечити, що вживання українською молодю у Сх. Галичині таких злочинних засобів політичної боротьби, як вбивство, напади, підпали, подиктоване умовами ідеологічної натури, яка впливає з бажання звільнити край епід «польської окупації». Одначе, ціла біда в тому, що окупації нема. Не можна балакати про окупацію в краю, що від 600 років звязаний із польською культурою й державою, який, коли не попав у татарське ярмо, а відтак не став московською провінцією, то виключно завдяки кривавим оборонним змаганням цілого польського народу. І не може сьогодні бути мови про окупацію в краю, де «окупанти» становлять 50 відсотків населення, складеного з усіх верств, починаючи від селянства, а кінчаючи на містах, де промисл, торгівля, фахові знання переважно в руках польського населення».

*

«Naprzód» так характеризує Голуфка: «Урядова його діяльність полягала на веденні т. зв. переговорів. Вів він дипломатичні переговори з балтійськими державами, але без якогонебудь наявного результату. Рівнож подібним способом брав участь у внутрішній політиці. І тут також вів переговори. Уважано його за спеціаліста в питаннях національних меншин. І так, напр., перед останніми соймовими виборами вів переговори з жидами на те, щоб вони голосували на БВ. Був він завжди схильний до переговорів, менша з тим — з ким, на якій підставі та з якою метою. Найважнішим його ділом були переговори з українськими політиками, щоб їх прихилити до вицощання з Женеві скарг на знану «пацифікацію».

«Nowy Dziennik» з 4. IX. б. р. пише: «Спосіб його (Голуфка) підходу не був ані дуже відповідний, ані цілковито зрі-

лий. Звідси з т. з. недостачі повного політичного досвіду, взялося це, що нераз не йшов так цілковито простою лінією. А ця лінія часто так заломлювалася, що трудно було збагнути, де кінчиться звичайна мудрість, а зачинається хитрість».

«Robotnik» друкує статтю С. Туґута, де автор пише: «Виступати з пропозицією угоди на другий день по «пацифікації» було, здається, невчасним помислом, коли зміряється до справжньої та ширшої угоди».

«Czas» з 2. X. б. р. пише: «Ідентичний характер специфічного трагізму двох смертних замахів, яких жертвою впад колись намісник Потоцкі, а тепер Голуфко, не улягає найменшому сумнівові. Вбито обидвох, щоб перетяти нитки угоди, що навязувалася між польським і українським суспільством, вбито обидвох, як найчільніших представників угодового напрямку».

«Naprzód» з 2. IX. б. р. у статті п. з.: «Чи друга пацифікація?» пише: Природньо, що пересадю є, як це робить «Czas», порівнювати вбивство пок. Голуфка з убивством намісника Галичини Андрія Потоцкого, що його dokonав Січинський. Це вбивство, dokonане, як це судово стверджено, радикальним українцем, було наслідком схиленої політики пок. Потоцкого, який робив угоду з москвофіліями, ігноруючи цілковито велику більшість української суспільности, репрезентованої тоді курсом Олесницького-Левицького, званої українською національною партією. Чи жби, що мало б впливати з порівняння «Часу», і пок. Голуфко робив угоду з чинниками зпоміж українців до того непокликаними, з українцями т. зв. удержавними, на зразок тих, що вважають за можливе голосувати й сидіти в БВ? Хіба ні — на те пок. Голуфко знав занадто добре історію петлюр'яди й — на меншу скалю — історію одного греко-католического священника, який при виборах у 1922. р. з ласки тодішнього уряду проф. Новака, утворив «польсько-український» клуб з 3 чи 4 послів».

*

ЩЕ ОДИН «ПРИЯТЕЛЬ» УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Є ним польський граф Лось. Він вів колись переговори (є це найпевніший доказ «приятельства» для наших «реальних» політиків!) в справі заснування українського університету; ті переговори започаткували... занепад, а потім упадок українського університету (тайного), який українці мали вже кілька років у Львові.

Вишлинув й тепер гр. Лось у звязку з останніми... переговорами.

Цей наш «приятель» оголосив в чч. 7. і 8. місячника «Дрого» довшу статтю на тему польсько-українських відносин, де й пише між иншим:

«Якщо зі свого дотеперішнього становища (українці) не задоволені, то мають тільки один успішний спосіб його змінити: переконати Польщу й поляків, що така зміна буде для Польщі корисна. До такої стадії ще не дійшла еволюція погляду в українських політиків зі Сх. Галичини». «На Червоній Русі ми не є колоністами, ані меншістю, ми є автохтонами й суверенним народом, а тому нам припадає політична ініціатива і з прав, і з обовязку. До організації руського населення в межах Річнопосполитої маємо щонайменше рівне право як українські політики: змагання, почате в тому напрямі, стріне спершу опір, і дуже сильний у всіх чинників, які живуть зі сварні, але важко собі уявити, щоби на дальшу мету могло бути безуспішним». «Місцевий польський елемент, як тільки усвідомить собі, знову, що є автохтоном, визнає себе покликаним перед усім до організації й кермування національним життям (!) і руського населення. Ті, які твердять, що місцевий поміщик без «зради» не може працювати в управі читальні чи кооперативи, не знають ані польської історії, ані не розуміють теперішніх потреб держави».

Звільни нас, Господи, від усіх «приятелів українського народу», а залиши нам тільки воротів. Тоді ми дамо собі з ними раду й самі й скорше.

ГОЛОС «ВОПНЮЩОГО» В ПУСТЕЛІ.

«Канадійський фермер», Вінніпег, з 28. VIII. б. р. оголошує статтю Д-ра С. Демидчука п. з. «Український університет»; автор пише в ній між иншим таке:

«Отже власне треба зачати дивуватися нам самим, чому то ми ще досі не маємо університету». «Коли би українська еміґрація, яко цілість, схотіла зрозуміти далекосяглість заложення українського університету, то вона зробила б се на протязі одного місяця. Маю на думці зібрання самих фондів на заложення університету. На се прецінь нас стати». «Якраз у Львові, а не де инакше треба будувати своє університетське місто і туди звернути на якийсь час всі наші зусилля». «У Львові ми можемо власним коштом і власними зусиллями поставити український університет. Міжнародний договір — зобовязання, які наложила Ліга Націй на Польщу — стане нам якраз у пригоді під

теперішню пору. Малючі зібрані початкові фонди на Український Університет, ми, українські еміґранти, шукаємо попертя наших прибраних правительств в налагодженні правних підстав для університету. Ті правительства під проводом Ліги Націй постараться о міжнародні гарантії для існування Українського Університету. Се вже не буде просьба о охорону українців перед винищуванням, але домагання забезпечення існування інституції, котру ми самі своїм коштом здвигаємо. Іншими словами: чужоземні правительства не будуть мати оправдання, чому вони не приневолять Польщі до додержання договору, зробленого таки з ними».

...БО МОСКАЛІ ЛИХІ ЛЮДЕ, РОБЛЯТЬ ЛИХО С ВАМИ...

Перед кількома роками засновано у Празі — «Українську Академію Плястичного Мистецтва». Ідея прекрасна, почин, із погляду розбудови української культури, надзвичайно корисний, коротко — все гаразд, коли б не спосіб реалізації тої ідеї, а точніше, коли б не одна обставина: українці, основники академії, запросили на професора української академії — москаля, проф. Мака.

Чим кермувалися основники запрошуючи його — Господь їх відає! Бо як із одного боку тяжко припустити, щоб вони вважали мистецтво за річ строго інтернаціональну, де не грає найменшої ролі хто творить — англієць, японець, італієць, індієць, москаль — тощо, себто, хто й як кого навчає або вчиться, так із другого боку — при підході основників до мистецтва, як до справи національної, ще тяжче припустити, щоб вони сподівалися, що москаль буде творити українські культурні цінности, що буде навчати инших ті цінности творити або що буде, принаймні, пропагатором українського мистецтва. Обидва ці припущення тим більше безпідставні, що проф. Мако це не звичайний собі, пересічний росіянин, а москаль-євразієць, та ще й творець і завзятий пропагатор мистецтва євразійського (отже ані інтернаціонального, ані національного українського!).

Та якими там мотивами основники українці, при запрошенні проф. Мака, не кермувалися б, фактом є, що українська академія стала, від часу запрошення проф. Мака, трибуною пропаганди та місцем творчости й розвитку євразійського мистецтва. Бо проф. Мако, по-перше, вишколює в душі своїх ідей студентів-українців; по-друге — притягнув до української академії, на свій відділ багатьох

студентів-москалів (їх присутність також не є без впливу на зміну характеру академії); по-третьє — в рамках української академії влаштовує вистави творів своїх учнів (пропаганда перед чужинцями!); по-четверте — поза академією влаштовує для чужинців вистави творів своїх та своїх учнів, при чому треба зауважити, що в таких випадках а) рекламує їх широко як твори *євразійства*, б) при тому, при кожній нагоді, підкреслює свою участь в *українській* академії і в) в виставі беруть участь чи то «страха ради» (щоб, бува, не розгнівався на них їхній професор), чи з честиліства (щоб потрапити на виставу), чи просто з «малоросієства», ученики-українці (що тим самим фігурують як творці *євразійського* мистецтва школи проф. Мака.

Беручи справу зі становища проф. Мака, досі в порядку. Чому має він робити инакше, коли дурні «хохли» дають йому до того можливість? Та ж самі добровільно запросили його до себе!

Та це не все. Хоч проф. Мако є тільки одним із професорів академії, а проте в різних інтерв'ю, рецензіях — тощо, фігурує чомусь як «директор» або «основник», або й «організатор» української академії. Не треба додавати, що таке афішування себе і як *євразійця*, і як професора, а й поготів — *директора української* академії надзвичайно «прекрасно»... «усвідомляє» в українській справі, а зокрема в українському мистецтві, чужинців, які й без того глибоко досі переконані, що... «москаль чи українець це — все одно». Пригадується, як то празькі москалі висилають на всі міжнародні студентські з'їзди, як делегата, одного малороса, що афішує себе як «доктор українського університету у Празі», заразом чужинцям доказує, що окремої української нації нема, що «українці» — це «малороси» — російське плем'я йтд. І як тут не вірити «українцеві» та ще й «українському докторові»?!

Та повернемо до проф. Мака і при тім спробуємо підперти наші твердження документами.

Ось інтерв'ю з проф. Маком, уміщене в «Prager Presse», Прага, 17. V. б. р.:

«Я народився 1885. р. в Петрограді. В моїх жилах пливе *азійська* кров. Студював я реальну гімназію в Томську, а потім в Москві и Пензі. В 1910. р. виїхав я до Парижу. В наступних роках заснував я школу на Рівері. В 1914. р. вернувся я до Росії й працював на Україні. Звідси мої українські симпатії. В 1918. р. за часів гетьмана Скоропадського виїхав я з

України та був членом української мисії в Римі. В 1924. р. приїхав я до Праги й *зорганізував тут українську академію мистецтва*».

Або рецензія «Národní politiky», з 2. VI. п. з. «Skythové». «Скифи» — це мистецька інтернаціональна організація, що прибрала назви старого *євразійського* народу кочевників, щоби виявити тим свій зворот до мистецтва інстинктивного, варварсько-свіжого і проти-традиційного, як то виклав проф. С. Мако, проводир тої групи, чеській суспільності в розмові з денікарями. Проф. Мако живе у Празі, де *кермує українською школою малярства*».

Або ось передмова до каталогоу виставки «Скифи»: «Сергій Мако вчився малювати в Москві, пробув 15 літ між *монголами*; то було досить давно. Молодий маляр тоді реалістичним способом підхопив моменти із життя кочевників. Потім був у Парижі, де вчився далі. Пізніше вчив сам у власній школі в Ніцці, аж доля загнала його до Праги, щоб тут *кермувати українською малярською школою та виховувати низку малярів*».

А от дальший уступ з тої самої передмови: «*Росія не потребує Європи. Ідея Євразії, тісної злуки Росії з азійськими племенами, Росії нової, яка звільнилася від будьяких спільностей із Європою, що загибає — як каже німецький філософ — та ідея, яка живе в серцях росіян, що перебувають за кордоном, і реалізована східною політикою совітської держави — є подиву гідна, приваблива, плянка. Проводир «Скифів» С. Мако і справді просякнений думкою протиставитися Європі...*»

Виставляючи всюди наперед свій титул «професора української академії (він же також є і професором української Господарської Академії в Подєбрадах!!!), проф. Мако, й це не диво, легко притягає на свої євразійські вистави справжніх *українських* мистців зноза ЧСР, цілком непоінформованих у чому власне справа і які й не підозрюють у *українським* професорі — *москаля-євразійця*. Так, напр., у виставі «Скифи» у Празі влітку б. р. брав участь український мистець із Парижу Глуценко (зовсім не «скиф», не «євразієць», і навіть не «малорос»). Цікаво, що ні в рецензіях, ні в каталозі вистави ніде не фігурував Глуценко як українець. Навпаки, в каталозі так про нього написано: «Що ж інші «скифи»? Григорій Муратоф, на жаль, не бере участі в виставі. Є він із них найбільше «скифом», як найменше *є ним* зачарований Парижем *Глуценко*».

Або от що пише «A-Zet» з 3. VI. б. р.: Проводир славянського гурта С. Мако дав тому гуртові назву «Скифи». Йому йде про звільнення славянського мистецтва, головню російського від західних впливів і звирців, іде йому про те, щоб показати світові, що Росія не потребує Європи, що східне славянство *є не тільки політично*, але й під оглядом мистецтва самовистарчальним. Є тут далі Глуценко, що найбільш подобається, але найбільш паризький».

Писало про це й «Діло» (28. VI. б. р.): «Треба відмітити, що праці Глуценка розвішані аж у 4-х кутках салі... Та загальном незрозуміла участь Глуценка на виставі С. Мако і його учнів. Про цих «своїх» учнів провідник виставки постарався розголосити в пресі. І тому не дивно, що одна чеська газета зарахувала до «ліпших» учнів С. Мако також і... Глуценка».

Треба далі піднести, що у згаданій виставі «Скифи» брало на загальне число 13 мистців — 4 українців із 15 експонатами. Що ж до організації тої виставки, то згадане «Діло» писало так: «Виставка складається головню з праць проф. Україн-

ської Студії Плястичного Мистецтва в Празі Сергія Мако й учніє Студії, що записані в майстерні проф. С. Мака, яких праці восени минулого року ми мали нагоду оглядати на шкільній виставі *Української Студії*».

Не диво, що доходить до того, що той самий проф. Мако представив у той спосіб виставу праць «Української Академії Мистецтва» у Празі през. Т. Масарикові, коли останній її відвідав: «Ось русько-українська студія».

Не диво також, що проф. Мако взагалі рядиться в академії мов сіра гуска, і приписує собі великі привілеї. Він, напр., виїжджає за кордон не тільки без дозволу, але навіть і без повідомлення дирекції (де б то зробив якийсь український професор!), йому ще й платню посилають за кордон — тощо. А коли недавно українські професори тої самої академії заперестували нарешті проти дальших подібних виступів проф. Мака, то він одповів: «Мне до вас нікакаво дела нет; я считаюсь только з міністерством!»

Гарні порядки!

—м—

Єретичні думки.

З приводу одного ювілею.

Україна — чару й див країна!
«Жизнь пережить — не поле перейти»
— сказав чи не Ашухтін.

Але ось не прожити, а проповісти навколешках протягом 60 літ свого активного життя через баюру, і при тому не зневіряться, не втікти світ-за-очі, а навпаки — схоронити до всіх мешканців тої баюри милу усмішку — це подвиг.

Такий подвиг ізробила утла, маленька жінка — панна С. Ліндфорс, за чоловіком С. Русова, походженням шведка, віддавши всі свої сили, всю свою енергію, всю свою душу на службу Україні. Ба, не тільки себе віддала, але й дітей своїх та внуків на українців виховала. І це тоді, коли репані українці, кров од крові, кість од кістки української, навіть і ректори та професори високих шкіл, своїх на чужинецьких перевертнів повиховували.

І ось цього не розуміють, напр., «Колючки» й їх редактори. Не розуміють і у своїй гонацькій розперезаності висмівають цю героїню за те, що вона, бачте, й досі любить *усіх* українців. Не розуміють того, що инакше вона б і жити не могла. Бо прийшла вона до українства не задля тодішніх реперезентантів його, не задля гарних чоловічих очей (бо ж чоловік її був походження неукраїнського). А при-

тягнув її до України невимовний чар тої України. Той чар, що від віку сповиває її, той чар, що вавив до неї Варягів, Гізелів, Репніних і довгу низку авантюристів-горлорізів. Чар тої не ховався ні в «чеснотах» наших безполіх політиків ліберально-соціалістично-поступового типу, ні в «Дніпрових порогах», що їх гуртом і вроздріб продавали і продають наші «сичи» народа по всіх усюдах, ні в оселеннях із кооперативних крамничок. Це було щось несподіване, що колись і Гердера змусило написати пророцтво про Україну.

Ось цей чар відчула тонка духовна організація С. Ф. Русової, а мудрість її стареча наказала прощати отих блудних синів тої незнаної їм Великої України.

А ви, панове, гавкаєте! Як вам не соромно!

Десять приказаній українському політикуві.

I. Памятай, що ти з своїми однопумцями це ще не ввесь український народ.

II. Навчись бачити речі й людей не такими, якими ти хотів би їх бачити, а такими, якими вони на правду є.

III. Переборювати зло й направляти хиби можна лише ввійшовши з ними в безпосередні взаємини; пустельник, що втік од світу сього, може що-найбільше власну

душу спасти, але зла з його наслідками там не викоренить.

IV. Слухаючи слова людей, дивись на діла їх.

V. Важні не програми, а ті, хто за тими програмами стоять.

VI. Відмовитися від співпраці з кимось можеш лише тоді, коли то є злодій чи зрадник (але це треба документально довести!).

VII. Той, хто залюбки слухає (умова — «між нами!») напелтїв і підпелтїв підчихвостів, що їх іменують «інформаторами», а їхні словесні помії «інформаціями», той сам до сідухи-пльоткарки подібний. Тих шептухів безязиких треба в потилицю турманом гонити, бо коло них смердить.

VIII. Бійся тих, що в ніщо не вірять, бо вони все ж потай вірять у панський гріш і панську силу, себто, є рабами-пятилизами.

IX. Кажі правду й роби по правді, бо брехні все одно не сховаєш — не тепер, то в четвер вилізе вона як шило з мішка. І втратиш тоді обличчя своє, як кажуть мудрі хинчуки.

X. Добро, що ти його зробив, завжди поверне до тебе сторічно. Зло — завжди окопиться, як не на тобі, то на дітях чи нащадках твоїх.

На увагу вчителям.

Кожний, хто хоче навчати інших, вести їх за собою, повинен насамперед розв'язати проблему свого власного особистого існування у всесвіті. Розв'язати не від дня, а від днів — *sub specie aeternitatis*. Тоді тільки можна перейти до розв'язки питання про працю серед собі подібних. Инакше, чим же ми будемо ризикнути від бджіл чи термітів?

Свобода, рівність і братерство, або що мали б сказати юрбі організатори ругів під цими гаслами, коли б вони були правдомлюбцями.

«Панове, ці привабні гасла це є мана, якої ми вживаємо цілком із іншою метою, ніж це ви думаєте. І коли б ви були грохи розважніцями, а не тільки безглуздими мрійниками чи захланними ненажерями, то легко й самі догналися б, що:

1. Рівність можлива лише *in abstracto*: $a = a$; $2 = 2$. Але *in concreto*: людина-людині, а 2 яблука ніколи не рівні 2 яблукам, бо у світі панує закон індивідуальної неповторності. І рівність *in concreto* може бути в одному випадку, й то негативному, та й то з обмеженням (рівні всі лише в факті конечности коритися,

але обставини, при яких той факт одбувається вже різні). Цей випадок — смерть. Але в позитивному вже випадку — в народженні — рівності нема: не кожний, хто має народитися, народжується, а далі, при умові появи на світ, один родиться в штанях, а другий без «оних». Щож до інших «рівностей», то й вихвалювана «рівність» перед законом дуже й дуже релятивна*), а вже про рівність якогось товарища Пересерденка зі Сталіном нема що й казати.

2. Сама марксієвська засада клясової ворожнечі вказує, що при сучасному стані братерства не може бути. А тому ми пропонуємо різатися (громадська війна) доти, поки всі не стануть голі й босі. А що люде братами стають у нещасті, то тоді, забравши вас у лабеті і зробивши покірними рабами, ми тим самим назавжди зробимо вас «братами».

— А свобода? — нетерплячий вигук із юрби.

«Свобода?» Це, панове, як в анекдоті-загадці (вірменській): а чому оселедець зелений? — Щоб тяжче було відгадати! Свобода — це для легковірних туманів, щось як живець на рибальському гачку.

Про Правду, правди й Вавилонську вежу.

Ось на одному зібранні «єдиноспасальної й непомильної» української організації слухаю як п. X. каже зі «слезою громадською» в голосі: Наша організація не може брати участі в святкуванні ювілею нікому непридатних стародавніх пережитків, бо в комітеті, що влаштовує його, є така особа, як «добродій» (із отидою в голосі!) Z...».

Через день на другому зібранні слухаю, як каже п. Z (теж зі «слезою громадською»): «Мене дивує, як це таких типів, як X. можуть терпіти в організаціях, а українська громада мати його членом».

Знаю я собі обидвох тих панків. Люде були б як люде, коли б у голівку щось не вдарило. Один би собі професорував у якийсь там школі, а другий урядовцем добрим був би, коли б не та жартуння революція. Поодягала їх жартома — одного в тогу Катонську, а другого Цезареву, а ті й повірили бідолахи з простоти своєї сердечної, що воно і справді так... І «пошла писать губернія»... Напидючилися мов гиндики, хвіст розпустили та крилами об землю черк... черк... І не підходь!

*) Давнє прислів'я: «З дужим не борися, а з багатієм не судись», здається і сьогодні не втратило сили.

Знаю, що чужих грошей вони не крадуть, дівчат із пуття не зводять, горілки не пють і не курять. Здавалося усі чесноти громадські є... Та одного бракує: клепка дев'ята десь вискочила з їхніх голів. Одне слово: в голівку вдарило. Обидва вони — визнавці поступових ідей. Коли виступають проти Бога, царів і своїх партійних ворогів, то розривають на шмаття повітря, стрясаючи його поточною часом левячою гривною заязлених слів, хоч душу вони мають заячу, а хвіст усе ж лисячий (що б сліди замести або й накритися). Але в те, що кажуть (до речі, вони лише «кажуть», робити не роблять), вони свято вірують, і про себе щиро думають, що лише вони покликані відкрити «правду» спасіння України (ця правда міститься в девізі — «Україна — це я!»). А тому вони переконані, що вони і справді є зразком усіх громадських чеснот, а тому сама доля дала їм право картати і ганьбити інших.

Довго думав я над тим, чому це вони, такі подібні один до одного, а ось не можуть бачити один одного, ну впрост тобі собака з котом. У чому тут річ?

І нарешті таки догналися. Обидва вони, і X. і Z., тіні віку свого. Того віку, що відкинув Бога, як непотрібну й невжиточну гіпотезу, відкинув єдину, абсолютну й вічну правду, і ступив на слизький шлях безлічі правд. І тепер розсадивши величний образ *Богочоловіка* на мільони уламків, намагаються ті сучасні майстри-муляри зліпити з того грузу образ *Чоловікобога*. А що при тому ніхто не хоче пустити з рук своїх свого уламка, боючися найбільше своїх сусідів, щоб, бува, не видерли чи не вкрали, то завзято пнеться з ним на перше місце, та й вовтузяться вони безнадійно, борюкаються, лаються й, нарешті, починають різати один одного. Ось так повторюється в нових формах давній зміст людської трагедії. Повторюється історія, бо ж людина все лишається людиною і поза своє людське, коли відкине Бога, коли з погордою розірве зв'язок із Богом а тим знищить і можливість іти до Бога, себто, *вдосконалюватися*, переборюючи єство природи своєї, скочити не може.

Ось так земляки мої, засліплені брехнею часу свого, немов сліпі пупики не можуть зблунути, що їх «поступова» діяльність є лише повторенням у нових формах давньої історії будівництва Вавилонської вежі.

Про диктатуру й диктатора.

Диктатор, коли його обирають, або до-ручають йому «правити й володіти», або коли вмовляються вважати його за та-

кого — це такий самий диктатор, як із курки орел.

Диктатура й диктатор — це те нескорне загально-відчуване, що повстає в одиниці й нарешті, набравши форми, підпорядковує собі довкілля; це самоповсталая й самодіяльна сила, якій у певний час ніхто не може ставити опору. І вона завжди певний час відповідає бажанням мас.

Проводирів не творить ні умова їхніх прихильників між собою, ні постанова партії чи гуртка, ні «народне» обрання — проводиря творять обставини, туга має мати його, щось нескорне, що є властивістю такої людини й що відрізняє його від безбарвного загалу, якийсь гін утору й ушир.

Ріжниця: Альфонс XIII. призначив де-Ріверу — викривлений зразок диктатора. Мусоліні сам себе призначив до короля — справжня диктатура, хоч і захована.

Любов — ненависть.

В нас багато кажуть про те, що *треба* ненавидіти ворога свого. А що ворогів ми, властиво, не маємо, бо ворогів може мати лише рівний із ними, а маємо *панів*, яких ми й без того «треба» ненавидимо всім серцем своїм, і... ось тут то і трагедія: ненавидимо, але ретельно *служимо* їм, як раби.

Є такий твір, що все й усіх, навіть і денне світло, ненавидить і всіх боїться — це гієна; і завжди скавулить. Але пощо нашим людям таке непочесне місце відводити? Ні, волю, щоб мій нарід був би левом, титром, але ніколи гієною. Хочу, щоб мій нарід був шляхотною твариною, що *любить своє й ніколи не зраджує свого роду*, міняючи шкіру і принатурюючися до обставин.

З самої ненависти до інших не виросте жертви за діло визволення й за друзів своїх, хіба, в найліпшому випадку, чин одчаю.

І тільки любов, а значить і любов до своєї землі й до земляків своїх — не до вигаданих «дальніх», ні, до ближніх, сучасних — кине людей до чину, до жертви.

Але, панове круті брехунькевичі, не перекручуйте слів моїх! Не про ваш улюблений і властивий вам сентимент (ознака, до речі, грубошкірих і жорстоких людей) кажу. Звідси в вас завжди і «слеза громадська» в оці крутиться. Ні, кажу я *про мужню й лицарську любов!* Ви ж зі своєю проповіддю рабської ненависти, як і в усьому, виходячи з негативного, все творите негативні вартости, а тому й пусто-порожні. Бо з негативного може повстати лише негативне.

Припрошування.

Надзвичайно характеристична риса українська: українця треба *припрошувати*, інакше він кривиться, закопилос губу, одне слово — ображається й залізає на пасивно-опозиційну піч, ізвідки тишком, «між нами», усіх і все лає на всі заставки.

Але це тільки тоді, коли в пани пошнється; а коли на службі, та ще, бува, пана моторного та гострого має, то де там «припрошувати»? Тільки оком моргне пан, усе вже зроблено.

Мав я нагоду спостерігати одного такого злод..., чи пак — добродія. Бувало питаю того панка, чому це ви, товаришу, не візьмете участі в громадському житті. Он бачте й та організація добра й у тій мож-на пенці багато користи принести, самі ж гаразд знаєте, що працівників у нас об-маль...

А він: «Не просять мене; мабуть, не по-требують. А набиватися, знаєте, я не звик... Я не повія вам... да...».

Ах ти — думаю — лапа свиняча, як кирпу гне! А хто перед революцією пла-зом повзав перед начальством та кожний панський рух ловив очима?...

Та так було з ним, як він «твердо на демократичному ґрунті проростав». Це значить, коли засади «fraternité, égalité, liberté» ще визнавав. На нашу мову ті слова перекладають звичайно так: кож-ний сам собі пан, але вищого від мене пана нема.

Але якось несподівано мій добродій скочив у «змінові». І уявіть собі, звідки й бадьор зявився. Немов йому хтось пер-цю підсипав... Де яке зібрання, він уже там росте... Якась дебата — там він... До всіх громадських організацій домагається вступу. Та-ж, знаєте, кому охота самим собі на себе шпиків розводити? Ну, зви-чайню, відмовляли. Та де!... Він як та смо-ла шевська до чобота... Не відстає. Зпо-чатку вмовляли його, далі прохали, ще далі прохали вже «чемно», та нарешті би-ти почали. Трохи це підпомогло та нена-довго... Знова зачав у нього «громадський інстинкт» бурхати.

Зустрів я його й не втерпів, кажу: «Що ж це ви, паночку, поки паном-товаришем були, так байдики гнули, а тепер, коли вандруєте по «дорозі в казку»... тьху! бий тебе сила Божа!... по дорозі в «товари-ші просто», так вас хтось ніби штрико-нув у невказане місце. Раніш, мовляв, вас припрошувати треба було, а тепер так не відженеш. Мабуть, там погоничі доб-рячі... або корито смачненьке?»

Знаєте, мої любі, що він мені на те? — Напидочився, почервонів та як той гиндик і прокуркав: «Я зі шкідниками й воротами робітничої кляси не розмовляю!».

Про походження.

Од псів, при купівлі їх, вимагають «чи-стої» крові — бездоганного походження. «Собаку взагалі» ніхто не хоче мати, а подай йому обов'язково фокса чи там ще якогось терера. А ось із людьми так нав-паки: бути невідомого походження й не-відомих «кровей» куди ліпше, як мати у своєму роді королів, князів чи ще там ко-гось. Тут усі стремлять до «людини вза-галі».

Дивно!

Про «великих» героїв.

Коли комусь люде (особливо теперішні торговельні демократи, передусім наші, а зпоміж них оті полохливі, але рівночасно злібні, запільні щури, які по бійці зав-зято вимахують п'ястуками у придобних кабінетах) причеплюють епітет «вели-кий», то це ще зовсім не визначає «вели-кості» того когось, як швидче «малість» і «плиткість» отих людей чи ліпше — «люд-ців».

Коли вівцю вдягнути в левячу шкіру, то з неї навіть барана путяшого не буде, а що й казати вже про царя звірячого.

Спекуляція! (але не філософічна!).

Про «польонеза» і про «камарінськава».

Всі кажуть, що історія *magistra vitae est*. Та це, мабуть, не про нас. Бо історія може навчити нас *чого саме не треба* ро-бити, але ось *щоб треба* робити, то цього нідин Грушевський не навчить. Це вже від нас залежить. Але ми звичайно про те, що треба зробити, все в «народа» пи-тали чи ж чекали, може він якось сам про це шепоне. Робили так, забуваючи, що нарід той навіть і історії не читає.

Москалі (большевики), при царях при-ломившись, мудріці за нас були: раніше обіцянками до себе «народ» прихилили, а потім, у пірря порієши, той нарід і за-гнуздали, йому на «користь», а собі на славу. А ми, коли нарід той нам, його вір-ним «лаптеносцям» (носіям престолів його), кулачище до пихи нашої підсунув, з пе-реляку й розпачі прадідівський танок і ушкварили; одні (надніпрянці) з хуто-рянською вайлуватістю польонезом до Варшави провандрували, а сини Галиць-кої волости, гукнувши «харашо» й «ліха», «камарінськава», до Москви вчистили.

Програвав, як завжди, український народ.

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

(ROZBUDOVA NASII)

ОРГАН ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Річник IV. ПРАГА, листопад - грудень 1931. Ч. 11-12 (46-47).

Инж. Д. Андрієвський.

Українська справа на міжнародній шахівниці.

(Кінець*).

Політично-правний статут нинішньої Європи хоч і не узгляднює на-ших національно-державних домагань, авсеж він не пересуджує рішення української справи в цілому, полишаючи відкритим питання кордонів на Сході Європи. Однак політичні чинники, що його укладали, дали зро-зуміти, що вони схильні розглядати нашу справу в площині російського питання і цим останнім узмістовнювати цілу східно-європейську про-блему. Так було в 1919. р., від тоді багато дечого змінилося в поглядах і поставі тих чинників. Пригляньмося, як виглядає нині наша справа й ширша проблема з точки погляду кожного з них.

Франція й досі не позбулася думки, що їй у її критичному міжна-родньому положенні Росія може здатися, як противага проти Німеччини, як це було від 1893. р. аж до Великої Війни. А тому вона й досі схильна мислити східно-європейську проблему як суто російську. Польща, за-

*). Від автора. Застановляючись над питаннями нашої політики, я мав би від-повісти при цій нагоді на випадки на мою адресу п. Шульгина, що розглядає ті самі питання в низці статей, друкованих у «Тризубі», чч. 29—36. Не роблю цього з огляду на характер тих виступів і важливість теми, бо уважаю, що дискусія, ведена невідповід-ними способами, швидче затемнює, як вияснює сам предмет.

Але мушу на цьому місці спростувати фактичні неточности, що їх поробив був п. Шульгин у запалі полеміки. «Дуже недавно писав він (себто, я, Андрієвський) на-сих самих шпальтах, що і ми пишемо», — заявляє п. Шульгин, — «тепер він відійшов від нас. Він геть розчарувався в Польщі». Коли я містив свої статті у «Тризубі» в 1925.—1926. рр., я політикою в них зовсім не займався, про Польщу ні одним словом не згадував і не годен зрозуміти на що натякує п. Шульгин. Першу мою статтю на політичну тему — «Іспит сумління» — редакція «Тризуба» мені повернула, й за-вилася вона друком щойно в «Національній Думці». До ніякої політичної організації, крім ОУН, я ніколи не належав. Чи ці факти не кажуть саме проти твердження п. Шуль-гина? І де підстави робити мені закиди? Їх нема, дискусія зайва, навіть неприємно, бо довелось кваліфікувати методи полеміки п. Шульгина.

Неуважність мого опонента до чужих слів, не кажучи вже про чужу думку, така велика, що він приписує мені слова, та ще наводячи їх у лапках, яких я ніколи не казав і не писав, як це було в уступом: «Українська демагогічна преса переповнена такими витуками, як от наприклад слова п. Андрієвського» й т. д. Ті слова, приписані мені неслушно, повертаю п. Шульгину разом із епітетом, який мав би їх квалі-фікувати.

Наостанку мушу заявити, що систематичне, як на наказ, повторювання нашими противниками разом із польською пресою думки, що українські націоналісти свідомо чи несвідомо грають на руку большевикам, поборюючи Польщу, вважаю негідним сло-собом поборювання нас. Подібно було негідним твердженням, що п. Шульгин сприяє відбудові «єдиної неделімої», бо виступає проти большевиків, тим допомагаючи мос-ковським монархістам. Систематичне підношування таких безпідставних, грубо тен-денційних тверджень, на мою думку, дуже скидалось на політичний шантаж, вимі-ряний на компромітацію політичного противника. Чи, може, п. Шульгин иншої думки?

місць заступити на тій точці стару Росію, скорше загноє франко-німецькі відносини. Франція, шукаючи ради зі своєю східною сусідкою, воліла бачити Росію сильною потугою, а тому навмисне закриває очі на цілість східно-європейської проблеми. Вона не має ніякого інтересу в знайденні нового рішення цієї проблеми через розкавалкування Росії — відірванні України від Москівщини. Багато кольоніями, вона не потребує нових ринків а ні сирівців. Шляхотні гасла й гуманітарні засади не зроблять її прихильницею визволення народів, колись поневолених Росією, як не змінили вони її становища супроти гноблення Польщі її колишньою союзницею. Франція може без великого спротиву погодитися на розбір Росії як на неминучу конечність, як на доконаний факт, але шукати його вона не буде. Хіба колиб побачила, що Німеччина опановує суцільні терени колишньої царської Імперії. А на це можуть знайтися дані. І до них може причинитися насамперед сама Франція своєю політикою. Або колиб захотіла вона шукати на Сході компенсати для своєї союзниці за данцігський коритар у формі доступу до Чорного моря. Тим часом до цього ще не дійшло і Франція ставиться до змагань України з повним застереженням. Треба сподіватися, що гіркий досвід з Польщею пізніше навчить її ліпше розуміти східно-європейську проблему, а нашу справу зокрема.

Що іншого Англія. Її органічні інтереси вимагають знесення Росії й роблять її уважною до ріжних народів, поневолених Москівщиною. Вона мусить змагати до відсунення Росії від Чорного моря, Малої Азії, до позбавлення її економічного і стратегічного запілля, яким є Україна для наступу на Індію та на Суез, до виперття її з Кавказу, цього аванпосту проти Азії. Це все сприяє тому, щоб Англія поставилася дуже уважно до справи встановлення нової рівноваги між Балтиком і Чорним морем. І справді, можемо спостерігати в неї велику зацікавленість українськими й польськими справами. Відірвання таких приморських країн, як Естонія, Латвія, Литва, Україна, від континентального бльоку Евразії є психологічно приступним для англійця. Можливість німецько-російського зближення не може не непокоїти також і Англію. Для того, без огляду на політичний характер уряду, Англія все буде прихильною до визвольних змагань на Сході. Наколи вона досі не виявила більше активності в українській справі, то це в значній мірі через свої внутрішні труднощі.

Італія й собі гостро зацікавлена Полуднево-Східною Європою. Ми бачили, як послідовно вона опановує балканський терен, колишню сферу впливу Росії, а нині частинно Франції. Ставши міцно там, вона намагається продертися на береги Чорного моря, такі наближені до неї завдяки водним шляхам. Тут знаходить вона те, що їй бракує вдома: сирівці, ринок, поле для її робочих рук і технічних сил. Натурально, Італія мислить східно-європейську проблему зовсім відмінно від Франції. Натомість її спосіб розуміння на цій точці покривається з способом Англії. Ці дві потуги в цілій проблемі найбільш притягвані Україною, але з мотивів зовсім одмінних. Наколи першою кермує економічний інтерес, то другою стратегічні вигоди. Для того ще їх змагання в українській справі можуть іти поруч, нічим собі взаємно не перечучи. Італія насьогодні є чи не найбільш успосібленою для чинної політики на Сході Європи й найменше має застережень щодо самостійності України.

Значно складніше виглядає справа з Німеччиною. Як уже вказано, вона є на роздоріжжі між Сходом і Заходом і нині ще не знати куди обернеться. Чи зневіряться в можливості порозуміння з Європою, головню з Францією, й захоче творити політично-економічний бльок із Москівщиною, опановуючи дедалі що-раз більші терени Східної Європи; тоді вона намагатиметься затримати Україну при Москівщині. Чи наладнає відносини з зах. державами, дістане кольонії й можливість розросту, не так потребуватиме східно-європейського ринку та сирівців; тоді не ставитиме перешкод до розкавалкування Росії. Але, як би не сталося, навряд щоб Німеччина зробилася великою прихильницею самостійності України, наколи за тим не промовлятимуть часові, як то було наприкінці війни, її інтереси або загроза большевизму. Сучасний її інтерес до української справи пояснюється чи не виключно боротьбою проти Польщі.

Америка не має й навряд чи матиме великий інтерес до України. Вона не зацікавлена в ослабленні Росії, хіба що в приборканні совітів. Однак той або інший уклад сил у Європі може привести її до більш або менш прихильного чи ворожого ставлення й до нашої справи. Найбільш на неї впливає сам факт нашого виступу і практичні його висліди. Однак не доводиться нехтувати також і впливом на американську політику нашої численної еміграції, яка своїми звертаннями і протестами може так поділати, як колись еміграція чеська та литовська.

Інші, другорядні держави, займають в українській справі ріжні становища від гостро неприхильного (Югославія), через неутрально-очікувальне (Болгарія, Чехословаччина), до виразно прихильного (прибалтійські держави). Позичії, які займуть малі держави в рішаючий момент, залежатимуть од постави великих потуг, а також: від того, як у нас піде боротьба з Москівщиною і як ця остання поведеться супроти Європи. З другого боку — багато залежатиме від Польщі. Чи кине вона божевільну мрію про гегемонію, чи навчена гірким досвідом позбудеться своїх політичних хиб і помилок? А чи провадитиме далі свою безглузду політику супроти найблизчих сусідів — українців, литовців, латишів? З практики знаємо, що лише серед виїмкових умов (Спа 1919. р.) польські державні мужі здібні мислити реальними категоріями. Зволікання з погодженням в основних питаннях східно-європейської проблеми між Польщею й її сусідами звичайно на користь справі не вийде, але найбільше від нього потерпить Польща, в кожному разі не Україна. Нам фактично нема чого тратити, хіба що час, який у таких епохальних справах не міряється місяцями а ні роками. А зрештою він працює на нас.

На таку чи іншу розв'язку східно-європейських справ, нарешті, не без впливу будуть відносини і уклад сил на Заході. До перегляду їх ми й переходимо.

* * *

Недавні відвідини преміером Франції Зеднаних Держав Америки зробили підсумок усім дотеперішнім пововним тягам на міжнародній шахівниці й зробили наочним сучасне положення. Можна сказати, що нині ціла світова політика крутиться вколо трьох проблем: боргів, роззброєння й перегляду договорів. В цих питаннях змагаються дві й лише дві тези. Речником одної у Вашингтоні був Лаваль, а другої — сенатор Бора.

Справа боргів це питання ліквідації минулого. Відшкодовання, з яких 52 відсотки забірає Франція, розкладено на десятки років, щоб ними тримати Німеччину на налітачі. Це дезорганізує господарче життя цілого світу, а насамперед фінансову

систему, оперту на громадському довіррі. До того звичайно багато спричинюється Німеччина, яка, натурально, всіма способами намагається спекатися зобов'язань, накинених їй силою й навряд чи можливих до виконання. В той час, як Америка приходить до висновку про конечність скреслення бодай частини державних боргів, а в тому й одшкодовань, Франція стоїть за точне й неухильне виконання укладених на основі Версальського договору фінансових плянів, а найбільше як що годиться на уморення боргів Німеччини рівнократно до французьких зобов'язань супроти Америки.

Роззброєння, передбаченого Версальським договором і для переможених, і для переможців, і досі не переведено в цілому, не зважаючи на численні конференції. Виснажені війною народи хотять відіхнути й заощадити кошти, витрачені на військо, для переорганізації господарки, яка потребує зміни самої системи. Звідси ідея загального для всіх народів світа Конгресу для роззброєння, призначеного на лютий м. 1932. р. Світова опінія стоїть за тим, що кінче треба прийти до обмеження зброєнь, хай би це й не виключило самої можливості воєн. Але цього обмеження боїться Франція, яка має найбільш до страчення, як рівно й народи, безпосередньо загрожені совітами. Вона не годиться на зниження військових сил без спеціального «пакту безпечности», себто, утворення нових і важних союзів, які б гарантували її нинішній стан посідання. Немов Франція є найслабшою й усі мусілиб клопотатися про її безпечність. На ділі Франція насьогодні є найбільш озброєною й вона не хоче допустити до зміни співвідношення сил і піти на втрату військової гегемонії.

Але погодження двох тез у справі боргів і зброєнь не можливо без полатоди справи політичного статуту Європи, на що впрязно вказав сенатор Бора: «Поки триватимуть сьогоднішні умови, годі дочекатися роззброєння в Європі». Тому він висловився за перегляд і зміни певних пактів повозних договорів і то як у фінансових зобов'язаннях, так і в територіяльних розмежуваннях. «Я вважаю, — казав він, — що основа безпечности полягає в тім, щоб народи Європи мали почуття, що кордони встановлено справедливо», при тому вказав, як на приклад протилежного, на справу Данцігського коритара, Горішнього Шлеська й на положення Угорщини. Без перегляду цих спірних питань, на думку американського сенатора, годі думати про мир. А тим часом Франція займає зовсім инше становище, утотожуючи справу мира з утриманням при житті нинішніх договорів недоторканими. Практично це становище Франції унеможлиблює будьякий вихід із противенства двох тез і, замість зміцнювати мир, ставить його під дуже поважну загрозу. І справді, нинішній політичний статут Європи аніяк не відповідає укладу реальних сил. Він дедалі більше спричинюється до політичного напруження, до господарської скрути, до занепаду довірря. Тим то загальна думка цілком готова до того, що, як сказав сенатор, «договори будуть змінені мирним шляхом або силою».

Виступ американського сенатора зі своїм інтерв'ю 23. жовтня наочно довів, що Америка усвідомила собі цільну взаємозалежність економічних справ і політики континентів, відділених океанами. І, не зважаючи на її офіційне невтручання в європейські справи, вона приневолена ними займатися. Більше того, сенатор Бора узалежнив політику Америки в певних питаннях (борги) від стану європейської політики (франко-німецькі відносини). Отже, стоїмо перед фактом поверету до чинної політики Америки в суто-європейських справах. Хай її участь у них не буде такою значною, якою вона була за часів президента Вільсона, але питома вага Америки така велика, що її навіть незначні тяги будуть мати чимале значіння. Це треба брати під увагу й нам українцям.

Позиція Америки цілком покривається, бодай у основних лініях, із позицією інших держав. Мусоліні підчас побуту Лавалю в Вашингтоні, у своїй промові, виголошеної 25. жовтня в Неаполі, potwierдив свої давні думки, сказавши: «Не можна говорити про відбудову так довго, доки не внесено поправки в певні пакти певних договорів, що довели світ до краю матеріального розладу й моральної рознуки». Характеристично, що навіть Ватикан, коли вірті «*Курієр де Сепре*», солідаризувався з цими словами. З другого боку — Мек-дональд, виступаючи на початку листопада на одному банкеті, сказав: «Європа потребує встановлення сталого миру для налагодження господарки і покладення краю зобов'язанням, які годі виконати, не вчинивши шкоди зацікавленим державам». Вислів досить мрячний формою, але впрязний змістом. Особливо коли пригадати, що разом із тим Мек-дональд радить Франції нарешті договоритися з Німеччиною. До цього можна ще долучити голос довголітнього генерального Секретаря Міжпарламентарної Унії норвежця Лянга, який у статті, надрукованій у «*Журналь де Женев*», займає позицію у справі зброєнь дуже наближену до вище означених.

З усього сказаного мусить бути ясно, що нині загальна опінія Європи й Америки стоїть за зміну політичного статуту Європи, а Франція з її версальською догмою є насамоті. Не рахуючи кількох сателітів цієї останньої, більшість держав стоїть у питаннях політики й економіки на позиціях протилежних до французьких. Отже, поїздка французького премера до Вашингтону, замість порозуміння Америки і Франції, унагляднула розбіжності між ними і приперла французький уряд до муру. Відмовляючись піти на якібудь уступки Лаваль взяв на себе відповідальність за будучину. Гувер ніби дав Лавалю певний час аж до дня, коли кінчатся короткоречинцеві німецькі борги. Наколи до кінця лютого не буде знайдено виходу з фінансових суточок, а тим самим із господарської скрути, тоді Америка, застерігши собі вільну руку, може поводитися, як сама схоче. Вже нині Гувер підготовляє терен для дальшої акції, запросивши Гранді до Вашингтону. Витворюється ситуація, яка дає право часописові «*Стампа*» писати: «Воля чину, полишена президентом Гувером Франції, зводиться до волі залишитися самітною супроти збірного бльоку Німеччини, Америки, Італії та Англії». І в цьому є багато правди. Справді, Франція здається перетягнула струну у своїй неприєднаності супроти Німеччини і призвела до того, що нині помінялися ролями. По повероті з Америки вже Лаваль, а не Брюнінг, мусів був квапитися з переговорами. Франція є цілий час в обороні й у відступі, Німеччина ж у наступі. Відповідальність за всі невдачі спадають скорше на першу як на другу, хоч Німеччина впрязно шукає досягнути вже раз уморення боргів, рівноправности в зброєннях і знайти шлях до перегляду кордонів; для того вона узалежнює сплату приватних боргів — від сплати відшкодовань і тим перетягує на свій бік Америку та Англію. Вона чує за собою загальну опінію, яка має вже досить німецько-французького спору, нечестості, розладу і в політиці, і в господарці. Отже, Німеччина буде ще менш уступливою, як була дотепер, і намагатиметься завдати останній удар Версальському договорі.

Крім допомоги Зах. Європи й Америки, Німеччина у своїй боротьбі з Францією має ще й досі в своїх руках як козир — совіти. Правда, Франція спробувала їй відібрати його, зачавши цього літа переговори з совітами і втягнувши в них Польщу в цілях зроблення «пакту про ненапад». Річ у тім, що совіти тепер у страшній скруті. Вони випомпували з Німеччини великі капітали, а перевести п'ятилітку так і не спромоглися. Нині нема де дістати свіжих грошей і їм загрожує банкрут. Але навряд, щоб Франція довірила совітам свої капітали, і переговори певно ні до чого не доведуть. Питання совітів для Німеччини стає дедалі дразливішим. Поперше те, що без грошей тримати совіти в послуху нема спроможности, вони своєю пропагандою стають дедалі небезпечнішими з огляду на безробіття й господарчу скруту. А подруге — зближення з західними державами й Америкою робить для Німеччини совіти менш потрібними. А своєю чергою в середині зріст впливу гітлерівців утруднює відносини з совітами. Але тим часом годі говорити про відхід німців од большевиків, бо Німеччина заподто заангажована в совітах економічно, фінансово й мілітарно.

З усього видно, що зміни в правнім і фактичнім положенні в Європі, а то й цілім світі конечні й не далекі. Бо без них нема виходу з загальної скрути й непевности. Але коли й яким шляхом Європа дійде до змін, що принесуть нову, більш сталу рівновагу? Вузол політичних і економічних проблем так затягнувся, що повстає питання, чи можливо його розв'язати льогічним шляхом і чи не доведеться світові повторити жест Олександра Македонського. Це може статися у двох одмінних формах: війна і революція. Навряд, щоб нині хтось із відповідальних політиків чи просто людей із здоровою думкою зважився свідомо викликати війну в Європі. Бо всі розуміють, що ризико для всіх народів булоб завелике і їхній підупад певний. Але бувають положення, коли кріси починають стріляти самі і зарозумілість, егоїзм і засліплення заводять у суточки без виходу. Нарешті, іноді годі встановити де кінчається революція й починається війна, а ця остання іноді точиться без ніякого виголошення, як ось тепер у Манджурії.

В кожнім разі доводиться поспитати себе, що станеться, коли до кінця лютого Франція з Німеччиною не договоряться, коли конференція для роззброєння не дасть ніяких наслідків, коли поглибиться ще більш господарча криза і фінансовий розлад погіршає? В Німеччині до влади змагає Гітлер. Що він принесе світові? Революцію, банкрут, відмову від Версальського договору, приплив національної енергії? Чи зважить Франція наступати на Німеччину, щоб змусити її виконувати договір? Що зробить Англія, зв'язана з Францією й Німеччиною Льоккарнським договором про взаїмну допомогу в разі нападу? Як поведуться в тих обставинах Польща, Чехословачина? Нарешті, яку лінію поведінки вибере Союз Свіцьких Республік? Годі пустити, щоб большевизм міг мати ґрунт на Заході, але совіти можуть заризикувати;

і саме через їх внутрішню слабкість, а не через потужність. Пятилітка на мертвій точці, а може і зовсім завалилась; усі матеріальні й моральні засоби вичерпані; чим далі дурити зголоднілий пролетаріят? У таких випадках, коли нема чогось непередбаченого, завжди шукають рятунку в війні. Совіти бояться регулярної війни. Тому вони сидять тихо на Далекому Сході, навіть коли японці доходять до їх сфери впливу. Але що іншого, коли б обставини склалися так, що вони моглиб рушити на Захід в полумі революції в Польщі, Німеччині, серед заколоту, викликаного перепадом пововенних договорів? Спокуса для них булаб аж надто велика.

Так або инакше чи шляхом мирним чи шляхом катаклізмів але з фактом скорних чи пізніших поразунків Європи із совітами треба числитися.

* * *

У звязку з потребою змін у правнім і фактичним положенні Європи, питання західних кордонів Польщі в усіх на устах. Для української справи ті кордони не мають безпосереднього значіння. Сам факт змін на цій точці важний для нас хіба тим, що ослаблює міжнародне положення сусіда, ворожо до нас наставленого. Але з другого боку, той початок перебудови Європи несе для нас певну загрозу, бодай на час. Наколи і справді дійде до перегляду договорів мирним шляхом і зайде мова про територіяльні зміни, можливо, що Польща домагатиметься, і для неї шукатимуть компенсати на Сході Європи. Вже тепер існують проекти і у Франції, і в Німеччині, дати Польщі вільну руку на Сході, супроти Литви, Білорусі й України. Польща й досі не покинула думки про розріст у цьому напрямку, про осадовлення в тій чи иншій формі на Чорнім морі. Тут ми маємо бути дуже чуйними й дати зрозуміти, що українці та їх національні добра не є для виміни за чужі вигоди. І потурання та накладання з Польщею нас може дорого коштувати. Лише твердістю та рішучістю можемо відвернути небезпеку та перестати бути об'єктом торгів.

Ціла вага перегляду договорів для нас полягає в тім, що зміни в них відкривають питання нової рівноваги в Європі. Це питання тягне за собою й питання тих чинників, які при його вирішуванні мають бути взяті під увагу. Себто, ніби повертається 1919. рік, коли Польща й Чехія виринули на поверхню й заявили про свої права і свої домагання, а великі держави підперли їх, щоб розбити Німеччину й Австрію. Але положення для нас на сьогодні зовсім відмінне, як це було в 1919. р. Вже не тяжать над нашою справою зобов'язання супроти старої Росії, як це було тоді, бо царська імперія вже припечатана навіки. Польща також є на відступі, її престиж дуже змалів. Кінець-кінцем, співвідношення великих потуг дає нам у руки карти, яких ми не мали в політичній грі перед 12 роками. Українська справа, наколи ми самі її не запропастимо, мусить стати тереном ріжних тягів і предметом політичних змагань. Але для того мусимо набути прикмет політичного чинника, а не бути лише об'єктом чужих чинів. В кожному разі ліквідація пововенних ускладнень може стати для нас початком походу до визволення.

У звязку з тим, а далі рахуючися із ударом Європи із совітами, стає перед нами у цілій ширині справа української національної революції, як це було колись із греками, сербами, італійцями при їх визволенні. Це тим більше, що ударення Європи з совітами навряд чи малоб більші наслідки, як відділення України від Москівщини, бо відбільшевичення самої Росії та ще під впливом Заходу навряд чи можливе. В тім може є наша вигода, бо цей факт віддаляє нас ще більш од Москівщини і зближує з Європою.

Та як би не дійшло до повстання на Сх. Україні, мусимо пильнувати одного: щоб Польща своїм втручанням знов не звела на нівець визвольного руху українських мас, як це було вже 1920. р. Наколи і Франція сталаб на чолі Європи при ударенні з совітами, вонаб вислала наперед Польщу з широкими повноваженнями. При таких умовах нам довелосьяб шукати інших шляхів до Києва, ніж ті, що прослалисьяб через Варшаву. І чи не булиб ці шляхи коротші, а наші позиції на Україні певніші, як уенерівські? Рівно, наколиб вибухла революція на Україні, без огляду на акцію з Заходу, Польща певно першою ринула б туди, щоб своїм звичаєм поставити світ перед доконаним фактом, як це було з Галичиною, Вільном, Шлеськом. Мусимо завчасу тому перешкодити, давши до зрозуміння Польщі, що її методи не на місці. Мусимо сказати їй перед усім світом: руки геть! У своїх власних інтересах Польща не повинна втручатися до українських справ і мусить спинити раз на все свій гін до Чорного моря. Мусимо ставити опір Польщі, аж доки вона цього не зробить, і натискати на неї безпосередно та через чужинецькі впливи.

Переходячи до висновків, відзначимо стисло кілька головних завдань нашої політики на міжнароднім терені.

Мусимо ставити нашу справу в центрі круга нашого бачення й на неї класти центр ваги нашої чинности. Досі було так, що і Виговський, і Дорошенко, й Мазепа, й Винниченко, й Петлюра, — всі вони навязували успіх визвольної акції до якогось зовнішнього вияву (польсько-московське суперництво, турецька експанзія, шведсько-російське противенство, совіцька революція, перемога Антанти). І нині уенерівські політики, не навчені ні історичним, ні недавнім досвідом, роблять із української справи додаток до польської чи французької політики, не багато журючися істотними інтересами України, ні органічними змаганням тих сторонніх чинників. Не можемо заплісувати очей на наявні події, хай вони й переходові, але мусимо насамперед достроюватися до їх динаміки. І який не є важний факт боротьби Польщі з Москівщиною, а все не в ньому суть тих обставин, серед яких Україна змагає до свого визволення. Для того не можна зводити українську справу до польсько-російського спору, як це робить «уряд УНР», як не можна звужувати її рішення навіть під біжучу хвилю до Галицько-Волинської держави. Коли вже шукати ширших рямців, то ними повинна бути східньо-європейська проблема в цілому, де Україна є і справді осереднім вузлом, ба, противенством європейського Заходу і євразійського Сходу, яке виявляється в боротьбі на живім тілі України. Отже треба нам представляти Україну як цілком самостійний чинник у питанні організації життя й відносин на Сході Європи, не обмежуючи його рямками польського чи російського питань.

Наслідуючи динаміку політичного життя, мусимо шукати за тими виявами, які будуть панівними завтра, й не звязувати нашої справи з тими, що засуджені на небуття. Ми ясно бачимо, що встановлений у Версалі статут скрахував і розкладається за життя; до того ж він до нас явно неприхильний. Ще можна використовувати, так би мовити, легальні можливості, які він нам дає, але ніколи не клякати перед його формами, що вже відмирають, та його силою, що занепадає. А так, власне, є з табором УНР; ті політики бачать лише сучасний статут Європи і з усіх сил намагаються припасувати до нього українську справу, хай би її дове-

лося обкраяти до неможливого. Роблячи уступки Польщі, вони йдуть далі, як того вимагає той статут. Констатуємо, що йде до перегляду політичної мапи Європи. Сам у собі факт не несе для нас ніякого рішення, навіть ховає небезпеки. Але він започатковує нову політичну дійсність, до якої маємо навязувати й нашу справу.

Який би не повстав політичний статут Європи, уважаємо що останню в цілому нашою союзницею. Але ми не утожнюємо Європу з одною державою чи якоюсь групою держав. На це не дозволяють розбіжні, часто ворожі змагання її політичних складників. Одначе цей факт не міняє нічого в засадничім противенстві Європа—Москвіщина, яке для нас є рішачим. Велику помилку робить табір УНР, зводячи цілу Європу на Францію й Польщу. Особливо це хибно тепер, коли Франція розійшлася у своїх напрямних із значною більшістю європейських народів. Політика її на Заході, як і політика її союзниці на Сході, глибоко шкідливі й небезпечні для Європи. І ми далеко не певні, щоб ця остання стала попліч Польщі в її конфлікті з совітами. Бо ми бачимо, що Європа не поділяє й побоюється польської політики на Сході. І колиб дійшло до зударення Європи з совітами, то участь у ній Польщі зведеться скорше до постачання гарматного мяса, а рішатиме хтось інший. Як це було з Росією після російсько-турецької війни 1877. р. підчас Сан-Стефанського миру.

Всім відомо, що з усіх більших зах. європейських держав Франція до нас найбільш неприхильна, й це натурально, хоч як того не шкода. Хай вона нині є гегемоном у Європі, але разом із тим вона є осамітненою, на відступі на всіх фронтах. Її тяги зустрічають спротив з усіх боків. Ми вважаємо, що треба працювати серед французів і їх союзників, шукаючи спільної з ними мови. Але не можна при тому заходити так далеко, як уенерівські інформатори, коли вони починають повторювати польські провокації (Ілюстровани Курер Цодзенни) про звязок укр. націоналістів з гітлерівцями. Уенерівські політики переконують нас, що Франція й Польща є найбільшими ворогами совітів, і на них роблять свою ставку. Оскільки це хибно, показує той факт, що ті вороги совітів не від того, щоб позалицятися до Сталіна, починаючи переговори про «неналад». Ті ж такі політики переконують наше громадянство, що Франція єдина покликана рішати, а Польща експертувати справи Сходу Європи. На правду перша стоїть од цілої проблеми найдалі, а Польща дедалі що-раз більше тратить через свою безглуду політику престиж і довірря в очах Заходу (див. останню книгу гр. Сфорца про диктатури) на цій точці. Та чи ж тільки на цій точці?

Ми вважаємо, що втягування в українську справу таких чинників, як Англія, Італія, Чехія, Німеччина може не лише мати позитивні наслідки для нашої визвольної боротьби, а також і зашухувати Францію, ба, навіть і Польщу і привернути їх до більшого зрозуміння укр. справи. Розбіжність і навіть суперечність змагань цих потуг на терені східно-європейському може й мусить бути нам на руку. Бо вони неминуче взаїмно себе підштовхуватимуть у напрямі підпертя нашої справи, хай і в одмінних ставленнях. Згодом може прийти момент, коли ми змушені будемо робити наш вибір з посеред цих потуг. Але тим часом маємо ставити нашу справу таким способом, щоб вона давала вигляди для різних чинників. А в кожному разі не замикати до неї шляхи нашим фільством

чи фобством, як це у нас досі робилося в різних політичних таборах. Єдино кому треба відмовити участі в українській справі — це Польщі. Отже ми також стоїмо за нейтральність Польщі в нашій борні проти Росії, хоч це й не дає нам право сказати, як робить п. Шульгин, що наші з ним концепції сходяться. Противно! Бо ми намагаємось відсунути Польщу від наших земель і розмежувати наші терени діяння, щоб покінчити раз на все з взаїмним знесилюванням. Тоді як УНР всіма силами втягує Польщу в наші справи, в наші порахунки з Москвіщиною, в наші взаємовідносини з Західною Європою. Так ніби наше трагічне минуле й досвід 1919.—1920. рр. нічого не навчив. Залевнення п. Шульгина про скромні домагання його до Польщі, аби, мовляв, не шкодила, нам не видаються щирими, бо вони перечать фактам. Нарешті, змагання й слова самих поляків кажуть про щось більше, ніж про прихильний нейтралітет. А кінець-кінцем коли ходило лише про це, то УНР давноб уже славно й явно перед чужинцями зріклася Варшавського договору, на який поляки люблять покликатися, виправдуючи свою окупацію Зах. Земель. Того немає й певно ніколи не буде.

Нарешті й на останку висловимо наше переконання, що одними аргументами та слуханістю перед «каліфами на час» українська політика багато не здобуде. У житті народів останнє слово завжди за житездатними силовими чинниками. Отже, мусимо й ми плекати силовий аргумент і вміти ним орудувати в політиці. При всіх можливих випадках і ситуаціях мусимо скрізь і всюди бути чинними, творити події, брати те, що нам належить, не чекаючи доки нам його дадуть із ласки. А насамперед чинити опір ворожим наступам чи тисненням. Того уенерівщина органічно не здібна зрозуміти. Для того ми не віримо в творчі спроможності її й гадаємо, що вона не потрапить за подіями на Україні як не потрапляє нині за змінами на міжнародній шахівниці.

Д-р Роман Зубик.

Польська кольонізація і парцеляція на українських землях.*)

Вступ.

Польська урядова статистика про кольонізацію і парцеляцію складена так, що поступу кольонізації українських земель зі статистичних даних безпосередньо не можна собі уявити. Це явище цілком зрозуміле, бо метою тої статистики не виявити, а саме — затаїти ту кольонізацію. Крім тої основної хиби, є і друга, а це нерівномірність даних під оглядом і річевим, і хронологічним. Пізнаймо блище, як виглядають ті матеріали, на яких оперті наші обчислення:

1) Дані щодо загального простору розпарцельованих та скольонізованих земель маємо з двох рук: а) зі «Статистичного Місячника» та «Квартальника»¹⁾ та б) з розвідки бувшого міністра земельної реформи

*) Передрук із «Кооперативної Республіки», Львів, березень, 1931.

¹⁾ «Miesięcznik Statystyczny», t. VI., 1923. р., стор. 446. й наступні; «Kwartalnik Statystyczny», t. II., 1925. г., zeszyt II.; t. III. (1926), стор. 42 й наступні; t. V. (1928), стор. 207. й наступні; t. VI. (1929), стор. 1565. й наступні.

(1926—30) Д-ра Вітольда Станевіча²). Перші охоплюють роки 1920.—27. для парцеляції, а роки 1920.—22. для військової кольтонізації. Другі сягають до кінця р. 1929. і охоплюють разом і парцеляцію, і військову кольтонізацію. Між обома даними є подекуди значні різниці — і в поодиноких роках, і в остаточнім висліді. Дані ті зіставляємо побіч себе на таблиці I., а в дальшому спираємося на цифри мін. Станевіча тому, що вони охоплюють довший протяг часу, та тому, що вони певніші, бо зібрані тим міністром, який саме парцеляцію чотири роки сам переводив.

2) Дані щодо *роду й кількості розданих парцель* беремо з «Квартальника». Обіймають вони роки 1920.—27., та не обіймають цілого (вказаного в самім квартальнику) простору, що підпав парцеляції (замість 324,397 га тільки 280.557 га). Ті дані зіставляємо на табл. II. та загально вживаною у статистиці метою поширюємо їх на весь розпарцельований простір.³) Тим способом одержуємо приблизне число всіх наділених землею та пересічні величини парцель.

3) Дані щодо поділу *наділених землею за категоріями* беремо також із «Квартальника». Поділ на безземельних, малоземельних, повноземельних і не-селян, що для нас має другорядне значіння, ведено там од початку парцеляції (1920—27). Проте поділ на місцевих і позамісцевих запроваджено щойно від 1924. р. За весь час парцеляційної діяльності (1920—27) виділювано також групи «осадників», «жовнірів та інвалідів» та «двірської служби, робітників та урядників». Ті дані зіставляємо на табл. III. і поширюємо їх на повне число наділених землею.

4) До *військового поселення* маємо дані про стан на 1. I. 1923. р. у «Статист. Місячнику». Дані ті відносяться до кількості поселенців і простору землі. Міністр. Станевіч подає лише *число* військових поселенців до 1929. р.⁵) та цілий простір, призначеної під військове поселення землі⁶) у чотирьох східних воевідствах, але не каже скільки з того запасу вже вичерпано. Тому й тут даємо собі раду статистичною метою.

5) Зовсім скупі матеріали про *поділ набувців за вірою*. Відносяться вони до 1924.—27. рр. та охоплюють не поодинокі, а цілі групи воевідств.

6) Подібно є і з даними щодо *грошевої допомоги кольтоністам*. Дані ті відносяться до парцеляції взагалі, і на терені цілої Польщі. Децю краща справа щодо фондів на військову кольтонізацію.⁷)

Заки перейдемо до теми, ще одна заувага: бажаючи, щоб наші висліди були якнайстійніші, будемо спиратися на ті цифри, які подає нам урядова статистика та з них видобуватимемо статистичною метою ті висліди, що їх безпосередньо статистичні дані не подають. Метода ця — річ ясна — не дає безперечно точних даних, але відхили, безумовно, будуть невеличкі. Звісна річ, що урядові дані не бувають завжди вірні, а тому й мож-

²) Dr. Witold Staniewicz, Dwa lata pracy nad przebudową ustroju rolnego w Polsce (1928—29), «Rolnictwo», t. II., besb. 1D2., styczeń—luty, 1930.

³) Переносимо процентове відношення з 1919—27. р. р. між кількістю набувців і кількістю розпарцельованої землі та між поодинокими родами творених парцель на весь розпарцельований простір у 1919—29. р. р.

⁴) Miesięcznik Stat., t. VI., 1923. г., стор. 446. і дальші.

⁵) O. cit., стор. 68.

⁶) O. cit., стор. 66 : 259.162 га землі.

⁷) Єдиним джерелом щодо цього є цитована вище розвідка д-ра Станевіча та друга його збірка: «O program agrarny w Polsce», Warszawa, 1928.

Табеля I. Кількість землі, розпарцельованої на укр. землях в 1919.—29. р. р.

Рік	Полісся		Волинь		Львів ²		Тернопіль		Станіславів		Разом		Різниця
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	
1919	68615	98205	94201	182546	53644	56331	86474	90404	21463	34905	324397	462391	137994
1920	4958	3916	13119	27901	828	3652	142	21505	4187	1268	970	26425	25455
1921	8128	18331	9308	36580	7972	12073	7322	28126	1285	17084	34656	89100	54444
1922	2245	19073	11449	40635	9394	5417	19611	3831	3632	2116	50073	66775	16702
1923	12161	8824	16528	28547	10027	9414	27159	2593	6380	1785	59260	73500	14240
1924	10370	15966	8011	8902	3497	3497	8660	8660	2610	2610	43510	52138	8628
1925	8188	9246	16711	18510	3571	4105	4420	4610	1313	1333	27685	34916	7231
1926	20565	22349	19021	21471	10728	9537	10395	10831	2442	2879	45363	49743	4380
1927							8765	9061	3801	3806	62880	66224	3344
1919—27	110564	140154	144464	232809	67574	70261	107346	111276	32342	45784	462290	600284	—
1928	23359	23395	31974	31974	7999	7999	10416	10416	5799	5799	79547	79547	—
1929	18590	18590	18289	18289	5931	5931	10456	10456	5080	5080	58346	58346	—

1) З військовою кольтонізацією, Staniewicz Witold: Dwa lata pracy nad przebudową ustroju rolnego w Polsce (1928—29) Warszawa 1930.

2) В тому 9 повітів Зах. Гал. (польських).

3) Без військової кольтонізації.

лівість похибки згл. відхилю від фактичного стану значно більша. Всеж краще спертися на них, ніж на чисті припущення.

Але використовуючи сухі дані статистики, будемо брати під увагу також і ті фактичні обставини, при яких переведжено парцеляцію. Тоді щойно матеріал, вибраний із урядового видання, набере реальної вартости. — В дальшому постараємося дати відповідь на питання: 1) *Скільки осіло на наших землях кольтоністів*, 2) *який є пересічний розмір* відданих їм господарств та *скільки вони зайняли землі*, 3) *в якому відношенні наділено землею український та чужий елемент* при переведженні парцеляції і кольтонізації, 4) *яка була грошева допомога* кольтоністам та 5) *які кольтонізаційні пляни на будуче*.

І. КІЛЬКІСТЬ КОЛЬТОНІСТІВ.

Парцеляція та кольтонізація — це дві сторінки земельної реформи, започаткованої законом із 15. VII. 1920. р., доповненим 17. XII. 1920. р. (військова кольтонізація) та зміненім 28. XII. 1925. р. Кольтонізація наших земель виступає у двох напрямках: 1) військового поселення і 2) цивільного поселення.

1) *Військове поселення* переводиться на основі закону з 17. XII. 1920. року у прикордонній полосі вздовж східнього кордону Польщі в чотирьох воевідствах. На українських землях виступає воно на *Поліссі* та *Волині*. Загалом зайняла держава для цієї кольтонізації 259.162 га землі. Дальше перебірання маєтків із цією метою спинено законом із 24. III. 1923. року. До 1929. року оселено на *Поліссі* 1296, на *Волині* 3.251, разом — 4.547 *родин військових поселенців*.⁸⁾ Рахуючи родину одного кольтоніста пересічно лише в 4 особи⁹⁾, дістаємо 18.188 осіб, що напмили на північно-західні українські землі наслідком тої кольтонізації.

2) *Цивільну кольтонізацію* переводиться з нагоди примусової парцеляції поміщицьких маєтків на основі згаданих вище законів про земельну реформу. Парцеляцію маєтків переводять або самі поміщики, або управлені до цього установи, або, врешті, земельні уряди (останні лише на Волині і Поліссі). Урядова статистика ногує її у трьох рубриках: 1) при поділі за родами й кількістю створених парцель (*див. табл. II., рубр. 14—16*), 2) при поділі за категоріями наділених землею, як «замісцеві» (*див. табл. III., рубр. 4, 6, 8, 10, 13*) та 3) при поділі на «спеціальні категорії» (*див. табл. III. рубр. 15, 17, а почасти й 16*). Цифри ті зовсім незгідні між собою. Найнижчі — перші, середньо високі — треті, найвищі, а разом і найпевніші — другі, дарма що маємо їх щойно від 1924. р. Що перші цілком невірні вказує хочби той факт, що в Тернопільському воевідстві начислено за час од 1919.—27. рр. всього 79 «осад» на 1.829 га, тоді як у тому воевідстві в 1921.—23. рр. кольтонізацію ведено на велику скалю, наслідком чого повстали тоді численні збірні кольтонії. Тому спираємося виключно на дані другого роду. Звертаємо увагу, що наші обрахунки роблені на основі стану з 1924.—27. рр., отже років, коли кольтонізаційна гарячка, що панувала на наших землях в 1921.—23. р. р. уже поминула. Тому цифри, що їх подаємо низче в ніякому разі не за-високі! Кольтоністів тих на основі наших обрахунків осіло¹⁰⁾:

⁸⁾ W. Staniewicz, «Dwa lata»..., стор. 68.

⁹⁾ Низький множник беремо тому, що значна їх частина це порівнюючи молоді ще люде.

¹⁰⁾ Див. табл. III., рубр. 4.

Табеля II. Парцеляція і кольтонізація 1919—27*) і 1919—29**) за родами і кількістю нарізаних парцель.

	Разом		Самостійні господарства			Додаткові парцелі			Робітн. ремесн. урядн. оселі			Посілля (кольтон.)			На пер-жанні і самовря-дунняні діля-на	
	I. га I	II. Кільк. набув-ців II	III. Пр-ладас на I га	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II		III
А. Полісся:																
1. Дані з 19-27 р.	62427	9604	6,50	34758	2652	13,40	26847	6784	3,95	94	142	0,66	344	23	444	
2. % відношення	100%	100%		55,65	27,61		42,98	70,63		0,15	1,48		0,55	0,24	0,66	
3. поширення на р. 19—29	110670	17026		61596	4703		47570	12030		166	252		608	41	730	
Ю. Волинь:																
1. Дані з р. 19-27	88132	26821	3,29	46239	5590	8,27	40085	20120	2,00	899	1076	0,83	465	35	471	
2. % відношення	100%	100%		52,46	20,84		45,45	75,01		1,02	4,01		0,53	0,13	0,53	
3. Поширення з рр. 19—29	185475	56375		97304	11750		84301	42291		1892	2261		983	73	995	
В. Львів:																
1. Дані з 19-27 р.	45419	21888	2,08	16426	2557	6,42	25155	17804	1,41	1754	1374	1,28	1705	153	379	
2. % відношення	100%	100%		36,17	11,68		55,38	81,34		3,86	6,28		3,75	0,70	0,83	
3. Поширення на 19—29 р. . . .	70261	33861		25416	3955		38916	27544		2712	2125		2634	237	583	
Г. Тернопіль:																
1. Дані з 19-27 р.	66430	27054	2,46	34745	5491	5,78	29561	20025	1,48	2048	1459	1,40	1829	79	1247	
2. % відношення	100%	100%		47,78	20,30		44,50	74,01		3,08	5,39		2,75	0,29	1,88	
3. Пош. з р. 19-29	111276	45319		53175	9102		49513	33545		3427	2422		3060	130	2091	
Г. Станіславів:																
1. Дані з 19-27 р.	18119	9002	2,01	6731	1162	5,80	9366	6948	1,35	573	337	1,70	1284	555	168	
2. % відношення	100%	100%		37,15	12,91		51,69	77,18		3,16	3,74		7,07	6,16	0,92	
3. Пош. га 19-29	45784	22755		17010	2938		23669	17565		1447	851		3237	1401	421	
Разом I. 1919-27:	280557	94366	2,97	135899	17452	7,80	130987	71681	1,8	5368	4388	1,20	5624	845	2679	
Разом III. 1919-29:	523466	175335		254501	32548		243979	132975		9644	7931		10522	1882	4820	
Військова кольтонізація	76818	4547	16,9	76818	4547	16,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Разом 1919-27	600284	179883	3,34	331319	37095	8,9	243979	132975	1,8	9644	7931	1,2	10522	1882	4820	

*) Лише щодо простору зазначеного в одновідн. таблицях кварталник-а (замість 324,397 га лигше 180,557 га).

**) Поширення даних на весь простір розпарцелювання землі в р.р. 19 —29 на основі процентного відношення.

РОЗБУДОВА НАЦІЇ

на Поліссі	1.536	родин
« Волині	2.853	«
у воев. Львівск.	1.830	«
« « Тернопільськ.	3.097	«
« « Станиславівськ.	1.406	«
Разом	10.722	родин.

Рахуючи одну родину пересічно в 5,5 особи, дістаємо в висліді 58.971 осіб.

Разом військове й цивільне поселення спровадило на наші землі 77.159 осіб польської народности.

II. ПЕРЕСІЧНІ ГОСПОДАРСТВА ТА ПРОСТІР ЗЕМЛІ, ВІДДАНОЇ ПОЛЬСЬКИМ ПОСЕЛЕНЦЯМ.

1) Військове поселення:

На основі стану з 1. I. 1923. р. було а) на Поліссі 991 військових поселенців на 22.544 га землі, себто, на 1 поселенця припадало 22,75 га; б) на Волині 3.104 військових поселенців на 45.196 га землі, себто, на 1 посел. припадало 14,56 га.

Від 1923. р. військоове поселення дещо припинилося, головню наслідком браку фондів на виплату тим, чий ґрунта держава зайняла, і власникам яких на основі ухвали польської конституції і кількох постанов Найвищого Суду треба було заплатити відшкодування. Це очевидно припинило щедрі роздавання землі, і на 1929. р. кількість кольтоністів зроста незначно. Знаючи пересічний простір землі, відданої одному кольтоністові, легко обчислити приблизний простір землі, відданої за вевсь час під військовою кольтонізацією:

на Поліссі осіло 1296 військ. посел., на 1 пересіч 22,75 га, разом 29.484 га
« Волині « 3251 « « « 1 « 14,56 « « 47.334 «
Разом: 4547 військ. посел. осіло на 76.818 га

2) Цивільне поселення:

Дещо тяжче обчислити простір землі, зайнятий цивільним населенням. Є, правда, у «Квартальнику статистичнім» простір, відданий під «осади», але число тих «осад» значно менше від числа поселенців (порівняй числа у табл. II., рубр. 15, і табл. III., рубр. 4). Тут пересічна величина господарства, відданого поселенцеві, становить 11,1 га до 23,1 га. Значно менша у Станиславівщині (всього 2,3 га) величина «осад», на нашу думку, є вислідом непорозуміння. Нема сумніву, що поселенцям із заходу віддавано господарства самостійні, а не додаткові парцелі, хочби вони в себе на заході мали вповні вистарчальне господарство. Додаткові парцелі призначувано виключно для місцевих селян. Спроваджені мусіли дістати самостійне господарство, і з приділом землі вищим од пересічного. Мимо цього, щоб не опирати висліди на крихких основах, приймаємо за основу обчислень пересічні, що їх ми дістали з наших обчислень для самостійних господарств (табл. II., рубр. 7.). І так:

на Поліссі осіло цив. пос. 1.536 з перес. приділ. 13,10 га, раз на просторі 20.122 га
« Волині « « « 2.853 « « « 8,27 « « « « 23.594 «
у воев. Львів. « « « 1.830 « « « 6,42 « « « « 11.749 «
« « Тернопіль. « « « 3.097 « « « 5,78 « « « « 17.901 «
« « Станисл. « « « 1.406 « « « 5,80 « « « « 8.154 «
Разом: 10.722 поселенчих родин осіло на 81.520 га

Табеля III. Парцеляція і кольтонізація за час 1924—1927 (згл. 1919—27)¹⁾ і 1919—1929²⁾ р. за категоріями набувців.

Воевідство	Разом			Безземельні		Малоземельн.		Повноземельн.		Неселяне		В тому спеціальні категорії				
	Разом ³⁾ I	Місцеві II	За місцеві III	Разом I	За місцеві III	I	III	I	III	I	III	Роки	Загальна кількість	Інв. і жовн.	Робітників, двірська служба і уряди	Поселенці (кольтоністи)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Полісся																
I дані з 1924-27	7630	6942	688	4812	534	5062	409	644	36	412	9	1919—27	9746	20	84	301
II проц. відношен.	100%	90,98	9,02	23,75	7,00	66,34	1,42	8,44	0,47	4,47	0,12		100%	0,21	0,86	3,09
III поширення на 1919—29 р.	17026	15490	1536	4044	4192	11295	244	1437	80	250	20			35	147	526
Волинь																
I	20594	19551	1043	3418	657	13397	410	3043	59	736	217	1919—27	26688	181	606	1708
II	100%	94,94	5,06	16,60	3,19	65,05	0,53	14,78	0,29	3,57	1,05		100%	0,68	2,27	6,40
III	56375	53522	2853	9358	1798	36673	300	8332	163	2012	592			382	4280	3608
Львів																
I	44016	13259	757	4539	291	41323	374	579	66	575	26	1919—27	21884	335	256	1006
II	100%	94,6	5,4	40,98	2,08	80,79	2,67	4,13	0,47	4,40	0,18		100%	1,53	1,47	4,60
III	33861	32031	1830	3718	704	27357	905	1398	159	1388	62			518	396	1556
Тернопіль																
I	17951	16712	4239	2975	366	13764	785	1041	88	171	—	1919—27	27128	302	224	175
II	100%	93,17	6,83	16,58	2,04	76,67	4,31	5,80	0,49	0,95	—		100%	1,11	0,82	0,63
III	45319	42222	3097	7514	921	34746	1953	2629	223	430	—			50½	374	287
Станислав																
I	6487	6086	401	719	103	5310	252	431	43	27	3	1919—27	8995	102	162	369
II	100%	93,82	6,18	41,08	1,58	81,86	3,89	6,64	0,66	0,42	0,05		100%	1,13	1,80	4,40
III	22755	21349	1406	2521	359	48627	885	1511	151	96	41			258	410	933
Разом I	66678	62550	4128	40463	4950	48856	1630	5738	292	1621	255	1919—27	94441	940	1322	3556
» III	175336	164614	40722	27155	4974	128698	4287	45307	776	4174	685			1697	2607	6910
Військове посел.	4547	4547	4547	4547	4547	4547	4547	4547	4547	4547	4547			4547	4547	4547
Разом	179883	164614	15269	31702	9521	128698	4287	15307	776	4176	685			6244	2607	6910

1) Урядові дані відносяться лише до 4 років для звичайних, а до 9 років для «спеціальних» категорій. Тому для «спеціальних» подіяло загальну кількість з років 1919—27.

2) Поширення даних з 1924—27 (згл. 1919—27) на повне число набувців.

3) Стан в р. 1919—29 див. табл. II, рубр. 3.

Як бачимо з наших обчислень, *мінімум* землі, яке дісталось до рук чужих поселенців, військових і цивільних, становить 158.338 га, або 26.4% всієї розпарцельованої на нашій території землі.¹¹⁾

III. СКІЛЬКИ ЗАГАЛОМ ЗЕМЛІ ПЕРЕЙШЛО В ПОЛЬСЬКІ І ИНШІ — НЕУКРАЇНСЬКІ РУКИ?

Треба передусім зазначити, що з решти 441.946 га значна частина попала в руки місцевих поляків. Щоб і під тим оглядом мати точне уявлення, придивимось, як виглядає відношення наділених землею під оглядом віри.

В роках 1924—27 було між наділеними землею (без військового поселення):

	У східних воевідствах ¹²⁾	У південних воевідствах ¹³⁾
усіх поселенців	55.457	48.028
в тому: римо-кат.	18.766	26.324
правосл. і гр.-кат.	35.281	20.187
інших	1.410	517

Із загального числа припадає у східних воевідствах на білорусько-литовські землі 27.233 набувців, у полудневих 8.574 на краківське воевідство. Питання — скільки в тих числах треба почислити римо-католиків — розв'яжемо також обережною статистичною методою. У двох білорусько-литовських воевідствах живе, за статистикою з 1919—21. рр., 524.000 римо-католиків, на Поліссі й Волині 235.000. В тім відношенні ділимо загальну суму римо-католиків (18.766) і дістаємо для наших земель число 5.671 рим.-кат., у краківському воевідстві польське населення числить 93% усієї людности, тому з загального числа поселенців кругло 8.000 припадає там на римо-католиків, а на наши землі лишається 18.324 римо-кат. По переведенні відповідного розподілу інших вір, дістанемо такий приблизний образ поділу наділених землею за вірами:

Землі	Разом	%	Рим.-кат.		Гр.-кат.		Інших	
			Рим.-кат.	%	Гр.-кат.	%	Інших	%
Полісся і Волинь 1924—27	28.224	100	5.671	20,09	21.833	77,35	720	2,55
1919—29	73.401		14.746		56.783		1.872	
Галицько-укр. землі 1924—27	38.454	100	18.324	47,65	19.713	51,26	417	1,09
1919—29	101.935		48.572		52.252		1.111	
Разом 1919—29	175.336		63.318		109.035		2.983	
Військове поселення	4.547		4.547					
Разом	179.883	100	67.865	37,7	109.035	60,6	2.983	1,7

Бачимо, що з загального числа наділених землею припадає 37,7% на римо-католиків, 60,6% на греко-католиків і православних, а 1,7% на інші віри. Колиб далі користати з польської статистики, яка числить на наших землях більше поляків, як римо-кат., то відношення для нас було б гірше. Та цього не зробимо, вважаючи, що віра на наших землях майже покривається з національною приналежністю.

Переходимо тепер до обрахунку простору, який припав поодиноким групам. Військові та цивільні поселенці, з малими виїмками, поляки.

¹¹⁾ Всі наші дотеперішні й дальші обчислення охоплюють ціле львівське воевідство разом із 9 чисто польськими повітами. Переведена по тих повітах парцеляція охопила всього 11.515 га, отже, не цілих 2% усього простору, зазначеного нами.

¹²⁾ Виленським, новгородським, поліським і волинським.

¹³⁾ Краківським, львівським, станиславівським та тернопільським.

Воевідства	Разом		Парцеляція											
	Наділені	II га	Кольонізація (р.-кат.)		Липилося		В тім р.-кат.		Інших		Гр.-кат. і прав.			
			Військова	Цивільна	I	II	I	II	I	II	I	II		
Полісся і Волинь	77,948	372,963	4,547	43,716	69,012	252,429	40,357	37,864	1,872	6,841	56,783	207,724		
На 1-го припад. Львів, Терн., Ст.	401,935	227,321	6,333	37,804	95,602	489,517	42,239	83,729	1,411	2,198	52,252	103,590		
На 1-го припад.						1,98								
Разом	179,883	600,284	4,547	81,520	164,614	441,946	52,596	124,593	2,983	9,039	109,035	311,314		

Віра	Полісся і Волинь		Львів, Тернопіль, Станислав.		Разом	
	I наділення	II простір	I	II	I	II
	%	%	%	%	%	%
Кольоністи війс. і цивільн.	8,936	42,5	6,333	37,804	45,269	158,338
	11,5	42,5	6,2	37,804	8,5	158,338
Місцеві парц.	40,357	42,5	42,239	88,729	52,596	121,593
	13,3	42,5	41,4	88,729	29,2	121,593
Разом	49,293	42,5	48,572	121,533	67,865	279,931
	24,8	42,5	47,6	121,533	37,7	279,931
Греко-кат. і православні	56,783	55,7	52,252	103,590	109,035	311,314
	72,8	55,7	51,3	103,590	60,6	311,314
Інші	4,872	1,8	4,411	2,498	2,983	9,039
	2,4	1,8	1,1	2,498	1,7	9,039
Разом	77,948	100%	401,935	227,321	179,883	600,284
Разом			100%	100%	100%	100%

Приділ землі для них знаємо. Приділи для поодиноких груп парцелянтів обчислимо докладно після пересічі наділів, приймаючи, що ріжниць у величині наділу не було. Дістаємо:

Щоб ліпше бачити висліди польської кольтонізаційної й парцеляційної акції, переставимо здобуті висліди трохи инакше, и тоді матимемо, як остаточний вислід, таку картину:

Як бачимо, понад четвертину (26,4%) розпарцельованої досі землі на українській території припало польським поселенцям, майже половина (46,7%) перейшла в руки поляків. 67.865 польських родин придбало тут землю, з них 15.269 родин спроваджено з Заходу. Найдужче поселення бачимо на Поліссі та Волині (32,3% розпарцельованої землі), а проте порівнюючи менше землі перейшло в руки місцевих поляків, бо польського сільського населення на Волині та Поліссі майже нема. Але наш обрахунок подає лише *мінімум* простору, що опинився в польських руках, і *мінімум* польських поселенців і взагалі поляків, наділених землею. Бо треба пам'ятати, що, за виїмком військового поселення, решта даних подана на основі стану з 1924.—27. р р., себто, за ті роки коли кольтонізаційна хвиля значно опала, — а далі, що підставою обрахунку простору, віданого місцевим полякам, була засада, що, мовляв, при наділенні землею не роблено ніяких ріжниць між поляками і українцями. Тому, оцінюючи ті висліди, треба взяти під увагу *два моменти*: 1) *Що в роках 1921.—1923. відбувалася на наших землях безпощадна кольтонізація*. Щоб не видавалося це наше твердження голословним, наведемо в оригіналі слова б. міністра хліборобства, автора земельної реформи (1926—30), о-ра Вітольда Станевіча, що їх він сказав на засіданні сойму 9. лютого 1927. р.¹⁴⁾, про поселення в перших роках: «*Proszę Wysokiej Izby, uważam, że największym nieszczęściem naszego osadnictwa były dwa momenty: przedewszystkiem to: że kierowano osadnictwo nie tam, gdzie zapas ziemi był, lecz często tam, gdzie skupienie ludności miejscowej było największe i głód ziemi najsilniejszy, a powtóre, że dawano ziemię przedewszystkiem jednostkom, może bardzo zasłużonym ale o b e s y m, pozostawiając miejscowych osadników bez uwzględnienia*»; 2) і про те, що *наділи поляків* (місцевих) були значно більші від окравків, киданих українському населенню для заспокоєння.

Зваживши вище сказане, можемо з цілою певністю зазначити, що не тільки простір, відданий полякам, але й кількість наділених землею поляків узагалі, а поселенців (цивільних) зокрема, куди вищі за ті висліди, до яких ми прийшли.

IV. ФІНАНСОВА ДОПОМОГА.

а) На військоове поселення.

Військові поселенці одержували землю не за гроші, а в нагороду за службу. Держава займала для цього маєтки (разом 259.162 га) у прикордонній смузі, не маючи спершу наміру давати пошкодованим власникам винагороди. Але по схваленні конституції виявилось, що за маєтки треба заплатити, тим більше, що покривджені вносили скарги до Найвищого Суду й Найвищого Адміністративного Трибуналу і процеси вигравали. Віддати землю назад було неможливо, бо вже на ній сиділи військові по-

¹⁴⁾ Dr. W. Staniewicz, «O program agrarny w Polsce», стор. 74.

селенці. Дальше займання маєтків спинив, як знаємо, закон 24. III. 1923. р. Борг держави за вже позаймані маєтки був на 1. IV. 1928. р. понад 100,000.000 злп. Половину того боргу постановлено покрити борговими документами, другу половину облигаціями земельної реформи¹⁵⁾. Та на тому не кінець. Треба було ще допомогти військовим поселенцям розпочати господарку на відданих їм парцелях. Поміч ця від держави йшла у двох напрямках: кредиту і безповоротної допомоги. Від 1924. р. аж по 1. I. 1930. р. дано їм¹⁶⁾:

Короткоречинцев. кред. на суму	12,025.313 зл.	Безповорот допомоги	
Пільгового кред. з спец. фонду	9,418.328 «	в будівельн. матер.	5,814.469 зл.
З Рільничого Банку	4,783.000 «	Безповорот. доп. в транспорті	64.011 «
Разом	Кредиту:	26,226.641 зл.	Допомоги:
			5,878.680 зл.

Наведені суми відносяться до поселення в цілому. Перечислимо їх на простір і кількість поселенців на укр. землях:

Держав. борг. на 259.162 га	100,000.000 зл.,	а на 76.818 га	припад.	29,644.066 зл.
Безповорот. допом. держ.	7,675 пос.	5,878.680 «	« «	4,547 «
Кредит на 7.675 військ. посел.	26,226.641 «	« «	«	15,537.554 «
Разом витрачено	132,105.321 зл.,	на наших землях		48,664.395 зл.

Як бачимо, загалом витрати держави на *військових поселенців на українських землях* становили досі 48,664.395 зл., із того 33,126.841 зл. припало поселенцям *дарма*, 15,537.554 зл. в формі кредиту. На *одного поселенця припадає 10.703 зл.*, з того 7.286 зл. землею та допомогою, а 3.417 зл. кредитом.

б) На цивільне поселення¹⁷⁾.

Цивільне поселення у звітженні б. міністра Станевіча про кредитову поміч при парцеляції не виступає як окрема категорія. Цифри, подані ним, охоплюють кредитову допомогу при парцеляції взагалі й на цілому просторі Польщі. Загальні ті цифри не дають ніякої підстави до виділення з них кредиту на поселення. Не знаємо в якій мірі бралось під увагу, окрім поселенців, потреби місцевих людей — і щодо кількості уділених позичок, і щодо їх висоти. Знаємо, правда, що українське населення з тої допомоги майже не користало, та знаємо також, що користало з неї польське населення на терені цілої Польщі, а не тільки на наших землях. Не маючи ніяких для того підстав, не беремося за цю роботу. Подамо лише загальні напрями кредитової допомоги та загальні суми.

а) Перший рід допомоги при парцеляції — це віддача державних ґрунтів населенню з довгоречинцевими сплатами (5—41 літ) ратами належної суми. Заборження державній скарбниці наділених державною землею на терені цілої Польщі становило на 1. I. 1930. р. 204,370.908 злп.

б) Парцелянтам приватних ґрунтів уділював позичок Державний Рільний Банк, а також, як додаток, упривілійовані парцелянти (поселенці на наших, білорусько-литовських, та німецьких землях — жовніри і інваліди, і, врешті, урядники, робітники та двірська служба) мали кредит зі спеціального «Фонду допомог і пільгового кредиту».

в) Незалежно від кредиту на купно ґрунтів уділював «Фонд д. і п. кр.» довгоречинцевих позичок на загосподарювання.

¹⁵⁾ Dr. W. Staniewicz, «Dwa lata...», стор. 24.

¹⁶⁾ Там таки, стор. 80.

¹⁷⁾ Там таки, стор. 73.

Загалом допомога кредитова:

а) з державних фондів у рр. 1924—27 становила	35,746.387 зл.
б) з «Фонду д. і. п. кр.» уділено в рр. 1928—29:	
на купно ґрунт. 4.993 позичок на суму	10,697.089 зл.
на інвестиції 22.569 « « «	41,337.875 «
Разом	52,035.964 «
Разом рр. 1924—29	87,781.351 зл.

Як бачимо, кредитова допомога в усіх трьох напрямках становила разом 292,152.259 зл. Значна частина тої суми пішла на допомогу поселенцям на наших землях. Поза тим велику кредитову допомогу робив поселенцям державний Рільний Банк в обсягу своїх завдань: загальної кредитової допомоги селянам. Можемо здогадуватися, що допомога 10.722 цив. поселенцям не була менша від допомоги 4.547 військовикам.

V. КОЛЬОНІЗАЦІЙНІ ПЛЯНИ НА БУДУЧЕ.

Та питання кольонізації ствердженням фактичного стану не вичерпується. Окрім акції, переведеної в минулому, є ще і друга її сторінка: пляни на будуче. Годі їх поминути, бо хоч це пісня майбутнього, але її вже підготовлюють, і це загрожує нам утратою величезного простору землі. Є це велитенський плян осушення Полісся з метою *поселити* там 200.000 польських родин на 2,250.000 га осушеної та змеліорованої землі. І тільки 750.000 га призначено при тому на доповнення місцевих господарств. Плян цей охоплює разом 3 мільйони га, з яких щойно 25% припало б місцевим українським селянам. Зроблено вже й перші спроби: вже є зразкова фарма, вже йде праця на 6.500 гектарах, голосяться вже навіть і охочі поселенці¹⁸⁾.

На закінчення не завадить додати, що ославлена на весь світ пруська «Кольонізаційна Комісія» за весь час своєї діяльності від 1886. до 1914. року, тобто, за 28 літ, осадила на польській території всього кругло 22.000 родин на 300.000 га землі. Порівнюючи з тим висліди польської кольонізаційної акції за 10 перших літ, переконуємося, що кольонізація наших земель поступає зі значно більшим розмахом.

¹⁸⁾ W. Staniewicz, «Dwa lata...», стор. 39—42.

Проф. О. Мицюк.

Жидівська економіка за доби лібералізму.

(1858.—1881. р. р.)

(Кінець).

Переходячи до інших родів жидівської економіки на українських землях, насамперед одзначимо, що, як завжди, так і за часів лібералізму, жидів хоч і значно збільшилось по селах, а все ж в основній своїй масі жидівство лишилося мійською людиною. Статистичні підрахунки експедиції Чубинського, наприклад, по Правобережній Україні виявили, що на 1872. р. проживало жидів: по містах — 32%, містечках — 53%, що разом дає городян — 85% всієї жидівської людності краю⁵¹⁾.

В Центральній Європі з часу середньовіччя і протягом нових часів городяне, — ремесники й торгівці, об'єднані в цехах і гільдіях, повстали проти гнету феодалів і доходили рівноправності собі і свободи кріпакам, що могли заховатися в мурах міст («Die städtische Luft macht frei»). В Польщі й на Україні в тих часах городянами

⁵¹⁾ «Труды»..., там таки, стор. 178.

поставали жиди, нарід, який «в силу своєї відвічної історично-розвиненої природи» — каже Костомаров — «не міг чинити инакше, як для власних, окремих од тубільчих цілей»... Вони не могли ставити опору феодалам, навпаки — «їх дорога була завжди дорогою, щоб догоджати існуючій силі, хоч би й несправедливому надужиттю... Вони зайняли місце середнього стану, зробилися вільними слугами й агентами могутнього панства, вони стали на бік сильнішої сторони»...⁵²⁾, і тримали з нею аж до знесення кріпацтва, разом із панами, платячи за це жертвами гайдамаччини й т. п. стихійним народнім вибухам. За доби, що дала можливість вільного розвою капіталізму, заможніше жидівство українських міст підшвивається під московську буржуазію, тоді як жиди землевласники під московську дворянську аристократію, — і одні, і другі почали змінювати навіть і свій назверхній вигляд і поведінку на великоруські, соромлячися бути подібними до «жидів» та настирливо продираючися до панських салонів, де хоч їх і приймали, але з ледви прихованим призириством. Вони зайняли місце української буржуазії, не ставши в нас нею...

Скрізь, де тільки за даної доби не пробував жидівство, його основна маса живе з посередництва. За тих таки сімдесятих р. р. у Німеччині, за даними Пінкуса, «жиди майже виключно займалися торгівлею, — цим втіленням любови до наживи». В 1861. р. у цілій Німеччині з 13.911 самостійних купців було 4.614 жидів, у Бреславлю з 4.829 купців було 2.311 жидів, у Пруссії в 1855. р. з 513 банкірів було 385 жидів, а в 1861. р. з 642 — 550. У гуртовій і роздрібній, а особливо в розносній торгівлі жиди були також дуже численні⁵³⁾. Саме рознощик-торгівець, на думку Зомбарта, втілює в собі специфічно спекулятивні риси характеру й економічний раціоналізм, які раніш розвиваються в нім, як у дрібнім торгівці. В 1862. р. 71,5% жидівської людності Пруссії жило з посередництва і спекуляції.

Таксамо й на Україні основна маса жидівства живиться з посередництва всіх форм; торгівлю на 70. р. р. «черти осілості» опанувало жидівство в напрямку його іміграції — з північного заходу на південний схід; на Правобережжі жиди її монополізували, на Лівобережжі з кожним роком що-раз більше вона переходила до рук жидів, раніш понад Дніпром, а потім і далі від нього. На Правобережжі на 1872. р. із 721 тис. жидівської людності, яких 66% жило з посередницької, непродукційної чи паразитарної діяльності, в тім числі — з офіційного крамарства жило 120 тисяч людності, а з шинкарства — 100 тисяч⁵⁴⁾. На Чернігівщині на 1881. р. 43% жидівської людності шинкарувало й торгувало на основі документів, а ще 40% займалося такою непродукційною діяльністю, як торгівлею без документів, факторством, усілякого роду комісіонерством, тощо. Загалом 83% жидівства Чернігівщини жило з непродукційних родів зайнят⁵⁵⁾. За даними Оршанського, в 60. р. р. один жид-купець припадав на Херсонщині на 5 душ жидівської людності, на Катеринославщині на 4, в Одеськім Градоначальстві на 3, а в Керченськім навіть і на 2⁵⁶⁾; — це дані тільки про купців із документами, і вони переменшені, бо поза обрахунком ще залишалися торгівці без документів та інші посередники. Одначе, беручи на увагу, що родина складається пересічно з 5 душ, можна сказати, що майже вся жидівська людність степової України жила головно з торгівлі.

Розуміється, й зовнішня торгівля, особливо хлібом, була в руках жидівства. Одеські хлібні експортери-жиди й їх торговельний апарат, розкидалий по Південній Україні, так само з їхніх одновірців; теж саме являють собою й неогоціанти Кенігсбергу, Данцігу й Варшави з їх жидівсько-німецькими комісарами в Бересті, Ковні, Пинську й по інших менш важливих торговельних пунктах⁵⁷⁾.

Внутрішня торгівля жидів за цю добу не знає продажу без торгу (prix fixe); за продажу краму звичайно жид-торговець править, з огляду на покупця, иноді вдвічі проти того, за що може продати. Коли набувець починає давати менше, то жид не випустить його, як що може продати бодай із незначною для себе вигодою. Обмір, обвіс покупця й недобра якість краму — звичайні явища в жидівській торгівлі. Як далеко сягала фальсифікація продуктів збуту показують такі приклади. На 1866. р. жиди Правобережжя, постарчаючи церквам пшеничну муку для проскур, змішували

⁵²⁾ Н. Костомаровъ, «Иудеямъ», «Основа», 1862, січень, 42—43.

⁵³⁾ Пінкус, уже цитов. «Очерки экономич. истории евреевъ». Стор. 31.

⁵⁴⁾ «Труды»..., там таки, стор. 210.

⁵⁵⁾ Наводжу за Житецьким, там таки, стор. 18.

⁵⁶⁾ Оршанскій, «Русское законодательство о евреяхъ»... «Очерки экономич. и обществ. быта русскихъ евреевъ».

⁵⁷⁾ Н. В. Яснопольскій, «Измѣненіе направленія хлѣбной торговли», Записки Юго-Зап. Отд. И. Р. Г. О., т. I, 1873, стор. 232.

її для збільшення ваги з ячменем і крейдою, а червоне вино підмінювали соками ріжних овочів, городин й ягід із додачею меду, цукру — тощо⁵⁸). Або ще гірше. «В м. Радомишлі на Київщині поліція прочула, що місцеві різники-жиди, замість баранини, продають здохлих собак; тому 16. листопаду 1862. р. вечером оглянуто м'ясні ятки, і в одній із них знайдено три забитих пса, з яких жиди стягали шкіру. Крамницю негайно запечатано, а до неї приставлено варту; але коли другого дня ранком прийшла поліція з понятими й лікарем, щоб скласти акта, то в крамниці, замість псів, була вже свіжа гавдяина найліпшої якості; а проте печаті, прибиті звечора на дверях крамниці, не були пошкоджені»⁵⁹).

За накупу від селян по містах одбувається звичайно така картина: на ринку «юрба жидів і жидівок майже виривають у селянина з рук усе, що він привезе, дають йому ціну, яку хочуть, і вмюють так забалакати його, що він і не противиться. Перше, ніж устigne віхати він до міста, жиди вже зустрічають його й перекупувають у нього все у свої руки». Картину цю змалював д. *Карес* із ринкових відносин Могилева, але хто не пізнає в ній того, що відбувається за накупу жидами від селян скрізь по містах і містечках України!?

За збуту селянам посередництво жидів дорожче обіходилося споживачеві, ніж нежидів-продавців. На 1873. р. зроблено обслідування ярмаркових цін: у м. Боришполі на Лівобережжі, де основний контингент продавців складався ще тоді з автохтонів — головним чином із українських козаків і міщан, і в м. Хвастові (Правобережжя), де торгівля, навіть і річей першої потреби, була вже монополізована жидівством. Ось порівняння тих цін (перша ціна у Боришполі, ціна у скобці — у Хвастові): глечик глиняний 8 коп. (15 коп.); чоботи чоловічі 4—5 (5—6) карб.; чоботи жіночі 3½—4 (4—5) карб.; кожухи 12—15 (16—20) карб.; леміші 1, 3—1, 5 (1¾—2) карб.; сокири 75 (80—90) коп.; колеса за стан 3¼—4 (4—5) карб.; соли пуд 0,9—1 (1,1) карб.; дьогтю відро 0,8—1 (1—1,2) карб.; тарані десяток 20 (30) коп. Автор-дослідник додає, що всі товари у Хвастові не тільки дорожчі, але, за виїмком коліс, ще й куди нижчої якості, особливо шкіряні й кушнірські⁶⁰).

Отже, наявність більшої кількості продавців-жидів не дає дешевшої послуги, а навпаки її удорожчує. Явище це, що протирічить законам конкуренції, може бути з'ясоване тільки змовою продавців. За монопольного опанування ринком конкуренція між жидами-продавцями не діє; а не-жид торгівець, одначе, не витримає конкуренції з жидами. «Конкуренція з жидівською торгівлею майже не можлива в тутешнім краї» — пише дослідник Віленщини⁶¹). Теж саме доводиться сказати і про густо заселені жидами місця осілости на Україні. Хто б перейнявся всіма властивостями жиди-торгівця, тому все ще бракувало організованости, солідарности, що є між жидами, коли всі стоять один за одного. «Купецтво» — пише про Поділля на 1862. р. мировий посередник *Г. Ге* — «жиди, це вже просто потайна спілка, що зранку й до ночі обміжковує способи знищення шляхів прямої, правильної торгівлі, задля розвитку найпотворнішого торгашества, що розраховує на скругу продуцентів, на цілковиту відсутність будьяких статистичних і комерційних відомостей і будьякої підтримки нежидівського кредиту, а головне — що розраховує на вірну підмогу вдень і в ночі иншої, акціонерної, спілки»⁶²).

Центральною галуззю внутрішньої торгівлі, монополізованої жидівством, була «питейна», споживання горілки обчислювано (*Чубинським*) для України трохи понад відро що-року на душу. Обслідування Правобережної України експедицією Чубинського виявило, що всі корчемні заклади, за виїмком деякої частини їх у Києві, були в арендуванні жидів; по шинках проживало 19 тисяч родин шинкарів, або з шинкарства прямо жило коло 114 тисяч душ обох статей жидівства. Звичайно корчемні арени цілого маєтку віддавано в одні руки, при тім арендар корчемної торгівлі від дідача стає під охорону «хазака». Це значить, що «коли хто з жидів держить якунебудь аренду кілька літ зряду, то инший жид не сміє «виторговувати» аренду

⁵⁸) «Сборникъ Памятниковъ Народнаго Творчества въ Сѣверо-Западномъ Краѣ»..., вып. I, Вільно, 1866, передмова.

⁵⁹) С. П. Б. Відомости, 1862, № 8; ми наводимо за статтею Костомарова «Іудеямъ», в «Основі», 1862. р., січень, стор. 41.

⁶⁰) Ф. К. Волковъ, «О сельскихъ ярмарках»... Записки Ю.-З. Отд. И. Р. Г. О., т. I, Київ, 1874, стор. 278; автор є тим Хв. Вовком, відомим пізнійш укр. проф. антропологом, що, як соціаліст, співпрацював в Женевській «Громаді Драгоманова».

⁶¹) Вже цитов. Карева «Описание Виленской губернии», стор. LIY.

⁶²) «Выдержки изъ записокъ мирового посредника», Гр. Ге, «Основна», січень, 1862, стор. 45.

у власника надбавляючи ціну чи одбивати її иншим способом, наприклад, користуючися більшою прихильністю власника, а надто його неприхильністю до першого арендаря». Того «хазака» додержувано і за найму поміщицьких крамниць по містах чи містечках. Здобувши аренду питва, арендар-жид коли не шинкарює сам, то наймає для себе шинкарів-жидів.

Формально скромна постать продавця спиртових напоїв, шинкаря, на ділі відгравала надзвичайну ролю. От як схарактеризував її *Янсон* на кінець 60. р. р.: «Злиденний, обірваний, жид-шинкар має проте величезне значіння в торгівлі, особливо хлібній. Де він оселився, там починається лихварство і скупка хліба за гроші, а частіш за горілку. Всі кутки жидівського житла заповнюються ріжним селянським добром; клуня чи комора жиди засипана зерном, що зібране дрібними частками. Поволі обірваний жидок обертається у власника всіх мужицьких скирт і починає спекуляцію, яка багатьох бідаків обернула в банкирів. Крім того, шинкар має особливе значіння в торгівлі: йому доручається догляд за місцевим дідачем. Його пильне око бачить усе, що діється в панських покоях. Їде маклер чи сам комісіонер по економіях на закуп, він насамперед заверне до корчми чи шинку, довідається про всі потрібні йому речі, а тоді вже приходить до лапа, знаючи до дрібниць його фінансове й економічне становище. Зійшлися чи не зійшлися в ціні й умовинах, а все відізджаючи він знову заїде до шинку й за певну винагороду «під херімом» доручає корчмареві пильнувати своїх інтересів. Чи перепродує дідач частину проданого вже зерна чи надумає способу перехитрити покуця, що його обдурив, шинкар про все те мусить доповісти свому патроніві. Коли патрон не зійшовся з паном у ціні, то пан може бути певним, що другий, справжній покупець, до нього не зявиться, бо коли один жид почав торжитися й поклав херім, туди нізащо не поїде инший. Дідач, що опинився під таким доглядом, може бути певним, що кожний покупець, що знов приходить до нього, тільки підісланий першим і стане давати йому дешевше, ніж давано йому поперед. А як дідач ризикне поїхати продати до близчого міста, то там уже всі жиди знають, хто в нього купував, скільки давав, чому не купив, і дідач змарнує лише й час, і видатки»⁶³). Шинкарі завжди дають селянинові горілки на борг і під заставу річей; шинкарство найприбутковіща стаття. Селянин сам іде до шинку, але його принаджує й корчмар ради ширшого збуту горілки, вживаючи допустимих і недопустимих способів. «Не журись, випий водки й повеселись» або «Отдохни й осьмуху водки візьми» — такі реклямові написи не раз траплялися по корчмах-трактирах; проти них нема чого перечити. Але корчмар инді відмовляє в решті свому гостеві, щоб той випив більше горілки⁶⁴). Тут уже початок того недозволеного, що має дуже широку амплітуду. «Ті, що проживали в південних і західних губерніях знають» — пише *Костомаров* — «як часто Іудеї розвивають у селян нахил до піяцтва, охоче дають їм на борг горілки, щоб потім залутати, зруйнувати, щоб все майно п'яниці перейшло в їх шинок; як підштовхують селян на крадіжки і приймають крадені речі; як прислуговують розпусті і зводять жінок, як уміють вибачити всі можливі страсти, щоб довести людину до становища вигідного для себе, хоч би й остаточно руйнівницького для неї»⁶⁵). За *Драгомановим* — «жид-арендар на Україні перш усього арендар шинку, котрий далі стає і банком, і пристановищем злодійства»⁶⁶).

Так саму ролю відгравала й аренда пропінанцій у Галичині, доки вона існувала. Під пропінанцією розумілася позастаха феодального права дідача виробляти і продавати для села спиртові напої — горілку, пиво, мед, вилучаючи всіх инших продуцентів і продавців. Завдяки тому праву весь край являв собою суцільну сітку поміщицьких пропінанційних теренів, які і здавано в аренду жидам. «Жид-арендар, наймаючи у пана аренду пропінанцій» — пише *Навроцький*⁶⁷) у 1877. р. — «сполучав у власнім і панським інтересі промисел шинкарства зі своїм, на позір побічним, дійсно ж головним промислом, лихварським. Кожда позичка, взята у нього господарьом на

⁶³) Янсонъ, «Пинскъ и его районъ», Труды экспедиціи для изслѣдованія хлѣбной торговли въ Россіи, т. I.

⁶⁴) Дараганъ, «Послѣ поѣздки на Югъ», «Основна», 1861, октябрь.

⁶⁵) Н. Костомаровъ, «Іудеямъ», «Основна», 1862, січень, стор. 48. В «Основі» 1861 р. за вересень вміщено оповідання Митра Омельковича «Жидівська дяка», де автор у белетристичній формі показує якими способами «обідраний» жид, що «пішки приліз» у село, за сім тільки років став багатієм.

⁶⁶) Драгоманов, «Нові українські пісні»... стор. 111.

⁶⁷) Навроцький «був оден з найчеснійших галицьких українців» («Громада», 1882, № 5), із нахилом до соціалізма; він був видавцем перших революційних соціалістичних книжок в укр. мові, що їх видано у Відні 1875 р.

заплатення податку, кожда чарка горілки, взята на кредит, кожний сніп збіжжя, украдений наймитом і занесений до корчми вночі, кожний шнур коралів, занесений там жінкою потай від чоловіка, і кожух, занесений чоловіком, потай від жінки, — стається одним більше ognивом ланцюха, котрий мало-по-малу цілу громаду заковує в неволю арендарю, і тому ж приспорує примусових консументів панської горівки. Він (арендар) ставшися т. ч. повірником усіх родинних тайн свого села, і займавши великі обшари селянської землі на власність, стає найважливішим чоловіком в громаді. Хоть по народнім віруванню жид «не має душі», він «не вмирає», а «здихає»..., проте його вибирають часто густо навіть до ради громадської і місцевої ради шкільної, парубки і дівчата, запрошуючи його на весілля, цілують його в руки, помимо того, що його появлення в будень на селянським обійстю викликає плач дітей і німу розпуку старших; в нього навіть учитель і піп мають свої конто-корренти, а иноді і пан дріжить перед його економічною потугою... Коли в однім пункті сходяться границі трьох сіл і трьох відрубних територій пропінатій, то там неперемінно стає три корчми; одна від другої не дальше трьох шагів, і ні в одній не можна нічого купити, як тільки найпанганшої горілки — *в день*. За те *в ночі* вони становляться біржами краденого скоту і збіжжя⁶⁸).

Те, що виробляли жиди-арендарі пива й корчмарі на Наддніпрянщині та й у Галичині, практикували вони й на Буковині, куди з кінцем XVIII. в. стали просякати жиди з Галичини, а почасти з Польщі. На Буковні було всіх жидів в 1850. році 14.581 душ, а вже через 20 літ їх стало утрое більше — на 1870. р. там налічувано 47.754 душі. Вони скорше зростали по містах, ніж по селах. Чернівці у 1869. р. мали 33.884 д. всієї людности, в тім числі жидів було 28,3%, на 1878. р. жиди там склали вже коло 50%; майже всі торговельні заклади краю і більшість ремісничих опинилися в жидівських руках. На кінець 1871. р. по Буковині налічувано 3.718 торговельних закладів, з котрих 1592 (42,8%) було шинкарських. Одна буковинська народня пісня, записана на початках сімдесятих років, картає і «крейсанти», й цісаря, й попів, і економів, причім про жидівську корчму іронічно говорить:

«Лише арендар нам статкує,
Бо горівки поборгує;
Як в неділю, так і в свято,
Сидить в корчмі син і тато»⁶⁹).

Угорська Русь колонізована галицькими та польськими жидами з кінцем XVIII. в. В Ужгородським комітаті в 1691. р. була тільки одна жидівська родина, в 1767. р. там начислювано не лише багачко купців-жидів у самім Ужгороді, але з'явилися жиди, крамарі й шинкарі, по багатьох селах. В Мункачівським магнатстві жиди на 1781. р. (рік Toleranzedikt'u) мали у своїх руках майже всі сільські шинки; оден тогочасний звіт говорить, що вони є причиною зубожіння тамошнього сільського люду. З кінця XVIII. в. і протягом першої половини XIX. число їх на Угорській Русі зростало з прудкістю ляміни:

Комітати:	В них було жидів у роках ⁷⁰):		
	1783	1840	1857
Мармарош	1.769	9.079	18.039
Берегов та Угоча	1.336	6.920	16.363
Ужгород	1.460	6.883	10.814
Землин	4.074	16.638	25.538
Париш	1.576	10.293	12.197
Спіш	353	1.986	3.434
Разом	10.568	51.799	86.385

Себто, за перші 57 р. зросло жидівство вп'ятеро, а за всі 74 р. увосьмеро! Але найбільшу навалу жидів на Верховину дають з 1868. р. «Будьмо правдиві» — пише

⁶⁸) Навроцький, «Пляство і пропінатія в Галичині», «Громада», № 5, Женева, стор. 39—40 (Правопис оригіналу).

⁶⁹) Записки Юго-Запади. Отд. II. Р. Г. О., т. II, Київ, 1875, стор. 292—293 та 557.

⁷⁰) Н. Bidermann, «Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte, I Theil, Innsbr., 1862, S. 131. В Ясині на Мармарошині перший жид осів настало коло 1800. р., на 1850. р. в Ясині було вже 29 жид. родин, на 1910—12 р. р. коло 380 (Фридман Натан, «До історії основання с. Ясина і жидовської колонізації там же», «Подкарп. Русь», 1927, стор. 145 і 170).

про ту новішу імміграцію малярської автор *Барту* — «жидів до нас ніхто не кликав а ні принаджував. Приходили самовільно»... Як? «З оклунком на спині, в руках фальшива вага, в посуді отруйна горілка (коралка)». Приходили з тою ненавистю проти християнина, яку в них викликало російське переслідування. З тою торговельною прозорливістю, яка в них розвинулася бігом цілих століть. З тим поглядом, що мовляв дозволено кожного ошахраювати, що зробити шкоду другому не є підлістю і що знищити иншого не є скандалом». «Вони зустрічаються в кожній найменшій осаді» — каже той самий автор. «Подорожній бачить тільки жидів»..., що «обсадили всі хати понад дорогами. Автохтонну людність вони відтиснули до заду, на бік, на гори. Осіли на місцях, звідки легше провадити операції, звідки бачать кожного прихожого, кожний віз, кожний контрольний орган»...⁷¹). Той стан розміщення заховався й до наших часів, 1931 р.: головна вулиця міста, містечка чи села майже скрізь, коли не виключно, зайнята жидівством. На 1862. р., за свідомством Відермана, торгівля зерновим хлібом, спиртовими напоями, металевими виробами, солодощами, ситцями й сукном вже цілковито опанована жидівством. Особливо руйнівничим для селян було корчмарство; там горілка («коралка») в споживанні стала «рутенізованою». Карпато-руський наш люд, покинутий своїми освіченими колами, ледви-ледви животів у ярмі малярської шляхти і під посередницьким визиском жидівства та до цього ще вернемо.

Те все виробляли жиди-шинкарі скрізь, де їх не зустрічаємо. Ось що читаємо про них на Могилівщині на 1860. роки: «Жид є скрізь, бо скрізь є корчма, яку він держить. Ця корчма є і сільським клубом, і єдиним банком тутешнього краю. В корчмі селянин знаходить усе, що йому треба...: дьоготь, масло, вино, оселедця, і все це береться на борг, і все записується крейдою на стіні, і все показується біднякові крізь туман «шкаліка» з горілкою... Рідкий жид не притисне мужика де можна. Жид має, напр., подвійну крейду; проводячи нею по стіні робить дві риски, замість одної; потім за розрахунку числить два рази те, що записував один раз перед очима свого боржника»...⁷²).

В Австро-Угорщині, до якої за доби, що її ми саме обговорюємо, належали Галичина, Буковина й Угорська Русь, законом 14. XII. 1866. р. усунено обмеження побирання відсотків із позик, а зак. 14. VI. 1868. р., крім того, знесено й усі законодавчі постанови проти лихварства. Запанували засади ліберально-манчестерської школи — свободи договору щодо умов позичок. Цей стан протривав коло десятих літ, доки не видали знова закону проти лихви. Той короткий час манчестерської свободи лихви дозволив лихварству виступити відверто і його вдалося простежити на підставі судових ексекційних едиктів: Пілатові для Галичини, а Пляттерові для Буковини. Пілат досліджував головне 1873. і 1874. р. р., а Пляттер 1876. і 1877. р. р.

Хто був суб'єктом лихварства? Приватні боргодавці. Між ними на Буковині в 1876. р. було 82,9% жидів, а в 1877. р. — 81,5% (кількість грохн переменшена, бо частина жидів прибрала німецькі прізвища і значилася серед німців-лихварів). Отже, лихварство перебувало головним чином у руках жидів. Хто був об'єктом лихварства? Чию екзистенцію нищено протягом десятиліть? Між боржниками, що підпали ексекції, а їх майно продавалося з публичного торгу, на Галичині на 1874. р. значилося християн 92%, жидів 8%, на Буковині за 1876. і 1877. р. р. значилося русинів і румун 89,06%, жидів 6,48%, німців — 4,46%. Зосібна Пляттер підмітив, що жиди дуже люблять оголошувати себе неплатіжоздібними боржниками, в конкурсі: згадані два роки на Буковині серед тих, що підпали під конкурс, було 85,5% жидів. Яке соціальне положення боржників? У 1877. р. на Буковині зпоміж боржників узагалі, що підпали ексекції, боржників до 100 фльоринів було 45,58%, від 100—500 фльор. — 43,59%; група поверх 1000 фльор. здебільшого боргувалася в банківських установах і, можна сказати, що уникла лихви. В приватних боргодавців позичала, як показує розмір заборжень — пересічно 181,69 фльор. (виключаючи позики поверх 1000 фльор.) — тільки бідна людність, себто — селянство. Чи в наведені суми боргу входить тільки позичений капітал (стовп)? Ні, в них крім стовпа ще є відсоток, і відсоток на відсоток, иноді й обумовлена покута за невиплат боргу в час і, нарешті, завжди кошти судового процесу. Як повстає борг? Через величезну охоту кредиторства боргувати, а через легкомудність боржника-селянина, що інтелектуально зовсім нерозвинений. Який характер кредиту? Головне споживчий: на пляство, звязане з церковними чи иншими святами, на весілля, хрестини, похорони. Лихвар заманує селянина, коли він сам не йде в його тенета, і ласкаво пропонує до його послуг позичку. Жертва легко піддається: борг затягується, під заставу земельного участку, обумовлюється час платіжу, відсо-

⁷¹) M. Bartha, «V zemi Chazaru», Мукач, 1927, ст. 62, 63, 69.

⁷²) Каревъ, «Описание Виленской губернии», ст. LIV.

газинів і домів у Полтаві; він «комерції совєтнік» кавалер Почесного легіону, права рука міністра фінансів»...⁷⁵⁾ Залізничні концесії, банківське грондерство, біржева спекуляція з вчорашнього фактора чи взагалі з осібняка, що далі дворянської передньої не мав ходу, плодили жидівських фінансових тузів, новоспечених буржуа, які «избытком скромности не отличались»... Така була позиція жидівства в усебічних посередництвах.

Та капіталісти-жиди перебірали до своїх рук і виробництво Правобережжя. На той самий 1871. р. з 105 цукроварень Правобережжя 27 було в жидівських руках; із 712 винокурень — 619; із того числа 30 у власності; з 148 пивоварів і медоварів було 119 у жидівських руках, із того числа 25 у власності; з 6.353 млинів — 5.700, із того числа 186 на праві власності; всього ж на Правобережжі було в жидівських руках — 12 тисяч родин, капіталістичних промислових підприємств 649 на праві власності і 6.216 на праві аренди, а разом — 6.825. Мав підстави писати цареві київський генерал-губернатор *Дундуків-Корсаков*, що «жиди стають поважною економічною силою в краї: вони купують чи арендують маєтки, запановують у фабрично-заводській промисловості, у хлібній, лісовій і корчемній торгівлі, чим викликають на себе реакцію населення». В губернії молодшої жидівської колонізації, Херсонській, на 1880. р. у жидівських руках було: 90% усіх трактирів і питтєвих закладів, 96% гуртових спиртових склепів, 82% усього числа лісових складів, 78% хлібних магазинів, 71% торговельних лавок. На Чернігівщині з винних склепів жидам належало 87%, а з 3.071 питтєвих заведень у жидівських руках було 2.386, та безпатентних шинків до 1.389. На Полтавщині на 1881. р. із 78 винокурень 48 було в жидівських руках; із 146 гуртових склепів горілки 140 в жидівських руках, а з 4.870 шинків половина в їх руках⁷⁶⁾. В дописові з Полтавщини до «Громади» 1876.—77. р. читаємо: «...Жиди-рендари завелися у нас не дуже давно — років 8 назад, тепер розплодилося їх сила. Де тільки є винниця або броварня — скрізь орендують жиди». Щодо питтєвого артикула, то скрізь, де жиди мали можливість прожити, вони стреміли довести до монополізації його не лише у продажу, але й у виробництві.

Трудове ремесництво, яким на Правобережжі на 1871. р. було зайнято 21.584 жидів, ще з середньвіччя жидівська суспільна опінія мала за щось принизливе; ремесник серед жидівських верств є низчою клясою. На даний період часу відсміє становище жидівської опінії, що «косиѣтъ въ талмудическомъ фанатизмѣ и жидовскомъ невѣжествѣ» (*Дундуків-Корсаков*), до ремесництва можна зясувати тим, що життєвий режим ремесника не може витримати національно-релігійного тавра. Не зайвим буде ще додати, що між жидівськими і християнськими ремесниками Правобережжя спостерігався такий розподіл праці, що всі легші виробництва й ліпше оплачувані перебували в руках ремесників-жидів.

Непошана до праці і відсутність чорноробів серед жидів вела до того, що такої трудовою культурою, як городництво, в жидів, як правило, не було; крім того, городництво в значній мірі діло жінок, а жидівська жінка традиційно, крім готівлі їжі й торгівлі, нічим іншим не займається. «Взагалі в жидів обох статей», — констатує дослідник Правобережжя *Чубинський*, — «природня огида до фізичної праці. Вони вважають, що це — діло мужика, якого можна найняти за гроші, а він жид, як розумніший, зуміє придбати засоби іншим шляхом».

Наш стислий перебіг аграрної й позааграрної сфери діяльності жидівства, виказавши кольосальну експанзію й захоплення жидами «командних» економічних позицій на Україні, пересвідчує нас, яку видатну роль в тім відіграла організованість жидівства типу «казакізму», яка власне передалася і на цілий капіталістичний світ у формах синдикатів, трестів та картелів (до речі «відкритих» наукою в 1870. р. р.). Тій організованості з залізною-підсанкцією херіму — дисципліною протистояла економічно розпорошена маса не-жидів, і тому слаба в опорі. Сила жидівства полягала й у не організованості нежидівської людности, яку, де не було жидів, не менше використовували й павки-християне. Напр., на Кубанській Україні, що не входила в «черту», жидів не було, а що виробляли скупщики сирівців од селян і на роздріб — рядова челядь, «шабай» — і гуртом — тузи? Спостерігач їхнього гешефту характеризує їх, як «надувал», «архібестій», «обдирал», «павуків», «ворів, справжніх ворів і

⁷⁵⁾ «Труды»..., там таки, ст. 190 і 199. Житецький, там таки, ст. 28—30. «Громада», там таки, ст. 1—3.

⁷⁶⁾ «Труды»..., там таки, ст. 190—196; «Записка»... Дунд. Корсакова; «Южный Край», 1881, № 311; Житецький, «Кіевская Старина», іюль-август 1901, ст. 20—21; «Громада», Женева, 1878. р., № 2, ст. 63—64.

розбійників», що не мали «ні сумління, ні чести, ні сорому, ні найменшого поняття про підлість і нечесність того, що виробляли», щоб нажитися коштом дрібного хлібороба шляхом виключно торговельно-мошенницьких хитрощів, обмірів, обвісів — тощо⁷⁷⁾. Початок економічної організованості нашого народу датується 1858 р., коли в с. Цибульові, Ольгоп. пов. на Поділлі повстало кредитове товариство, в 1860. р. таке ж т-во заложено в с. Олешині, Проскур. пов. а 20. І. 1872. р. відчинено «Сокиринське позичкове товариство» Прилуцького пов. на Полтавщині. Так виникли організації самого селянства в цілях здобуття здорового кредиту; за ним пішли земства, закладаючи такі самі товариства — Чернігівське й інші. Зародилася нова сила намість безсилля й операція ріжних типів стала повільно розвиватися. З приводу перших років існування Сокиринського товариства *Чубинський* писав: «Кожна установа, що сприяє піднесенню економічного добробуту сільського населення, є в той самий час одним із засобів боротьби з жидівським (а ми додамемо — з усяким. О. М.) визиском».

За цієї ліберальної доби, що її ми розглядаємо, жидівське питання обговорювали в літературі московські й українські автори так широко й одверто, як ніколи пізніш. Його торкалися: письменники, дослідники й соціалісти, зпочатку в площині академічній, а по трагічному 1881. р. і з додатком злободневно-практичної.

1862. р. відомий словянофіл *Іван Аксаков* вказував на «непримирність жидівства з християнською цивілізацією» й висловлювався за те, що «не про емансипацію жидів слід балакати, а про емансипацію росіян од жидів», — росіян у розумінні взагалі підданих Росії не-жидів.

В російським краснім письменстві *Некрасов* чимало місця відводить жидівським «воротілам» і «тузам», які для нього закривали собою все жидівство. Ще гостріше писав про них *Салтиков-Шчедрін*, виводячи, здебільшого, жидів-фінансистів, біржевників, спекулянтів, лихварів, перекупців та наділяючи їх рисами «алчности, наглости, прохирливости, юркости» вкупі з лякливою. Для нього між буржуа «руським» і жидівським нема істотної різниці: один каже: — «Дурака сосу», а другий — «дурака пашу»...⁷⁸⁾ Він каже також, що є й такі жидівські шари, що й нікого «не спуть». *Достоевський* у своєму творі «Дневник писателя» (1876—77 р. р.), а потім у статті «Еврейський вопрос» (1877), за висловом *Дубнова*, «змішав із багном душу жидівства». В нього між іншим читаємо: «Ознаки жидівського status in statu такі: відчужденність на ступні релігійного догмата, незлітність до злиття (несліянність), віра в те, що існує у світі одна лише народня особистість — жид, а інші коли й є, то треба вважати, що ніби їх і не існувало. Вийди з народів і склади свою особистість (особь) і знай, що ти один у Бога, останніх знищи чи оберни в рабів, чи визискуй. Вір у перемогу над усім світом; «строго всѣмъ гнушайся и ни съ кѣмъ въ быту своемъ не общайся».

Український словянофіл, найвидатніший із членів Кирило-Методіївського братства, відомий проф. історії *Костомаров*, що виступав проти переслідування жидів і стояв за їх рівноправність, мусів був одбивати напади на «Основу», а в полеміці між іншим висловив і свої погляди. Коли «Основа», додержуючися багатоміліонової маси українського народу почала вживати терміну «жид», то редактор одержав листа, де писалося: «Як сміють називати євреїв жидами, коли це імя зробилося «наріцательним» словом узагалі «плута и мошенника» — однаково, чи був він єврей, католик чи православного визнання»; автор листа виматав не вживати «гнусныхъ выражений». — Що ж нам робити? відповідає *Костомаров*. «Тим гірше для жидів, але пособити тому не в нашій силі», — і сам, пишучи навіть російською мовою, вживав терміну «іудей»⁷⁹⁾. «Щоб там не казали іудейські патріоти про гуманність і загальнолюдськість жидів» — говорить при тім *Костомаров* — «іудеї за всіх часів доки лишалися правдивими жидами, мусіли були перебувати ізольованими від інших племен, уважати себе за єдино обраний Богом народ... Вони жили й живуть надією відродження і приходу Месії; а та доба малюється в їх уяві добою влади й могутности над всіми земними племенами... Всю діяльність справжній іудей повинен присвячувати виключно вигодам свого племені..., хоч би ті вигоди звязані були

⁷⁷⁾ Ф. Щербина, «Шабаи и Шабайство», місячник «Дѣло», 1883, № 5, ст. 279—280; також його «Экспортъ и нажива», там же, 1883, № 12, ст. 147—156.

⁷⁸⁾ Порівн. Д. Заславский, «Евреи в русской литературе», «Еврейская Летопись», сборн. I, 1923, ст. 76.

⁷⁹⁾ Цікаво, що за большевицької влади слово «жид» зникло з української літератури на Радянській Україні, а уживають тільки «еврей».

з невігодами чужого для них населення. Іудей для українця не милий не з релігійних мотивів, а тому, що він має жида за здібного його обдурити, скористатися його скрутою для своїх вигод, притиснути його, коли трапиться нагода; в жидові українець чує холодність і нечутливість, мов на чолі жида є напис: «Я сам по собі, ти сам по собі». «Говорити речі, неприємні іудеям, ми примушені», каже наприкінці *Костомаров*, «бо історична правда нас до того зобов'язує»⁸⁰). *Хвольсон* видав брошуру: «Употребляють-ли євреї християнскую кровь?» (1879). *Костомаров* мав мужність подати в тогочасній ліберальній газеті «Новое Время» докази того, що такі ритуальні факти в жидів мали місце. Йому ж довелося, яко експертові, відповісти на питання судового слідчого: — чи дає історія докази на те, щоб можна було припускати можливість існування між жидами якоїнебудь кровожадної секти? По кількох місяцях праці над джерелами, *Костомаров* дав слідчому висновок, що існування такої секти є можливим⁸¹).

Дослідник жидівського побуту Правобережної України українець *Чубинський* стверджує, що «еврейській впродовж рідко обуржується без роздраження», а на вказівку, що всі соціальні хвороби жидівства, зроджені історією, можна виликувати негайним даруванням жидам повної рівноправності в усіх галузях життя, він каже: «Ми думаємо, що виликуння б досягли, але це мало б сумнівні наслідки: Сильні солідарність і грошеви засобами, вони (жиди) остаточно подавили б у Західній краї тубільну людність. Маса поземельної власності зараз же перейде до їх рук. Вони міцно осядуть у краї..., і той шкідливий вплив, який створює жидівство — як маса посередників — узакониться назавжди... «Не треба забувати, що призерство, переслідування й обмеження прав — були причиною деморалізації жидівської маси, а деморалізація навряд чи зникне з проголошенням рівноправності... Тут треба перевиховання, яке можливе тільки за розрідіння маси». «Ми бачимо» — продовжує він далі — «жидів у Галичині, де вони мають рівноправність, і не помічаємо, щоб вони занадто відрізнялися від наших... Не можна ігнорувати інтересів християнської працївної людности, що її визискують жиди... Слід іти до повної рівноправності жидів, але в тім має бути певна поступливість... Не треба забувати а) тих ворожих почувань, які населення має до жидів, б) тих сумних явищ народньої помсти, які мали місце у другій половині XVIII в., в) що переслідуваний жид діяв у відношенні до селянина вкупі з паном, г) що селянин ще тільки перше десятиліття користується волею, — а цілі віки переносив куди більші лиха, ніж жид»⁸²).

Цього всього не треба забувати, — згоджується великий український мисленник і соціаліст *М. П. Драгоманів*, який із усіх сучасників найглибше підійшов до розуміння жидівської справи, — «але є умовини, казав він, для того, щоб селянство кимось визискувалося». «Усуньте «жидів» і «жидів» — євреїв, будуть «жидки» і «жиди» іншого визнання. Оскільки ми розуміємо, — писав *Драгоманів* у 1876. р., — суть жидівського питання в Західній краї містить у собі такі боки: а) жиди являють собою там елемент, що не продукує цінностей; більш менш усіх їх можна підвести під категорію купців; б) цих купців занадто багачко, а тому утримання їх занадто дорого коштує робочі класи; в) ці купці виділяються з маси, як більш одокремлена й більш солідарна корпорація, завдяки тому, що вони разом і стан, і нація, і віросповідне суспільство, а тому щодо жидів ми замічаємо таке явище, що чим їх десь більше, тим дорожче коштує та послуга, яку вони достарчають, як купці й посередники; це явище суперечить законам конкуренції, але зясовується тим, що вони примушені охороняти своє існування тим більше, чим їх більше; вони цупко тримаються один одного й роблять страйк; г) жиди, крім того, творять особливу громаду, де своєю чергою є експлоатовані й експлоататори, а тому що це суспільство звязане відсталю релігійною цивілізацією, то в ньому способи для експлоатації одних другими легші; д) жиди, нарешті, творять класу людей, що визнають релігію, яка, на основі давніх понять про відношення церкви й держави, вважалася й уважається за низчу, ледви терпиму, чим і зясовуються первісні обмеження їх прав. Всі ці боки жидівського питання є у звязку з собою; так, наприклад, довгочасне призерство до жидів збоку християн підсилює солідарність їх між собою, відокремленість їх до інших породила в них переконання в повній правоті всякого роду визиску християн і т. п... Захисники жидівської емансипації, наприклад, готові цілком негувати ті боки пи-

⁸⁰) Н. Костомаровъ, «Иудеямъ», «Основа», 1862, січень, ст. 38 і слід.

⁸¹) «Письмо Костомарова къ издателю Колокола», див. «Политическія сочиненія Драгоманова», т. II, 1906. Париж, ст. 754.

⁸²) «Труды»..., там таки, ст. 5—7.

тання, які ми позначили літерами а, б, в, г. Наша так звана «ліберальна жидівська преса», органи «освічених жидів», «поступовців» — продовжує *Драгоманів* — «являють собою в цім відношенні дуже цікаве явище: вона тільки й балакає про утиску жидів збоку християн і зовсім не критикує своїх, виключаючи тільки скарги, й то посередні, на своїх «старовірів», заеклих виконавців назвержніх обрядів. — ...Дивним дивом поступова жидівська партія не говорить навіть про те, що весь нинішній паразитарний побут жидів не веде навіть до добробуту жидівської маси, яка в суті речі страшенно бідує і служить знаряддям для збагачення «жидівських тузів»... І нині є ціла низка обмежень жидівських прав, яка зовсім не зменшує визиску жидами християнських мас... Так, наприклад, заборона їм жити в певних місцях, у певних краях, корисна тільки великоруським купцям, спадкоємцям тих «торгових людей», які не хотіли допуску до московського царства не тільки жидів, але й англійців, голянів і т. п.»⁸³).

Вдруге, в уста пропагандиста, *Драгоманов* укладає такі слова: «...А на жидів я нарікаю не на тих, що, як і ми, працюють... Коли б тільки вони чесно робили, нас не обдурювали, та держали руку з нами, простими людьми, робітниками, а не з своїм мошеницьким кагалом, де жидівські багатирі та рабини наказують, як кожний жид мусить один за другого стояти, щоб ліпше нас обдирати. Я на тих нарікаю, на купців та на шинкарів, арендарів та факторів жидівських, що за ними нашому братові повернутися нікуди... З чесною праці живе з них у нас ¼, інші з гандля та з шахрайства..., тільки тим живуть і багатіють, що з нас кров ссуть!»⁸⁴). «В нових українських лісах» — пише *Драгоманів* у іншій праці — «жиди знов споминаються подібно тому, як споминалися в піснях з часу козацьких повстань..., але в них ніде нема виразу «невірний» жид; це доказ, що «в тій неприхильности, з котрою говорять про жидів нові українські пісні, — віра ні при чому»⁸⁵). В редакційній *Драгомановим* «Громаді» численні дописи змальовували зростливий визиск трудового люду України жидівською буржуазією, жидами-арендарями, корчмарями, лихварями...; в тих дописах передбачалося, що коли так ітиме справа далі, то невдовзі всі дворянські маєтки, звязані з ними цукрові, винокурні й інші заводи і млини перейдуть до рук жидів. *Драгоманів* з геніяльною прозорливістю передбачив за рік до 1881. р. можливість антижидівського руху в народі. «За теперішніх відносин між українським людом і жидами», — писав він, — «можна сказати, що кожний рух першого проти теперішніх економічних порядків, буде супроводиться кривавими сценами жидівського побиття... Майбутня сутичка селянства з аристократією й буржуазією неминує мусіла стати сутичкою й із жидами, з яких од ¾ до ⅔ належало до визискувачів. А перехід класової зненависти в національну потяглоб за собою невинні жертви й серед працївного люда жидівства — ремесників, робітників, учителів.

Думаючи, як тому запобігти, він пробував організувати жидівську соціалістичну групу, якаб не одривалася від свого народу, збуджувала б його трудову верству та вела до відриву від шару жидів-визискувачів і по шляху солідарности з трудовими масами України. Ці засади лягли в основу жидівської соціалістичної течії через 10—15 літ, що привело до появи «Бунда» (його перний з'їзд у 1897. р.), але виявлену *Драгомановим* ініціативу в тім напрямку й появу під його впливом окремої групи соціалістів-жидів у 1880. р. російські й зросійщені жидівські соціалісти зустріли з такою злобою, що, за його словами, й «енергійним людам довелося опустити руки». Досі навіть жидівські історики (наприклад — *Дубнов*, *Фрумкін*) невдячно замовчують ролю українця *Драгоманова*, що вказав раніше на півтора десятка літ на такі явища в житті жидівської людности й на такі способи її перевихови, які самій жидівській інтелігенції стали ясними лише згодом.

Тим часом одбулося те, що передбачав *Драгоманов*. Поминаючи сепаратний вибух проти жидів, що трапився в Одесі на великдень 1871. р., проведений місцевими греками, масові стихійні вибухи припадають на першу половину літа 1881. р. «Од Києва до Тавриди буяла пожежа нової гайдамаччини»... — пише жидівський історик

⁸³) Його стаття «Євреї и поляки въ Юго-Западномъ Краѣ», 1875. р. «Политическія сочиненія М. Драгоманова», подъ редакц. Гревса и Кистяковскаго, т. I, 1908, ст. 223 і наст.

⁸⁴) «Про те, як наша земля стала не нашою, 1877 р., ст. 55—57. Що цю популярно-наукову книжку написав *Драгоманов*, ми показали в нашій праці: «Громадівство *Драгоманова*».

⁸⁵) *Драгоманов*, «Нові українські пісні про громадські справи». (1764—1880), ст. 111 і наст.

Дубнов. «Українець бив (?) жида, близького до нього, що зіштовхувався з ним на економічній ґрунті»⁸⁶). Однак не в жидівських авторів знайдемо об'єктивний опис тих подій. Їм ввижається все у кривім дзеркалі, що рух той не був стихійно-народним а штучно викликаним агентами уряду, що били (?) жидів і тільки жидів і що грабували тільки їх⁸⁷). На ділі справа виглядає складніше. Після досвіду, що його дала революційна практика на загально-російській ґрунті, тільки хитруни та наївняки можуть дурити себе й інших, що масовий рух та ще по цілій Україні проти кого б то не було могли штучно підняти якісь агенти; гайдамаччини не «робляться» на замовлення, а вибухають самі. Так було й буває й у випадках, коли й жидам дістається, а потім: «Руйнування жидів... у своїй підставі ні релігійної, ні національної ненависти» — писав про ті події Драгоманів — «майже немає... Не тільки не побито жидів (підкреслення наше. О. М.), але й бажання такого не з'являлося, й це велика диковина при тому стані, якого тримаються жиди. Потім зачепили також і «русских» дукачів — економії графа Горчакова, Кочубея, Терещенка». «За руйнування жидів чулися розмови», — пише далі Драгоманів — «розруйнуємо жидів, а далі доберемося й до «рясників» (попів. О. М.) та «сюртучників» (панів. О. М.). Значить, повстання вийшло майже з самої економічної зненависти. Руйнували будинки, розбивали дорогі речі, кришталі, дзеркала, фортеп'яни — тощо, рвали паперові грощі і з особливою радістю кожний папір, лічучи його за вексель, і подібні жидівські документи. Але грабувати активні діячі руху не тільки не зважувалися, а й іншим не давали: вони нищили. Грабував же усякий «зброд». Од активних діячів руху навіть чути було такі слова, що гидко користуватися так грішми або крамом... Сами ж вони й не крали, й не били жидів і дивилися на своє повстання, як на діло чисте і правдиве... (Так задивлялися на своє діло — додамо ми — й провідники руху в с. Веремійовці на Полтавщині, що відбувся в 1905. р.⁸⁸). Прихильні жидам часописи галасували, що це не економічне повстання, а просто розбій п'яного народу..., але це брехня, каже Драгоманов. Діло було чистісенсько економічне...; щоби в нього своєчасно вмішалися революціонери, організували його і перед повели, то все повстання було б більш розумним, навряд чи нарід допустився би звірських вчинків і не розбивав би вбогих жидів, хоч без подібних хиб і не можна в такому (розмірно) величчій ділі⁸⁹). Руїницька хвиля діткнула й деякі жидівські колонії: 6.—8. травня 1881. р. підпали розгрому кол. Трудолюбівка, Нечаївка, Графська й Межиріч, без особистих жертв, але рухоме майно розібрано, а скот зайнятий. В тім таки травні 1881. р. була «рознесена» розкішна садиба багачького діда жида Катеринославщини Островського; при тім селяне вигуквали: «Не треба жида паном бути!»⁹⁰).

Через місяць по розрухах, коли поліція й козаки хлостали активних учасників розрухів, на підтримку народньої стихії соціалісти-народники в імені «Исполнительнаго Комитета» випустили в серпні 1881. р. прокламацію до «українського народу», де закликано його продовжувати той рух. Народники додержувалися погляду, що «народ не пропагандируется, а агитируется на почвѣ его требованій». Виходячи з такої задачі «значна частина революційних кол у Росії» — за словами Драгоманова — «задивлялася з симпатією на розгрома жидів і покладала на них великі надії, як на початок близького широкого народнього революційного руху». Цей погляд на антижидівський рух і відбився ось у якій прокламації (написаній Г. Романенком при участі Дегаєва), яку наводимо з задержанням оригінального правопису.

«Тяжко стало людям жити на Україні, та чим далі все тяжче стає. Ніхто нігде правди не находить Бють вась скажені врядники, ідять вас поїдом пани, граблять жиди-Іуди непотрібні.

Одъ жидівъ гірше всего терплять люде на Україні. — Хто забрав у свої руки землі, ліса, та корчми? — Жиди. — У кого мужикъ, часом, крізь слезы, просить доступиться до свого лану, до своєї царини? — У жидів. — Куди ні глянеш, до чого ні приступишъ, — жиди усюди. Жид чоловіка лає, вінъ его обманює, п'є его кровь. — Не має у селі життя од жида.

⁸⁶) Дубновъ, «Новѣйшая исторія еврейскаго народа», т. III (1881—1914), 1923, ст. 125.

⁸⁷) Див. хоч би статтю «Антиеврейское движение 1881—82 р.» в «Еврейской Старинѣ», январь, 1909; в «Еврейской Старинѣ» подаються матеріали до зовнішньої історії жидівства і майже нічого про економіку жидівства!

⁸⁸) Див. нашу брошуру: «Веремійовська буча», Львів, 1911 р.

⁸⁹) М. Драгоманов, «Українські селяне в неспокойні роки (1880—1882)», «Громада» № 5, 1882, ст. 254—257.

⁹⁰) Никитинъ, там таки, ст. 666.

Покидає чоловік рідне село, та рідну хату; почина, по світі блукаючи, долі шукати, — скрізь недолю найде, бо скрізь грабить его ледаче зілле.

У городі ще гірше, як у селі. Тут усі хвабрики, усі базари, усе начальство ихъ грішми закуплене.

Стогне сіромаха мужик, кляне часомъ той часъ та годину, коли породила его на світ рідна мати, а панам зъ жидами, та цареві з начальниками байдуже...

Не то діялось на Україні перше, за наших дідівъ, та прадідівъ. Уся земля була тоді мужицька: не було ні панівъ, ні жидівъ. Люде були вольні козаки й слухали лишъ своїхъ выборныхъ старшинъ та отаманівъ. Так було, поки не приходили на Україну руські царі.

А як прийшли вони — засумував край веселий. Відобрали вони отъ народа усю землю, де яку роздали своїм панкамъ, де яку розпродали жидкам, а вольнихъ людей повіддавали імъ у наймити. — Не досталъ того. Щобъ було більше грошей на багаті обіді, на дворці, та палати, на п'янство, на курварство, царь и досі збирає зъ мужиківъ податі собі у кипеню. Хоть вмри мужик, а ту податъ що року ему подай.

А як не маєшъ грошей — піди до жида: він душа щира, дасть тобі конійку, а сдере потім за конійку карбованця. Де сам здерти не зможе, там попросить станового, або судью, — вони здеруть. Бо царь усіх начальниківъ поклавъ, усі закони видавъ — собі на користь, панам та жидам на помічъ.

Цю прокламацію (а була вона не одинока!), що виявляє погляд певної групи революціонерів, по випуску її в світ під тиском інших революційних кол припинено розповсюджувати, а тим, що вона з'явилася в друку, ми зобов'язані Драгоманову. «Прокламація ця»... — говорить він — «у суті речі вірно передає status quo» відносно жидів і українського народа; вона, на його думку, має ще ту особливість, «що зачіпає, хоч і не повно й не виразно, тісний зв'язок жидівського визиску на Україні з російською державою», чим одрізняється «підклад протижидівського руху на Україні од клерикально-консервативно-монархічного антисемітизму в Німеччині». «Але як у цьому пункті, так і взагалі в питанні про жидівський визиск, ця прокламація не піднеслася вище від конкретної вказівки на факт, себто, вище від рівня розуміння й самої чорноробочої маси». «Крім того, автори прокламації цілком забули, що серед потерпілих є не тільки бідняки, але й бідняки, зайняті продукційною чорною працею»⁹¹).

Як з'ясували той рух? Жидівський історик Дубнов каже, що для з'ясування погромів 1881. р. уряд «вдумав теорію експльоатації тубільної людности жидами»; — так пишуться «історії», — ніби визиску не існувало! Урядове обслідування причин погромів (графа Кутайсова в липні 1881. р.) прийшло до висновку, що причина в жидах, які викликають зненависть народа тим, що захопили у свої руки всю торгівлю і промисел і є великою громадською одиницею; на півдні «жиди на очах одного покоління з простих факторів поставали міліонерами, фабрикантами чи земельними власниками, вони ставали шо-раз нахабнішими, вимагаючи, щоб тубільне населення ставилося з повагою до грошевої аристократії»... Міністер Ігнатев, одержавши звіт про те обслідування, в докладі новому цареві, Олександрові III., вказував, що причини розгромів жидів полягають виключно в економічних умовах, що жиди, дякуючи своїй згуртованості й солідарности, за невеликими виїмками скермовують всі свої зусилля не на зростання продукційних сил, а на визиск тубільців, переважно бідніших клясе, що й викликає з їх боку протест, який прибрав форм гвалту; з того він зробив висновок про помилковість попередньої ліберальної політики подо жидівства⁹²); її і справді змінено. Повстало було також питання за міністра Ігнатєва про широке переселення жидів до Азії, до місцевостей, деб жидівська колонізація не шкодила автохтонам; адміністрація зупинилася була на новозавойованій гарній оазі Ахал-Теке в Туркестані, але жидівство поставилося до тої пропозиції як до «заслання». Натомісць почався досить сильний еміграційний рух жидів Наддніпрянщини до сусідніх країн — Угорської Русі, Буковини, Румунії й за море — до Палестини, а ще більше до Америки. До 1881. р. жили західні землі Росії емігрували переважно в південно-східнім напрямку Європи, себто, на Лівобережну й Степову Україну; антижидівські рухи 1881. р. зробили перелім у механічній міграції жидівства й започаткували масову еміграцію з України в західнім напрямку; еміграція в південно-схід-

⁹¹) Драгомановъ, «Еврейскій вопросъ на Украинѣ».

⁹²) Наводжу за Дубновим, там таки, ст. 116—118; порівн. з циркул. М. В. Справ за 25. VIII. 1881 р., друкований у «Еврейской Старинѣ» за січень 1909.

нім порядку продовжувалася до кінця XIX. в., але відступила на другий план у порівнянні з західнім.

По погромах 1881. року «небагато жидів в Ялисаветі, що, зложили з себе біблійне братство, видали листа, в котрому писали до жидів, що їм випало таке лихо за те, що не хотять взятись за чесну працю»⁹³).

З наведеної вище проклямації ми знаємо вже, як задивлялися певні кола на родовольців на антижидівські рухи; послухаємо як трактовано їх у другій тогочасній революційній групі, що її називано «чорнопередельцями». В дописі з Лисавецького повіту на Херсонщині, писаним під вражінням антижидівського руху, що прокотився по тім повіті влітку 1881. року, автор так задивляється на причини того руху⁹⁴): За даного ладу існує «незадоволення», що знаходить вияв у проявах «фізичної сили». В антижидівській рухові автор добачає протест людности «супроти свого ненормального становища». «Чому одначе той протест проти експлоататорів скермований на жидів, не-жиди експлоататори zostалися (? О. М.) на боці?» — ставить він питання й так на нього відповідає: «Жид на бенкеті життя, коли можна так висловитися, занадто «развязний гость», і тому він різче виділяється, впадає, так би мовити, в око всім иншим гостям. Поставте поруч купця жиди й купця «русскаго». І один, і другий орудує, припустимо, певним однаковим капиталом; — виявиться в більшості випадків, що в першого справи йдуть «бойчѣе», в нього карбованець робить швидчий оборот; а поза тим, будучи своєю вдачею жвавішим і меткішим, він більше галасує. А через те й виділяється різче. Потім, у силу певних історичних умовин, без сумніву існує національно-релігійна (?) ненависть «русских» до жидів, — це факт безперечний. Таким чином жид-експлоататор різко виділяючися зпоміж инших експлоататорів, ясне діло, мусів був першим стати «козліщем отпущенія». Адаже жиди взагалі недолюблюють»...

Драгоманов знав про таке й йому подібне поверхове з'ясування розрухів 1881. р. й дорікав російським соціялістам, що вони, «особливо їх преса, просто не захотіли приступити до досліду над жидівським питанням — одні задовольнялися абстрактними положеннями, а другі ухилялися від того, побоюючися зачепити для багатьох «щекотливое» питання — за що й були... покарані подіями, які пройшли над ними й поставили їх у незручне становище». Національний і релігійний момент *Драгоманов* теж узяв під увагу, тільки в одмінній од чорнопередільської площині... «Коли па-перед не засліпляти себе абстрактними формулами», — писав він, — то не можна не бачити, що загально-людське глитаїство в глитаїв-жидів на Україні ускладнюється їх жидівством, себто, їх національністю й тим зв'язком між глитаями-жидидами, який натурально випливає зі зв'язків, властивих національності, як біологічному явищу, й який, будучи підсилений ще й національною релігією, дає жидидам таку страшну своєю силою організацію задля досягнення їх цілей. У додачу гострота глитаїських відносин жидів до нежидівських мас підсилюється тим розлученням, яке повинні були полишити в душі жиди й середньовічні переслідування, й виїмковість законодавства, й, нарешті, на Україні — спогад про масову реакцію проти жидів за часів козацьких і гайдамацьких... І справді — робоче жидівське населення всетаки не тільки тримається осторонь од робочого українського населення, але навіть почуває себе куди ближчим до експлоататорів із своєї нації, ніж до експлоатованого українського населення, й постійно мріє перейти до лав жидів-експлоататорів, а за першого зручного випадку й переходить до цих лав, хоч, розуміється, окремими тільки одиницями». «Нарешті», — каже *Драгоманов*, — «є не одна риса, яка грала помітну ролю в низці безпосередніх причин жидівських погромів... Сумна доля народу жидівського... розвинула в ньому хоробливе самолюбство, чвань і страсть до почестей, які при першій нагоді виявляються назверх і часто дуже безтактним і навіть нахабним способом». І він наводить за газетними відомостями, яд «розбогатілі жиди змушують українських селян скидати перед ними шапки, називати себе «Ваше Високоблагородіє», цілувати собі руки й т. п., иноді дозволяють собі бити селян, коли ті щось їм не догоджають. Крім того, «всі жиди на Україні вважають себе за стан, вищий од мужиків-українців. «Мужик (хлоп чи хохол) — дурак, хлоп-гадюка, свиня!» — нам — каже *Драгоманів* — «трапляюся чути від найбідніших жидів, рівно ж, як і вирази, які свідчили, що жиди числять себе в числі панських кляс, укупі з дворянами... І цю обставину слід пам'ятати за обмірковування того, що підчас останніх погромів селяне і християнський

⁹³) *Драгоманов*, «Громада», № 5, 1882, ст. 258.

⁹⁴) «Черный Передѣлъ», 1881, № 5, декабрь; у групі чорнопередільців були: Плеханов, Дейч, Стефанович, Аксельрод та Засуліч.

пролетаріят по городах України не щадили й бідних жидів, навіть ремесників. Це, розуміється, дуже сумно..., але не можна ж бути однобічним, слід спитати себе, чим же бідні жиди, і навіть ремесники на Україні, — не в окремих, рідких індивідуумах, а в масі... виявили колинебудь свою несолідарність із жидидами-капіталістами і своєю солідарність із українцями-селянами й міщанами». «Перед українським християнським бідняком», — каже *Драгоманів*, розвиваючи ту думку ширше, — «і жид бідняк, зде-жають жидові бути «кулаком» (глитаєм), і що навіть часто злидні зовсім не перешкоджають жидові бути «кулаком» (глитаєм), особливо в початку глитаїської кар'єри»⁹⁵). Зрозуміло, що українська трудова людность виступила проти жидів, не роблячи різниці, від чого головним чином потерпіли бідніші, а зпоміж них і жиди продукційної праці. Російська державна політика примушувала жидівство годуватися з обмеженого терену, з черги осілости, й жидівство, за *Драгомановим*, «у переважливій частині було причиною злиденного положення української людности», та рух проти жидів 1881. року був, на його думку «хоч і не прямо, а все таки був протидержавним, бо жиди на Україні, майже що збірники податків для державного скарбу не тільки тим, що власне збирають акциз за горілку, як продають її, а й тим, що вони одні купують мужицьке збіжжя, як поліція збира недоїмки, і вони дають мужикам за одробіток та за проценти гроші на податі в казну і акцизи (наприклад з табаку). Так протижидівський рух безперемінно мусить повернутися в прямішній протидержавний рух»...⁹⁶) Жиди відіграють на Україні — каже той самий автор на иншому місці, — «ролю посередніх фіскальних агентів, без яких, за всіх теперішніх умовин життя в країні, не було б державі можливости переводити збір податків, який неминуче супроводиться позичками, заставами, аукціонами — тощо. Лисавецькі баби, позбавлені корів за посередництвом жидівських скупників (що уміють улаштувати аукціонні справи вкупі з становими), баби, що вказували дітям на зруйновані жидівські житла, щоб і діти пам'ятали день помсти ворогам жіночого господарства й дитячого молока, інстинктивно розуміли цей зв'язок жидівського й царського питання на Україні»...⁹⁷)

Як бачимо, українець *Драгоманов* не пройшов мовчки повз антижидівські рухи, як це зробили таки світила російської літератури як, наприклад, Л. Толстой, Тургенєв, Салтиков-Шедрін;⁹⁸) і в обговорюванні їх зумів зайняти в жидівським питанні власну оригінальну позицію, чимало проливши світла на жидівське питання взагалі. Він із цікавістю стежив за розвитком «антисемітського соціялізму» 1880. років по деяких країнах, наприклад, на Угорщині (під проводом Іпштоці), але не міг його поділяти. Його самого, послідовного соціяліста, в деяких жидівських колах, вважали за антисеміта. Але це доля всіх авторів, що мають мужність задивлятися на складну жидівську проблему так, як вона є. Замість стихійного і руйнівницького руху, *Драгоманов* рекомендував селянам у боротьбі з жидівським лихварством і торгівлею вживати кредитової кооперації, економічного бойкоту й видалення з сіл. Того вже було досить, щоб почислили його юдофобом, адже й за новішим жидівським істориком *Дубновим* — навіть заведення сільських і мійських кооперативів є нічим иншим, як тільки антижидівськими заходами.⁹⁹)

Жидівська справа підпала обговоренню і деяких земств. В 1881. р. Полтавське Губ. Земство обрало спеціальну комісію, яка мала запропонувати заходи супроти експлоатації селянства з боку жидів. Комісія прийшла до такого висновку: «треба заборонити жидидам держати по селах шинки а по піврічній прожитті в селі їх доконечно треба приписувати до сільської громади: заборонити жидидам купувати земельні наділи селян і обмежити права жидів купувати инші землі». В час обміркування цієї доповіді

⁹⁵) *Драгомановъ*, «Еврейскій вопросъ на Украинѣ», «Вольное Слово», 1882, ст. 41—45.

⁹⁶) «Громада», № 5, 1882, ст. 253.

⁹⁷) «Еврейскій вопросъ на Украинѣ».

⁹⁸) Вихрест-жид Соркін у 1882. р. звертався з проханням до Тургенєва, щоб той «заступився за гонимых евреев», але Тургенєв отповів «уклончиво». Тоді Соркін звернувся з тою самою проською до Салтикова-Шедріна. Довідавшись про що його просять, Салт.-Шедрін закричав: «Какое вы имѣете право обращаться ко мнѣ» і, загрозуючи схопленням стилцем, вигнав Соркіна з свого помешкання. (А. Кауфманъ, «За много лѣтъ», «Еврейская Старина», 1913, июль-сентябрь, ст. 337).

⁹⁹) С. Дубновъ, «Новѣйшая исторія еврейскаго народа», т. III, 1923, ст. 71.

в Губ. Зем. Зібранні одні прямо стояли на тім, щоб заборонити жидам жити по селах, шинкувати і купувати землі; другі не лише згоджувалися з тим, але щоб вирвати селян з жидівських рук уважали, що треба вигнати жидів з сел. Ліберали уважали шинкарів жидів у селах за діло «зловредное и мошенническое»..., але обвинувачували й казну, яка зацікавлена в тім, щоб більше горілки було викурено і випито¹⁰⁰).

Др. М. Масюкевич.

Підстави розвитку нації.

Явище нації, як певної суспільної тенденції можна навязати до цілої історії розвитку окремішності різних етнічних груп. Національні моменти знайдемо в старій перській та асирійській великодержаві, у повстанню Маккабейців, у пангеленській ідеї *Перикля*, в поглядах *Платона* на рабство (грек не мав бути невільником) або *Аристотеля* на асиміляцію (нею хотів він усунути племенні й політичні суперечки), в римській денационалізації провінцій і т. д. Але було би хибним приладнювати сьогоднішні погляди на націю до тих найстарших виявів національних взаємовідносин.

Найпоширеніші сьогодні погляди на націю можна приблизно охопити трьома напрямками. Націю трактують або як 1) певне гасло (ідея чи ідеологічний принцип), або як 2) абстрактне поняття (напр. — певну прикмету), або, нарешті, як 3) реальне явище чи певний суспільний феномен. Відносно останнього, то у «нації» бачимо своєрідну *суспільну дійсність*, себто, таке саме реальне явище, як, напр., у державі, в церкві, в родині (як суспільній інституції) й т. д. У такій площині нація не є простим збором (сумою) одиниць, але є своєрідною суспільною синтезою, що здійснює групову єдність, спільноту та суцільність.

Годі точно встановити початок якоїнебудь нації так само, як годі визначити — де, як і коли замінила в найстарших добах одна форма суспільної організації другу. Все ж можна ствердити, що національний розвиток звичайно започатковувався з хвилиною усвідомлення етнічною групою своєї внутрішньої спільноти та окремішності супроти зовнішнього оточення. Свідомість спільноти все звичайно була основою національної консолідації. *Мишле* в своїй «Історії франц. революції» вказував, що національний розвиток починається з хвилиною усвідомлення своєї особливості.

Нація, як реальне явище, є передусім людською громадою. Громада в найширшому розумінні повстає там, де поміж людьми утворюються суспільні взаємовідносини. Підставою для них є: стики, взаємне пізнання та співчинність. В історичному розвитку людства можемо спостерігати, як відрухова та випадкова діяльність повільно уступала місце чинності свідомій та сталій. Крім чисто природнього людського нахилу до гуртування та певних расових диспозицій, впливали при повстанні громади також геофізичні умови, однакові потреби й інтереси, спільні засоби та цілі — тощо. Про загальну расову сумішку людства переконливо й рішуче висловився й наш антрополог *Воск*, але неможна заперечити, що расовість є тим тлом, яке часто подає *можливості* для розвитку етнічної окремішності.

Нація ніколи не є вповні викінченням витвором, але безнастанним рухом, чинністю та процесом. Є це вираз своєрідної драматизації суспільних взаємовідносин та одночасно-постійна боротьба сил, які об'єднують і роз'єднують. Це динамічне розуміння новітньої нації різко відрізняється від статичних понять народу, людности й под.

Нація є *цілістю* суспільного розвитку етнічної групи. Не сміємо забувати, що коли ходить про суспільне діяння, то ми в нашій уяві звичайно розкладаємо суспільну цілість на відокремлені галузі — культури, релігії, мови, виховання, господарства, політики й под.: у дійсності кожна сторінка суспільного розвитку тісно зв'язана з іншою. Тому кожне досягнення в одному напрямі впливає на інші напрями, а занепад одної суспільної галузі відемно відбивається на інших. Вистачить, напр., простежити розмах національної культури французів або англійців у зв'язку з поширенням луврського або лондонського королівського музеїв, що йшло вкупі зі зростом державно-політичним (колонії, підбої), господарським (мореплавство, торгівля) та под.

Національний розвиток передумовлений *тяглістю* (сталістю) певних суспільних процесів. Цілий т. зв. національний стан посідання ґрунту ґрунтується на традиції позитивних досягнень. Є це щоденний *приріст* духових і матеріальних цінностей нації,

¹⁰⁰ С. Жук, Листи з Полтавщини, щоденник «Д'яло» (львівське) 1 (14) марта 1884 р.; протоколів Полтав. Губ. Зем. Зібрання я не міг дістати.

— зв'язок чинності її «батьків» і «дітей». Ось чому власне бачив *Мишлевич* у нації всі минулі, сучасні та майбутні покоління.

Нація є виразом *усебічності* розвитку етнічної групи, що проявляється в літературі, мистецтві, побутовому впорядкуванню життя, в господарстві та техніці, в політиці й т. д. Навіть такі згодом дрібничкові річі, як улюблені «смаки», відіграють тут свою ролю. Порівняймо справді: англійський «крівавий» ростбїф та *культ* вегетаріанства в деяких східних (колоніальних) народів, або — вишукану французьку кухню з видатними й легко стравними їжами та — ідилічний культ українських галупок... Відомий соціолог *Р. Мишель* навіть з приводу значіння «національних страв» дотепно жартував, що «боротьбу нації можна розглядати, як боротьбу ріжних кухонь, або — масла та олії»¹).

Розвиток нації завжди характеризується тенденцією до *окремішності*, а кожна нація завжди має щось лишень для неї питоме. Нема на світі двох однакових націй. Через те, напр., шаблонне й безкритичне прищеплювання чужих взірців на власний національний ґрунт не приносить звичайно бажаних наслідків. *Гете*, напр. близько підійшов до ядра цього питання, коли ствердив поетично, що лишень те, що походить із корня нації, є для неї добре. Цілу особисту трагедію ідеолога *Драгоманова* можна пояснити тим, що він до української національної ідеології прийшов не зі самої української дійсності, але спробував втіснити українську своєрідність до чужих рамок західно-європейських суспільних вчень, нехтуючи традиційну спадщину українську. Розвиток кожної нації завше має свої питомі риси, які зі становища прийнятої етики або естетики, є вповні індивідуальними; як не має націй «добрих» чи «злих», так само не існують нації «гарні» або «погані».

Кожна нація є *самоціллю* для самої себе. Ніякий «месіанізм» або покликуння на культурну ролю не спроможні закрити *егоецентричну* основу розвитку нації, що проявляється передусім у волевих моментах. Ще *ніколи, ніде* та *нікому* не була національна незалежність добровільно подарована. Лишень ті етнічні групи стали націями, що спромоглися *не боїтися* і в найтяжчих лихоліттях. Переляк завше промощує стежку втечі, відвороту, заперечення самого себе. Богузи своєю природою засуджені на покірне скавуління та на постійну втечу перед кожним виявом експансії. *Не боїтися* — значить творити. Не треба навіть мати волюнтаристичного світогляду, щоб визнати недостаточність розуму або досвіду для творчого процесу. Тому кожне прищеплювання засади національно-територіальної ліцитації для досягнення (здебільшого тільки згодом) найменшого спротиву зі зовні та для виправдання власної кволости й нехиті до жертвенності й борні приводить до ідеологічного крамарства та безглуздої політики.

Здобуття самостійності є справою *праці* та *боротьби*. Національний розвиток етнічної групи є в основі такою боротьбою, що ґрунтується на праці. Для пануючих відносин є незалежнення та зєднання поневоленої нації завше «чудом», але в дійсності таке «чудо» ніколи не приходить раптово, випадково або з чужої ласки. Установлення власної держави є передумовлено певним ідеологічним процесом та фактичною й усебічною емансипацією етнічної групи. «З ласки» повстають тільки сезонні державні витвори. Але ж вони не є виявом національного розвитку. Вони існують (здебільшого як колонії або просто як чужодержавні експозитури) так довго, доки потрібні їхні послуги. Інша річ, що «світовість» національної справи, її певний «універсалізм», — може створити потрібну ідеологічну базу для визволення. Через це, напр., справа українського визволення (національного) виглядала б дещо инакше, коли б справа життя або смерті нації не залишалася для самих українців тільки т. зв. «українським питанням», або лишень соціальною проблемою привернення чи розділу земельної та ин. власності. Тим менше ідеологічно — справа національного визволення є передусім проблемою особистої гідности та спільноти мети в широких масах населення.

Будування загальнонаціональної ідеології на т. зв. «реальній політиці» засадничо засуджує можливість натхнення (справою визволення) широких мас. Маси йдуть тільки за якими й виразними гаслами, а не розуміють і не слухають логічних трактатів. «Біг і нація» *безнастанно* повторював свого часу *Мацїні* (1805—72) у своїй «Молодій Італії», а палка італійська молодь ішла з усміхом і на смерть, захоплюючи старших до щоденної розбудови підстав національної незалежності. «*Реальна політика*», хоч би й найшасливіша, — як *школа національного виховання*, є *самогубною*. Політика, що має бути успішною, ґрунтується справді на реальних відносинах

¹ Див. «Kölner Vierteljahrsheft f. Soziologie», 1927, 3, 225.

поміж власними силами та зовнішніми перешкодами, — але імпульсом її служить певний національний ідеал, який стоїть *понад* реальними обставинами сучасності. Щедра на політичні анахронізми сучасна доба подає нам ілюстрацію для «реальної політики» в одному з прикладів «реального» трактування державності. Австрійці, відмовлячися від своєї окремішності, хочуть за кожну ціну позбутися власної державності, щоб національно втратитися в загальнонімецькому морі. Рішальчі сьогодні зовнішні чинники засадничо (дарма що з незначною чисельною перевагою, як, напр., ц. р. в Газі при розгляді справи австро-німецької митної унії) це унеможливають, бо ж справді австро-німецька соборність могла б порушити пануючі під сучасну хвилю в Європі міждержавні взаємовідносини. В цей самий час українці, підкреслюючи свою національно-політичну окремішність, намагаються здійснити свою незалежну самостійність, але назовні зустрічають завзятий спротив із боку значної частини пануючих сьогодні чинників, а то в імя непорушності сучасних політичних взаємовідносин. Отже, ті самі в основі мотиви в одному випадку рішають про вдержання за кожну ціну австрійської державності, в другому — рівночасно — хочуть засудити українську націю на дальше положення колоніального визиску.

Вертаючи до справи «реальної політики», треба піднести, що не самі в собі є, напр., страшні для нації політичні угоди, — але страшні своїм впливом на ослаблення національної волі. Особлива небезпека в цьому напрямі повстає в зв'язку з плеканням культу національного безсилля. В цьому відношенні наша українська сучасність має дуже симптоматичні болячки. Як може розвиватися загальна національна ідеологія, що гуртувала б *усіх* національно-активних українців, коли штучно прищеплюється квола думка власного безсилля та традиційної безпорадності?

Сама державність, як назверхній вияв національного розвитку, ще ніколи не вдержалася тільки завдяку якійсь міжнародній події, щасливій «орієнтації» або концепції, чи навіть і революції. Ще більше — є навіть подекуди легше здобути державність, ніж її вдержати. Для України цей момент і надалі залишається дуже важливим, ба можливо й найважливішим. Справді — чим тримається держава? *Тем* в основу державності поклав послух, *Карл Яль* — героїзм, *Гегель* — ідейність — і т. д. Ці та багатько інших моментів безперечно визначають розвиток державності, але самі ще не виповнюють цілість розвитку. Створення власної держави є щоденними процесом *розбивання* старої державності та *творення* нової. Є це оборона й здобування, продовжування та започатковування, зміцнювання й вдосконалювання. Двома шляхами проходить усебічне усамостійнення нації: негативним і позитивним. Перший веде до усунення старого (чужого), — другий до збудування нового (свого). Не всі ті сили, що потраплять зруйнувати стару державність, — вміють творити власну державу. Сама т. зв. «стихія» не є конструктивним чинником, хоч її завше належить честь завалити стару державність раптово здвигом, як що підвалини тої державності були перед тим підірвані. Отже тільки відрухова революція, поскільки обмежується лише на поваленню старого ладу, є проявом бунту, що веде до анархії. Завше руйнують «низи», а будують «верхи». Не класовий або маєтковий розподіл маємо тут на увазі, але взаємовідношення проводу та маси. Не «пролетаріят», «маси», як часом чуємо, є «головним будівничим нації», але її *провідна верства*. Основна причина кволости української нації ґрунтується власне на поглядах про всемогутню роллю «стихії» або на побожних очікуваннях порятунку від чародійного «пролетаріяту».

Історія нас може досить повчити, що доки існувала міцна провідна верства (а складається вона в різних добах з *різних* класів або суспільних груп), доти етнічна група могла успішно розвиватися політично та національно. Военна поразка найчастіше була причиною занепаду національного розвитку. Знищення атенської морської міці коло 405. року перед Хр., що дало реальний підклад космополітичним та антидержавним ученням стоїків, засудило на зник соборницьку пантеленську ідею. Коло 338. р. перед Хр. зникла й сама естетизм просякнена грецька самостійність. На місце розійденої та втомленої провідної верстви грецької прийшли варвари — здобувці, з яких *Пилип II*. македонський спромігся витворити суцільну провідну верству. А Пилипа II. покликали самі греки... Поразка провансальців у 1213. р. мала наслідком прилучення Провансу до північної Франції. Силоміць затриманий національний розвиток відродився щойно в другій половині XIX. стол., а то, як відомо, в зв'язку з літературним рухом фелібрів та головно під впливом найбільшого провансальського поета — *Містрала*. Але естетизм і культ власного безсилля покалічили національну традицію провансальців так, що справа створення міцної національної провідної верстви ще й сьогодні є спірним питанням для самих провансальців.

Державно-творча традиція, перервана протягом довшого часу, звичайно завмирає та, як що не зникає, то переходить до стану якогось жевріння. Замість активної бо-

ротьби в імя національного ідеалу витворюється своєрідне життєве рахівництво, чисто буденне «*savoir vivre*», або, як казав *Макс Шелер*, т. зв. «*Erfolgsethik*». Нація забуває, що знаком творчості й розвитку є «святий неспокой» та певна зовнішня «абсурдність». Витворюється духове підліжжя для зневіри й пасивності, які мають тенденції негативні, протикультурні та вузько-егоїстичні. Льогічним довершенням такого стану може навіть бути висновок, до якого дійшов античний гедонізм, в особі *Гегезія*: рація існування недосяжна, отже — ліпше вмерти...

Національний розвиток узалежнений оптимістичним і активістичним світоглядом. Героїзм та ідеалізм — ось чинники визволення. Активізм нації є запорукою успішного розвитку. Цей історичний досвід використали навіть більшовики, що в дійсності дуже багатько випозичили в тактиці від активістичної Європи. Твердження, що, напр., радянська методологія *вигворила* «своєрідні засади, що знаменуються єдиним висловом *активізації, оживленности та безпосереднього зв'язку* керівника з аудиторією²⁾», свідчить про незнання європейського розвитку. Це ж один із проявів освіченої європейської «*action directe*». І *Мусоліні*, напр., вчився цієї тактики від *Сореля* та ин. І правляча європейська демократія фактично йде цим шляхом. Звідси походить також і зростливий вплив держави на суспільне життя в Європі. А що ж школа, виховання, преса, публічна опінія й т. д.? В сучасній Європі це ж гнізда «активізації, оживленности та безпосереднього зв'язку!»...

Власне культ активізації та *рішучости* уможливив італійцям досягнути коло 1860. р. національного зєднання та незалежності. Малий Пемонт, смішно маленький супроти грізної міці папського Рима, дякуючи рішучій руці *Віктора Емануеля II.*, а ще більше-активістичній політиці його *Кавура* та генералів, вивів Італію зі стану безуспішного борсання супроти ворожої переваги та встановив договори національного розвитку.

Але найновіще — невелика Литва. У світовій війні литовці мусіли собі бажати, щоби наперед Німеччина розбила Росію, а потім — щоби антантські держави перемогли Німеччину. А це ж була не тільки на початку 1915. р. «божевільна» думка... За часів революції Литва мусіла боронитися проти 1) московських більшовиків, 2) поляків, та проти 3) з ласки Німеччини — армії *Бермонта*. Німці на Литві поводитися гірше мабуть ніж москалі, але, захопивши цілу країну, вони самі дали почин до створення «самостійної литовської держави» (з німецьким регентом на чолі). Литовці на цю вудку не піддалися, а це чи не найбільше врятувало тоді їхню державність. Не треба також забувати, що литовці захопили Клайпеду щойно після перемоги над антантською залогою та що цей їхній крок пізніше Антанта визнала спеціальною конвенцією.

Зрештою, Польща. Події, що зв'язані з іменами *Желіговського, Корфанто*, подекуди й *Галера*, свідчать про те, що часом вигідніше не чекати на міжнародні рішення або на те, як «розвиватимуться сусідські відносини», але потрібно *випередити* події раптовою «*action directe*»... Таких прикладів має історія Європи в кожній добі подостатком.

Хмельницький при огляді Кодаку, як відомо, сказав *Конецпольському* приблизно таке: «що людськими руками будується, — *людськими* також і руйнується». Ця правда зі суспільного розвитку виявляє себе дуже часто, а особливо в новітній добі. Це повинні були б мати на оці ті, що не бачуть раптово зростаючої української національної міці.

Не забуваймо, що, напр., ще в першій половині XVIII. стол. (протягом майже цілого століття) до Франції належали прибл. $\frac{2}{3}$ (понад 12. міл. кв. км.). Північної Америки, або що на місці деяких сьогоднішніх малих держав простягалася ще перед кількома роками влада мільонів багнетів та що на ці терени рівночасно зазіхали принаймі дві великодержави (Росія й Німеччина в прибалтійських краях).

Створення держави не є тільки справою політики, хоч бий найбільше реальної, але є рівночасно — справою господарською й военною. Є замало проголосити незалежну самостійність, замало її виправдати з правничого боку, — потрібно її фактично *створити* та *оборонити*. А оборона власної державності тримається в добі лихоліття на *самопосвяті й жертвенности*, що з'являються в супроводі героїзму й ідеалізму. *Огогу змірати* в імя чогось над-індивідуального неможливо викликати в широких масах льогічними висновками.

Нація є вислідом природнього розвитку етнічної групи та виявленням її чинности. Ця остання дає напрям. Отже не є справним поглядом, що хотів би бачити в

²⁾ Див. *В. Юрченко* у «Дзвонах», 1931., 7, на ст. 470.

нації що-найбільше (з усіх суспільних колективів) природній витвір. Що мали б ми тоді сказати про подружжя, родину, рід, племя, касту, стан і т. д. Це ж в дійсності «найбільше всього природні» зв'язки крові, майна та нерозривних інтересів.

Нація, здійснюючи свою окремішність, стремить до *самовистачальности*. Зрілі нації виявляють це передусім тим, що *наперед* знають куди прямують. Рано чи пізно нація примушена відповісти сама *по-своєму* на всі питання свого існування. Викручування та вишукування найлекшої стежки завше шіметиться: суспільний розвиток є невпинною боротьбою взаємно себе поборюючих сил, груп і напрямів. Оборона національного стану посідання власне зв'язується з цією боротьбою. Денаціоналізація та асиміляція передумовлена безпосередніми стиками й співпрацею: чим тісніша співпраця поневоленої нації з пануючою, тим успішніше відбувається асиміляція першої.

Але з цього не слідує оборона *культу* неґації. Є замало що-небудь іґнорувати, щоб воно зникло. Національний розвиток узалежнений від позитивної праці членів нації, а то — від праці як найбільше *усіх і разом*.

Др. Володимирів та інж. Г. П.

Промисловість України.

Б. РЕЗУЛЬТАТИ.

1. Географічна дислокація.

Зростання питомої ваги промисловости (індустріалізація) в народньому господарстві, що відбувається по всіх культурних країнах, спостерігаємо й на Україні, але в значно менших розмірах, ніж то дозволяли б українські природні багатства.

В географічному розташованню наша промисловість набула транспортну та сировинну орієнтацію. Орієнтація на ринок збуту та на робочу силу виявляються лишень по-де-куди й то дуже слабо.

На півночі, на Поліссю — база лісу — маємо, більш-менш розвинену деревообробну, паперову та шкляну промисловість. Тут велику питому вагу у продукції ценової промисловости*) має й цукроварство. Найбільшого розвитку на Поліссю досягає й хатня (кустарна) промисловість, проте ценова дає найменший показчик (на 100 душ населення).

Лісостепова Україна — це осередок найбільшої гущини населення, найбільшого аграрного перенаселення та найбільшої еміґрації. Тут маємо найбільш розвинену: цукрову, млинарську, тютюнову і шкіряну промисловість. Тут досить високі цифри хатніх ремесників та ремесників (на 100 душ населення). Гуртова продукція доволі висока (на душу населення) особливо на лівому березі, де й хатніх ремесників і ремесників також більше. Найбільшу питому вагу щодо продукції мають: на Правобережжю — цукрова, млинарська та шкіряна, на Лівобережжю — млинарська, цукрова та тютюнова. Незначного розвитку набула й металева промисловість. Найбільш щодо України розвинена тут і текстильна промисловість (головно грубо-вовняна). Основним завданням для цього району можемо поставити — на базі зміни і збільшення скотарства та текстильних культур — збільшення текстильної промисловости, якої на Україні обмаль.

Гірничий район, з основною його складовою частиною Донецьким Басейном, це сучасний центр усієї нашої промисловости, основна база важкої індустрії, дає виключно високу пересічну гуртову продукцію (на душу населення) й найменшу кількість хатніх ремесників і ремесників, дає $\frac{1}{3}$ усієї продукції ценової промисловости і займає $\frac{1}{3}$ всього робітництва. Основне значіння — (камяний) вугіль, чорна металурґія. Він є також центром і хемічної, керамічної, соляної та цементової промисловости.

Дніпровський промисловий район — із центром у Запоріжжю (з майбутнім, найміцнішим у Європі енерґетичним джерелом — «Дніпрельстаном») — є другою головною

*) До ценової промисловости відносимо заклади, що мають не менше від 16 робітників при механічному двигуні, та не менше від 30 робітників без двигуна (також і певні інші заклади). Ценова промисловість, власне, репрезентує всю індустрію: вона дає до 90% усієї продукції та об'єднує до 60% усіх робітників.

базою чорної металурґії, головним центром обробки металу в ширшому розумінню цього поняття, сільсько-господарського машино-будівництва, основний центр залізничної та марганцевої промисловости та з досить розвинутою млинарською промисловістю. Куди менше розвинена тут хатня та ремеснича промисловість, але досить висока кількість її продукції на душу населення.

Надморський район має цілком слабо розвинену промисловість. Це район експортного збіжжя.

Прибережна смуга — (Одеса, Миколаїв, Маріупіль, Херсон) характеризується підвищеною індустрією. Головні галузі: машинобудівництво, кораблебудівництво, млинарська (експортна) та консервна (рибна) промисловість; текстиль тут має свій другий центр (головно в переробці грубої сировини); розвитку, і досить значного, досягла олійна промисловість (на базі місцевої сировини), а також чинбарська. Хатне ремесництво та ремесництво розвинене значно менше, ніж у лісостепу та поліссю, але промисловости трохи вища за пересічну по Україні.

Крім нафти та лісу, Західні українські землі не мають таких сировинних можливостей, які могли б дати їм, в умовах несприятливої економічної політики окупантів, що виходить із потреб цілих народніх господарств, до складу теренів яких вони належать, розвинути їхню промисловість. Тут не зустрінемо тих форм міцної, модерної диференційованої промисловости, яку ми тільки що розглянули по В. Україні, поминаючи навіть несприятливу політику Москви. Велика війна, поруч із визвольною, нанесла й без того кволий промисловости Західних земель України величезну руйну.

З модерних промисловостей українських земель під Польщею, значіння загально українського (та навіть і європейського), насамперед треба назвати нафтово-промислового Галичину, що підчас її розквіту (1907—1911) набула навіть і світового значіння. Поруч із нафтовою здобувальною промисловістю розвинулася також й перерібна для одержання шляхотніщих виробів: газу, бензину, парафіни, вазеліни, оливи — тощо. З інших галузей промисловости: здобич земляного газу та воску, соли, поташової соли, каїніту й інших дрібніщих. Поширеною галуззю промисловости є перерібка сільсько-господарських виробів (млинарство, гуральництво, гарбарство, молочарство та цукроварство) та деревообробна. Кілька металево-промислових фабрик (Львів, Сянок). Загалом для Галичини потреба розвитку головно сільсько-господарського й деревообробного є конечною. Курс, що його прибрала кооперація, в напрямку організації промисловости власними національними силами, в сучасних умовах, є одиноким правильним виходом.

Багатством Закарпатської України є її ліси, на основі яких вона й розвинула деяку, хоч і слабеньку, деревообробну промисловість. Друге багатство, значіння для всієї Чехословацької республіки, — соляна промисловість, із осередком у Солотвині, найбільшій соляній копальні й у цілій Україні (200.000 тон річно, себто, в 5 разів більше, ніж вся продукція в Галичині та коло 20% усієї продукції Великої України). З інших галузей кволий Закарпатської промисловости зазначимо: декілька нафтових дрібних рафінерій, залізарень, гуралень, броварень, цегелень, шклярень — тощо. Збудження сільсько-господарської промисловости — насамперед гуральництва, цукроварства, перерібки овочів, маслообробки, поруч із поширенням промисловости на базі дерева (деревообробної, паперової та хемічної) є також, як і в землях під Польщею, конечною потребою.

З українських земель під Румунією — Буковина більш індустріалізована, ніж інші Західно-українські землі. Між окремими провінціями Румунії вона займає щодо індустріалізації також не останнє місце. Перше місце тут займає деревообробна промисловість (там працює коло 40% усього промислового робітництва Буковини). Далі йдуть такі галузі, як цукроварство, гуральництво, броварство; металева промисловість поруч із гірничою (здобич соли, сірки, марганця, міді) відіграють у промисловости Буковини певну ролю, але, загалом, слабо розвинені. Останніми роками набула певного значіння текстильна промисловість.

Промисловість на Східних українських землях (Кубань), наслідком малого дослідження краю, браку капіталів та знання й підприємчivosti, також слабо розвинена без огляду на присутність там сприятливих потенціальних можливостей, особливо щодо сільсько-господарської сировинної та нафтової бази. Переважливе значіння кубанської промисловости в переробці сільсько-господарських продуктів (млинарство, гуральництво, цукроварство, олійництво, поташ, шкіряництво та консервна промисловість). На Чорноморщині велике значіння має цементова промисловість із широким (до війни) ринком збуту за кордон. З інших галузей перше місце належить нафтовій промисловости Майкопщини.

Крим, маючи залізо-рудну базу, й досі ще не розвинув своєї металургії, хоча перші кроки до цього зроблено. Крім здобичі залізної руди, певне значіння має здобич соли, а також невелика здобич вугілля. Обрібна промисловість спирається головнич на перерібці місцевої сільсько-господарської сировини. Основне значіння мають: млинарська, тютюнова (загально-українського значіння), консервна та чинбарська промисловість. Металеобрібна промисловість сконцентрована по портах із Севастопільським кораблебудівництвом на чолі.

2. Розбір.

Перебравши українську промисловість по всіх частинах України, ми приходимо до висновку, що географічно Східня Україна переважно, як що не цілком, зосереджує найбільш відповідальні, найсильніші, найбільш розвинені галузі нашої індустрії.

Східня Україна більше індустріалізована, ніж решта земель нашої Батьківщини. Природні багатства Східньої України примусили й сучасну радянську владу звернути більшу увагу на збільшення їх експльоатації. Процес цей просліджуємо по такій таблиці:

По Сх. Україні	1923-24	1924-25	1925-26	1926-27	1927-28	1928-29
% пром. населення до всього самод. населення	4,84	5,64	6,42	6,73	6,75	7,1
% інвестованого в промислі капіталу	—	27,7	22,6	37,1	44,2	—
% пром. фондів до всіх основ. фондів нар. господ.	—	11,8	12,8	14,6	—	—

Східня Україна й у цілому Союзу Республік є більш індустріалізованою. Так, % промислової продукції в С. С. Р. становив у 1928-29 році — 47,7 супроти 48,9 на Україні. Мійське населення України становить 18,2% супроти союзного — 17,9% та Р. С. Ф. С. Р. — 17,02%. Аналізуючи показники питомої ваги промисловости в народньому господарстві України, можемо ствердити, що країна переходить із суто-хліборобської до хліборобсько-індустріальної. Найбільш одсталими є: Бесарабія, Закарпаття, Полісся та Волинь; Буковина, Галичина й Кубань дають ліпші показники. І лише Східня Україна досягла й перевищила свій довоєнний стан (1928.) (29. років уся продукція промисловости становила 127,8% од продукції 1913. року).

Затримуючи свій аграрний характер Східня Україна зосереджує бруньки своєї промисловости по районах, охарактеризованих нами як: гірничий, дніпровський та прибережна смуга. Але до 90% усієї промисловости продукції та 2/3 всього промислового робітництва зосереджуються в таких, за порядком їх питомої ваги, 6-тих округах: Сталінська, Харківська, Артемівська, Дніпропетрівська, Одеська та Луганська. Це вказує на ще одну властивість української промисловости — її концентрованість. Концентрацією наша промисловість перевищує навіть і західньо-європейські та американські країни. 47,4% усього робітництва (1929) працює по закладах-велетнях, що мають понад 5.000 робітників. При чому загальна структура Великої України носить цікавий характерний слід природних — попереше, економічних — подруге, політичних — потретте — причин її розвитку. Це різко відрізняє українську промисловість від структури промисловостей її сусідів, насамперед — Росії, Польщі й Румунії.

* * *

Продукцію промисловости Східньої України просліджуємо й порівнюємо по наступній таблиці (в мільонах золотих рублів):

Продукція	Роки: 1913	1924-25	1925-26	1926-27	1927-28	1928-29
1. Всього нар. господарства	3650	2653	3436	3581	3924	3925
2. Промисловости	1561	845	1303	1468	1793	1995

Найбільш розвинена в нас промисловість обрібна (коло 88%*) і значно менше здобувальна (коло 12%). Пояснюється це тим, що в обрібній промисловости широкого розвитку набрали дрібні галузі в обробці сільсько-господарської сировини (в 1928-29 р. 926 міль. золотих рублів — сільсько-господарська сировина й 815 мільонів рублів — промислова сировина). В цензовій промисловости це відношення змінюється на користь промислової сировини. В її ж складі ще яскравіше відбивається характеристична властивість структури української промисловости — велика питома вага*) галузей, що виробляють засоби виробництва.

*) Питома вагу цих галузей промисловости визначаємо на основі вартости продукції.

Наводимо таблицю питомої ваги окремих галузей в цензовій промисловости.

Галузі виробництва	Роки: 1924-25	1925-26	1926-27	1927-28	1928-29
Група «А» — засоби виробництва	47,2	47,0	53,0	51,1	54,8
Група «Б» — річі споживання	52,8	53,0	47,0	48,9	45,2
Металева ціла	26,7	26,7	30,0	29,3	30,0
Металургія чорних металів	13,3	13,8	15,5	14,4	14,1
Вугіль	9,4	9,4	10,4	9,3	9,4
Група «металь-руда-вугіль»	36,9	37,2	41,8	40,0	40,8
Цукрова	14,7	16,2	13,1	13,9	13,3
Млинарська	17,0	18,4	15,0	14,4	10,3
Текстильна	0,9	0,6	1,6	1,9	2,0

З наведених показників робимо висновки: 1. Яскравий зріст групи «А» — засобів виробництва. 2. Зріст групи «А» відбивається за рахунок зменшення групи «Б» — річей споживання. 3. З цього випливає тенденція української промисловости змінитися на «продукційну». 4. Значна перевага групи «металь-руда-вугіль» — «важко-металургія чорних металів» — бази всієї металевої промисловости. 5. В самій металевій групі — група металевої цукрової та млинарської промисловости. 6. В групі «Б» значна частка текстильної промисловости.

Ще яскравіше випливає перевага групи «металь-руда-вугіль», коли візьмемо під увагу кількість працюючих у ній робітників — 65,3% усього робітництва (1928). Така перевага групи «А» в українській промисловости ще яскравіше виступає при порівнянні з іншими навіть і індустріальними державами.

На групу «А» припадало працюючих робітників (%-ово до всього робітництва): С. Д. П. А. (р. 1920) — 45,8%, Німеччина (р. 1922) — 50,3%, Англія (р. 1922) — 56,3%, С. С. С. Р. (р. 1924-25) — 51,4%, Україна (р. 1924-25) — 62,7%.

В українській промисловости «п'ятьорка» — металь, руда, вугіль, цукор, збіжжя — займають панівне становище.

Нецензова, дрібна та ремеснична промисловість абсолютною кількістю зайнятих у ній осіб найбільш розвинена на Правобережному, потім, Лівобережному лісостепі, далі йде Степ і, нарешті, Полісся. Структурою дрібна промисловість має велику перевагу в групі «Б» (коло 90% загальної продукції та коло 80% щодо кількості зайнятих у ній осіб). Найбільшу питому вагу мають тут харчова, текстильна й одягова, виробництва, металеобрібна, обрібка дерева та добування й оброблювання мінералів.

Ми маємо могутню базу металево-рудно-вугільну, на основі якої можемо (й мусимо) розвинути металеобрібну промисловість, у ширшому розумінню цього слова, а також і інші галузі нашої промисловости, насамперед — найслабшу, текстильну. Ми маємо також слабо розвинені галузі таких промисловостей, як електротехнічна, електрохімічна, хемічна (штучні угноєння, фабри — то-що), станко-будівельна, легке машинобудівництво й інші. На базі дешевий енергії «Дніпрельстану» відкриваються широкі перспективи... Є можливість і конечна потреба розвинення бази шляхотних криць та кольорових металів, таких потрібних для авіо, авто та тракто-будівництва. Відчувається потреба в консервній (тваринній) промисловости. Загалом, треба розвивати, збуджувати до життя більш «модерні», більш «шляхотні» галузі індустрії, а головнич по лінії — електрика, хемія, текстиль (штучний шовк — гощо), не забуваючи на конечну потребу й майже повну відсутність нашої воєнної індустрії. Брак кваліфікованих сил і капіталів стоятиме нам на перешкоді, але завдання дороговказів конче треба досягти, инакше бо ми залишимося у хвості модерних індустріальних держав.

Однобічність структури нашої промисловости є наслідком свідомої політики як царської влади, так і радянської. виправити її можна, але, звичайно, тоді, коли ми будемо не об'єктом, додатком сировини для розвитку чужих промисловостей, але суб'єктом господарської політики.

* * *

Україна, становлячи лише 2,51% світового населення та 0,56% земної площі, не може займати значної питомої ваги своєю промисловістю у світовій. Але деякими галузями своєї промисловости все-ж перевищує свою питому вагу в населенні та території. Так, питома вага в продукції кам'яного вугілля Східньої України є більша, ніж питома вага її населення (Східня Україна становить 0,34% світового терену та 1,52% світового населення). Теж і в продукції криці. Питома вага продукції чауну перевищує навіть населення всіх етнографічних теренів України (1927 р. 73% світової

продукції). Особливо високу питому вагу має Україна в продукції бурякового цукру (11,9% світової). Решта продукції не перевищує питомої ваги нашого населення й нашої площі. Все-ж відзначимо ще досить поважну питому вагу продукції залізної та особливо марганцевої руди.

Щодо технічного стану, то наша промисловість значно відстає від модерних західно-європейських та американських промисловостей; особливо в повоєнному підвищенню технічних коефіцієнтів праці. Так, наприклад, добова продукція гуттової печі була (в тонах): Україна р. 1913 — 183, р. 1928 — 278; Англія — 87 (127); Німеччина — 161 (318); С. Д. П. А. — 274 (520).

Енергоозброєність (кількість Н. Р. первісних двигунів на одного робітника) в 4 рази менша, ніж С. Д. П. А. В особливо скрутному становищі щодо кінцевої потреби модернізації, підвищення технічних показників праці є важка індустрія України; звідтіля головний удар по всіх плянах індустріялізації й інших.

Україна ціла займає наступні місця у світовій продукції: щодо виробу бурякового цукру 3; щодо виробу вугілля, криці та чавуну 6; щодо виробу нафти 12.

В європейській продукції: щодо продукції нафти 2; щодо продукції бурякового цукру 3; щодо продукції кам'яного вугілля 5; щодо продукції криці та чавуну 6.

Але, займаючи таке скромне місце у світовій продукції, Україна займає досить поважне місце в продукціях певних галузей відповідних держав, що в сучасний мент панують на її теренах. Особливо це відноситься до промисловости Східної України, питома вага певних галузей якої в промисловости цілої С. С. С. Р. становить поважний відсоток, навіть і без Кубані та Криму, які тепер формально відірвані від неї.

Східня Україна займає 2,11% терену Союзу та становить 19,7% його населення, а дає таку питому вагу у промисловій продукції цілого С. С. С. Р.:

Галузь	% цілої продукції	Галузь	% цілої продукції
1. Всієї промисловости:		7. Загальна продукція групи «Б»	14,3
1. Все самодіяльне населення, що працює в промисл. (1926-27)	20,6	8. Залізорудна	73,9
2. Загальна продукція всієї промисловости (1927-28)	16,4	9. Металургія чорних металів	55,0
2. Цензова промисловість:		10. Основна хемічна промисловість	41,7
1. Кількість заводів	23,1	11. Вугляна	77,4
2. Загальна продукція	18,9	12. Марганцева	100,0
3. Основний капітал	22,0	13. Сільсько-господарське машинобудівництво	59,1
4. Кількість робітників	22,7	14. Млинарська	28,8
5. Потужність первісних двигунів	38,9	15. Шкіряна	19,8
6. Загальна продукція групи «А»	30,1	16. Цукрова	79,8
		17. Соляна	35,0

Важливе значіння української промисловости для народнього господарства С. С. С. Р. — ясне. Особливо воно виділяється у групі «металь-руда-вугіль», а також у цукрі, сільсько-господарських машинах та хемії; рівнож і в потужности всіх двигунів у промисловости. Східня Україна є тепер основною базою важкої індустрії Союзу. Відокремлення України — означатиме страту основної бази його індустріялізації. Ось причина чому Соловки та Мурман переповнені «українськими сепаратистами».

З галузей промисловостей українських земель під Польщею, що мають особливо велику питому вагу в польській промисловости, насамперед треба назвати — нафтову промисловість Галичини, поташову сіль, земляний віск та почасти звичайну сіль.

З інших теренів значіння має продукція соли на Закарпаттю для Чехословацької республіки.

Офіційна частина.

Від Проводу ОУН.

Від хвилі, коли організований український націоналістичний табор зайняв відповідне місце в теперішній українській дійсности, як активний чинник боротьби українського народу за відновлення Самостійної Соборної Держави, почали проти нього завзяту й щодо способів неперебір-

ливу акцію уряди, суспільність та преса тих держав, що окупували українські землі. Поруч із насильствами та нищенням українців на окупованих ними українських землях, окупанти почали вживати ще одного способу — провокації.

Мета тих провокацій полягає в тому,

щоби викривити справжній зміст націоналізму та скомпромітувати його в опінії українських мас, а тим самим вбити їхню віру в непереможну силу ідей українського націоналізму та тих методів боротьби, якими він послуговується для виборення волі України. Попри це намагаються окупанти представити український націоналістичний рух у шкідливому освітленні перед чужинцями.

Зокрема комуністична Москва змальовує український націоналістичний рух як ворожу інтересам українського працюючого люду реакційну «фашистівську» акцію, що перебуває на услугах Польщі та міжнароднього капіталу. Натомість Польща окреслює український націоналізм як німецьку або большевицьку авантуру, що загрожує мирові Європи.

Останніми часами польська й большевицька преса, інспірована своїми урядами, почала з особливою впертістю й безоглядністю ширити різні злісні провокації про «Організацію Українських Націоналістів» та її Провід, а ті провокативні вістки почала повторювати й чужинна преса. Зокрема в однім випадку, для надання більшої правдоподібности своїм провокаціям, використала ворожа (і польська, і большевицька) преса факт уміщення в українському часопису «На Сторожі», що видається в Софії (Болгарія) статті про німецьких націонал-соціалістів, при чому названо той часопис націоналістичним органом.

Провід «Організації Українських Націоналістів» подає до відома наступне:

1. Останні вістки ворожої преси є наскрізь брехливі. Провід ОУН від самого початку своєї діяльности ставав на ідеологічні, політичні та тактичні позиції активної боротьби проти окупантів українських земель — Москви і Польщі — та з тих позицій ніколи не сходяв і не думає сходити. Тому зокрема й вістка про якісь ніби зобов'язання «Проводу Українських Націоналістів» супроти німецьких націонал-соціалістів провокативно притримує загально знаним та непорушним засадам політики Проводу.

2. З часописом «На Сторожі» Провід ОУН не мав і не має нічого спільного, а тому не може нести ніякої відповідальности за зміст статей, які там з'являються.

3. Ця нова хвиля ворожих провокацій проти українського націоналізму є з одного боку виявом слабкosti ворогів українського народу, а з другого зросту революційних настроїв серед українських мас на окупованих територіях, як також активізації української справи взагалі у світі.

4. Провід ОУН заявляє, що на всякі дальші провокації відповідати буде неспростованням їх, але посиленням наступу організованого націоналізму.

Провід
Українських Націоналістів.

Хроніка.

Е. Онацький.

На міжнародні теми.

29. вересня 1929. р. п. Шульгин, міністер зак. справ УНР, писав у *Тризубі* до «альбому націоналістам»: — «Ми віримо в єдину соборну націю, але державу маємо будувати в межах можливого, виходячи з тих фактів і тих кордонів, які встановилися вже різними трактатами, бажаючи по можливості їх (кого? трактати? чи «факти й кордони?» Е. О.) збільшити, не одступаючи в усякому разі від того, що єсть»...

Отже — покірливе схилення голови перед трактатами, встановленими не лише без будьякої згоди й участі українського народу, але проти його явно виявленої — в боях і збройній боротьбі — волі. Схилення голови перед найгіршим насильством, яке тільки могло бути переведене на тілі молодого народу, що рвався з вязничих мурів двох зруйнованих імперій до сонця власної свободи.

Концепції п. Шульгина націоналісти протиставили свою концепцію, що виявляється в *невизнанню* тих трактатів, яких ніколи не підписував український народ і в складанню яких він не брав ніякої участі: — «п. Шульгин, — писав Сціборський у *«Розбудові Нації»* (1929, ч. 10.—11., с. 345.) чомусь виявляє ту міжнародню конюктуру, яка складалася після великої війни, як щось стабільне, незмінне й непорушне на віки вічні, і на ній будує свою політику, з якої логічно випливає орієнтація на Польщу та Румунію, відмовлення від соборности й инш. Мім тим так не є. Наша дійсність є доказом, що існуючої конюктури і розподілу світових сил неможливо трактувати, як вислову остаточної рівноваги... Де є певність, що внаслідок відповідної конюктури

завтрішнього дня, Польща не втратить свого питомого політичного тягару в загальній стихійній грі світових сил»...

На допомогу п. Шульгинові у «Тризубі» за 16. березня 1930. р. прийшов п. Литвицький, який зауважає: — «З цього (вищенаведеного. Е. О.) уступу ясно, що націоналісти розрізняють конюнктуру сьогоднішнього дня і дня завтрашнього. Ясно також, що вони орієнтують свою акцію на конюнктуру завтрашнього дня і перешкоджають акції, яка ведеться в орієнтації на конюнктуру сьогоднішнього дня»... Сконстатувавши-ж, що націоналісти «або не уявляють собі конюнктури завтрашнього дня, або, уявляючи, не наважуються говорити про нею прилюдно», п. Литвицький з гідною задрості сміливістю накреслює й ту «сьогоднішню» конюнктуру і ту «завтрашню», що її націоналісти мають всі причини ховати в п'яті свого злочинного сумління.

Отже — «на сьогодні (нагадуємо, що це писано у *Тризубі* 18. березня 1930. р. Е. О.) ми маємо перемогу і панування англо-французько-американських поглядів на організацію політичного життя людности. Для нас українців з цим пануванням зв'язані: а) інкорпорація частини укр. земель Польщею та Румунією (страшенно приємно! Е. О.); б) представлення вільної руки московським комуністам в здійсненні проголошеного ними гасла «самовизначення аж до відділення». (Ще приємніше! І на думку «Тризуба» націоналісти слідом за унерівцями мали б «орієнтуватися» на таку «конюнктуру»! Е. О.). «Що ж має бути завтра?» (ось послухайте! Е. О.), запитує далі «Тризуб». «А завтра має бути нова боротьба між англо-французько-американським світоглядом і переможеною на сьогодні Німеччиною. Перша ліпша слухна нагода спричинить початок цієї боротьби з ненависним Німеччині переможцем. В цій боротьбі вона не зможе бути самотньою. Їй необхідні спільники. Трудно уявити собі на сьогодні можливість англо-німецького військового союзу, скерованого проти Франції-Америки. Трудно уявити собі англо-американсько-німецький збройний виступ проти Франції, або Франції спільно з Німеччиною проти чи то Англії, чи то Америки, чи то обох разом»... (І справді «трудно уявити!» Е. О.). «Найприроднішим союзником Німеччини в майбутній боротьбі», — продовжує п. Литвицький, — «підготовка до якої йде безперервно — в Советська Росія — ССРСР. Припустимо, що в цій боротьбі сьогоднішній «Захід» підлягає об'єднанню в спільній боротьбі проти нього «Заходу-Сходу» і таким чином повстане конюнктура завтрашнього дня, во ім'я якої українські націоналісти обороняють політичну акцію, скеровану на орієнтацію сьогоднішнього дня. (Розстрілі мій. Е. О.). «Іншої конюнктури завтрашнього дня я не бачу», — закінчує триумфуючи п. Литвицький і робить висновок: — «Кому ж на користь працюють націоналісти? (Відповідь ясна): ... московським комуністам»...

З того часу пройшло півтора року. І ціла сліпота («я не бачу!») п. Литвицького (кажу п. Литвицького, але розумію усіх «яже з ним») проявилася не в паперовій полеміці, а в суворих фактах життя. Бо за ці півтора року не тільки не прийшло до «нової боротьби між англо-французько-американським світоглядом і переможеною на сьогодні Німеччиною», але навпаки — приходить що-раз гостріше до боротьби між англо-американсько-італійським світоглядом і Францією! (а значить і з тими, що за нею стоять — Польщею та Румунією). Йде боротьба саме по лінії перегляду чи непорушності трактатів, та ще й не таких, під якими (як це є з трактатами, що поділили українські землі) нема навіть підпису зацікавленої сторони, а таких, що — навпаки — мають усі потрібні підписи...

В поміч і оборону Німеччини від непомірних претенсій Франції встають не Соювіти, а встає Америка з відомим меморандумом Гувера про однорічну мораторію та виступами сен. Бори, президента комісії Зак. Справ у сенаті про конечну потребу перегляду мирових трактатів, і саме тих, що торкаються насамперед Польщі й Німеччини; встає Англія з промовами Мекдональда за перегляд мирових трактатів, із активною пресою кампанією проти французької фінансової та політичної гегемонії в Європі; встає Італія з рішучими виступами Мусоліні і Гранді про конечність розброєння («чи можна говорити про рівність між народами, коли з одного боку є народи, озброєні по зуби, а з другого — засуджені на безборонність?») та перегляду мирових трактатів («і як можна вести розмови про відбудову світу, поки не змінені деякі клявулі мирових договорів, що кинули світ у безодню заломання й розпуки?!» — Мусоліні в Неаполі 25. жовтня 1931.).

Найвно було б думати, що всі ті великі країни, всі ті найвидатніші політичні й державні діячі прийшли до думки про конечну потребу перегляду мирових трактатів наслідком свого високо-альтруїстичного настановлення, наслідком спонтанного зрозуміння інтересів подоланих і розшматованих. Перше, ніж вони дійшли до таких переконань, вони мали чимало наслухатися від провідних мужів зацікавлених держав, вони мусіли чимало начитатися відповідних книжок та меморандумів, — і виступи

Гувера та Англії на користь Німеччини попередила інтенсивна кампанія німецької преси, попередили відвідини німецьких міністрів до Чекерса, дипломатичні кроки їх представників у Вашингтоні й Римі. Болгарія, Угорщина, Німеччина — давні держави, що мали перед війною, за війни й по війні відповідальні національні уряди, що мали повне право іменем своїх народів брати на себе будьякі зобов'язання, відмовлятися від будьяких територій, — розвивають шалену пропаганду за звільнення їх від тих обов'язків, про повернення їм тих втрачених територій. І їх голос починає що-раз більше проходити до свідомости не лише самих світових політиків та дипломатів, але й цілої світової опінії, що кінець-кінцем завжди буває горою.

У нас же ті люди, що називають себе «урядом УНР» й повинні були нести на собі славні традиції нашої визвольної боротьби, все ще по всіх усюдах, при кожній нагоді — й без нагоди — проголошують, що вони «державу мають будувати в межах можливого, виходячи з тих фактів і тих кордонів, які встановилися вже різними трактатами»...

— «Не треба забувати», — пише французький націоналістичний часопис «Аксіон Франсез» з приводу скликання в Парижі конгресу для розброєння (27. листопада), — «що цілий світ є проти нас. І в цих обставинах вважали потрібним скликати в Парижі Інтернаціональний Конгрес для розброєння, — чудову передмову до Конференції для розброєння, де нам доведеться боронити проти майже загальної опозиції наші останні позиції!».

«Цілий світ»... «Майже загальна опозиція»... Такі гіркі слова вихоплюються в націоналістичним французьким щоденнику. А тим часом, відомо, що Польща все стоїть і все стоятиме в питаннях розброєння — як і в інших питаннях — за Францією. Та французький націоналістичний орган її навіть не помічає. Ось вам через яких півтора року приходить уже пророкована націоналістами втрата Польщею її дотеперішнього «питомого політичного тягару в загальній стихійній грі світових сил»... Польща програє українську справу в Комітеті Трьох, Польща програє справу литовських залізниць у Газькому Трибуналі, який недвозначно висловлюється за право Литви реагувати на окупацію Вільня бодай відповідною залізничною політикою; Польща дістає де-кілька поличників од совітського уряду у зв'язку з франко-совітськими переговорами, — і тим не менше — продовжує настирливо домагатися зроблення з совітами пакту взаємного ненападу, надзвичайно повчальна політика для тих, що саме, спіраючися на Польщу, хотіли вести антибольшевицьку політику! І навіть тоді, як совіти були, як здавалося, zagrożені Японією на Далекому Сході й мали відтягати війська з західних кордонів, а значить і з України — на Далекий Схід, Польща не знайшла нічого кращого, як поновити свої залицяння до совітів, рахуючи, що в таких обставинах, совіти можуть бути більш схильними до польських пропозицій. І правда, переговори, як подають часописи, успішно розвиваються... А рівнобіжно з тими переговорами розвивається й відповідна рівнобіжна «українофільська» політика двох «ворожих» урядів: Совіти де далі затягують вузлики централізації й душать всякі прояви вільного українського духу, переводять далі масові арешти української інтелігенції, висилають далі селян українських на Соловки та в північні ліси, час від часу переводять далі «чергові» розстріли (останніми часами двох братів Мельників, Індишевського та Онишкевича, галичан, обвинувачених у націоналістичній змові), перекидають «на всяк випадок» старенького академіка Грушевського до Ленінграду, а його вченого секретаря Савченка до Соловок і т. д. Все це знайома картина! Польща, розуміється, так само — хоч і оголошує себе захисницею Заходу від східного варварства, цим самим «варварством» що-раз дужче переймається: так само перше переводить масові арешти, а потім вже зпоміж заарештованих відшукує (як у справі Голуфка) винних, причому в тих пошукуваннях биття запідозрених має чималу вагу; так само починає розстрілювати, так само починає переслідувати все, що нагадує хоча б здалека українську державність — цікаві в цього приводу, зазначені в минулому числі «Розбудови», переслідування й карі за знак «тризуба». Ще не наздогнали поляки, розуміється, московських варварів — всеж Європа таки трошки ближче! — але народили досить, щоб остаточно підірвати до себе довіря й повагу справді цивілізованих країн Заходу.

І ось та сама Англія, що вже й у німецькому питанні не захотіла йти по лінії франко-польської політики, з неменшою рішучістю встала в оборону українців під Польщею. Саме лейбурський уряд із міністром закордонних справ Гендерсоном, що особливо гаряче виступав в обороні українців під Польщею, упав, і на його місце прийшов так званий Національний уряд на чолі з Мекдональдом, але з більшістю консервативістів; — ця зміна, боялися, не вішувала українцям нічого доброго. Але приходить Комітет Трьох і справу за півгодини одногласно (Англія, Італія, Норвегія) визнається під-

ною того, щоб подати її на розгляд цілої Ради Ліги Націй! Потім приходять вибори в Англії, гасла Національного Уряду здобувають незвичайну популярність, лейбуристи зазнають не зареєстровану ще в історії страшну поразку, а консерватисти не менш вражаючу перемогу. Знову — запити й сумніви. Але лінія політики англійських урядів змінюється у площині політики внутрішньої, майже ніколи — у площині політики зовнішньої. Маємо всі дані думати, що в українській справі консерватисти продовжуватимуть лінію, взятую лейбуристами. Так 16. листопаду майор Гіле запитував секретаря зак. справ, чи українська справа буде поставлена на порядок денний Ради Ліги Націй на її найближчому засіданні в січні, і чи він може дати запевнення, що британський уряд вживе свого впливу, щоби забезпечити виконання зобов'язань, з'ясованих у договорах, і щоб українська меншина в Польщі могла користати з усіх прав і справедливості, яка їй належить. П. Еден, заст. секретаря зак. справ, одповів: — «Справа укр. петицій уже поставлена на порядок денний Ради, на сесії, яка збереться в січні. Щодо другої частини питання, то мій достойний приятель може бути певним, що уряд Його Величності в таких справах буде дуже вважати на свої зобов'язання»... Приблизно таку саму заяву склав він також і 18. листопаду в одповідь на запит посла Мандера, що запитував: — «Чи дістав англійський уряд якнебудь інформації від польського уряду щодо положення на укр. землях у Польщі і чи з огляду на те, що Рада Амбасадорів у 1923. р. згодилася тільки під тою умовиною на влучення Східної Галичини в межі Польщі, що українці дістануть автономію й матимуть запевнені права, забезпечені Лігою Націй у меншинних справах»...

Таким чином українська справа вийшла нарешті знову на широке поле міжнародної політики. Вона була, як пише Бочковський у «Ділі» (ч. 266), одним із провідних мотивів великої війни, як це стверджували й Р. Челен та Сетон Ватсон, вона почала набирати широкого міжнародного інтересу за перших три роки російської та української революції, аж поки її знову не поховано в розділі межі окупантами, — поховано та ще й — з допомогою наших таки шанувателів чужих трактатів — багатьма печатами запечатано. Українська справа виходить тепер знову на обговорення й обміркування всіх державних канцелярій, — і то не як справа внутрішньо-польська, і не як справа внутрішньо-російська, а як справа світова, навіть, скажу я виразом Бочковського — «міжконтинентальна».

Росія совітська, а почасти також і російська еміграція (евразійство) починають все виразніше орієнтуватися в напрямі Азії. З другого ж боку, й рівнобіжно з тим в Азії що-раз виразніше зарисовуються національні рухи азійських народів, що стремлять до вільної експансії. І тут у першу голову треба відзначити Японію, що при своїй перенаселеності, високій культурі й розвиненій промисловості не може всидіти на своїх островах і віддавна зазіхає на Манджурію, себто, країну, що простором своїм є вдвічі більша за Німеччину и вельми багату покладами вугля та різних руд, але під зверхністю Китаю. Перша війна між Японією та Китаєм виникла вже в 1897. р. Низкою кривавих зусиль, знищивши цілковито у двох боях китайську флоту та загнавши китайську армію аж під Мукден, захопили японці штурмом Порт-Артур (Ріоджон) і Вейхайвей. Одночасно закріпилися були японці вздовж р. Ялу, що відокремлює Корею, найближчий до Японії півострів, від решти суходолу.

Здавалося, що мету осягнуто й перші точки експансії на Азійському суходолі забезпечено; але солідарні ще тоді — в оцінці так званої «жовтої небезпеки», себто, власне втрати китайських ринків і концесій — уряди царської Росії, Німеччини та Англії стали цьому на перешкоді. Спішно виарендували у Китаю: Росія — Квантунський півострів із Порт-Артуром і лісові концесії над р. Ялу та концесії на дві залізниці на території Манджурії; Німеччина та Англія — порти на півострові Шальдун — між ними і Вейхайвей. Так виарендувано у Китаю — на сто літ! — всі ті землі, що їх тільки що збройно едобула Японія.

Сімоносекською мировою умовою мусіла Японія, ще тоді безсила проти солідарних сил європейських держав, признати «право аренди» та обмежитися лише парою концесій на вугляні копальні у провінції Фуан та правом участі в європейській торгівлі в Китаю.

Та солідарність європейських держав продовжувалася недовго, і в 1900. р., коли всі європейські держави, що торгували з Китаєм, мусіли разом з Японією приборкувати так званий «боксерський рух», Японія дуже добре могла придивитися тим щілинам, що віддавна розколювали ту «солідарність». Тим то в 1905. році, коли суперництво великих держав на Балканах та на багатьох світових ринках давало себе особливо гостро відчувати, Японія наважилася розраховуватися за Сімоносекі насамперед із Росією й напала на неї — без оголошення війни, як і тепер у новій війні з Китаєм. Та після потрому російських військ у Манджурії, Японія мусіла переконатися,

що європейські держави — дарма що не солідарні в воєнних виступах, — ще досить солідарні щодо мирового грабінництва. І тому на основі Портсмутському миру, Японія, замість одержати цілу Манджурію, як думала, мусіла задовольнитися лише «правом арендування» Квантунського півострову та «протекторатом» на Корею. З російської території дістала Японія лише південну частину Сахаліну.

За часів великої європейської війни Японія примусила німців звільнити всі обсажені ними місця китайської території (другий реванж за Сімоносекі!) та, щоб постачати союзникам воєнні засоби, розвинула так звану важку промисловість, за для якої дістала за згодою держав Антанти, низку концесій у Китаю на вугляні копальні та залізні руди. Для довозу ж тих сирівців до своїх заводів вибудовала вона цілу низку залізниць, що, — як каже генерал Петрів у «Ділі» (ч. 224), — зовсім ніби «випадково утворили вздовж моря сітку, вигідну для стратегічного розгортання японських сил для можливих операцій у середині суходолу».

І ось ми маємо тепер новий воєнний конфлікт, що, малочи всі ознаки війни, лише тому війною не називається, що така назва моглаб викликати небажані комплікації в лоні Ліги Націй, яка, як відомо, терпить услякі воєнні події, але не може стерпіти «війни»!

І треба думати, що цього разу Японія, як що не станеться чогось непередбаченого, значно просунеться по шляху до остаточного опанування Манджурії, хоча офіційно й продовжує заявляти, що не має на увазі такої окупації переводити.

Для нас китайсько-японський конфлікт цікавий із кількох причин: поперше тому, що той конфлікт відбувається майже біля кордонів Свівччини й у сфері її безпосередніх інтересів; подруге тому, що ніхто, як саме японський представник має докладати підчас січневої сесії українську справу Раді Ліги Націй.

Не знаємо, чи можемо довіряти тим звісткам, які запевняють про присутність совітських старшин у китайській армії генерала Ма та в достачанню совітами тій армії різних воєнних засобів. Совіти категорично це заперечують, але Японія, що має всі інтереси поки що в конфлікт з совітами не вступати, на тому не настоює. Але самий розвиток подій у Китаю промовляє за те, що совіти, які приклали стільки праці і грошей для витворення там анархії й політичної колотнечі сподівалися спіймати в каламутній воді не одну — може бути — й велику рибу. До того ж і тон та зміст совітських часописів недвозначно виявляє незадоволення совітів успіхами японського імперіялізму. Орієнтація Росії на Азію, як на територію необмеженого політичного й комерційного поширення, здобуває несподіваний удар з появою такого суперника, як Японія. Тепер, коли Росія стоїть на краю банкруцтва, коли всі сили — фінансові, економічні, фізичні й моральні — забірає переведення отої божевільної чотирирічки та боротьба з селянством, яке ніяк не хоче пролетаризуватися та повертатися в рабів бюрократичної машини, — Росія певно уникатиме війни — отої офіційної війни — але вестиме війну так званих «народних мас», що рано чи пізно, як ми знаємо з власного досвіду, таки виллється або в революційні повстання, або в справжню офіційну війну. І тоді українська справа — «міжконтинентальна» справа — матиме відограти і для Японії свою визначну роль, поперше фактом існування великої української колонії на Зеленому Кліні, що, як зачуваємо, так само стоїть під московсько-більшевицьким ярмом, як стоїть й її метрополія, — а подруге — своєю питомою вагою на західних кордонах Свівччини. Бо в той час, як Польща, використовуючи совітські побоювання щодо східних комплікацій, кваліється використати їх для здобуття нового «трактату», перед яким побожно схиляться всі дотеперішні «обожателі трактатів», українське населення як Свівччини, так і Польщі чекатиме лише нагоди, щоби використати ті комплікації в «анти-трактатному» розумінні.

Цілковиту рацію має пан Бочковський, у цитованій вже статті в «Ділі», коли каже, що «політичною наївністю є спекуляція на нову війну, як засіб до вирішення української справи. Війна — це стихія і тому політичні її висліди мають випадковий характер»... Тому власне націоналісти у своїй міжнародній політиці, в відмінність від універсальців, що не вбачають нічого виходу з ситуації, як тільки вибух польсько-більшевицької чи румунсько-більшевицької чи якоїсь подібної «західно-східної війни» (з цього боку цікаво відмітити, що в «прогнозах» п. Литвицького у «Тризубі» про «завтрашній» день ми тільки й знаходимо, що «англо-німецький військовий союз», «англо-американсько-німецький збройний виступ», або такий самий виступ «Франції спільно з Німеччиною», або, нарешті, «німецько-більшевицький виступ» і т. д. — самі збройні конфлікти), не відкидаючи можливості війни й до неї готуючися, все ж шукають і інших можливостей у переведенні міжнародної акції проти несправедливих трактатів і в підготованню революції, як льогічного завершення боротьби проти тих несправедливих трактатів, як що вона не знайде мирного завершення. Націона-

лісти не хотять війни, вони цілком ясно вбачають її ризико й небезпеку й тому то звертають найбільшу увагу на таке зорганізування сил українського народу, що могло б заїмпонувати світові вже своєю самою внутрішньою спійністю, своєю відданістю національній ідеї, своєю жертвенністю, своєю дисципліною. Така ж організація може бути переведена не в імя абстрактної формули, яка б вона не була гарна, але лише в імя *повсякчасної активної боротьби* за живий український народ, де б він не страждав і не терпів, чи під совітами, чи під Польщею, чи під Румунією, тощо. Лише в *такій* боротьбі загартовуються сили народу, загартовується його відпорність, випробовується ідейність його інтелігенції, пізнається його міжнародне світове, «міжконтинентальне» значіння. Лише в *такій* боротьбі зростає його дисциплінованість, зростає його бойовничий дух, що може прислужитися саме в — далеко невиключений — момент збройного вибуху, й пізнається його мілітарна вата тими світовими чинниками, що в той чи інший спосіб зацікавлені в приверненні на Сході Європи тривалого миру. А миром на Сході Європи зацікавлені тепер *усі* великі держави. І коли ми бачимо Англію, що так пильно займається справами українськими під Польщею, то нею кермують не так абстрактні поняття справедливості, як велике державне розуміння тих небезпек, що таїть у собі недотримання Польщею інтернаціональних зобов'язань до українського народу. І коли Мусоліні закликає до перегляду мирових договорів, не кермується він так само якимись «пацифістичними ідеалами», а свідомістю, що «Європа, щоби стати знову на ноги, потребує яких п'ятдесят років миру. Те півстоліття миру міг би нам дати добрий повоєний мировий трактат... Але тому, що ми його не маємо, треба бодай у мірах можливого перевести мировий трактат приблизної справедливості. Инакше — буде нова війна, а разом із нею катастрофа європейської цивілізації». (Мусоліні — «Темні дедла революціоне фашиста», 1930, с. 115). І як Гувер, а з ним ціла Америка стає на той самий шлях, кінцевої потреби прийти до обмеження зброєнь та перегляду трактатів (поки що лише з точки погляду економічної та фінансової — репарації), — то ними кермують не почуття гуманності, але ясно усвідомлений економічний інтерес: не вийти Європі, а разом із нею й Америці з економічної кризи, як що в європейських справах не прийде до нового перегляду взаїмних відносин. І тут Польща і «іже з нею» можуть кидатися на всі боки — раз на Захід, раз на Схід — вона мусить платитися за свої помилки, і нам треба лише пильнувати, щоб наші інтереси були докладно освітлені й їх вага у справі східно-європейської рівноваги та миру як слід великими державами оцінені.

Бо ми знаємо, що коли прийде в місяці лютому Світова Конференція для розброння (а за нею конференція для перегляду репарації), прийде критичний момент для цілого світу, бо саме в пункті «розброння» та репарації, як підкреслив цитований вже вище націоналістичний щоденник, теперішня гегемонка Європи, Франція, є цілком ізолювана й має проти себе не лише Німеччину, але й Америку, й Італію, й Англію. Справа розброння чи не-розброння буде вирішена не в диспутах 45 чи 50 делегатів, де Франція могла б знайти певну кількість своїх аколітів, але в секретних нарадах п'яток чи шестіох великих держав, щоби потім, як висловлюється римська «Трибуна», бути накиненим всім маленьким державам — «підголкам».

Ми собі не робимо ніяких ілюзій. Ми знаємо, що наше міжнародне становище є й далі невимовно трудне, але ми знаємо також, що попередніх зусиль соборницької еміграції, обпертих на героїчній поставі краю, вистачило, щоб винести українську справу на світло денне широкого міжнародного зацікавлення. Тому ми в дальшій боротьбі за наше національне право — віримо в це — все далі простуватимемо по шляху до національного визволення й соборної державності. Рим, 2. XII. 1931.

Єретичні думки.

Про психологію.

Большевики вилучили зі списку наук психологію як пережиток забобонних часів. А дивна річ! Успіх большевизму часто-густо саме має коріння в досконалому знанні темних сторін людської душі і в майстерному, але й безмежно цинічно-аморальному використуванні їх.

Якою Україна має бути?

Кажуть, що один із наших політиків колись гукнув: «Коли Україна не буде соціалістичною, то тоді не треба ніякої!»

Минув час і з'явилася нова (вже анонімна цілком) формулка, що її тепер часто-густо почути можна: «Хай буде яка завгодно, аби Україна була!»

Ось так як і завжди: від чернечої келії враз до повної розперзаності. Тоді як треба казати: Коли Україна не буде шляхотною, то хай ліпше ніякої не буде!

Бо ж яка радість батькам, коли син на злодія виросте?

Переможці й переможені.

«Історія не знає, добродію», — каже мені повчально мій земляк — «ні добрих,

ні лихих, ні чесних, ні шубравців; вона знає лише переможців і переможених».

Так, він має правду, але правда його з коротким життям. Це півправа швидко минулого дня.

Переможцям *дня* були книжники жидівські Переможцем *днів* був переможений у дні — Христос.

Чому? Ось цього то наші матеріялісти не знають та й знати не хотять, бо це до чогось зобов'язує.

Примітлив, нівітелігент і справжні лицарі духа.

Людей можна поділити на три групи: I. *Примітлив*. Чин іде безпосередньо за почуттям. Попереднє обмірковування як що й буває, то в початкових формах. Їхній командант — шлунок або статтєвий гіп. Аналізи бракує.

II. *Переходова група* — *нівітелігенти*. Це ті, що зазнали трохи від «дерева зла» — аналізи, але не дійшли ще до плодів «дерева добра» — синтези. Вони бувають двох типів:

а) ті, що в них ще чинить інстинкт самозбереження (фізично здоровіці). Вони, ствердивши аналізом факт релятивності всього, що існує, на цьому зупиняються й широко зуживають цей плодочий ґрунт ad majorem suam gloriam і для своєї власної кишені.

б) ті, що в них уже згас інстинкт самозбереження, але малі духові підстави не дають їм можності дістатися до заповітних брам. Вітри і хвилі кидать ними як човнами без вітрил і кормила. Це розчаровані скептики, сухітничі романтики, кандидати на самогубців і т. д.

III. *Справжні лицарі духа*. Ті, що вміють самостійно й льогічно думати! Ті, що прийшли до синтези, захопили велич вічного й марність часового. Справжні інтелігенти. Це вони не дають людству пірнути в безодню звірячого.

Корпоративний дух.

Якось один мій далекознайомий бідкався мені, як із ним його товариші з установи не по-товариськи вчинили. Слухав я краєм вуха: знало я тебе, друже, добре, мовляв, котюзі по заслугі; дай тобі палицю в руки, не таке ще вступнеш.

Але зараз же думка пішла правильною дорогою. Мова ж не про N чи Z, а про порушення корпоративного духа, корпоративної чести. Яка ж то буде в нас держава, армія, коли ми один одному в одній і тій самій установі моркву ритимемо?

І пішов я зі своїми думками до іншого знайомого, що й собі був у тій самій установі; людина чутлива й чесна. Вислухав він мене й каже: гидко! Я йому на

це: не можна цього так лишити, бо ж честь установи вимагає, щоб припинити раз і назавжди такі речі. І що ж? Почув я на це те, що можна уявити в нашу стару «традиційну» формулку: «моя хата з краю». А як же ми будемо підчас боротьби свої душі за други свої класти?! Не далеко отак заїдемо!

Про Бога.

90% віруючих християн думають, що Бог це той, у кого треба гарненько випросити як-найбільше для спожитку тут на землі. І лише яких 10% розуміють, що Бог це той, кому треба буде віддати певної хвили на розгляд усе, що ми зробили тут на землі, зробили з даного нам.

Нашим фанатикам од гасел під розвагу.

Нікчемна людина й велику річ спаскудати може. А чесна, повна почуття власної відповідальності й одваги тую відповідальність нести (не ховаючися за комітети й ради з народом!), і з багнища родючу землю зробити. А тому звертайте увагу на людей, що за тими гаслами стоять.

Бо життя творять люде, а не гасла.

Про «ізми».

Всі «ізми», що їх покликав до життя людський розум, мають свою рацію існування, мають свою правду, але часову. Мав свою правду й соціалізм, але спорядивши комунізм і покликавши до життя (проти своєї волі!) націоналізм, він став шкідливою нероботою, чужоїдом. Понад 50 літ тому Герцен, володар московських і наших (Шевченко!) душ тодішніх, писав таке: «Ввечері 26. червня ми почувли, по перемозі націонала під Парижем, правильні сальви з невеличкими перервами... Ми всі подивилися один на одного: в усіх обличчя були зелені... «Та це ж розстрілюють!» — гукнули ми в-одне й одвернулися один од одного. Я притиснув лоба до шиби. За такі хвилини ненавидять десятками літ, мстять протягом цілого життя. *Горе тим, хто дарує такі хвилини*». («Вілоє і Думи», ч. V. 173).

А щоб сказав той самий Герцен під червоної «дзвони» сучасної Москви?!

Ось так чистий задум обертається брудним ділом. Ось так янгольське людські руки обертають у диявольське.

Про комуністів.

Комуністи — це соціал-демократи, що, сказавши «а», наважилися не тільки «б» і «в» сказати, але й «іжицю». Та не тільки сказали вони її, але ще й «прописали іжицю» всім балакунам од народа і для народа.

Про публичну опінію.

Колись люде знали, що то таке «общественное мненіє», навіть і історію «общественной мысли» писали. І кожний тоді знав, що то таке, й кожний корився тому «общественному мненію».

Чи ж знає тепер хтонебудь, що то значить — «публична опінія»? І чи не кориться ота безсоромна й хитлива дівка кожному пройдисвітові, аби тільки в нього брязкачів подостатком було?

І чи не тому це все, що визначення для тої опінії (публична!) від того самого пня походить, що і слово «публіка»?

Про образливість.

Ображатися — це улюблена зброя егоцентриків-примітивів, що не доросли ще до того, що людина це «тварина громадська». При них і по них завжди в хаті лишається важке й задушне повітря.

Найгірші-ж із них — це пришелепуваті. Ці звичайно ображаються аж на другий день, коли «доглунаються», попадаючи при тому пальцем у небо власних вигадок.

Своєрідний, але невдячий спорт! Старанно плекають його українці, навіть рекорди ставлять, а зокрема жінки.

Від редакції.

Переддруковуємо нашу заяву, оголошену в «Розбудові Нації» чч. 3—4 (39—40) за березень-квітень 1931. р.:

«Розбудова Нації» має між іншими відділами й рубрику, де порушує некорисні, а то й шкідливі прояви в нашій громадській, а зокрема політичній житті. Мета того така: в одних випадках причинитися до направи відносин, у інших унеможливити тим чи іншим особам або групам дальнішу шкідливу діяльність. Вповні зрозуміло, що зацеплені особи чи групи не можуть нам бути вдячні, й не рідко тим чи іншим способом на наші виступи реагують. Один із таких способів — це віддати справу до суду (образа честі), в данім випадку — до празького. Як уже інформували ми в однім із попередніх чисел, один такий випадок уже маємо, хоч пропонували ми противній стороні віддати ту справу на розгляд українського громадського суду.

Поминаючи вже те, що подібні судові процеси приневолюють непоінформованих чужинців, які не визнаються в наших відносинах, зупинятися на наших внутрішніх справах, і до того ще тільки негативного характеру, всеж треба зазначити, що такі процеси, й тоді, коли позовник (противна сторона) цілком неправий, 1) спричинюють нам фінансові втрати, 2) завдають клопоту фактично непричетному до справи відповідальному редакторові (чеський громадянин), 3) не дають можності перевести повний доказ правди при довірочних справах, 4) обтяжують ріжних осіб, покликаних свідками у справах, українському загальному відомим, отже таких, які в українському судові не було б потреби доводити.

З огляду на повище, коли нас ще колись тягли б до відповідальности, радо переведемо доказ правди перед українським громадським судом, якого рішення з гори приймаємо, але доказів правди перед державним чужим судом не будемо переводити, стараючися зліквідувати процес зараз у його початку, чи то заявами з відкликанням дотичних, хоч би й цілком правдивих, наших тверджень чи іншими способами.

Редакція».

Заява.*)

Зприводу статті, опублікованої в часописі «Розбудова Нації» ч. 12. із грудня 1929. р. під назвою «Про директора' Макаренка et Co.», проголошуємо, що ми по переведенню судового докождження переконалися, що пана Андрія Макаренка не можемо з огляду на його політичну діяльність обвинувачувати з якогобудь нечесного вчинку, що стаття була опублікована на підставі хибних інформацій, а тому її відкликаємо й жадаємо приватного обжалувача за пробачення.

Редакція.

*) Правопис оригінального перекладу з чеської мови. — Ред.

Від адміністрації.

Просимо книгарні й кольпортерів, як рівнож і всі Відділи ОУН, на протязі місяця січня 1932. р. надіслати до адміністрації розрахунки з одержаних ними примірників нашого журналу.

Тих Вп. п. передплатників, які не вирівняли й досі своїх залетлостей, просимо вжити пересланих складанок для заплати згл. відновлення передплати.

Адміністрація.

LIBRARY AND MUSEUM
UKRAINIAN CULTURAL & EDUCATIONAL CENTRE
WINNIPEG, MAN. CANADA

LIBRARY AND MUSEUM
UKRAINIAN CULTURAL & EDUCATIONAL CENTRE
WINNIPEG, MAN. CANADA.